

J aume I: *Llibre dels feits*

Estudis i edició a cura de
Antoni Ferrando Francés
Vicent Josep Escartí Soriano

2024

*f*onts històriques valencianeS

Jaume I:
Llibre dels feits

Jaume I: *Llibre dels feits*

Estudis i edició a cura de
Antoni Ferrando Francés
Vicent Josep Escartí Soriano

2024

*f*onts històriques valencianeS

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

Sèrie Documents Històrics Valencians 14
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Antoni Ferrando Francés i Vicent Josep Escartí Soriano, 2024

© D'aquesta edició:

Universitat de València, 2024

Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2024

Disseny de la col·lecció: J.P.

Imatge de coberta:

Bonanat de Péra (c. 1329). Jaume I en la primera caplletra miniada
del manuscrit dels *Furs de València* que es conserva
a l'Arxiu Històric Municipal de València

Coordinació editorial: Maite Simón

Correcció: Emili Sáez

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN (AVL): 978-84-482-6967-8 (paper)

ISBN (UV): 978-84-1118-366-6 (paper)

ISBN (AVL): 978-84-482-6968-5 (PDF)

ISBN (UV): 978-84-1118-367-3 (PDF)

DOI: <http://doi.org/10.7203/PUV-OA-367-3>

Edició digital

*E*studis introductoris

El *Llibre dels feits del rei en Jaume* La versió canònica de la crònica jaumina

ANTONI FERRANDO FRANCÉS

OBJECTIUS

Dos són els objectius bàsics d'aquest treball: d'una banda, donar compte de la transmissió manuscrita del *Llibre dels feits del rei en Jaume* (c. 1276) fins que arribà a editar-se, l'any 1557; d'altra, justificar sobre bases històriques i filològiques l'interès del ms. C del *Llibre dels feits* (d'ara en avant, preferentment, *LF*), copiat el 1380, en ser el representant més antic de la versió que el rei Pere el Cerimoniós considerà com a canònica.

LA DIFUSIÓ INICIAL DEL *LLIBRE DELS FEITS*

Concebut com a memòria exemplar d'una vida guiada per la divina providència i destinat sobretot als seus successors, el *LF* a penes traspassà el cercle familiar de la casa reial de la Corona d'Aragó fins al regnat de Jaume II (1291-1327), net del rei Jaume I el Conquistador. Desitjós de difondre el llibre del seu avi entre la cristiandat, Jaume II encarregà a fra Pere Marsili de traduir-lo al llatí. El frare dominicà distribuí en quatre llibres les *gesta* del rei Jaume I, «veraci stylo sed vulgari collecta ac in archivis domus regie ad perpetuam sue felicitatis memoriam reposita», i n'acabà el treball el 2 d'abril del 1313. No era una versió absolutament literal, però sí fidel, encara que amb addicions referides especialment a Mallorca, a València i a l'orde dominicà (López Elum, 1995: 78-80; Biosca, 2015). El dia de la Santíssima Trinitat de 1314, Marsili lliurava personalment al rei, al convent de Sant Doménec de la Ciutat de València, l'exemplar de la seua traducció. En l'èplicit de la còpia, el mateix Marsili s'encarrega de proclamar que «hic liber de vulgari in Latinus translatus est». Són les primeres notícies documentades fins ara sobre l'existència del *LF*.

També corresponen al regnat de Jaume II els primers testimonis documentals que avalen la difusió entre diversos membres de la família reial, en llatí o en vulgar, de l'autobiografia del rei Jaume, bé amb el títol de *Liber actuum felicis recordationis regis Jacobi* (5 de maig de 1313, ed. Rubió, 1907: 355), o bé amb el de *Liber gestorum illustrissimi domini regis Jacobi felicis recordationis* (18 de juny de 1313, ed. Rubió, 1907: 355-356). El primer document fa referència a la còpia del *LF* que Jaume II destinà al seu cosí Sanç I, rei de Mallorca (1311-1324). El segon document fa referència al lliurament de la traducció de Marsili a Jaume II. Uns anys més tard, tenim més notícies sobre la difusió inicial del *LF* entre la família reial. En l'inventari del 23 de novembre de 1319 dels béns de l'infant Jaume, fill primogènit de Jaume II, figura «unum librum geste regie Jacobi», i, per una carta del rei Alfons el Benigne a la seua germana Maria, datada el 2 d'octubre de 1335, ens assabentem que aquesta també posseïa un «libro del senyor rey don Jayme». Són mostres parcials d'una difusió encara poc coneguda, que difícilment hauria arribat al papa i a altres monarques de l'època sense la traducció llatina de Marsili.

La primera documentació coneguda de la presència del *LF* fora del Palau Reial de Barcelona correspon a la carta que, l'11 de setembre de 1343, el rei Pere el Cerimoniós trameté a Ponç de Copons, abat de Poblet, reclamant-li la devolució del «libro nostro», «scilicet gestis dive recordationis domini Jacobi regis Aragonum», que li havia deixat perquè en tragués una còpia (Rubio, 1908, I, núm. 117).

La versió llatina de Marsili i, doncs, la conversió del *LF* en una crònica d'ambició universalista responia a l'operació mitificadora del rei Jaume I iniciada pel seu net Jaume II, que cercava veure'l elevat als altars, tal com s'havia fet amb el rei Lluís IX de França, canonitzat el 1297. El *Liber gestorum regis Jacobi*, de Marsili, no eliminà la difusió de la versió original en vulgar. Ben al contrari, la família reial sabia que era obra personal de Jaume I, redactada en primera persona i amb totes les característiques sintàctiques i lèxiques pròpies de l'oralitat. Posseir-la i llegir-la era una manera de fer present la imatge i la paraula del seu venerat antecessor, que la *Crònica* de Ramon Muntaner ja presentava com a «sant». En aquesta operació, potser cap rei nostrat no es va distingir tant com Pere el Cerimoniós (Pere IV d'Aragó, III de Catalunya i II de València) (1336-1387), rebesnet de Jaume I i ell mateix autor d'una de les quatre grans cròniques medievals de la Corona d'Aragó, ja que arribà a l'extrem d'instituir la commemoració del traspàs de Jaume I, cada 27 de juliol, com si fos un sant més del calendari litúrgic (Escartí, 2008; 2010). Ja hem vist que, a fi i efecte de posseir un trasllat ben presentat de l'exemplar en paper del *LF* que posseïa, Pere el Cerimoniós demanà a l'abat de Poblet que li enviés la còpia en pergami que aquest havia encarregat al monjo Celestí Destorrents. És el manuscrit batejat amb la sigla H, més conegut com a *manuscrit de Poblet*.

Ara bé, allò que interessa destacar ara és que el rei Cerimoniós, amb l'objectiu de promoure la difusió del *LF* entre els seus súbdits i alhora el de reforçar l'adhesió d'aquests a la monarquia, va ordenar fer una revisió gràfica i estilística del

LF per tal de conferir al text jaumí en vulgar la màxima formalitat i el màxim rigor textual i perquè servís de model per a traure'n còpies i enviar-les a les principals institucions dels seus regnes. D'aquestes còpies, només se n'han conservat algunes. L'única completa que ens ha pervingut del seu regnat és la que ordenà fer a Juan de Barbastro (1380), que destinà a la Ciutat de Mallorca. Se la coneix amb la sigla C, però més comunament com a *manuscrit d'Aiamans*, per tal com els comtes d'Aiamans en van ser els posseïdors entre el segle XVIII i principis del segle XX. Tant una sigla com l'altra són les que, el 1912, va proposar Jaume Massó i Torrents per a designar els diversos manuscrits del *LF*.

La secció del *LF* destinada a la conquesta de València va ser impresa per primera vegada en la ciutat de València, l'any 1515, dins l'*Aureum Opus*. Com afirma el seu impressor, Lluís Alanyà, va ser treta «de registre autèntich de l'archiu del Consell de la present Ciutat». La primera edició completa de la crònica jaumina també es va realitzar a València, l'any 1557, però només amb un tiratge de 109 exemplars (Sanchis Sivera, 1999: 71). No se'n faran noves edicions del text complet fins a la que acabà de publicar, el 1905, Àngel Aguiló, a partir de la versió del manuscrit de Poblet, preparada pel seu pare, Marià Aguiló, el 1873, amb correccions puntuals tretes de l'edició de València de 1557. Totes les edicions posteriors a la d'Aguiló, incloent-hi la versió modernitzada i acarada amb el text medieval de Josep Maria de Casacuberta (1926-1962), l'edició anotada i parcialment modernitzada de Ferran Soldevila (1971), la reedició d'aquesta a cura de Jordi Bruguera amb «revisió històrica» de Maria Teresa Ferrer Mallol (2007), l'edició facsimilar prologada per Martí de Riquer (1972), l'edició quasi paleogràfica de Vicent Garcia Edo (1989), l'edició crítica de Jordi Bruguera (1991) i les edicions modernitzades d'Antoni Ferrando i Vicent J. Escartí (1995, 2008), de Josep Maria Pujol (2008) —versió paral·lela a la traducció francesa d'Agnès i Robert Vinas (2007)— i de Jordi Bruguera (2008) van prendre com a text base el manuscrit de Poblet. L'única excepció és la que, abans de la guerra civil de 1936-1939, va preparar Manuel de Montoliu i Togores, amb el títol de *Crònica de Jaume I (Textos català i llatí)*, que havia de portar una introducció de l'editor i un aparat crític i textual de Ferran Soldevila i del mateix Montoliu. La guerra en va interrompre l'edició, de la qual només s'havien pogut imprimir 296 pàgines, conservades en plecs solts a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. L'edició de Montoliu presenta, en bon format i amb paper de qualitat, el text del manuscrit d'Aiamans, amb un ric aparat crític i textual (especialment en relació amb les variants del manuscrit de Poblet), confrontat amb l'edició de la versió llatina de Marsili, preparada per Xavier de Sales i Enric Bagué. No s'ha localitzat la introducció de Montoliu ni se sap si s'imprimiren més plecs. En tot cas, Soldevila aprofità a fons les aportacions de Montoliu, sovint per a dissentir-ne, en la seua edició de *Les quatre grans cròniques* (1971).

La primera edició completa del ms. C és, per tant, la que, l'any 2010, publicà l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, a cura d'Antoni Ferrando i de Vicent

Josep Escartí, en ocasió del huité centenari del naixement del rei Jaume I. La iniciativa va ser possible gràcies a la gentilesa de la senyora Dolors Lamarca, llavors directora de la Biblioteca de Catalunya, institució propietària del manuscrit des del 1948. A falta del manuscrit del Palau Reial de Barcelona que serví com a model o *exemplar* per al manuscrit C i a falta del manuscrit que es guardava a l'Arxiu de la Ciutat de València —que coneixem indirectament i parcialment gràcies a l'edició de l'*Aureum Opus* (1515)—, el manuscrit copiat per Juan de Barbastro el 1380 és l'única còpia cancelleresca que ens ha arribat i la més antiga manifestació de la versió de la crònica del rei Jaume I que, en paraules de Jordi Bruguera (1991, I: 24), gaudí d'un «cert privilegi d'oficialitat».

DESCRIPCIÓ CODICOLÒGICA

El ms. C del *LF* es conserva a la Biblioteca de Catalunya com a «Ms. 1734 (Bon. 10-VI-3)». L'abreviatura *Bon.*, primera síl·laba del cognom Bonsoms, fa referència al seu propietari anterior, el bibliòfil català Isidre Bonsoms i Sicart (1849-1922), que l'havia adquirit del mallorquí Marià Gual de Togores, comte d'Aiamans.

El volum té 173 folis. El text comença al foli 1r amb aquesta rúbrica: «Aquest és lo començament del pròlech sobre el libre que féu el rey en Jacme, per la gràcia de Déu rey de Aragó e de Mallorches e de València, comte de Barchinona e d'Urgell e senyor de Muntpesler, de tots los fets e de les gràcies que nostre Senyor li féu en la sua vida». El text s'acaba al foli 173v, amb un colofó que finalitza així: «Ego, Johannes de Barbastro, de scribania predicti domini regis Aragonum, oriundus Cesarauguste Iberi, in civitate Barchinone, anno a Nativitate Domini .M^o CCC^o. octuagesimo, scripsi». Tot el manuscrit era en pergamí, però en la segona meitat del segle XVI els folis originals 2-8 i 10-17, presumptament fets malbé per l'ús, foren substituïts per folis de paper, amb una escriptura d'imitació gòtica cancelleresca, però de regust humanístic, i amb unes caplletres que també imiten la tradició gòtica. Són aquests folis els que concentren la major part dels errors de còpia del manuscrit, com ara «Terós» per *Terol* (cap. 27), «fentso» per *ferit só* (cap. 28), «Bartussa» per *Pertusa* (cap. 31), etc., constatació que sovint s'ha adduït per a descartar-lo com a manuscrit de base per a l'edició crítica i justificar la preferència pel manuscrit de Poblet.

La numeració original del ms. C amb xifres romanes ha estat parcialment guillotínada en ser reenquadrnat el còdex i ha estat substituïda per una numeració amb xifres aràbigues a llapis, de la segona meitat del segle XX, que té un número més que la numeració original. L'actual enquadrnació és del segle XVIII, en pell marró, amb estampacions daurades. Al teixell se li ha posat el títol «CHRONICA DEL REY DON JAUME EL CONQUISTA.». Els fulls de guarda són acolorits a la

pinta, i els talls, de color roig. L'estat de conservació és bo. El volum no presenta ara reclams de quadern, perquè probablement van ser eliminats en les successives reenquadernacions. Una d'aquestes reenquadernacions degué produir-se en la segona meitat del segle XVI, quan se li afegiren els quinze folis en paper a què ja hem al·ludit. El manuscrit conté moltes marques de lectura, la major part de les quals datables entre els darrers anys del segle XIV i el segle XVII. Una bona part dels escolis són indicats amb una creu.

El còdex fa 320 x 235 mm i té el text distribuït en dues columnes de 33 línies, en lletra gòtica semicursiva de la Cancelleria Reial de la Corona d'Aragó. És tot de mà de Juan de Barbastro, llevat de diverses marques de lectura i del text dels folis en paper, que s'han d'atribuir, per raons de llengua —confusió de les vocals *a* i *e* àtones, ieisme, grafies reveladores de l'articulació centralitzada dels resultats de la *E* llarga llatina, etc.— i de crítica textual —el copista tingué com a model l'edició de València de 1557—, a un amanuense mallorquí, el qual els copià poc després d'aquest any. No és descartable que algunes de les repeses de ploma de lletra coetànies a la de Barbastro siguin d'aquest mateix copista.

Els paràgrafs del *LF* s'han considerat tradicionalment capítols. Cada capítol s'inicia amb una caplletra, de dimensió similar a la de la caplletra *A* de la rúbrica inicial, tota en roig. En les caplletres, que presenten filigrana, alternen els colors blau i roig. L'excepció és la inicial de *Recomta*, primer mot del *Prologus*, que té una caplletra gran, embotida en blau i roig amb filigrana, i caplletres menudes en la resta del mot. En els calderons alternen el roig i el blau. Una mà del segle XVI va numerar els paràgrafs començats per caplletres amb xifres aràbigues, de l'1 al 482, exceptuant-ne el pròleg, però s'equivocà i repetí els números 38, 162 i 271; en canvi, botà del 440 al 442, de manera que el nombre real de capítols és, a part del pròleg, 484.

El manuscrit té dues miniatures de mitjan segle XV o, segons Bohigas (1967: 62), que les va descriure breument, de la segona meitat d'aqueix segle. La primera apareix al marge inferior del foli 33v, i representa un dominicà, amb un filacteri a la mà, i la segona, al marge dret del foli 41r, en representa dos, que observen una ciutat i uns cavallers vestits a la borgonyona.

El ms. 1734 de la Biblioteca de Catalunya ha estat descrit per BITECA, Manid 1606 (<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1606.html>) i en el volum II de l'*Inventari de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya* (2008), descripcions que ara he completat. La Biblioteca de Catalunya el té reproduït en microfilm i en còpia digital (format JPEG, sign.: CS-DvD-79), i és consultable en línia (<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/bc/07033885489647339647857/index.htm>).

EL COPISTA: JUAN DE BARBASTRO

Juan de Barbastro, natural de Saragossa, traductor i cal·lígraf, va ser un dels copistes més actius de Pere el Cerimoniós. En ser nomenat escriptor del rei, als primers anys de la dècada de 1370, ja havia prestat al monarca els seus serveis de traductor. Des d'aleshores, i almenys fins al 1386, degué residir habitualment a Barcelona. De fet, sembla que s'hi va casar, ja que el març de 1379 rep un donatiu reial per aquest motiu (ACA, reg. 1363, f. 101v, segons comunicació de Jaume Riera). Encara que de llengua aragonesa, com testimonien algunes de les lletres a ell adreçades (Rubió i Lluch, 1907: 228-232; 1921: 273, 295-296), Juan de Barbastro, per la seua relació amb Pere el Cerimoniós i el seu llarg sojorn a Barcelona, també degué tenir un bon coneixement de la llengua catalana. Per un document del 13 de setembre de 1370, sabem que Pere el Cerimoniós li reclamava uns «libres franceses, ço és, l'original e lo trellat», que no especifica. Probablement, són «los libros de *Paulus Eutropius* e de l'*Isidorus maior e menor* e la *Suma de istorias* en ffrancés» que el rei, en carta del 5 de gener de 1370, demana a Juan Fernández de Heredia que «trayades» (Rubió i Lluch, 1907: 224). Per tant, també coneixia el francès.

Entre els treballs realitzats per manament del Cerimoniós destaca la versió del francès a l'aragonés de l'esmentada *Suma de istorias del mundo* (Rubió i Lluch, 1907: 224-226), que, tanmateix, no acabà, almenys en la data que s'havia convingut. El 5 de gener de 1371, el rei el reprén per no haver finalitzat la traducció d'«aquellos libros que vos havemos mandados que transladedes» i li ordena que «los nos enviedes con lo que trasladado ende havedes, e fazer los hemos trasladar a otri que ende haurá mayor cura que non havedes havida vós tro al dia de huey» (Rubió i Lluch, 1907: 231). Indignat per l'inacabament de la versió de la *Suma*, el rei, el 8 de febrer de 1371, li tornà a escriure anunciant-li que no li donarà «la escrivania que demanats» ni li farà cap «altra gràcia» i manant-li que «encontinent nos trametats lo dit libre francès ensemps ab tot allò que'n hajats trasladat en l'estament en què és, e açò per res no mudets» (Rubió i Lluch, 1907: 231-232). Siga com siga, el fet és que sabem, per una carta del 24 de novembre de 1371, adreçada a Juan Fernández de Heredia, que la traducció ja es trobava en poder del rei. Sembla que finalment l'acabà el mateix Barbastro, ja que el rei s'hi reconcilià i li concedí l'escrivania. En un document del 10 de maig de 1381, el rei el designa com a «fidelis scribanie nostre» i el remunera amb 300 sous barcelonesos per haver escrit «pro nobis diversos libros in camera nostra, circa quos scribendos vos oportuit per multa tempora laborare, de quibus nondum a nobis ullam gratiam reportastis» (Rubió i Lluch, 1921: 273).

Juan de Barbastro és conegut sobretot per haver copiat i il·luminat (1384) les *Ordinacions de la casa i cort de Pere el Cerimoniós* per a ser regalades al rei de Castella (Rubió i Lluch, 1921: 273) i per haver copiat i il·luminat, «por tiempo de

más de mey anyo», les *Corónicas del rey don Jaume*, és a dir, el manuscrit del *LF* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona, «translat» que, segons afirma el rei Cerimoniós en la carta de pagament d'aquests treballs, del 27 de juny de 1386, «diemos a la ciudat de Mallorques» (Rubió i Lluch, 1921: 295–296). Barbastro també podria haver estat el copista de la versió aragonesa de l'anomenada *Crónica de San Juan de la Peña*, composta entre 1369 i 1372, el manuscrit més antic de la qual es conserva hui a la biblioteca de San Lorenzo de El Escorial, amb la signatura L-II-13.

LES MARQUES DE LECTURA

Les marques de lectura del ms. C, nombroses i constants fins al segle XVII, ens ofereixen una informació molt rica sobre la ubicació i la utilització del còdex. Gràcies al suara esmentat document del 27 de juny de 1386, sabem que el còdex de 1380 ja era a la Ciutat de Mallorca aquell any. Possiblement hi era des de feia prou més d'un any, perquè el rei en parla en passat («diemos»). En canvi, no sabem quina en va ser la destinació concreta: el sintagma «la ciudat de Mallorques» indueix a pensar que devia ser el Consell General. En tot cas, l'anàlisi de les correccions dels marges laterals i inferiors i dels espais interlineals del manuscrit sembla confirmar que la còpia de Barbastro, abans de ser enviada a Mallorca, fou objecte d'una revisió textual. Cal tenir en compte que la còpia, per ser de mandat reial i amb una destinació institucional, tenia una consideració semblant a la d'un document oficial i, doncs, havia de ser «comprovada».

Certament, algunes de les correccions del manuscrit són del copista, a vegades provocades per oblit, com quan en el cap. 174 incorpora al marge «e fas-sam-ne senyera», o més freqüentment per homeotelèuton, com quan al marge del cap. 38 afegeix «que trop dretura» (de manera que «dretura ab vós» esdevé «dretura, que trop dretura ab vós»), o quan al marge del cap. 248 incorpora «tocar l'anafil e» (el text inicial «feeren fum» passa així a «feeren tocar l'anafil e feeren fum»). Ara bé, també hi ha d'altres correccions de mà coetània que semblen fruit d'una col·lació amb l'antígraf o amb altres fonts, com ara la versió llatina de fra Pere Marsili. És possible que Gabriel Llabrés es referís a aquesta mena de correccions quan assenyalà que el nostre còdex presentava «alguna apostilla autógrafa y señales marginales del rey don Pedro» (Aguiló, 1905: XVII; Massó, 1906: 510; Concheff, 1985: 82, núm. 848). Si no són del rei mateix, almenys són el resultat d'una comprovació textual semblant a la verificació a què eren sotmesos els documents de la Cancelleria que porten la subscripció «probata». Ve a tomb recordar ací que, quan el rei Jaume II escriu, el 5 de maig de 1313, al seu cosí, el rei Sanç de Mallorca, excusant-se de la tardança a fer-li arribar una còpia del *LF*, li notifica que no sols l'ha fet copiar sinó també comprovar, «per cuius perfectionem et probationem cursor vestre usque nunc habuit remanere».

Doncs bé, en el ms. C s'observen esmenes que responen a aquesta revisió textual. Així, en «abaxats» (cap. 73), una mà coetània rectificà l'original «abaxades», copiat per Barbastro —llicó confirmada no sols pel ms. de Poblet, sinó pels altres manuscrits antics de la mateixa família textual que el ms. C—, i sobreposà «abaxats». Aquesta correcció s'ha hagut de fer després de comprovar que la versió llatina de Marsili (II.27) havia traduït el mot català per *dimissi*, 'abaixats'. No sabem si ja s'havia fet la versió mallorquina dels capítols marsilians dedicats a la conquesta de Mallorca. En tot cas, el corrector no la degué tenir a l'abast, ja que aquesta versió tradueix la frase en què s'insereix *dimissi* per «vajan amagats per so que no sian vists» (Quadrado, 1850: 84). En el cap. 79 constatem, aquesta vegada a l'espai interlineal, l'afegit «e nós», una altra correcció de mà coetània que sembla voler remarcar el protagonisme del rei, de manera que l'original «e volíem jurar» és esmenat en «e nós volíem jurar». En general, però, les correccions marginals i interlineals afecten omissions per oblit o per homeotelèuton. Així, com a exemples d'oblits, llegim al marge en el cap. 75: «e el prebost de Tarragona»; o en el cap. 172: «Que més li acabariem aquí que no fariem a Borriana». En canvi, l'afegit marginal del cap. 161 esmena el text original «E dix lo maestre» en «E dix lo maestre de l'Espital al mestre del Temple que y dixés, e ell dix», o el del cap. 219, sobre la conquesta de València, permet que «per allongament de les paraules que·ns rendrien la vila» esdevinga «per allongament de les paraules que·ns avinguem que·l V^e dia que·ns rendrien la vila». A diferència del que veurem en correccions posteriors, en totes aquestes esmenes coetànies s'observa una ortografia acurada.

A les darreries del segle XIV o principis del XV s'incorporen al nostre manuscrit noves correccions. Analitzant-ne el sentit, semblen imputables a un eclesiàstic mallorquí. Algunes afecten encara certes omissions textuales, com «Era a la part de garbí. E Mallorques», text que mancava en el cap. 49, però les més substancials són afegits que no es troben en el *LF*, sinó que pertanyen a la versió mallorquina de la traducció llatina de Marsili (segle XIV), versió que ens ha arribat gràcies a dos manuscrits del segle XV, l'un conservat a l'Arxiu Diocesà de Mallorca i l'altre a l'Arxiu Històric de Mallorca. Així, l'anotador anònim d'aquesta època copià al marge del cap. 50 una frase, d'inspiració religiosa, que trobem exactament igual en aqueixa versió mallorquina: «Veus, donchs, que nós, Déus inspirant a nós [...] nostre nom» (Quadrado, 1850: 29). En el cap. 55, l'esmena afecta una citació bíblica que apareix alterada en el *LF*. En aquesta ocasió, l'anotador anònim anul·la amb «vacat» aqueixa citació («Ecce Filius meus dilectus qui in corde meo placuit») i posa al marge inferior el text correcte, pres de la citada versió mallorquina o directament de la versió llatina de Marsili: «Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui», amb la corresponent localització bíblica.

Les marques de lectura datables a la primeria del segle XV comencen a mostrar grafies reveladores del parlar mallorquí, se centren en la part del *LF* referida a Mallorca i afegeixen nous indicis que el volum es trobava en mans eclesiàstiques

i que fou objecte d'acarament amb la versió mallorquina del Marsili. Així, la nota marginal del cap. 7, «Nota que Jaques Sancz és aquest que fonch hu dels batles», confirma que la identificació d'aquest personatge, presentat merament com a «Jaques» en el *LF*, però com a «Jaquesus Sancij» en el llibre II, capítol 20, del text llatí de Marsili, és presa de la traducció mallorquina d'aquest. Més interès té la nota marginal del cap. 81, on se'ns ofereix la versió alternativa del fragment «Ha, don veyll! [...] no coneix la un l'altre?», que és la mateixa que apareix en la traducció mallorquina del Marsili, i se'ns informa que és «secundum habet fol. XX in libro Civitatis». Aquesta informació suggereix que el nostre manuscrit no es trobava a l'Arxiu de la Ciutat, perquè en parla com d'una cosa aliena al lloc on és l'anotador. Més encara, els dos dibuixos de mitjan segle XV que il·lustren els capítols 70 i 85 semblen apuntar que el nostre manuscrit era al convent dels dominics de la Ciutat de Mallorca. Efectivament, el dibuix del cap. 70 representa un frare dominicà amb un filacteri a la mà i apareix al costat de l'esment a fra Miquel Fabra, el dominic que va fundar el convent de Sant Doménec d'aquesta ciutat, en un solar prop de l'Almudaina, que Jaume I li havia concedit. I el dibuix del cap. 85, que representa dos frares dominicans observant la ciutat i uns soldats vestits a la borgonyona, es troba al marge dret del fragment que diu: «E metem-hi .II. frayres preycadors qui guardassen les cases del rey e el thesaur, e .X. cavallers ab ells, bons e savis, ab lurs escuders, per guardar [e vetlar] l'Almudayna».

Els escolis datables a partir de la segona meitat del segle XV se solen fer més a propòsit de l'exactitud històrica del text que no sobre el text en si. De mitjan segle XV o de la segona meitat d'aquest segle són, per exemple, diverses anotacions d'una persona erudita, amb vocació d'historiador. Així, en el cap. 56 llegim: «Mas puyx venguéran de diverses viles e llocs que hi foren sagonz apar en lo *Libre de les Portions* qui és en l'Arxiu del Capítol de la Seu e del Temple e d'en Ramon Gual, ciutadà». La redacció d'aquesta nota sembla excloure que el ms. C es trobés en cap d'aquests llocs. En el cap. 57 es dona una nova prova d'erudició històrica de l'anotador de l'època, quan, a propòsit del nombre de vaixells de l'estol que salpà de Salou i Tarragona, que el *LF* xifra en 155 «lenys capdals», afegeix que és «menys de aquelles que y vangeren de gens d'altre regna, axí com fo de Proensa, de Jènova e la nau de tres cubertes de Narbona». En el cap. 62, la mateixa mà ens explica per què el punt d'arribada de l'expedició del rei Jaume a Mallorca es deia Santa Ponça i, al final del capítol, afegeix una referència a Bernat de Riudameyà, personatge no esmenat en cap altre manuscrit del *LF*. En el cap. 68, una altra nota ens informa d'una tradició, ja present al Marsili, que pretén justificar el nom de Bendinat —en realitat, Ibn Dinat—, una alqueria prop de Portopí, pel fet que hi haurien dinat bé el rei Jaume i la seua host.

De finals del segle XV pot ser una nota curiosa que figura al marge esquerre d'una frase subratllada del cap. 101, en què es parla del consell que havia rebut el rei Jaume per part de Barcelona a propòsit de l'ocupació de Mallorca: «Nota que

los hòmens de Barchinona tostemps són stats enemichs de Mallorca». I a partir d'aquests anys o ja des de les primeres dècades del segle XVI comencen a aparéixer un bon nombre de marques de lectura, generalment referides a mots concrets, en què l'anotador fa algun aclariment en llatí, com ara escrivint al marge «Falsa monete crimen» (cap. 398) o «Tributum regis Granate» (cap. 407), o simplement posant-hi «Nota», com ara a propòsit de les «mazmodines jucefies» (cap. 461). La vinculació del manuscrit a algun edifici eclesiàstic sembla confirmada una vegada més per observacions com la següent, escrita arran de la frase del rei «que les nostres cases no són esgleyes» (cap. 259): «Nota quomodo Jacobus rex confitebatur immunitatem ecclesiae esse servandam»; o com la crida marginal «Bisbe de Mallorca», en referir-se al bisbe de Mallorca (cap. 452), o la de «Gregorius X», en esmentar el papa «Gregori X» (cap. 449).

A mesura que avança el segle XVI, alguns aspectes de la llengua del *Llibre dels feits* esdevenen cada vegada més incomprendibles per als seus lectors. Per això podem trobar glosses com *vel·lar la nit* escrita damunt «tranuytaren» (cap. 13) o *gaul que, vado que un adalil* al costat de «gaul», per tal d'explicar aquest mot (cap. 157), datables cap a mitjan segle. I també se succeeixen noves notes erudites, com quan, parlant de la reina Elionor de Castella (cap. 122), se'ns recorda: «Alfonsus primogenitus Jacobi I ex Leonora»; o com quan, esmenant la lliçó defectuosa «Zasén» (cap. 170), se'ns aclareix: «Zaén, rey de València».

Les marques de lectura escassegen a partir del segle XVII, en què es limiten a alguna remarca onomàstica, com ara «Billena», en el capítol 362. És una prova més de l'intens procés de transculturació que es viu a les terres hispàniques de llengua no castellana. Tornaran a aparéixer al segle XIX, però només com a subratllats de mots antiquats, que són, amb tot, un reflex de l'interès de la Renaixença i de la flamant filologia romànica per redescobrir la llengua i el passat medievals.

La reenumeració a llapis i en xifres àrabiques, de la segona meitat del segle XX, s'ha de relacionar amb els treballs coetanis de catalogació i descripció del fons manuscrit de la Biblioteca de Catalunya.

BREU HISTÒRIA DEL MANUSCRIT

L'anàlisi dels escolis ens ha permès constatar que el ms. C estigué guardat a la Ciutat de Mallorca almenys fins al segle XVII, ja que fou reiteradament objecte de consulta per erudits interessats en la història de l'illa. Fet copiar i enviat pel rei Pere el Cerimoniós, la seua destinació inicial sembla que va ser l'Arxiu del Consell de Mallorca. Però a mitjan segle XV ja devia ser en mans dels frares dominicans de la Ciutat, per bé que no hem pogut saber si com a propietaris o com a dipositaris. Un dels usos més freqüents del *LF* s'ha de relacionar amb la seua consulta per al sermó del dia de Sant Jordi i, sobretot, per al de la Festa de l'Estendard. Ara bé,

aquesta necessitat era satisfeta més plenament per la versió mallorquina de la secció de l'obra de Jaume I dedicada a la conquesta de Mallorca, ja que porta notables amplificacions pel que fa a la història de l'illa. No sabem si és per l'interès d'aquestes amplificacions, pel fet d'haver-se fet malbé els primers folis del còdex o per alguna altra causa que ens és desconeguda que el manuscrit de 1380 degué passar a la custòdia del convent dominicà de la Ciutat de Mallorca, situat al costat de l'Almudaina. En tot cas, les marques de lectura, a partir de mitjan segle XV, apunten a un ús preferentment historiogràfic i, concretament, eclesiàstic.

Altrament, la diversitat de mans anotadores, pertanyents a etapes cronològiques ben diferents del segle XV i de la primera meitat del XVI, confirma que el còdex fou objecte de nombroses consultes. El fet segur és que el deteriorament de les cobertes i de les pàgines inicials provocà, pocs anys després de 1557, la substitució dels folis fets malbé per folis nous en paper, escrits amb bona cal·ligrafia, i la reenquadernació del còdex. Aquesta operació, posterior a l'aparició de l'edició valenciana de la crònica jaumina de 1557, permet deduir que es tenia consciència del valor històric del còdex, potser perquè no s'havia perdut la memòria que havia estat destinat a la Ciutat de Mallorca pel Cerimoniós.

El manuscrit C podria haver estat l'antígraf d'algunes de les còpies manuscrites que circularen a Mallorca, si més no als segles XV i XVI, com bé posa de manifest, per exemple, l'inventari de Bartomeu de Verí, «utriusque iuris doctor», del 19 de setembre de 1514, on figura un *Pròlech sobre lo libre que fèu lo rey en Jacme* (Hillgarth, 1991: II, 726, núm. 680).

No sabem com passà el ms. C a mans de Guillem Terrassa (1709-1778), canonge de la catedral de Palma i infatigable historiador, que ens deixà, entre altres obres, els *Anales de la isla y Reyno de Mallorca*. Mossén Terrassa llegà part de la seua biblioteca a Antoni de Togores i Net (1740-1798), comte d'Aiamans. Ara bé, entre els llibres llegats al comte no figura el nostre manuscrit, sinó una versió del Marsili, tal com podem llegir en el seu testament, del 18 de novembre de 1778, publicat per Bartomeu Obrador i Sebastià Cardell (1998: 128): «Item, lex al Noble Señor Don Antoni de Togores y Net dos tomes impresos, *Historia de España* del Pare Isla, y sis toms manuscrits que contengan la *Història de Mallorca* del Doctor Benimelis y lo altre, la *Historia* del pare Pere Marsili». La versió del Marsili, en un tom en quart, era en castellà: *Crónica de la conquista de Mallorca, escrita por el P. Marsilio, puesta en castellano é ilustrada con notas por Guillermo Terrasa* (Bover, 1868: II, 433). En conseqüència, sembla que mossén Terrassa regalà en vida el ms. C al comte d'Aiamans. Aquesta és si més no la tradició familiar que arreplega Bover (1868: I, 394).

Antoni de Togores i els seus successors van preservar acuradament el manuscrit C en la seua important biblioteca i el van donar a conèixer als estudiosos de la nostra cultura. El seu fill, Josep de Togores i Sanglada (1767-1831), nové comte d'Aiamans, un liberal il·lustrat, es va interessar pel text jaumí, ja que se sap

que, potser per contrastar la versió del ms. C amb l'edició de València de 1557, va començar a copiar la crònica jaumina a partir del text d'aquesta. Així mateix se sap que va obrir les portes de la seua biblioteca al també liberal il·lustrat Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811), llavors desterrat a Mallorca, el qual, a partir de 1806, consultà el ms. C per als seus treballs d'història sobre la Ciutat de Mallorca. El successor de Josep de Togores en el títol comtal d'Aiamans va ser el seu fill, Pasqual Felip de Togores i Rosselló, que, imitant el pare, facilità la consulta del ms. C a notables erudits locals. De fet, molts dels subratllats de mots antiquats que presenta el ms. C són d'aquesta època. Així, Josep Maria Quadrado (1819-1896) el va consultar per a la seua edició de la *Historia de la conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su testo lemosín* (1850), el bibliògraf Joaquim Maria Bover (1810-1865) el va descriure en diverses obres, com ara la *Historia de la casa real de Mallorca* (1855) i la *Biblioteca de escritores baleares* (1868), i l'erudit bibliotecari i bibliògraf Marià Aguiló i Fuster (1825-1897) també el va examinar minuciosament per tal de preparar l'edició de la *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim rey en Jacme Primer* (1873), que, el 1905, editaria el seu fill Àngel Aguiló.

A les darreres dècades del segle XIX, el van examinar així mateix l'erudit francès Alfred Morel-Fatio i el bibliotecari mallorquí Gabriel Llabrés. Morel-Fatio (1882: 490-491), en la seua descripció del manuscrit, publicada a la *Bibliothèque de l'École des Chartes*, va destacar la presència de variants notables respecte del manuscrit de Poblet. Una observació a la qual no devia ser aliena l'opinió de Marià Aguiló, el qual, si bé es va basar per a fer l'edició de la crònica jaumina en el manuscrit de Poblet, pel fet de ser el més antic, en completà i en corregí el text a la vista de l'edició de València, després de comprovar que el manuscrit «que's conserva avuy en la Biblioteca del Compte d'Ayamans a Palma de Mallorca» presenta «nombroses variants [...] ab lo de Poblet» i «concorda ab l'edició impresa en Valencia d'ordre dels Jurats de dita Ciutat» (Aguiló, 1905: XVII). El mateix Àngel Aguiló reforçà aquesta observació amb la citació d'un article, de 1903, de l'esmentat Gabriel Llabrés, en què aquest destacava que la còpia realitzada per Juan de Barbastro depenia d'una versió distinta de la del model de Poblet, que «concuera exactamente con la que hicieron imprimir en Valencia los Jurados de este reino». Qui va obrir les portes de la biblioteca dels Aiamans a Morel-Fatio i a Llabrés va ser la comtessa Leocàdia de Togores i Zaforteza (1833-1906), filla de Pasqual Felip de Togores i Rosselló.

En morir la comtessa (1906), el seu fill i successor, Marià Gual i de Togores (1862-1933), malgastador compulsiu i mal administrador dels seus béns, va començar a posar en venda la històrica biblioteca familiar. De fet, amb el temps va haver de vendre absolutament totes les seues propietats, que van ser adquirides majoritàriament pel financer mallorquí Joan March. El 1906 ja era en venda el nostre manuscrit del *Llibre dels feits*, que ja se solia conèixer com a manuscrit d'Aiamans. No se sap exactament quan —i per quant— comprà la biblioteca del

comte el bibliòfil català Isidre Bonsoms i Sicart, el qual, a partir de 1909, s'instal·là a la cartoixa de Valldemossa i, per tant, tingué ocasió de conèixer de primera mà la dita biblioteca, però degué ser al voltant d'aquesta data. Apassionat bibliòfil, però sobretot català militant, ja el 1915 havia decidit de fer-ne donació a la Biblioteca de Catalunya. En una carta del 29 de desembre de 1917, adreçada al Sr. Bonsoms, hui conservada al fons Bonsoms de l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, la Secció Històrico-Arqueològica d'aquest Institut li demanava una reproducció fotocòpica del «vostre magnífic manuscrit». Efectivament, en el seu testament (1922), Bonsoms va llegar a la Biblioteca de Catalunya més de 1.700 volums de la seua biblioteca de Valldemossa, entre els quals el ms. C. Mentres visqué, la seua viuda, Mercedes Chacon, fou usufructuària del llegat, però en morir, el 1948, va ser Pere Bohigas, director de l'aleshores denominada Biblioteca Central de Barcelona, qui, en compliment del testament, el va traslladar a la ciutat comtal i el va depositar a la Biblioteca de Catalunya. És ací on Anna Gudayol el va examinar i en va fer una acurada descripció codicològica.

EL MS. C EN LA TRADICIÓ TEXTUAL DEL LLIBRE DELS FEITS

L'anàlisi de tots els manuscrits conservats del *LF* en llengua catalana anteriors a l'esmentada edició valenciana de 1557 ha permés considerar l'existència de dues famílies textuais: la família α , representada únicament a l'edat mitjana pel ms. H (1343), editat críticament per Jordi Bruguera (1991), i la família β , representada pel ms. C, editat críticament per Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí (2010), i per la resta de manuscrits —quatre de complets, el ms. C (1380), el ms. D (c. 1500), el ms. E (1544) i el ms. N (c. 1553-1560), i dos de fragmentaris, el ms. O (anterior a 1387?) i el ms. F (c. 1475)— i per l'edició de la part del *LF* dedicada a la conquesta de València que s'incorporà a l'*Aureum Opus* (València, 1515) (AO).

En l'estudi de la transmissió del *LF*, també tenen un paper rellevant la versió llatina de Pere Marsili, el *Liber gestorum regis Jacobi* (d'ara en avant, preferentment, *LG*), acabada el 1313, i la versió aragonesa de Juan Fernández de Heredia, les *Gestas del rey don Jayme de Aragon* (d'ara en avant, preferentment, *Gestas*), crònica derivada d'un antígraf en català anterior a 1367, per tal com no incorpora les variants introduïdes en la còpia ordenada pel rei Pere el Cerimoniós que es degué enllestir aquell any. Sabem que aquesta versió es dugué a terme perquè, com veurem més avant, s'ha conservat la documentació que confirma el pagament pel treball de còpia i il·luminació del manuscrit del *LF* (Ferrando, 2014). El *LG* de Marsili i les *Gestas* que Fernández de Heredia va incorporar a la *Grant Crònica de los Conquiridores* (1377 a quo – 1385 ad quem) han estat objecte de sengles edicions

crítiques, a cura de Antoni Biosca (2015) i de Francisco J. Martínez Roy (2010) respectivament. Els estudis de Biosca (2013, 2015, 2017) sobre els neologismes d'origen català del *LG* i sobre les relacions del *LG* amb les dues famílies de manuscrits en llengua catalana han resultat decisius per a tancar el debat sobre la llengua i la redacció originals del *LF* i per a situar-lo dins la família β . També Martínez Roy (2010) i, amb un estudi lingüístic més complet, Antoni Ferrando (2013) han vinculat el compendi de Fernández de Heredia amb la família β .

Després de l'edició de València de la crònica jaumina (1557), encara es van traure còpies manuscrites del *LF* a partir de textos procedents d'ambdues famílies. Ara, però, ens interessa destacar la rellevància dels mss. H i C en el procés de transmissió del *LF*, per ser els més antics i alhora els més representatius d'ambdues famílies. És per això que també ha recaigut sobre aquests dos manuscrits el debat sobre quin hauria de servir de manuscrit bàsic per a l'edició crítica del *LF*. En tot cas, convé recordar que el model del ms. C confegit per manament de Pere el Cerimoniós (c. 1367) és el que va servir de base per a totes les còpies institucionals del *LF* a l'edat mitjana.

Comparar filològicament H i C equival en la pràctica a contrastar les dues famílies textuais. Abans de fer-ho, sembla pertinent oferir una breu descripció, ni que siga sumària, de la història dels manuscrits catalans anteriors a l'edició del *LF* de 1557; una descripció que permeta valorar més clarament la posició que van ocupar H i C en el procés de transmissió del *LF*.

El manuscrit H, que hui custodia la Biblioteca Universitària de Barcelona (Ms. 1), va ser copiat, en pergamí, el 1343, per Celestí Destorrents a Poblet, per encàrrec de l'abat del monestir, Ponç de Copons, «ex quodam alio papireo libro nostro», és a dir, a partir d'un manuscrit en paper, propietat del rei Pere el Cerimoniós (Mateu Ibars, 1979). El còdex desaparegué probablement al segle XVII, segons una tradició del monestir (Altisent, 1974). El 1619, Jaume Ferrer en va traure una còpia per a mossén Jaume Ramon Vila (BUB, Ms. 69), que ha permès preservar el text i la il·lustració del foli 65, arrancat en el ms. H. El còdex pobletà va ser descrit per Rosalia Guilleumas en la introducció a l'edició facsímil que, el 1972, publicà, a cura de Martí de Riquer, la Universitat de Barcelona, i ha estat pres com a manuscrit de base per a l'edició crítica de Jordi Bruguera (1991).

El cappare dels manuscrits conservats de la família β és el ms. C, que deu derivar de la versió institucional de 1367 ordenada pel rei Pere el Cerimoniós (Ferrando, 2015). Els altres tres manuscrits complets d'aquesta família i que també en deriven són:

a) el ms. D, de c. 1500, que procedeix de la biblioteca de Diego Sarmiento de Acuña (1567-1626), primer comte de Gondomar, ubicada a la seua Casa del Sol, de Valladolid, els descendents del qual el conservaren fins al 1806 aproximadament, en què passà a la Biblioteca Particular de Su Majestad, de Madrid

(ara Ms. II-475). La còpia, en paper, va ser realitzada a partir d'un antígraf valencià i presenta les mateixes característiques que C i que O, cosa que permet sospitar que deriva d'un manuscrit institucional (Gimeno, 2009). Les informacions del còdex que el reproduïx suggereixen una datació pròxima a 1492-1503 (Vianna, 2014: 242). En l'inventari de la biblioteca del comte de Gondomar, de 1623, el ms. D és catalogat com a «*Historia del rey don Jayme*. En catalán, f^o». No és el manuscrit que els jurats de València van haver de regalar a Felip II per al seu fill Carles d'Àustria, ja que aquest sembla que va desaparèixer en l'incendi parcial de la Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial, ocorregut el 1671 (Ferrando, 2008a).

b) el ms. E, de 1544, que procedeix de la biblioteca dels ducs d'Osuna, la qual passà, com la resta del fons Osuna, a la Biblioteca Nacional, de Madrid, el 1884, on és catalogat com a Ms. 10121. El manuscrit, en pergamí, escrit amb lletra humanística librària amb alguns traços gòtics, és d'origen valencià, per les grafies i els trets textuais (com ara *partix*, del cap. 193, enfront de *part/parteix* dels altres manuscrits). Concretament, deriva del ms. D, ja que hi manca el text del mateix foli que li falta a aquest. En efecte, ha de correspondre a la còpia, en pergamí, del *Llibre dels feits* que donya Mencía de Mendoza, esposa de Ferran d'Aragó, duc de Calàbria i virrei de València, va fer traslladar a Francisco Hipólito Roelas, ja que aquesta també té 110 folis i presenta les mateixes característiques formals. Ho sabem per l'orde de pagament al copista: «Miguel Olesa, mi Tesorero. De qualesquier maravedís de vuestro cargo, dat y pagat a Francisco Hipólito Roelas diez y ocho libras, un sueldo y quatro dineros, y son a cumplimiento de veynete y dos libras, que las ha de hauer por screvyr y trasladar en pergamino un libro de la *Coronyca del Rey D. Jaime de Aragon*, que tiene ciento diez ojas, a razon de quatro sueldos la oja, como las restantes. En Valencia, a 23 de agosto de MDXXXIV. La duquessa de Calabria», que cita Miguel Lasso de la Vega (1942: 63). No té res a veure amb Catalunya, com suposa Vianna (2014: 259). No sabem si la seua presència en la biblioteca dels Osuna podria estar relacionada amb el fet que els ducs d'Osuna heretaren, al segle XVIII, la biblioteca patrimonial del ducat de Gandia, fins llavors en mans dels Borja valencians. En tot cas, sabem que els Borja valencians dels segles XVI i XVII estaven molt interessats en el seu avantpassat Jaume I i podrien haver adquirit una còpia de la crònica jaumina com aquesta; i

c) el ms. N, titulat *Chronica del rey don Jayme de Aragon*, en pergamí, que procedeix, segons anotació del mateix còdex, de la biblioteca de don Manuel Abad y Lasierra, bisbe d'Eivissa. El prelat aragonés, que l'havia adquirit de don Pedro Talero, Justícia d'Aragó, el cedí, el 1773, a la biblioteca de la Real Academia de la Historia, de Madrid, on hui es troba catalogat amb la signatura Ms. 9-4769. El manejà el gran historiador i cronista de la Corona d'Aragó, Jerónimo Zurita (1512-1580), ja que presenta correccions i anotacions marginals en castellà de caràcter erudit que semblen autògrafes. Per circumstàncies biogràfiques i paleogràfiques, aquestes anotacions es poden datar entre 1553 i 1560 aproximadament. En les

anotacions, Zurita adopta les lliçons d'un manuscrit la família β , un «codex vell» no identificat, probablement de l'Arxiu Reial de Barcelona, on treballà entre juny de 1553 i juny de 1554 (Vianna, 214: 292). Encara que no en deriva, el ms. N és textualment molt pròxim a C. El cronista aragonés només en alguna ocasió es deixa endur per les lliçons d'un altre manuscrit, que presenta com a «*aliter*». Potser fou el mateix Zurita qui va fer copiar el manuscrit. En tot cas, és un cas clar de manuscrit *contaminat*. No sabem quina relació pot tenir aquest manuscrit amb el còdex de la crònica jaumina que, el 1626, el comte-duc d'Olivares s'endugué de la cartoixa d'Aula Dei, de Saragossa, on l'havia llegat Zurita. El 1654, aquest llibre, catalogat com a *Jaime (don), rey de Aragón, una historia impresa y manuscrita*, fou cedit amb molts altres al rei Felip IV de Castella per Gaspar de Haro y Guzmán, nebot i hereu del comte duc d'Olivares.

Els manuscrits fragmentaris anteriors a l'edició de 1557 són dos:

a) el ms. O, en pergamí, d'un sol foli, que conté els capítols 170-177 (170-178 en l'edició de Bruguera) del *LF*. Formava part d'un manuscrit complet d'uns 400 folis, possiblement d'un «origen regi», datable l'últim quart del segle XIV (Alturo, 1998: 492). La distribució de capítols de O és idèntica a la de C i D i els seus trets textuals a penes se n'aparten. Sembla que va pertànyer al Consell de Cent de Barcelona i hui, amb la signatura Ms. B-129, és propietat de l'Institut Municipal d'Història, de Barcelona, dipositari de la documentació del Consell de Cent. El regal de còpies del *LF* a la Ciutat de Mallorca i, més que probablement, a la Ciutat de València per part del Cerimoniós suggereix que el manuscrit O podria haver estat també un regal seu a Barcelona, ja que sembla propietat del Consell de Cent. En aquest cas, seria anterior a la data de la mort del rei, el 1387.

b) el ms. F, de c.1475, que, sota el títol de *València* i, en lletra posterior, *Comentari del gloriosíssim i invictíssim rey en Jacme*, és en realitat un compendi dels capítols referits a la conquesta de València, de procedència valenciana (Bruguera, 1991: I, 31). Hui és a la Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial, on figura amb la signatura Ms. Y-III-5, dins un còdex miscel·lani amb textos datables els primers anys del regnat de Joan II (Vianna, 2014: 160).

Mirem ara quines són les diferències formals més importants entre H i C. El ms. H es caracteritza perquè no conserva el títol original, comença el pròleg per la forma verbal *Retrau*, té nombroses variants textuals diferents de les dels altres manuscrits anteriors a l'edició valenciana de la *Crònica jaumina* (1557) i presenta, a més del pròleg, 570 paràgrafs o capítols, iniciats per caplletres (en tretze casos, historiades), i dues miniatures. Bruguera (1991: I, 14) els redueix a 566 per tal d'ajustar-se a la numeració de les edicions d'Aguiló, Casacuberta i Soldevila. Les seccions encapçalades per aquestes caplletres historiades i per les miniatures venen a coincidir amb les quinze seccions narratològiques que distingeix Pujol (2008a: 268-269; 2010; 2011). En canvi, el ms. C i tots els còdexs complets que pertanyen a la mateixa família β (D, E, N) conserven, amb alguna petita variant gràfica, el tí-

tol complet —«Aquest es lo començament del pròlech sobre el libre que féu el rey en Jacme, per la gràcia de Déu rey de Aragó e de Mallorches e de València, comte de Barchinona e d'Urgell e senyor de Muntpesler, de tots los fets e de les gràcies que nostre Senyor li féu en la sua vida»—, anuncien el pròleg amb el sintagma llatí *Incipit Prologus*, el comencen amb la forma verbal *Recompta* o la seua variant *Recompte*, comparteixen unes variants textuais molt semblants, presenten, a més del pròleg, 484 paràgrafs o capítols, iniciats per caplletres, no porten miniatures i, en el cas dels manuscrits valencians, l'esment en el títol al rei Jaume va precedir de l'epítet *gloriós* («el gloriós rey en Jaume»).

Conscient de l'aïllament textual del manuscrit de Poblet, Àngel Aguiló (1905: XVII), potser per salvar el criteri editorial que havia seguit son pare, Marià Aguiló, en editar el *LF* (1873), es preguntava retòricament: «Lo codex primitiu que's conservava en l'archiu reyal [...] concordava ab la copia de Poblet, ó be, com creyém mes probable ab lo codex de Consell de Valencia?». Per a Jaume Massó (1906: 513-516), és ja ben clar que el manuscrit de Poblet és el que «apareix modificat am bastantes variants de mà del copista, la primera a l'obrir el proleg del rei, sense títol, que posa *Retrau* on de segur el ms. que va servir-li d'original, el que s guardava per tradició en l'Arxiu d'armes del Palau Real de Barcelona i tots los demés, deia *Recomta*». I encara afegeix que tots els manuscrits coneguts de la família β «segueixen el que s conservava al Palau Real, que per tradició s creia escrit en pergamí per mà del mateix rei en Jacme», mentre que el manuscrit «de que va servir-se en Destorrents per fer-ne la copia luxosa de F [*sc.* el manuscrit de Poblet] devia esser un altre exemplar antic que va retocar». És per això que Massó (1906), en la primera classificació dels manuscrits del *LF* que va fer, atorgà preeminència al manuscrit d'Aiamans en assignar-li la sigla A. Si després optà per assignar-li la C és perquè reservà la A per al model del qual deriva, és a dir, per a l'arquetip, i B per al model de què es serví Celestí Destorrents.

NOTES PER A UN ACARAMENT TEXTUAL ENTRE ELS MSS. H I C

L'acarament textual entre el ms. H i el ms. C és una exigència científica a l'hora de plantejar una edició crítica del *Llibre dels fets*. La ponderació de les virtuts i de les servituds textuais d'un i altre manuscrit és el criteri que hauria de servir, a l'hora d'una edició crítica, per a optar pel *codex optimus*. Segons Bruguera (1991: I, 25), el ms. H és no solament el *codex antiquior* i el més reconegut pels estudiosos del *LF*, sinó també el que concentraria un «cúmulo de característiques d'arcaisme veraç i moltes *lectiones difficiliores* que el fan digne de la fiabilitat que li han anat atorgant fins ara la majoria d'estudiosos, àdhuc sense haver-ne emprès potser un estudi complet». Seria, per tant, el *codex optimus*. Argumentacions filològiques i

ecdòtiques i tradició historiogràfica i editorial a part, aquesta opció s'ha vist afavorida per la qualitat codicològica del ms. H, per la seua vinculació emblemàtica al monestir reial de Poblet i per la seua accessibilitat als investigadors, sobretot d'ençà que ingressà a la Biblioteca Universitària de Barcelona (1835).

En examinar personalment la qüestió, precisament a partir de l'estudi i l'edició crítica de Bruguera, vaig adonar-me que la justificació de la seua tria no acabava d'ajustar-se a la informació i interpretació filològica que el mateix editor fornïa sobre les variants de C. Altrament, vaig constatar que H presentava no poques incoherències gràfiques i lingüístiques, fruit de la intervenció d'un copista catalanooriental, Celestí Destorrents, que ben sovint es deixava endur pels seus hàbits fonètics o tractava d'aproximar el text al lector o oïdor de l'època. Per això, en fer Vicent Josep Escartí i jo mateix (1995) l'edició modernitzada del *LF*, si bé ens vam basar en el text de H per respecte a una tradició ja consolidada, no hi vam deixar de remarcar l'interés del ms. C tant des del punt de vista textual com lingüístic i, doncs, també la seua idoneïtat com a manuscrit base de l'edició crítica, tot reconeixent la complementarietat de H i C i la plena justificació filològica d'una o altra tria.

Aquests arguments els vaig desenvolupar en estudis posteriors (Ferrando, 2001; Ferrando/Escartí, 2008; Ferrando, 2014-2015), on feia notar que, si bé C era posterior a H i havia estat objecte d'una regularització gràfica més o menys sistemàtica i d'algunes modernitzacions morfològiques i sintàctiques, conservava més fidelment notables trets lèxics del català extremoccidental que Jaume I aprengué d'infant i adolescent. El copista de C, Juan de Barbastro, difícilment podia deixar-se influir pels seus hàbits fonètics, ja que era aragonesòfon, i encara més difícilment podia prendre's la llibertat d'introduir modificacions gramaticals i lèxiques, ja que havia de fer per manament reial una rigorosa còpia *oficial*, amb la verificació corresponent. En conseqüència, Escartí i jo (1995) consideràvem que C també era una opció idònia per a convertir-lo en el manuscrit de base per a una edició crítica del *LF*. Colón (2008: 333) encara va anar més enllà: «Pel que es pot veure estudiant les variants de les diverses fonts, caldria que aquest manuscrit [el C] fos editat com a bàsic, contràriament al que s'ha fet fins ara, que s'ha preferit el text de Poblet (any 1343), sens dubte per ésser anterior i portar nom de l'escrivà: Celestí Destorrents. Però aquest manuscrit es troba quasi sempre isolat davant l'acord dels altres texts». Encara que el criteri quantitatiu de Colón pot ser una raó de pes per a triar C com a manuscrit de base per a l'edició crítica del *LF* —no, però, pel fet de portar el nom de l'escrivà, ja que també el porta H—, en un nou estudi (Ferrando, 2010) vaig arribar a la conclusió que hi ha raons ecdòtiques, filològiques i documentals que afavoreixen la consideració del ms. C com a *codex optimus*. Són aquestes raons les que tot seguit, ampliant i revisant aportacions anteriors, argumentaré *in extenso*.

Certament, el criteri de l'antiguitat i la relativa preservació de grafies i formes antigues prou que poden justificar l'opció de Bruguera, que argumentà (Bru-

guera, 1991: I, 22-25) que havia adoptat H com a «manuscrit bàsic» després de constatar «el gran nombre de variants i errors» de C. Concretament, la família CDENV presentaria més de 1.200 variants respecte a H (Bruguera, 1991: I, 16-18), amb molts «exemples de més modernitat» (Bruguera, 2012: 39), i C, en particular, contindria 84 errors enfront dels 70 de H. Quant a les omissions textuals «referides particularment a fragments d'una certa llargària», el mateix Bruguera (1991: I, 22), que n'addueix 64 en H i 35 en C —d'on cal eliminar la de 156.15—, reconeix explícitament «el major nombre d'omissions de H», «massa certament», respecte de C. En un recompte més precís, Bruguera (2012: 39) calculà que hi hauria 75 omissions en H (especificades en nota a peu de pàgina) enfront d'«una seixantena d'omissions» en «el grup majoritari de mss.», però relativitza l'alt nombre d'errors de H perquè serien «de menys gruix que els dels altres mss.». Per això Bruguera (2012: 40) reitera que continuava creient que «les deficiències de C i dels altres mss. del seu grup són encara més greus que les de H per a poder concedir-los la primacia textual».

El problema és que els càlculs de Bruguera són quantitativament i metodològicament molt discutibles. Pel que fa a les variants, es podria dir també que H en té més de 1.200 respecte a C. En molts casos, és difícil de determinar quina de les dues lliçons diferents de cada manuscrit és l'original o la correcta (així, *lleixar* de H versus *jaquir* de C); en altres, s'adverteix clarament que C ha adoptat la lliçó correcta (com en *l'olivar* de C versus *lo linar* de H) o viceversa (com en *ninea* de H versus *vivea* de C); ben sovint es pot advertir que C ha modernitzat respecte a H (com ara, *portar* de C versus *llevar* de H), però altres vegades es podria considerar que H ha adoptat una forma més moderna o més general (així, *retés* per *rendés*). Altrament, Bruguera no té en compte que els 84 errors que ha detectat en C es reduirien a 64 si eliminàvem els 20 errors dels quinze folis copiats al segle XVI: *lo seny* (*la sayne*), *pague* (*vaja*), *nòstron* (*nostre*), *bareyt* (*batut*), *Tarès* (*Terol*), *la passada* (*la posa*), *ab si quatre* (*ab si quart*), *fayament* (*falsament*), *guya* (*guisa*), *mansueta* (*manleuta*), *luista* (*luyta*), etc., de manera que el 31,2 % dels errors de C es concentren en només el 8,6 % de tot el manuscrit. No cal dir que en aqueixos quinze folis afegits es concentra també la immensa majoria de les deturpacions gràfiques de C, com *avans* (*e va'ns*), *vinguéran*, *faéssan*, *perlat* (*parlat*), *nudria*, *nostro*, *otorgué* (*atorgà*), *gité's* (*gità's*), *clergas* (*clergues*), *cade une*, *mítg*, *brassos*, *captaniments*, *gardats*, *puyx* (*pus*), *manjar*, *axíssem* (*exíssem*), *tiraba*, *pranem* (*prenem*), *conexam* (*conexem*), *manester*, *vaniu* (*veniu*), *treura* (*traure*), *pertían* (*partien*), *Guiem* (*Guillem*), etc. De fet, la desconeixença o la no consideració del caràcter adventici d'aqueixos quinze folis, precisament a l'inici del manuscrit, és un dels factors que més ha contribuït a dissuadir alguns estudiosos de considerar C com el *codex optimus*.

Contràriament al que afirma Bruguera (2002: 609), que no creu que les variants de C «serveixin gaire per a situar dialectològicament ni tan sols els fulls del segle XVI», un examen atent del conjunt de les variants i de les deturpacions

gràfiques dels fulls afegits al segle XVI permet perfectament d'ubicar-los a Mallorca i de datar-los després de 1557, any de l'edició valenciana de la *Crònica jaumina*, ja que aquesta ha estat la font per a la reconstrucció textual d'aqueixos fulls (Ferrando, 2010: 31). La modernització morfològica d'aquesta secció també va ser observada per Wheeler (2012: 159) en constatar que és ací on C «reemplaça un bon nombre de casos de la desinència *-ts* per la nova en *-u*». Evidentment, en la resta de C hi ha errors de transcripció o distraccions, com ara «Bernat» per *Berenguer* (ed. Ferrando/Escartí, cap. 69), «nós no li ho consellàsem» per *nós li ho consellàssem* (cap. 75), «torres» per *turchs* (cap. 161), «se cuydava» per *nos acunydava* (cap. 458), etc., que H, les versions de Marsili i de Fernández de Heredia i la documentació històrica poden ajudar a corregir. En els casos que acabe de citar de C, com també en d'altres, sabem que les lliçons errònies devien provenir de la còpia institucional de 1367, ja que són igualment presents en DEV (Ferrando, 2014, 2015; Renedo, 2014; Biosca, 2015).

Des del punt de vista metodològic, en l'anàlisi de Bruguera caldria precisar millor les diferències entre H i C quant al nombre de variants, errors i omissions. En primer lloc, limitant la comparació a H i C, i no incorporant a C la resta de la seua família textual; en segon lloc, tenint en compte les distorsions que produeixen els quinze folis afegits al segle XVI; en tercer lloc, relativitzant la «modernitat» de molts dels exemples de CDENV adduïts per Bruguera (2012: 39); en quart lloc, valorant les interferències del copista i la idoneïtat lingüística i històrica de les alternatives textuais de H; i, finalment, recalculant els percentatges de lliçons correctes d'un i altre manuscrit, ja que Bruguera partí del criteri d'op-
tar, tret d'uns pocs casos, per la opció de H, que seria la correcta, enfront de la de C, que seria la deturpada, de manera que computa com a errors variants de C diferents de H però contrastadament més idònies, i fins i tot considera addicions textuais de C i de la seua família textual allò que són omissions textuais evidents de H (Ferrando, 2012).

Analitzem-ho a partir d'exemples concrets. Comparant les opcions de C amb les del Marsili i de les *Gestas* i, en el seu cas, amb dades històriques, són indubtablement correctes moltes lliçons de C presentades com a errònies per Bruguera, com ara *en lo portell* (ed. Ferrando/Escartí, cap. 15; ed. Bruguera, cap. 15.36), i no *al portal*; *guien* (91; 98.5), i no *ginyen*; *rota* (96; 103.13), i no *roca*; *besants* (110; 121.27), i no *barques*; *aquest rey* (130; 153.2) —*rex* en Marsili—, i no *aquest feyt*; *ora* (96; 159.13), i no *ere*; *talles* (133; 159.16), i no *cales*; *desayna* (140; 167.4), i no *desama*; *emparàs's* (143; 171.7) —que en Heredia és *se emparó*—, i no *espantà's*; *cuydam* (147; 176.16) —que també té el ms. O—, i no *cujam*; *havian tallada per fer algarrada* (158; 191.14) —*avien tallado pora fazer una algarrada* en Heredia, i *algarrada* en Marsili—, i no *havian calada per algarreda*; *terra tan sollevada* (157; 188.7) —*tierra* en Heredia—, i no *guerra tant sollevada*; *e sol no haguem cura* (174; 222.21), i no *e no haguem cura*; *bé sembla del rey* (174; 223.29), i no *ben sembla rey*; *l'olivar* (177; 227.35)

—que en Marsili és *oliveta*—, i no *lo linar*; *cavar a la barbacana* (204; 261.14) —*an-temurale* a Marsili—, i no *cavar a la Boatella*; *bastida* (215; 276.14) —també *bastida* en Heredia—, i no *batalla*; *arquebisbe de Narbona* (220; 281.20), i no *arquebisbe de Terragona* —*Archiepiscopus autem Narbonensis* en Marsili—; *vegada* (239; 303.13) —com *vegada* en Heredia—, i no *venguda*; *sia segur* (272; 338.15) —*securitatem dare* en Marsili—, i no *sia seguit*; *quam que sunt* (317; 388.5) —igual que en Heredia—, i no *quam querere*; *veer* (394; 468.9), i no *aver*; *ell havent a exir de tota la terra* (477; 556.9) —*perpetuo exilio condemnauit* en Marsili—, i no *e l'avench*.

Entre els casos esmentats, n'hi ha alguns, com *ora* / *ere* o *veer* / *aver*, en què el sentit de la frase en què s'usen avala clarament la idoneïtat de la lliçó de C. Però n'hi ha d'altres que suscitin interrogants que Bruguera sol resoldre limitant-se a adduir l'opció de H o tractant de justificar-la, sovint amb arguments molt subjectius. Així, davant l'oposició entre *portal* de C i *portell* de H, Bruguera (1991: I, 18) dona com a bona *portal*, tot i que, pel sentit, és una lliçó «clarament incorrecta» (Pujol, 2003: 224). Davant la dificultat d'interpretar l'oposició *ginyen* (H) / *guien* (C), Bruguera (1999: 152) afirma que «és correcta» la lliçó de H, perquè *ginyar* significa 'idear amb enginy; esforçar-se', contràriament a Soldevila (1971: 246), que creu que el context exigeix *guien*, tal com fa tota la família textual β . Quant a *roca* / *rota*, Bruguera (2008b: 58) constata que hi ha un passatge en la *Crònica* de Pere el Cerimoniós on apareix *rota* amb el mateix sentit que en el *LF* que podria «afavorir la validesa de *rota*», present en la resta de manuscrits; tanmateix, Bruguera creu que els altres manuscrits podrien haver interpretat que *roca* era un error per *rota*, que equivaldria al francès *route* 'camí fressat, camí, via' i, doncs, que ho haurien canviat, i per això a ell el «continua seduïnt més com a autèntica la lliçó *roca* del ms. H». Quant a la dicotomia entre *guilando* i *guiçado*, que Marsili havia traduït per «*bonum equum*» 'bon cavall' i que Fernández de Heredia tradueix per «un buen caballo et sus armas», és a dir, un 'cavall ben preparat i guarnit per a la lluita', Bruguera s'inclina per *guilando*. Tanmateix, ara sabem, gràcies a Renedo (2014: 236–237) —en principi, partidari de considerar l'antígraf de H com a l'esborrany del *LF*—, que *guiçado* correspon, en relació amb el món dels cavalls, al castellà medieval *aguisado* 'preparat i llest per al combat'. El ms. C, i no el H, és, per tant, el que aporta la lliçó correcta. El mateix passa amb *trebello* (17; 17.14). Josep Martines (2012: 108–112) ha fet veure que el rei Jaume degué usar el mot per imitació de la versió castellana del *Liber regum*, de c. 1220, la qual cosa confirma que *trebeyl*, de H, és una catalanització del mot originari *trebello*. En canvi, davant la dicotomia entre *formatge* en C (134) i en tota la família textual β i *formiga* en H (160.10), que el context suggereix que vol dir 'producte d'escàs valor' —«un dinero» en la traducció d'Heredia—, la lliçó probablement correcta és la de H, ja que una expressió semblant la trobem en un dels sermons de Quaresma (1413) de sant Vicent Ferrer: «Veus-me pobre; yo só senyor de tots aquests regnes»; e lo traïdor mentia, que no és senyor de una formiga (Colomina, 2021: II, 911).

Ben sovint, el *parti pris* de Bruguera el dugué a adoptar interpretacions massa forçades per a justificar les lliçons de H. Així, en comentar *espantà's* (171.7), Bruguera (1999: 24, n. 7; 2002: 610-611) afirma que C i V «corregeixen la versió del ms. H» en *emparà's*. Ara bé, encara que «semblaria més adient» aquesta «correcció», adverteix que és clara la lliçó de H i creu que, «si la lectura *espantà's* fos bona, el sentit del text, per bé que paradoxal, també podria ser vàlid». En tot cas, davant l'evidència que el ms. O també duu *emparà's*, intenta salvar l'opció de H defensant «la doble possibilitat *espantà's* / *emparà's*», atès que «*et admisit*», la traducció de Marsili, seria «ambigua». En assenyalar l'omissió en H de la frase en què apareix *medir* (285.2), Bruguera (2008b: 56), tot i reconèixer que «el fragment degué caure amb tota probabilitat del ms. H per homeotelèuton», no s'està d'apuntar que la seua presència en els altres manuscrits podria estar motivada perquè «algun d'aquests mss. de Jaume I que contenen el verb en qüestió poden tenir més relació amb la parla occidental», ja que aquest verb es documenta en «autors valencians del segle XV». En altres mots, suggereix que *medir* podria haver estat una addició de C, i no un mot del text original. En el cas de *desama* (167.4), Bruguera (2008b: 54) concedeix que «la lliçó correcta podria ser *desaina*, variant que tenen els altres manuscrits», però al capdavant «el ms. H permet la interpretació de *desama* per *desaina*, *desaina*. És corrent la semblança i confusió de les grafies *m* i *in*. Llavors *desaina* fóra un hàpax».

De fet, Bruguera recorre en més d'una ocasió a presentar com a casos d'hàpax lliçons inventades per Destorrents. És, per exemple, el cas de *tresnuytada* en la frase «*vengren a tresnuytada* a Alcovera e prengueren-lo e barrejaren-lo», de H (cap. 28.13, ed. Bruguera), que és *tremuda* en C (cap. 30, ed. Ferrando/Escartí), la mateixa que apareix en DEV i que Zurita, en anotació marginal a N, corregeix per *trenuyda*. La lliçó de Zurita, bé com a *trenuyda*, que podria ser una variant antiga, o bé com a *trenuyta*, és la correcta. Per a confirmar-ho només cal examinar bé el context en què apareix el mot, consultar el *DECat* i el *DCVB* i recórrer a l'estudi de Colón (1978: 24-35) sobre l'expressió *anar a tresnuyta*. En efecte, «*venguéran a tremuda*» (C) devia ser «*vengueren a trenuyda*» (si corregim la deturpació gràfica de CDEV). La frase del *LF* significa: 'vingueren caminant de nit a Alcubierre, i després l'atacaren'. L'expressió *anar* (o *venir*) a *trenuyta* significa 'caminar de nit', 'passar la nit en vetla', sense cap connotació d'atac ni d'incursió (*DCVB*, 10, s. v. *tranuyta*, p. 445; *DECat*, V, s. v., *nit*, p. 932; Colón, 1978: 33). I *tranuytada* (*DCVB*, 10, s. v. *tranuytada*, accepció 1. ant.) significa 'acció de tranuitar, de passar la nit caminant o treballant'. Segons ha constatat exhaustivament Colón, la locució *venir* (o *anar*) de *tranuytada* no es documenta enlloc sinó ací. Tot fa pensar, doncs, que Destorrents, davant una variant antiga que possiblement desconeixia, inventà l'hàpax *venir a tresnuytada*, recurrent al deverbial *tresnuytada*, que, com a tal, es documenta no sols en la *Crònica* de Desclot, sinó també en altres llocs del *LF* (Bruguera, 1991: I, 323). Però en el passatge adduït del *LF*, el mot *tresnuytada* no comporta el significat d'atac nocturn a l'enemic, ja que si fos així no hauria calgut explicitar després

«prengueren-lo e barrejaren-lo». La frase «vengren a tresnuytada a Alcovera» significa exactament el que Marsili tradueix: «de nocte uenerunt ad Alcouere».

La crítica històrica ens permet resoldre més d'un problema filològic. En abordar l'estudi del tractat de Capdepera entre el rei Jaume i el reietó musulmà de Menorca (1231), Gabriel Ensenyat (2009) va manifestar la seua estranyesa sobre la naturalesa del tribut anual que havien d'entregar a Jaume I els musulmans de Menorca per mantenir la independència de l'illa tal com apareix escrit al manuscrit de Poblet (ed. Ferrando/Escartí, 110; ed. Bruguera 121.27): «E Don Assalit féu metre en les cartes que y haguéssem .II. quintars de mantega cada ayn e .CC. *barques* per bestiar a passar al cap de la Peyra, totavia esperan les galees ab los messatgers que nos havien enviats», és a dir, unes naus que suposadament els menorquins havien de posar a disposició de Jaume I per al trasllat del tribut d'una illa a l'altra. És aquesta una condició que no apareix al tractat original. Ara bé, en la versió que en dona el ms. C i tota la tradició textual que deriva presumiblement del seu model de 1367 llegim *besants* en lloc de *barques*, és a dir, s'hi especifica que els tributaris menorquins havien d'entregar cada any al rei Jaume dos-cents besants. Certament, aquesta quantia no figura al tractat, però en la documentació arxivística se'n confirma el pagament, cosa que fa pensar en un acord posterior de bescanviar altres lliuraments del tribut monetari per una quantitat econòmica fixa, anual. Així, tot és coherent, i ho confirmen tant Marsili com Heredia, que tradueixen el terme en qüestió com a «bisantia» i «besantes», respectivament. Bruguera (1991: II, 125), en canvi, no qüestiona la lliçó *barques*.

Encara observem exemples en què l'aplicació rigorosa de la crítica textual al context en què apareix una solució discutible sembla favorable a l'opció de C i no a la de H. Josep Maria Pujol (2012: 28) se'n va adonar en comentar alguns casos, com ara quan afirmà, parlant de *Ben sembla rey* de H (223.29), que «la lliçó del còdex de Poblet no fa sentit». Per això arriba a distanciar-se de l'opinió majoritària de la crítica en presentar H com un manuscrit «considerat arreu com a òptim», bé que sense implicar-s'hi personalment. En efecte, Pujol creu que, si es «restableix» l'article i la preposició presents unànimement en els altres testimonis (*Ben sembla del rey*), la frase recupera el sentit i s'avé amb el LG i amb les *Gestas*. També, a propòsit de *e sol no haguem cura*, Pujol (2012: 26) remarca que l'adverbi *sol*, que Bruguera considera una addició de C present en «la resta de la tradició», «manca al còdex de Poblet» i deixa sense sentit la frase. Pujol dedueix, doncs, que tant *del* com *sol* devien ser presents a l'arquetip del LF. Per a Bruguera, en canvi, *del* i *sol* són afegits de C al text original. En comentar la forma amb què apareix *baveca* (227.19) en C (*bavieca*), Pujol (2003: 230) suggereix que Barbastro «va introduir la diftongació», perquè era aragonés, ja que tots els altres manuscrits tenen *baveca*. Per tant, *baveca* devia ser la forma de la còpia oficial del *Llibre dels feits* de 1367, una hipòtesi que no exclou que la lliçó *baveca* fos una catalanització del *bavieca* de l'arquetip, ja que l'expressió és posada en boca d'un cavaller aragonés.

En suport de la seua convicció, Pujol argumenta que «també sembla haver-ho entès així el copista» de C. En tot cas, si *bavieca* era la forma original, la forma *baveca* en H podria ser un exemple més de la tendència de Destorrents a catalanitzar les formes de la *Crònica* que no li semblaven catalanes o no entenedores per a oïents o lectors catalanoparlants del seu entorn, tal com va fer en altres ocasions (*trebeyl*, *secans*, *cayrel*, etc.). El context en què l'exclamació «Bavieca d'om» de C i dels altres manuscrits apareix en el *LF* revela un sentit despectiu, tal com confirma Marsili en traduir-lo per «rudis homo». No és, doncs, cap al·lusió al nom del cavall del Cid, com Bruguera suggereix a partir de «diç» en «Baveca diç» en H.

Són molts els exemples en què Bruguera tracta de justificar com a addicions de C les omissions de H. Així, el filòleg català (2008b: 55-56) reconeix que, en una frase com «Lo tercer conseyl fo que retingués tota sa gent, car gent estava a tot rey que la gent que Déus [...]» (427; 498.8-9), Destorrents «no degué rellegir aquest fragment», tan confusionari. En canvi, «els altres mss. ho veieren i canviaren el segon *gent* per la seva variant únicament adverbial *gint*, tot afegint-li el reforçament *e bé*». Com quasi sempre, Bruguera parteix de la convicció que la lliçó «autèntica» de H ha estat alterada pels «altres mss.». Seria més raonable suposar que ha estat H el manuscrit que ha omés *e bé*.

No és excepcional que un mot que en C presenta una sola forma aparega amb dues en H. Mirant de justificar les opcions de H, Bruguera interpreta aquests casos com si es tractés de dues variants realment existents. Així, *exortins* apareix en H la primera vegada com a «exortiquins» (85; 87.14), però la segona vegada com a «exortins» (449; 377.4). *Exortiquins* no té cap altra documentació en llengua catalana i, per tant, deu ser una mala lectura del copista de H, i no una variant existent. El mot *sas*, terme corrent en l'àrea occidental del català però poc conegut en l'àrea oriental, també apareix en H la primera vegada com a «secans» (157; 187.12), però la segona vegada com a «sas». *Secans*, barreja de *sas* i de *secà*, és una lliçó que Destorrents —un catalanooriental que devia desconèixer *sas*— degué inventar-se amb la creença que *sas* volia dir 'secà', quan de fet *secà* significa 'terra àrida' (Ferrando, 2022). Per a Bruguera (1999: 177), «xapsir» (378; 87.17) és «un hàpax de la *Crònica*, i segurament del català», a tenir en compte tant com la seua variant «samit», tot i que «samit» és la forma que apareix en altre lloc de H (451.6) i en totes les ocurrences en CDE, i és la que, segons el mateix Bruguera (1999: 177), «apareix en molts textos antics». En realitat, *xapsir* és una mala lectura de *xamit*, un mot ben documentat en contextos de contacte amb l'àrab (Barceló i Labarta, 2009: 119). És obvi que casos com aquests no poden ser sinó alteracions de H, produïdes per un copista oriental no avesat a aquesta mena de mots més aviat occidentals i meridionals. Així doncs, observem que Bruguera computa com a variants realment existents les deturpacions textuais de H.

En altres casos, Destorrents ha substituït la forma única d'un mot que comparteixen tots els manuscrits de la família β , com *breç*, *corell*, *escondidament*, *oroneta*,

etc., per la variant predominant en el seu parlar oriental, *breçol*, *cayrel*, *escondudament*, *oreneta*, etc., respectivament. O ha fet alternar la variant original preservada a β amb la més corrent al seu parlar: no es poden interpretar altrament doblats com ara *algarreda* / *algarada*, *dimars* / *dimarts*, *matí* / *maití*, *naxement* / *naximent*, *vuy* / *huy*, etc. L'intervencionisme lingüístic de Destorrents es fa palés no sols en aquests casos, sinó també en catalanitzacions de mots no catalans fetes *motu proprio*, com ara substituint *trebello* per *trebeyl* i en el recurs a solucions sinonímiques que li semblen més genuïnes, com ara substituint *a la tarde* per *al vespre* o *Recomta*, el mot inicial del *LF* (1.1), pel *Retrau*, un sinònim que Destorrents pogué llegir unes línies més avall (1.28) en un context similar.

La praxi transcriptora de Destorrents posa en evidència la seua poca cura a respectar el text que copiava. No sols substituï o orientalitzà de tant en tant els noms comuns o les variants formals del *LF* que no li eren habituals (*arc de Sent Joan* per *arc de Sant Martí*, *breç* per *breçol*, *trebeyl* per *trebello*, *demandar* per *demanar*, etc.), sinó que es deixà endur molt sovint pels seus hàbits fonètics, i així de vegades escriví *Jacma* per *Jacme*, *casar* per *caçar*, *naxement* per *naximent*, *dimars* per *dimarts*, etc., variants que responen a la pronúncia de català oriental del segle XIV, però no a la l'occidental de la primera meitat del segle XIV i menys encara del segle XIII. La incoherència diatòpica de H, manuscrit que barreja trets fonètics, lingüístics i lèxics orientals i occidentals, contrasta amb la convergència en C dels més diversos trets diatòpics occidentals i, doncs, la seua major coherència dialectològica. Destorrents també adoptà una praxi antroponímica que no s'ajusta als «hàbits denominatius del rei», com reconeix Pujol (2011: II, 746). Noms de llinatge com Puyo o Lúzia, per exemple, són catalanitzacions evidents de les formes aragoneses Pueyo o Luécia, que preserven millor CDENV. Altrament, la llengua de H també posa de manifest una primera modernització morfològica del *LF*, com es dedueix, per exemple, en els casos de monoftongació del resultat català de CT, com ara *fet* per *feyt* o *matí* per *maytí*. És indubtablement una petja de Destorrents. Precisament és aquesta praxi asistemàtica i poc coherent la que ha permès en H la preservació d'una capa lingüística arcaïzant, d'indubtable interès filològic.

Tot plegat il·lustra que Bruguera ha emprat un mètode de treball massa impressionista, amb uns resultats, en l'aspecte que ara comente, gens fidels a l'hipotètic original. Manca de fonament la seua afirmació que els errors de H són «mínims, comparats amb els dels altres mss.». Ben al contrari, l'anàlisi textual de la tradició manuscrita del *LF* confirma que C, si exceptuem el text dels quinze folis en paper, és de millor qualitat que H. Més encara, en l'avaluació de les variants no podem considerar indiferents els errors d'un i altre manuscrit: el ms. C presenta, certament, una modernització gràfica i una limitada actualització morfològica, però també preserva un bon nombre de variants morfològiques antigues i, sobretot, una capa de vocabulari que, en paraules de Coromines (citada per Bruguera, 1991: I, 126), és «de matís extrem-occidental» o «de fort matís occidental». Aquests trets occidentals

diffícilment poden ser atribuïts a un saragossà, com és Juan de Barbastro, ja que de la capital aragonesa passà a residir a Barcelona.

El prejudici de Bruguera de considerar errònies aquelles lliçons que s'aparten del ms. H no solament invalida la seua quantificació dels errors de C, sinó que ha comportat algunes interpretacions forviades en les anàlisis, traduccions i modernitzacions que hem fet de la crònica jaumina. Així, Josep Maria Pujol (2008b: 122), en adoptar «barques» de H en lloc de «besants» de tots els altres testimonis pel que fa a les condicions acordades en el tractat de Capdepera més amunt comentat, incorregué en un error històric.

Altrament, des d'una òptica estrictament filològica, l'argumentació de Bruguera per a considerar preferible H és ben feble. No sols no té cap fonament sòlid afirmar que les versions de la família CDEV «són sensiblement inferiors al còdex H» (Bruguera, 1991: I, 24), sinó que és poc rigorós invocar «la major confiança» que li mereix el criteri de l'editor Josep Maria de Casacuberta a favor de H enfront del de Manuel de Montoliu a favor de C, obviant així l'autoritat de Jaume Massó (1906: 513), per a qui el ms. de Poblet és el que «apareix modificat am bastantes variants de mà del copista», i no viceversa. La preferència de Montoliu (1936) per C, i no per H, descansa no sols en la constatació de la major proximitat de C a la versió de Marsili (1313), basada en les «Gesta [...] in archivis domus regie ad perpetuam sue felicitatis memoriam reposita», és a dir, en el text de l'Arxiu Reial considerat com a autèntic, sinó també en les moltes coincidències textuais de C amb ODEVN. Remarquem la semblança de l'incipit del ms. C amb el de Marsili: «Incipiunt *Cronice* illustrissimi regis Aragonum domini Jacobi victoriosissimi principis. Et primo ponitur *Prologus*». En conseqüència, cal concloure que Destorrents o bé es basà en una versió que era, sobretot en el camp de l'onomàstica, menys fiable que la font utilitzada per Marsili, com ja van argumentar Lluís Nicolau d'Olwer i Jordi Rubió i Balaguer, o bé alterà sensiblement el text que copiava, com creuen Massó i Montoliu. Després de fer una col·lació parcial de quasi tots els manuscrits del *LF*, Asperti (1984: 162) també va criticar l'«eccessiva sicurezza» amb què Soldevila considerà «la superiorità del manoscritto di Poblet».

En efecte, aquest discurs de la pretesa superioritat textual de H —el text «més fiable», en paraules de Bruguera (2008: 23)—, convertit ja en un tòpic, ha estat i és seriosament qüestionat pels resultats dels estudis posteriors a l'edició de Bruguera que han comparat algun aspecte textual entre H, C, el *LG* i les *Gestas*, com ara els realitzats pel mateix Bruguera (2002, 2008b), per Antoni Ferrando / Vicent J. Escartí (1995, 2008), per Germà Colón (1997, 2008), per Antoni Ferrando (2001, 2010, 2012, 2013, 2014, 2015, 2022), per Josep Maria Pujol (2003, 2008a, 2010, 2011), per Joan Bastardas (2007), per Xavier Renedo (2010, 2014), per Francisco José Martínez Roy (2010) i per Antoni Biosca (2013, 2015, 2017). En aquest sentit, són ben reveladores del notable interès textual de C les conclusions sobre la lliçó correcta de certs mots del *LF* a què han arribat Josep Maria

Pujol (2003: 224-230; 2010: 26-28), Xavier Renedo (2014: 233-237), Antoni Ferrando (2010, 2014, 2015) i Antoni Biosca (2013, 2015).

Així i tot, cal tenir en compte que les diferències textuais entre C i H no són molt importants. Per damunt de tot són fruit del procés de transmissió del *LF*. Però no és irrellevant la tria de l'un o de l'altre com a manuscrit bàsic per a l'edició crítica. Per això creiem que en una futura edició crítica del *LF* s'hauria de preferir el *codex optimus*, és a dir, el ms. C, el més complet i fidel des del punt de vista onomàstic i lèxic, però substituint el text dels quinze folis afegits després de 1557 pel text corresponent del ms. D, el més pròxim cronològicament al ms. C, cappare de la família β . És el que hem fet en l'edició que acompanya aquest estudi. De fet, un Bruguera (2012: 39) conscient de les nombroses omissions textuais de H, reconegué que, en la seua edició crítica, hauria d'haver completat H amb C. Si les *Gestas* de Juan Fernández de Heredia avalen a grans trets el caràcter canònic de la família textual β , els estudis d'Antoni Biosca sobre la versió de Marsili el confirmen a bastament. En una nova edició crítica a partir del ms. C, tal com demanava Colón (2008), s'haurien de tenir en compte no sols tots els textos manuscrits i editats en llengua catalana, complets o parcials, fins al 1557, incloent-hi F, N i G, sinó també les edicions crítiques de la versió llatina de Pere Marsili (Biosca, 2015) i de la versió aragonesa de Juan Fernández de Heredia (Martínez Roy, 2010), l'edició crítica de la traducció mallorquina del segle XIV, les anotacions marginals de tots els manuscrits, especialment les de Zurita al ms. N, les addicions de G al text jaumí de l'AO procedents d'un manuscrit valencià no identificat i fins i tot les informacions complementàries de les *Cròniques* de Desclot i de Muntaner. No cal dir que les dades auxiliars de la historiografia antiga més solvent, almenys fins als imprescindibles *Anales* del mateix Zurita, les fonts àrabs i la documentació del segle XIII han de ser també de gran utilitat per a precisar bé l'onomàstica i la cronologia del text jaumí. I, òbviamment, caldrà comptar amb les aportacions dels historiadors contemporanis que se n'han ocupat, com ara les notes històriques de Maria Teresa Ferrer Mallol a l'edició de Soldevila revisada per Bruguera (2007).

Ben mirat, Manuel de Montoliu (1913-1914; 1917, 1936) ja va fer aportacions ben interessants sobre la llengua del ms. C i sobre les relacions d'aquest manuscrit amb el de Poblet i amb la versió de Marsili. És en bona part gràcies a la seues aportacions que Lluís Nicolau d'Olwer (1926) i Ferran Soldevila (1962) aclariren nombrosos aspectes textuais de la crònica jaumina. En les seues notes a l'edició del *LF*, Soldevila (1971), encara que partí de la convicció que H era el manuscrit òptim, comparà constantment H amb C i amb el Marsili. El mateix Bruguera, encara que no abandonà el seu criteri favorable a la prioritat textual de H (2002; 2008*b*; 2012), acabà reconeixent l'interés històric i filològic de C i de Marsili. Hi van tenir molt a veure les posicions de Ferrando i Escartí (1995; 2010), de Ferrando (2001; 2010) i de Colón (2008), decantades cap a C, si bé admetent la complementarietat de H i C. També Josep Maria Pujol (2008*a*; 2008*b*; 2010),

Gabriel Ensenyat (2009) i Xavier Renedo (2010; 2013), en abordar certes qüestions textuais del *LF*, han vist que el ms. C ha aportat les solucions pertinents. L'edició crítica del *Liber gestorum*, de Marsili, a cura d'Antoni Biosca (2015), ha contribuït a fer ressaltar el valor històric de C en la *traditio* directa del *LF*.

OBSERVACIONS HISTORICOLINGÜÍSTIQUES SOBRE EL MS. C I EL SEU ANTÍGRAF

No sabem quin és el model del *Llibre del feits* que Pere el Cerimoniós manà copiar a Juan de Barbastro, una tasca que enllestí el 1380. Però la coincidència de la còpia de Barbastro en la distribució del text jaumí en un pròleg i 484 capítols amb la del manuscrit que, a principis de 1367, acabava d'il·luminar Arnau de la Pena, el *Libre dels fets del rey en Jacme de bona memòria*, fa pensar que l'antígraf hauria de ser aquest. De cap manera, el ms. H (1343). La diferència cronològica entre C i el seu més que probable antígraf és escassa: tretze anys. La diferència entre C i la còpia de Poblet és de trenta-set anys. Si la referència és l'antígraf de 1367, llavors la diferència es redueix a vint-i-quatre anys. Però allò que més separa C de H no és la cronologia, sinó la diferència de contextos i de criteris en la reproducció del text jaumí. En efecte, la versió de 1343 respon a l'interès de l'abat de Poblet i de Pere el Cerimoniós per traure'n una còpia privada, és anterior a les *Ordinacions de la casa reial* (1344) i, doncs, a les noves pautes lingüístiques de la Cancelleria Reial, i és copiada a Poblet amb unes certes llibertats lingüístiques pel monjo Celestí Des torrents, designat per l'abat. En canvi, les versions de 1367 i de 1380 són iniciatives personals de Pere el Cerimoniós, es copien amb les pautes de regularització i modernització gràfica i estilística emanades de la Cancelleria a partir de 1344 i s'encarreguen a experts al servei de la monarquia, que han de respectar un text altament reverenciat. La versió de 1367 és una revisió que, a pesar de les successives actualitzacions morfològiques, es pot observar en els manuscrits institucionals que en deriven indirectament, com són el O i el D.

Ara bé, ni H és sempre arcaïtzant, ni C innovador. De fet, si compararem lingüísticament H i C, advertim un notable contrast entre l'arcaisme morfològic més gran en H (Wheeler, 2012; Ramos, 2012) i la preservació d'una capa lèxica més antiga en C, que s'ha modernitzat en H. Pel que fa al lèxic, n'és un bon exemple el cas de *arch de Sent Johan* —denominació pròpia de la Ribagorça, de la Llitera i del Baix Cinca, compartida amb l'aragonés septentrional i oriental (J. Martines, 2012: 103-108, Ferrando, 2022: 197-199)—, present en tots els mss. del *LF* excepte H, que el substituï pel més general *arch de Sent Martí*. Pel que fa a la morfologia, cal dir que C també preserva trets lingüístics més antics, igualment dignes d'atenció filològica. Així, Max Wheeler (2012: 156), en relació amb la morfologia verbal de C, feu observar: «el manuscrit C modernitza la flexió verbal

en un cert grau. Tanmateix, en uns quants passatges dóna una solució més arcaica [que H], i en aquests casos creiem probable que ha copiat més fidelment de l'original que no el copista del ms. H». És el cas, per exemple, de «trametem» de C i dels altres manuscrits, «forma més arcaica [...] que deu ser la de l'original», enfront de «trametérem» de H (cap. 547.16), que seria una modernització (Wheeler 2012: 157). També en els casos de «penedits-vos-en» i «volíets» de C, contra «penedir-vos n'eu» (cap. 90.16) i «volíeu» (cap. 287.6) de H, s'imposa la conclusió que els exemples de «la nova desinència en -u del ms. H han de ser originaris d'aquest manuscrit, i no remunten més enllà en la tradició» (Wheeler, 2012: 159). Quant a la desinència de la segona persona del plural de l'imperatiu en -t, «és probable que el copista del ms. H haja modernitzat [en -ts] en un bon nombre de casos, atés que hi ha 12 casos en els quals el ms. H dóna l'imperatiu en -ts i el ms. C els dóna en -t» (Wheeler, 2012: 159). Quant als radicals velaritzats, el lingüista britànic (2012: 162) observa, per exemple, que «per a un dels casos de *prengam*, i un dels de *prengats* del ms. H, el ms. C manifesta *prenam* i *prenats*, que potser figuraven en l'original». En relació amb els perfets forts, Wheeler (2012: 170) constata que, si bé C n'ofereix més casos que H, «de tant en tant una forma forta de C correspon a una de feble en H». Entre els exemples de les formes condicionals, Wheeler (2012: 171) remarca que «corresponent a *faliria* del ms. H, trobem *falrria* en el ms. C, que deu ser la forma de l'original». En tot cas, «el panorama de la morfologia verbal en el ms. H del LF correspon més aïnes, creiem, a la llengua del període de la confecció del manuscrit (1343), tal com la coneixem a partir d'obres coetànies, que no a l'estadi de la llengua del tercer quart del segle XIII, quan el monarca devia planejar i fer redactar la versió primitiva dels seus *Feits*» (Wheeler, 2012: 175).

El text de C, com el text de H, conservava i innovava alhora, però de diferent forma i en diferent aspectes. Així com Barbastro preservà millor el caràcter occidental del seu antígraf, Destorrents orientalitzà alguns trets en H, de manera que el resultat n'és un text dialectalment híbrid, on les petges catalanoorientals deixen entreveure la base catalanooccidental del text original, com ja advertí Coromines.

Les modificacions gràfiques que solen introduir els copistes són poc esperables en la ploma de Juan de Barbastro. Per a Barbastro, el català era una llengua apresada i, doncs, la seua competència lingüística en els matisos diatòpics devia ser limitada. Encara que la seua llarga estada a Barcelona li degué permetre tenir un bon coneixement del parlar de la ciutat comtal, difícilment el devia tenir del català extremoccidental. Convé destacar que la seua llengua habitual era l'aragonés, i és en aquesta llengua que se li adreçà el rei en unes quantes ocasions (Rubió i Lluch 1908: 228-232; 1921: 273, 295-296; Ferrando 2012: 54). Concretament, és en aragonés la carta de pagament de 27 de juny de 1386 pel treball d'haver fet el «translat», «por tiempo de más de mey anyo», de les *Corónicas del rey don Jaume*, és a dir, del manuscrit del LF de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona, que, segons el rei Cerimoniós, «diemos a la ciudat de Mallorques» (Rubió i Lluch, 1921: 295-296).

Altrament, a diferència de Destorrents, Barbastro, un professional al servei del rei Pere el Cerimoniós, no es podria permetre la llibertat d'alterar el text de l'exemplar *oficial* de la Cancelleria. Més encara si tenim en compte que la tria del model de C hagué de ser fruit d'una comprovació textual i d'unes informacions historigràfiques contrastades per part de Pere el Cerimoniós.

La llengua de C es caracteritza per:

a) la distinció gràfica de les vocals àtones, excepte en els casos habituals condicionats pel context fònic, tret que reflecteix la pronunciació característica del català occidental;

b) alguns casos d'obertura de la vocal àtona *e* en *a* en síl·laba inicial de mot (com en *nagú*, *anuig*, *lavan*, *nabot*, *Manargues*);

c) l'absència de resultats gràfics (sobretot la *o*) indicatius de la centralització de la E tònica, reflex de l'absència d'aquest tret fonètic en la llengua del LF, en contrast amb els nombrosos casos que observem, per exemple, en la còpia catalanooriental de la *Crònica* de Desclot del ms. 486 de la Biblioteca de Catalunya (c. 1300);

d) la preservació del grup WA (com en *guardar*, *guareix*, *guarniments*), que també contrasta amb els trets gràfics corresponents de l'esmentat manuscrit de Desclot;

e) la tendència a la preservació del resultat *ei* (generalment escrit *ey*) procedent del llatí -ACT- (com en *feyt*), en un moment en què en el català oriental triomfava la solució monoftongada; podria ser, doncs, un indicatiu de respecte per l'opció de la llengua original de la crònica jaumina, tot i que en el títol llegim *Fets* com en H.

f) la tendència a reduir a *ll* i a *ny* la diversitat gràfica en la representació de la consonant lateral palatal (*yl*, *yll*, *li*, *l*, etc.) i de la consonant nasal palatal (*yn*, *y*, *n*, etc.), respectivament;

g) una notable regularitat en la distribució de la representació gràfica de la palatal fricativa sorda amb *x* o amb *ix* segons si es troba en posició intervocàlica (com *lexar*) o final (com *mateix*), però amb un bon nombre d'excepcions en el primer cas, que suggereix un reflex de la pronúncia occidental;

h) la preservació quasi sistemàtica dels grups finals -*nt*, -*nts* (*volent*, *gents*);

i) l'ús sistemàtic dels resultats -*aximent* (*naximent*) -*eximent* (*creximent*), enfront d'alguns exemples d'-*axement* / -*exement* en el ms. H, reflex de la pronúncia oriental;

j) la relativa preferència pels perfets febles (com *vengueren* per *vengren*);

k) una preferència molt remarcable per l'ús de *lurs* / *lus* com a pronoms personals de datiu (com *dixem-lurs*);

l) en comparació amb el ms. H, una tendència a l'eliminació de pronoms febles superflus (com *dixeren que volien parlar ab nós*, de C, en lloc de *dixeren-nos que volien parlar ab nós*, de H)

m) la tendència a la preservació de les formes originals dels estrangerismes, tant en apel·latius, com ara *trebello* (enfront de *trebeyl* de H), com en antropònims, com ara *Sanxo Aznàrez* (enfront de *Sanç Açnares* de H);

n) la tendència a eliminar termes i formes arcaïtzants (*crou*, *vou*, *altruy*, *quiny*, *anch*, *null*, *líger*, *veser*, etc.); i

o) la preferència pels geosinònims i variants formals més característics del català occidental (*maití*, *huy*, *oroneta*, *dimarts*) enfront de les variants més característiques del català oriental (*matí*, *vuy*, *oreneta*, *dimars*).

En l'ús de molts d'aquests trets devia pesar molt la influència de les noves pautes lingüístiques de la Cancelleria Reial, sobretot a partir de la institució, el 1355, del protonotariat (Ferrando, 2012), que s'observa molt clarament en C amb l'eliminació d'un bon nombre de les incoherències sintàctiques i de pronoms personals febles redundants que observem en el ms. H. Entre aquestes correccions crida l'atenció la substitució de nombrosos casos de *son*, *sa*, *sos*, *ses* del ms. H pel possessiu *llur* per a diversos posseïdors.

Com ja s'ha remarcat, un tret singular de C respecte de H és l'ús freqüent del pronom feble de datiu *lurs* / *lus* propi del català primitiu i encara posterior, en lloc de *los* (*dix-lurs*). Són 331 les ocurrències de *lurs* i 5 de *lus* en el ms. C enfront d'una sola ocurrència de *lurs* i 16 de *lus* en el ms. H. La mateixa tendència s'observa en el ms. N, tot i que copiat a mitjan segle XVI a partir de fonts medievals. Segons les dades del Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA), en la primera meitat del segle XIV només es documenten, en el cas de *lurs*, 8 ocurrències en textos originals i 8 en còpies, i, en la segona meitat del segle, 7 en textos originals i 22 en còpies. En el cas de *lus*, en la primera meitat del XIV se'n documenten 59 en textos originals i 91 en còpies, i, en la segona meitat, 92 en textos originals i 126 en còpies. En canvi, només hi ha 201 ocurrències de *los* tant en funció de datiu com d'acusatiu. Atés que la praxi de Juan de Barbastro es reproduïx en el ms. N gestat a l'entorn de Zurita, però no en cap altre dels manuscrits medievals (HOFD), hem de concloure que l'origen d'aqueixa praxi s'ha d'atribuir a l'autor de la revisió lingüística i estilística del *LF* de 1367, ja que Zurita no degué consultar el ms. C, llavors, a mitjan segle XVI, a la Ciutat de Mallorca.

Arribats aquí, ens podem preguntar qui pogué ser l'autor d'aqueixa revisió amb la qual Pere el Cerimoniós tractava d'oferir i de difondre una versió del *LF* adaptada a les noves orientacions de la Cancelleria. No ho sabem, almenys, per ara. Però degué ser feta per una persona altament qualificada des del punt de vista lingüístic, amb un bon bagatge cultural i de la màxima confiança personal del rei, vist el respecte reverencial que aquest professava a la crònica del seu tresavi. No sabem tampoc si la insòlita predilecció pel pronom de datiu *lurs* / *lus* de l'anònim autor de la revisió lingüística de 1367 és una opció limitada estrictament a aqueixa actualització del *LF* o si la va fer extensiva a altres escrits seus. En aquest últim cas, seria una de les pistes útils per a identificar l'autor de l'esmentada revisió de 1367.

Si tenim en compte que el treball de revisió i modernització de la còpia institucional de 1367 podria haver durat un o dos anys, hauríem de situar l'inici del treball cap a 1365, és a dir, poc després del traspàs del protonotari Mateu Adrià. Precisament el 1365 s'incorporava com a protonotari de la Cancelleria Jaume Conesa (c. 1320 – c. 1390), que es convertia així en l'alt funcionari encarregat de corregir les lletres reials «si a vertader latí seran esmenadores», després de vigilar que «ben ordenadament [...] sien dictades» (Trenchs i Aragó, 1983: 57). Sabem que Jaume Conesa traduï del llatí, entre el 18 de juny de 1367 i el 1374 com a més tard, amb una elegància literària fins llavors inèdita, les *Històries troianes*, del Guido delle Colonne. Si hi havia un alt funcionari de la Cancelleria entre 1365 i 1367 que reunia les millors condicions per a dur a bon terme la tasca professional de modernització lingüística i estilística del *LF*, aquest era sens dubte Jaume Conesa. Però no tenim bases suficients per a defensar aquesta hipòtesi. Més encara, caldria descartar-lo si l'ús de *lurs* / *lus* com a pronom datiu en els seus escrits fos un factor clar d'identificació.

L'autor de la revisió lingüística de 1367 s'hauria de localitzar molt probablement entre els col·laboradors del Cerimoniós en la redacció de la seua *Crònica*: el mestre racional Bernat Descoll, que hi treballava ja el 1371 i que coneixia bé les *Cròniques els reis de Sicília*, el cambrer Arnau Torrella, el camarlenc Arnau de Vilanova, l'escrivà Bernat Ramon Descavall i el secretari reial Tomàs de Canyelles, a qui el Cerimoniós, ja el 1355, li havia manat de completar el *Liber nostrarum cronicarum*. Però n'hi ha molts altres funcionaris de la Cancelleria i de la cort del Cerimoniós, com ara Bernat de Bonastre, Bernat Miquel, Guillem Nicolau i Pere de Pont (Trenchs i Canellas, 1988), que haurien pogut fer la revisió lingüística del *LF*. De tots ells, el qui potser va tenir una relació més directa amb la còpia del *LF* de 1367 fou Bernat Descoll, ja que, com veurem després, va ser ell qui, com a tinent de Mestre Racional, pagà a Arnau de la Pena, el 4 de febrer de 1367, el treball d'il·luminació del *Libre dels fets del rey en Jacme de bona memòria*. Un pagament que probablement implicà una comprovació prèvia del treball fet. En tot cas, l'autor de la revisió lingüística hagué de ser no sols un expert en llengua, sinó també algú capaç de subjectar-se alhora a un calculat equilibri entre el treball d'actualització formal del text i la fidelitat a unes paraules que se sabia que havien eixit dels llavis de Jaume I.

HIPÒTESIS SOBRE LA FORMACIÓ DE L'ARQUETIP DEL LLIBRE DELS FEITS

S'han formulat diverses hipòtesis per a explicar la bifurcació primerenca del *LF* en dues famílies textuais. Aquestes han de partir necessàriament del manuscrit de Poblet (ms. H), datat el 1343, i del manuscrit d'Aiamans (ms. C), datat el 1380,

cappares de les dues famílies textuais, α i β , que conformen la *traditio* directa del *LF*. Ara coneixem moltes més dades sobre la transmissió manuscrita de la crònica jaumina, no sols des del punt de vista documental, sinó també textual. Això ens obliga a revisar els estudis que s'han fet sobre la formació de l'arquetip del text jaumí, si més no els posteriors als de Stefano Maria Asperti (1982, 1984, 1985).

Bruguera (1991: I, 21-24) es limità a acceptar les conclusions d'Asperti i a reivindicar la necessitat de fer un estudi comparatiu de les variants de tots els manuscrits, «que ha d'ésser de valor i d'interès grans per a la història de la llengua», però no suggerí la possible causa de la susdita bipartició. En tot cas, va remarcar que, atès que el ms. C fet copiar pel rei Pere el Cerimoniós no correspon a la família textual del ms. H, aquest «monarca no se'n degué fiar gaire [del ms. H], si tenim en compte que trenta-sis anys més tard en féu fer una altra còpia [el ms. C] a Joan de Barbastre, que necessàriament se serví d'un altre original». Així doncs, per a Bruguera el ms. C és el representant més antic d'una versió que «devia gaudir d'una certa autoritat oficial, vist el major nombre de mss. a què donà origen», conseqüència d'un «possible privilegi d'oficialitat».

Josep Maria Pujol (2008a: 258-267) formulà una nova hipòtesi sobre la gènesi de l'arquetip del *LF*, a partir dels diversos testimoniatges documentals que haurien revelat la tipologia textual de la crònica jaumina i les primeres etapes de la seua transmissió. Heus ací, en síntesi, les seues conclusions principals:

a) L'original o *exemplar* del *LF* ha de ser el manuscrit que el rei Alfons el Benigne demanà, el dia 2 d'octubre de 1335, a la seua germana la infanta Maria d'Aragó, monja en el monestir de Sixena (Aragó), en els termes següents (Rubió i Lluch, 1907: 356):

Don Alfonso, por la gracia de Dios rey d'Aragon, etc. A la alta infanta dona Maria, muy cara hermana nuestra, mujer del alto infant don Pedro de Castiella qui fue, e freyra del monasterio de Sixena, salut como hermana que muyto amamos de coraçon, pora quien querriamos tanta vida e salut como pora nos mismo.

Hermana muy cara: rogamosvos que'l *Libro del senyor rey don Jayme*, nuestro be-savuelo, el qual libro fue del muy alto senyor padre nuestro, a quien Dios perdone, e es con cubierta vermeyla, nos querades enviar luego, e si non tenedes enviedes alla do es, e que'l nos trametades sin toda tarda por el bort de Molina de casa nuestra, que esta carta vos dara. E de aquesto nos faredes muyt grand plazer. E nos faremoslo trasladar, e si lo queredes, enviarvoslo hemos luego. Dada en Barchinona dyuso nuestro seello secreto, lunes II dias de octubre, en el año de nuestro Senyor MCCCXXX cinco.

Cl. de Salaviridi, mandato domini Regis.

Gràcies a aquesta carta sabem que el *Libro del senyor rey don Jayme* del qual el rei Alfons el Benigne volia traure una còpia era propietat del rei Jaume II (1291-1327), el seu pare, i que estava protegit per una «cubierta vermeyla». Per un altre document, també sabem que era en paper: així consta en el llibre de comptes del tresorer reial Felip Boil, en l'anotació de pagament a Guillem Serra, de gener de

1336, pel seu treball de «transladar un libre de paper qui fon del senyor rey don Jayme» (Rubió i Lluch, 1921: 57). A partir d'aquestes dades, Pujol (2008a: 259-261) dedueix que el volum posseït per la infanta Maria era una «còpia d'autor»:

que un text del màxim prestigi, sorgit de la mà (metafòricament parlant) d'un rei i produït a la seva cort, estigués contingut en un còdex de paper —que servirà en altres ocasions, sens dubte a causa de la seva venerable autoritat, per a la confecció de còpies executades per ordre de la família reial o en el seu entorn— només s'explica si es tractava d'una «còpia d'autor», amb el text en l'estat anterior al moment de la «publicació oficial», cosa que s'hauria fet mitjançant un còdex de pergamí amb les formalitats cal·ligràfiques i «editorials» de rigor.

La hipòtesi de Pujol va encara més enllà, ja que considera que el text d'aquell *Libro del señor rey don Jayme* era un «esborrany de treball» i no «una còpia final, revisada i passada a net», cosa que explicaria l'encàrrec de Jaume II a fra Pere Marsili que «latino sermone diserta et per capitula iuxta conclusionum varietatem distincta, unum ystoriam et cronicum redderent codicem, in quo tota dicti regis avi sui magnorum factorum texeretur series». «L'arquetip era, doncs, l'esborrany de treball de l'autor, no una còpia final revisada i passada a net» (Pujol 2008a: 262).

b) Al pròleg de la seua versió llatina del *LF*, fra Pere Marsili declarà que el 2 d'abril de 1313 havia acabat la seua traducció de les *gesta* jaumines, «veraci stylo sed vulgari collecta ac in archivis domus regie ad perpetuam sue felicitatis memoriam reposita». Pujol (2008a: 263-264) creu que «no n'hi havia, aleshores, cap més exemplar a l'Arxiu del Palau Reial, perquè sabem que Jaume II va haver d'interrompre la còpia destinada al seu cosí Sanç I de Mallorca perquè Marsili pogués fer la seva obra». Així ho interpreta a partir de la carta que, el 5 de maig de 1313, Jaume II va enviar al rei Sanç, en què li comunica (Massó, 1906: 521):

Illustri principi Sanccio, Dei gratia regi Maioricarum, comiti Rossilionis et Ceritanie, ac domino Montispeulani, karissimo consanguineo suo Jacobus per eandem rex Aragonum, etc.

Recepta littera vestra super mittendo ad vos *Librum actuum felicitis recordationis regis Jacobi*, avi comunis, significamus vobis quod jam ipsum librum transcribi mandaveramus, et nunc, post receptionem vestre littere supradicte, translatum libri ipsius perfici fecimus ac etiam comprobari, per cuius perfectionem et probationem cursor vester usque nunc habuit remanere. Sicque mittimus vobis translatum dicti libri comprobatum per cursorem predictum.

Data Barchinone .III. nonas madii anno Domini .MCCCXIII.

c) Per a Pujol (2008a: 265), «no hi ha dubte que el mateix exemplar mencionat per Alfons III [el Benigne] és el que va fer servir com a apògraf Celestí Destorrents, el copista de P [el manuscrit de Poblet], que sabem que també era de paper per una famosa carta de Pere III [el Cerimoniós] adreçada a l'abat Ponç de Copons i datada l'11 de setembre de 1343», ja que esmenta que la còpia de Po-

blet en pergami havia estat treta «ex quodam alio papireo libro nostro [Pere el Cerimoniós]», i conclou: «Celestí Destorrents va treballar sobre el mateix original que fra Pere Marsili», és a dir, l'exemplar que havia tingut la infanta Maria, monja de Sixena.

Cal agrair a Pujol l'esforç per a oferir-nos aquesta hipòtesi sobre la gènesi i la transmissió de l'original jaumí. Ara bé, en la seua hipòtesi, que també ha fet seua Xavier Renedo (2010), trobe a faltar un suport documental més sòlid per a justificar-la i una explicació convincent sobre la gènesi de la família textual β. Tot seguit justificaré les meues reserves:

a) Pujol (2008a: 265) partí de la convicció que l'*exemplar* o «còpia d'autor» del *LF* era el manuscrit que el rei Alfons III demanà a la seua germana Maria, monja a Sixena. És una convicció, que no una prova documental. Pujol relaciona aquesta petició amb el fet que el monestir de Sixena «havia gaudit dintre de la casa d'Aragó de la condició de panteó reial, com la que tindrà Poblet en temps de Pere III» i que, en conseqüència, era un lloc tan idoni com Poblet per a guardar una relíquia familiar tan preuada com era el *Libro del señor rey don Jayme*. Tanmateix, Pujol no tingué en compte que la destinatària de la carta del rei Alfons el Benigne no és l'abadessa de Sixena, la infanta Blanca d'Aragó (1307-1348), filla també de Jaume II, i, doncs, la que hauria estat responsable de la custòdia del *Libro del señor rey don Jayme*, sinó la seua germana Maria d'Aragó (c. 1299-1347), viuda de l'infant don Pedro de Castella, fill del rei Sanç IV, la qual, després d'enviudar (1319), ingressà en l'orde de l'Hospital a Tortosa i, el 1322, al monestir de Sixena. Òbviament, el còdex que guardava la infanta Maria no era un llibre del monestir, sinó un llibre personal, una còpia privada que degué haver-se emportat a Castella, arran de les seues noces amb l'infant don Pedro, com a emotiu record del seu pare, el rei Jaume II. El rei Alfons no li'l reclama com a bé de la casa reial, sinó que li'l demana com un favor personal. Tant és així que el rei Alfons li manifestà que, una vegada treta la còpia, el llibre, «si lo queredes, enviarvoslo hemos luego». És impensable que Jaume II hagués lliurat a la infanta Maria l'original de l'Arxiu del Palau Reial, un text que, segons ens informa Pere Marsili al pròleg de la seua versió llatina (1313), es guardava religiosament «in archivis domus regie ad perpetuam sue felicitatis memoriam», tal com ens confirma la documentació posterior. Si el manuscrit posseït per la infanta Maria, i no pel monestir ni per la seua abadessa Blanca d'Aragó, fos la «còpia d'autor», la còpia autèntica per excel·lència, com creu Pujol, és inexplicable que el rei Alfons el Benigne es comprometés a tornar-li'l immediatament («luego»). També és estrany que en la seua carta no fes cap al·lusió a la condició de manuscrit custodiat «in archivis domus regie» i que no invoqués, com a sobirà i cap de la casa reial, els seus drets sobre l'original jaumí. A més, no hi ha cap document que avale que el rei retingué la còpia que posseïa la seua germana. I no hi ha cap raó per a pensar que la infanta Maria s'hagués

volgut desprendre d'un record tan entranyable del seu pare sense rebre'n garanties que li seria tornat.

b) Pujol (2008a: 262) també partí de la convicció que, quan el rei Sanç de Mallorca demanà una còpia del *LF*, només n'hi havia un exemplar a l'Arxiu del Palau Reial i que Jaume II va haver d'ordenar la interrupció del trasllat de la crònica jaumina perquè Marsili pogués acabar la seua traducció. De nou se'ns trasllada una convicció, no un fet documentat. La ja esmentada carta del 5 de maig del 1313, només diu, traduïda, açò que segueix:

Rebuda la carta sobre la tramesa a vós del *Llibre dels feits del rei Jaume de bona memòria*, el nostre avi comú, us comuniquem que ja l'haviem manat copiar, i que ara, després de rebre la vostra carta susdita, hem fet acabar el trasllat del mateix *Llibre* i així mateix l'hem fet comprovar, i és per causa d'aquestes faenes d'acabament i de comprovació que el vostre correu ha hagut de quedar-se ací fins ara. Així que us enviem la còpia comprovada del dit *Llibre* per l'esmentat correu.

Jaume II no menciona en absolut que la causa de la tardança haja estat que Marsili havia d'acabar la seua traducció, tasca efectivament enllestida el 2 d'abril de 1313, segons l'èxplot de la *Chronica* llatina, sinó que afirma que el motiu n'ha estat el treball d'acabament de la còpia i de comprovació del text. Altrament, la referència al treball de comprovació de la còpia feta per al rei Sanç no exclou que es poguessen conservar al Palau Reial o entre els altres membres de la família reial altres còpies. Es tractava de garantir una versió textualment correcta.

c) També per a Pujol la coincidència que el manuscrit que guardava la infanta Maria i l'exemplar que serví de model per a Celestí Destorrents eren en paper —tret característic aleshores d'una còpia d'autor, encara que no necessàriament— provaria que es tracta d'un mateix manuscrit. Pujol partí, doncs, de la seua convicció que només hi hauria una sola còpia del *LF* a l'Arxiu del Palau Reial. Aquesta «còpia d'autor» seria la que hauria estat el model de Marsili. Ara bé, la documentació de l'època i la crítica textual no avalen la identificació entre el model de Marsili i el de Destorrents. El fet que el manuscrit documentat el 1335 tingués una «cubierta vermayla», com la que tenia també l'antígraf de H, no és raó suficient per a deduir-ne la identificació. Ben al contrari, tots dos manuscrits difereixen en el títol, tal com ja va fer observar Asperti (1984: 166), que precisament per això va concloure que era el ms. C, i no el ms. H, el que devia derivar, directament o indirectament, del «*Libro del senyor rey don Jayme*» de què parla el document de 1335. No és tampoc creïble que Pere el Cerimoniós (1336–1387), un rei tan escrupolós quant a la preservació i transmissió dels documents de l'Arxiu del Palau Reial i, especialment, quant al llegat del seu venerat tresavi, hagués prescindit de la suposada «còpia d'autor» del *LF*, custodiada religiosament a l'Arxiu del Palau Reial, per a traslladar-la a Poblet i deixar-la per molts mesos

en mans d'un copista contractat pel seu abat. Abans de 1343, Pere el Cerimoniós posseïa almenys dos manuscrits del *LF*: el que contenia el model del qual deriva el manuscrit de Poblet (subarquetip α) i el que contenia el model del qual deriven les dues còpies que ens han arribat del segle XIV (mss. C i O). Però al segle XIV circularen moltes més còpies del *LF*, entre les quals la que serví d'antígraf a Fernández de Heredia per a les *Gestas* (Ferrando, 2013) i les que tenim documentades en possessió de diversos membres de la casa reial, com ara la que va fer copiar, el 1375, l'infant Joan, primogènit del Cerimoniós (Rubió i Balaguer, 1908: 12).

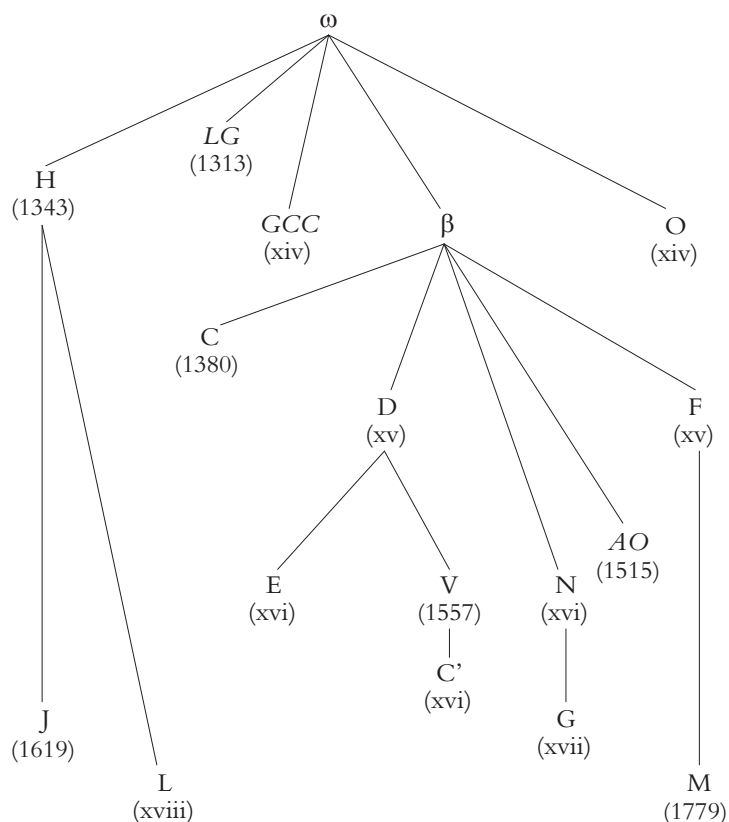
La descripció del manuscrit *oficial* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona, és a dir, la del «còdex en pergamí amb les formalitats cal·ligràfiques i “editorials” de rigor», com deia Pujol, que ens donen dos documents de la Cancelleria Reial, datats el 1367 i el 1371, respectivament, que més avall examinarem, confirmen que el manuscrit *oficial* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona conté una versió diferent de la de Poblet, com ja admeté Bruguera (2008b). Seguint Marià Aguiló i Alfred Morel-Fatio, ja ho va advertir Àngel Aguiló (1904: XVI): «les nombroses variants que presenta aquest codex [el ms. C], ab lo de Poblet, proben suficientment que no fou lo codex de Poblet l'original de que's serví lo Rey [Pere el Cerimoniós] al fer escriurer dita còpia». D'altra banda, cal dir que les versions llatina i aragonesa del *LF* són molt més pròximes a C que no a H. Probablement és una distorsió afirmar, com fa Montoliu (1936: 235-239), que el ms. de Poblet podria representar «un esborrany antic ple d'errades que el text de B [Aiamans] esmena a la vista del text primitiu, o de M [Marsili], o d'un i altre», o que podria representar «la còpia en esborrany del text català de la *Crònica*». El fet evident és que Pere el Cerimoniós optà per manar fer còpies a partir del model de C, i no del model de H. I no és perquè no tingués a l'abast tots dos manuscrits. El model de C va ser, doncs, per al Cerimoniós la versió més «fiable», la versió *oficial*.

A la vista d'aquestes consideracions, he de confessar que em semblen més que discutibles les argumentacions de Pujol, més encara quan, seguint els criteris de Bruguera, no qüestionà obertament que H fos el còdex textualment millor i quan, seguint Asperti, vinculà la versió aragonesa a la família textual α , una conclusió que no s'adiu amb les conclusions de Martínez Roy (2013) i de Ferrando (2013) sobre l'adscripció textual de la versió de Juan Fernández de Heredia. La qüestió té molt a veure amb el grau de fidelitat del subarquetip α (representat en català pel ms. H) i del subarquetip β (representat en català pels manuscrits medievals COFD) a les hipotètiques opcions fonètiques i lèxiques de la crònica jaumina, un text que traspuja l'oralitat originària, tal com han insistit, sobretot pel que fa a la sintaxi, Bastardas (2007), Pujol (2008a), Bruguera (2008a) i Renedo (2010), i, pel que fa a la fraseologia, Maria Conca (2018). Una oralitat lligada necessàriament, doncs, al tipus de català que degué fer servir el rei en contar els seus «faits».

De manera simultània, però independent, Biosca (2015) i Ferrando (2015) han proposat un *stemma codicum* del *LF* que pretén explicar la formació de les famílies textuais de la crònica jaumina. Biosca hi ha incorporat tota la tradició textual medieval i moderna del *LF* en català, llatí i aragonès, i ha tingut molt en compte el *Liber gestorum* (no *gestarum*), de Marsili, que ha editat críticament. Ferrando s'ha fixat també en tota la tradició textual, però només fins a l'edició valenciana de la *Crònica jaumina* de 1557, ja que les posteriors són còpies de versions preexistents. Ja sabem que el nombre limitat de manuscrits conservats, la desconeixença de les còpies intermèdies i els casos de contaminació entre manuscrits dificulten arribar a resultats absolutament segurs quant a l'exactitud del *stemma codicum*. Tanmateix, l'aplicació dels mètodes pertinents de crítica textual il·lumina almenys sobre els camins més probables de la transmissió textual del *LF*. Els resultats de les propostes independents de Biosca i de Ferrando prou que ho confirmen. Les petites discrepàncies s'expliquen fàcilment a partir la diferència de factors presos en consideració.

En efecte, Biosca (2015) ha partit de criteris exclusivament ecdòtics i ha arribat a la conclusió que la versió en què es basà Marsili per a fer la traducció al llatí (1313) ja era un text definitiu, fidel a l'original i en català («veraci stylo sed vulgaris»), i no un text desestructurat i en un «estil autèntic però vulgar», com interpreta Pujol. Pel que fa a la transmissió, proposa que l'arquetip del *LF* derivà ben d'hora en cinc branques: les representades pel ms. H, pel LG (Marsili), per la versió de les *Gestas* (incorporada a la *Grant corónica de los conquiridores*, de Fernández de Heredia), per β (cappare de CDFN i AO) i per O. I, pel que fa als aspectes lingüístics, Biosca considera que, a partir d'un text jaumí suposadament uniforme, els copistes de H i de β serien els responsables de les diferències dialectals d'una i altra branca: hi hauria «errores por lectura» (com *Boatela* per *barbacana* en H) i «errores por oído» (com *sens demora* per *Sanç de Mora* en C) i, com que, entre els pocs exemples que addueix, considera que n'hi ha més «errores por oído» en β que no en α, caldria imputar l'alteració dialectal a β. És una hipòtesi difícilment assumible a la vista de les dades lingüístiques.

Heus ací el *stemma codicum* que proposa Biosca:

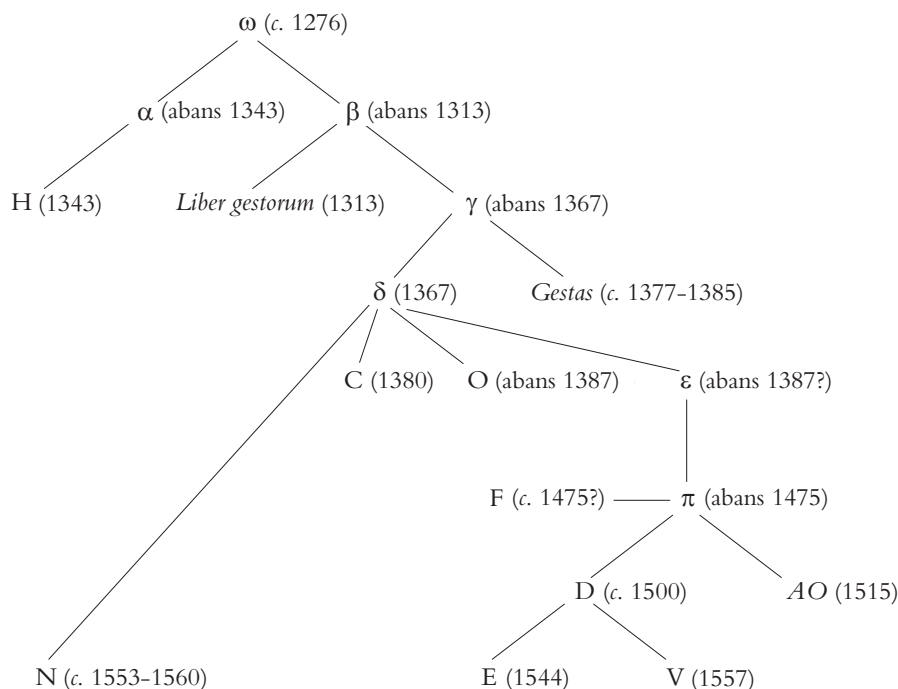

C: ff. 1, 9, 18-173 C': ff. 2-8, 10-17 LG: *Liber gestorum*
 GCC: *Grant coronica de los conquiridores* AO: *Aureum opus*

En la formulació del *stemma codicum* del *LF*, Ferrando (2015) ha posat a contribució no solament els elements purament ecdòtics, sinó també documentals, onomàstics i formals. Ha partit d'una bifurcació de primeries del segle XIV d'un text definitiu i en català: el subarquetip α , que hauria donat lloc al ms. H, i el subarquetip β , que hauria donat lloc al *Liber gestorum* i a la còpia intermèdia γ . Al seu torn, γ deu ser la font de δ , la còpia institucional de 1367 (cappare de CON i ϵ), i de les *Gestas*, de Fernández de Heredia, que ha de ser anterior a la còpia cancel·lesca de 1367, però diferent de Marsili (1313) i de H (1343). Així, Heredia sembla compartir *Orentosa* (cap. 47) amb *Orontesa* de C (cap. 285) i de D —un error que ja devia tenir la versió de 1367—, però no la lliçó correcta *Montesa*, de Marsili (III, 66.2) i de H (cap. 368). A diferència de Biosca, Ferrando fa dependre el LG i les *Gestas* d'una primera fase de la família β , anterior a la còpia institucional del

LF de 1367, i situa *O* dins la branca institucional de *ð*, ja que comparteix amb *C* molts trets, fins i tot més moderns. A partir de l'examen lingüístic de les diverses versions, Ferrando arriba a la conclusió, com ja van deduir Aguiló, Massó i fins i tot el mateix Pujol, que és la versió de *H* la que s'aparta de la tradició textual més genuïna, representada per *LG* i per *ð*, manuscrits custodiats a l'Arxiu Reial de Barcelona, i per *O*, *C* i *ε*, manuscrits previsiblement custodiats als arxius dels consells municipals de Barcelona, Palma i València, respectivament.

Heus ací el *stemma codicum* que proposa Ferrando:

L'AUTORIA DEL REI

Després d'un examen de la sintaxi del *LF*, Bruguera (2008a: 15, 22) va concloure que «no podem dubtar de l'oralitat del *Llibre dels fets*». Les petges de la gènesi oral de la crònica jaumina es perceben també en el procés de revisió de les *reportationes* (Pujol, 2008a; Renedo, 2010). Ja hem fet notar també les preferències lèxiques occidentals del *LF*. Malgrat que les diferències diatòpiques en el català de l'època no eren tan marcades com en segles posteriors, aquestes existien i devien ser particularment notòries en les àrees més laterals i aïllades, com són les comarques de la franja catalana d'Aragó, els comtats del Rosselló i la Cerdanya i les illes Balears. Si el *LF* reflecteix tan clarament unes preferències lèxiques extremoccidentals, tal

com va insistir Coromines al *DECat* (Ferrando, 2022) és a causa de la naturalesa oral de la seua redacció, de la qual ja es van fer ressò Marsili i Fernández de Heredia (Renedo, 2010). Hi ha molts altres indicis de caire lingüístic que ajudarien a confirmar-la, com ara la delectança de l'autor a posar en boca de personatges al·loglots mots i frases en la seua llengua, molt notòria en el cas dels aragonesismes, a causa de la familiaritat del rei amb l'aragonés (Badia, 1987; Cingolani, 2000; Pujol, 2003; Argenter, 2004; Colón, 2010), ja que sabem que Jaume I passà la major part dels seus dies entre el 1214 i el 1227, és a dir, entre els sis anys encara no complits i els dènou, a Montsó, llavors de llengua catalana, i a les terres de Lleida (Ferrando, 2001) i que s'envoltà de cavallers catalans i aragonesos dels ordes de l'Hospital i del Temple, que concentraven per aquelles terres una bona part del seus feus. També passà molts anys als regne de València, on nasqué el seu successor, Pere el Gran, i on morí. Tots aquests trets són per a mi una de les millors proves de l'autoria del rei.

Els reportadors de les sessions narratives del *LF* van tenir molta cura a reflectir-hi el lèxic que el rei havia usat, fins al punt de reproduir opcions lèxiques quasi desconegudes per la major part del català, com ara el nom de l'arc iris, l'«arch de Sent Johan», en un context marítim vora les costes de Menorca que no en justificava l'ús. Per això, Jaume I, davant els qui anotaven els seus records verbals, esmenta l'*arc de Sant Joan* com si fos una denominació ignorada pels seus oïents: «levà's un [orre] vent al lavant, e féu un arch blau e vermell d'aquests que dien de Sent Johan» (cap. 411) (el subratllat és meu).

L'autoria de rei es revela en molts trets autobiogràfics del seu *Llibre*, que ja s'han posat de manifest reiteradament. Això m'estalvia d'insistir-hi, a excepció d'un detall autobiogràfic que ha passat fins ara desapercbut. En el capítol 416, el rei conta que, arran de la tempesta suara esmentada, pregà a santa Maria de València que intercedís davant el seu Fill perquè li revelés si convenia o no continuar el viatge marítim a Terra Santa. El rei decidí tornar a terra, però no desembarcà a València, sinó a Aigüesmortes (senyoria de Montpeller) i d'allí es dirigí a l'església de Santa Maria de Vallvert per agrair a la Mare de Déu l'encert de la decisió de tornar-se'n. Miquel Coll i Alentorn, en revisar l'edició de la *Crònica* jaumina publicada per Josep Maria de Casacuberta (1960: VIII, 86), considerà un error de còpia haver-hi posat que la pregària de Jaume I s'adreçava a «sancta Maria de València» i ho substituï per «sancta Maria de Vallvert».

Difícilment pot ser un error, perquè la referència de rei a santa Maria de València es repeteix sistemàticament per dues vegades en tots els manuscrits catalans i és també recollida per Marsili i per Fernández de Heredia. Ben mirat, és una pregària personal que es produeix lluny de Vallvert: el rei revela que es comprometia a tornar «denant lo seu altar, qui ha nom altar de Nostra Dona Sancta Maria de València» per donar-li les gràcies. Un moment (en plena mar) i altre (en terra) i una acció (pregària personal) i altra (visita pública a l'església de Vallvert) són clarament delimitats tant en la versió de Marsili com en la d'Heredia.

La invocació del rei a santa Maria de València té una explicació fàcil: Jaume I volgué expressar així la seua devoció per la icona de Santa Maria de València que regalà a la catedral de la ciutat, amb motiu de la construcció de l'altar el mateix dia de la consagració de la fins aleshores mesquita major, el 9 d'octubre de 1238. La referència concreta «qui ha nom altar» es troba en totes les còpies derivades de la revisió textual de 1367 (CDENV), però no en H.

I, efectivament, la catedral de València conservà fins al 1936, en què fou cremada, la icona de Santa Maria de València, en la base de la qual figurava la inscripció «Obtulit huic urbi post barbara colle subacta / Hanc primam Sacrae Virginis effigiem / rex super insignis Regumque norma Jacobus. / Mente reverenti propice quisquis ades» («L'inclit rei Jaume, i de reis model, oferí a aquesta ciutat, després d'haver vençut els enemics, aquesta imatge de la Sagrada Verge») (Ferrando, 2023 en premsa). És un detall autobiogràfic que confirma una vegada més l'autoria reial del *LF* i la fidelitat dels reportadors a les seues paraules.

Els descendents del «sant rey en Jacme», conscients del caràcter venerable d'un text que procedia dels seus llavis, degueren instruir els copistes de les versions institucionals del *LF* perquè el respectessen escrupolosament. Marsili es referí al «veraci stylo» del manuscrit en català de la *Crònica* jaumina dipositada en l'Arxiu reial que traduïa. També s'hi referí Heredia. Ja hem vist que la còpia del *LF* encarregada pel rei Cerimoniós a Juan de Barbastro (1380) portava la *iussio* corresponent, que la convertia en un text pràcticament homologable a un document de la Cancelleria Reial (Gimeno, 2006: 165). I així devia ser també en les altres còpies institucionals de l'època. De manera que, a pesar de les omissions textuais, de les interferències dels copistes, d'algunes modernitzacions lingüístiques i dels diversos errors de còpia, la transmissió medieval del *LF* degué preservar molt fidelment els trets bàsics de l'arquetip.

És obvi que la transmissió del *LF* va anar alterant certs aspectes de la llengua de l'arquetip, un text acabat *c.* 1276. Però, gràcies a les informacions que proporciona la relativament rica transmissió medieval en català, llatí i aragonés del *LF*, la crítica textual permet detectar en gran part quins són els elements originals del *LF* atribuïbles a Jaume I i quines són les petges dels copistes. En relació amb el ms. H, ja ens hem referit a l'intervencionisme lingüístic, unes vegades conscient i d'altres inconscient, del copista Celestí Destorrents, que era probablement de procedència barcelonina (Altisent, 1974). Les innovacions de H respecte del text presumptament original són fàcilment perceptibles en l'aspecte fonètic. Així hi podem advertir la tendència a la neutralització de *a/e* pretòniques, com en *apparaylar*, *Andelozia*; a les assimilacions vocàliques, com les que il·lustren les formes *jonols*, *nostro*; a la monoftongació de [wa] en *o*, com en *gorré*, *gornir*; a la gènesi d'una *i* antihiatàtica, com en *aldeya* (per *aldea*), *reyal* (per l'arabisme *real*); a la desafricació de *ç*, com s'observa en l'alternança *çaçar* / *cassar*, a l'emudiment de *t* en el grup final

-nt, etc. En l'aspecte lèxic, semblen innovacions de H mots com *cayrel*, *escondudament*, *oreneta*, *trebeyl*, *arch de Sent Martí*, etc. La mà del copista es constata també en algunes innovacions morfològiques. Així, en la morfologia nominal s'observa un bon nombre de casos de monoftongació de CT en mots com *fet*, *matí* o *nit*, en lloc de *feyt*, *maytí* i *nuyt*, innovació ja molt estesa al segle XIV en els parlars catalanoorientals. En canvi, variants com *pera* o *peyra*, *crou*, *dimerces*, *disnar*, *ladonchs*, *vou*, *soplegar*, *rendre*, *veer*, *caech*, etc. revelen estadis més antics de la llengua, que deuen respondre a l'arquetip.

Ara bé, els trets fonètics, morfològics i lèxics catalanoorientals del ms. H són molt minoritaris en el conjunt del text copiat per Destorrents. En efecte, seguint el mateix Bruguera (1991: I), «la proporció de confusions *a* / *e* és minsas»; els casos de tancament de *o* en *u* o de monoftongació de /*wa*/ en *o* són més aïna anecdòtics; el nombre de casos de reducció de *ayt*, *eyt*, *uyt* a *at*, *et*, *it* (com en *matí*, *fet*, *nit*) és només de 43 contra 569 en què es preserva la forma original, etc. L'ús, tot i que minoritari, de -*ix*- en posició intervocàlica per a representar la consonant palatal fricativa sorda, en casos com *aduyxeren*, *així*, *bayxada*, *conéixer*, *enaixí*, *mateyxa*, quan hauríem d'esperar veure'ls escrits amb -*x*-, sembla trair la grafia de l'antígraf que copiava i, per tant, la procedència occidental del text jaumí. En morfologia i sintaxi s'observen casos, com l'ús d'*haver* com a auxiliar d'*ésser* (Ramos, 2012: 151) i el de la preposició composta *per a* fins i tot davant d'infinitiu («som venguts aquí *per a* servir Déus», cap. 78 de H; «volem més lo regne *per a* vós», cap. 139 de H), que llavors solien donar-se més en els parlars occidentals (Ferrando, 2023). Ja ens hem referit al fet que Destorrents, a pesar d'haver substituït alguns mots o variants formals preferentment occidentals presents en la família textual β (*arc de Sent Joan*, *corell*, *escondidament*, *manemprés*, *oroneta*, etc.) pels seus equivalents orientals (*arc de Sent Martí*, *cayrel*, *escondudament*, *emprés*, *oreneta*, etc.), no ha pogut deixar de traslluir en altres casos les preferències occidentals (*maití*, *sas*, *hui*, *dos* 'dues', etc.) de l'antígraf que copiava, sovint alternant-les amb les orientals. Tot plegat no fa sinó posar de manifest que la presència minoritària de trets catalanoorientals en H s'explica per la intervenció del copista, però també que els trets majoritaris del ms. H remeten a les preferències dels parlars occidentals i, doncs, a la llengua que el rei aprengué d'infant i d'adolescent en les terres de frontera entre Catalunya i Aragó.

A diferència del ms. H, el ms. C es caracteritza per uns trets fonètics i unes preferències lèxiques netament occidentals. L'intervencionisme lingüístic de Juan de Barbastro és mínim: es limita a alguns plurals i desinències verbals en -*as*, -*an* (no infreqüents en textos catalans) i potser a posar *bavieca* per *baveca*. Dificilment pot deixar petges fonètiques, morfològiques i lèxiques dialectals un copista de llengua aragonesa. Les innovacions uniformitzadores i modernitzadores de C, que ja devien estar presents en la versió del LF documentada en 1367, afecten predominantment les grafies i molt limitadament la morfologia nominal i verbal. El no

intervencionisme lingüístic de Barbastro s'observa sobretot en el lèxic, sempre coherentment occidental, i en l'onomàstica, com avalen les nombroses coincidències de C amb les opcions de Marsili i d'Heredia.

La tendència a la uniformització gràfica que té C pot diluir fins a un cert punt la coloració fonètica dialectal del text, però no així les preferències lèxiques. En efecte, en el vessant lèxic la dilucidació de la coloració diatòpica d'un text —un aspecte certament llenegadís— només serà sòlida si hi convergeixen en el mateix sentit diatòpic les seues preferències lèxiques. En el cas de C, les preferències lèxiques específiques són sempre sistemàticament i coherentment occidentals. Altrament, l'absència de preferències lèxiques marcadament orientals en C és una prova més a favor de la major fidelitat del lèxic de β al de l'arquetip.

És per això que no puc compartir la conclusió de Bruguera (1991: I, 133) segons la qual, «per notables i pertinents trets fonètics sobretot que revela el text [...], el català de la *Crònica* correspon a la parla oriental, sense perjudici de la possibilitat que, de tant en tant, puguin aparèixer algunes manifestacions lèxiques més pròpiament occidentals, motivades per l'ambientació geogràfica i històrica dels fets narrats». Les manifestacions lèxiques que adopta Destorrents només responen a les seues opcions. Ja ho hem vist detalladament en el cas de *arc de Sent Joan* (Ferrando, 2022). Per fortuna, Bruguera (2011: I, 894) va arribar a temps d'autoesmenar-se en reconèixer que els trets «específicament característics del *Llibre dels fets* s'han d'aplicar al manuscrit H, bàsic, de Poblet». En realitat, però, els trets específicament orientals són molt pocs, com ell mateix admet.

La fidelitat del *LF* al seu origen oral s'observa particularment en la sintaxi. A pesar de la revisió estilística de la versió del *LF* de 1367 que es reflecteix en C, tant aquest manuscrit com el H comparteixen uns trets sintàctics pràcticament idèntics. Els anacoluts, els incisos, la reiteració de pronoms personals febles, la plurifuncionalitat de la conjunció *que*, l'anticipació del complement directe, l'alternança de l'estil directe i l'indirecte, etc., són un reflex fidel de les reportacions i, doncs, de la llengua de l'arquetip. L'única diferència sintàctica destacable entre H i C és que aquest últim, per raons estilístiques, tendeix a reduir els pronoms personals febles i la conjunció *que* en construccions subordinades quan els considera excessivament superflus. Així, prenent a l'atzar el cap. 268 de H, corresponent al cap. 209 de C, llegim que on H posa «ab tot açò *no·ns* volien retre la torre, *nós* dién-los que la retessen», C fa «ab tot açò *no* volien retre la torra, *nós* dién-lurs que la retessen»; i on H posa «acordam-nos que, pus comensat era, que en totes guises *que·s* presés altre dia, e que armàssem tro a .CC. cavals e tots los balesters de la ost e, al sol exit, que y fóssem e que·ls combatéssem, e que de tot en tot los presés hom o que no se'n partís hom tro que fossen preses», C fa «acordam-nos que, pus començat era, que en totes guises *es* presés altre dia, e que armàssem tro a .CC. cavalls e tots los ballesters de la host e, al sol exit, que y fóssem e que·ls combatéssem, e que de tot

en tot los presés hom e que no se'n partís hom tro que fossen preses» (les cursives són meues). És a dir, en el primer cas, C elimina *ens* perquè tot seguit hi ha *nós*, i, en el segon cas, C elimina *que* en «que's presés», perquè troba excessiu els vuit casos de *que* en el fragment. Però la tònica de C és també un criteri conservador. En tot cas, la praxi estilística de C no té implicacions dialectològiques.

Vistes i valorades les petites diferències textuais entre H i C, ens podem preguntar: a pesar de les alteracions que comporta qualsevol procés de transmissió textual, ¿quina de les dues versions reflecteix millor l'arquetip? O dit altrament, ¿quina de les dues versions ens acostà més al tipus de català, almenys des del punt de vista fonètic i lèxic, que devia parlar el rei Jaume? La qüestió és complexa, però no irresoluble. Certament, com en qualsevol altra època, al segle XIV, quan es copiaren H i C, coexistia arreu la variació formal, però també unes tendències cap a la regionalització fonètica i lèxica, que, si bé no eren tan marcades com en temps posteriors, sí que es constaten clarament en la documentació de l'època i són ben visibles en termes de preferència i de freqüència d'ús de determinades opcions (Ferrando, 2023). Les dues versions de 1343 i de 1380 del *LF* en són un bon testimoniatge. Copiats tots dos manuscrits en l'àrea geogràfica oriental, a Poblet i a Barcelona, respectivament, el seus trets lingüístics bàsics s'ajusten, en canvi, a les preferències del català occidental, notablement en H i sistemàticament en C. L'arquetip del *LF* no pot presentar una barreja de trets fonètics i lèxics orientals i occidentals, com els que presenta H. En conseqüència, els diatopismes originals del *LF*, generalment preservats en C i només parcialment en H, no sols són un testimoni viu del parlar del rei, sinó també una de les millors proves de la seua autoria del *LF*, que els reportadors van observar escrupolosament. No hi ha cap altre text culte en català en tota l'edat mitjana que reflectisca tan bé la llengua de l'autor com el *LF*. I que el rei degué conservar més o menys activament tota la vida la seua parla d'infantesa i adolescència bé ho deixa entendre la referència l'*arc de Sent Joan* en una escena ocorreguda en setembre de 1269, cap al final de la seua vida, vora Menorca i lluny de les terres catalanes extremoccidentals.

INTERÉS HISTÒRIC DEL MS. C

El més que notable interés històric del ms. C (1380) rau en el fet que és l'únic testimoni complet del *LF* que deriva directament de la revisió lingüística que el rei Pere el Cerimoniós manà fer cap a 1365 com a més tard. Gràcies als nostres coneixements actuals sobre l'arquetip del text jaumí i als estudis sobre la llengua dels manuscrits del *LF*, podem hipotetitzar que Pere el Cerimoniós optà pel model de C com a versió oficial de la *Crònica* del seu tresavi, no «per raons no ben aclariades», com afirma Bruguera (2012: 41), sinó perquè n'havia contrastat prèviament les versions de què disposava.

Conegudes bé la praxi historiogràfica del Cerimoniós, molt ben estudiada per Francisco Gimeno (2006), la seua familiarització amb el *LF* i la publicació de noves dades documentals sobre la transmissió del *LF*, és indubtable que l'elecció de l'antígraf de C per a fer la còpia destinada a la Ciutat de Mallorca devia respondre al criteri ben format del rei Pere, que comptava almenys amb dues còpies: la de l'Arxiu del Palau Reial i la que li envià l'abat Ponç de Copons (el ms. H). Pere el Cerimoniós va ser sens dubte qui determinà quin havia de ser l'antígraf de la versió de 1367 i quines havien de ser les pautes de la revisió lingüística d'aquell antígraf. I és un mandat reial seu el que determinà que la versió de 1367 havia de servir de model per a les altres còpies institucionals que, a més de la destinada a Mallorca, degué enviar a Barcelona i a València, ja que el ms. O, del Consell de Cent de Barcelona, i els mss. D i AO, procedents de l'Arxiu de la Ciutat de València, en deriven.

Efectivament, des del punt de vista institucional, el ms. C ha de ser fruit de l'opció autoritzada i definitiva del rei Pere el Cerimoniós per la versió de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona que s'enllestí el febrer del 1367, una versió que té una vinculació molt estreta amb l'*exemplar* del *LF* del mateix Arxiu Reial que utilitzà Marsili per a la seua traducció al llatí. Si s'ha documentat que la còpia realitzada per Barbastro (1380) va comportar més de mig any de treball, la de seu model degué trigar prou més, ja que degué implicar un primer esborrany de treball amb la revisió lingüística, una còpia senzilla i clara en net destinada al cal·lígraf i la còpia cal·ligràfica i il·luminada final. Així que el treball de revisió lingüística del text jaumí degué iniciar-se, com a més tard, a primeries de 1365. Aqueix mateix any, Pere el Cerimoniós habilità una cambra del Palau Reial de Barcelona per a «nostra scrivania» (Gimeno, 2006: 60).

Ja hem vist que el model de C de 1367 degué ser la font directa o indirecta de O i el que serví de base per al ms. N i per a les còpies intermèdies que, amb el temps, van donar lloc als mss. FDN i a les estampacions valencianes de 1515 (AO) i 1557 (V). Havent-se perdut el manuscrit del *LF* de 1367, només resta C com a l'únic manuscrit del text jaumí sancionat per l'autoritat del rei que ha arribat fins als nostres dies. El mateix Bruguera ens dona pistes importants sobre el «privilegi d'oficialitat» que li atribueix al ms. C. Seguint una insinuació de Gabriel Llabrés, per a qui «en la autenticidad del códice de Poblet no creería el rey don Pedro, [...] [ja que] no se valió para nada del llamado ejemplar auténtico de Poblet» (citat per Aguiló, 1904: XVI-XVII), Bruguera (1991: I, 22) reconeix que «el monarca no se'n degué fiar gaire» de la còpia de Destorrents i «en féu fer una altra còpia a Joan de Barbastre, que necessàriament se serví d'un altre original». En realitat, el «privilegi d'oficialitat» s'ha d'atribuir al model de C (1365-1367). Un «privilegi d'oficialitat», que, per a l'àmbit del regne de València, heretà la còpia que guardava l'Arxiu del Consell de la Ciutat, segons s'explicita en l'edició del *LF* de l'*Aureum Opus* (AO).

Coneixent el rigor amb què un rei tan culte com el Cerimoniós tractava els documents històrics, el criteri per ell adoptat no pogué ser fruit de l'atzar, sinó d'una comprovació textual i documental minuciosa. Efectivament, el nostre rei coneixia i vigilava de prop els documents i treballs més importants de la Cancelleria Reial (Gimeno, 2006): tenia com a llibre de capçalera el *LF* del seu tresavi, tal com ell mateix ens revela en la seua *Crònica* («a hora de prim so, nós encara no érem gitats e legíem lo libre o crònica del senyor rey en Jacme»); va anotar i corregir personalment les *Ordinacions de la casa i cort* (1344); va dirigir i controlar la redacció del *Libre en què's contenen tots los grans fets qui són entrevinguts en nostra casa dins lo temps de la nostra vida, començant-los a nostra nativitat*, més conegut com a *Crònica de Pere el Cerimoniós*, disposant que Bernat Descoll deixés determinats espais en blanc perquè ell pogués incorporar les seues aportacions (Gimeno, 2006: 152); va certificar amb una nota autògrafa l'autenticitat del contingut del manuscrit de l'anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya* del Palau Reial («Aquesta Crònica és comprovada ab cartes públiques del nostre archiu e és vera»), que ell mateix feu redactar amb unes informacions i instruccions concretes (Soberanas, 1961); cuidava de la formació gramatical i estilística dels funcionaris de la Cancelleria Reial (Rubió i Lluch, 1908/1921); va redactar *manu propria* alguns parlaments cancellerescos (com ara la «Proposició per nós feta als valencians l'altre jorn en Sent Matheu en dos fulls de paper escrits de nostra mà», de 1369, o el discurs contra el jutge Mariano de Arboresa, de 1370-1372), i no és descartable que fes esmenar certes lliçons i fragments de la còpia del ms. C del *LF* abans de ser enviat a Mallorca (Ferrando, 2010: 33-36).

Pere el Cerimoniós, conscient del valor del document escrit sancionat solemnement com a manifestació del poder reial i tractant-se del seu venerat tresavi, degué controlar fins als mínims detalls la versió de 1365-1367, que feu copiar en pergamí. Li degué dedicar, tant en l'aspecte formal com en el lingüístic, una vigilància personal no menys primmirada que la que va dedicar a la *Crònica de Sant Joan de la Penya* i a la *Crònica* del seu regnat. Si el desconegut autor material de la revisió lingüística que donà lloc al text de 1367 incorregué en alguns errors —com podria ser el d'interpretar a tort que «perde la sayna» (cap. 23) era «perde lo seny»— potser una part d'aquests errors és imputable al seu torn a l'antígraf en què es basà. En tot cas, Pere el Cerimoniós fou sens dubte un dels personatges medievals que prestaren més atenció lingüística i documental a la producció i reproducció acurada de textos historiogràfics, fins al punt que Francisco Gimeno (2006: 27) el va presentar com «un personaje 'moderno', en el sentido de que preludia», amb la seua «constante preocupación por participar en el proceso productivo de los textos diplomáticos y administrativos, así como por organizar su conservación», uns «comportamientos propios de tiempos posteriores».

En conseqüència, no tenen sentit les afirmacions de Bruguera (2012: 41) sobre la no intervenció personal del Cerimoniós en la tria de la versió jaumina per a fer-ne noves còpies oficials: «Ell feia feina de governant, no pas de filòleg,

i degué servir-se del còdex de què disposava, quan desitjava treure'n una còpia. No crec que ningú pugui pensar que el rei Pere III tingués preocupacions o escrúpols filològics al moment de preferir algun còdex per a fer-lo copiar». Són unes afirmacions que contradiuen les que el mateix Bruguera (1991: I, 22) havia fet anteriorment, que ja he adduït: «el monarca no se'n degué fiar gaire» de la còpia de Destorrents i «en féu fer una altra còpia [el ms. C] a Joan de Barbastre, que necessàriament se serví d'un altre original». Perquè el Cerimoniós no pretenia fer-ne una còpia qualsevol. No li degueren agradar les intervencions personals de Destorrents, començant per la primera paraula del text jaumí, *Retrau* en lloc de *Recomta*. Lamentablement, Bruguera menysté el fet àmpliament documentat que el rei Pere convertí la seua personalíssima activitat «gráfico-textual» en «un instrumento de gobierno, aliada perfecta de la acción política [...] a lo largo de su reinado» (Gimeno, 2006: 20), i que controlava minuciosament els textos historiogràfics que s'hi produïen (Soberanas, 1971; Gimeno, 2006: 150-177; Martínez i Rodríguez, 2011: 363-423).

En el cas de C, el Cerimoniós no sols va preveure el treball de còpia, sinó també la il·lustració del manuscrit, ja que, pel document de pagament d'aquest treball a Barbastro, escrit en la llengua de l'il·lustrador, sabem que aquest va «fer figurar las letras de los cabos de officio del dito translat» (Gimeno, 2006: 175). Tota la tasca de còpia de C recaigué, doncs, en un experimentat Juan de Barbastro.

Pere el Cerimoniós no sols exigia als seus escrivans el compliment estricte d'uns terminis en els treballs de còpia —l'incompliment d'aquesta exigència li costà a Juan de Barbastro que el rei no li concedís temporalment l'escrivania que li havia promés com a contraprestació (Rubió i Lluch, 1908: 231-232)—, sinó que la transcripció estigués ben feta («translat bé scrit e provat») i amb bona lletra («façats copiar bé e de bona letra») i que se li certifiqués, amb la indicació de «provat», l'acarament de certes transcripcions amb l'original («nos trametats translat bé scrit e provat»), tal com es feia a la Cancelleria en l'elaboració de les còpies documentals (Gimeno, 2006: 171-172). Prou que es constata això en el colofó del ms. C: «Mandato serenissimi domini Petri, Dei gratia regis Aragonum, Valencie, Majoricarum, Sardinie et Corsice, comitisque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie [...]. Ego, Johannes de Barbastro, de scribania predicti regis Aragonum, oriundus Cesarauguste Iberi, in civitate Barchinone, anno a Nativitate Domini .M^o CCC^o. octuagesimo, scripsi», on s'utilitzen les fórmules de la documentació diplomàtica: «Mandato [...] regis», l'enumeració dels títols del rei —d'acord amb el criteri del Cerimoniós, en què figura en segon lloc la seua condició de rei de València, i no en tercer, darrere de Mallorca, com solien fer els reis abans i com fa encara el títol de C—, l'autoria, el lloc i la data. En paraules de Gimeno (1995: 175), l'encàrrec o «committenza» de Pere el Cerimoniós a Juan de Barbastro de la còpia del *LF* «se ha tornado en orden, en una especie de *iussio*, que la aproxima a la génesis de la documentación pública».

Ben diferent és la condició institucional del ms. H. Aquest prové, com hem vist, d'un altre còdex, en paper, propietat de Pere el Cerimoniós, que Ponç de Copons, abat de Poblet, li havia sol·licitat per tal de traure'n una còpia. La còpia era, doncs, un encàrrec privat. De la naturalesa privada de H, ens en dona notícia la carta que Pere el Cerimoniós envià a Ponç de Copons l'11 de setembre de 1343, on deixa entendre que la iniciativa de fer-ne una còpia en pergamí partí de l'abat («ut nobis dixistis»), ja que li diu que li trameta immediatament («protinus») el «librum pergamineum quem, ut nobis dixistis, ad opus nostri rescribi facere debebatis et sumi ex quodam alio papireo libro nostro». Cal dir que «nostri» s'ha transcrit reiteradament «vestri», però ja Heinrich Finke (1910: 72, n. 2) va advertir que devia tractar-se d'un error de còpia, perquè entra en contradicció amb el sentit de la frase i, corregint-la, «així se troba sentit en el passatge difícil d'interpretar». A la mateixa conclusió ha arribat de manera independent el competent medievalista Mateu Rodrigo —segons em comunica en consulta personal—, ja que el rei no reclama llavors la tramesa del «libro nostro» en paper, sinó la del «librum pergamineum» que copiava Destorrents. Encara que a partir de la lliçó «vestri» s'ha explicat que H podria ser una còpia privada destinada als monjos de Poblet (Altisent, 1974: 216–220), l'orde del rei a l'abat que li trametés «protinus» el «librum pergamineum» deixa pocs dubtes que, si bé la iniciativa de copiar-lo havia partit de l'abat («ut nobis dixistis»), el destinatari del nou còdex era el rei. Altrament, el rei hauria precisat, amb una frase com «ad opus vestri monasterii», que la còpia anava destinada al monestir. El «libro nostro» en paper és el que es quedà al monestir.

El ms. H viatjà al Palau Reial de Barcelona potser l'endemà del 17 de setembre de 1343, data del colofó de Celestí Destorrents, i allí degué ser il·lustrat (Asperti, 1984: 153). No sabem què se'n degué fer per aquella època. No consta en l'inventari dels llibres de Martí l'Humà (1410), últim rei de la dinastia catalana. En tot cas, sabem, com veurem després, que la còpia del *LF* que el Cerimoniós destinà al seu fill, el futur rei Martí l'Humà, no és còpia del ms. H, sinó que respon a les característiques formals del ms. C i, doncs, del seu model de 1367. Tanmateix, també s'ha perdut el més mínim rastre de la còpia destinada a l'infant Martí.

Des del punt de vista documental, podem constatar que les característiques formals del model de C, que reproduceix la còpia de Juan de Barbastro de 1380, estan avalades pels dos documents de la Cancelleria de 1367 i de 1371 ja al·ludits anteriorment. El primer document, que porta l'aval de tres escrivans, Ramon de Gavà, Pere Dalmau i Pere Bellver, s'estén a Barcelona el 4 de febrer de 1367. El publicà Josep Hernando (1995: I, 390, núm. 261), i fa així:

Ego, Arnaldus de la Pena, illuminator, civis Barchinone, confiteor vobis discreto Bernardino de Colle, de domo domini regis, civis Barchinone, quod dedistis et solvistis michi bene et plenarie ad meam voluntatem omnes illos septuaginta solidos et sex denarios monete Barchinone de terno, quos vos michi dare et solvere debebatis ratione

illarum quadringentarum octuaginta quatuor litterarum, quas ego scripsi in quodam libro dicti domini regis vocato *Libre dels fets del rey en Jacme de bona memoria*, ad rationem videlicet unius denarii et oboli pro qualibet littera. Et ideo renuntiando exceptioni non numerate et non solute peccunie et doli, in cuius rei testimonium facio vobis et vestris de predictis septuaginta solidis et sex denariis bonum et perpetuum finem et pactum.

Testes: Raimundus de Gavano, Petro Dalmaci et Petrus Bellver, scriptores Barchinone.

En aquest document, que ja comentà Pujol (2008: 264), se'ns informa que Arnau de la Pena, il·luminador de llibres i ciutadà de Barcelona, reconeix haver rebut de Bernat Descoll, de la casa del rei, també ciutadà de Barcelona, 70 sous i 6 diners de Barcelona per les 484 caplletres que dibuixà en «quodam libro dicti domini regis vocato *Libre dels fets del rey en Jacme de bona memoria*», a raó d'1 diner i 1 òbol per lletra. L'encàrrec de copiar-lo i d'il·luminar-lo provenia, per tant, del rei. Doncs bé, si excloem les caplletres historiades de l'incipit i del pròleg, el nombre de caplletres que encapçalen els paràgrafs o capítols de la còpia acabada d'il·luminar abans del 4 de febrer de 1367 correspon a les 484 caplletres que encapçalen els capítols del manuscrit C. En canvi, el nombre de capítols de H, segons les edicions de Casacuberta i de Bruguera, és de 566.

El segon document, datat el 31 d'octubre de 1371, el va donar a conèixer el 1877 Andreu Balaguer i Merino i va ser reproduït per Rubió i Lluch (1908: 235-236). Josep Hernando (1995: II, 435-436, núm. 298) l'ha incorporat també en el seu repertori. En còpia només la primera meitat, en què se'ns descriu el còdex del *LF* que el rei Pere el Cerimoniós havia manat que fos lliurat a l'infant Martí:

Die veneris, XXXI die mensis octobris, anno a nativitate Domini M CCC LXXI.

Ego, Saurina, uxor venerabilis Bartholomei de Bonany, civis Barchinone, nunc absentis, expensoris incliti domini infantis Martini, serenissimi domini Aragonum nati, et procuratrix generalis eiusdem viri mei, de qua procuracione constat per instrumentum publicum XV die martii, anno a nativitate Domini M CCC LX nono, confectum et clausum per notarium infrascriptum, confiteor et recognosco vobis, Petro Palacii, civi dicte civitatis, tenenti claves archivi Barchinone armorum dicti domini regis, quod de mandato eiusdem domini regis vobis facto cum quadam littera sua clausa sub suo secreto sigillo, data Dertuse quarta die presentis mensis octobris, vobis de hiis directa, tradidistis michi, nomine dicti mariti mei recipienti, quendam librum pergamineum cum postibus cohoptis de corio virnilio, scriptum in romancio. Et incipit in rubro: «Aquest és lo comensament del pròlech sobre'l libre que féu el rey en Jacme, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, de Mallorca e de València, comte de Barchinona e d'Urgell, e senyor de Montpeller, de tots los feyts e de les gràcies que Nostre Senyor li féu en la sua vida». Et postea in nigro incipit: «Recompte mossényer sent Jacme que fe sens obres morta és», et cetera [...].

En aquest document se'ns informa que Saurina, esposa de Bartomeu de Bonany, ciutadà de Barcelona i majordom de l'infant Martí, confessa que, com a procuradora del seu marit, ha rebut de Pere Palau, ciutadà de Barcelona i arxiver

del rei, per manament reial, un llibre en pergamí, amb posts recobertes de cuir vermell, escrit en romanç, l'incipit del qual, en vermell, fa: «Aquest és lo comensament del pròlech sobre'l libre que fèu el rey en Jacme, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, de Mallorca e de València, comte de Barchinona e d'Urgell, e senyor de Montpeller, de tots los feyts e de les gràcies que Nostre Senyor li fèu en la sua vida»; i el del pròleg, en negre: «Recompte mossényer sent Jacme que fe sens obres morta és, et cetera [...]». Així doncs, tant l'incipit com la primera paraula del pròleg, *Recompte*, són exactament iguals que l'incipit i l'inici del pròleg del ms. C. Aquest n'ha de ser, per tant, una còpia. El llibre en pergamí de la crònica jaumina que rep na Saurina ha de ser el mateix que el llibre en pergamí que s'acabà d'il·luminar el 1367 o, improbablement, una còpia nova, però en tot cas fidel a la mateixa versió de 1367, amb el mateix pròleg i els mateixos 484 capítols.

Arribats ací, podem formular les conclusions següents:

1) La còpia en pergamí del *LF* de l'Arxiu del Palau Reial de Barcelona que Arnau de la Pena acabà d'il·luminar poc abans del 4 de febrer de 1367 va ser ordenada per rei Pere el Cerimoniós, tal com posa de manifest la documentació cancelleresca que ens ha arribat. El manament reial degué produir-se com a més tard a primeries de 1365, en què hauria començat el procés de revisió lingüística del text d'un manuscrit del *LF* custodiat a l'Arxiu Reial.

2) L'antígraf del qual partí la revisió lingüística del *LF* no fou el ms. H. Si Pere el Cerimoniós el descartà per a aquesta finalitat i optà per una altra versió —segurament la mateixa de què partí Pere Marsili (1313) per fer-ne la traducció en llatí— és perquè degué comprovar que la versió triada era la millor des del punt de vista textual i la que gaudia de la màxima consideració institucional. En desconeixem qui el pogué assessorar.

3) El treball de modernització lingüística i estilística de la versió del *LF* de 1367 preservà el caràcter de narració oral de l'arquetip, però mirà de reduir mínimament els elements lingüístics superflus i de fixar correctament el text jaumí a la vista de més d'un testimoni. Es tenia consciència de la naturalesa oral i autobiogràfica del *LF*. El treball de revisió es degué realitzar com a més tard entre 1365 i 1366. En desconeixem l'autor.

4) Atesa la reverència que el rei Pere professava al seu tresavi i conegut el control rigorós que exercia sobre la documentació històrica emanada de la casa reial, cal inferir que el Cerimoniós degué vigilar molt minuciosament el procés d'actualització lingüística i de revisió textual de la còpia del *LF* de 1367. Les possibles anotacions i observacions del Cerimoniós a la versió revisada es degueren produir en el procés de revisió, i no sobre la còpia de 1380, com sovint s'ha insinuat.

5) L'amanuense de la còpia institucional de 1367 hagué de realitzar el seu treball a partir d'un exemplar en net del *LF* en el qual ja s'havia aplicat la regularització gràfica, morfològica i sintàctica que preconitzava la Cancelleria de Pere

el Cerimoniós. Desconeixem el nom d'aquell copista. Només coneixem el nom de l'autor de la il·luminació de les caplletres dels 484 capítols que contenia aquella versió, Arnau de la Pena, i el nom del lloctinent del Mestre racional que li pagà aquest treball: Bernat Descoll.

4) Gràcies al títol i a l'inici del pròleg de la còpia del *LF* que, el 1371, Pere el Cerimoniós envià a Saurina, esposa de Bartomeu de Bonany, majordom de l'infant Martí, perquè li la lliurés, sabem que aquesta còpia documentada el 1371 degué ser la font directa del ms. C, acabada el 1380.

5) La còpia en pergamí del *LF* que Pere el Cerimoniós envià, el 1371, a l'infant Martí deu ser la mateixa còpia en pergamí del *LF*, propietat del Cerimoniós, que constava d'un pròleg i de 484 capítols i que s'acabà d'il·luminar a principis de 1367. En conseqüència, el text del ms. C del *LF* (1380) ha de reproduir el text revisat de la còpia de 1367.

6) Els elements materials i formals de còpia del ms. C, realitzada per Juan de Barbastro (1380), posen de manifest que fou sotmesa als filtres i procediments propis de la documentació cancelleresca. Havent-se perdut la còpia de 1367 i la còpia documentada el 1371 (en l'improbable cas que aquesta fos una còpia diferent de la de 1367), el ms. C s'ha convertit en el capdavant de la família textual β del *LF*, formada, fins a mitjan segle XVI, pels mss. OFDEN, l'edició parcial de l'*Aureum Opus* de València (1515) i l'edició completa de València (1557).

7) La naturalesa formal i institucional del ms. H és diferent de la del ms. C, ja que, havent partit d'un encàrrec de l'abat de Poblet, Ponç de Copons, a un dels seus monjos i havent-se realitzat fora de l'àmbit directe de la Cancelleria Reial, no sembla haver estat sotmesa als criteris de comprovació que comportava l'execució de les còpies ordenades pels monarques. S'expliquen així els trets textuals, lingüístics i onomàstics molt específics de H, imputables segurament al copista, el monjo Celestí Destorrents.

8) Havent-se perdut, o no havent-se trobat per ara, la còpia en paper que Pere el Cerimoniós prestà a l'abat de Poblet perquè s'hi realitzés la còpia en pergamí coneguda com a ms. H (1343), i havent-se descartat el text de H com a model per a les còpies del *LF* realitzades per manament dels reis o de les institucions dels regnes de la Corona d'Aragó, el ms. H s'ha convertit, almenys fins al segle XVII, en l'exemplar únic de la família textual α .

9) L'autor del treball d'actualització lingüística que devia contenir la versió acabada el 1367 degué ser una persona altament qualificada des del punt de vista lingüístic, amb un bon bagatge cultural i de la màxima confiança personal del rei. Probablement fou algú dels seus col·laboradors més pròxims, potser algú dels que van redactar la *Crònica* del Cerimoniós, com Bernat Descoll. No sembla una obra col·lectiva, si jutgem per la unitat de criteris que presideix la revisió de tot el text.

A falta de documentació, si hi ha alguna pista per descobrir el responsable de la revisió lingüística de 1367, aquesta podria ser la seua insòlita afecció per l'ús el pronom de datiu *lurs* / *lus*, que no sabem si hauria traslladat a altres escrits seus.

10) La còpia enllestida el 1367 contenia la versió que Pere el Cerimoniós promogué com a canònica o oficial, tal com reconeix fins i tot Jordi Bruguera (1991: I, 24). A través dels trets específics de C (1380), es pot deduir que la versió de 1367 guarda una relació molt més pròxima a les opcions predominants del LG (1313), de Marsili, i de les *Gestas* (després de 1377), de Heredia, que no a les de H.

11) Pere el Cerimoniós confirmà el valor canònic de la versió del LF de 1367 en adoptar-la com a model per a les còpies oficials que destinà al seu fill, l'infant Martí (1371) i a la Ciutat de Mallorca, és a dir, el ms. C (1380), que és el mateix model de la còpia que també degué enviar a la ciutat de Barcelona, el ms. O (abans de 1387), i de la còpia que degué enviar també a la Ciutat de València, ja que les versions que en deriven, les dels mss. FDE, la de l'edició parcial reproduïda en l'*Aureum Opus* (AO), de 1515, i la de l'edició completa publicada el 1557, s'ajusten als mateixos criteris formals de la còpia enllestida el 1367, i, en el cas d'AO, es fa constar que és treça de «registre autèntich de l'archiu del Consell de la present Ciutat».

12) Jerónimo Zurita, el prestigiós i ben documentat historiador aragonés del segle XVI, va confegir i anotar el seu ms. N, a partir de versions del LF derivades de la versió de 1367, i és partir d'aquestes que va redactar els *Anales de la Corona de Aragón* (1562-1579).

A la vista d'aquestes consideracions, hi ha, doncs, raons de caràcter documental, formal, textual i filològic que permeten deduir que el ms. C, si exceptuem les seccions dels folis 2-8 i 10-17, copiats maldestrament poc després de 1557, reuneix no sols la condició de ser la versió canònica del LF, sinó també la de ser el manuscrit *optimus* a efectes d'edició crítica.

L'edició de C que acompanya aquest estudi, que ha suplert les seues omissions textuais a partir sobretot de H i que ha substituït les seccions afegides dels folis 2-8 i 10-17 de C pel text original corresponent de D, el més pròxim a C, ofereix el text íntegre de la versió canònica del *Llibre dels feïts*.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, M. (ed.), *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim rey en Jacme Primer, rey d'Arago, de Mallorques e de Valencia, compte de Barcelona e de Montpesler, dictada per aquell en sa llengua natural, e de nou feyta estampar per Marian Aguiló y Fuster*, Barcelona, 1873-1904.
- ALANYÀ, L. (ed.), *Aurem Opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie cum historia christianissimi regis Iacobi ipsius primi conquistatoris*, València, Diego de Gumiel, 1515.
- ALCOVER, A. M., i F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma, Editorial Moll, 1962-1969.
- ALTISENT, A., *Història de Poblet*, Espluga de Francolí, Abadia de Poblet, 1974.
- ALTURO, J., «Un altre manuscrit del *Llibre dels fets del rei En Jaume*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, XVII (1998), pp. 490-506.
- ARGENTER, J. A., «L'alternança de llengües i la commutació de codis en la *Crònica* de Jaume I», *Estudis Romànics*, XXVI (2004), pp. 109-127.
- ASPERTI, S., «Indagini sul *Libre dels feyts* de Jaume I: dall'originale all'archetipo», *Romanistisches Jahrbuch*, 33 (1982), pp. 269-285.
- ASPERTI, S., «La tradizione manoscritta dels *Libre dels feyts*», *Romanica Vulgaria, Quaderni*, 7 (1984), pp. 107-167.
- ASPERTI, S., «El rei i la història: Propostes per a una nova lectura del *Libre dels feits* de Jaume I», *Randa*, 18 (1985), pp. 5-24.
- BADIA MARGARIT, A. M., *Coherència i arbitrarietat de la substitució lingüística dins la 'Crònica' de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1987.
- BALAGUER, A., «Un document inédit relatif à la Chronique catalane du Roi Jacme 1er d'Aragon», *Revue des Langues Romanes*, XII (1987), pp. 161-166.
- BARCELÓ, C., i A. LABARTA, *Archivos moriscos. Textos árabes de la minoría islámica valenciana*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- BASTARDAS, J., «Comentari al § 74 del *Llibre dels fets* del rei en Jaume i altres coses sobre 'El millor llibre del món'», *Llengua & Literatura*, 18 (2007), pp. 353-370.
- BIOSCA, A., «Neologismos de origen catalán en el latín de Pere Marsili», *Archivum latinitatis Medii Aevi*, 71 (2013), pp. 127-138.
- BIOSCA, A., Petrus Marsili, *Liber gestorum regis Iacobi*, dins *Petri Marsilii Opera omnia*, Corpus Christianorum, Amsterdam, Brepols Publishers, 2015a.
- BIOSCA, A., «La versión latina de Pere Marsili frente a los manuscritos del *Llibre dels fets*: propuesta de *stemma codicum* y reconstrucción del arquetipo», *Revue d'histoire des textes*, 10 (2015b), pp. 103-140.
- BIOSCA, A., «Interès de la crònica llatina de Pere Marsili», *Estudis Romànics*, 39 (2017), pp. 7-22.

- BOHIGAS, P., *La Ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña*, vol. III: *Período Gótico y Renacimiento*, Barcelona, Asociación de Bibliófilos, 1967.
- BOVER, J. M., *Biblioteca de escritores baleares*, 2 volums, Palma, P. J. Gelabert, 1868 (Ed. facsímil, Barcelona-València, Curial, 1976.)
- BRUGUERA, J. (ed.), *Llibre dels fets del rei en Jaume*, 2 vols., Barcelona, Barcino, 1991.
- BRUGUERA, J., «La Crònica de Jaume I», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, XII (1993), pp. 409-418.
- BRUGUERA, J., *El vocabulari del Llibre dels fets del rei en Jaume*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- BRUGUERA, J., «La possible filiació dialectal del Llibre dels fets de Jaume I», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 21 (2002), pp. 605-618.
- BRUGUERA, J., «Introducció» a *Llibre dels fets*, Barcelona, Proa, 2008a, pp. 9-30.
- BRUGUERA, J., «Menuderies lèxiques del Llibre dels fets de Jaume I», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 56, *Miscel·lània Joaquim Molas*, I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008b, pp. 51-60.
- BRUGUERA, J., «Identitat lingüística del Llibre dels fets de Jaume I», dins M. T. Ferrer Mallol (ed.), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, pp. 875-896.
- BRUGUERA, J., «Prioritats textuais i filiació dialectal del Llibre dels fets de Jaume I», dins *El 'Llibre dels fets'. Aproximació crítica*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2012, pp. 47-80.
- CASACUBERTA, J. M. (ed.), *Jaume I, Crònica*, vol. I (1926), vols. II i III (1927), vols. IV i V (1960), vols. VI, VII, VIII i IX (1962). Revisió del text antic per Miquel Coll i Alentorn (1960-1962), Barcelona, Barcino, 1926-1962.
- CINGOLANI, S. M., «Memòria i estratègies comunicatives al *Libre del rei Jaume I*», *Revista de Catalunya*, 154 (2000), pp. 111-141.
- COLOMINA, J., *La llengua de sant Vicent Ferrer. II. Diccionari integral*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2021.
- COLÓN, G., «Anar a tresnyuta», dins *La llengua catalana en els seus textos*, vol. II, Barcelona, Curial, 1978, pp. 24-35.
- COLÓN, G., «La “Taula de les paraules difícils” de la Crònica del rei Jaume», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXIII (1997), pp. 197-234.
- COLÓN, G., «Les edicions cinentistes valencianes de la Crònica del rei Jaume», dins G. Colón, i T. Martínez Romero (eds.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló-Barcelona, Fundació Germà Colón – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pp. 313-334.
- COLÓN, G., «Sobre l'aragonès de les “Gestas del rey don Jayme de Aragón”», dins G. Colón, i L. Gimeno (eds.), *La llengua catalana en temps de Jaume I*, Castelló, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2010, pp. 71-80.

- CONCA, M., «El *Llibre dels fets* de Jaume I. Expressions idiomàtiques i metadiscursives», *Cultura, lenguaje y representación*, 20 (2018), pp. 217-237.
- CONCHEFF, B. J., *Bibliography of Old Catalan Texts*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1985.
- COROMINES, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECat)*, 10 vols., Barcelona, Curial-La Caixa, 1980-1991.
- ENSENYAT, G., «El tractat de Capdepera segons el relat del *Llibre dels fets* i altres textos cronístics medievals», dins *Actes de les Jornades d'estudi i debat: El tractat de Capdepera i la independència de Menorca*, Capdepera, Ajuntament de Capdepera, 2009, pp. 109-128.
- ESCARTÍ, V. J., «Jaume I i el *Llibre dels fets*: de l'Edat Mitjana al Renaixement», en B. Gómez Miedes: Jaume I, *La Historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón, primero deste nombre, llamado el Conquistador, compuesta primero en lengua latina por el maestro Bernardino Gómez Miedes, arcediano de Murviedro y canónigo de Valencia, agora nuevamente traducida por el mismo autor en lengua castellana* (València, Viuda de Pedro de Huete, 1584), edició facsímil, València, Generalitat Valenciana, 2008, pp. 5-53.
- ESCARTÍ, V. J., «La recepció del *Llibre dels feits* a la Corona d'Aragó», dins *Llibre dels feits del rei en Jaume*. Estudis i edició a cura d'A. Ferrando, i Vicent J. Escartí, 2 vols., València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, pp. 61-95.
- FERRANDO, A., «Aproximació dialectològica al *Llibre dels fets* de Jaume I», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, XX (2001), pp. 511-531.
- FERRANDO, A., «L'edició valenciana de 1557 de la *Crònica* de Jaume I», en *Chronica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme primer, rey d'Aragó, de Mallorca, compte de Barcelona e de Muntpesller, dictada per aquell en sa llengua natural* (València, Viuda de Joan Mey, 1557), edició facsímil, València, Generalitat Valenciana, 2008, pp. 5-59.
- FERRANDO, A., «El *Llibre dels feits* del rei En Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina», dins *Llibre dels feits del rei en Jaume*. Estudis i edició a cura d'A. Ferrando, i V. J. Escartí, 2 vols., València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, pp. 25-58.
- FERRANDO, A., «Interés dels mss. C i D del *Llibre dels feits* per a la fixació textual de la crònica jaumina», dins *El 'Llibre dels feits'. Aproximació crítica*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2012, pp. 47-80.
- FERRANDO, A., «Interés de la versió aragonesa de *Llibre dels feits* per a la fixació del text català», dins E. Casanova, i C. Calvo (eds.), *Actes du XXVI Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, vol. VII, Berlín-Boston, De Gruyter, 2013, pp. 139-150.
- FERRANDO, A., «A la recerca de l'arquetip del *Llibre dels feits* del rei en Jaume I. Una tradició rica i multilingüe. (Primera part)», *Estudis Romànics*, 36 (2014), pp. 185-221.

- FERRANDO, A., «A la recerca de l'arquetip del *Llibre dels feits* del rei en Jaume I. Una aproximació des de la crítica textual, la filologia i la documentació històrica. (Segona part)», *Estudis Romànics*, 37 (2015), pp. 149-195.
- FERRANDO, A., «El lèxic del *Llibre dels feits*, segons Joan Coromines», *eHumanista/IVITRA*, 22 (2022), pp. 180-201.
- FERRANDO, A., «Els orígens del valencià», *Revista Valenciana de Filologia*, VII (2023), pp. 89-175.
- FERRANDO, A., «Un detall autobiogràfic de Jaume I: la devoció a santa Maria de València», ponència invitada al congrés *Fonts històriques i construccions biogràfiques. El Regne de València a través dels segles* (València, 22-24 de novembre de 2023) impartida el 22-XI-2023. En premsa.
- FERRANDO, A., i V. J. ESCARTÍ (eds.), Jaume I, *Llibre dels fets*. Introducció, transcripció i actualització, Catarroja-Barcelona, Afers, 1995.
- FERRANDO, A., i V. J. ESCARTÍ (eds.), Jaume I, *El Llibre dels Fets*. Estudi introductori i modernització lingüística revisats, València, Institució Alfons el Magnànim, 2008.
- FERRANDO, A., i V. J. ESCARTÍ (eds.), *Llibre dels feits del rei en Jaume*. Estudis introductoris a cura d'A. Ferrando, i V. J. Escartí, pròleg de P. M. Orts i Bosch, 2 vols., València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010.
- FERRER I MALLOL, M. T., *Les quatre grans cròniques: una visió de conjunt*. Índex onomàstic i toponímic per A. Gabriel i Tomàs, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2016.
- FINKE, H., «Relacions dels reis d'Aragó ab la literatura, la ciencia y l'art en els segles XIII i XIV», *Estudis Universitaris Catalans*, IV (1910), pp. 66-80.
- FONT I OBRADOR, B., i S. CARDELL I TOMÀS, «El paborde Guillem Terrassa, precursor de la història de Lluçmajor. Testament i inventari de l'historiador», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 8 (1998), pp. 121-149.
- FOULCHÉ-DELBOSCH, R. (ed.), Juan Fernández de Heredia, *Gestas del rey don Jaime de Aragón*, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Madrileños, 2011.
- GARCIA EDO, V. (ed.), Jaume I, *El Llibre dels Feyts*, ed. facsímil, transcripció i estudi introductori, València, Vicent Garcia Editors, SA., 1989.
- GARCIA EDO, V., «La monarquia de Jaume I i el *Llibre dels fets*», dins *Libre que féu lo gloriós rei en Jaume*, vol. II, València, Generalitat Valenciana-Patrimoni Nacional, 2009, pp. 41-93.
- GIMENO BLAY, F., «Copistas y 'committenza' de manuscritos en catalán (siglos XIV-XV)», en E. Condello, i G. de Gregorio (eds.), *Scribi e colofoni. Le sottoscrizioni di copisti dalle origini all'avvento della stampa*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1995, pp. 167-192.
- GIMENO BLAY, F., *La experiencia gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso. Escribir, reinar*, Madrid, Abada Editores, 2006.
- GIMENO BLAY, F., «Entre el autor y el lector: producir libros manuscritos en catalán (siglos XII-XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, 37/1, (2007), pp. 305-367.

- GIMENO BLAY, F., «Ex Bibljotheca Gondomariensi: (Sal. 2.ª Est. 6.º Cax. 7.º): El Llibre dels feyts del rei en Jaume i la Vida de Sant Jordi», dins J. Chiner, J. J. Gimeno, i J. P. Galiana (eds.), *Libre que fêu lo gloriós rei en Jaume*, vol. II, València, Generalitat Valenciana-Patrimonio Nacional, 2009a, pp. 21-29.
- GIMENO BLAY, F., (ed.), *Ordinacions de la casa i cort de Pere el Cerimoniós*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009b.
- HERNANDO, J., *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera, 1995.
- HILLGARTH, J. N., *Books and readers in Majorca 1229-1550*, 2 vols., París, CNRS, 1991.
- JAUME I, *Chrònica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme primer (València, 1557)*, estudi introductori d'A. Ferrando, edició facsímil, València, Generalitat Valenciana-Biblioteca Valenciana, 2008.
- JAUME I, *Libre que fêu lo gloriós rei en Jaume*, amb estudis de M. L. López-Vidriero, F. Gimeno Blay, i V. Garcia Edo, transcripció de J. J. Chiner, i J. P. Galiana, València, Generalitat Valenciana-Patrimonio Nacional, 2009.
- JAUME I, *Llibre dels feits del rei en Jaume*, amb estudis introductoris i edició a cura d'A. Ferrando, i V. J. Escartí, pròleg de P. M. Orts i Bosch, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010.
- LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA, M., *Doña Mencía de Mendoza, Marquesa de Cenete (1508-1554). Discurso de recepción en la Real Academia de la Historia*, Madrid, Viuda de Estanislao Mestre, 1942.
- LÓPEZ ELUM, P., *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*, València, Imprenta Doménech, 1995.
- MARTIN-CHABOT, E., «Fra Pere Marsili et le *Libre dels feyts* del rey en Jacme lo Conqueridor», *Bibliothèque de l'École des Chartes*, LXXII (1911), pp. 92-99.
- MARTINES, J., «Aproximació als aragonesismes del *Llibre dels fets* de Jaume I», dins *El 'Llibre dels feits'. Aproximació crítica*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2012, pp. 100-117.
- MARTÍNEZ ROY, F. J., *Libro de las gestas de Jaime I, rey de Aragón. Compilación aragonesa patrocinada por Juan Fernández de Heredia*, amb estudi introductori, Saragossa, Larumbe, 2010.
- MARTÍNEZ SAN PEDRO, M. D. (ed.), *La Crónica latina de Jaime I*, Almeria, Gráficas Ortiz, 1984.
- MASSÓ I TORRENTS, J., «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», *Revue Hispanique*, XV (1906), pp. 510-523.
- MASSÓ I TORRENTS, J., *Exposició d'un pla de publicació de les Cròniques catalanes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1912.
- MATEU IBARS, J., «El Manuscrito del *Libre del Feyts* (a. 1343). Algunas observaciones paleográficas», dins *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, pp. 527-543.

- MONTOLIU, M., «La Crònica de Marsili i el manuscrit de Poblet. Contribució a l'estudi de la Crònica de Jaume I», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, V, (1913-1914), pp. 277-310.
- MONTOLIU, M., «Sobre la redacció de la Crònica d'En Jaume I», *Estudis Romànics*, II, Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, 1917, pp. 25-72.
- MONTOLIU, M., (ed.), *Crònica de Jaume I (Text català i llatí)*. Plecs impresos de l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, [1936].
- MOREL-FATIO, A., «Rapport sur une mission philologique à Majorque», *Bibliothèque de l'École des Chartes*, XLIII (1882), pp. 474-495.
- NICOLAU D'OLWER, L., «Principals obres que han tractat de la Crònica de Jaume I», *Estudis Universitaris Catalans*, VI (1912), pp. 38-45.
- NICOLAU D'OLWER, L., «La Crònica del Conqueridor i els seus problemes», *Estudis Universitaris Catalans*, XI (1926), pp. 79-88.
- PUJOL, J. M., «The Llibre del rei En Jaume: A Matter of Style», dins A. Deyermond (ed.), *Historical Literature in Medieval Iberia*, Londres, Queen Mary and Westfield College, 1996, pp. 35-65.
- PUJOL, J. M., «Jaume I, *rex facetus*: notes de filologia humorística», *Estudis Romànics*, XXV (2003), pp. 215-236.
- PUJOL, J. M., «El programa narratiu del *Llibre del rei en Jaume*», dins G. Colón, i T. Martínez Romero (eds.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló-Barcelona, Fundació Germà Colón – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008a, pp. 257-286.
- PUJOL, J. M., (trad.), Agnès i Robert VINAS, *El Llibre dels fets de Jaume el Conqueridor. Versió en català modern*, Palma, Editorial Moll, 2008b.
- PUJOL, J. M., «El rei en Jaume i Maria F.: la construcció artística del relat oral interactiu», dins C. Oriol, i E. Samper (eds.), *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*, Tarragona, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili-Edicions de la Universitat de les Illes Balears, 2010, pp. 13-31.
- PUJOL, J. M., «Composició oral interactiva en el LF: el testimoni de la retòrica», dins M. T. Ferrer Mallol (ed.), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, pp. 741-759.
- QUADRADO, J. M., *Historia de la conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su testo lemosín, vertida la primera al castellano y adicionada con numerosas notas y documentos*, Ciutat de Mallorca, Ed. Mallorquina, 1850.
- RAMOS, J. R., «Aspectes sintàctics del *Llibre dels fets* en el context de la llengua medieval», dins *El 'Llibre dels fets'. Aproximació crítica*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2012, pp. 141-152.
- RENEDO, X., «Dels fets a les paraules, i de les paraules al *Llibre dels fets*: observacions sobre la gènesi del *Llibre del rei en Jaume*», en A. Alberni et alii (ed.), *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i del saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum – Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2010, pp. 91-120.

- RENEDO, X., «Llums velles i llums noves sobre la batalla de Portopí (Mallorca, 12-IX-1229)», dins *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013, pp. 495-520.
- RENEDO, X., «Plors i plans de fuga al palau de la Suda (*Llibre dels fets* 22-23)», *Estudis Romànics*, XXXVI (2014), pp. 223-244.
- RIQUER, M. de (ed.), *Libre dels feyts del rey en Jacme. Edición facsímil del manuscrito de Poblet (1343)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1972.
- RUBIÓ I BALAGUER, J., «Nous documents sobre la *Crònica* del rei en Jaume», *Estudis Universitaris Catalans*, II (1908), pp. 9-12. Reeditat dins *Història i historiografia*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pp. 52-57.
- RUBIÓ I LLUCH, A., «La *Crònica* del Rey en Jaume en el XIVè segle», *Estudis Universitaris Catalans*, I, 1907, pp. 349-357.
- RUBIÓ I LLUCH, A., *Documents per la història de la cultura catalana migeval*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908/1921. Reedició facsímil, pròleg d'A. Hauf, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- SANCHIS SIVERA, J., *Estudis d'història cultural*, a cura de M. Rodrigo, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- SOBERANAS, Amadeu-J., «Prefaci» a *Crònica general de Pere III el Cerimoniós dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*, Barcelona, Alpha, 1961, pp. 5-16.
- SOLDEVILA, F., «La crònica de Marsili ha influït en la darrera redacció de la *Crònica* de Jaume I?», *Estudis Romànics*, X (1962), pp. 137-146.
- SOLDEVILA, F., *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels fets del rei En Jaume*, Barcelona, Selecta, 1971. Reedició amb revisió filològica de J. Bruguera, revisió històrica de M. T. Ferrer Mallol i Nota editorial de J. Massot, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- TRENCHS, J., i A. M. ARAGÓ, «Las cancillerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II», *Folia Parisensia*, 1, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1983.
- TRENCHS, J., i A. CANELLAS, «La cultura dels escribes i notaris de la Corona de Aragón (1344-1479)», *Caplletra*, 5 (1988), pp. 5-38.
- VIANNA, L. J., *El significat històric de la tradició textual del 'Llibre dels fets' (1343-1557)*. Tesi doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2014.
- VINAS, A., i R. VINAS, *El Llibre dels fets de Jaume el Conqueridor. Versió en català modern de Josep Maria Pujol*, Palma, Editorial Moll, 2008.
- WHEELER, M. W., «La morfologia verbal del *Llibre dels feits* en el context de l'evolució de la llengua», dins *El 'Llibre dels feits'. Aproximació crítica*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2012, pp. 155-176.
- ZURITA, J., *Anales de la Corona de Aragón*, 5 vols., Saragossa, Pedro Bernuz-Domingo de Portonaris, 1568-1580. Reedició a cura d'A. Canellas López, 8 vols., Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1967-1977.

El *Llibre dels feits*: de l'entorn reial a la difusió digital

VICENT JOSEP ESCARTÍ

PRELIMINAR

Especialment a València i a Mallorca, durant tota l'època foral —i encara després—, la veneració per Jaume I va ser notòria i la seua mitificació, com ja va assenyalar fa temps Eulàlia Duran, s'hauria de donar principalment en aquests territoris en tant que al rei se'l considerava el creador de tots dos regnes (Duran i Grau, 1991: 15). De fet, tant a Palma com a València s'han conservat sempre —amb major o menor lluïment i amb els daltabaixos propis de les èpoques diverses—, la Festa de l'Estendard d'Aragó i la Festa del 9 d'Octubre, en cada cas, com a emblema d'ambdues personalitats ciutadanes col·lectives que han englobat, en una representació idealitzada dels naixements dels pobles balear i valencià, el conjunt dels respectius països, i com a moment culminant de la memòria del rei en Jaume al llarg dels segles (Narbona Vizcaíno, 1994; Quintana i Torres, 1998). Reverenciat com a principal creador del que seria, a partir del seu regnat, la Corona d'Aragó hispànica, que va perviure fins a les primeres dècades del segle XVIII —quan Felip d'Anjou la va extingir amb els coneguts decrets de Nova Planta, després de guanyar la Guerra de Successió—, el record d'una determinada imatge d'aquell rei medieval va estar marcada, en bona mesura, per les paraules que el monarca es va encarregar de deixar fixades en el seu conegut *Llibre dels feits*, i no va perdre mai el poder d'atracció sobre els erudits i els estudiosos, sobre els historiadors i la gent lletrada, de manera que tant a la historiografia com a la literatura, el rei va tenir una presència continuada i fins i tot destacada en certs moments. La qual cosa va permetre que el seu record arribàs —més o menys desfigurat, però sempre en positiu— inclús a les capes més populars. Cap altre rei, per cert, ha gaudit, entre nosaltres, d'una projecció semblant.

I si això va estar possible, ho fou en bona mesura per la contundència de les seues *memòries* —i no entrarem ara a discutir quina participació directa va tenir ell, el rei, en la seua confecció, tot i que la considerem molt elevada. Les *memòries* àuliques

varen ser, sense dubte, la plataforma per a la perpetuació del seu record. El passaport per transcendir en el temps. L'aplicació efectiva del poder de l'escriptura, capaç de superar els entrebancs del temps i de l'oblit, com ja es va poder veure específicament al treball pioner de Belenguer (1984) i, més recentment, en el d'Escartí (2021a).

Ara bé: des d'aquell món jaumí fins als nostres dies, les paraules règies —més o menys directes, més o menys manipulades pels qui realment les feien efectives damunt el pergami, més o menys retocades pels qui s'encarregaren de deixar-nos versions *definitives*—, han arribat a nosaltres vistes i interpretades pels diferents moments de la història. I la lectura d'aquelles sempre ha estat mediatitzada pels interessos de les diferents societats que les han *trobades* o *retrobades*. El *Llibre dels feits* no va ser llegit i interpretat de la mateixa manera per Pere el Cerimoniós —que ens consta que el llegia— que per Pérez Baier —que n'efectuà una còpia parcial amb interessos purament erudits. Tanmateix, en un cas i en un altre, i malgrat l'abisme temporal i ideològic que separa el gran rei medieval descendent del Conqueridor de l'erudit il·lustrat constructor de l'església parroquial de Benicàssim, el *llibre* que ens va llegar Jaume I, per les seues particularitats, encara va atraure l'atenció d'ambdós. De la mateixa manera, potser, en què atrau la nostra.

En els casos de Catalunya i d'Aragó, el record del rei Jaume I estava condemnat a quedar un poc més desdibuixat, però no oblidat mai. Malgrat que havia estat el monarca que havia generat una expansió major de la Corona, no és menys cert que no havia accedit als desitjos de la noblesa aragonesa, que ambicionava integrar les terres valencianes als seus dominis directes i que no podia veure amb bons ulls la creació d'un regne diferenciat que sols afavoria el poder reial (Utrilla Utrilla, 2009: 209). De fet, la decisió del rei generà un «profundo enfado de la nobleza aragonesa, que argüía derechos sobre Valencia como pago a su aportación de efectivos humanos a la conquista» (Rodrigo Estevan, 2009: 17). Per altra banda, cal recordar que, per voluntat pròpia del rei Jaume I, amb el seu testament es dividí l'estat en dues monarquies, tot separant el regne de Mallorca —amb el Rosselló, la Cerdanya, el Conflent i Montpeller— del conjunt dels comtats catalans i de la resta de la Corona d'Aragó, cosa que no va agradar gens als catalans (Santamaría, 1980). Però amb tot, serien precisament els escriptors de la renaixença catalana els primers a preocupar-se, ja al segle XIX, de recuperar la crònica del rei, servint així de centre destacat de redifusió de les paraules i dels pensaments del monarca, que han arribat a la nostra contemporaneïtat, en gran mesura, gràcies als esforços d'editors i d'editorials catalanes principalment, essent les aportacions balears i valencianes molt més discretes en molts casos. Aragó, per l'elecció de llengua que va fer el rei, ha quedat, per això, quasi al marge, tot i que els seus esforços són remarcables en la difusió de la versió castellana que va elaborar Fernández de Heredia (2010), molt més recentment, i tot i que els seus intel·lectuals d'èpoques passades i no tant, sempre han tingut en la crònica del rei una font inexcusable per a la història pròpia, i com a tal l'han emprada.

Ara mateix, en aquest treball ens proposem fer un seguiment de la presència del llibre dictat pel rei, a través dels segles. En un intent en què sabem que ens enfrontarem a dos obstacles quasi insalvables. D'una banda, diferenciar el record del rei de la seua obra memorialística, no sempre serà fàcil. Molt sovint l'un s'ha generat pel coneixement més o menys directe de l'altra. L'autor i la seua obra s'han entrelaçat fins al punt que freqüentment ens han arribat junts. La memòria del rei s'ha perpetuat gràcies a la seua obra literària i historiogràfica, com ja hem vist en alguns altres llocs i com hem sintetitzat no fa massa en el nostre volum que pretén ser una compilació sobre aquesta qüestió (Escartí, 2021a). Per una altra part, correm el risc de deixar-nos notícies de la presència de la crònica fora de l'elenc que tractarem de donar ací. El nostre recorregut, per tant, el volem presentar com a *indiciari* d'aquella presència, més que no com a *exhaustiu*. Per raons d'espai, tot i que també per raons de ser més efectius: de vegades, un exemple destacat és suficient per il·lustrar profusament la idea exposada, més que no una simple enumeració de dades. Amb tot, allò que ens deixem fora serà, potser, ben interessant per tractar-ho en noves aportacions al tema de la presència del record del rei i el seu *Llibre dels feits* al llarg dels segles. Som conscients que el rei i la seua crònica són, quasi, un material inesgotable per a la investigació.

EL LLIBRE DELS FEITS EN L'ENTORN PROPI: ELS MANUSCRITS MEDIEVALS I ELS PRIMERS LECTORS

Jaume I, amb la seua activitat legisladora i amb el *Llibre dels feits*, sembla que va fer tot el que va poder per procurar transmetre una imatge de rei honest, just, valent i guerrer, conqueridor de regnes —Mallorca, València i Múrcia— i d'una devoció religiosa ben provada, que el portà, fins i tot, a organitzar una croada, aspectes que tant podien agradar als seus coetanis i, en especial, als destinataris de les seues memòries, que anaven a ser, primordialment, els seus fills i successors al front dels diversos senyorijs regits pel Casal d'Aragó. I, és probable que, també, aquell interès en la confecció de la crònica fos per contrarestar els anys de propaganda contrària a la seua persona, portada a terme per part d'alguns trobadors occitans, que li havien retret el fet de no haver ajudat aquelles terres contra el poder dels francesos. Amb el temps, els mateixos trobadors serien els encarregats de difondre la propaganda a favor del monarca —com ja s'ha dit en diferents llocs—, tot i que la relació en conjunt entre el rei i els versificadors no va ser sempre bona (Escartí, 2018).¹ De fet, quan més lloat va ser Jaume I pels trobadors, va estar en

¶ ¹ Oferim la bibliografia fonamental sobre el tema en Escartí (2021a). Afegim, però, ara, l'article de M. Cabré (2023).

morir: els *planhs* —versos funeraris laudatoris— foren els primers a començar la construcció d'una imatge concreta del monarca i del seu regnat, alhora que transmetien literàriament el decés del rei. El més important, segurament, és el *planh* de Cerverí de Girona (1259-1285), que ja va ser editat modernament per Martí de Riquer (1947: 115-117). Un altre trobador de qui ens han arribat els seus versos laudatoris rere la mort del rei d'Aragó és l'occità Matieu de Caersí, de qui, precisament, només se'ns ha conservat aquell extens *planh* (Riquer, 1975: III, 1541). L'un i l'altre recordaven les gestes del rei i, en especial, s'adreçaven al seu hereu, Pere, molt més afecte als trobadors que no el seu pare. Amb enfrontaments o amb aquestes —i d'altres— lloances, la relació de Jaume I amb la poesia trobadoresca, tot i que no se'ns mostra tan intensa com en altres senyors feudals de l'època, és evident que va existir: primer, mentre criticava la seua opció política de no declarar la guerra a França pel cas occità i, després, per ser lloat com a testa coronada amb una cort on es refugiaren alguns trobadors. Finalment, en els dolorosos *planhs* per la seua mort. Jaume I, ens els dos primers casos, sabia del poder d'aquella propaganda que es difonia mitjançant la cançó i, potser, a l'hora de redactar les seues memòries, va tenir en compte com era de poderosa l'escriptura, la construcció ideològica que se'n deriva, d'un qualsevol escrit amb rerefons polític. I això, al rei, li interessava.

Més improbable ens sembla la idea de Stefano Cingolani, que veu en el *Llibre dels feits* una mena de contestació a diferents «peticiones externas». Sobre tot, perquè ell mateix formula la qüestió amb hipòtesis suggerents —no n'hi ha dubte— però indemostrables, per ara: «Sería sugestivo poder demostrar [...] que Alfonso X hubiese explicado a Jaime, entonces patriarca de los monarcas ibéricos, sus proyectos historiográficos (un buen momento hubiera sido la reunión en Burgos, a finales de noviembre de 1269, en ocasión de las bodas de infante Ferrando de la Cerda con Blanca, hija de Luis IX de Francia)» (Cingolani, 2008a: 60). I tot seguit encara avança més, aquest autor, assenyalant que «Lo que parece más seguro, sin embargo, es el insatisfactorio, y posiblemente chocante, contacto de Jaime con la obra de Rodrigo Jiménez, que el rey podía haber leído en su versión catalana, perdida, de 1266, y con los *Gesta comitum Barcinonensium*, que fueron traducidos al catalán en 1268-69, muy probablemente por expresa voluntad del rey» (Cingolani, 2008a: 60). Poc abans, però, el mateix Cingolani havia afirmat que «Jaime no tenía las inquietudes intelectuales de su yerno: tan sólo disponía de una formación mínima, alguna lectura básica de tipo jurídico y bíblico, y una competencia gráfica poco más que elemental en el mejor de los casos» (Cingolani, 2008a: 59). Encara que li reconeix al rei que «se había formado en una cultura de la escritura, como era desde hacía siglos la catalana. Conocía el peso y el valor del documento escrito» (Cingolani, 2008a: 59). Per tant, un Jaume I escassament format en la lectura —i segueix de bell nou Cingolani— «es bien seguro que desde una época muy temprana había reflexionado mucho sobre la historia de sus ante-

pasados, bien los condes de Barcelona, bien (y quizás con más peso), los reyes de Navarra-Aragón» (Cingolani, 2008a: 60). Cosa que contrasta amb la possibilitat de les lectures historiogràfiques que el mateix autor imagina que va fer el rei i que, al remat, haurien estat determinants per portar-lo a redactar al seua crònica, com acabem de veure.

Tampoc ens consta que Jaume I escoltàs les crítiques que els trobadors li feien en les seues cançons i que ja hem citat més amunt i vàrem destacar fa poc (Escartí, 2021a). Ni, menys encara, que les cròniques redactades pels avantpassats dels reietons musulmans dels països —València, Dénia, Múrcia, etc.— amb qui va poder estar en contacte, fossen determinants a l'hora d'impulsar-lo a escriure el seu *Llibre dels feits*, com va indicar Robert I. Burns (1987: 403–409) i que en algun moment ens va semblar una opció ben plausible.

Ara, però, la idea d'una combinació de tots aquells components, segurament ens pot resultar més atractiva i productiva alhora. I, encara, sense que cap d'ells s'haja demostrat. Però, a més, per la voluntat del rei de «deixar memòria» —com també apunta encertadament Cingolani (2008a: 61)— davant els seus descendents, però no tant davant els seus súbdits, com també afirma Cingolani (2008a: 61): «el rey se pone delante de sus súbditos, —en especial los catalanes...»—; perquè el rei no pensava a ser llegit per ningú altre que no fos de l'espai cortesà. Segurament, i ho diem també en forma hipotètica, però basats en el fet que pocs podien accedir als arxius del monarca i la lectura fora de l'espai de l'alta noblesa, a més —i tot i les evidents excepcions que no vaig a entretenir-me a comentar— no era massa freqüent. Buròcrates de la cancelleria —inclosos els fixadors de la versió última de la crònica—, algun noble o alt dignatari encuriolit, algun descendent del rei... i poca cosa més, devia planar, com a possibles lectors, sobre la ment del monarca, quan dictava les seues memòries.

En qualsevol cas, el rei va ser l'artífex de la crònica que li coneixem. I una vegada enllestida la versió definitiva oficial del text —potser poc després de la mort del sobirà i, per tant, sense que el seu autor pogués contemplar el resultat final, ja que no hem de dubtar que els darrers capítols són de mà d'altri, com ja s'ha destacat des d'antic—, aquell manuscrit original acabà per donar lloc a una sèrie de còpies *oficials* de les quals parlarem més avall i que, si fem cas de les darreres aportacions de Ferrando en la introducció a l'edició del text reial (Jaume I, 2010), aquella més pròxima a l'*original dictat* pel rei seria la que actualment es conserva a la Biblioteca de Catalunya.²

El *Llibre dels feits*, a més, s'inserí al bell mig d'una tradició. Si per davant d'ell, cronològicament, només podríem parlar de pocs textos coneguts ara, la

¶² De fet, rere la nostra edició (Jaume I, 2010), ens hem reafirmat en aquella preeminència del manuscrit àulic com a exemplar més pròxim

a la redacció *original* del rei, i és per això que en aquesta publicació el tornem a editar, amb algun lleuger retoc.

bona veritat és que l'obra del rei encetaria una línia que culminaria, més tard, amb l'obra també —més o menys— autobiogràfica, de Pere el Cerimoniós. Ara, doncs, ens cal citar l'anònim *Libre dels reis*, la «primera crònica universal i general que s'escriu a Catalunya» —segons l'ha qualificada el seu editor modern (Cingolani, 2008b: 9)—, i que és el primer text que s'ocupà, al marge de les memòries àuliques, de traçar un breu *intent* de biografia jaumina. Redactada, segons Cingolani (2008b: 9), entre 1277 i 1280 —la qual cosa vol dir l'endemà mateix de la mort de Jaume I—, l'autor va seleccionar només alguns passatges de la vida del nostre rei per tal d'il·lustrar el seu escrit. Així, hi trobem un breu capítol dedicat al naixement del monarca i un fragment molt més extens en què el redactor s'entreté a narrar l'episodi de l'elecció del nom, amb un discurs i tot en boca de la reina Maria, mare de Jaume, que hauria estat qui, segons se'ns informa, hauria ideat la cerimònia dels ciris amb els noms dels apòstols. La crònica s'endinsa després en altres episodis sobre la coronació a Roma de Pere I, pare de Jaume, i sobre la reina Maria, i s'ocupa de nou del Conqueridor en el moment que, ja orfe, ha de ser lliurat als barons de Catalunya i d'Aragó (*Libre dels reis*, 2008: 206-210). El text, que acaba abruptament un full després, sembla que podria haver tingut present una redacció primerenca de la crònica jaumina per a elaborar aquests episodis (Cingolani, 2008: 52), però també podríem pensar que el més probable és que, pel seu caràcter «popular», fossen dades més o menys de domini públic i que, òbviament, podrien ser conegudes per algú pròxim a la casa reial.

Serà Bernat Desclot, però, el primer cronista que, tot i haver centrat la seua *Crònica*³ en el regnat de Pere el Gran (1276-1285), fill i successor de Jaume I, hi va manifestar reiteradament la seua seducció per la figura del rei Conqueridor (caps. XIII-L i LXV-LXXIII) i traçà, de manera breu, una biografia del rei Jaume. De fet, Desclot va ser cronològicament el primer historiador conegut que se n'ocupà, i dedicà més atenció a la conquesta de Mallorca que a la de València. Desclot, que també sembla sentir una forta atracció pels episodis inicials de la biografia de Jaume I (cap. IV), passa per ser l'autor de la descripció més ajustada que posseïm de Jaume I:

Aquest rei en Jacme d'Aragó fo lo pus bell hom del món; que ell era major que altre hom un palm, e era molt bé format e complit de tots sos membres, que ell havia molt gran cara e vermella e flamenca, e el nas llong e ben dret, e gran boca e ben feita, e grans dents belles e blanques que semblaven perles, e ulls vairs e bells cabells rossos semblants de fil d'aur, e grans espatles e llong cors e delgat, e els braces grossos e ben feits, e belles mans e llongs dits, e les cuixes grosses e les cames llongues e dretes e grosses per llur mesura, e els peus llongs e ben feits e gint cauçants. E fon molt ardit e prous de ses armes e forts e valent, e llarg del donar e agradable a tota gent e molt misericordiós; e hac tot son cor e tota sa voluntat de guerrear ab sarraïns. (cap. XII)

¶³ Les referències a aquesta *Crònica* provenen de Desclot (1982).
Sobre aquell text vegeu, també, Cingolani (2006).

Tot i que es tracta, però, d'una imatge molt idealitzada, que sembla haver-se inspirat en els models literaris masculins del *Jaufré* i de *Flamenca* (Espadaler, 1997: 63-69). Amb tot, hem de considerar que la imatge vertadera del rei encara seria ben recordada quan Desclot hauria escrit la seua crònica i aquest no s'hauria atrevit a desfigurar-la tant —ni que fos per millorar-la— que resultàs irrecognoscible als lectors. I Jaume I havia fixat les bases per ser recordat amb veneració: tant el seu engendrament com la seua mort sempre seran tractats amb reverència. I tot just enllaçant aquesta idea, podem pensar que el *Llibre* del rei Jaume, seria tingut pels seus descendents com una espècie de testament espiritual.

De fet —i vist que no es pot afirmar que influís directament sobre l'autor del *Llibre dels reis*, ni sobre Desclot o sobre Muntaner—, podem pensar que no degué eixir de l'àmbit familiar estricte fins que Jaume II (1291-1327), net del Conqueridor, encarregà al dominicà fra Pere Marsili que realitzàs la traducció en llatí del text original. La tasca de fra Marsili quedà enllestida el 2 d'abril de 1313. El propòsit del rei descendent del Conqueridor hauria estat, potser, internacionalitzar la fama del seu avi i de la Corona d'Aragó, i, de manera més concreta, interessar el papa en el projecte de croada contra el regne de Granada, tot intentant d'establir un paral·lelisme entre les gestes de Jaume I i les que ell aspirava a dur a terme al territori nassarita amb la benedicció del pontífex. La traducció llatina —que antigament alguns estudiosos van arribar a considerar erròniament com el precedent de la versió en vulgar actualment coneguda—, fou lliurada al rei a València, al convent de Predicadors, el dia de la Santíssima Trinitat de 1314. En ella, Marsili desglossa el text de Jaume I en quatre llibres, amb els seus respectius capítols, i hi incorpora ampliacions de caràcter geogràfic, sobretot respecte a les Illes Balears, i de tipus eclesiàstic, especialment respecte a l'orde dominicà al qual pertanyia, o en relació amb alguna tradició religiosa, com la revelació que hauria tingut el monarca abans de la conquesta de Xàtiva (Martínez San Pedro, 1984: 17-47). Era, a més, i com ha assenyalat també Biosca (2017: 8), «un intent d'internacionalització» del *Llibre dels feits*.⁴

Per la seua banda, el cronista Ramon Muntaner, servidor lleial del casal d'Aragó, en escriure la seua *Crònica* (Muntaner, 1999), entre el 1325 i el 1328, pren precisament el regnat de Jaume I com a punt de partença del seu relat èpic, però, tot i que sembla que la visió en persona del rei Conqueridor el va impactar profundament —i la va tenir present durant tota la vida— i que en la seua crònica va contribuir a presentar Jaume I amb una aurèola de santedat, en seguit d'allò que ja havia fet Desclot, no fa l'efecte que se servís de cap manuscrit jaumí a l'hora de confeccionar la seua obra.

¶ ⁴ Sobre la versió llatina de Marsili resulten ara del tot imprescindibles els treballs d'edi-

ció i d'estudi portats a termini per Biosca (2013, 2015).

De l'última gran crònica medieval àulica, la del rei Pere el Cerimoniós, si que sabem que la del rei en Jaume en va ser un model present. De fet, en fer redactar la seua *Crònica*,⁵ el Cerimoniós no incorpora el regnat del Conqueridor, però sí que ens hi dona una dada molt interessant, per comprendre fins a quin punt el *Llibre dels feits* s'havia convertit en una espècie de text hagiogràfic entre els familiars descendents del rei en Jaume: «Aquest digmenge, a hora de prim so, nós encara érem gitats e llegiem lo *Llibre* o *Crònica* del senyor rei en Jacme, tresavi nostre» (III, 193). És probable que la lectura del llibre del seu avantpassat fos el detonant de les seues iniciatives historiogràfiques, com ja s'ha dit en molts llocs.

Però de major transcendència ens sembla el fet que els principals manuscrits de la crònica jaumina s'elaboraren per ordre del rei Cerimoniós. Així, el manuscrit H,⁶ en pergamí, que es guarda a la Biblioteca Universitària de Barcelona (ms. 1), s'acabà de copiar el 17 de setembre de 1343, al monestir de Poblet, pel monjo Celestí Destorrents, obeint el manament de l'abat Ponç de Copons, tot responent a una petició del Cerimoniós. A més, el manuscrit C, en pergamí també, que procedeix de la biblioteca del comte d'Aiamans, a Mallorca, i es conserva actualment a la Biblioteca de Catalunya (ms. 1734), l'havia fet copiar el rei Cerimoniós per a la Ciutat de Mallorca, probablement a partir del manuscrit que tenim documentat al Palau Reial, el 1371. La importància d'aquest manuscrit ja l'hem destacada en alguns altres llocs (Ferrando i Escartí, 2008a: 31), i també ho han fet així altres estudiosos —recentment, Germà Colón (2009: 313)—, entre els quals ja destacà Manuel de Montoliu, que preparà una edició del mateix, malgrat que no arribà a rams de beneir, i de la qual només es tiraren alguns plecs, una còpia dels quals es conserva a la Biblioteca de Catalunya, segons va indicar Bruguera (Jaume I, 1991: I, 13). I és en part per això que, de fa poc, s'ha publicat aquest manuscrit en facsímil i n'hem preparat l'edició (Jaume I, 2010).

Encara, durant el regnat de Pere el Cerimoniós, caldria indicar per últim que es va portar a cap la primera traducció a l'aragonés del *Llibre dels feits*. Així, el gran mestre hospitaler de Rodes, ambaixador a Avinyó i hàbil diplomàtic, Juan Fernández de Heredia, no dubtà a incloure Jaume I entre els personatges biografiats a la seua *Crónica de los Conquiridores*, dividida en divuit llibres destinats a il·lustres conquistadors de l'antiguitat i de l'edat mitjana. Els emperadors August i Tiberi, entre altres, al costat d'Àtila, Carlemany, Mussa i Tariq, són alguns dels personatges que centraren l'atenció de l'humanista aragonés. D'entre els hispànics, només trià sant Ferran III, rei de Castella, i el rei Jaume I, per a construir la biografia del qual no va dubtar a emprar el *Llibre dels feits* (Fernández de Heredia, 2010). I molt probablement, algun exemplar que contenia una còpia de la versió oficial

¶⁵ Citem per Pere el Cerimoniós (1984). ¶⁶ Hi ha constància, si més no, de dos manuscrits an-

teriors, hui perduts, el manuscrit A i el manuscrit B segons Bruguera (Jaume I, 1991: I, 10).

de la crònica del Conqueridor, atés que freqüentment l'opció que ofereix Heredia s'adiu amb la que presenten els manuscrits conservats de la família de C, com ha assenyat Ferrando en la seua introducció al text de Jaume I (2010). Seria, ben probablement, aquell ús fet pel mestre de Rodes, el primer en què es pot constatar la presència del *Llibre dels feits* com una font directa en un altre treball historiogràfic i, a més, amb una presència aclaparadora, ja que en molts passatges es limita a fer una traducció i adaptació de les paraules del rei en tercera persona.

Aquella proliferació de manuscrits de l'autobiografia del rei —els de Poblet, València, Mallorca i Barcelona, a més d'algun altre que de segur que va circular per Aragó, com a mínim— prou que ens fa veure que la presència del llibre del rei Jaume començava a ser cada vegada major. D'això en serien testimoni, també, les restes d'un altre manuscrit del darrer quart del segle XIV que ha estat descobert i descrit només a finals del segle XX per Jesús Alturo (1998), i que ha estat designat com manuscrit O. Consta només d'un foli, i sembla que pertanyia a un volum de molta qualitat. Ara és propietat de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona i el text que conté correspon als capítols 170-178 del *Llibre dels feits*. D'acord amb Alturo, les seues variants permeten agrupar-lo clarament dins la família textual del manuscrit C.

Si continuem fixant-nos en la difusió de la *Crònica jaumina*, veurem que aquesta es produeix, bàsicament, i ja al mateix segle XIV i durant el XV, a València. La Seu de la ciutat posseïa, per donació del bisbe Hug de Fenollet (1348-1356), «lo libre del rey en Jacme, on es conta la manera en què fou presa la ciutat de València» (Rubio Vela, 2008: 131). Aquest volum se sap que fou robat i que Pere el Cerimoniós donà un volum amb la versió llatina de la *Crònica General*, en la qual es dedica una bona part a lloar el rei en Jaume (Sanchis Sivera, 1999: 71-72). Per altra banda, si la traducció llatina del llibre del Conqueridor havia estat enllestida a Mallorca per fra Marsili el 1314, el 1425 sembla que una còpia d'aquell text corria per València, atés que el mestre racional pagava certa quantitat a «Ignocent Cubell, scrivent de la ciutat de València [...] per scriure en pergamins de cabrit I libre apellat les *Cròniques del rey en Jacme*, de gloriosa memòria, escrita en latí» i que seria il·luminada per Leonard Crespí (Villalba Dávalos, 1964: 216-217). Un altre manuscrit a considerar ací és el D, de ca. 1500, potser procedent de l'exemplar de l'arxiu del Consell de la ciutat de València, molt pròxim textualment a C. Una còpia de D és el ms. E, ja que en comparteix moltes característiques concretes: El guarda la Biblioteca Nacional de Madrid (ms. 10121), és en pergami i es pot datar a la primera meitat del segle XVI. Prové de la biblioteca dels Santillana, passà posteriorment al comte-duc d'Olivares i després al duc d'Osuna, fins que l'adquirí la Biblioteca Nacional (Schiff, 1905: 404). Més encara: de mitjan segle XV, hauríem de parlar d'un altre exemplar manuscrit que ens ha arribat fragmentari i que és d'origen clarament valencià. És conegut com a manuscrit F i és més aviat un breu compendi dels capítols que contenen els episodis referits a la conquesta de València.

Actualment es conserva a la Biblioteca de l'Escorial (ms. Y-III-5). Finalment hem d'assenyalar que també possiblement d'origen valencià és el manuscrit D, de finals del segle XV o principis del XVI, en paper, conservat a la Biblioteca del Palacio Real de Madrid (ms. 11475). Fins fa ben poc s'havia pensant que aquest manuscrit era el mateix que els jurats de València, a petició de Felip II de Castella, regalaren al rei després d'haver-se'n servit per a elaborar l'edició prínceps, del 1557, que es va dedicar a l'hereu de la monarquia hispànica, Carles d'Àustria. Però, una anàlisi més detinguda demostra que aquest manuscrit no pot ser el mateix que conservaven els Àustries a la seua biblioteca, entre altres coses perquè l'actual manuscrit del Palacio Real de Madrid va ingressar a la col·lecció règia en una data posterior, provinent de la del comte de Gondomar, com ha explicat fa uns anys Antoni Ferrando al seu estudi que encapçala l'edició del text àulic (Jaume I, 2010).

Aquella difusió de l'obra memorialística jaumina degué anar acompanyada de l'interés pels temes històrics i per la figura del rei. Alguns exemples que podem adduir ara són les *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*, de mossén Pere Tomich (2009), de les quals ens han arribat més d'una desena de manuscrits i que, a més, circularien en tres diferents edicions de 1495, 1519 i 1534 respectivament, com va indicar Joan Iborra en l'estudi de l'edició de Tomich (2009: 41-54). El text, enllestit durant les primeres dècades del XV, conté una biografia breu del rei en Jaume que, a través dels segles, estava destinada a perdurar en altres autors i obres. Provindria —segons Iborra a la seua introducció a Tomich (2009: 87)—, de la *Crònica General* i de les cròniques de Desclot i de Muntaner. Curiosament, no sembla haver-hi presència del relat autobiogràfic. Com tampoc en altres escrits —en aquest cas, valencians i del XV. A la coneguda com a *Crònica universal de 1427*, un text anònim i només recentment editat,⁷ l'autor dedica alguns paràgrafs a parlar del rei en Jaume. El mateix podem detectar al *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*,⁸ confegit possiblement per Melcior Miralles, sotssagristà de la Seu valentina, el qual no s'està de donar-nos una breu biografia de Jaume I. Si Miralles consultà el *Llibre dels feits*, el seu record era llunyà.

L'historiador Pere Miquel Carbonell (1434-1517), en redactar les seues *Cròniques d'Espanya*, publicades, però, ja el 1557 (Carbonell, 1997), més acurat en el tractament de les fonts, no oblida citar el *Llibre dels feits*, en fer el relat del regnat del Conqueridor, tot i que la citació, a més de ser clarament difusa, no demostra que Carbonell hagués llegit el text jaumí. Així, Carbonell tan sols indica que al monarca «meteren-li nom Jaume, lo qual, com és scrit en la sua *Crònica*, fou gran conquistador, e molt amat e volgut per tot lo poble» (Carbonell, 1997: II, 43).

¶⁷ Editat en format de tesi doctoral a la Universitat de València, per Jacob Mompó (2019), recentment ha vist la llum a Publicacions de la Univer-

sitat de València (*Crònica*, 2022). ¶⁸ N'hi ha diferents edicions del text de Miralles. L'edició crítica és de Mateu Rodrigo Lizondo (Miralles, 2011).

Tanmateix, com encertadament assenyala Agustí Alcoberro, «és possible que l'arxiver l'hagués consultada. Però una lectura atenta de les *Cròniques d'Espanya* no permet rastrejar-n'hi cap aportació explícita. De fet, no podem considerar, doncs, que fos una font utilitzada per Carbonell en la redacció de la seva obra» —com afirma Agustí Alcoberro a la seua introducció a l'edició del text de Carbonell (1997: I, 74).

Els segles medievals se salden, doncs, amb una presència destacada manuscrita de la crònica jaumina en els àmbits cortesans i eclesiàstics, tot i que sembla que va ser més aviat escassa la seua projecció en moltes altres obres que, en principi, eren susceptibles d'haver incorporat fragments, dades o motius d'inspiració, en ser redactades.

LA CRÒNICA DE JAUME I I LA IMPREMTA: MANUSCRITS, EDICIONS I TRADUCCIONS

Els nous temps —el renaixement, una nova situació política i cultural i la nova dinastia dels Àustries a la Corona d'Aragó— varen comportar que els humanistes i els erudits dels segles XVI i XVII encara mantinguessen un clar interès en la crònica del Conqueridor i, sobretot, serà novament des de València on l'obra memorialística del rei serà més valorada, recordada, usada i, fins i tot, editada. I això, malgrat que els corrents historiogràfics locals seguien —com pertot arreu— els models italians i, com ja fa temps va advertir Eulàlia Duran (2004: 85), «l'època medieval fou la gran oblidada i menyspreada», amb què semblaria bastant lògica la relativa escassa presència d'obres dedicades específicament al rei Jaume. La qual cosa comportaria, per exemple, un interès molt més viu per les antiguitats —és a dir, el món romà—, sobretot les epigràfiques —com es posa de relleu amb figures com l'aragonés naturalitzat català Antoni Agustín (1517-1586), els catalans Lluís Ponç d'Icard (1518-1578) i Antoni Vilademor (1529-1585) o el valencià Pere Joan Nunyes (1522-1602), entre d'altres. Tanmateix, com anem a veure, la presència de la crònica jaumina no és menyspreable: en part, perquè, per als valencians i per als mallorquins, l'època dels *orígens*, en bona mesura —o, més encara que altres períodes passats que es volien primigenis—, també —i, sobretot— era el regnat del rei en Jaume.

Així, a primeries del segle XVI, la primera crònica medieval que fou objecte d'una impressió tipogràfica a casa nostra —encara que fragmentària—, va ser precisament la del rei Jaume I. Lluís Alanyà va incloure una part del text àulic a l'*Aureum Opus* editat el 1515 a València.⁹ Els capítols publicats corresponen al procés

⁹ Alanyà (1515) inclou l'esmentat fragment, tot indicant que l'ha tret «de registre autèntich de l'archiu del Consell de la present ciutat».

d'ocupació militar del regne i acaba amb la rendició de la ciutat de València al rei conqueridor. En opinió de Belenguer (1984: I, 58), aquella presència del text del rei demostra l'«interés en la història local d'una corporació local», ja que els jurats de València tendien a identificar els interessos del cap i casal amb els del regne.

Unes dècades després de l'edició d'Alanyà, trobem de nou un renascut interès per l'obra del Conqueridor als textos de l'historiador Pere Antoni Beuter, predicador de la ciutat, que va ser l'encarregat de sermonar en la festa del tercer centenar de la Conquesta, del 1538. Aquell encàrrec de les autoritats municipals va ser l'origen de la *Primera part de la Història de València* (València, 1538),¹⁰ i l'autor ens revela que, per tal de fer el seu sermó de la Conquesta —ara malauradament perdut—, s'hagué d'«amprar del libre hon està escrita», és a dir, el *Llibre dels feits*, encara que exagera clarament, quan comenta que el text de la *Crònica* reial «trobí'l en alguns passos que demanava més plena informació y en altres benigna intel·ligència». Evidentment, allò que pretenia el cronista valencià, en menystenir la crònica del rei, era posar en circulació el seu treball que, fent servir unes fonts falsificades a finals del XV, a Itàlia, per un servidor del papa Alexandre VI, s'encarregava d'exaltar el projecte de monarquia hispànica dels reis Ferran d'Aragó i Isabel de Castella, per damunt de la importància que, a l'occident cristià, es reconeixia al passat històric de l'Imperi Romà. Beuter, a pesar que en la seua *Primera part de la Història de València* —que amplificarà i publicarà novament en castellà (Beuter, 1546)—, arriba només fins als temps immediats a la conquesta jaumina, no deixa d'introduir la figura del rei en Jaume. Ho fa en termes de reverència i d'admiració i declara que ell mateix posseïa un «trellat» de la *Crònica* règia —no comptat fins ara en la llista de les notícies sobre manuscrits del text jaumí—, si no és que fa referència a una còpia del fragment del *Llibre dels feits* incorporat a l'*Aureum Opus* (València, 1515), obra que, en efecte, ens consta a l'inventari dels seus llibres, tal com ja vàrem destacar en fer-ne l'edició de la *Primera part...* (Beuter, 1998: 17). Tractarà de manera monogràfica la figura del rei i les seues gestes a la *Segunda parte de la Corónica general de España, y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia* (València, 1551)¹¹ —títol prou significatiu del canvi d'orientació que el mateix cronista havia adoptat, tant lingüísticament com ideològicament—, un text adreçat a un públic més ampli. Cal dir que aquesta *Segunda parte...* és, en molts passatges, una traducció al castellà, amb comentaris i anotacions, de la *Crònica* del rei en Jaume. I Beuter, tot i el canvi de llengua amb intencions polítiques i comercials clares, no s'està de lloar el rei fundador del regne de València.

Per una altra part, Rafael Martí de Viciano, notari borrianenc i historiador, al seu *Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*

¶ ¹⁰ Les citacions del text que apareixen tot seguit provenen de Beuter (1998: 36 i 39).

¶ ¹¹ Citem per l'edició de València, 1604, reproduïda facsimilament a Beuter (1995).

(València, 1564), li dedica uns quants elogis al rei en Jaume (Vicianà, 2002: 72-73 i 78). Però, per al que ara ens interessa, convé assenyalar que, amb tota seguretat, Vicianà va tenir davant algun manuscrit o més probablement l'edició valenciana del *Llibre dels feits*. Així, per exemple, afirma en una ocasió: «también hallamos en la conquista de Valencia, en la crónica que el venturoso rey don Jaime de Aragón de su mano escribió...» (Vicianà, 2013: 199) o, un poc més avall, parlant de Guillem d'Aguiló, de qui Vicianà (2013: 209) diu que va ser «cavallero muy celebrado en la crónica que escribió el rey don Jaime el Conquistador de la conquista que el mesmo rey hizo de Valencia, en la qual historia siempre hallamos...». En tots dos casos, certament, Vicianà es refereix només a la conquesta valenciana, la qual cosa potser indica que ell només hauria accedit a la part editada el 1515. Tanmateix, quan cita el text jaumí més avall, amb el títol de *Crònica*, això ja ens remet a l'edició del 1557 (Vicianà, 2013: 216; Vicianà 2013: 158, 374, 410). També, és palesa la influència del *Llibre dels feits* en el fragment on Vicianà (2002: 72-74) relata l'engendrament, el naixement i els primers anys de la vida del rei.

Paral·lelament a aquella presència de Jaume I i la seua *Crònica* —més o menys filtrada— en les premses valencianes, hem d'assenyalar que de la primera meitat del segle XVI, seria el manuscrit N, on es troben anotacions marginals atribuïbles a l'historiador aragonés Jerónimo Zurita (1512-1580), i que es guarda a la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, de Madrid (ms. 94769). Tot apunta que deriva del manuscrit C, si bé no n'és tampoc una còpia directa (Del Arco, 1943: 146). Zurita, molt més destre que Carbonell, sí que va fer ús de la *Crònica* de Jaume I, i així ho assenyala en diferents llocs dels seus *Anales de la Corona de Aragón* (1562-1580). De vegades, usa la fórmula «según se escribe en la historia del rey don Jaime» o semblants, per tal d'indicar-nos la provenença de la seua informació. Cal dir, també, que en molts fragments Zurita segueix quasi al peu de la lletra el *Llibre dels feits*. Unes vegades el resumeix, mentre que altres voltes el completa amb dades documentals o tradicions orals. En alguna ocasió, Zurita ens dona fins i tot dues versions d'un mateix fet i ofereix, per contrast, la versió jaumina, tot advertint que «en la historia del rey don Jayme se cuenta de manera muy diferente». En algun altre moment, l'historiador aragonés sembla expressar les seues reticències sobre l'autoria règia, i diu: «no se declara si fue en este tiempo aquella embajada que se refiere por el autor que escribió la vida del rey don Jaime». Per altra banda, coneix també la versió de Marsili, del qual indica que «tradujo la historia del rey don Jaime en latín»,¹² ja que va utilitzar, segons Bruguera al seu estudi a l'edició de la crònica reial (Jaume I, 1991: I, 13), i com consta per les anotacions marginals que encara es conserven, una còpia d'aquell text, actualment encara custodiada a la Biblioteca Nacional de Madrid (ms. 1018).

¶¹² Citem a partir de Zurita (2003). Les citacions provenen del *Libro III*, pp. 227, 170 i 301 i *Libro V*, p. 354, respectivament.

També a Aragó, caldria fixar-nos ara en la figura del cronista Jerónimo de Blancas (†1590), el qual, tot i haver dedicat els seus esforços majoritàriament a la història de la institució del justícia aragonés, va escriure sobre els monarques de la Corona d'Aragó als seus *Aragonensium rerum comentarii*, publicats el 1588 a Saragossa. El text dedica un capítol ampli al rei Conqueridor, on l'anomena «magnànim» i el considera realitzador d'«empreses meravelloses», en diferents llocs; però no s'està de dir, després d'enumerar els seus fills extramaritals —segons la traducció castellana del XIX, que fem servir—, que «fue, pues, este monarca en cierta época de su vida menos continente de lo que exigía la decencia» (Blancas, 1878: 150). Tanmateix, també assenyala que «pasaremos en silencio sus ilustres y gloriosas proezas, porque han sido ya con bastante extensión historiadas por los nuestros, así en latín como en castellano, y únicamente procuraremos tocar sus empresas más gloriosas y que se hallan más en contacto con nuestro objeto» (Blancas, 1878: 150-151). Fa referència, sense dubte, a les obres de Gómez Miedes, de les quals parlarem més avall. No hi ha referències, però, d'una lectura directa de l'obra del rei, a través d'un manuscrit o de l'edició valenciana completa de l'obra del rei, que comentarem ara.

El text de la crònica del rei en Jaume anava acompanyat d'una «taula de paraules difícils» —mots considerats «obscur»— per tal de fer-lo més intel·ligible al príncep i, en general, als lectors regnícoles, que potser ja acusaven, en el pla lingüístic, les dificultats de comprensió d'un text fixat al segle XIV (Colón i Soberranas, 1985: 82; Ferrando, 2008: 41-52). Aquella edició, de la qual se'n feren exemplars amb lleugeres diferències, pensant en el públic valencià i en el de la cort i, encara, alguns volums especials destinats a regalar-se a l'infant don Carles (Ferrando, 2008: 28-31), segurament va ser fruit d'una petició de l'emperador —com assenyala Ferrando (2008: 33-34)— i encara cal saber quina repercussió va tenir a la cort, tot i que, de moment, podem suposar-li'n poca, tant pel fet d'estar estampat el llibre del rei en Jaume en la seua llengua original com pel fet que poques dècades més tard es repetirà una iniciativa semblant, amb operació de traducció llatina i castellana inclosa, com comentarem més avall.

L'obra memorialística del rei fa l'efecte que hauria tingut una projecció de lectura ben escassa (Fuster, 1982: 118), especialment entre els membres de la família reial hispànica. Però els intel·lectuals del moment interpretaven que aquell text era interessant com a manual de prínceps. Per això, el 1582, sense que ens conste que mitjançàs cap iniciativa oficial, l'aragonés Bernardí Gómez Miedes (1582) parafrasejà en llatí l'obra del rei Conqueridor i la dedicava al príncep Jaume: *De vita et gestis Jacobi Expurgatoris, primi regis Aragonum*.

Només dos anys després, l'alcançissà ardiaca de Morvedre i canonge de la Seu de València, que arribà a ser bisbe d'Albarrasí —on va morir—,¹³ traduï al castellà la seua parafrasi llatina i l'endregà al nou hereu, el príncep Felip, tot advertint que «aunque a los principios va la historia muy atada con la latina, de manera que parece más traducción que historia por sí, es tanto lo que se ha añadido por toda ella, y también mudado y mejorado en muchos lugares, que dexa de ser traducción y, siendo una misma verdad, haze historia por sí en esta lengua».¹⁴ A l'epístola dedicatòria d'aquesta versió castellana, titulada *La Historia del rey Don Jayme de Aragon*, Bernardí Gómez Miedes justificava el seu afany per traduir el text reial en llatí i castellà al·legant que aquell monarca la deixà escrita «en su lengua corta y peregrina», encara que «tan verdadera y llena de hazañas, quanto falta de eloquencia y ornamento».¹⁵ L'opinió d'un canonge de gustos humanistes, no en podia ser una altra, i és per això que la tradueix «en las dos más generales y más estendidas lenguas que hoy se hallan en el universo: latina y española» (Gómez Miedes, 1584). Miedes, amb aquella insistència en la figura de Jaume I com a model dels Àustries, aconseguí, possiblement, i com ja hem indicat en altres llocs, el seu ascens a bisbe d'Albarrasí, guanyant el respecte dels valencians i dels aragonesos, a més de l'«agraïment» del rei (Escartí 2008 i 2009a).

¶ ¹³ Vegeu una síntesi del que es coneix sobre Gómez Miedes a Escartí (2008 i 2009a).

¶ ¹⁴ Citem per l'edició facsímil (2008). ¶ ¹⁵ La

imatge que té Gómez Miedes sobre la llengua del rei i de València és ben negativa. Vegeu, sobre això, Escartí (2016).

No anem a entrar a comentar aquell text en llatí ciceronià de Gómez Miedes fent translació i versió de les paraules de Jaume I a la seua *Crònica*, segurament a partir de l'edició de 1557 —que amb tota probabilitat va fer servir— i que va ampliar amb els préstecs de les obres del seu amic Jerónimo Zurita, com ja s'ha assenyalat (Ayala Martínez, 2000: 215). Però sí que pot resultar interessant veure algunes qüestions. Com ara que, a través dels textos proemials de Gómez Miedes a aquell seu escrit historiogràfic, es pot detectar com era entesa la seua tasca, de cara al receptor directe, l'esmentat príncep hereu de la monarquia hispànica, que llavors comptava uns set anys.¹⁶ De fet, si a l'epístola al lector Gómez Miedes fa una *captatio benevolentiae* i comenta les obligacions dels escriptors i dels lectors, quan han d'enfrontar-se a un escrit, en termes que semblen bastants tòpics, però que posen de relleu la forma de l'autor en concebre el seu treball com a erudit (Ramos Maldonado, 1999: 296-298), molt més interessant resulta la *praefatio* al fill de Felip II. Jaume I era un model per als futurs governants: «tanquam in speculo contemplanda, atque imitanda proponeremus». De manera que la versió llatina de la *Crònica* de Jaume I esdevé, així, «espill de prínceps» i recupera, en certa manera, la seua inicial funció de llibre destinat als familiars i descendents directes del rei Conqueridor, en tant que la seua vida i la seua experiència era proposada com a «exemplar» i digna d'imitació.

El fet de traduir el text de Jaume I al llatí hauríem d'entendre'l com una clara operació adreçada a elevar el *Llibre dels fets* a la categoria d'un clàssic antic i, per altra banda, a dotar-lo d'universalitat, en un intent que no era desconegut als historiògrafs valencians del XVI, que ben aviat optaren pel castellà, en molts casos, amb aquella mateixa intenció, com ja s'ha destacat sovint.

Bernardí Gómez Miedes, dos anys després, el 1584, veia eixir a la llum, de les premses de la viuda de Pere de Huete de bell nou, la traducció que ell mateix havia enllestit al castellà de la seua paràfrasi llatina, i l'endrecava al nou hereu, el príncep Felip, tot advertint que

aunque a los principios va la historia muy atada con la latina, de manera que parece más traducción que historia por sí, es tanto lo que se ha añadido por toda ella, y también mudado y mejorado en muchos lugares, que dexa de ser traducción y, siendo una misma verdad, haze historia por sí en esta lengua.

I és cert que en molts llocs s'aparta de la redacció llatina i que l'autor deixa anar en nombroses ocasions la seua pròpia opinió sobre diversos temes. Però a més, a l'epístola dedicatòria de *La Historia del rey Don Jayme de Aragon*, Bernardí Gómez Miedes justifica el seu afany per traduir el text reial en llatí i castellà al·legant que aquell monarca la deixà escrita «en su lengua corta y peregrina», encara que «tan verdadera y llena de hazañas, quanto falta de eloquencia y ornamento», com ja hem dit.

¶ ¹⁶ Tenim en compte, ací, l'anàlisi que sobre aquells textos ha realitzat Ramos Maldonado (1999: 295-298 i 300-302).

La idea era oferir models per als futurs governants, tot proposant Jaume I, a través de la seua *Crònica*, com el millor paladí contra el món musulmà que continuava pressionant les costes valencianes i que persistia, a l'interior, amb el problema morisc, que era ben present en aquells anys, com es pot veure fàcilment a l'obra antimusulmana i antimorisca de Jaume Bleda —el qual també farà servir el llibre del rei, com veurem més avall.

Bernardí Gómez Miedes es va basar en el *Llibre dels fets* i mostra que sent una veritable admiració pel monarca, fins al punt de proposar-lo, com hem dit, com a model a les futures generacions. Miedes, a més, amb aquella seua obra, estava destinat a influir en la imatge del rei Conquistador que ens van transmetre els cronistes Gaspar Escolano i Francesc Diago (Belenguer, 1984: I, 69), per exemple. I va ser usat, també, com a font verídica, per molts altres historiadors, quan parlaven del rei en Jaume.

D'un altre territori de l'antiga Corona d'Aragó, i encara de finals del segle XVI, és la *Història del regne de Mallorca* (1593), de Joan Baptista Binimelis (1539-1616), ara com ara perduda en la seua forma original i només coneguda a través d'algunes versions, tant en català com en castellà, entre les quals destaca la traducció castellana que el mateix Binimelis va realitzar el 1601 i que s'ha conservat en versions posteriors. Ens consta que la *Història del regne de Mallorca* segueix l'estructura de la crònica de Viciano —publicada mentre Binimelis era estudiant a València—, i entronca, en la seua part més antiga, amb les cròniques universals —potser per influx del mateix Beuter i la seua *Primera part de la història de València*, però també per l'interès generalitzat del segle en els orígens més remots dels nostres territoris—, i, a partir dels temps més pròxims a l'autor, aquest fa servir les fonts medievals a les quals va poder tenir accés més fàcilment. Destaca, per al nostre propòsit, el fet que sabem que Binimelis va utilitzar el *Llibre dels feits* de Jaume I, per tal de documentar la conquesta de les Illes Balears, a més d'altres textos medievals amb els quals va confegir un recorregut per aquella època de la història mallorquina (Duran i Grau, 1993; Ensenyat, 1993).

A Catalunya, i de finals del segle XVI també, trobem els coneguts *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig (1981; 2012), que, restarien inèdits fins al XIX. En un fragment d'aquesta obra renaixentista, els personatges —un d'ells, don Pedro, valencià— parlen del passat esplendorós del país, per oposar-lo al de la llavors puixant Castella. Es destaca la figura de Jaume I com a principal artífex de la configuració de la Corona d'Aragó i, encara, com a monarca que, amb els seus homes, va portar la llengua als territoris incorporats a l'estat aragonès, entre altres coses com ja hem destacat recentment (Escartí, 2021a). Amb tot, no es fa esment de la *Crònica* del rei, malgrat que, per contra, sí que es nomena la de Pere el Cerimoniós (Despuig, 2012: 263), tot i que ho fa a través de Pere Miquel Carbonell, el qual, com ja hem dit, no podem assegurar si va utilitzar l'obra del Conqueridor en els seus treballs.

EL MÓN DEL BARROC I LA CRÒNICA DEL REI: UN RECORD MÉS DIFÚS

Les directrius ideològiques del barroc anaven a significar un canvi en moltes esferes de la cultura i en la concepció política dels estats i les monarquies. I és per això que l'acostament que es va fer, des dels pressupòsits del moment, al passat de les nostres terres, va ser diferent al que s'havia fet fins aquell temps. Les devocions i la pietat popular i exhibicionista, controlada per l'estructura eclesiàstica —el catolicisme apostòlic i romà, dimanat de les directrius de Trento—, s'anaven a imposar. El govern dels Àustria es va veure immers en aquella dinàmica on religió i política formaven part d'una cultura «total» (Maravall, 1975). La *Crònica* del rei en Jaume, llegida des de l'òptica de la mentalitat barroca, en una monarquia hispànica que, a la vegada que augmentava la seua tendència absolutista centralista, entrava en una crisi de poder, ens permeten detectar quin ús es va fer d'aquell escrit memorialístic i de la figura del rei, i, encara, amb matisos molt accentuats en els diferents estats de la Corona d'Aragó.

I podem començar amb l'obra del polígraf castellà Gabriel Lasso de la Vega Contino (1559-1615), els *Elogios en loor de los tres famosos varones, don Jaime, rey de Aragón; don Fernando Cortés, marqués del Valle, y don Álvaro de Bazán, marqués de Santa Cruz*, publicats a Saragossa, el 1601, i dedicats precisament a don Gaspar Galcerán de Castro i Pinós, comte de Guimerà, descendent de Jaume I i personatge que promourà la causa de santificació del rei medieval, uns anys després (Savall, 1861). Els *Elogios...* tracten de fer «popular» la figura dels biografiats, amb romanços i altres peces popularistes del gust del moment. De Jaume I, Lasso de la Vega fa una lloança de les seues qualitats, d'acord amb el que ja referien les cròniques anteriors —«las corónicas y milagrosas historias», com assenyala al *Prólogo*— i paga la pena de destacar que presenta el rei com un esforçat guerrer, repoblador, evangelitzador i fins i tot interessat en les lletres (Escartí, 2021a: 57-58). La lloança del rei s'acompanya d'una xilografia clarament inspirada en aquella altra que figura encapçalant l'edició de la *Crònica* del 1557 i la paràfrasi castellana de Miedes (1584), d'on segurament va beure Lasso de la Vega per tal d'elaborar el seu treball referit al rei Jaume. El *Llibre dels feits* li hauria arribat, per tant, a través de l'edició valenciana o del treball de Gómez Miedes —més segurament— i es pretenia, també, enllaçar en una mena de genealogia heroica el rei aragonés antecessor del destinatari nominal del treball de Lasso amb els grans conqueridors castellans.

Només una mica més tard, des de València, tant Gaspar Escolano com Francesc Diago contribuïran decisivament a la difusió d'una imatge «ideal» del rei Jaume, que venia sent elaborada des de l'edat mitjana, havia estat filtrada i amplificada pels cronistes del renaixement, i ara prendria una nova dimensió. En concret, Gaspar Escolano (1560-1619), que, segons Antoni Simon i Tarrés (2004: 99),

«continua fent un tipus d'història essencialment providencialista», mostra un evident interès pels segles medievals del país (Viciano, 1999), fa una síntesi de la vida i de les gestes del rei en Jaume en els capítols IV–X del *Libro Tercero de la Década primera de la Historia de Valencia* (València, 1611).¹⁷ Segueix, en general, la mateixa *Crònica* del rei, de la qual diu que és una «historia» que «el mesmo» va compondre «en lemosín», segons la terminologia de l'època. I també afirma que la part final del *Llibre dels feits* hauria estat redactada per un «secretario» que hauria portat a cap «el remate de la historia que el mismo rey andaba escribiendo, de sus hechos».

Per la seua banda, Francesc Diago (1562–1615), als *Anales del Reyno de Valencia* (València, 1613), s'ocupa també del regnat de Jaume I i segueix en general el *Llibre dels feits*, bé que intercalant un bon nombre de documents i donant cabuda a altres fonts. Dedicava el seu *Libro séptimo* al període jaumí, que ve a representar més de la meitat del volum segon dels *Anales* publicats. Diago, inspirant-se en la introducció a l'edició de la *Crònica* realitzada a València el 1557, apunta que Jaume I l'hauria escrita imitant Juli Cèsar —amb què el recobria d'un vernís humanístic ben clar i amb una determinada intenció política, com ja hem dit. Diago, tot i haver-se servit bàsicament del *Llibre dels feits*, «fou incapaç d'evitar que la seva obra restés lliure d'alguns crònicons i documents falsos que circulaven per aquells segles» (Simon i Tarrés, 2004: 99). De fet, encara no s'havia imposat l'actitud crítica que a poc a poc anirà fent-se notar més, al llarg del segle següent.

Pràcticament a l'altre extrem de la Corona d'Aragó, el 1628, a Perpinyà, el jutge Andreu Bosch (1570–1628) publicarà el seu *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*. Aquest text, en arribar a l'època de Jaume I, segueix normalment el treball de Zurita —com va assenyalant als marges—, però també indica que s'excusa de parlar més detalladament d'aquell regnat perquè ja ho han fet altres: «les grans proeses y conquestes [que] feu y los fets memorables en tot lo discurs de sa vida escrihuen tots los crònichs; y a més hi à llibres particulars sols de la vida, fets y hazanyes de dit rey, als quals me remet...» (Bosch, 1628: 195). La referència deixa veure clarament que Bosch coneixia o havia vist almenys l'edició valenciana de la *Crònica* de Muntaner (1558) —o, més possiblement, l'edició de Barcelona, que es faria uns anys després (Muntaner, 1562)—, on també trobem el mot «hazanyes», atribuït a les gestes del rei Jaume. A més, perquè als fulls dedicats al regnat del Conqueridor, Bosch (1628: 195–197) només cita l'historiador aragonès Zurita i alguns documents manuscrits que va poder fer servir, fruit de la seua recerca als arxius.

A Alacant, Vicent Bendicho (1584–1642), un historiador local no massa conegut és autor de la *Chrònica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*, enllestida el 1640, i que fins fa ben poc no havia estat mai publicada (Bendicho, 1991).

¶ ¹⁷ Citem per l'edició d'Escolano i Perales (1878: 271 i 363).

En aquesta voluminosa relació de la història alacantina, Bendicho dedica gran part dels seus esforços a la qüestió dels orígens i narra molt acuradament la intervenció de Jaume I a terres alacantines, per retornar-les a la possessió del rey de Castella. Segurament, inspirat en l'edició valenciana de la crònica del rei.

El segle XVII, al territori valencià, s'escola sense cap altra aportació destacable a nivell historiogràfic, sobre la figura de Jaume I. Però ofereix altres mostres de la presència de la seua obra memorialística en els historiadors del període. Així, la *Corónica de los moros de España* (València, 1618), de fra Jaume Bleda, també inclou en les seues pàgines una espècie d'adaptació castellana, en gran part, del *Llibre dels feits*. El dominicà d'Algemesí i instigador de l'expulsió dels moriscos, segueix l'obra del rei en els episodis de la conquesta de les terres valencianes, bé a través de l'edició de 1557, bé a través de les paràfrasis de Gómez Miedes o del resum d'Escolano, tal com ja hem assenyalat en algun altre lloc (Escartí, 2009b: 41) i és ben simptomàtic que narre amb tant de detall aquella conquesta, perquè segurament, Bleda encara somniava empreses militars al nord d'Àfrica, encapçalades per la monarquia hispànica, per tal de difondre el cristianisme. El *Llibre dels feits*, en aquest sentit, novament aprofitava com a model d'una actuació política desitjada —i aconseguida, en part— per l'autor dominicà.

Per una altra banda, a Aragó, la producció de textos historiogràfics durant el barroc és bastant notòria, tot i que interessats majoritàriament els seus autors en la qüestió dels orígens del regne aragonés i la seua relació amb Sobrarb i Navarra. Per això segurament dediquen un esforç relativament menor a l'època jaumina. Així, l'eclesiàstic que arribà a ser rector de la Universitat de Saragossa, Martín Carrillo (1561-1630), als seus *Anales cronológicos del mundo*, publicats per primera vegada el 1630 i reeditats el 1634 a la capital del regne d'Aragó, dedica poca atenció al rei Conqueridor, de qui no esmenta la conquesta de Mallorca ni la de Múrcia. Tanmateix, relata, amb citació de les fonts de Beuter, Zurita, Miedes, Mariana, Bleda, Diago, Escolano i altres, la conquesta de València, tot posant especial èmfasi a remarcar l'aparició de sant Jordi a la batalla del Puig, la troballa de la imatge de la Mare de Déu del Puig, la fundació del monestir de la Mercé en aquest lloc i, per altra banda, el relat dels Corporals de Daroca (Carrillo, 1634: 358 r. i v.). L'interés de l'autor aragonés per les terres valencianes és evident, però la presència d'una sèrie d'elements fantàstics fa veure que no va tenir al davant —o no va fer cas— el *Llibre dels feits*. En aquest mateix sentit hauríem d'esmentar el treball del jesuïta aragonés Pedro Abarca (1619-1697), que és deutor de Zurita i de Jerónimo Blancas —bàsicament—, però que incorpora aportacions diverses, encara que no fa l'efecte d'haver tingut al davant, tampoc, cap manuscrit o algun exemplar de l'edició valenciana del *Llibre dels feits*, en redactar la seua obra en dos volums, *Los reyes de Aragón en anales históricos*, publicats a Madrid i a Salamanca, el 1682 i el 1684 respectivament.

Tot i l'interés més difús sobre la figura del rei i la seua crònica en aquell segle, encara hem d'assenyalar que els darrers manuscrits —des del punt de vista cronològic— que contenen sencer el text jaumí, són precisament del XVII, i, ara, de l'àmbit principatí. Així, comptem amb el manuscrit G, conservat en l'actualitat a la Biblioteca Nacional de Madrid (ms. 893), que és còpia del C, encara que la part corresponent a la conquesta de València reproduïx l'edició fragmentària inclosa a l'*Aurem Opus*, que s'hi edità el 1515, com ja hem referit abans. Per altra banda, el 1619, Jaume Farrera, estudiant de Granollers, reproduïa, per encàrrec del prevere Jaume Ramon Vila,¹⁸ el manuscrit de Poblet, còpia que ara és servada a la Biblioteca Universitària de Barcelona (ms. 69), i que es coneix com a manuscrit J, segons referencia J. Bruguera (Jaume I, 1991: I, 11). Aquest volum conté, a l'inici, un remarcable pròleg del mateix Jaume Ramon Vila (1570-1638), historiador català interessat en la figura del rei Conqueridor, que, en paraules de Xavier Baró Queralt (2005: 313) «constitueix un exemple inequívoc sobre com es difonia el coneixement històric a partir de les transcripcions manuscrites, a més de les obres que eren impreses». Així, el sacerdot Vila assenyala, en referir-se al *Llibre dels feits*, que

lo mateix rei don Jaime esgrigué de sa pròpia mà, que està recondit en lo monestir de Sancta Maria de Poblet, de l'orde del Cistell, situat en Principat de Cathalunya, com ja en alguna manera consta, de altra part, per las darreras clàusulas de la fi del present llibre; y de aquell lo he fet jo copiar, per mà de Jaume Farrer, estudiant, criat meu, per paréixer-me que ab lo present llibre se averiguen moltras de las cosas sobraditas y descuits de alguns authors que tràctan de las asanyas y proesas de aquest invictíssim rey,¹⁹

atorgant-li, així, a l'obra del rei, no sols una vàlua important per a construir la història, sinó reconeixent-li completament la seua autoria.

Del manuscrit de Vila, a més, se sap que existí una còpia, ja del XVIII, a la biblioteca de Baldiri Carreras, de Barcelona, actualment en localització desconeguda, i que és rep la sigla identificadora K, com aporta Bruguera (Jaume I, 1991: I, 11).

Una altra prova de l'interés per la crònica de Jaume I durant el barroc seria la reproducció del text de Poblet al manuscrit L, copiat, en paper, pel pare Ribera, a les darreries del segle XVII o al primer terç del XVIII, i que, procedent del convent de la Mercé de Barcelona, es troba actualment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ms. 90). Conté, també, una còpia parcial de la versió llatina de Marsili —com informa Bruguera (Jaume I, 1991: I, 11-12), cosa que remarca més encara l'interés en la figura del rei i de la seua obra memorialística.

¶¹⁸ Sobre aquest autor, vegeu Llàcer Martorell (2023).

¶¹⁹ Reproduïm el text, amb lleugeres modificacions en el sistema de transcripció, de Baró Queralt (2005: 446).

Ara bé: pràcticament l'únic testimoni de l'atenció editorial específica suscitada per Jaume I durant aquell segle —i no solament a casa nostra—, sembla ser el *Sumario de la vida política y hazañosos hechos del rey don Jayme I de Aragón*, de l'aragonés Juan Tornamira de Soto, editat enllà de les fronteres de la Corona d'Aragó, a Pamplona, el 1622, i reeditat el 1806–1807, a València —ara en dos volums.²⁰ Aquest text dedicat a l'esposa francesa de Felip IV de Castella, Isabel de Borbó —amb qui s'havia casat l'any anterior—, presenta en dos volums una paràfrasi de la major part del *Llibre dels fets*, i caldria saber si l'autor va treballar sobre l'edició valenciana de 1557 o si bé —com sembla més lògic— es basà en algun dels treballs de Miedes —com apunten algunes coincidències que hem detectat (Escartí, 2014).

Encara, hauríem de mencionar en aquell segle dos textos més de característiques semblants en alguns punts, ja que es tracta de síntesis brevíssimes que volen difondre la imatge del monarca medieval. El primer, un *Sumari de la successió dels inclits reys de València, des de lo sereníssim rey en Jaume Primer, lo Conquistador, de gloriosa memòria, fins al catòlich rey don Felip Tercer, nòstron senyor*, publicat sense nom d'autor, a València, novament el 1656, que dedica la part inicial al monarca fundador del regne de València, del qual fa una gran lloança (Guillem Alforja, 2004a). El *Sumari* publicat per primera vegada a València el (1596/1598) correspon, en realitat, a l'*Epítome de la genalogia dels comtes de Barcelona*, del 1588. Aquesta tradició divulgadora de les biografies dels reis d'Aragó i la seua funció com a garants de la legalitat, és la que s'aprofità, també, a l'hora de confegir la *Suma de la vida del rey don Jaume y de la presa de València i de tot lo regne*, un altre text del moment que cal tenir en compte. La *Suma*, de poquíssims paràgrafs, va ser publicada a València, el 1699, també anònima (Guillem Alforja, 2004b) i es troba clarament inspirada en Beuter, com ja es va remarcar fa uns anys (Escartí, 2012). Tot i ser una peça molt modesta, és igualment interessant per constatar la presència de la figura règia. En cap dels dos casos podem suposar una inspiració directa de l'obra historiogràfica del rei, a l'hora de confegir els dos breus resums de la vida del monarca.

Una altra mostra de l'interés que podia despertar el relat de la vida del rei conservada al *Llibre dels fets*, seria la traducció a l'espanyol, ara perduda —i fragmentària probablement—, que enllestí el jurista valencià Llorenç Mateu i Sans (1618–1680) i de la qual, malauradament, no ens ha pervingut ni un sol fragment (Romeu i Figueras, 1979: 99). Aquella versió en castellà és segur que degué circular per València, i, encara al segle XVIII, l'ontinyentí fra Lluís Galiana demanava que es publicàs, al costat de la versió original, per ajudar a la comprensió del text jaumí que es podia percebre envellit per part dels lectors valencians i de la resta dels territoris als quals Galiana adreçava el seu projecte editorial, com veurem més avall, i com ja hem assenyalat en algun altre lloc (Escartí, 2021a: 78–79).

¶ ²⁰ El títol d'aquesta edició vuitcentista és: *Sumario de la vida y hechos del rey don Jayme primero de Aragón, llamado el Conquistador*, 2 vols., València, 1806–1807.

Encara en altres textos del segle XVII, de temàtica jaumina per diferents motius, podríem detectar el record —si no la inspiració directa— del *Llibre dels feits*: El *Siglo quarto de la Conquista de Valencia* (València, 1640), de Marc Antoni Ortí; el *Sermó de la Conquista* que s'ha conservat a Mallorca, del 1644 (Quintana i Calafat 1992: 117-180), i el *Sermó de la Sancta Conquista*, del valencià Gaspar Blai Arbuixech, del 1666 (Estrela, 2004; Escartí, 2006a: 32-33; Llopis, 2013), el qual sí que segurament va tenir al davant el *Llibre dels feits*, com ja ha estat assenyalat (Baró Queralt, 2005: 118).

A les Illes Balears, durant el barroc, sembla que els majors esforços historiogràfics s'adreçaren a remarcar el «particularisme» illenc. El primer a publicar una crònica específicament balear serà Joan Dameto (1554-1633), el qual, a la seua *Historia general del reino baleárico* (1633), s'ocuparà sobretot del període del regne privatiu de Mallorca, però, òbviament, a la seua primera part, parla dels primers pobladors cristians i de la conquesta jaumina (Salvà, 1987). Respecte al rei Jaume I, Dameto sembla que va fer servir un manuscrit de la versió llatina de Marsili, atès que en més d'una ocasió es refereix a la crònica reial com «la historia escrita en nombre de dicho rey», com ja va notar l'erudit Villarroja (1800: 9).

El 1709 es publicava a Barcelona tom II dels *Anales de Cataluña*, de Narcís Feliu de la Penya i Farrell (†1712). Aquest historiador català —que dedica el seu treball a Carles II i a Carles III d'Àustria, atès que la seua obra veu la llum enmig la batalla pel tron espanyol entre els Borbons i els Àustries— s'ocupa, en aquest volum, «de los sucesos desde el año 1163 hasta los de 1458» i, en parlar del regnat de Jaume I, és evident que va usar el *Llibre dels feits*. Així, cita sovint, als marges, i com a font erudita, al «señor rey don Jayme, en su *Historia*», i, per les referències als capítols —que ofereix de tant en tant—, podem suposar que almenys va tenir davant un exemplar de l'edició valenciana de 1557.²¹

Si bé el *Llibre dels feits* va mantenir una discreta presència entre els historiadors del segle XVII, cal assenyalar que no per això la figura del rei en Jaume, va desaparèixer del record popular i es va mantenir a través de festes i sermons commemoratius, en particular a València i a Mallorca, com ja hem subratllat en altres llocs (Escartí, 2021a), amb què podem parlar d'una doble presència —erudita i popular— de l'obra memorialística del rei, on, en el primer àmbit, el contacte seria directe amb la crònica reial —i no sempre—, mentre que en el segon arribaria ja filtrat per autors més moderns. Ambdós nivells perduraran, en la següent centúria, malgrat les noves condicions polítiques i socials a la Corona d'Aragó, i amb noves manifestacions.

¶²¹ Es pot veure un exemple —on cita el capítol 99 de la *Història* de Jaume I— a la nota del marge dret (Feliu de la Penya, 1709: II: 40).

Aquest capítol s'adiu perfectament amb el del mateix número que es troba a l'edició prínceps, del 1557.

L'INTERÉS DELS ERUDITS I ELS ACADÈMICS I ELS PRIMERS ESTUDIS DEL *LLIBRE DELS FEITS*

La Guerra de Successió acabà amb la desfeta del bàndol austriacista i els decrets derogatoris de la tradició legislativa i jurídica pròpia dels diferents territoris de la des de llavors extinta Corona d'Aragó, entre 1707 i 1716. Això va comportar, entre altres conseqüències desastroses per al futur d'aquestes terres, la supressió de tots aquells elements identitaris que poguessen recordar el seu passat històric. Afortunadament, l'intent borbònic i castellanitzador no va ser tan efectiu com s'esperava i, entre altres exemples, podríem adduir, ara, com el capítol de la catedral de València no va deixar de celebrar, cada any, la festivitat de la consagració de la mesquita major de València en temple cristià, i, amb aquest pretext litúrgic, la ciutat de València va poder continuar recordant Jaume I i, així, l'any 1738, amb la festa del centenari de la Conquesta, va organitzar actes solemnes i lluits.

Josep Vicent Ortí i Major, a la seua *Quinta centuria de la Conquista de Valencia* (València, 1738), ens dona constància d'aquelles festes on la figura del rei és presentada encara en bona mesura amb els mateixos tocs de religiositat, magnificència i valor guerrer que al segle passat. Tanmateix, els regidors borbònics de la ciutat també s'encarregaran de fer present el record de la conquesta anterior, protagonitzada pel Cid, tot fent representar una comèdia sobre aquell personatge medieval castellà (Ortí i Major, 1738: 443). Aquell record «castellà» —que, en realitat, no devia anar molt més enllà de l'erudició— el podem trobar, encara, en una obra també d'aquell mateix 1738, incentivada possiblement per la mateixa corporació municipal a qui va dedicada i pensada, potser, com una estratègia «publicitària» de la ciutat, després de la guerra que feia només unes dècades que havia acabat. De fet, al *Resumen historial de la fundación i antigüedad de la ciudad de Valencia de los Edetanos*, vulgo *del Cid*, de Pasqual Esclapés de Guilló, se'ns vol fer creure que aquell afegit al topònim seria «popular», «tradicional» —per dir-ho d'alguna manera. Tanmateix, la lectura del llibret d'Esclapés prou que fa veure el contrari: mentre la conquesta del Cid es ventila en poc més d'una pàgina (Esclapés, 1738: 24-25), a la conquesta protagonitzada per Jaume I es destinen quasi huit pàgines (Esclapés, 1738: 26-34), a més de nombroses referències a la figura del rei en Jaume I. A més, cal afegir encara, la citació, en notes marginals, de l'ús de l'edició de la *Crònica* del 1557 per part de l'autor (Esclapés, 1738: 30).

El segle XVIII, de fet, a nivell historiogràfic, dispensarà un interès més bé escàs a la figura del rei en Jaume i a la seua *Crònica*. Tot i que cal dir que encara podem trobar testimonis de l'atracció que despertà el nostre monarca sobre alguns erudits, com ara, en recordar el manuscrit M, conservat actualment a la Biblioteca Nacional de Madrid (sig. 13.208, ff. 108-135v), que és una còpia del manuscrit F, realitzada per l'il·lustrat valencià Francesc Pérez Baier, i datada el 1779. No abraça el text complet, sinó els episodis relatius a la conquesta de València i, encara, és

una versió no literal, inclosa, a més, en un manuscrit miscel·lani. Però és una bona prova de l'interés pel moment fundacional del regne de València per part dels homes de la il·lustració, encara que, això sí, molt relatiu. Un interés per la crònica de Jaume I que també es pot detectar a Barcelona, on ens consta que al mateix segle es va realitzar una còpia (manuscrit K) del volum encarregat per Jaume Ramon Vila, com ja hem esmentat més amunt.

Per altra banda, Gregori Maians (1699-1781), tot i que dedica part dels seus esforços a la recerca i l'estudi d'alguns crònicons i de llegendes fabuloses —per demostrar la seua falsedat o la seua autenticitat—, treballa bàsicament l'àmbit castellà, centrat com estava pels seus propis interessos en l'espai de la cort madrilenya o, encara, en altres possibilitats, a Europa. Tanmateix, ens consta que, juntament amb altres cròniques dels reis de Castella i algunes dels reis de la Corona d'Aragó, posseïa la «Crónica del rei don Jaime, suya, y de Muntaner, en lemosín; y de Miedes, en latín y en castellano». I, a més, sabem que oferí aquells exemplars al llibreter madrileny Antonio Sancha per tal de fer-ne reedicions. Cosa que no arribà a esdevenir-se (Mestre, 2002: 233), però que posa de relleu el coneixement de l'obra memorialística del rei medieval per part de l'il·lustrat valencià més reconegut.

Tampoc a Catalunya l'obra literària del rei correrà una sort millor. Així, segurament, un dels erudits que més es podria haver interessat per Jaume I, fou Jaume Finestres i de Monsalvo (1696-1769), el qual s'encarregà de confeccionar una *Historia del real monasterio de Poblet*, el primer volum de la qual s'edità el 1746. Uns anys més tard, però, l'obra completa i definitiva es publicava a Cervera, entre el 1753 i el 1765. Monjo del cenobi de Poblet, Finestres s'ocupà dels orígens d'aquella institució monàstica i dels reis que l'havien afavorit, i no pogué deixar d'esmentar Jaume I, «llamado el Conquistador», el qual hauria renunciat als seus senyories per tal de fer «egemplaríssima profesión» de monjo a Poblet, de manera que «no solamente quedó este monasterio engrandecido, sino que llegó su nobleza a tal elevada esfera que si la mayor de todas es la que atesora en sus venas real ilustrísima sangre, bien cabe decir de este monasterio que ya no tiene más que crecer» (Finestres, 1753: I, 334). Tanmateix, no sembla haver utilitzat la crònica reial, en tractar la figura del rei Jaume. Almenys, no es detecten rastres d'ús en la seua *Historia...* No esmenta la *Crònica* del rei com a font, si no és que es troba inclosa a l'expressió de «manuscritos domésticos», que podem trobar sovint.

Amb una actitud diferent es mirarà el regnat del rei en Jaume l'erudit Antoni de Capmany i de Montpalau i Surís (1742-1813). Aquest català estudiós del passat medieval és considerat un dels primers historiadors *moderns* —en el sentit de «contemporanis»— de la nostra cultura i es va interessar, sobretot, per la història econòmica. Als quatre volums de les seues *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (Barcelona, 1779-1781 i 1790-1792), Capmany fa servir documentació d'arxiu de l'època de Jaume I, però també usa el *Llibre dels feits* (Capmany, 1961-1963: I, 32; 137), i més concretament, en l'edició

valenciana de 1557 (Capmany, 1961-1963: III, 1121). Capmany considera la *Crònica* obra del rei, sense dubtar-ho, per exemple quan afirma que «el mismo rey, en la crónica que de sus propios hechos escribía, refiere...» (Capmany, 1961-1963: I, 182). També cal dir que va tenir davant la versió llatina del text jaumí, en la paràfrasi de Bernardí Gómez Miedes, com es pot veure a diferents llocs (Capmany, 1961-1963: I, 34; 241; 278). Per altra banda, al seu *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí llamado vulgarmente Libro del Consulado de Mar de Barcelona*, text que s'havia publicat el 1791 i que constitueix el primer estudi sobre aquesta institució, Capmany fa una valoració de la llengua en què va escriure el rei Jaume I en «los comentarios de sus hechos y D. Pedro IV la historia de su propia vida y las leyes palatinas» (Capmany, 1965: 520), tot admetent, per tant, l'autoria dels monarques en tots dos casos.

Encara, durant aquell segle XVIII, cal advertir que, des de València, es produirà una de les reivindicacions més importants de la crònica de Jaume I, si prenem a consideració la proposta de publicació del *Llibre dels feits* realitzada pel dominicà fra Lluís Galiana, molt diferent, pels motius que l'impulsen, a aquella altra ja esmentada de Maïans. De fet, Galiana, a la *Carta* que encapçala l'edició del *Diccionario valenciano-castellano* de Carles Ros (València, 1763), considera el text jaumí «la pieza del lemosín más riguroso que se encuentra». Aquella edició hauria d'anar acompanyada de la versió castellana de Llorenç Mateu i Sans «porqué allí se entenderían bien la pureza i propiedad de los vocablos, i la fuerza de las frases de aquel tiempo», tot col·laborant, així, a crear models lingüístics per als futurs escriptors, i ajudant-los, a través de la traducció castellana, tal com pretenia Galiana. Amb això, la llengua de la *Crònica* jaumina era proposada com a model per als literats coetanis de Galiana —com altres autors medievals dels quals es volia fer una edició sufragada per les tres grans capitals dels territoris hispànics que compartien llengua—, una idea ben allunyada de l'interés arqueològic i merament acadèmic de la proposta de reedició de l'erudit Maïans. Malgrat aquella voluntat de Galiana, que no va quallar en cap edició, no podem saber de cert si ell coneixia el text jaumí o solament es va limitar a beure de les dades ofertes que les bibliografies de Josep Rodríguez (1747) i de Vicent Ximeno (1747-1749), que devien d'estar de moda a València per aquells anys, atés que no feia massa temps que havien vist la llum i Galiana les va utilitzar, sense cap dubte.

Per una altra banda, cal recordar una altra traducció i adaptació en llengua castellana —aquesta vegada, del fragment de la crònica jaumina anterior a la conquesta de Mallorca—, anònima i de ben avançat el XVIII, que es conserva a la Biblioteca de Catalunya (ms. 307) i que porta per títol *Historia del serenísimo señor don Jayme de Aragón que él mismo escribió en lamosín [sic] y traducida en español*. L'autor, en conjunt, va fent un resum prou maldestre d'alguns episodis del *Llibre dels feits*, però mostra que valorava el llibre reial com a font indiscutible.

Una mostra més de la presència del rei en Jaume —a través de la seua crònica—, podem veure-la en un producte erudit i sofisticat, fruit de la mà del valencià Josep Ignasi Barberà: el poema *Triumphus Valentinus*, una obra encara inèdita i quasi desconeguda, que es troba formada per més de cinc mil hexàmetres llatins que narren concretament la presa de València per part del rei Jaume I. Aquest text, de principi del segle XVIII i amb un estil que s'acosta al gust neoclàssic i preil·lustrat, enllaça la part de la història jaumina referida a la conquesta valenciana, la tradició clàssica grecoromana —especialment, l'*Eneida*— i l'oportunitat política que suposà el canvi dinàstic borbònic. Aquell text de Barberà, que va arribar a ser conegut per Maïans —el qual no li va donar massa importància, però—, conté, a més, un fragment en què es descriu l'horta de València de manera bucòlica, i el riu Túria, que es compara amb el Nil, cosa que ens indica clarament la font de Barberà, que va ser, sense dubte, la versió llatina de Miedes.²²

Un intent diferent —aquest, literari i de gust popularitzant— de posar en circulació de nou el record del rei Jaume, o de mantenir-lo, en algun cas, és la constatació de tres peces teatrals impreses, de la segona meitat del segle XVIII, a València, Barcelona i Mallorca: la *Comedia famosa. La Conquista de Valencia por el rey don Jayme*, publicada a València el 1766 i signada per *un ingenio valenciano* —i que ha estat atribuïda a Marià González Valls (Herrera, 1999: 227); la també anònima «comedia heroica», que porta per títol *El rey de Aragón y conde de Barcelona, don Jaime el Conquistador*, i que va ser impresa a Barcelona, el 1777; i la *Comèdia de la general conquista de Mallorca*, amb títol homònim de la del segle anterior i que conserva el català com a llengua, però, aquesta, d'Antoni Llodrà.²³ N'hi ha, encara, una edició del 1792, en castellà, de Miquel Bover Ramonell: *Comedia intitulada La Conquista de Mallorca*, estampada a la Ciutat de Palma per la Viuda de Pi-ferrer. Cap d'elles, però, fa l'efecte d'haver tingut al davant un manuscrit o l'edició jaumina valenciana del segle XVI. Amb tot, s'evidencia clarament la popularitat del rei entre el potencial públic a qui es dirigien aquelles obres i, encara, l'ús majoritari del castellà als àmbits teatrals de València de Barcelona. Sobre aquesta activitat teatral inspirada per la figura de Jaume I, ja hem parlat en altres llocs, i no cal insistir ací (Escartí, 2021a: 79-84; i 2023).

¶ ²² Sobre el poema de Barberà, vegeu Biosca (2013). Sobre la font esmentada —Gómez Miedes—, que Biosca dona només com a probable (Biosca, 2013: 37), pensem que cal considerar una possibilitat més certa, si més no en el fragment de la descripció del paisatge dels voltants del cap i casal, un passatge sobre el qual ja vàrem cridar l'atenció en un treball

nostre anterior (Escartí 2009a: 66). O, també, el fet que mentre el *Llibre dels feïts* no diu res sobre l'aparició de sant Jordi a la batalla del Puig, sí que ho fa Miedes al capítol XVII del llibre X. ¶ ²³ A la Biblioteca Pública de l'Estat, de Palma, es conserven dos manuscrits. El primer, del 1778 (ms. 926), i el segon del 1812 (ms. 924).

Tanmateix, aquella popularitat del rei i la veneració secular per la seua figura i pel *Llibre dels feits* —entre els erudits—, no evità que Josep Villarroya (1732-1804) arribàs a negar l'autoria del rei sobre la seua crònica, amb una actitud crítica comprensible en aquell segle, però amb conclusions que després es demostrarien errònies (Villarroya, 1800; Belenguer, 1984: I, 109-113). Aquell advocat de la Reial Audiència de València confeccionà, el 1799 —interrompent una traducció en castellà i anotació del text reial, que no ens ha pervingut, si és que la va acabar (Villarroya, 1800: *Prólogo*, s. p.)—, i publicà, l'any següent, la *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey don Jayme I de Aragón no fue el verdadero autor de la Crónica o Comentarios que corren a su nombre*, seguint la tradició historiogràfica valenciana que llavors pretenia fer una crítica sobre els documents considerats falsos o apòcrits. Es tracta d'un conjunt de vint-i-sis cartes on argumentava que Jaume I no havia estat l'autor del *Llibre dels feits*, i han estat analitzades ja en altres llocs (Riera i Sans, 1979; Escartí 2021a: 84-87). Més enllà de les interpretacions errònies fetes per Villarroya, allò que cal assenyalar és que aquest escrit de l'erudit valencià és, sense dubte, el primer estudi seriós de l'obra memorialística del rei i que, una vegada més, posa de relleu l'interés que aquell text va despertar entre els valencians. Villarroya pretenia —amb bona intenció—, aplicar un mètode crític; i va argumentar, finalment, que «lo más probable es que el padre Pedro Marsilio, del orden de Predicadores, escribió esta obra en lengua latina, y que de ella se traduxo con alguna leve variación la expresada *Crónica o Comentarios*», tot i que Villarroya sembla que en aquest punt només parlava d'oïdes, atès que afirma que «yo hubiera disfrutado con oportunidad las diferencias de una y otra obra, si la suerte hubiera querido que llegase a mis manos la del padre Pedro Marsilio, la qual no he podido conseguir a pesar de las más activas diligencias que he practicado al efecto», tot oposant-se, fins i tot, a l'opinió contrària d'un erudit tan reputat en aquell temps com Nicolás Antonio (Villarroya, 1800: 225-228).

Amb tot, aquella actitud de Villarroya molt possiblement no és un cas aïllat, si tenim en compte que en un manuscrit que va pertànyer al rector de la Universitat de València, el jurisconsult Francesc Xavier Borrull (1745-1837), i de mà seua, es conserven unes *Reflexiones sobre no haver escrito el rei don Jaime 1º la Historia que se le atribuye* (Gutiérrez del Caño, 1913: II, 311). El text sols ocupa dos fulls del ms. 196 de la Biblioteca de la Universitat de València i, en realitat, conté un resum extret de l'*Informe de la verdad, por el real y militar orden de nuestra Señora de la Merced, redención de cautivos, sobre que su magestad se digne declarar que el conocimiento de la causa sobre el derecho privativo de redención en los reynos de la Corona de Aragón toca a su Real Cámara de Castilla, y no al Consejo, por ser el orden de la Merced de su real patrimonio*, del mercedari aragonés fra Josep Nicolás Caveró (1666-1757), publicat a Madrid el 1731 (Gómez Uriel, 1884: I, 317), tot i que apareix sense data, ni impressor, ni lloc d'estampació, i que no és sinó un episodi més de la polèmica entre els trinitaris i els mercedaris. De fet, aquest *Informe* de Caveró en contestava un altre anterior,

dels trinitaris.²⁴ La polèmica fraresca no degué traspasar els àmbits religiosos i erudits, però posa de relleu el valor que atorgaven els uns i els altres al *Llibre dels feits* (Escartí, en premsa).

El record més o menys exacte del rei i la seua obra, va perdurar, amb tot, i va ser fonament, inclús, d'intents de revaloritzar polítiques constitucionals a l'Espanya de començaments del XIX, per part del ja esmentat Borrull i per part del dominicà Bertomeu Ribelles (Escartí, 2021*b*). I, en certa manera, potser això va permetre, a la llarga, que el record polític del monarca i la seua obra legisladora incentivaren un nou interès per la seua obra autobiogràfica, que ja es plasmava en una etapa posterior, lligat al romanticisme i la renaixença, com veurem tot seguit.

LA REDESCOBERTA DE LES MEMÒRIES DEL REI EN LA RENAIXENÇA: LES PRIMERES EDICIONS

Ja avançat el segle XIX, els liberals comencen a guanyar protagonisme en la política, tot generant-se una sèrie de mites del passat que es pretenen aprofitar amb projecció de futur. Entre els personatges reivindicats per catalans, valencians i mallorquins vinculats al liberalisme, figura Jaume I, el qual, per als primers representarà l'expansió de la llengua, mentre que per als altres serà un dels símbols emblemàtics del naixement dels respectius països a la cultura occidental. A València, per exemple, el liberalisme que havia adoptat en bona mesura els ideals del romanticisme en clau progressista, controlava el govern de la ciutat des del 1833, i davant la perspectiva del VI centenari de la conquesta de València, els regidors del cap i casal reeixiren a rellegir la història de la conquesta en clau liberal, en presentar el rei Jaume com el campió de les llibertats enfront de l'absolutisme, tot just liquidat amb la mort de Ferran VII. Per a Lluís Lamarca, que va ser l'encarregat de deixar-nos el testimoni d'aquell ambient a la seua *Noticia histórica de la Conquista de Valencia por el rey don Jaime I de Aragón* (València, 1838), el record dels *Furs* no és per a reivindicar-ne la reinstauració, com demanaven els carlins i com en certa manera deixaven entreveure Borrull o Ribelles —com ja hem vist—, sinó per recordar que el liberalisme havia permés d'avançar en les llibertats de la societat

¶ ²⁴ Possiblement, el *Memorial informe histórico-jurídico por las dos familias, calzada y descalça, de el Orden de la Santísima Trinidad, Redención de Cautivos, con el orden de Nuestra Señora de la Merced, Redención de Cautivos, sobre que la real cámara declare no ser su magestad patrón, sino es sólo protector de dicha religión de la Merced, como lo es de todas las demas, e impida, que la Merced se valga en Roma de este color supuesto y expedición de los rescriptos*

pontificios, que va aparèixer sense nom d'impressor ni data, ni lloc d'estampació, però que, molt probablement, era del 1728, atès que en aquesta data el bisbe de Terol, Pedro Analso de Miranda i Ponce de León, en posseïa un, ara conservat a la Biblioteca Pública de Terol (sign. FA-1232), on figura l'anotació manuscrita «Es de D. Pedro Phelipe Analso de Miranda, indigno obispo de Teruel, y noviembre, 30, de 1728».

(Belenguer, 1984: I, 139-143). Lamarca, a més, fa una ullada a la conquesta valenciana tal com havia arribat fins a ell a través de les cròniques a l'ús, i és molt possible que disposàs d'una edició del *Llibre dels feits*, tot i que, influenciat sense dubte pel treball de Villarroja —com evidencia en més d'un lloc—, en referir-se a aquell text indica, per exemple «refiere, pues, el rei (o quien sea el autor de la *Crónica*)...» (Lamarca, 1838: 43).

Amb la publicació de la *Historia de la ciudad y reino de Valencia* (València, 1845-1847), del xativí Vicent Boix i Ricarte (1813-1880), es recuperarà la tradició cronística valenciana, amb voluntat regnícola i patrimonial i, també, es plasmarà una intenció d'acostar-se a la figura de Jaume I des d'una òptica diferent i ja plenament «romàntica», com a preludi de la renaixença. Tanmateix, la visió excessivament polititzada de Boix sobre el passat dels valencians i una manca de rigor a l'hora d'aproximar-se a la figura règia —més guiata per un afecte emotiu que per una investigació i reflexió serioses— han relativitzat la validesa de les seues aportacions (Belenguer, 1984: I, 143-170). Boix, a més, destaca sobretot l'obra legisladora del rei Jaume al regne de València, i no s'està d'afirmar que «la memoria del ilustre Conquistador don Jaime ha dejado tan profundos recuerdos en nuestro reino de Valencia y fueron tan multiplicados los hechos de su dilatado gobierno que su nombre circula aún después de tantos siglos con una popularidad y veneración que jamás han podido conseguir los reyes, sus sucesores» (Boix, 1845: I, 179).

Es constata així, de fet, la «popularitat» de la figura del monarca medieval, que hauria guanyat pes arran de la celebració del sisé centenari de la conquesta, el 1838, i que començava a ser un lloc comú entre els erudits locals. Encara, serà Boix qui publicarà, entre els apèndixs del volum I de la seua coneguda *Historia de la ciudad y reino de Valencia* (Boix, 1845: 505-508), una *Breve reseña histórica de la conquista de Valencia por D. Jaime de Aragón, con arreglo a los documentos originales de aquella época*, que el cronista romàntic s'encarrega d'especificar, en nota, que és «un extracto de la excelente obra manuscrita del señor Fuster, autor de la *Biblioteca valenciana*, titulada *Archigrafía o Conocimiento de la antigua escritura*, donde hemos encontrado noticias tan interesantes que no hemos querido privar de ellas a nuestros lectores». Per dir-ho d'alguna manera, Boix va treballar sobre un escrit de Just Pastor Fuster (1761-1835) i aprofità la seua *Historia...* per a difondre'l. Ara bé, si fem una ullada a aquell moment històric, fa l'efecte que la figura de Jaume I, entre els afeccionats a les lletres i a l'estètica del romanticisme, començava a posar-se de moda. El mateix Boix cita, també, en alguns llocs, la crònica: «El rey en su historia dice...» o cita algun fragment de l'edició del 1557 (Boix, 1845: 506, n. 4; i 507, n. 4) —potser perquè només repetia la font d'on bevia en aquells passatges. Però no sembla que se'n servís massa, en les pàgines que dedicà al rei Conqueridor i a la conquesta de València especialment, ni tampoc en el capítol que dedicà específicament al sistema jurídic foral valencià (Boix, 1845: I, 115-175 i 179-202). Més enllà de dir en algun moment «refiere el mismo rey» (Boix, 1845: I, 124), «como

escribe él mismo en su historia» (Boix, 1845: I, 141) o «si bien el rey dice en su historia» (Boix, 1845: I, 143), tot indica que seguí els historiadors dels segles XVI i XVII, més que no el *Llibre dels feits* directament. Fins i tot, aquestes citacions suara esmentades, potser ja les podríem trobar en les fonts que usa, atès que Boix —malgrat els seus meritoris esforços—, no va ser massa selectiu a l'hora d'incorporar materials al seu discurs, com ja hem explicat a partir d'algun altre episodi històric narrat per ell (Escartí, 2015).

Malgrat tot, allò preparava segurament les condicions idònies perquè la societat valenciana —però també els altres territoris catalanoparlants de de la Corona d'Aragó— acollís amb gran interès la publicació de la primera edició íntegra i literal —tot i que traduïda en castellà—, el 1848, del *Llibre dels feits*, a cura dels catedràtics de la Universitat de Barcelona Marià Flotats (†1869) i Antoni de Bofarull (1821-1892). De fet, aquesta iniciativa va ser simultània a València, Barcelona, Palma i Madrid (Flotats i Bofarull, 1848). L'edició va aparéixer amb diferents peus d'impremta: «Librería de dona Rosa López», a València; «Imprenta de la viuda e hijos de Mayol», a Barcelona; «Librería de los señores Rullan», a Ciutat de Mallorca; i, encara, «Librería de los señores Gaspar y Roig», a Madrid. Aquesta multiplicació de peus editorials al mateix text i en un mateix any, potser cal relacionar-la amb les paraules dels traductors, al pròleg, on després de preguntar-se per què no donen a impremta el text en versió original, afirmen que:

en los países donde el gobierno no puede costear las publicaciones científicas, los que las dan a luz sólo pueden hacerlo o arriesgando sus caudales o confiando en la afición del público a tales obras; lo primero nos es imposible, a pesar de nuestro buen celo; lo segundo es dudoso, en razón de los efectos que produce la preponderancia [del castellano] de que últimamente hemos hablado y la falta de conocimiento respecto al antiguo y verdadero idioma; el único medio, de consiguiente, que nos queda, es el de mover la afición popularizando a nuestro héroe, y esta popularidad de ningún modo creemos conseguirla mejor, que con la traducción que publicamos (Flotats i Bofarull, 1848: 10-11).

L'esperit romàntic, la redescoberta del passat i la necessitat d'assegurar uns beneficis econòmics poden explicar la iniciativa d'edició *simultània* a Barcelona, a València i a Palma. La inclusió de Madrid com a lloc d'edició de l'obra, a més de les raons també econòmiques, potser caldria relacionar-la amb el desig dels primers homes de la renaixença de donar a conèixer a Espanya la nostra cultura, amb la intenció de fer-li guanyar un lloc que veien que no tenia en aquell moment. Era la primera vegada, des del segle XVI, que la crònica jaumina arribava íntegra —tot i que traduïda— a les premses.

A Palma, per una altra banda, l'erudit Joaquim Maria Bover (1810-1865) havia publicat la seua *Memoria de los pobladores de Mallorca*, on feia referència a la conquesta de les Illes Balears pel rei i on havia pres a consideració el text de la crònica règia (Bover, 1838). I uns anys després es publicava una traducció castellana,

feta per l'arxiver de l'antic regne, Josep Maria Quadrado (1819-1896), a partir de la versió llatina de Marsili i, únicament, de la part referida a la conquesta de Mallorca (Quadrado, 1850). Aquelles publicacions, sens dubte, degueren influir en els treballs poètics de temàtica jaumina que es publicaren a les Balears, durant les dècades següents, tant per part de Pere Penya com de Jeroni Rosselló (Quintana i Torres, 1998: 229)

Hi hagué, també, una proliferació d'estudis sobre aspectes de la vida del monarca medieval, i allò degué anar lligat a la circumstància que, des del 1836, la figura de Jaume I havia tornat a l'actualitat: el panteó on descansaven les despulles mortals del rei havia estat profanat, després de l'exclaustració dels monjos de Poblet, arran dels decrets de Mendizábal. Les restes reials havien estat extretes i espargides pel monestir. D'allà es varen portar a l'Espluga del Francolí i, tant València com Tarragona, iniciaren les seues al·legacions per erigir-se en els nous llocs on foren soterrades les despulles del rei, tot arribant a un contenciós, el 1853. A la fi, una Reial Orde decidia que havien de restar a Tarragona, sempre que allà es pogués fer un sepulcre digne i, si no era així, les deixalles de Jaume I anirien a València. Com que a Tarragona no disposaven de numerari per emprendre aquella obra, s'utilitzaren fragments dels sepulcres reials de Poblet i, finalment, el 8 d'octubre de 1856 va ser inaugurat formalment el monument funerari, obra de l'arquitecte Fernández Sanahuja (Remesal i Aguilera i Pons, 2000: 70).

Per un altre costat, cal dir que entre els interessos dels aragonesos de mitjans segle XIX sobre Jaume I, destaca el discurs de doctorat i la posterior publicació de José Julio de la Fuente, sobre els *Fueros* jaumins (Fuente, 1858), i l'*Exhortación a la instancia de la canonización del rey Jaime I de Aragón*, del comte de Guimerà, per part de Pascual Savall y Aranda, que s'encarrega de fer-ne el pròleg per a l'edició i va anotar alguns passatges del text del XVII, amb voluntat explicativa (Savall, 1861). En alguns passatges ressona la veu del rei, extreta de la seua crònica.

A Catalunya cal assenyalar que Víctor Balaguer (1824-1901) publicà, en cinc volums, la seua *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1860-1863), que va conèixer algunes reedicions durant aquell segle, com a mostra de l'èxit que assolí. Balaguer, que no va ser un historiador de professió i ni tan sols un erudit a l'ús, sí que va estar un gran divulgador de la història del país. Al volum segon s'ocupà, amb tot luxe de detalls, de narrar la vida de Jaume I, i segueix, sovint, la *Crònica* del Conqueridor, fet que va propiciar el coneixement i l'interés per la figura del monarca i la seua obra cronística. De fet, se'l va començar a vincular no sols amb la historiografia, sinó també amb la literatura: Balaguer (1861: II, 700-707), en comentar la literatura del període, veu en el monarca un gran protector de les lletres i l'arriba a denominar «gran figura como historiador y literato», en una clara al·lusió a la crònica reial (Balaguer, 1861: II, 706).

El clima cultural era propici perquè a Montpeller, Charles de Tourtoulon (1836-1913) publicàs *Jacme I, le Conquérrant* (1863). El text, que pot considerar-se

el primer intent rigorós de redactar una biografia documentada del rei en Jaume des del positivisme, degué assolir un notable èxit; i tant és així que, a València, Teodor Llorente —el màxim valedor de la renaixença en aquestes terres— el va traduir i el va publicar en castellà, pocs anys més tard (1874). Entre les fonts d'aquell estudi, òbviament, figura el *Llibre dels feits*.

Les notícies sobre la *Crònica* del rei, per tant, cada vegada circulaven més. I després dels intents de donar a conèixer en castellà el text memorialístic del Conqueridor, el 1873 es realitzaria finalment la primera edició *moderna* en llengua original del *Llibre dels feits*, la qual va portar a termini l'insigne mallorquí Marià Aguiló (1825-1897), mestre de Llorente i resident durant un temps a València, abans de traslladar-se a Barcelona. Aguiló, en aquella edició (Aguiló, 1873) prengué com a base el manuscrit de Poblet, però hi incorporà a peu de pàgina les variants de la publicació valenciana del 1557. Tanmateix, sembla que aquella edició seua no suscità el mateix entusiasme que altres obres divulgatives de la vida del monarca, i prova d'això en serien les queixes que, anys després, expressaria el fill d'aquell erudit, el també escriptor Àngel Aguiló (Martín, 2008: 335). La llengua arcaica del text jaumí, en part, degué ser un entrebanc relativament difícil de salvar per als lectors no especialistes de les acaballes del XIX i primeries del XX i, potser, també el fet que la versió popular de la vida del rei distava prou del que es conté a la seua *Crònica*, la qual, lluny de contar aspectes quotidians de la vida en els palaus o en la cort, s'entreté a narrar batalles i actuacions bèl·liques o polítiques que eren d'interés per al monarca.

Però en plena renaixença, el moviment cultural de recuperació del passat nacional era imparable —tot i que de vegades era ben lent—, i el record del sisé centenari de la mort de Jaume I (1876) va permetre, per exemple, reunir a València —on segons la tradició dimanada dels últims capítols de la crònica règia s'hauria produït el traspàs del Conqueridor— un nodrit grup de poetes valencians, catalans, balears i occitans. Convertit també el rei en Jaume en símbol d'unió entre Occitània i la Corona d'Aragó i, sobretot, referent inexcusable de l'imaginari col·lectiu valencià, el monarca medieval va ser reiteradament objecte de nombroses composicions poètiques, fins i tot entre els sectors progressistes de la renaixença valenciana, com es constata a *Lo Rat Penat*, *Calendari Llemosí*, fundat i dirigit per Constantí Llombart (Belenguer, 1984: I, 175-176; Escartí, 2005; Estrela, 2005; Roca, 2007).

Així, a València es celebraren actes commemoratius i es publicaren alguns opuscles relacionats amb l'efemèride (Escartí, 2021a: 100). A Alacant, i potser en paral·lel als actes celebrats a València, Miquel Amat i Maestre (†1896), oncle de l'escriptor Azorín (Pavía, 1986), publicaria el seu *Don Jaime el Conquistador. Romance histórico*, un llarg romanç quasi desconegut, prologat per Joan Vila i Blanco, cronista d'Alacant, i al qual s'evidencien els deutes amb Zurita, Tourtoulon, Balaguer i d'altres (Amat i Maestre, 1876: 181-193), encara que no un pes directe de la crònica reial.

Mentre, de Barcelona ens consten notícies d'un estudi que restà manuscrit, d'Antoni Aulèstia i Pijoan (1849-1908), conservat autògraf actualment a la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès (ms. 798), que segurament és datable el 1876, i que porta per títol *Les gestes del rey en Jaume en lo Puig de Santa Maria*. Conté l'esborrany d'un article sobre el setge de Borriana i sobre la batalla del Puig (Gil Ambrona, 1993), amb indicacions que mostren les fonts emprades —Tourtoulon, Zurita, Desclot, el *Llibre dels Feits* i d'altres a l'ús— i que són referenciades clarament al manuscrit, en una llista, al full últim del treball.

Tot açò fa veure clarament que, en certa manera, la figura reial despertava un gran interès, especialment a través de la seua crònica biogràfica. Mossén Jacint Verdaguer (1845-1902) declamava un discurs sobre el rei a Barcelona, el 1881 (Verdaguer, 1881). A Montpeller, Frederic Donnadieu (1843-1899) publicava, el 1888, *La naissenso del rei en Jaume Premiè* —text bilingüe en occità i en francès—, en record del «prodigiós» naixement del rei en aquella ciutat (Donnadieu, 1888). A l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Guillem Maria de Brocà (1850-1918) llegia el seu discurs d'ingrés, el 9 de febrer de 1890, amb el títol de «Significación de Jaime I el Conquistador» (Brocà, 1890). Com es veu, i sense ànim de ser exhaustius, el Vuit-cents va significar, per una part, el desplaçament de l'interès pel rei i la seua crònica a àmbits més literaris que històrics. I això, també, li va fer guanyar popularitat.

En definitiva, aquella voluntat de fer conèixer més la figura de Jaume I durant la segona meitat del segle XIX, va propiciar una gran difusió de la imatge del monarca de la Corona d'Aragó —convenientment adobada pels romàntics—, i començà a despertar simpaties més enllà de les nostres fronteres. Fruit d'aquell interès serà la primera edició en anglés del *Llibre dels feits: The Chronicle of James I, King of Aragon, surnamed the Conqueror (written by himself)*, feta per John Forster, que aparegué a Londres, el 1883, i altres textos on s'estudiava, des del món anglosaxó, el personatge reial (Escartí 2021a: 101-102).

A casa nostra, per aquells mateixos anys, continuà l'aparició de textos literaris i de divulgació històrica sobre el rei. Per exemple, la *Mallorca cristiana*, de l'enginyer, poeta i dramaturg català Damas Calvet (1836-1891), un llarg poema al·lusiú a la conquesta de Illes Balears, que va conèixer diferents edicions (Calvet, 1886-1887). També, uns anys després, una brevíssima biografia divulgativa, la *Historia de don Jaime de Aragón*, del valencià Tomàs Perelló Bou, el 1891, amb clares limitacions i amb intencions modestes (Perelló, 1891: 3). Entre d'altres. De finals del XIX o principis del XX és, igualment, un manuscrit inèdit de l'erudit valencià Roc Chabàs (1844-1912) que, amb el títol de *Notas cronológicas del reinado de don Jaime I de Aragón, el Conquistador de Valencia, recogidas de registros auténticos*, es conserva a la Biblioteca Valenciana (sign. Manuel Sanchis Guarner, ms. 496).

La curiositat que provocava la figura de Jaume I havia avançat al llarg del segle XIX i ja no sols tenia una connotació política —foralista, liberal, romàntica

i renaixencista a la fi—, sinó que arribava a incloure la seua *Crònica*, la seua biografia, que va voler donar-se a conèixer a Castella i, fins tot, arribà també a altres indrets d'Europa. El moviment de la renaixença, que a poc a poc triomfava en Catalunya —de manera molt més clara, tot arribant a plantejaments polítics—, però que també tenia les seues expressions particulars al País Valencià i a les Balears, feia seua la figura del Conquistador que, per la seua obra política, era assumit com el creador d'un territori on es compartia la mateixa llengua, entre altres coses. El *Llibre dels feits*, gràcies a l'abaratiment dels costos de la impremta i, també, a la tasca de recuperació i publicació de textos medievals, va conèixer la seua primer edició de la mà d'Aguiló. S'anava a encetar tot un món de noves possibilitats.

EL LLIBRE DELS FEITS: LES EDICIONS ACADÈMIQUES I POPULARS DELS SEGLES XX I XXI

Si ha resultat pràcticament impossible fer un seguiment complet de la presència de Jaume I i del seu *Llibre dels feits* a través de la literatura i la historiografia dels segles XIV al XIX, molt més complicat és pretendre un seguiment exhaustiu durant els últims cent anys i escaig en què, especialment als darrers temps, l'atenció que hi ha hagut per la figura del Conqueridor ha augmentat notablement. Tot i això, però, oferirem ara un recorregut succint, que volem que siga entés simplement com a indiciari dels diferents moments pels quals ha passat l'interès per aquell rei i, en especial, per la seua obra memorialística, en el benentès que una visió més àmplia ja l'hem aportada recentment (Escartí, 2021a: 105-119), ens centrarem específicament en les diferents edicions del *Llibre dels feits* que s'han anat realitzant en aquest període, tot i que no oblidarem el seu context, si cal.

Així, hem de començar remarcant com el record de Jaume I va adquirir una nova dimensió a partir d'un determinat moment, en tant que tornà a fer-se present el 2 de febrer de 1908, a Montpeller, amb motiu de la celebració del seté aniversari de la naixença del monarca i això comportà també que l'efemèride fos present a ciutats com València i Barcelona, Castelló de la Plana, Vila-real, etc. (Ferrando i Escartí, 2008). A Barcelona, fruit de les tasques d'una comissió municipal, s'hi va publicar, per *L'Avenç*, una edició facsímil del fragment de la crònica jaumina editat per Diego de Gumiel, a València, el 1515 (*Conquesta*, 1908).

Fins i tot, des de Madrid, un any després, eren editades per l'hispanista Raymond Foulché-Delbosc les *Gestas del rey don Jayme de Aragón*, a càrrec de la Sociedad de Bibliófilos Madrileños, segurament a redós de les celebracions centenàries del 1908, que haurien creat el caliu necessari per a una empresa com aquella, i que, com havia estat en part tradicional en temps anteriors, mostra l'interès dels catalans per fer arribar a la cort madrilenya determinades iniciatives de regust ben *nacional*, possiblement per captar simpaties en el món de la política espanyola que

es feia des de la capital de l'estat. El volum en qüestió conté la versió aragonesa de Juan Fernández de Heredia —de la qual ja hem parlat més amunt (Fernández de Heredia, 1909).

Però, la iniciativa més sòlida que produí el record del seté centenari del naixement de Jaume I, i que impulsà l'esmentada trobada a Montpeller, fou la d'instituir periòdicament els Congressos d'Història de la Corona d'Aragó que han perdurat fins als nostres dies i que, en més d'una ocasió han inclòs treballs sobre el *Llibre dels Feits*. A més, pocs anys després del centenari del naixement del rei, Ambrosio Huici Miranda (1880-1973) donà a la llum, en tres volums, la *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador (1217-1253)* (Huici, 1916-1919), que seria completada, en una edició semifacsimil —per denominar-la d'alguna manera—, a càrrec de D. Cabanes Pecourt, el 1976 (Cabanes i Huici, 1976). També Miret i Sans (1918) va veure publicat, a Barcelona, el seu fonamental *Itinerari de Jaume I «el Conqueridor»* —ara novament reeditat en facsimil, amb un pròleg de M. Teresa Ferrer i Mallol (Miret i Sans, 2007).

Des que s'havia iniciat el segle XX, Barcelona, clarament, havia pres la davantera en la difusió de la crònica jaumina. El 1905 va aparèixer, en dos volums, la primera edició del text original regularitzat ortogràficament —tot entenent aquest terme en el sentit que podia tenir en aquells anys—, i prenent com a text base el de l'edició de Marià Aguiló. La iniciativa, a càrrec de Joan Ferrer i Vidal, no deixa de ser ben interessant, ja que mostrava com, en aquells primers anys del segle passat, tot i les limitacions de la difusió de l'alfabetització i les condicions sempre adverses a la lectura en la nostra llengua, es podia portar avant una proposta que pretenia d'acostar a un ampli espectre de públic els textos fonamentals de la nostra literatura. Per tal de fer-ho, se'ls emmarcava en una col·lecció anomenada significativament «Biblioteca clàssica catalana», que s'obria, precisament i molt significativament, amb el *Llibre dels feits*. A la seua *Advertència editorial*, signada per «Los editors», es pot llegir la justificació de la regularització a què hem al·ludit, tot i que assenyalen que

sabem molt bé per endavant que la nostra audàcia de canviar la ortografia dels antichs monuments literaris, serà considerada per alguns com una exacrable profanació de quelcom sant y sagrat. Les velles rates d'arxiu, los petits ratolins que no se atreueixen a anar més enllà de les trasqueres fressades per llurs relles, calificaran la nostra tasca també de sacrílega. (Jaume I, 1905, *Advertència*).

I afegeixen, tot justificant-se'n, que

és hora ja que s'acabe'l privilegi, tan injust com qualsevol altre, de que sols los hòmens de lletres puguen admirar lo gloriós passat de Catalunya [...] es just que'l poble puga gaudir-ne [...] y no guardarlos per més temps desats baix lo pany de set claus ab que pretenen sagrarlos los sabis dominats per la rutina (Jaume I, 1905, *Advertència*).

La figura del rei i, en especial, la seua crònica, volia fer-se arribar a tothom i, així, es democratitzava. Era un signe dels nous temps.

En consonància amb aquell major interès per l'obra memorialística del rei, a Tarragona, Jaume Massó i Torrents (1863-1943), com a president de l'Ateneu de Tarragona, pronunciava un discurs sobre el *Llibre dels feits* (Massó i Torrents, 1911). Un altre erudit català, Manuel de Montoliu (1877-1961), publicava, el 1914, la seua *Vida de Jaime I el Conquistador*, que assoliria un gran èxit, fins al punt que seria reeditada el 1917 —i ho seria, encara, el 1943 i el 1948. Del 1917, també, és la publicació de Ricardo del Arco y Garay (1888-1955) sobre el fill i segurament col·laborador del rei en la confecció de la *Crònica*, Jaume Sarroca (Del Arco, 1917).

Uns anys més tard, el 1926, seguint la primera iniciativa de Joan Ferrer i Vidal, dins la «Col·lecció Popular», l'editorial Barcino donà principi a la publicació de la *Crònica* del rei en Jaume, que es completà el 1962 amb el volum número nou. Aquesta versió, basada en el manuscrit de Poblet, ofereix, tanmateix, a peu de pàgina, les variants de l'edició valenciana de 1557, i fou curada per Josep M. de Casacuberta i E. B. —Eribert Barrera (?)—, i revisada per Miquel Coll i Alentorn. Per tal de facilitar l'enteniment del text original, els editors, en aquella ocasió, incorporaren una versió lingüísticament actualitzada, acarada pàgina a pàgina, que permetia resoldre els problemes de la llengua del rei ben fàcilment (Jaume I, 1926-1962). El llarg període de temps que s'escola entre la publicació del primer volum i l'eixida de les premses de l'últim —amb la Guerra del 36-39 enmig—, prou que evidencia les dificultats per a portar a termini aquella empresa editorial que, tanmateix, es va mantenir viva quasi durant quaranta anys, i malgrat que el vent sempre bufava en contra.

Cal destacar, també, que Manuel de Montoliu, el 1921-1922 i el 1928 havia donat a la llum sengles estudis on volia demostrar l'existència de fonts versificades per al text de la *Crònica* de Jaume I, en paral·lel amb les cançons de gesta castellanes i franceses (Montoliu, 1921-1922, 1928), un aspecte que posteriorment no ha gaudit de la unanimitat d'opinions entre els investigadors, però que, llavors, sembla que conferia un major pedigrí a les literatures nacionals. Per una altra banda, al costat d'aquelles investigacions, l'estudi de la *Crònica*, durant aquelles primeres dècades del segle XX, ja començava a comptar amb altres aportacions de diferents erudits: i cabria remarcar les realitzades per Lluís Nicolau d'Olwer (1912, 1926) o les primeres de Ferran Soldevila (1925a, 1925b, 1926, 1928), entre d'altres.

A Mallorca, havia aparegut un treball de to diferent el 1925: un extens «poema épico original del laureado poeta mallorquín» Francesc Seguí Solivellas, que duia per títol *Conquista de Mallorca por el serenísimo rey don Jaime I de Aragón* (Seguí, 1925), la qual cosa indicava que la figura del rei no sols era un motiu atractiu per als erudits, sinó que també despertava la simpatia dels creadors literaris.

Jaume I, tanmateix, entre el començament de segle i els anys quaranta, i segurament a conseqüència de la seua popularització en la societat, anava a passar per diversos períodes de valoració ideològica. Si per als homes de la renaixença

havia significat clarament bona part dels valors nacionals i, així, se'l considerava un dels pares de la pàtria i senyera destacada de la nostra història com a poble —tal com ja hem vist—, durant el període de la segona república espanyola, malgrat tot i l'aversi dels republicans a les monarquies, és cert que tampoc no deixarà de ser, fins i tot, reivindicat per una part de la societat. Així, per exemple, el 1934, la premsa valenciana (*Acció. Periòdic setmanal al servici de la Pàtria Valenciana*, núm. 29) es feia ressò de les «II Jornades de Renaixença», i feia servir la figura del rei com a emblema (Jaume I, 2009: 240-241). En plena guerra, el periòdic *Adelante. Órgano socialista de la mañana*, no s'estava de recordar, el 9 d'octubre de 1938, en titular a la portada, que el «País Valencià es va incorporar, hui fa set-cents anys, a la civilització llatina i occidental» (Jaume I, 2009: 242-243).

La trista contesa bèl·lica de 1936-39 va impedir la celebració d'actes per commemorar aquell centenari valencià —segurament el menys lluit de la història, com és comprensible—, però certament les autoritats franquistes ja instaurades l'any següent no desaprofitaren l'ocasió de la Festa del 9 d'Octubre per tal de buscar adhesions locals i promocionar el règim novament implantat. D'aquella manera, la imatge de l'Espanya «imperial» desitjada pel franquisme, s'aprofitava de la figura del rei en Jaume en una processó cívica i militar on, per cert, es va exhibir el Penó de la Conquesta. Salvador Carreres Zacarés (1882-1973), amb la intenció de deixar testimoni d'aquelles festes redactà un fullet (Carreres, 1941), i el rei Jaume I era presentat com un avançat al seu temps, a la recerca d'alguns dels valors de la nova societat que emergia del nacionalcatolicisme franquista.

A Mallorca, l'evolució de la Festa de l'Estendard serà més o menys paral·lela: recuperada la celebració a les primeres dècades del segle XX —sobretot per la voluntat dels sectors conservadors i tradicionalistes de la societat mallorquina, que veien una manera d'exaltar els valors de la societat respectuosa amb la monarquia—, els republicans seran incapaços d'incorporar-la al seu programa (Quintana i Torres, 1994: 269-272). Però, després, amb la guerra i els franquistes dominant l'illa, la Festa de l'Estendard no tindrà cap problema i esdevindrà un símbol més del règim, emparada per l'església local i la societat civil dominant, clarament adherida al nacionalcatolicisme (Quintana i Torres, 1994: 271-272).

En conjunt, la imatge de Jaume I, així, empenia un nou camí per passar a ser molt valorada pel franquisme, que exaltarà les aptituds d'un rei guerrer, home profundament religiós, líder d'exèrcits i de pobles, gran legislador, repoblador de territoris, etc., totes les quals coses s'ajustaran perfectament a la imatge que, per altra banda, es pretenia donar del general Franco i que convenien clarament a un règim com aquell, que recolzava en l'exèrcit i en l'església, que creava una nova legislació, que fomentava les repoblacions agrícoles de determinats espais incultes, etc. Aquesta revalorització del monarca per part dels intel·lectuals del règim és ben visible en algunes publicacions del període que ja hem comentat en altres llocs. Però ens sembla el més significatiu de tots el redactat pel periodista i escrip-

tor valencià Martí Domínguez Barberà (1904–1984), que publicava, el 1945, un text divulgatiu amb l'altisonant títol de *Jaime el Conquistador, primer César hispánico* (Domínguez Barberà, 1945), que segur que va ser molt del gust del moment. Jaume I s'incorporava, així, al projecte «espanyol» de Franco i del règim, malgrat que l'autor —que seria repudiat pel règim del general, pocs anys després— no oblida les particularitats de la Corona d'Aragó, i fa exhibició de les seues idees regionalistes (Escartí, 2006b). Evidentment, totes aquelles interpretacions de la figura del rei tenien com a base, molt sovint, la lectura del *Llibre dels Feits*.

D'altra banda convé assenyalar que el 1958 eixia a la llum una nova traducció en castellà del *Llibre dels feits*, a càrrec d'Enrique Palau (Jaume I, 1958); i apareixia, també a Barcelona, la *Vida de Jaume I el Conqueridor*, de Ferran Soldevila, en la meritòria col·lecció destinada als monarques de Catalunya i d'Aragó, que publicava llavors l'editorial Aedos (Soldevila, 1958) i que es reeditaria el 1969, potser com a pòrtic a un altre gran treball del suara esmentat historiador català que apareixeria dos anys després.

Es tracta de l'edició que, el 1971, publicava Ferran Soldevila, regularitzant-ne les grafies dels manuscrits antics —i que ha estat la més manejada d'ençà de la seua aparició, fins i tot en diferents formats. Suposà certament una passa molt important en la tasca de difondre un text prou ben fixat. A més, la introducció que hi va fer Soldevila (1971), contenia un bon grapat de qüestions ben sucoses que suscitaren noves aportacions fins i tot des de fora de les nostres fronteres.

El 1972, per una altra banda, la Universitat de Barcelona publicà una edició facsimilar del manuscrit de 1343, amb una interessant introducció de Martí de Riquer (Jaume I, 1972). I, encara, la part del *Llibre dels feits* referida a la conquesta de Mallorca seria publicada en versió modernitzada per Lluís A. Baulenes (Jaume I, 1986), amb què cada vegada hi havia més iniciatives per donar a conèixer l'obra memorialística del rei, que s'unia així al major interès per la seua vida i el període medieval.

La celebració del setè centenari de la mort de Jaume I, el 1976, no va revestir una extraordinària vistositat. Immersos en plena època de la transició a la democràcia, a València, per exemple, es recordà l'efemèride amb alguns actes i una part d'aquells va ser narrada per Francesc de P. Momblanch (1978). A més, submergida la ciutat en plena «batalla de València» —on es jugaven els símbols i les denominacions del territori i de la llengua—, la figura del rei Jaume I, reivindicada des d'òptiques ben oposades, esdevingué un signe de contradicció, ja que per a un sector de la societat valenciana servia per justificar les reivindicacions d'autogovern i per a l'altre, per defensar opcions conservadores, en especial pel que feia al secessionisme lingüístic.

A Barcelona, el clima polític i social era ben divers i es publicaren algunes monografies per part de l'ajuntament, i a Saragossa, també l'ajuntament de la ciutat va editar un fullet de caràcter divulgatiu (Escartí, 2021a: 114–115).

L'efemèride va arribar fins i tot a Madrid, on, segurament fruit dels nous temps que s'albiraven, el Ministeri d'Educació i Ciència, com a actuació més important, va realitzar una exposició documental sobre el rei, a les sales de la Biblioteca Nacional, inaugurada el març de l'any següent (*Exposición*, 1977).

El X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, a Saragossa, i el mateix any 1976, es va dedicar a Jaume I i a la seua època, i, pel que respecta a les memòries reials, cal recordar el treball de Josefina Mateu Ibars sobre el manuscrit de Poblet (Mateu Ibars, 1979) i el de Jaume Riera i Sans, on, precisament, nega l'autoria de la *Crònica* al rei i fa responsable de la redacció final de la mateixa al seu fill il·legítim, Jaume Sarroca (Riera i Sans, 1979).

Val a dir, encara, que uns anys després, a València es tornaria a editar, en reproducció anastàtica, el manuscrit de Poblet, amb transcripció i estudi de Vicent Garcia Edo, en tres volums i adreçat a bibliòfils (Jaume I, 1989), acompanyat del facsímil de la traducció castellana de Flotats i Bofarull, ja comentada més amunt. A Barcelona, i per la prestigiosa editorial Barcino, dos anys després apareixia, per fi, l'edició crítica del *Llibre dels feits*, a cura de Jordi Bruguera, amb què es veia culminada, ben satisfactòriament, una empresa iniciada en ple segle XIX (Jaume I, 1991). El mateix any, Josep Maria Pujol va publicar, precedida d'una introducció excel·lent, una antologia del *Llibre dels feits*, que presenta, acarats, els fragments antologats, segons l'edició de Bruguera, i la seua versió en llengua actual (Jaume I, 1991), tal com ja s'havia fet abans, en l'edició de Barcino en nou volums. El 2004, seguint en part aquell interès per difondre la figura del monarca des de les institucions catalanes, veia la llum un treball de F. Cabestany: *Jaume I. Conqueridor i home de govern* (Cabestany, 2004), publicat per la Generalitat de Catalunya, que en seguia un d'anterior. El 2007 es va reeditar una versió ortogràficament modernitzada de l'edició de la crònica reial feta per Ferran Soldevila, amb «revisió filològica» de Jordi Bruguera (Soldevila, 2007). I també des de les Illes Balears es varen reprendre els estudis i les edicions de la crònica reial, entre els qual destaquen les aportacions de Gabriel Ensenyat sobre els capítols referits a la conquesta de Mallorca i Eivissa i la submissió de Menorca, patrocinada pel *Diari de Balears* (Jaume I, 2005), o *La conquesta de Mallorca*, traducció del llibre homònim francès *La conquête de Majorque*, de Robert Vinas (2007), que ha suposat un intent de difusió de la figura del nostre monarca i la seua crònica en terres francòfones.

Fins no fa encara massa anys, València no havia dut a terme cap iniciativa editorial similar a les del principat de Catalunya en els darrers cent anys —com si hagués oblidat, en part, l'obra memorialística del fundador del regne, que en el passat va ser tan reverenciada—, si exclouem les reproduccions facsímils i, en especial, la de l'edició de 1557, que va prologar Sanchis Guarner (Jaume I, 1978). No obstant, sí que hi hagué aportacions notòries a l'estudi del rei i la seua obra, com la ja citada a bastament d'Ernest Belenguer, *Jaume I a través de la història* o l'aparició dels primers volums de l'obra completa del pare Robert I. Burns sobre la figura i

el regnat del rei en Jaume (Burns 1981, 1982, 1987, 1990 i d'altres), o un nou facsimil de l'edició publicada a València el 1557 (Jaume I, 1994), que eren els millors indicis d'uns canvis de sensibilitat cultural propiciats per les transformacions polítiques que havia patit la societat valenciana en els últims trenta anys de democràcia.

El 2008, per celebrar el huité centenari del naixement de Jaume I, es publicaren diversos treballs específics sobre la *Crònica del Conquistador*. La Institució Alfons el Magnànim va publicar el *Llibre dels fets* (Jaume I, 2008) —que és una versió, revisada i amb el pròleg notablement augmentat, de la que va publicar l'editorial Afers, el 1995 (Jaume I, 1995) i que, quasi deu anys després, va aparèixer de nou, dins la «Biblioteca El Mundo» (Jaume I, 2004a), del rotatiu del mateix nom, en la seua edició valenciana, en els tres casos a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí.

En aquell context, l'Institut d'Estudis Catalans va veure sortir de les premses el primer volum —precisament el de Jaume I— d'una reedició de la publicació de Ferran Soldevila —*Les Quatre Grans Cròniques*, ja citada més amunt. En aquest cas, el curador d'aquell treball —que acabà d'editar-se el 2014—, va ser Josep Massot i Muntaner i amb un estudi de conjunt de Maria Teresa Ferrer i Mallol (Jaume I, 2007a). Per la seua banda, l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert va editar de nou el facsimil de la *Crònica* de 1557, amb un estudi adjunt a càrrec de R. M. Gregori Roig (Jaume I, 2007b). Encara, l'*editio princeps* ha conegut una nova edició facsimilar, amb pròleg d'Antoni Ferrando, acompanyada per la versió castellana del text jaumí que va enllestir i publicar Bernardí Gómez Miedes, el 1584, aquesta amb pròleg de V. J. Escartí. Tots dos volums van ser publicats dins un mateix estoig per part de la Generalitat Valenciana, en una edició de tiratge reduïdíssim (Jaume I i Gómez Miedes, 2008), al costat d'algun altre treball de poca entitat.

Un any després, però a redós segurament del centenari, l'important volum d'E. Belenguer, *Jaume I a través de la història* va ser reeditat per les Publicacions de la Universitat de València. En aquest cas, l'autor va afegir unes interessants reflexions sobre el rei i bona part dels estudis que havia generat en els darrers cent anys, que són del tot imprescindibles per tal d'entendre la presència del monarca medieval en les aportacions que s'han fet, des de València, al coneixement d'aquell regnat. I, encara, de la utilització que s'ha fet del seu record, pels partidaris i els detractors del reviscolament cultural i nacional de les terres valencianes (Belenguer, 2009: 261-288).

Les aportacions que des de diferents àmbits han anat fent-se des d'aquell moment, al voltant del rei i de la seua crònica són abundoses i ben diverses. No és el moment d'enumerar-les, ací. Però, pel que respecta a la crònica del rei, sí que hauríem de subratllar que en les darreres dècades s'ha fet un considerable esforç de difusió a través de les traduccions. Així, ha aparegut la versió a l'espanyol (Jaume I, 2003a) de Júlia Butinyà; a l'anglès (Jaume I, 2003b), de Damian J. Smith i Helen Buffery; i al francès (Jaume I, 2004b i 2007b), per Agnès i Robert Vinas. Ha aparegut, fins i tot, una versió japonesa (Jaume I, 2009a), a cura d'Akio Ozaki, amb

pròleg de Vicent Baydal. I tot això anà acompanyat de nous estudis —com ja hem dit— i fins i tot d'exposicions monogràfiques, congressos, conferències, etc. per tot arreu del domini lingüístic i sovint amb el *Llibre dels feits* com a objecte d'estudi, etc.

Ens cal afegir que alguns manuscrits de la *Crònica* del rei en Jaume, en els últims decennis han estat editats —en facsímil i en transcripció. Així, el manuscrit conservat al Palau Reial de Madrid ha estat reproduït i acompanyat d'una transcripció de J. J. Chiner i J. P. Galiana i de tres estudis de M. L. López-Vidriero, F. M. Gimeno Blay i V. Garcia Edo. L'obra va ser editada per la Generalitat Valenciana, la Biblioteca Valenciana i Patrimonio Nacional (Jaume I, 2009b). El manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya, que es coneix amb la sigla C —aquell que encarregà Pere el Cerimoniós per a la Ciutat de Mallorca, a partir de la còpia oficial de l'Arxiu Reial, ara perduda—, va estar publicat facsimilament també i amb transcripció i estudis d'A. Ferrando i de V. J. Escartí, i va ser editat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (Jaume I, 2010), amb pròleg de Pere Maria Orts i Bosch. Ara, amb aquesta edició que fan conjuntament l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i Publicacions de la Universitat de València, la crònica règia —un llibre fonamental en la història de la cultura europea i, malgrat tot, poc conegut encara més enllà de les nostres fronteres— es publica l'edició filològica revisada de la nostra edició del 2010, enriquida amb un aparat crític més complet i amb els índexs toponímic i antroponímic. I gràcies a la tecnologia actual, serà accessible en xarxa també, amb la qual cosa les paraules del rei —la imatge seua que ell va voler que perduràs a través del relat dels seus *faits*—, arribaran íntegrament, i en la versió més pròxima a com va eixir de la seua boca, a l'espai digital.

Tal com anunciàvem, la ullada a les aportacions erudites i literàries sobre Jaume I, el seu temps i la seua *Crònica* des dels segles XIII al XXI no pot ser mai completa —ni ho preteníem. Especialment, perquè, sovint, a les nombroses revistes especialitzades que s'hi ocupen del món medieval —de la història i de la literatura, de l'art o la cultura en general— es poden trobar noves aportacions des de tots els racons de la nostra geografia i des de més enllà. La darrera, per exemple, d'aquest mateix any 2023, a la *Revista Valenciana de Filologia*, núm. 7. Jaume I continua exercint un poderós influx sobre els investigadors i una prova d'això és, sense dubte, que els estudiosos i els lectors sempre descobreixen nous aspectes, nos angles des que afrontar la seua magna obra política —amb els inconvenients que això suposa, si no la contextualitzem en el seu temps— i la seua no menys fantàstica obra historiogràfica o memorialística —el seu *Llibre dels feits*. Aquest treball d'ara vol afegir-se, així, a la llarga nòmina d'estudis que han vist en aquell rei fundador de regnes i conquistador de terres un motiu d'estima per la seua terra, i, especialment, per la llengua en què el monarca va decidir deixar-nos les seues memòries, encara que ben probablement mai no va pensar en nosaltres com a possibles lectors.

Benicàssim, 6 d'agost de 2023

BIBLIOGRAFIA

- ABARCA, P., *Los reyes de Aragón en anales históricos*, 2 vols., Madrid i Salamanca, Lucas Pérez, 1682-1684.
- AGUILÓ, M., *Chrònica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim Rey En Jacme Primer, Rey d'Aragó, de Mallorques e de València, Compte de Barcelona e de Montpesler, dictada per aquell en sa llengua natural*, Barcelona, Àlvar Verdaguer, 1873.
- ALANYÀ, L., *Aurem Opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie cum historia christiamssimi regis Iacobi ipsius primi conquistatoris*, València, Diego de Gumiel, 1515.
- ALTURO I PERUCHO, J., «Un altre manuscrit del *Llibre dels fets* del rei En Jaume», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, XVII (1998), pp. 490-506.
- AMAT Y MAESTRE, M., *Don Jaime el Conquistador. Romance histórico*, Alacant, Carratalà i Gadea, 1876.
- ARCO Y GARAY, R. DEL, *El obispo de Huesca D. Jaime Sarroca, consejero del rey D. Jaime I. Noticias y documentos inéditos*, Barcelona, Impremta de la Casa de la Caritat, 1917.
- AYALA MARTÍNEZ, J., *Pensadores aragoneses*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2000.
- BALAGUER, V., *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, 5 vols., Madrid, M. Tello, 1860-1863.
- BARÓ QUERALT, X., *La historiografia catalana en el segle del Barroc*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005. [Es pot consultar a <<http://www.tesisenxarxa.net/>>].
- BELENGUER, E., *Jaume I a través de la història*, 2 vols., València, Ed. 3 i 4, 1984.
- BELENGUER, E., *Jaume I a través de la història*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- BENDICHO, V., *Crònica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante* (ed. M. L. Cabanes), Alacant, Ajuntament d'Alacant, 1991.
- BEUTER, P. A., *Primera part de la Història de València*, València, Joan Mei, 1538.
- BEUTER, P. A., *Primera parte de la Corónica general de toda España, y especialmente del reyno de Valencia, donde se tratan los estraños acaescimientos que del diluvio de Noé hasta los tiempos del rey don Jayme de Aragón, que ganó Valencia, en España se siguieron, con las fundaciones de las ciudades más principales d'ella y las guerras crueles y mutaciones de señoríos que ha havido*, València, Joan Mei, 1546.
- BEUTER, P. A., *Segunda parte de la Corónica general de España, y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia*, València, Joan Mei, 1551.
- BEUTER, P. A., *Cròniques de València*, a cura de V. J. Escartí, València, Consell Valencià de Cultura, 1995.
- BEUTER, P. A., *Primera part de la Història de València*, a cura de V. J. Escartí, València, Publicacions de la Universitat de València, 1998.

- BIOSCA, A., «Neologismos de origen catalán en el latín de Pere Marsili», *Bulletin du Cange*, vol. 71 (2013), pp. 127-138.
- BIOSCA, A., *Opera omnia Petri Marsili*, Turnhout, Brepols, 2015.
- BIOSCA, A., «Interès de la crònica llatina de Pere Marsili», *Estudis Romànics*, 39 (2017), pp. 7-22.
- BLANCAS Y TOMÁS, J., *Comentarios de las cosas de Aragón* (ed. Manuel Hernández), Saragossa, Diputación Provincial, 1878.
- BLEDA, J., *Corónica de los moros de España*, València, Felip Mei, 1618.
- BOIX, V., *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, 3 vols., València, Benet Montfort, 1845-1847.
- BOSCH, A., *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà, Pere Lacavalleria, 1628.
- BOVER, J. M., *Memoria de los pobladores de Mallorca, despues de la última conquista por don Jaime I de Aragón, y noticia de las heredades (...) sacada de varios códices, historias y documentos inéditos*, Palma, Socis de Gelabert i Villalonga, 1838.
- BROCÀ, G. M. DE, *Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción del señor Don Guillermo Mª de Brocá y Montagut el día 9 de febrero de 1890*, Barcelona, Jaume Jepús i Roviralta, 1890.
- BURNS, R. I., *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Ed. 3 i 4, 1981.
- BURNS, R. I., *El reino de Valencia en el siglo XIII: Iglesia y sociedad*, València, Del Cénia al Segura, 1982.
- BURNS, R. I., *Moros, cristians i jueus*, València, Ed. 3 i 4, 1987.
- BURNS, R. I., *L'Islam sota els croats*, 2 vols., València, Ed. 3 i 4, 1990.
- CABANES PECOURT, M. D., i A. HUICI MIRANDA, *Documentos de Jaime I el Conquistador*, València-Saragossa, Anubar, 1976.
- CABESTANY I FORT, J. F., *Jaume I. Conqueridor i home de govern (1208-1276)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2004.
- CABRÉ, M., «El record de Jaume I i la musa trobadoresca», *Revista Valenciana de Filologia*, 7 (2023), pp. 31-58.
- CALVET, D., *Mallorca cristiana. Poema de la conquista de Mallorca, lo primer y més gran fet d'armas del alt rey En Jaume*, 2 vols., Barcelona, Fidel Giró, 1886-1887.
- CAPMANY, A. de, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (ed. E. Giralt y Raventós), 3 vols., Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación, 1961-1963.
- CAPMANY, A. de, *Libro del Consulado del Mar. Edición del texto original catalán y traducción castellana* (ed. J. M. Font Rius i A. M. Saavedra), Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación, 1965.
- CARBONELL, P. M., *Cròniques d'Espanya* (ed. A. Alcoberro), 2 vols., Barcelona, Barcino, 1977.
- CARRERES ZACARÉS, S., *Fiestas celebradas en conmemoración del Séptimo Centenario de la Conquista de Valencia por el rey don Jaime I de Aragón*, València, F. Domènech, 1941.

- CARRILLO, M., *Anales cronológicos del mundo*, Saragossa, Pedro Escuer, 1634.
- CAVERO Y PÉREZ, J. N., *Informe de la verdad, por el real y militar orden de nuestra Señora de la Merced, redención de cautivos, sobre que su magestad se digne declarar que el conocimiento de la causa sobre el derecho privativo de redención en los reynos de la Corona de Aragón toca a su Real Cámara de Castilla, y no al Consejo, por ser el orden de la Merced de su real patrimonio*, Madrid, s. n. i., 1731.
- CINGOLANI, S. M., *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- CINGOLANI, S. M., «De historia privada a historia pública y de la afirmación al discurso: Una reflexión en torno a la historiografía medieval catalana (985-1288)», *Talia Dixit*, 3 (2008), pp. 51-76.
- COLÓN DOMÈNECH, G., «Les edicions cincenistes valencianes de la Crònica del rei Jaume», dins G. Colón, i T. Martínez Romero (eds.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló-Barcelona, 2009, pp. 313-334.
- COLÓN, G., i A. J. SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985.
- Conquesta per lo sereníssim rey en Jacme de Aragó de la ciutat e regne de València*, Barcelona, L'Avenç, 1908.
- Crònica universal de 1427*, a cura de J. Mompó, València, Publicacions de la Universitat de València, 2022.
- DESCLOT, B., *Crònica* (ed. M. Coll i Alentorn), Barcelona, Eds. 62, 1982.
- DESPUIG, C., *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (ed. E. Duran i Grau), Barcelona, Curial, 1981.
- DESPUIG, C., *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (ed. J. A. González), *eHumanista/IVITRA*, 1 (2012), pp. 248-451.
- DIAGO, F., *Anales del Reyno de Valencia*, 2 vols., València, Pere Patrici Mei, 1613.
- DOMÍNGUEZ BARBERÀ, M., *Don Jaime el Conquistador, primer César hispánico*, Madrid, Editora Nacional, 1945.
- DONNADIEU, F., *La naissenso del rei en jaume Premiè*, Montpeller, Hamelin, 1888.
- DURAN I GRAU, E., *Sobre la mitificació dels orígens nacionals catalans. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1991-1992*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- DURAN I GRAU, E., «Joan Binimelis i la seva *Història de Mallorca*», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49 (1993), pp. 485-496.
- El rey de Aragón y conde de Barcelona, don Jaime el Conquistador*, Barcelona, Carles Gibert i Tutó, 1777.
- ENSENYAT, G., «Quina acceptació tingué la *Història del regne de Mallorca* de Joan Binimelis?», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49 (1993), pp. 497-510.
- ESCARTÍ, V. J., «Les idees de Constantí Llombart a través de *Lo Rat Penat. Calendari llemosí*», *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005, pp. 137-165.

- ESCARTÍ, V. J., «Escrips valencians del Barroc: Textos i contextos d'una literatura en català, especialment en poesia», dins *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006a, pp. 32-33.
- ESCARTÍ, V. J., «Valencianisme i foralisme en Martí Domínguez», *L'Aiguadolç*, 32 (2006b), pp. 47-60.
- ESCARTÍ, V. J., «Jaume I i el *Llibre dels fets*: de l'Edat Mitjana al Renaixement», dins B. Gómez Miedes, *La historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón*, a cura de V. J. Escartí, València, Generalitat Valenciana, 2008, pp. 5-53.
- ESCARTÍ, V. J., «Els escrits jaumins de l'humanista Bernardí Gómez Miedes (1582 i 1584)», *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, XIV (2009a), pp. 55-75.
- ESCARTÍ, V. J., *Jaume Bleda i l'expulsió dels moriscos valencians*, València, Fundació Bancaixa, 2009b.
- ESCARTÍ, V. J., «La *Suma de la vida del rey don Jaume* (València, 1699)», *Caplletra*, 52 (2012), pp. 229-249.
- ESCARTÍ, V. J., «Jaume I i Montpeller: dos referents d'aproximació entre França i la monarquia hispànica, al segle XVII», dins *Los que fan viure e tresluisir l'occitan*, Lemòtges, Lambert-Lucas, 2014, pp. 634-641.
- ESCARTÍ, V. J., «La Guerra de Successió en l'obra de l'historiador valencià Vicent Boix (1813-1880)», *Anuari Verdaguer*, 23 (2015), pp. 187-204.
- ESCARTÍ, V. J., «L'humanista Bernardí Gómez Miedes (1515-1589) i la percepció de la llengua catalana», dins *Constructing Languages. Norms, myths and emotions*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 2016, pp. 283-296.
- ESCARTÍ, V. J., «Memory Construction: The Knight King Jaume I According to Troubadors and Chronicles», dins *Chivalry, the mediterranean, and the Crown of Aragon*, Newark, Delaware, Juan de la Cuesta, 2018, pp. 151-170.
- ESCARTÍ, V. J., *Jaume I en la memòria d'un poble. El rei Conqueridor en la historiografia i la literatura, del segle XIII al XX*, València, Generalitat Valenciana, 2021a.
- ESCARTÍ, V. J., «Francesc Borrull and Bartomeu Ribelles: The Appeal of Medieval Valencian Constitutionalism in 1810», dins A. Cortijo Ocaña, i V. Martines (eds.), *History of Catalonia and Its Implications for Contemporary Nationalism and Cultural Conflict*, Hershey, IGI Global, 2021b, pp. 123-136.
- ESCARTÍ, V. J., «Jaume I al segle XVIII: entre el teatre popular i l'erudició», *Scripta*, 21 (2023), pp. 179-198.
- ESCARTÍ, V. J., «L'autoria del *Llibre dels fets*. Dades sobre una polèmica erudita jaumina al segle XVIII» (en premsa).
- ESCLAPÈS DE GUILLÓ, P., *Resumen historial de la fundación i antigüedad de la ciudad de Valencia de los Edetanos, vulgo del Cid*, València, Antoni Bordazar de Artazú, 1738.

- ESCOLANO, G., i J. B. PERALES, *Décadas de la Historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia. Primera parte*, València-Madrid, Terraza, Aliena y Compañía, 1878.
- ESPADALER, A., «El retrat de rei En Jaume a la Crònica de Bernat Desclot», *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pp. 63-70.
- ESTRELA, J. E., «Gaspar Blai Arbuixech», *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004, pp. 254-255.
- ESTRELA, J. E., «L'interés pel passat històric a *Lo Rat Penat. Calendari llemosí*», *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005, pp. 167-183.
- Exposición Nacional conmemorativa del VII Centenario de Jaime I el Conquistador*, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1977.
- FELIU DE LA PENYA, N., *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progressos y famosos hechos de la nación catalana*, 3 vols., Barcelona, Joan Pau Martí, Joan Piferrer, Jaume Batlle, Josep Llopis i Jaume Surià, 1709.
- FERNÁNDEZ DE HEREDIA, J., *Gestas del rey don Jayme de Aragón*, a cura de R. Foulché-Delbosc, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Madrileños, 1909.
- FERNÁNDEZ DE HEREDIA, J., *Libro de las gestas de Jaime I, rey de Aragón*, a cura de F. J. Martínez Roy, Saragossa, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2010.
- FERRANDO, A., «L'edició valenciana de 1555 de la Crònica de Jaume I», a Jaume I: *Chrònica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme Primer...* (ed. facs. d'A. Ferrando), València, Generalitat Valenciana, 2008, pp. 5-59.
- FERRANDO, A., i V. J. ESCARTÍ, «Estudi introductori. El *Llibre dels fets* del Rei Jaume I, testimoni excepcional de la naixença del regne de València», dins Jaume I: *El Llibre dels Fets* (ed. d'A. Ferrando i V. J. Escartí), València, Institució Alfons el Magnànim, 2008, pp. 9-43.
- FINESTRES, J., *Historia del real monasterio de Poblet*, 4 vols., Cervera, Josep Barber i Manuel Ibarra, 1753-1765.
- FLOTATS, M., i A. DE BOFARULL, *Historia del rey de Aragón, don Jaime I, el Conquistador, escrita en lemosín por el mismo monarca, traducida al castellano y anotada por...*, València, Librería de Rosa López, 1848.
- FUENTE, J. J. DE LA, *Paralelo histórico entre el Fuero Real y el Libro de los Fueros de Aragón de D. Jaime I*, Madrid, Imprenta de Tejado, 1858.
- FUSTER, J., *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial, 1982.
- GIL AMBRONA, A., «Antoni Aulèstia i Pijoan. Compromiso catalanista e Historia: una trayectoria de difícil equilibrio», *Manuscrits*, 11 (1993), pp. 259-279.
- GÓMEZ MIEDES, B., *De vita et gestis Iacobi Expugnatoris, primi regis Aragonum...*, València, Viuda de Pedro de Huete, 1582.

- GÓMEZ MIEDES, B., *La historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón, primero d'este nombre, llamado el Conquistador*, València, Viuda de Pedro de Huete, 1584.
- GÓMEZ URIEL, M., *Bibliotecas antigua y nueva de escritores aragoneses de Latassa, aumentadas y refundidas en forma de diccionario bibliográfico-biográfico*, 3 vols., Saragossa, Calisto Ariño, 1884.
- GUILLEM ALFORJA, J., «Sumari de la successió dels ínclits reys de València, des de lo sereníssim rey en Jaume Primer, lo Conquistador...», *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004a, pp. 288-289.
- GUILLEM ALFORJA, J., «Sentència donada per lo ínclit y sereníssim rey en Jaume, sobre los delmes e primícies, ab una Summa de la presa de València e de tot lo regne», *Escriptors valencians de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004b, pp. 286-287.
- GUTIÉRREZ DEL CAÑO, M., *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, 3 vols., València, Maragat, 1913.
- HERRERA NAVARRO, J., *Catálogo de autores teatrales del siglo XVIII*, Salamanca, Fundación Universitaria Española, 1999.
- HUICI MIRANDA, A., *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador (1217-1272)*, 3 vols., València, Fills de F. Vives Mora, La Voz Valenciana, Renovación Tipográfica, 1916-1919.
- JAUME I, *Chrònica o comentaris del gloriosíssim y invictíssim rey en Jacme Primer...*, València, Viuda de Joan Mei, 1557.
- JAUME I, *The Chronicle of James I, King of Aragon, surnamed the Conqueror (written by himself)*, traduïda per John Forster, Londres, Chapman and Hall, 1883.
- JAUME I, *Chrònica o comentaris del gloriosíssim y invictíssim rey en Jaume, rey d'Aragó, de Mallorca y Valencia, comte de Barcelona, d'Urgell y de Montpeller, escrita per ell mateix en sa llengua natural*, Barcelona, Biblioteca Catalana, 1905.
- JAUME I, *Crònica*, ed. J. M. de Casacuberta, trad. d'E. B., 9 vols., Barcelona, Barcino, 1926-1962.
- JAUME I, *Crónica histórica o Llibre dels fets*, trad. E. Palau, 2 vols., Barcelona, Iberia, 1958.
- JAUME I, *Llibre dels feyts del rey en Jacme. Edición facsímil del manuscrito de Poblet (1343)*, intr. de M. de Riquer, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1972.
- JAUME I, *Chrònica o Comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jaume (València, 1557)*, ed. facs. i pròleg de M. Sanchis Guarner, València, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de València, 1978.
- JAUME I, *La conquesta de Mallorca. Llibre dels Feyts*, ed. L. A. Baulenes, Barcelona, GEA, 1986.
- JAUME I, *El Llibre dels Feyts*, ed. a cura de V. Garcia Edo, 3 vols., València, Vicent Garcia Editors, 1989.

- JAUME I, *Llibre dels fets del rei en Jaume*, a cura de J. Bruguera, 2 vols., Barcelona, Barcino, 1991.
- JAUME I, *Chrònica o Comentarís del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme*, ed. facs. i pròleg de M. Bas Carbonell, València, Ajuntament de València, 1994.
- JAUME I, *Llibre dels fets*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, Catarroja-Barcelona, Afers, 1995.
- JAUME I, *Libro de les hechos*, introd., trad. i not. de J. Butinyà, Madrid, Gredos, 2003a.
- JAUME I, *The Book of Deeds of James I of Aragon*, trad. de D. J. Smith i H. Buffery, Aldershot, Ashgate, 2003b.
- JAUME I, *La Conquête de Majorque*, trad. d'A. i R. Vinas, Perpinyà, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, 2004a.
- JAUME I, *Llibre dels fets*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, València, Editorial Mediasat, 2004b.
- JAUME I, *Llibre dels fets. Conquestes de Mallorca i Eivissa i submissió de Menorca*, ed. G. Ensenyat Pujol, Palma de Mallorca, Diari de Balears, 2005.
- JAUME I, *Chrònica o Comentarís del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme*, ed. facsímil i pròl. de R. M. Gregori Roig, Alacant, Institut Alacantí de Cultura «Juan Gil-Albert», 2007a.
- JAUME I, *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérant*, trad. d'A. i R. Vinas, Perpinyà, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, 2007b.
- JAUME I, *Llibre dels fets*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, València, Institució Alfons el Magnànim, 2008.
- JAUME I, *Llibre dels fets. Una crònica bèl·lica de la reconquesta*, trad. jap. d'A. Ozaki, Kioto, Edicions de la Universitat de Kioto, 2009a.
- JAUME I, *Libre que feu lo gloriós rey en Jaume...*, ed. facs. i estudis de M. L. López-Vidriero, F. M. Gimeno Blay, V. Garcia Edo; transcrip. de J. J. Chiner, J. P. Galiana, 2 vols., Ontinyent, Bormarc, 2009b.
- JAUME I, *Llibre dels feits*, a cura d'A. Ferrando i V. J. Escartí, 2 vols., València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010.
- Jaume I, memòria i mite històric*, ed. F. Garín i J. Gavara, València, Generalitat Valenciana, 2009.
- JAUME I, i B. GÓMEZ MIEDES, *Chrònica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme Primer*, ed. facs. i pròleg d'A. Ferrando; i *La historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón*, ed. facs. i pròleg de V. J. Escartí, València, Generalitat Valenciana, 2008.
- LAMARCA, L., *Noticia histórica de la Conquista de Valencia por el rey don Jaime I de Aragón*, València, Josep Ferrer d'Orga, 1838.
- LASSO DE LA VEGA, G., *Elogios en loor de los tres famosos varones, don Jaime, rey de Aragón; don Fernando Cortés, marqués del Valle, y don Álvaro de Bazán, marqués de Santa Cruz*, Saragossa, Alonso Rodríguez, 1601.

- Libre dels reis*, a cura de S. Cingolani, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008.
- LLÀCER MARTORELL, A., *Jaume Ramon Vila. Un intel·lectual en els marges*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2023.
- LLOPIS I ALARCON, M., «La construcción del mito en el *Sermó de la Conquesta* de Gaspar Blai Arbuixech (1666)», dins V. J. Escartí (ed.) *Escribir y persisitir. Estudios sobre la literatura en catalán de la Edad Media a la Renaixença*, Los Ángeles / Buenos Aires, Argus-a, vol. II, 2013, pp. 125-137.
- MARAVALL, J. A., *La cultura del Barroco*, Madrid, Ariel, 1975.
- MARTÍN, L., «Àngel Aguiló i la tradició manuscrita del *Llibre dels fets*», dins Colón, G., i Martínez Romero, T. (eds.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló-Barcelona, Publicacions de la Universitat Jaume I-Castelló, 2008, pp. 335-348.
- MARTÍNEZ SAN PEDRO, M. de los D., *La Crónica latina de Jaime I*, Almeria, Gráficas Ortiz, 1984.
- MASSÓ I TORRENTS, J., *De la crònica del rei en Jaume'l Conqueridor*, Tarragona, F. Sugranyes, 1911.
- MATEU IBARS, J., «El Manuscrito del *Libre del Feyts* (a. 1343). Algunas observaciones paleográficas», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, pp. 527-543.
- MESTRE SANCHIS, A., «La formación de la biblioteca de un erudito de la Ilustración: Mayans y Siscar», *De libros, librerías, imprentas y lectores. El libro antiguo español*, VI, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2002, pp. 219-240.
- MIRALLES, M., *Crònica i Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, a cura de M. Rodrigo Lizondo, València, Publicacions de la Universitat de València, 2011.
- MIRET I SANS, J., *Itinerari de Jaume I «el Conqueridor»*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918.
- MIRET I SANS, J., *Itinerari de Jaume I «el Conqueridor»* (ed. facs. i pròleg M. T. Ferrer i Mallol), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- MOMBLANCH I GONZÀLEZ, F. de, *VII Centenario de la muerte de Jaime I el Conquistador: Crónica de los actos celebrados por el ilustre Colegio de Abogados de Valencia*, València, Col·legi d'Aparelladors i Advocats Tècnics de València, 1978.
- MOMPÓ NAVARRO, J., *Crònica universal de 1427. Estudi i edició*, tesi doctoral, València, Universitat de València, 2019.
- MONTOLIU, M. de, *Vida de Jaime I el Conquistador*, Barcelona, Seix Barral, 1914.
- MONTOLIU, M. de, «La cançó de gesta de Jaume I», *Butlletí Arqueològic de Tarragona*, I (1921-1922), pp. 177-186, 209-216.
- MONTOLIU, M. de, «Sobre el text primitiu versificat de la crònica de Jaume I», *Anuari de l'Oficina Romànica de la Biblioteca Balmes*, I (1928), pp. 253-336.

- MUNTANER, R., *Chrònica o descripció dels fets e hazanyes de l'ínclyt rey don Jaume Primer, rey d'Aragó, de Mallorques e de València, compte de Barcelona e de Muntpesller e de molts de sos descendents, feta per lo magnífich en Ramon Muntaner, lo qual serví axí al ditínclyt rey don Jaume com a sos fills e descendents*, València, Joan Mey, 1558.
- MUNTANER, R., *Chrònica o descripció dels fets e hazanyes de l'ínclyt rey don Jaume Primer, rey d'Aragó, de Mallorques e de València, compte de Barcelona e de Muntpesller e de molts de sos descendents, feta per lo magnífich en Ramon Muntaner, lo qual serví axí al ditínclyt rey don Jaume com a sos fills e descendents*, Barcelona, Jaume Cortei, 1562.
- MUNTANER, R., *Crònica*, a cura de V. J. Escartí, 2 vols., València, Institució Alfons el Magnànim, 1999.
- NARBONA VIZCAINO, R., «El Nueve de Octubre. Reseña histórica de una fiesta valenciana (ss. XIV-XX)», *Revista d'Història Medieval*, 5 (1994), pp. 231-290.
- NICOLAU D'OLWER, L., «Principals obres que han tractat de la Crònica de Jaume I», *Estudis Universitaris Catalans*, VI (1912), pp. 38-45.
- NICOLAU D'OLWER, L., «La Crònica del Conqueridor i els seus problemes», *Estudis Universitaris Catalans*, XI (1926), pp. 79-88.
- ORTÍ, M. A., *Siglo quarto de la conquista de Valencia*, València, Joan Baptista Marçal, 1640.
- ORTÍ I MAJOR, J. V., *Quinta centuria de la Conquista de Valencia*, València, Antoni de Bordassar, 1738.
- PAVIA PAVIA, S., *Don Miguel Amat y Maestre (Pascual Verdú) y los orígenes literarios de Azorín*, Petrer, Caixa d'Estalvis, 1986.
- PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, a cura de F. Soldevila, Barcelona, Ed. 62, 1984.
- PERELLÓ BOU, T., *Historia de don Jaime I de Aragón*, València, Josep Canales Romà, 1891.
- QUADRADO, J. M., *Historia de la conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su testo lemosín, vertida la primera al castellano y adicionada con numerosas notas y documentos*, Ciutat de Mallorca, Ed. Mallorquina, 1850.
- QUINTANA I TORRES, A., *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 1998.
- QUINTANA, A., i R. CALAFAT, *La pervivència del rei en Jaume*, Ciutat de Mallorca, Documenta Balear, 1992.
- RAMOS MALDONADO, S. I., «Los prólogos de Bernardino Gómez Miedes. II: Contenido y estructura», *Excerpta Philologica*, 9 (1999), pp. 285-309.
- REMESAL, J., A. AGUILERA, i L. PONS, *Comisión de antigüedades de la Real Academia de la Historia: Cataluña. Catálogo e índices*, Madrid, Real Academia de la Historia, 2000.
- RIERA I SANS, J., «La personalitat eclesiàstica del redactor del *Libre dels Feyts*», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, pp. 575-591.

- RIQUER, M. de, *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1947.
- RIQUER, M. de, *Los trovadores. Historia literaria y textos*, Barcelona, Ariel, 1975.
- ROCA RICART, R., *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007.
- RODRIGO ESTEVAN, M. L., «Jaime I, Aragón y los aragoneses: reflexiones sobre un rey, un territorio y una sociedad», dins E. Sarasa (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2009, pp. 7-38.
- RODRÍGUEZ, J., *Biblioteca valentina*, València, Josep Tomàs Lucas, 1747.
- ROMEU I FIGUERAS, J., «Poesies en català de Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle XVII (I)», *Els Marges*, 14 (1979), pp. 97-111.
- ROS, C., *Diccionario Valenciano-Castellano*, València, Benet Montfort, 1763.
- RUBIO VELA, A., «Jaime I. La imagen del monarca en la Valencia de los siglos XIV y XV», dins G. Colon, i T. Martínez Romero (eds.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*, Castelló-Barcelona, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2008, pp. 129-155.
- SALVÀ, J., «El cronista Dameto. Adicciones a Bover», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 38 (1987), pp. 167-184.
- SANCHIS SIVERA, J., *Estudis d'història*, (ed. M. Rodrigo), València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- SANTAMARÍA, A., «Creación de la Corona de Mallorca. Las disposiciones testamentarias de Jaime I», *Mayurqa*, 19 (1980), pp. 125-144.
- SAVALL Y ARANDA, P., *Exhortación a la instancia de la canonización del rey Jaime I de Aragón, llamado el Conquistador, obra póstuma del señor Gaspar Galcerán de Castro y de Pinós, conde de Guimerá*, Saragossa, Vicente Andrés, 1861.
- SCHIFF, M., *La Bibliothèque du Marquis de Santillana*, París, E. Bouillon, 1905.
- SEGUÍ SOLIVELLAS, F., *Conquista de Mallorca por el serenísimo rey don Jaime I de Aragón*, Palma, Josep Tous, 1925.
- SIMON I TARRÉS, A., «La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)», dins A. Balcells (coord.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, pp. 93-116.
- SOLDEVILA, F., «Catalunya ha tingut poesia èpico-popular? I: la Crònica de Jaume I», *Revista de Catalunya*, II (1925a), pp. 240-250.
- SOLDEVILA, F., «Catalunya ha tingut poesia èpico-popular? II: la Crònica de Bernat Desclot», *Revista de Catalunya*, III (1925b), pp. 346-358.
- SOLDEVILA, F., «La qüestió de les prosificacions en les cròniques catalanes», *Revista de Catalunya*, IV (1926), pp. 605-618.

- SOLDEVILA, F., «Les cançons de gesta i la Crònica de Descloit», *Revista de Catalunya*, VIII (1928), pp. 387-397.
- SOLDEVILA, F., *Les prosificacions en els primers capítols de la Crònica de Descloit, Discurs a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1958.
- SOLDEVILA, F., *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1971.
- SOLDEVILA, F., *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels fets del rei En Jaume*. Rev. de J. Bruguera i M. T. Ferrer Mallol. Nota ed. J. Massot, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- TOMIC, P., *Històries e conquestes del realme d'aragó e principat de Catalunya*, a cura de J. Iborra, Catarroja-Barcelona, Afers, 2009.
- TORNAMIRA DE SOTO, J., *Sumario de la vida política y hazañosos hechos del rey don Jayme I de Aragón*, Pamplona, Carlos de Labayen, 1622.
- TOURTOULON, CH. DE, *Jacme Ier le Conquérant, roi d'Aragon*, 2 vols., Montpeller, de Gras, 1867.
- TOURTOULON, CH. DE, *Don Jaime el Conquistador* (trad. T. Llorente), València, Impremta Domènech, 1874.
- UN INGENIO VALENCIANO, *Comedia famosa. La Conquista de Valencia por el rey don Jayme*, València, Viuda de Josep d'Orga, 1762.
- UTRILLA UTRILLA, J. F., «La nobleza aragonesa y el estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos», dins E. Sarasa (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2009, pp. 199-218.
- VERDAGUER, J., *Discurs de mossèn Jacinto Verdaguer llegit en la festa del 1er de maig de 1881*, Barcelona, La Renaixença, 1881.
- VICIANA, M. de, *Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, a cura de J. Iborra, València, Publicacions de la Universitat de València, 2002.
- VICIANA, M. de, *Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, a cura de J. Iborra, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013.
- VICIANO, P., «Mirar el passat amb ulls barrocs: l'Edat mitjana en la Crònica d'Escolano», dins *Cabanilles i el Barroc valencià. Actes de les II Jornades Culturals*, Algemesí-València, Ajuntament d'Algemesí-Saó, 1999, pp. 119-127.
- VILLALBA DÁVALOS, A., *La miniatura valenciana en los siglos XIV y XV*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1964.
- VILLARROYA, J., *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey don Jayme Primero no es el autor de la Crónica o Comentarios que corren a su nombre*, València, Benet Montfort, 1800.
- VINAS, A. i R., *La conquesta de Mallorca*, Palma de Mallorca, Moll, 2007.

XIMENO, V., *Escritores del reino de Valencia*, 2 vols., València, Josep Estevan Dolz, 1747-1749.

ZURITA, J., *Anales de Aragón* (ed. Á. Canellas López; ed. electrònica de J. J. Iso (coord.), M. I. Yagüe i P. Rivero), Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2003 <<http://ifc.dpz.es/publicaciones/ver/id/2448>>.

*E*_{dició}

Criteris d'edició

L'any 2010, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua edità per primera vegada de manera íntegra el ms. C del *Llibre dels feits del rei Jaume* en col·laboració amb la Biblioteca de Catalunya, que el serva. L'edició s'acompanyà, dins d'un mateix estoig, amb la reproducció facsímil de l'esmentat manuscrit, sovint conegut com a manuscrit d'Aiamans (1380). Els autors de l'edició, Antoni Ferrando Francés i Vicent Josep Escartí Soriano, en vam fer una edició filològica i vam completar les omissions del ms. C amb els fragments corresponents del ms. H. En certa manera, s'arredonia així el treball d'edició crítica del *Llibre dels fets del rei en Jaume* (1991), de Jordi Bruguera, que havia pres com a base el manuscrit H, més conegut com a manuscrit de Poblet (1343). És el treball que el mateix Bruguera lamentà no haver fet.

En els darrers anys s'han publicat nombrosos treballs sobre el *Llibre dels feits*: edicions modernitzades, estudis filològics i l'edició de la traducció llatina de fra Pere Marsili, coneguda com a *Liber gestorum* (2015), a cura d'Antoni Biosca, que han significat notables avanços en el coneixement de la crònica jaumina. Transcorreguts quasi tres quinquennis, la direcció de la col·lecció Fonts Històriques Valencianes, de la Universitat de València, i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua han considerat oportú editar de nou el ms. C, atesos l'escàs tiratge i les característiques formals d'aquella edició de luxe, que no han pogut contribuir a una difusió àmplia del text jaumí íntegre. No cal dir que la nova edició es basa en la versió textual canònica del *Llibre dels feits* que establí el rei Pere el Cerimoniós.

En aquesta nova edició del ms. C, revisada i més àmpliament anotada, s'han seguit bàsicament els mateixos criteris de transcripció de l'edició de 2010, però s'hi han incorporat nombroses aportacions de tipus textual, lingüístic i històric. L'anotació crítica ha abordat les variants i les qüestions que s'han considerat d'interès interpretatiu i filològic, i no sols els aspectes merament textuais. S'ha beneficiat de l'aparat textual de l'edició de Bruguera (1991), però per a la interpretació filològica, absent en aquella, s'ha servit de les edicions crítiques del *Liber gestorum*, de Pere Marsili, i de les *Gestas del rey don Jaime*, de Juan Fernández de Heredia, fetes per Antoni Biosca (2015) i per Francisco José Martínez Roy (2010) respectivament, que són uns testimonis que Bruguera no considerà. Tot i amb això, cal remarcar que una bona part de les qüestions filològiques més problemàtiques s'ha tractat àmpliament en la part introductòria de la present edició. En diverses qüestions de caire filològic i històric ens hem beneficiat del saber de Josep Martines Peres i

de Mateu Rodrigo Lizondo, respectivament. També ens ha estat útil la consulta de l'adaptació al català modern del text jaumí feta pel malaguanyat Josep Maria Pujol (2008), que, conscient de la complexitat del *Llibre dels feits*, reivindicà la necessitat de mamprendre'n una nova edició crítica.

Pel que fa al tractament textual del *Llibre dels feits*, cal advertir que en aquesta edició del ms. C no sols s'han incorporat, gràcies sobretot al ms. H, els fragments omesos (generalment per homeotelèuton) en el procés de transmissió textual, sinó que també s'hi ha substituït el text dels folis 2-8 i 10-17 del ms. C incorporats després de 1557 —copiats maldestrament per un amanuense mallorquí— pel text corresponent del ms. D, el més pròxim textualment al ms. C. La incorporació de les omissions del ms. C s'ha fet posant entre claudàtors el text recuperat. Tant la incorporació al text del ms. C d'aqueixes omissions com la de les dues seccions procedents del ms. D s'han fet respectant sempre les grafies originals del ms. H i, si és el cas, dels altres manuscrits. La substitució d'aqueixes dues seccions del ms. C per les seccions corresponents del ms. D s'ha fet distribuint el text reproduït d'acord amb la foliació del ms. C, i no del ms. D. Sengles notes a peu de pàgina donen compte de l'inici i del final de les seccions substituïdes. En la nostra edició s'ha prioritzat, doncs, la reproducció del text íntegre i més correcte del *Llibre dels feits*. Tanmateix, el lector pot consultar en l'apèndix d'aquesta edició el text de les dues seccions del ms. C que van ser substituïdes després de 1557. Aquestes s'editen, però, sense cap anotació, ja que la informació pertinent es pot obtenir a partir de l'edició que n'hem fet.

Pel que fa a la transcripció filològica, s'han respectat sempre les grafies originals, bé que distribuint i puntuant el text d'acord amb la normativa i amb les convencions auxiliars que fa servir la llengua catalana actual (majúscules, minúscules, accentuació, guionets, apòstrofs, dièresis i puntuació). En el cas de la *e* tònica en un text de fesomia occidental —extremoccidental, si ens atenim a la terminologia utilitzada per Coromines—, com és el *Llibre dels feits*, s'ha optat per l'accentuació occidental en els casos pertinents. Només s'han regularitzat *i/j*, *u/v* i *c/ç* i s'han simplificat les *ff*- i *ss*- dobles inicials. S'ha recorregut als diacrítics que solen usar les edicions filològiques per tal de facilitar la comprensió dels mots homògrafs. S'ha fet servir el punt volat per a indicar les elisions vocàliques que no es representen en la normativa actual. S'han desenvolupat sistemàticament les abreviatures. Per a aspectes concrets de la fixació textual s'ha comptat amb l'atentíssima col·laboració d'Emili Sáez Aranda.

Pel que fa al tractament de les lliçons problemàtiques de C, s'ha adoptat com a criteri general introduir en el cos de l'edició les solucions textuais indubtablement correctes de H i dels altres manuscrits, però s'han indicat sempre i, si convé, s'han comentat en nota les lliçons que han estat objecte d'esmena. En tot cas, en el cos textual s'ha recorregut als claudàtors per a indicar les reconstruccions i als parèntesis per a indicar la supressió d'alguna lletra evidentment sobrer.

Quant a la presentació formal del text, s'ha proposat la numeració dels capítols d'acord amb les segmentacions que presenta el ms. C i s'ha incorporat, entre claudàtors, tant en l'edició del text com en l'índex, un títol factici per a cada capítol que permetia reflectir-ne el contingut bàsic. Tant en l'edició com en l'índex s'han fet constar també les correspondències numèriques entre els capítols del ms. C i els del ms. H que edità Bruguera, que s'indiquen entre parèntesis al costat de la numeració del ms. C.

Els índexs toponímic i antroponímic ofereixen les informacions geogràfiques i històriques bàsiques per a una comprensió millor del text jaumí. Per a la confecció d'aquests repertoris han estat útils les informacions de l'aparat crític de l'edició del *Llibre dels feits del rei En Jaume*, de Ferran Soldevila, dins *Les quatre grans Cròniques*, amb revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol (Barcelona, IEC, 2007), la consulta de l'*Índex onomàstic i toponímic* corresponent a aquesta edició fet per Andreu Gabriel (Barcelona, IEC, 2016, pp. 77-212), la consulta de l'índex antroponímic («Els personatges») de la versió en català modern d'*El Llibre dels fets de Jaume el Conqueridor*, de Josep M. Pujol, reproduït dins l'edició del text jaumí patrocinada per Agnès i Robert Vinas (Mallorca, Editorial Moll, 2008, pp. 389-396). A més a més, s'ha comptat amb la inestimable ajuda de Jacob Mompó Navarro i amb les útils observacions d'Enric Guinot.

El resultat final d'aquesta edició no hauria estat possible sense la complicitat de la Comissió de Publicacions de l'AVL i sense la generosa col·laboració d'Inma Mesa i de Maite Simón, de PUV.

AQUEST ÉS LO COMENÇAMENT DEL PRÒLECH SOBRE EL LIBRE
QUE FÉU EL REY EN JACME, PER LA GRÀCIA DE DÉU
REY DE ARAGÓ E DE MALLORCHES E DE VALÈNCIA,
COMTE DE BARCHINONA E D'URGELL
E SENYOR DE MUNTPESSLER, DE TOTS LOS FETS
E DE LES GRÀCIES QUE NOSTRE SENYOR LI FÉU EN LA SUA VIDA

1. (1)

INCIPIT PROLOGUS

Recomta¹ mon senyor sant Jacme que fe sens obres morta és. Aquesta paraula volch nostre Senyor complir en los nostres feyts. E jassia que la fe sens les obres no valla res, quant abdues són ajustades, fan fruyt, lo qual Déus volch reebre en la sua manssió. E ja fos açò que'l començament de la nostra naxença fos bo, en les obres nostres havia mester mellorament, no per tal que la fe no fos en nós de creure nostre Creador e les sues obres, e a la sua Mare pregar que pregàs per nós al seu car Fill que'ns perdonàs lo tort que li teníem. On de la fe que nós haviem, nos ha aduyts a la vera salut. E quant nostre senyor Jesuchrist, qui sab totes coses, sabia que la nostra vida se allongaria tant que fariem ajustament de bones obres ab la fe que nós haviem, fahie'ns tanta de gràcia e de mercé, que, per peccadors que nós fóssem, de peccats mortals e de venials, no volch que nós preséssem onta ne dan que vergonya·n² poguésssem haver en cort ne en altre loch, ne volch encara que nós moríssem tro açò haguéssem complit. E és tanta la mercé que ell nos fahia, que tota hora nos fahia honrar de nostres enemichs, de fet e de paraula, e'ns donava en nostra vida salut en nostra persona. E si alcunes vegades nos dava malalties, fahia-o per manera de castigament, en semblança del pare qui castiga lo

¶¹ És l'opció de C i de la resta de manuscrits, a excepció de H, que fa: *Retrau*.

¶² En CN: *vergonya lo'n*; en HD: *vergonya·n*, que adoptem.

fill. Car diu Salamó que qui perdona a son fill les vergues de castigament mal li fa e no sembla que li vulla bé. E hanch nostre Senyor no·ns castigà tant fort que a nós tingués dan. On li grahiem, la hora que·ns castigava, lo castigament que·ns fahia: e ara, de tot en tot, quaix conexem que per nostre prou o fahia. E membra'ns [bé] una paraula que·ns retrau la Sancta Scriptura, que diu: *Omnis laus in fine canitur*, que vol dir aytant que la mellor lahor que hom pot haver sí és a la fi e derreria dels seus anys. E la mercé del Senyor de glòria ha feyt a nós en aquesta semblança, per què és complida la paraula de sant Jacme, que a la derreria dels nostres anys volch complir que la obra se acordàs ab la fe.

E nós, esguardant e pensant qual era aquest món en lo qual los hòmens vivien humanalment, e com és petit aquest segle [e frévol]³ e plen d'escàndel e com l'altre ha glòria [en si] sens fi, e nostre Senyor com ¶^{1v} la dona a aquells qui la volen haver ne la percassen; e, esguardan encara com és gran lo seu poder e petita la nostra flaquea, e coneguem e entenem per veritat aquest mot que diu la Sancta Scriptura: *Omnia pretereunt preter amare Deum*, que vol dir aytant que totes coses del món són trespassadors e que·s perden, sinó tan solament la amor de Déu. E nós, conexent que aquesta era la veritat e l'als menssonja, ⁴volguem la nostra penssa e les nostres obres donar [e pensar] e endreçar als manaments de nostre Senyor, salvador nostre, e lexiem les vanes glòries d'aquest món per conseguir al seu regne. Car ell nos diu en l'avangeli:⁵ *Qui vult venire post me, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*. E vol aytant dir en romans que qui vol venir après d'ell leix la sua volentat per la sua. E membra a nós encara les grans gràcies que ell moltes vegades nos havia fetes e'l temps de la nostra vida; e, majorment a la derreria dels nostres dies, volguem lexiar la nostra volentat per la sua.

E per tal que·ls hòmens coneguessen⁶ e sabessen, quant hauríem passada aquesta vida mortal, ço que nós hauríem feyt, ajudant-nos lo Senyor poderós, en qui és vera trinitat, lexiem aquest libre per memòria d'aquells qui volran oir de les gràcies que nostre Senyor nos ha fetes e per donar exemple a tots los altres hòmens del món que facen ço que nós havem fet de metre sa fe en aquest Senyor qui es tan poderós.

¶ ³ Afegit del ms. H, absent no sols en el ms. C, sinó també en DEVN: Luciano José Vianna (2014: 87-90) el considera una interpolació de H induïda pel «patrocinador» de H, el rei Pere el Cerimoniós. Interpretació discutible, ja que el Cerimoniós també patrocinà el ms. C, on no figura l'afegit. En tot cas, podria ser una interpolació induïda per Jaume II, patrocinador de la traducció de Marsili, un rei que també qüestionava

la legitimitat dels reis de Mallorca. Cal tenir en compte que el *Liber regum* (LR), de Pere Marsili, i el *Libro de las gestas del rey don Jaime de Aragón* (Gestas), de Juan Fernández de Heredia, ometen tot el capítol primer del *Llibre dels feits* (LF). ¶ ⁴ És l'opció de CDEVN; en H: *monçònega*. ¶ ⁵ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Mariana, lib. II, c. 12, in fi.* ¶ ⁶ Al marge esquerre, amb lletra del copista, Joan de Barbastro: *coneguessen*.

2. (2)

[DEL LLINATGE DEL REI JAUME]

Vera cosa és e certa que nostre avi el rey don Alfós fêu parlar matrimoni ab l'emperador de Constantinoble, qui havia per nom Manuel, que li donàs sa filla per muller. E sobre aquelles paraules que foren tractades e acordades de abdues les parts, ço és a saber, de nostre avi e de l'emperador, fêu lo matrimoni nostre avi ab la regina dona Sanxa, que fo filla de l'emperador de Castella. E l'emperador de Constantinoble, no sabén lo matrimoni que ell havia fet, envià sa filla al rey don Alfonsso d'Aragó, qui era comte de Barchinona e marquès de Prohença.

E .I. bisbe e .II. richs hòmens que venien ab ella, e, quant foren a Muntpesler, saberén que el rey don Alfonsso, nostre avi, havia la regina dona Sanxa, filla de l'emperador de Castella, presa per muller,⁷ ¶^{2r} e viren-se en gran embarch [e en gran pensament] què farien, pus ell havia presa altra muller. E en Guillem de Muntpeller era senyor de Muntpeller e de la senyoria que pertany a Muntpeller. E aquells nobles qui eren venguts ab la filla de l'emperador demanaren al dit senyor què·s⁸ farien d'aquest engan e d'aquest falliment que havien pres: que ells vinents ab la filla de l'emperador Manuel al rey don Alfonso que la presés per muller, e ell ne havia altra presa, e que·ls donàs consell en què guissa se'n captendrien. E ell respòs-lus que haurien pres consell.

E, quant en Guillem de Muntpeller hac⁹ tot son consell ajustat, donaren-li per consell sos richs hòmens e sos cavallers e aquells qui eren hòmens de valor en la vila de Muntpeller que la retingués per muller, e, pus Déus li havia feta tanta de gràcia que la filla de l'emperador Manuel, qui era en aquell temps lo mellor hom de crestians, era venguda en sa vila ne al loch hon ell era, e era desconsolada del marit que devia haver, que la presés per muller e que no la'n¹⁰ lexàs tornar per nul·la res.

E, sobre açò, ell fêu sa resposta al bisbe e als nobles qui vingueren ab ella. E la resposta fo aytal, que·ls envià a dir per sos missatgers: que Déus li havia tanta gràcia dada, que, pus ella no havia aquell marit que devia haver, que ell la volia haver per muller. E, quant los missatgers de l'emperador hoÿren aquesta paraula, ab lo desconort que havien de primer, los doblà: que la filla de l'emperador presés

¶ ⁷ Ací comença la primera secció de fulls de paper (folis 2 a 8) que fou incorporada en el ms. C amb una reproducció maldestra del text corresponent de l'edició valenciana de la *Crònica* de Jaume I, de 1557. La segona i última secció amb text procedent de la mateixa edició valenciana ocupa els folis 10-17. En vista dels

nombrosos errors d'aqueixes seccions, les hem substituïdes per la versió corresponent del ms. D, el més pròxim textualment a C, bé que conservant-hi la mateixa distribució de folis del ms. C.

¶ ⁸ En CDEV: *què*; en HN: *què·s*, que adoptem.

¶ ⁹ En DE: *ha*; en els altres mss: *hac*, que adoptem.

¶ ¹⁰ En CDEV: *la*; en H: *la'n*, que adoptem.

marit sinó fos rey o que fos emperador, car altre no li'n tanyia. E pregaron-lo molt caramente que, per la valor qui en ell era e per Déus, que'n lexàs tornar la filla de l'emperador, car ells li havien promés que, si aquell matrimoni no's fahés, que ells la tornarien a son pare per terra o per mar; e que no'ls embargàs, pus rahó no y havia, ne per ell no era venguda.

Ab aytant respòs-los en Guillem de Muntpeller e son consell que d'altra manera no seria. E, quant los missatgers de l'emperador enteseren la lur volentat e que de altra manera no podia ésser, demanaren lo acort, e ells donaren-lo'ls tro en l'altre dia. E el bisbe e els richs hòmens qui vengueren ab ella veeren que la volentat d'en Guillem de Muntpeller e de son consell havia a passar; pensaren-se que faessen aquell matrimoni ab aquesta condició: que, si fill o filla venia que fos concreat d'en Guillem de Muntpeller e de la filla de l'emperador, que fos senyor de Muntpeller, vivent aquell o aquella. E tornaren a fer lur resposta e dixeren a'n Guillem de Muntpeller e a son con[¶]sell que ells los podien mal fer o pendre o que la'ls tolguessen, mas ab¹¹ la lur volentat ne ab la de ella no farien aquell matrimoni, si donchs no fäïen en aquesta manera: que ell los prometés ab sacrament e ab homenatge, e que u faessen jurar a tots los hòmens de Muntpeller de deu anys ensús, que jurassen que fill o filla que fos de abdós, que fos senyor de Muntpeller, si fos hom o aytambé si fos femma. E aquestes paraules foren meses en cartes. E'n aquesta manera, en Guillem de Muntpeller, hagut consell de sos nobles [e de son conseyl], atorgà les paraules, e féu-se el matrimoni. E en Guillem de Muntpeller hac de aquella dona huna filla per nom Maria.

3. (3)

[DEL MATRIMONI ENTRE EL REI PERE D'ARAGÓ I MARIA DE MONTPELLER]

E, quant vench adenant, fonch parlat matrimoni entre lo rey don Pedro, nostre pare, e la filla d'en Guillem de Muntpeller, que era dona de Muntpeller e de totes ses pertinències; e ella, que daria son cors e Muntpeller ab totes ses pertinències. E enaxí féu-se lo matrimoni, e fò lo seu nom crescut, que hac nom la regina madona Maria.

¶¹¹ CDEV ometen: *ab*; en H: *ab*, que adoptem.

4. (4)

[DE COM LA REINA MARIA OBTINGUÉ DEL PAPA QUE MONTPELLER FOS PER A ELLA I PER AL SEU FILL JAUME]

E, puys en Guillem de Muntpeller, estan ella viva, pres huna altra dona que era de Castella —de la qual no·ns membra lo nom del pare, mas ella havia nom dona Agnés—, de la qual hac aquests fills, per nom: en Guillem de Muntpeller, qui tench Peoylbà¹² entrò a la hora de la sua mort; e l'altre en Burgunyó; e en Bernat Guillem —(e) aquell Bernat Guillem qui nós heretam e donam muller per nom na Juliana,¹³ que era del linatge de la mare, [per nom] d'Entença,¹⁴ filla d'en Ponç Huch, frare del comte d'Ampúries, qui havia nom Huc—; e hun altre frare que nudria nostre pare, qui havia nom Tortoseta.

E aquest Guillem de Muntpeller, qui era major fill d'en Guillem de Muntpeller, punyà com fos senyor de Muntpeller, per ço car ell era hom. E aquest plet vench denant l'apostoli, sí¹⁵ que nostra mare, la reyna dona Maria, anà en cort de Roma per mantenir son dret, e que nós, qui érem son hereter, fóssem senyor de Muntpeller. E tengren tant son plet denant l'apostoli que·ls donà per sentència —sí que n'i ha decretal escrita, de la sentència de l'apostoli—, que jutgava¹⁶ aquells qui eren fills d'en Guillem de Muntpeller e de na Agnés que no eren de leal conjugui, car eren fets en adulteri, havén ell altra muller. E jutgà que Muntpeller fos de la regina dona Maria e de ^{3r} nós, qui érem son fill.

5. (5)

[DE LA CONCEPCIÓ I NAIXEMENT DEL REI JAUME]

Ara comptarem en qual guisa ne quel manera nós fom engenrat e en qual manera fo lo nostre naximent. Primerament, en qual manera nós fom engenrat. Nostre pare, el rey en Pere, no volia veure la reyna, nostra mare. Esdevench-se que una vegada que·l rey, nostre pare, fo en Lates, e la regina, nostra mare, fo en Miravall, e vench al rey hun ric hom, per nom en Guillem d'Alcalà, e pregà'l tant que·l féu anar al loch de Miravall, hon era la regina, nostra mare. E aquella nit que amdós foren en Miravall volc nostre Senyor que nós fóssem engendrats.

¶ ¹² En CDEV: *Peoylbà*, llicó diferent de *Peyollà* (H) i de *Peoyllanum* (Marsili) i que Juan Fernández de Heredia evita. Segons Bruguera, deu ser el topònim occità *Paulhan*. ¶ ¹³ En C, el copista mallorquí transcriu *Meliana*, error no present en cap altre manuscrit. En Marsili: *Iusianam*.

¶ ¹⁴ En Marsili: *de domo De Atenza*. *Entença* és la forma que adoptà el català per al topònim aragonés *Atienza*. ¶ ¹⁵ En DE: *apostolici*; en CV: *apostòlich*, *sí*; en H: *apostoli*, *sí*, que adoptem. ¶ ¹⁶ En D, al marge: *Exc[ep]to qui filli sint legitimi per venerabilem (?)*.

E, quant la regina, mare nostra, se sentí prenys, entrà-se'n en Muntpeller. E aquí volc nostre Senyor que fos lo nostre naximent, en casa de aquells de Tornamira, la vespra de Nostra Dona Sancta Maria Candelera. E nostra mare, sempre que nós fom nats, envià'ns a Sancta Maria, e portaren-nos en los braços, e deÿen matines en la sglésia de Nostre Dona. E, tantost que nos meteren per lo portal, cantaren *Te Deum laudamus*. E no sabien los clergues que nós deguésem entrar aquí, mas entram quant cantaven aquell càntich. E puys, partín de aquí, levaren-nos a Sant Fermí e, quant aquells qui nos portaven entraren per la capella de Sent Fermí, cantaven *Benedictus Dominus Deus Ysrael*.

E, quant nos tornaren a la casa de nostra mare, fo ella molt alegra per aquestes prenòstiques que'ns eren sdevengudes. E féu fer dotze candeles, totes de hun pes e de huna granea, e féu-les encendre totes ensems, e a cada huna mes sengles noms dels apòstols, e promés a nostre Senyor que aquella que pus duraria, aquell nom hauríem nós. E durà més la de sent Jacme bé tres dits de travers que les altres. E, per açò e per la gràcia de Déus, havem nós nom en Jacme.

E axí nós som venguts de part d'ella, que fo nostra mare, e del rey en Pere, nostre pare. E sembla obra de Déus, car les convinences que nostre avi havia fetes de haver aquesta per muller, tornà depuys que aquella natura de l'emperador Manuel e de nostre pare, lo rey en Pere, que per¹⁷ matrimoni se cobràs la fallida que en l'altre matrimoni era.

E aenant, nós jaent en lo breç,¹⁸ tiraren per huna trapa, sobre nós, hun cantal, e caech prop del breç,¹⁹ mes nostre Senyor no volc storçre ¶^{3v} que nós moríssem.

6. (6)

[DEL REI PERE, PARE DEL REI JAUME]

E nostre pare, lo rey en Pere, era lo pus franch rey que anch fos en Spanya e el pus²⁰ cortés e avinent, sí que tant donava que ses rendes e ses terres ne valien menys. E era bon cavaller de armes, si bo n'i havia al món. De les altres bones custumes que ell havia no volem parlar per allongament del scrit.

¶¹⁷ DE ometen: *per*, que adoptem a partir dels altres mss.

¶¹⁸ En D: *breçol* amb *ol* ratllat.

¶¹⁹ En D: *breçol* amb *ol* ratllat.

¶²⁰ CDEV ometen: *el* *pus*, que adoptem de H.

7. (7)

[DE LA REINA MARIA, MARE DEL REI JAUME]

De la regina dona Maria, nostra mare, volem aytant dir que, si bona dona havia al món, que ella ho era, e en tembre e honrar Déus e en altres bones costumes que en ella eren. E poríem dir molt de bé de ella, mas diem-ne aytant que serà compliment a tot l'als: que és amada per tots los hòmens del món qui saben de sos capteriments. E nostre Senyor la amà tant e li donà tanta gràcia que regina sancta és clamada per aquells qui són en Roma e per tot l'altre món. E guareix molts malauts, quant beuen o ab vi o ab aygua de la pedra que raen del seu vas. E jau en Roma, en la sglésia de Sanct Pere, prop de sancta Patronilla, que fo filla de sent Pere.

E gardats, aquells qui veurets aquesta scriptura, si aquesta cosa és molt miraculosa, que nostre avi, el rey don Alfons, promés que seria sa muller sa filla de l'emperador, e depuys pres la regina dona Sanxa. E nostre Senyor volc que per aquella promesa que'l rey havia feta e tractada primerament, ço és a saber, que seria sa muller sa²¹ filla de l'emperador Manuel, que aquella que tornàs en son loch. E par-ho en açò: que la neta de l'emperador Manuel fo puys muller de nostre pare, de hon nós venim. E per açò és obra de Déu que aquella covinença que no's complí en aquell temps se complí depuys, com nostre pare pres per muller la neta de l'emperador.

8. (8)

[DE LES LLUITES AMB SIMÓ DE MONTFORT]

E, passat lo temps del nostre naximent, en Symon de Muntfort, qui tenia la terra de Carcassés e de Bederés, e en Tolsà ço que y havia gua[n]yat lo rey de França, ¶^{4r} volc-ne haver amor ab nostre pare, e demanà-li que'ns liuràs a ell, car ell nos nodriria. E ell fià's tant en ell e en la sua amor, que liurà-nos, per nodrir, a ell. E nós stan en son poder, les gents d'aquelles terres que dessus havem dites vengueren a nostre pare e dixeren-li qu'ell podia ésser senyor d'aquelles terres, si ell les volia pendre ne emparar. E el rey en Pere, pare nostre, era franch e fort piadós, e ab la pietat que ell pres de ells dix que se n'empararia, e ab belles paraules enganaven-lo. E de huna part li ho daven de paraula, e d'altra part li ho tollien per obra, car nós hojym dir a'n Guillem de Cervera e a n'Arnau de Castellbò e a'n Dalmau de Crexell e a d'altres qui eren ab ell que li deyen:

¶ ²¹ En CDEV: *sa*, que deu ser un error i que H omet.

—Senyor, veus nostres castells e nostres viles; emparat-vos-ne e metets-hi vostres batles.

E, can ell ho volia fer emparar, dixeren-li:

—Senyor, ¿con gitarets nostres mullers de nostres cases?²² Mas nós e elles ne serem vostres e'n farem vostra volentat.

E per aquesta manera no li atenien ço que li prometien. E mostraven-li lurs mullers e lurs filles e lurs parentes,²³ les pus belles que podien trobar; e, can sabien que ell era hom de fembres, tollien-li son bon propòsit e feÿen-lo mudar en ço que ells volien. E, car les coses serien longues de comtar, vull-vos passar a les coses cares que y foren.

9. (9)

[DE LA BATALLA DE MURET I DE LA MORT DEL REI PERE]

En Symon de Muntfort era en Murell bé ab huyt-cents hòmens a cavall entrò ab mil, e nostre pare vench sobre ell prop de aquell loch hon ell stava. E foren ab ell, d'Aragó, don Miquel de Luésia e don Blasco de Alagó e don Rodrigo Lizana e don Ladró e don Gomes de Luna e don Miquel de Roda e don Guillem de Pueyo e don Aznar Pardo; e, dels altres de sa maynada molts, e d'altres qui a nós no poden membrar. Mas tant nos membra que'ns dixeren aquells qui y havien stat e sabien lo fet, que, levat don Gomes e don Miquel de Rada²⁴ e don Aznar Pardo e alguns de sa maynada que y moriren, que'ls altres lo desempararen en la batalla e se'n fogiren; e foren-y, de Cathalunya, en Dalmau de Crexell e n'Uc de Mataplana e en Guillem de Orta e en Bernat dez Castellbisbal; e aquells fogiren ab los altres. Mas bé sabem per cert que don Nuno Sànxex e en Guillem de Muncada, qui fo fill d'en Guillem Ramon de Muncada e de na Guillema de Castellvill, no foren en la batalla, ans ¶^{4v} enviaren misatge al rey que'ls speràs; e el rey no'ls volch sperar, e féu la batalla ab aquells qui eren ab ell. E, aquell dia que féu la batalla, és cert que havia jagut ab huna dona, sí que nós hoÿm dir puys a son reposter, qui havia nom Erf e puys fo frare del Spital, qui havia stat en aquell consell, e d'altres qui ho veeren per sos ulls, que anch a l'evangeli no poc star de peus, ans se assech en son siti mentre que'l deÿen. E, ans que fos la batalla, volie's metre en Symon de Muntfort en son poder per fer sa volentat, e volie's avenir²⁵ ab ell. E nostre pare no u volch pendre. E, quant veeren açò lo comte Symon e aquells qui eren

¶ ²² En D, ratllat: *maysons*, que és també la lliçó de HN; en EV: *cases*. ¶ ²³ En CDE: *parents*; en H: *parentes*, que adoptem. ¶ ²⁴ En CDEV: *Roda*,

però la lliçó correcta deu ser *Rada*, que adoptem, ja que la comparteixen H, Marsili i Here-dia. ¶ ²⁵ En CDEV: *venir*; en H: *avenir*.

dedins, preseren penitència e reberen lo cors de Jesuchrist e dixeren que més amaven morir al camp que en la vila. E sobre açò exiren combatre ensemps en huna; e aquells de la part del rey no saberen gens arregar la batalla ne anar ajustats, e feria cada hun rich hom per si e ferien²⁶ contra natura d'armes. E, per lo mal ordenament e per lo peccat que era en ells, hac-se a vençre la batalla, e per la mercé que no y trobaren aquells qui eren dedins. E aquí morí nostre pare, car axí ho ha usat nostre linatge tots temps, que en les batalles que ells han fetes, ne nós farem, devem vençre o morir. E nós romanguem en Carcassona en poder del comte, car ell nos nudria e tenia aquell loch.

10. (10)

[DE COM EL REI JAUME FOU PORTAT A MONTSÓ]

E, puys, passat açò, nostres naturals demanaren-nos e garrejaren ab francesos e ab aquella nostra terra que ells tenien, ço és a saber, don Nuno Sànxez, e en Guillem de Muncada e en Guillem de Cardona, pare d'en Ramon Folch. E, part la guerra que ells faeren de Narbona e d'altres lochs, enviaren missatge a l'apostoli, Innocent tercer, que ell presés e tingués consell que estengués en Symon de Muntfort, per vet o per altra manera, que cobrassen nós, qui érem lur senyor natural, que no y havia pus fill de nostre pare de leal matrimoni, si nós no. E aquest apostoli papa Innocent fo lo millor apostoli, que del temps que fahem aquest llibre en .C. anys passats no hac tan bon apostoli en l'església de Roma, car era bon clergue en los sabers que partanyien a apostoli de saber, e havia seny natural, e, dels sabers d'aquest món havia gran partida.

E envià tan forts cartes e tant bons [¶]^{5r} misatgers al comte Symon, que li hac atorgat que ell nos retria a nostres hòmens. E aduxeren-nos los francesos entrò a Narbona. E a Narbona exiren gran partida dels nobles de Cathalunya e dels ciutadans, e reeberen-nos. E nós podíem haver lahora sis anys e quatre meses. E hagren acort, can foren en Cathalunya, qui nos nudriria. E acordaren-se tots que ns nudrís lo mestre del Temple en Monsó. E son nom d'aquell mestre era en Guillem de Montredon, qui era natural de Osona e mestre del Temple en Aragó e en Cathalunya.

¶²⁶ En CDEV: *fejen*; en H: *ferien*.

11. (11)

[DE COM EL REI JAUME CELEBRÀ LES PRIMERES CORTS DEL SEU REGNAT]

E²⁷ hagren altre consell: que, en nom de nós e ab sagell novell que·ns faheren fer, que manàssem cort a Lèrida, de cathalans e d'aragoneses, en la qual fossen lo archabisbe e els bisbes e els abats e els richs hòmens de cada hun dels regnes; e, de cada ciutat, deu hòmens ab auctoritat dels altres de ço que ells farien [que fos feyt]. E tots vengren al dia de la cort, levats don Ferrando e el comte don Sanxo, car ells havien sperança que cascun fos rey. E aquí juraren-nos tots que·ns gardarien nostre cors e nostres membres e nostra terra, e que·ns guardarien en totes coses e per totes. E el loch hon nós stàvem ladonchs era allí hon nos tenia al braç lo archabisbe n'Espàrech, qui era del linatge de la Barcha e era nostre parent, sus el palau de volta²⁸ qui ara és, e lavors era de fust, a la finestra hon ara és la cuyna per hon dona hom a menjar a aquells qui menjen en lo palau. E, feyt lo dit sagrament, partí's la cort. E el Maestre levà'ns a Muntsó, e stiguem-y dos anys e mig²⁹ a hun tinent. E tota la renda que nostre pare havia en Cathalunya e en Aragó era empenyorada tro als juheus e als serrahins; e encara les honors, qui eren bé set-centes cavalleries en aquell temps; e nostre pare, lo rey en Pere, havia-les totes donades e venudes, de cent trenta enfora. E no haviem a hun dia, quant nós entram en Monsó, què menjar. Axí era la terra destroyda e empenyorada!

12. (12)

[DE LES BANDOSITATS ENTRE ELS NOBLES D'ARAGÓ]

E, nós stan en Montsó, faeren-se bandos e partides entre los richs hòmens d'Aragon. Don Pero Ahonés e don Atorrella³⁰ e don Exemén d'Urrea e don ¶^{5v} Arnau Palasín e don Bernat de Benavent e don Blasco Maça e d'altres qui a nós no membren, e de richs hòmens e de cavallers faeren bando e³¹ partida ab lo comte Sanxo, qui era lur cap, e segui(r)en la sua carrera. E don Pero Ferràndeç de Çagra, senyor de Albarazí, e don Rodrigo Liçana e don Blasco d'Alagó tenien-se ab don Ferrando e feyen de ell lur cap.³² E don Pero Cornell ne don Vallés d'Antilló no havien encara terra ne honor, per ço com eren tan jóvens, e tenien-se una

¶²⁷ En D, al marge: *Les primeres cortz en Lleyda*.

¶²⁸ En CDEV: *al palau volt*; en H: *el palau de volta*, que adoptem. ¶²⁹ En D, al marge: *2 anys y mig en Monsó*. ¶³⁰ En CDV i Marsili: *Atorella*,

que adoptem; en E: *Torella*; en H: *Atorela*; en Heredia: *Torrelles*. ¶³¹ En CDEV: *en*; en H: *e*, que adoptem. ¶³² En CDEV: *cap*; en H: *lur cap*, que adoptem.

vegada ab huns e altra ab altres. E don Exemén Cornell era ja de dies e pesava-li aquell mal que ell veïa en Aragó tan gran, car ell era lo pus sanct hom que en aquell temps fos en Aragó e el pus aconsellat. E algunes vegades venien a Muntsó e pregaven-nos que exíssem del castell de Muntsó per partides, per tal que vinguéssem de la huna partida e que destruýssem l'altra.

13. (13)

[DE COM EL COMTE DE PROVENÇA ISQUÉ DE DEL CASTELL DE MONTSÓ]

E, quant nós fom de edat de nou anys e que no'ns podíem aturar en Muntsó, nós ne el comte de Prohença, tant volíem exir, car era necessari a la terra, fo acort del Maestre e dels altres que nos lexassen exir de aquell loch. E, avans que nós ne exíssem, bé per set meses, vench missatge al comte de Prohença, per richs hòmens de sa terra, que a dia sabut vendrien ab huna galea a Salou e que'l traurien celadament del castell de Muntsó e que se n'yrien ab ell tro en Prohença. E axí com fo cogitat per ells, se complí. E, quant ell se'n volc anar, dix que volia parlar ab nós e va'ns³³ descobrir son secret, e pres comiat de nós, ploran ab aquells que eren venguts per ell. E nós ploram ab ell per la dolor del partiment, mas per la sua anada playà'ns molt. E l'altre dia, a prop del foscant de la nit, exí's del castell ab en Pere Auger, que'l nudria, ab dos scuders seus, e tranuytaren e passaren Leyda en semblança que altres hòmens eren e desfigurats de vestidures. E en l'altra nuyt anaren-se'n a Salou e recullí's en la galea e anà-sse'n en Prohença. E, per tal que hom sàpia los nostres anys e'ls seus, havia ell dos anys e mig més que nós.

14. (14)

[DE COM EL REI JAUME ISQUÉ DE DEL CASTELL DE MONTSÓ]

E, quant los frares veeren que'l comte de Prohença se n'era anat, sí que no'ls ho féu saber, enteseren que la nostra stada³⁴ no'ls era ¶^{6r} bona. E, quant lo compte don Sanxo ho hoý,³⁵ pesà-li molt la anada del comte de Prohença. E, quant ell entés que ell se n'era anat ab aquells qui eren del seu bando de Aragó, volc-se del tot apoderar d'Aragó. E nós enviam missatge a don Pero Ferrandiç de Çagra e a don

¶³³ En D: *evans descobrir*; en C: *avans descobrir*; en EN: *e vans descobrir*, que H transforma en: *e descobrí'ns*. Reconstruïm a partir dels diversos

testimonis. ¶³⁴ En D, abans de *stada* apareix, ratllada, *anada*. ¶³⁵ En CDE: *hoý*; en HV: *ho hoý*, que adoptem.

Rodriguo Liçana e a lur bando, e a'n Guillem de Cervera que vinguessen a nós a Muntsó, car en totes maneres ne volíem exir; e ells seguraren-nos que'ns ajudarien e que'ns valdrien ab tot lo lur poder. E, quant ho hoý lo comte don Sanxo, féu son ajustament ab aquells qui eren de sa ajuda e dix que tanta de terra com nós ne aquells qui ab nós eren passarien en Aragó de part Cinqua, que ell la cobriria de presset vermell.

E nós exim, sus en l'alba, de Muntsó. E, quant fom al pont, sperà'ns la companya, e dixeren-nos que'l comte don Sanxo era en Selgua ab tot son poder, e que's combatria ab nós. E nós no hauríem ladonchs cor .IX. anys, e, per temor de la batalla que cuydàvem haver, hun cavaller, de qui no'ns membra lo nom, prestà'ns hun gonió lauger, que'ns vestíssem. E açò fo lo nostre començament de les primeres armes que nós presem.

E aquell dia anam a Berbegal, sí que no(s) trobam contrast en la carrera, e l'altre dia entram en Osca. E vinguem despuys a Çaragoça. E fo la primera veguada que nós entram anc en Aragó. E les gents foren molt alegres de la nostre venguda.

15. (15)

[DE COM SEGUIREN LES BANDOSITATS I DEL SETGE DE LIÇANA]

E, nós stan en Çaragoça, era en aquesta partida don Pero Ferràndeç Çagra e aquells que desús havem dit ab nós. E vench-nos missatge que don Rodrigo de Liçana havia pres don Lop d'Alvero, qui era parent de don Rodriguo de Liçana. E don Pelegrí de Trossillo³⁶ havia sa filla de don Lop d'Alvero per muller.³⁷ E aquest Pelegrí e son frare, don Gil, pregaren-nos e clamaren-nos amor e mercé que donàssem consell e ajuda a la presó de don Lop d'Alvero, car don Rodriguo lo havia pres, sí que no's guardava don Lop d'Alvero de ell ne l'havia desafiàt. E havia-li tolt lo castell e la vila d'Alvero³⁸ e bé .X. mil barcelles³⁹ de pa qui eren seus, oltra lo mal que havia fet als christians e als serrahins d'Alvero. E aquella cosa tengren per mal feta tots aquells qui ab nós eren, e tots aquells de Aragó qui açò sabien. E fo acord de nostre consell, car nós no⁴⁰ havíem aquell seny que sabésssem dar consell ||^{6v} a nós ne a altre, que anàssem sobre ell e que cobràssem don Lop de Alvero ab tot aquell dan que pres havia e que'l traguésssem de presó. E anam sobre Alvero

¶ ³⁶ En CDEV: *Rodrigo de Trosillo*; en N: *Rodrigo de Trossil*; en Marsili: *Peregrinus De Atro*; en H: *Pelegrí d'Atroçil*. La lliçó correcta deu ser: *Pelegrí d'Atrosillo*, que adoptem. ¶ ³⁷ En CDEVH: *sa filla*, que refecteix l'article salat. La filla de Lop d'Alvero era Sanxa López. ¶ ³⁸ Actualment, el

nom de la població és *Albero*. ¶ ³⁹ En DE: *bes*, forma abreviada de *barcelles*, que és també la de CV. Al marge de D: *X bes. són 833 cañicos y 4 barcelles*. En canvi, en H llegim: *kafices* i en Marsili: *caficia*. ¶ ⁴⁰ D omet: *no*, que restablim a partir dels altres mss.

ab hun fenèvol que faem fer en Oscha. E aquells que don Rodrigo havia mes làins per stabliment reteren-se sempre quant veeren que'l fenèvol y hac tirat dos dies.

E partim-nos de aquí e anam-nos-ne en Liçana, hon tenia pres don Rodrigo a don Lop d'Alvero, e venguem-lo asetjar. E làins era per stabliment don Pero Gómeç e hun altre cavaller de qui no'ns membra lo nom e scuders e altres companyes. Mas don Pero Gómeç era cap de aquells y del castell, e major e mellor. E param-y un fenèvol. E açò era en lo temps de maig. E tirà lo fenèvol, quant fo parat, .D. pedres de nuyt e .M. de dia. E, quant venc ora de vespres, hac tant derrocat del mur que gran portell y hac fet. E la crida se moch en la ost que anassen combatre. E armaren-se e moch-se la batalla. E combatien-los aquells de la ost, a escut e lança, e tots los ballesters de la ost que y eren. E per la batalla no cessava lo fenèvol de tirar, sí que tant fort era la batalla, e de guisa tirava lo fenèvol, que gran res n'i havia, de ferits, d'aquells de dins, de scuders e de altres hòmens. E don Pero Gómeç viu que lo castell se perdia, lo qual tenia per son senyor. E tot guarnit, son scut abraçat e son capell de ferre en lo cap e la spasa en la mà, parà's en lo portell,⁴¹ axí com hom qui sperava més la mort que la vida. E lo fonèvol, que feya de grans errades, e per lo pols, qui era gran de la⁴² terra que havia moguda lo fonèvol, entrà-sse'n tro bé als jenols.

E duran la batalla, que no y pujava algú, e sí y havia bon pujador a qui fer-ho volgués, hac-y hun scuder, lo nom del qual a nós no menbra, mas crehem que era don Pero Garcés d'Alfaro,⁴³ e hac-se vestit hun gonió e son capell de ferre en lo cap e la spasa en la mà; e, vee[nt] que la batalla anave cessant, moch-se tant com los peus lo pogren portar, e començà a pujar, sí que don Pero Gómeç no li poc vedar lo pujar, e pres⁴⁴ axí, que anc don Pero Gómeç no's poch levar, tant era soterrat en la terra del mur. E axí aquells de la ost pujaren e fo pres lo castell. E cobram don Lop de Alvero,⁴⁵ que y era pres.

E don Rodrigo Liçana era amic de don Pero Ferràndeç [d'Açagra, e digué-li] que l'emparàs de la guerra e que s'espereria de⁴⁶ nós, e que ell li donàs torn en Sancta Maria de Albaratzí. E axí com don Pero Ferràndeç era ab nós a l'entrar que nós faem en Aragó, acullí don Rodrigo, e spediren-se de nós, e faeren-nos mal de aquella hora a avant. E don Pero Ahonés e son bando acostaren-se a nós ||^{7r} e foren ab nós a la presa de aquests dos castells; e, puys, don Exemén Cornell, qui era major, levat lo nostre oncle, don Ferrando, per ço car pus sabia que'ls altres; e⁴⁷ foren de la nostra part aquest bando.

¶ ⁴¹ En CDEV: *en lo portell*; en H, per error: *en lo portal*. ¶ ⁴² CDEV ometen: *la*, que adoptem de H. ¶ ⁴³ En CDEV: *Alfero*; en H: *Elfaro*; en Marsili i Heredia: *Alfaro*, que adoptem.

¶ ⁴⁴ En CDEV: *pres*; en H: *pres-li*. ¶ ⁴⁵ En DE i Heredia: *Lop d'Alvero* (*Alvaro* en CV); en H i en Marsili, per error: *Pero d'Alvero* i *Petrus De Aluero*, respectivment.

16. (16)

[DEL SETGE D'ALBARRASÍ I DE LA DERROTA DEL BÀNDOL DEL REI JAUME]

E fon parlat matrimoni de la naboda de don Exemén Cornell, [sor de don Pero Corney], que la presés per muller don Pedro Aonés. E ab⁴⁸ aytant manam nostra ost al stiu a avant, e anam sobre Albarratzí. E mesem nostre seti sobre la torre de l'Andador,⁴⁹ en huna serra que's fa sobre aquella torra. E creem que stiguem en aquell seti nós entorn de dos meses, poc més o menys. E faem aquí un almajanech qui tirava a la torra de l'Andador e cledas devant lo fonèvol.

E dins en la vila havia bé cent cinquanta hòmens a cavall, entre castellans e aragoneses e navarros. E eren laïns per caps don Pero Ferràndeç de Çagra, de qui era lo loch, e don Rodrigo Liçana. E ab nós eren don Exemén Cornell e en Guillem de Cervera e don Pero Cornell e don Vallés d'Antilló e don Pero Aonés e don Pelegrí, son frare, e don Guillem de Pueyo,⁵⁰ pare de aquest [Guillem de Puyo] qui era ab nós quant feÿem aquest libre. E eren-y de les ciutats de Leyda e de Çaragoça e de Calatayú e de Daroca e de Terol. E entre tots aquests richs hòmens qui'ns servien no havien cent cinquanta cavallers, car nós érem infant, que no haviem més de onze anys. E tot ço que feÿem, feÿem ab consell de aquells richs hòmens qui eren ab nós; car axí era rahó que, pus nós no sabíem nostra terra guiar ne donar aquell consell, que menester nos fóra que altre nos consellàs.

E els parents e ls amichs de don Pero Ferràndeç de Çagra qui eren ab nós enviaven-los a dir tot l'ardit de la ost, de nuyt e de dia, que cavallers e scuders se exien a vista de la ost e entraven laïns de nuyt e de dia e feÿen-los a saber tot l'ardit de la ost e metien-lus-hi⁵¹ ballesters e conduyt. E, levat don Pero Aonés e son frare, Pelegrí, e don Guillem de Pueyo,⁵² tan mal e tan falsament nos⁵³ hi servien com ells podien, sí que aquells qui eren ab nós faeren saber a aquells [qui eren] de dedins la nuyt que don Pelegrí Aonés vetlaria l'almajanech.⁵⁴ E ell e don Guillem de Pueyo foren a la vetla aquella nuyt. E, quant vench a la hora de miga nuyt, hagren aparellades ses falles e exiren a les cledes ab tot lo poder dels cavallers e scuders e dels hòmens de peu qui laïns eren. E vengren allí, foch encés ¶^{7v} en falles, al fonèvol, e anaren scometre don Pelegrí de Aonés e don Guillem de Pueyo,

¶⁴⁶ En DE, per error: *e*. ¶⁴⁷ CDEV ometen: *e*, que adoptem de H. ¶⁴⁸ CDEV ometen: *ab*, que adoptem de H. ¶⁴⁹ En CDEV: *E sobre la torre mesem nostre seti de l'Andador*. Adoptem la lliçó de H, que correspon també a la traducció de Marsili. ¶⁵⁰ En CDEV i Heredia: *Pueyo*; en H: *Puyo*; en N: *Punyo*. En les cinc vegades que apareix aquest nom en el

mateix capítol, Marsili (I, 11) tradueix *Guillelmus de Puione*. ¶⁵¹ En DE: *menen-los-y*; en CV: *manaven-los-hi*; en H: *metien-lus-hi*. ¶⁵² En DEN: *Punyo*, però en CV: *Pueyo*, lliçons que es repeteixen en els altres tres casos següents del mateix capítol, mentre que H adopta *Poyo*. ¶⁵³ En CDEV, per error: *no*; en H: *nos*. ¶⁵⁴ En D: *almajanoch*.

qui tenien la vetla. E aquells qui eren ab don Pelagrí e ab don Guillem de Pueyo, per la gran multitud que veeren venir d'aquells de dins, desepararen-los. E aquí morí don Pelegrí de Aonés e don Guillem de Pueyo, car havien major vergonya que·ls altres e no volgren fogir; e cremà's tot lo fonèvol ab lo foch que hi meseren. E anch negú de aquells de la ost no y volch acórrer. E sobre açò, com veeren nostre consell que nós érem enganats e mal servits de nostres hòmens, consellaren-nos que·ns en levàssem, e haguem-nos-ne a levar, car aytants cavallers havia bé dedins, o pus, com nós havíem defora. E nós, que no y podíem pendre consell, ne havíem ab qui, car no havíem cor .XI. anys.

17. (17)

[DE COM S'ACORDÀ EL CASAMENT DEL REI JAUME AMB ELIONOR DE CASTELLA]

E, quant nós fom levats d'aquell loch, passat hun any e mig, parlà'ns matrimoni la regina dona Berenguera, mare del rey don Ferrando, de sa sor de ella, que havia nom dona Lianor. E eren abdues filles del rey don Alfonso. [E eren aquests los fiyls e les fiyles del rey don Alfonso]: (e de) la regina dona Blanca, e fo muller del rey Luis de França, fill del rey Phelip; e l'altra filla fo dona Berenguera, e fo muller del rey de Leó, pare del rey en Ferrando, qui havia [nom] don Alfonso; e l'altra fo dona Urraca, que fo regina de Portugal; e l'altra regina fo dona Lionor, la qual nós haguem per muller. E los fills qui'l rey de Castella hac: la hu hac nom⁵⁵ l'infant don Ferrando, e l'altre hac nom n'Enrich, qui fo puys⁵⁶ rey de Castella. E l'infant en Ferrando morí ans que'l rey don Alfonso, son pare, morís. E, despuys que fo mort lo rey don Alfonso, faeren rey a don Anrich. E, ab .I. trebello⁵⁷ que feya ab huns moços, donà-li d'una teula [en lo cap] hun d'aquells qui jugava a aquell joch contra ell, que ell los partí, que fossen los huns de una part e ell, d'altra. E ell mes-se ab aquells qui'l combatien en hun puig, en ||^{8r} semblança de castell, e ell fo ferit aquí, e per aquell colp ell morí. E romàs lo regne a dona Berenguera, [de] la qual fon fill don Ferrando, rey de Castella.

¶ ⁵⁵ En D, després de *nom*, apareix, ratllat, *del*.

¶ ⁵⁶ En DE: *pus*; en C: *puig*; en V: *puix*; en H: *puys*, que adoptem. ¶ ⁵⁷ En CDEV: *a .I. trebe-*

llo; en H: *ab .I. trebeyl*. El mot *trebello* és pres de la versió en romanç navarrés del *Liber regum* (J. Martines, 2012).

18. (18)

[DEL COM SE CELEBRÀ EL MATRIMONI DEL REI JAUME]

E nós haguem per muller la regina dona Lionor per consell de nostres hòmens, qui·ns consellaren que, pus nostre pare no havia pus fill sinó nós, que prenguéssem muller estan jove, car ells havien gran reguart de nostra vida, per rahó de malalties o de metzines que·ns donassen, e que en totes guises volien que romangués hereter de nós, per tal que·l regne no exís de sa natura, per tal com lo comte don Sanxo, fill del comte de Barcelona, e don Ferrando, qui era nostre honcle e fo fill del rey n'Amfós, entenien cascun de ells que fossen reys, que ja y havien punyat en nostra infantea, quant nós érem en Muntsó. E per aquella temor consellaren-nos que nós que prenguéssem per muller la filla del rey n'Amfós de Castella. E açò consellà n'Exemén Cornell e en Guillem de Cervera, qui eren consellers nostres majors, e en Guillem de Munchada e en Guillem Ramon de Munchada, qui moriren a Mallorca, e de altres qui a nós no membren. E prenguem-la per muller a Àgreda.⁵⁸

19. (19)

[DE COM EL REI JAUME FOU ARMAT CAVALLER]

E fo la nostra cavalleria en Sancta Maria de la ^{8v}Orta, de Taraçona; e, hoÿda la missa de Sanct Esperit, nos cenyim la spasa que prenguem de sobre l'altar. E podíem haver lahora .XII. anys complits, e entràvem en lo .XIII., sí que hun any stiguem ab ella que no podíem fer ço que·ls hòmens han a fer ab sa muller, car no havíem la edat.

20. (20)

[DE COM COMENÇAREN LES DESAVINENCES ENTRE GUILLEM DE MONTCADA I NUNO SANXES]

E, feyt aquest matrimoni, entram en Aragó e en Cathalunya, nós e nostra muller la regina, e cascun dels richs hòmens punyava que fossen nostres privats, que ço que nós fariem que ho faéssem ab consell de ells. E don Nuno Sanxes, fill del comte don Sanxo, a qui nostre pare havia dat Rosselló e Conflent e Cerdanya de sos dies,

¶ ⁵⁸ En H: *a Àgreda*, que adoptem, confirmada per Marsili i per N (sota la variant: *a Agrada*). En DE: *a Agregada*; en CV: *agregada*.

havia gran amor ab en Guillem de Munchada. E, per paraules que hac don Nuno Sanxes ab en Guillem de Munchada, per hun astor terçol que no li volc donar en Guillem de Cervelló, foren mals parladors e dixeren mal entre la .I. e l'altre. E dix en Guillem de Munchada a don Nuno que no volia haver amor ab ell d'aquí avant. E don Nuno respòs que, pus ell no volia sa amor, que ell no volia la sua. E dix-li que no fiàs en ell, que no seria son amich d'esta hora avant. E lahora en Guillem de Munchada féu ses convinences de amor ab don Pero Ferràndeç de Çagra e ab partida sua. E don Nuno volch haver amor, e hach ab don Pero Aonés e ab sa partida.

E en Guillem de Munchada e en Pero Ferràndeç de Çagra ajustaren-se a huna cort que nós haviem manada a Muntsó ab aquells que haver podíem. E foren bé .CCC. cavallers, e vengren a una vila del Temple que havia nom Vallcarcha. E don Ferrando e don Pero Aonés ajustaren-se ab lo lur bando e vengren a Castelló del Pont, de Muntsó.

E nós, qui veníem de Leyda per [a] la cort, [a Muntsó], isqué'ns don Nuno a carrera e dix-nos que li donàssem consell e ajuda, que, si no u feÿem, ell pendria gran onta o mort. E nós demanam-li quina onta seria aquesta. E ell dix:

—Senyor, veus en Guillem de Munchada qui ve, e don Pero Ferràndiç de Çagra e, com⁵⁹ ¶^{9r} vós sabets, som-nos desexits de amor yo e don Guillem, e ells seran demà a Vallcarcha, e venen ab ells bé .CCC. cavallers, e han volentat de moure baralla a mi; e que·m diguen tal paraula, de desmentir o deshonorament, que yo no poria estar que no y resposés. E, si y respon, he reguart que·m maten o que·m facen tal onta que valrria tant com la mort.

E aquella saó nós no haviem sinó .XIII. anys. E dixem-li que·ns pesaven molt les paraules que ell nos dehia e, per aquestes rahons, que la sua onta tindríem per nostra: tant de parentesch havia entre nós e ell. E a allò que ell nos havia dit dixem-li que nós sabíem consell que ell no prengués mal ne aquella onta; e que u faríem en aquesta manera: que sempre que nós fóssem entrats en Muntçó, enviariem per los millors hòmens de la vila que vinguessen denant nós, e que·ls diríem axí:

—Pregam e manam-vos que guardets la vila e tanquets totes les portes, e que y tingats porters e hòmens armats, e que no y lexets entrar nangun rich hom ne cavaller, de dia ne de nuyt, menys que no u fassats saber a nós.

E quant y entrassen, entrassen-y .I. ric hom ab .II. cavallers, e que més no n'acullissen.

E axí ho fahem. E quant açò oí don Nuno, que nós o fahíem tan bé, a honra de nós e d'ell, dix que·ns o grahia tant com ell podia, que bé conexia que l'amàvem e que haviem pres tal consell que l'haviem estort d'onta e de mort.

¶⁵⁹ En aquest punt acaba la primera secció del ms. C que ha estat substituïda pel text del ms. D.

E sobre açò, en Guillem de Muncada e don Pero Ferràndez d'Açagra, vengren ab tot lur poder a Muntçó, e no pogren entrar sinó ab aquells que haviem manat. E don Ferrando e don Pero Ahonés entraren ab altres tants; e en Guillem de Muncada e don Pero Ferràndez d'Açagra, qui no podien acabar ço que cuydaven, hàgren-se'n a partir. E sí hac altres paraules que ja començaven de dir, mas nós o vedam, qui·ls dixem que si naguna res dehien a don Nuno, que u comprarien. E axí partí-se'n don Nuno per honrat, e ells, fallits de ço que volien fer.

21. (21.1)

[DE COM SEGUIREN LES DESAVINENCES ENTRE GUILLEM DE MONTCADA I NUNO SANXES]

E passat açò, entram-nos-en en Aragó. E en Guillem de Munchada féu son ajustament en Cathalunya, e don Nuno sabé-ho. E nós ladonchs érem en Oscha e la regina atretal. E vench lo comte don Sanxo e don Nuno a nós, e mostraren-nos denant la regina que Guillem de Munchada volia entrar en Rosselló per fer mal e dan a ell en aquella terra que nostre pare li havia donada e que a nós devia tornar, ¶^{9v} e que·ns pregava e·ns clamava [amor e] mercé que nós que li ajudàssem de ço que li volien fer dan e onta, que ell ne son pare no havien altres parents en Aragó ne en Catalunya de nós enfora, e ell faria dret a tothom que clam hagués d'ell. E, açò fahén ell, que nós que li ajudàssem e que li valguéssem, que esta fe e esta esperança havia ell en nós. E axí com don Guillem de Munchada havia parents e amichs per fer a ell mal, que ell no havia altres parents ne altres amichs qui·l poguessen defendre, si nós no. E sempre de mantinent fermà per don Atho de Fozes e per don Blasco Maça que, per ço que ell tenia en Rosselló, que li havia donat nostre pare en sos dies, que ell faria dret complidament a'n Guillem de Munchada e a tot altre hom qui clams hagués d'ell.

E nós, sobre açò, enviam nostres cartes a'n Guillem de Munchada, que no li faés mal, que ell havia assegurat en poder de nós de fer dret. E ell prehà-ho poch e no se'n lexà. E entrà en Rosselló, ab son linatge, e pres .I. castell a escut e a lança, qui havia nom Avalrí⁶⁰ e era d'en Ramon de Castell-Rosselló. E fo a Perpenyà, e era en Gispert de Barbarà laÿns, qui s'i era mes per fer servici a don Nuno; e brochà en aquells de la vila, sí que exiren defora. E hagren-se a vençre aquells de Perpenyà e fo pres en Gispert de Barbarà en aquella brocada.

¶⁶⁰ En CDV i Heredia, per error: *Alvarí*;
en Marsili: *Aualirii*; en H: *Avalrí*, que adoptem.

E sobre les cartes que nos haviem enviades a'n Guillem de Munchada, que no volch fer lo manament nostre e fèu mal a don Nuno e li entrà en Rosselló, manam nostres hosts en Aragó e anam sobre ell e tolguem-li .CXXX. forces, entre torres e castells, a ell e a son linatge e a sos valedors, e prenguem Cervelló en .XIII. dies.

22. (21.2)

[DEL SETGE DE MONTCADA I DE LA CONCÒRDIA ENTRE GUILLEM DE MONTCADA I NUNO SANXES]

E, sobre açò, anam assitiar Munchada e mes-s'i en Guillem de Munchada e don Pero Cornell e don Rodrigo Liçana e don Vallés d'Antilló e en Bernat de Santa Eugènia, frare d'en Ponç Guillem [de Torroella].⁶¹ E nós no haviem més de .XIII.⁶² anys, quan lo assatjam. E era lo comte don Sanxo ab nós, e don Nuno e don Ferrando e don Pero Ahonés e don Atho de Fozes e don Artal de Luna e de nostra maynada de Aragó. Entre tots podíem ésser .CCCC. cavallers, e els de dins podien ésser .CXXX. cavallers.

E faem demanar a'n Guillem de Munchada que'ns donàs postat de Munchada; e ell respòs que ell bé'ns la daria volenters, si d'altra manera la li demanàssem. Mas per ço con li haviem gran mal fet, e cor veníem ab host sobre ell, e per açò dehia que no le'ns devia donar, e no le'ns donà. E feem nostra host sobre ell en .I. puig que ha sobre la vila en què fan mercat; e estiguem-y bé per .III. meses, o poch més o poch menys. E, si no fos lo conduyt que trahien de la host, ab consell dels aragoneses qui y eren ab nós, qui'ls daven què⁶³ ||^{10r} menjar ab los diners dels aragonesos qui eren a Munchada, e los cathalans qui traïen queménjar de Barcelona no hagueren què menjar a .III. dies. Mas, per la gran ninea⁶⁴ qui era en nós, no y sabíem dar consell. E, per ço car a'quells qui eren ab nós no plahia molt lo mal de aquells qui eren laïns, levat lo comte don Sanxo e don Nuno e don Pero Aonés, e la força, que és de les millors de tota Spanya, (e) haguem-nos a levar [del logar].

¶ ⁶¹ CDEV ometen: *de Torroella*. En H: *de Torreela*. Heredia no ho tradueix. En canvi, Marsili en fa dos noms: *Bernardus De Sancta Eugenia, germanus Poncii, Guillelmus De Turricella*. Maria Teresa Ferrer (2007: 81) creu que aquest Ponç Guillem no pot ser el mateix que Ponç Guillem de Torroella, germà major de

Bernat de Santa Eugènia, senyor de Torroella. ¶ ⁶² Al marge dret, amb lletra del segle XV: *.XIII. annorum rex*. ¶ ⁶³ A partir d'aquest punt retorna la mà del XVI, amb una segona secció de text restaurat. ¶ ⁶⁴ En CDEV, per error: *vivea*. En H: *ninea*, que adoptem; lliçó confirmada per Heredia: *poca hedat*.

E el⁶⁵ castel de Munchada és aytal que haguem allí bon bastiment; si per fam no era, no's poria pendre⁶⁶ per neguna ost; car d'aygua ells n'han⁶⁷ prou en la costa del castell, d'una font que y naix de una part vers tramuntana;⁶⁸ e nul hom no la'ls pot tolre, si lo castell no pren.

E sobre açò nós fom en Araguó, e en Guillem de Muntchada, ab son poder, fo sobre Terraça e pres tota la vila, del castell enfora, e pres s'Arboç e barrejà tota la vila, e vench a Piera e no la poch pendre. E feren convinença entre ell e don Ferrando e don Pero Aonés. E entrà-se'n don Guillem de Muntchada en Aragó e vench-se'n a Tahust, que tenia don Pero Aonés, de nós, per honor. E en aquesta covinença lur fo-y Çaragoça e Oscha e Jacca. E nós erem en Alagó e eran ab nós don Nuno e don Pero Ferràndeç de Çagra e don Blasco de Alagó e don Artal e don Rodriguo Liçana. Mas en Alagó no eren ab nós sinó don Nuno e don Pero Ferràndiç de Çagra e don Atho de Foces. E sobre açò parlaren pleyt de amor entre don Ferrando e don Guillem de Muntchada e don Pero Ahonés que fossen contra tots hòmens, ab don Nuno e ab don Pero Ferràndiç de Çagra. E açò parlà don Lop Ximénez de Lúsia, vassall de don Nuno, germà de Ruy Xeménez. E enviaren-nos missatge que venien ab nós e que farien a tota nostre voluntat. E havien-se fetes convinences, ab sagrament e ab cartes. E en açò nos dix, per ells, don Nuno e don Pero Ferràndiç de Çagra.

E sobre açò pregaren-nos que exíssem a rebre don Ferrando, qui era nostre honcle, e en Guillem de Muntcada, qui era honrat hom, e don Pero Ahonés. E hisquem-hi e dixem-los que en dies d'ivern érem, e era tart, e que entrassen ab quatre o cinch cavallers, e les altres companyes, que les enviassen per las aldees de fora. E axí, com açò deguérem⁶⁹ fer, anam-nos-en nós a casa nostra, e ells romangueren a les portes de la vila, que haviem fetes tancar. E don Nuno e don Pero Ferràndiç de Çagra, a qui haviem encomanades les portes, meteren-y tots quants ells volgueren, menys [de] sabença de nós. E entraren bé .CC. cavallers qui venien ab ell en Alaguó.

E nós érem infant, que no haviem més de .XV. anys, e dixérem a la reyna dona Leonor:

—Sapiats que tots los cavallers són entrats qui ^{10v}venien ab don Ferrando e ab en Guillem de Munchada e ab don Pero Aonés, e ve'ls-vos aquí en Alagó.

E maravellam-nos molt nós de aquella cosa. E demanam a aquells qui tenien les portes per nós e dixem-los per què'ls havien lexats entrar ni qui'ls y havia mesos. E dixeren-nos que don Nuno e don Pero Ferràndiç de Çagra los y havien fets entrar. E dixem entre nós:

—Sancta Maria! E què gran traïció és aquesta, que aquells en qui nós fiàvem nos han traït e ns han mesos aquí nostres enemichs.

¶ ⁶⁵ En D: *ell*. ¶ ⁶⁶ En CDEV: *perdre*, en H: *pendre*, que adoptem. ¶ ⁶⁷ En CDEV: *ell n'i ha*; en H: *éls n'an*. Ho reconstruïm a partir dels diversos testimonis. ¶ ⁶⁸ En CDEV: *detràs Muncada*.

Adoptem la lliçó correcta de H (*de una part vers tramuntana*), tal com avala la versió llatina de Marsili: *in dorso rupis*. ¶ ⁶⁹ En CDEV: *deguérem*, que N canvia a *degueren*. En H: *degrem*.

23. (22)

[DE COM ELS NOBLES ARAGONESOS RECLOGUEREN EL REI JAUME EN LA SUDA DE SARAGOSSA]

E puy, quant vench al matí, anam a hoyr missa a la sglésia major d'Alaguó, e sus en la trebuna hon cantaven los clergues fo aquí don Ferrando e don Guillem de Muntchada e don Pero Aonés e don Pero Ferràndiç de Çagra e don Nuno, que's pensaven que fos de la nostre partida, mas emperò tots eren huns. E levà's don Ferrando en peus e dix:

—Senyor, ja sabets quant he yo de parentesch ab vós, que jermà só de vostre pare e no vull fer neguna cosa que sia a desplaer de vós. E per açò som venguts ací yo e don Guillem de Muntchada e don Pero Aonés, per hobeyr a vós axí com a senyor e no haver ab vós guerra neguna, que no la y volem haver.

E sobre açò levà's en Guillem de Muntchada e dix:

—Senyor, sols lo nom que hom diu que vós nos volets mal nos és fort àvol; e pensats de venir en Saragoça e entrar en vostra ciutat e en vostre loguar, e alí porets millor parlar e fer vostres coses. E nós som aparellats de fer tot ço que manarets.

E don Pero Aonés dix:

—Entrau en Saragoça e nós som aperellats de fer per vós axí com per senyor.

E sobre açò abelliren-nos tant ab belles paraules, que nós y entram en l'altre dia.

E quant nós fom aquí, en las cases nostres que són a la porta de Toledo, que havien nom la Suda, quant vench a la nit dixeren-nos que bé havia .C. hòmens armats entre la porta nostra e huna portella que y havia, hon exia hom al mur de la vila. E enviàrem en Guillem Boý⁷⁰ e Pere Sanç de Martell, e vengueren-se'n a nostra casa e feren-se fer lits e jagueren aquí, hon les dones solien jaure. E la regina, que ohí los hòmens armats qui eren defora e aquells qui eren entrats en casa per jaure denant nós, pres-se a plorar molt fort. E nós, qui érem ab ella, conortam-la. E entrà denant nós Guillem Boý e Pere Sanç de Martel. E dix Guillem Boý a la regina:

—Dona —dix ell—, no plorets; *pero tanto vos* porets conortar, que, per *las lágrimas que hombre geta, perde la sayne que homne ha. E estas lágrimas tornarán todas en goyo, e passársevos á la ira.*⁷¹

¶ ⁷⁰ Segons Marsili: *Guillelmus Boy*, nom propi que Heredia confirma: *Guillem Boí*. El desenvolupem ací i més avall: *Guillem*. ¶ ⁷¹ Des de *pero tanto* fins a *la ira*, substituïm la versió de CDEV per la de H, molt semblant a la de N, que deu respondre millor a l'original en aragonés. La versió de CDEV és: *però tantost vos podets aconortar, que, per làgrimes que hom ne gita, perde lo seny que hom té; estes làgrimes tóman totes en guoigs e passar-se-vos-ha la ira*. El copista de l'antígraf de CDEV (1367) ha comés l'error de substituir

perde la sanya per *perde lo seny*, tal com posen de manifest H i N i la traducció de Marsili (*ira interior cordis*). Renedo (2014) atribueix l'error a l'atracció de la col·locació *perdre lo seny*. La frase potser presentava alguns problemes de lectura en l'antígraf de C, que podria explicar l'opció per traduir-la al català. Heredia la silencià i Marsili (I, 14) en resumí el contingut i la traduí així: «Cesset fletus, domina! Tamen contingit ut, per lacrimas defluentes, ira interior cordis cesset. Fletus autem iste in gaudium conuerteretur».

E açò durà bé tres semmanes, ¶^{11r} la guarda, que ells jayhien denant nós. E don Atho de Fosses, qui era entrat en la vila, no'l lexaren entrar denant nós per consellar-nos ne ésser en nostra privança, ne poc ne molt. E dix-nos que, pus a honta de si y stava e no'l clamaven a consell, que no'ns pesàs si se n'anava a sa casa. E nós dixem-li:

—Anau-vos-en, que no y sou a honra de nós ni de vós.

E anà-sse'n a terres de Oscha. E sobre açò tiram-nos don Pero Aonés a una part e dixem-li:

—Don Pero Aonés, molt vos havem amat e us havem fet honrar de don Artal de Alaguó,⁷² ¿e vós sots a nostra honta tant gran com nós la prenem? Sus aquí nos desexim de vostra amor, que mentres que nós vivam, no us amarem.

Ell dix:

—Per quina rahó?

—Per ço car vehets nostra honta e nostre dan, y, si vós no y fósseu, no l'haguérem nós presa sta honta ne aquest dan, e puy's ho deveu desfer y no u féu.

E rahonà's ab nós sobre açò e dix que en ço qu'ells feÿen no y havia honta ne dan, e preà poch les nostres paraules.

24. (23)

[DE COM EL REI JAUME INTENTÀ EVADIR-SE DE LA SUDA I DE COM ACABÀ LA SEUA RECLUSIÓ]

E sobre aquesta rahó anam-nos-en a la reyna e dixem-li:

—Bé conexem e veem lo dan e la honta que vós y nós prenem. E, jatsia que nós siam infant, nos ne vengarem, si u voleu, [a nós e a] vós.

E dixem-li:

—En sta casa à huna trapa, e haurem dos cordes e seurem-vos en una taula e avallar-vos-hem d'aquí enjús. E enviarem, la nit que açò deurem fer, per don Artal de Alaguó que vingua aquí ab sa companya. E, quant sabrem que ell y serà, exir-vos-n'ets vós⁷³ dejús la porta, e don Artal anar-se'n-ha ab vós, e yo aquí en Çaragoça romandré. E yo, per temor que mal no's captenguen de vós, no gos començar re; mas, tan ivaç com vós siau exida defora, los mouré paraules a don Ferrando e a don Guillem de Muntchada e a don Pero Aonés, e dir-los-he que faÿien traïció⁷⁴ de ço que feÿen contra nós. E cavalcaré un cavall e hauré hun guiçado,⁷⁵ e fer-ho-he en tal manera que en açò no poran scapar que yo la hun no

¶ ⁷² En Marsili: *Artaldum de Luna*. Heredia es limita a posar-hi *Artal*. ¶ ⁷³ En CDEV: *exit vos vets* nós. Adoptem la lliçó correcta de H. ¶ ⁷⁴ En DE: *tració*. ¶ ⁷⁵ En CDENV: *guiçado*; en Marsili: *bonum*

equum; en Heredia: *un buen caballo y sus armas*, és a dir, amb el sentit del castellà medieval *aguisado* 'preparat per al combat', com ja va fer veure Xavier Renedo (2014). En H, per error: *guilando*.

mate. E no crehem que·ns encalcen, mes crehem que tendrem tal cavall que no haurem temor que vinguen molt après⁷⁶ nós.

E ella respòs-nos:

—Sapiats que en taula ne ab corda no devallaria de aquí per nulla res del món.

E preguí-la molt, e ella no u volgué fer. E despuys açò pacificam la cosa e no u volguem fer per amor de ella.⁷⁷

25. (24)

[DE LES AVINENCES DEL REI JAUME AMB GUILLEM DE MONT-CADA]

E vench après en Guillem de Muntchada e féu-nos preguar a don Ferrando que lo mal que nós li haviem fet en Cathalunya, que·l⁷⁸ li smenàssem. ¶^{11v} E nós responguem-li que ço que nós li haviem fet, ab dret ho haviem fet, e que neguna smena no li'n fariem. E ells dixeren que sí fèssiem, que aquella smena que nós fariem a ells seria molta e a nós poca, e que li donàssem .XX. mília morabatins. E nos tiram en açò, que no·ls y volíem dar: haguérem-nos a vençre per paraula e per porfia e per cuydar que·s partiren de la manera falsa que presa havien. E prometem-li .XX. mília morabatins.

E, quant haguem ací stat un poch, anam-nos-ne a Tortosa, e la reyna, a Borga.⁷⁹ E don Ferrando e don Guillem de Muncada e don Nuno partiren los honors d'Araguó, e encobriren-se ab nós que·ns demanaven de consell, mas a lur guisa les se partiren.

26. (25.1)

[DE COM EL REI JAUME INTENTÀ UNA EXPEDICIÓ CONTRA ELS SARRAÏNS DE VALÈNCIA]

E, passat açò, isquem-nos de Tortosa, sí que ells no·n saberen res, e vinguem-nos-ne a Orta, que és del Temple. E manam als richs hòmens, per les honors que tenien per nós, que vinguessen a nós a Terol, per ço car volíem entrar en lo regne de València per fer mal als moros, e que·ns servissen les honors que tenien per nós.

¶ ⁷⁶ En CDE: *pres*; en H: *aprés*, que adoptem.

¶ ⁷⁷ En CDEV: *per amor de ella*; en H: *per temor d'ela*. ¶ ⁷⁸ En CDEV: *quí*; en H: *quí·l*, que adoptem.

¶ ⁷⁹ En DEV i Heredia: *Borga*. C opta per

Borja i Marsili per *Bergam*, però H: *Burbàguena*. Segons F, Soldevila, deu referir-se a Borja, població més pròxima a Castella i més segura per a la reina.

E donam-los dia que y fossen. E nós, sobre açò, fem nostra manleuta de conduyt de don Pasqual Monyós, qui era molt privat de nostre pare e era dels millors hòmens de la vila que nós haguéssem en nostra terra en aquell temps. E dix-nos que ns prestaria molt volenter e de grat tot quant poria de si e de sos amichs. E prestà'ns per tres semmanes tot ço que mester haviem.

E, quant vench al dia que ells devien venir a nós, ço és, los richs hòmens de Aragó, no y vingueren sinó tant solament don Blasco de Alagó e don Artal de Luna e don Atho de Fosses. E vehem que no venien al dia que nós los haviem donat, e, per fatigada de ells, haguem a [menjar lo conduyt que haviem stogat per entrar a terra de moros.

E fonch nostre acord que haguéssem treugua ab Zeyt Abuzeyt, qui era lavors rey de València, e que ns donàs la .v^a. de València e de Múrcia de les rendes que ell hi havia, levades les peytes. E ell atorgà'ns-ho ab cartes e ab covinences que ell nos féu. E fem la treuga ab ell.

E, passades les tres semanas damunt dites, nós, qui haviem mengat lo conduyt que devíem metre en la cavalcada, exim-nos de Terol e entram-nos-hen en Aragó.

27. (25.2)

[DE COM PERO AHONÉS INTENTÀ TRENCAR EL PACTE ENTRE EL REI JAUME I ABÚ SEID]

E, quant fom a la seguona aldea que és dejús Calamoxa, trobam don Pero Aonés, qui venia bé ab .L. o .LX. cavallers, e demanam-li què's⁸⁰ feïa ne hon anava. E dix-nos que ¶^{12r} anava per entrar en terra de moros, ell e son germà, lo bisbe de Saragoça. E nós dixem-li que tornàs ab nós, que ab ell volíem parlar sobre açò. E ell preguà'ns que no'l tardàssem de son viatge. E nós dixem-li:

—Don Pero Aonés, no us tardam molt per una legua que aneu ab nós, mas volem que y sien dels richs hòmens que són de Aragó, quant nós vos mostrarem aquesta paraula.

E ell dix que li playhia.

E fonch a Burbàguena, en una casa del Temple, que és en lo camí de Daroca e de Terol, a la entrada de la aldea, com hom ve de Daroca. E aquí fo don Blasco de Alagó⁸¹ e don Artal d'Alagó e don Atho de Fosses e don Ladró e don Assalit de Gúdar e don Pelegrí de Bolàs, e ell, vestit son perpunt e sa spasa cinta e un batut⁸² de malles de ferre al cap. E nós entràvem leshores en edat de .XVII. anys. E dixem-li:

¶ ⁸⁰ En CDEV: *què*; en H: *què's*. ¶ ⁸¹ En D, per error: *Aragó*. ¶ ⁸² En D: *barut*, però *baiut* en E i *bahuyt* en V. En el ms. H, i també en el capítol

266 de C, apareix *batut*, que, segons Coromines (*DECat*, I, 550, s. v. *bagul*), seria una variant secundària contaminada per *batre*.

—Don Pere Aonés, nós vos havem sperat en Terol tres semmanes de part aquell dia que nós vos donam, per ço car cuydàvem fer ab vós e ab los richs hòmens d’Araguó bona e bella cavalcada. E diem per ço bona cavalcada, car may no vehem moros de guerra, e plauria’ns molt que’ls vehéssem e que’ls haguéssem vists. E per fallida de vós nomenadament haguem consell que ab tant pochi cavallers com nós haviem en Terol no entràssem en terra de moros, que, si Déu no·ns hi⁸³ volia ajudar, poríem-y pendre honta o mort. E sobre açò féu-nos parlar Zeyt Abuzeyt que·ns donaria les quintes de València e de Múrcia, e que haguéssem treugua ab ell, e prenguem-la. Per què us preguam, don Pero Aonés, e us manam que vós que tingau stes treues.

E ell dix-nos que molt li havia costat l’adob que entre ell e son jermà, [lo bisbe,] havia feyt, e que no volguéssem que ho perdés, que molt li costaria. E nós dixem-li:

—Don Pero Aonés, gran tort nos dieu, que nós, la treua que havem feta, havem-la feta per falliment de vós, quant no vingués aquell dia que us haviem manat; e que vós digau ara que no us lexareu de aquesta anada per manament nostre. Guardau què fareu, que vós veniu contra nostre senyoriu,⁸⁴ la qual cosa nós de vós no speràvem.⁸⁵ E volem saber si us ne lexareu per nostres prechs ne per nostre manament.

E ell respòs-nos que tota cosa faria per nostres prechs ne per nostre manament, mas de aquesta cosa, pus que tant li costava, que no⁸⁶ se’n poria jaquir, e que·ns pregava que’l lexàssem entrar ell e son jermà en terra de moros, e que·ns faria bon servici. E nós dixem-li que enans seria deservici aquell, si la treua que nós haviem donada se trencava.

—E volem saber si u voleu fer o no.

E ell dix que no y poria àls fer. E sobre açò nós dixem-li:

—Pus tant cara cosa com és aquesta nos voleu trencar, diem-vos que us volem pendre.

28. (26)

[DE LA PERSECUCIÓ CONTRA PERO AHONÉS]

E en açò no y hac pus paraules. E ell levà’s en peus, e aquells ^{12v} que y eren ab nós, ço és, aquells que dessús havem dits, desempararen nós e ell e anaren-se’n sus al cap de la casa, e meteren mans als coltells, lurs mantells abraçats e los perpunts vestits, e lexaren nós sol ab ell. E ell era gran cavaller e fort e bo de armes; e volch

¶ ⁸³ En CDEV: *no·ns*; en H: *no·ns hi*. ¶ ⁸⁴ En DEV: nostre senyoriu; en H: *nostre seyoriu*; en C, per error: *nostre senyoria*. ¶ ⁸⁵ En DEVN: *nós de vós no esperàvem*;

en C, per error: *nós de vós esperàvem*; en H: *nós esperàvem*. Vianna (2014: 93-97) en fa una interpretació més que discutible. ¶ ⁸⁶ En CDEV: *no*; en H: *que no*.

metre mans a la spasa, e nós tenguem la spasa ab la mà, que no la poch traure. E els cavallers de don Pero Aonés no eren descavalcats, e eren defora. E, quant hoÿren lo brogit qui's feÿa en la casa, descavalcaren .XXX. o .XXXX. a colp. E, mentre que'ls cavallers seus venien, ell volch metre la mà al coltell e nós embargam-lo e no'l poch traure. E en açò foren entrats los seus, e els nostres eren per les posades e tolgueren-lo'ns de las mans per força, que ell no havia poder de si que's partís de nós, sí que los nostres, qui eren en casa, no'ns ajudaren, ans miraven la luyta que havíem ab ell. E sobre açò cavalcaren-lo en son cavall e meteren-lo's denant ells après ab ses armes, e anaren-se'n ab ell. E nós dixem a hun cavaller d'Alaguó, per nom Miquel d'Aguas, que havia hun cavall a la porta, que'l nos liuràs. E sempre cavalcam en ell, ab nostre perpunt vestit; e portaren-nos nostres armes e anam detràs ell. E, avans que poguéssim ésser arreats d'açò, cavalcà don Atho de Fosses ab si quart de cavallers. E puys, a cap de hun poch, cavalcaren après don Atho e don Blasco e don Artal d'Alaguó ab sos cavallers. E don Atho de Fosses atench-lo a .i. exida de hunes tàpies de les vinyes de Burbàguena.

E dix hun cavaller a don Pere Aonés:

—Veus aquí don Atho de Fosses que'ns segueix.

E dix don Pero Aonés:

—Tornem a ell, e no'ns vage detràs,⁸⁷ lo vilà, —ço que ell no era vilà ni mal ensenyat.

E aquells qui anaven ab don Atho de Fosses obriren-se e, axí com se degueren acostar a ell, feren carrera als altres, per hon los devien ferir. E dos cavallers feriren-lo, e la hu donà-li dejús la boca, a la part squerra, e l'altre ferí'l per lo scut. E ell, per temor que'l colp no fos tant gran si de dret en dret lo speràs, lexà's caure del cavall, de la part dreta, e gità's dessus lo scut, per temor que no morís. E en tant vench don Blasco d'Alaguó e don Artal per la carrera. E nós passam per don Atho de Fosses e après demanam-li com seÿa ne com havia. E ell dix:

—Ferit só, e ve'ls-vos⁸⁸ aquí per hon ne van.

E no havia ab nós sinó don Assalit de Gúdar e Dominguo Lópeç de Pomar. E vehem don Pero Aonés ab .XX. cavallers que no's partien de ell, pujants per una costa a mà squerra, que volia storçre a hun castell del bisbe de Saragoça, per nom Cotanda. E don Blasco d'Alaguó e don Artal d'Alaguó anaven après de ell tant com ¶^{13r} hun tret de ballesta poria ésser. E don Pere Aonés acullí's a hun puig ab aquella companya que havia e aquí aturà's. E aquí descavalcà don Exemén Lópeç de Riglos e dix a don Pero Aonés que cavalcàs en lo seu cavall, que'l seu era cansat e que pensàs d'estorçre.

¶ ⁸⁷ En DEV: *no'ns pague detràs, lo vilà*; en C: *no'ns pague detràs, la vila*; en H: *no'n vaja, lo vilà*.

La lliçó adoptada és la de N. ¶ ⁸⁸ En CDEV: *ve'l*; en H: *ve'ls*.

E, mentre que açò feïa[n], gitaven pedres grans e poques als de jus, per ço que no pujassen. E don Pere Aonés mudà's en aquell cavall. E nós dixem a don Assalit e a don Dominguo Lópeç de Pomar, quant vehem lo loch hon ells feïen la fahena, que per huna pujada que y havia porien venir allà hon ells eren, que era en dreuera d'aquell loch. E nós vinguem denant d'aquests dos, per ço car lo nostre cavall corria més que·ls lurs. E, al venir que nós fem, los de la muntanya tiraven pedres, [los] qui eren [de la] companya de don Pere Aonés, contra los de don Artal e de don Blasco d'Alaguó. E ells staven axí que no pujaven al puig que ells tenien. E, al venir que nós fem, cridam: «Araguó! Araguó!». E nós e nostra companya ensemps pujam al puig, e desepararen a don Pere Aonés tots los cavallers qui·l guardaven, de hu enfora, qui havia nom Martí Pérez de Mesquita, qui venia après per seguir son senyor.

E en tant vench don Sanxo Martíneç de Luna, jermà major de Martí Lópeç, e ferí'l per la part dreita de la lança e mes-la-li per lo costat destre mig peu per la ubertura del perpunt dejús lo braç. E ell, que anava denant nós, que nul hom no anava denant entre nós e ell —tan prop li anàvem nós—, sentí's ferit, e aturà's e abraçà lo coll del cavall. E nós fom sempre ab ell. E lexà's caure a la part squerra del cavall. E nós, tantost quant ell se començà de derrocar [del caval], avallam e posam los braços sobre ell e, [suffrén-nos sobr·él], dix[em]-li:

—Don Pere Ahonés, en mal punt fos nat. [¿Per què no·ns volíets creure de ço que nós vos conseylàvem?]

E ell no·ns poch dir res, sinó que·ns guardà en la cara.

29. (27)

[DE LA MORT DE PERO AHONÉS]

E, nós stant ací, vench don Blasco d'Alagó e dix:

—Senyor, prech-vos que·ns lexeu aquest leó, que venjar-nos em de ço que·ns ha fet.

E nós dixem-li:

—Don Blasco, Déu vos confona, perquè dieu aytals paraules, que yo us dich que, si don Pero Ahonés ferits, que [a mi ferrets e] a mi haurets a ferir primer,⁸⁹ e vedar-vos-em [açò molt durament].

E cavalcam-lo en huna bèstia, e hun scuder que li sofferís⁹⁰ son cors. E morí's en la carrera, ans que fos a Burbàguena. E nós anam-nos-en a Daroca, e levam

¶ ⁸⁹ En CDEV, per error: *privar*; en H: *primer*, lliçó que adoptem, confirmada per Heredia: *primero*.

¶ ⁹⁰ En CDEV: *sofferia*; en H: *sofrís*.

don Pero Aonés ^{¶13v} en hun taüt a Daroca, e metem-lo en Sancta Maria de Daroca. E, a l'exir que nós feÿem, los de la vila desonraren los nostres hòmens, aquells qui vingueren après nós, sí que dona[ren a] hun scuder nostre, parent de don Pelegrí de Bolàs, ab .I. pedra en les barres, quant l'ausà^{¶91} desmentir.

E don Pero Aonés tenia en penyora^{¶92} Bolea e Sobrarp,^{¶93} que nostre pare la li^{¶94} havia empenyorada. E havia tant tengudes les penyores, que bé se'n devia tenir per pagat. E anam là e trobam dins que s'i eren meses don Ferrando e don Pero Cornell, e havia ab ells de .LXX. tro a .LXXX. cavallers. E veníem que no y cuydàvem trobar negú, e qui y entràssem, que·ls hòmens eren nostres. E aquells de la vila tenien-se ab ells e eren contra nós e feÿen-nos aquell mal que podien, axí com si nós no fóssem lur senyor. E vehem que·l castell era stablit de gran stabliment de cavallers e d'òmens de peu, e que y havien què menjar de ço que trobaven en la vila bé per un any. E fo nostre acord que·ns en partíssem e que de aquí nos moguéssim.

30. (28)

[DE COM L'INFANT FERRAN S'ALÇÀ CONTRA EL REI JAUME]

He nós, partint d'aquí, levaren-se les ciutats d'Araguó contra nós, ab don Ferrando e ab don Pero Cornell e la partida de don Pero Aonés. E sobre açò enviàrem per en Guillem de Munchada que vingués. E ell vench ab tot son poder. E les ciutats d'Araguó eren totes contra nós, sinó tan solament Calataiú.^{¶95}

E nós anam-nos-en a Almudéver e stiguem aquí bé per tres semmanes. E mudam-nos a Pertusa, e enviam per en Ramon Folch de Cardona. E vench a nostra ajuda a hun mes passat, bé ab .LX. cavallers, e ell e son frare, en Guillem de Cardona. E enviam en frontera, contra Saragoça, don Blasco d'Alaguó e don Artal de Luna. E no romàs ab nós sinó don Atho de Fosses e don Rodriguo Liçana e don Ladró. E el bisbe de Saragoça, germà de don Pero Aonés, menà'ls en cavalcada, e vengueren a trenuyta^{¶96} a Alcover,^{¶97} e prengueren-lo e barrejaren-lo tot. E açò fonch en Quaresma. E donava'ls, per lo mal que feÿen, perdó, e dava'ls licència de menjar carn qui menjar-ne volia.

¶⁹¹ En DV: *ausà*. En canvi, *los gosà* en H (on sobra la *s* de l'article), *l'avia* en C (on s'observa una confusió paleogràfica), *l'ansà* en E, i *lo hosà* en N (però en nota marginal: *l'ausà*). *Ausar* és forma del català primitiu i de l'occità. ¶⁹² En DE: *penyoria*. ¶⁹³ En DEVN: *Sobrary*; en C: *Sobrari*; en Marsili: *Sobrap*; en Heredia: *Sobre Arbre*; en H: *Loarre*. En català era *Sobrarp*, forma molt pròxima a la de Marsili, que adoptem.

¶⁹⁴ En DE: *li*; en HC: *la li*. ¶⁹⁵ En DE: *Calataiú*; en HV: *Calathaiú*. ¶⁹⁶ En D: *a tremuda*, que es podria llegir *trenuida*, com fa N: *a trenuyda* (Coromines, *DECat*, V, 932, s. v. *nit*). També *a tremuda* en CV. En E: *a trenuda*. La variant més estesa devia ser la que adoptem: *a trenuïta*, parcialment recollida per H, però deturpada (*a tresnuytada*), tal com va fer notar Colón (1978).

¶⁹⁷ En CDEV: *Alcové*; en H: *Alcovera*.

E altra vegada ysqueren los de Çaragoça al Castellar. E don Blasco d'Alaguó e don Artal de Luna eren en Alaguó, e passaren l'aygua de Ebro, e donaren-los salt⁹⁸ en aquella serra que és costa lo Castellar contra Saragoça. E foren vençuts los de Saragoça, e foren entre morts e presos bé tre-cents hòmens. E fonch vengut en Ramon Folch a nós, a Pertusa, e haguem pa de aquells de Çaragoça ||^{14r} e de Oscha e de cavallers qui eren [venguts] en la lur ajuda, qui n'haviem comprat en lo loch de Muntsó bé .II. mília liures a mesura de Araguó. E fem almajanechs e anam-nos-en en Ponçano, e tantost prenguem-lo.

31. (29)

[DE LA PRESA DE LES CELLES]

E d'aquí mudam-nos a Les Celles e param l'almajanech. E, quant vench a tres dies que hac tirat, fèu parlar plet hun scuder qui tenia lo castell que li donàssem dia, e, si dins aquell dia no li havíem acorregut, que ell que rendria lo castell. E fonch acort d'en Ramon Folch e d'en Rodriquo Liçana e de don Ladró e don Pero Pomar que prenguéssem lo dia, sol que fos breu. E ell demanà .XV. dies. E nós dixem-li que no li'n donariem sinó cinch dies, e fonch la convenença que fosen .VIII. dies. E dix don Atho de Fosses que passaria l'aygua e, si sentia neguns que vinguessen contra nós, sempre venria a nós e ns ho faria saber.

E, quant vingué al vuytén dia, nós fom a Pertusa, e fonch nostre consell gran matí. E manam-los per la senyoria que havíem sobre ells que en l'altre dia bon matí fossen en Les Celles ab lurs armes, e, aquell qui no y seria, que fos caygut en pena de tots los béns que havia en nostra terra. E fem carta d'esta manera matexa a Berbegual e a Barbastre que fossen ab nós tots a aquell dia. E nós, com haguérem menjat, que era dia de dejuni, vingué don Peregrí de Trosillo⁹⁹ e don Gil per la carrera d'Oscha, e vengueren sols, a scut e lança. E venien trotant e de calop aytant com podien. E mostraren-los-nos, e no ls coneguem tro que foren al pont de Pertusa. E speram-los aquí, a la sglésia de Sancta Maria, en lo fossar. E vingueren e dixeren-nos:

—Déu vos sal! Veus ací que ve don Ferrando e don Pero Cornell e aquells de Saragoça e de Hoscha, e venen per acórrer a Les Celles, e havíem-los bé lexats endret de Villella, e pensen de venir aytant com poden.

E tantost manam que ensellassen, e no havia aquí ab nós sinó .IIII. cavallers. E manam als del consell, en pena de traïció, que vinguessen après nós, e enviam semblantment a Berbegual e a Barbastre. E sempre anam-nos-en a Les Celles e

¶ ⁹⁸ En D: *salt*; en CV: *assalt*.

¶ ⁹⁹ En CDEV: Trosillo; en H: *Atrossil*; en Marsili: *Trosilo*; en Heredia: *Atroxiello*.

trobam-y en Ramon Folch e en Guillem de Cardona e don Rodrigo Liçana e nostra maynada. E entre tots no havia ab nós sinó de .LXX. tro a .LXXX. cavallers. E dixem-los que armassen lurs cavalls, que don Ferrando venia e aquells de Saragoça e de Oscha venien ab ell. E de continent tots pensaren-se de armar. E nós, stant an açò, dix-nos en Pere Pomar, qui era cavaller antich e era de nostra maynada:

—Senyor, yo us daré bon consell: aquí ha un ¶^{14v} puig que és molt fort, e posau-vos-y, e aquí sabran-ho les viles e socórrer-vos an¹⁰⁰ [totes].

E nós responguem-li:

—Don Pere Pomar, nós som rey d'Araguó e havem-lo per nostre dret. E aquests qui venen contra nós són nostres naturals e fan ço que no deuen, per ço car se venen combatre ab nós. E nós tenim dret e ells, tort, e Déu ajudar-nos-ha. E creeu que nós no lexarem la vila menys de mort e vençrem-los. E no farem vostre consell sta veguada.

E speram-los, e no vingueren a nós, e prenguem lo castell.

32. (30)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A OSCA]

Depuys tornam a Pertusa. E vench lo archabisbe de Tarragona, per nom n'Espàrech, e era nostre parent. E, quant hoý que la terra d'Aragó anava a mal, e que feýen contra nós ço que fer no devien, preguà'ns molt cament per Déu e per amor de ell que nós volguéssim fer composició ab nostres hòmens, e que ell que pogués parlar entre nós e ells. E nós atorguam-lo-y. E, haguda nostra paraula, parlà lo archabisbe ab ells, e anc [aquela composició] no pogué acabar, car ells demanaven que nós los féssem coses que eren contra nostra senyoria. E sobre açò hagué's a partir.

E, quant ells veren que nós haviem preses Las Celles, enviaren-nos a dir aquells d'Oscha, per don Martí de Pereyxolo,¹⁰¹ qui era nostre marino, e altres amichs que nós haviem, que'ns acostàssem a Hoscha e que farien a nostra voluntat, e que u sabien per cert. E nós anam-nos-en a Oscha e no volguem armar cavallers per tal que no se isquivassen per nós. E, ans que nós fóssem allà, isqueren-nos los bons hòmens de la vila, tro a .XX., a Sancta Maria de Sales,¹⁰² e nós allí rahanam-nos ab ells e dixérem-los que'ns meravellàvem molt d'esta cosa que era, car nós no'ls volíem fer¹⁰³ sinó bé. E, si anch lo nostre linatge los féu bé e'ls amà, que

¶ ¹⁰⁰ Reconstrucció a partir de les lliçons de CDEV (*socórran-vos*) i de H (*acórrer-vos an*).

¶ ¹⁰¹ En CDEV: *Pereyxolo*; en H: *Perexolo*; en Heredia: *Perauxola*; en Marsili: *Perexola*. La lli-

çó correcta podria ser *Perexolo*, catalanització de l'aragonès *Perochuelo*. ¶ ¹⁰² En Heredia: *Salas*; en Marsili: *de Salis*. ¶ ¹⁰³ En CDEV: *volíem*; en H: *volíem fer*.

nós seríem aquells qui'ls amaríem tant o més que ells. E ells, quant ho hoÿren, graÿren-nos-ho molt, e dixeren que entràssem en bon punt en la vila e farien per nós axí com hom deu fer per lur senyor natural.

E, a l'entrar que nós fem, los infants e la gent menuda hagueren gran alegria de la nostra venguda. E entram a hora de vespres en la vila. E entrà ab nós don Rodriguo de Liçana e don Blasco Maça, e, de nostra maynada, don Assalit de Gúdar e don Pelegrí de Bolàs e d'altres molts. E ells no'ns convidaren pas. E, quant haguem menjat, fórem alegres e dixem que bé era semblant que farien ço que nós volríem, pus tant bé nos acollien.

||^{15r}

33. (31)

[DEL PARLAMENT DEL REI JAUME ALS D'OSCA]

E, quant fom gitats nós e los que jayhien denant nós, vench un porter nostre, per nom Guillem Daran,¹⁰⁴ e dix que bé cent hòmens armats havia a la porta. E nós dixem-li:

—Tol-te! Nós exim d'armes, e tu ¿nos y vols tornar? Per ventura guarden la vila.

E ell dix:

—Senyor, dau-nos hun scuder vostre e monstrar-lo-y-hem.

E nós dixem-li:

—Lexau-nos dormir, que no pot àls ésser, sinó ço que Déu volrà.

E, quant vingué al matí que fom levats e haguem hoÿda nostra missa, fem cridar consell que vinguessen en aquell corral qui és denant les cases nostres e aquelles de Muntaragó.¹⁰⁵ E nós stant cavalcant e ells estant denant, hagué-y gran consell e dixem-los:

—Barons, bé crehem que sabeu e deveu saber que nós som vostre senyor natural, e de lonch temps, que .XIII. reys, ab nós, ha hagut en Araguó, e, hon pus luny és la natura entre nós e vós, molt més acosta(da)ment y deu haver, que parentesch se allongua e natura, prolonguant-se, streny. E may vos fem mal ni'l vos diguem, ans vos havem en cor d'amar e d'onrar¹⁰⁶ en totes bones costumes que hajau hagudes de nostre linatge, que les vos farem tenir,¹⁰⁷ e nós, que us ne darem de millors, si no'n teniu de aquelles que sien bones. E maravellam-nos [molt] de

¶¹⁰⁴ En CEV: *Darau* (nom absent en H), però la lliçó correcta deu ser *Daran* (*d'Aran*), que D comparteix amb N i amb Marsili. ¶¹⁰⁵ En DEV: *aquells damunt Aragó*; en C: *aquelles da munt Aragó*; en H: *les de Munt Aragó*; en Marsili: *domos Montisa-*

ragonis. Es refereix a cases i, per tant, corregim *aquells* per *aquelles*. ¶¹⁰⁶ CDEV: *donar*; en H: *d'onrar*, que és la lliçó correcta, confirmada per Marsili (*honorare*) i per Heredia (*honrar*). ¶¹⁰⁷ En CDEV: *seguir*; en H: *tenir*, que és la lliçó preferible.

aquesta cosa: que nós nos hajam de guardar de vós, [e que nós] no gosem entrar en les ciutats que Déu nos ha donades e nostre pare nos lexà; e que guerra haje entre nós e vós pesa'ns molt. E preguam e manam-vos que no y sia, que açò és cosa que a nós pesa molt. E podeu-ho conèixer, que ací só yo vengut entre vós, e que en vós me fiu e en vostra amor, e que us he en cor de retenir e de amar.

E sobre açò haguem finida nostra paraula. E ells respongueren e dixeren que'ns agrayien molt açò que nós los haviem dit, e que'l consell hauria son acord e que'ns respondria. E anaren-se'n acordar a les cases de Muntaragó,¹⁰⁸ e aquest acord durà gran peça.

34. (32)

[DE COM ELS JURATS D'OSCA INTENTAREN PRENDRE EL REI JAUME PER LLIURAR-LO A L'INFANT FERRAN]

E sobre açò, nós esperant ells, vench missatge al consell que en Ramon Folch e les gents de fora que corrien la vila. E nós, vehem que'l consell se revetava, [e] dixem-los:

—Stau segurs e hoÿu ço que us direm.

E enviam per aquells qui eren anats per aconsellar que vinguessen. E vingueren-n'í una partida e no respongueren a açò que nós los haviem dit. E dixem-los:

—Barons, maravellam-nos molt perquè us revatats per neguna res, perquè aquesta cosa no poria ésser: que, yo stant ab vós, nul hom vos gosàs fer res. E, per un diner que vosaltres perdau, ço que no poria ésser, nós vos n'esmenarem .X.

E ells digueren:

—Dieu-ho bé; e manau-ho vedar.

E nós dixem:

—Açò vedat és.

E enviam-||^{15v}y tantost, e trobam que no era res.

E en tant no feren resposta de res e levaren-se tots de peus. E nós entram-nos-en en nostra casa, e entrà-sse'n ab nós don Rodriguo Liçana e don Blasco Maça e aquells de nostra maynada, ço és, don Assalit de Gúdar e don Rabaça, notari nostre. E dixeren que en la vila gitaven cadenes e tancaven les portes de la vila. E nós dixem a'n Rabaça:

—¿Haveu neguna ley que tengua prou a nós ne a vós?

E ell respòs e dix:

—Senyor, no'm par que y tengua prou ley ne dret.

¶ ¹⁰⁸ En CDEV: *damunt Aragó*. Adoptem la lliçó de H: *de Muntaragó*, avalada per Marsili.

E nós dixem-li:

—Sabeu-y àls?

E ell dix:

—No, mas demanau de consell a aquests richs hòmens.

E nós dixem[-los] de consell, e deÿen que gran traÿció nós feÿen, mas no y donaven altre recapte. E sobre açò dixem nós:

—Yo y daré millor consell que ésser y pugua: que enviaré a la carnegeria a fer comprar moltons e ells cuydar-se-han que adobam de menjar, e vós feu ensellar e anau-vos-en, e açò sia adés feyt.¹⁰⁹ E yo enviaré per mon cavall e per mon gonió e per mon perpunt e per mes armes, e siau adés en la plaça tots apparellats.

E la cosa féu-se axí, sí que vingué don Rodrigo Liçana e don Blasco Maça e no fom sinó tro a .V. cavallers. E devallam per aquella porta per hon hom ix a la Yssola e al camí de Bolea. E trobam la porta tancada, e demanam qui la havia tancada, e trobam huna fembra qui dix que·ls jurats havien tancada aquella porta. E nós dixem a hun scuder:

—A hon és lo porter?

E ell dix:

—Allà dalt sol estar.

E enviam-y dos scuders nostres e devallaren-lo. E vingué tot descolorit. E nós demanam-li:

—Qui té la clau d'aquesta porta?

E ell dix:

—Senyor, los jurats la tenen.

E nós dixem:

—Ara dau-la tost; si no, dar-vos-em de la spasa per la testa, que us matarem.

E fem pujar ab ell aquells, e portaren la clau, e portaren-lo'ns pres altra veguada ab la clau e fem-li¹¹⁰ obrir la porta ab més hòmens. E nós aturam-nos a la porta tro que vingueren los cavallers. E, quant foren venguts, exim defora, e dixeren-nos que·ns havien retengudes adzembles e scuders dedins. E nós dixem a [bé] .XX. o .XXX. hòmens d'Oscha qui staven ab nós defora que en la vila enviassen hun hom e que·ns trametessen tot quant havien pres a nós en la vila; si no, que nós los ne menaríem presos tots ab nós. E ells enviaren-nos tot ço que haviem en la vila. E nós anam-nos-en per la Yssola enjús e trobam en Ramon Folch e en Guillem de Cardona ab tots los altres cavallers e nostra companya, e don Atho de Fosses, plorant, que cuy^{16r}dava que·ns haguessen retenguts. E els hòmens d'Oscha havien ja enviat a don Ferrando e als de Çaragoça que vinguessen, que ells nos tenien en Oscha.

¶ ¹⁰⁹ En DE: *desfeyt*; en H: *adés feyt*, que adoptem.

¶ ¹¹⁰ En CDEV: *fem*; en H: *fem-li*.

[DE LA CONCÒRDIA ENTRE EL REI JAUME I ELS NOBLES]

E, açò passat, anam a Pertusa. E, nós stant aquí, don Ferrando e en Guillem de Muntchada e don Pero Cornell vengueren-se'n a Oscha e aquí parlaren pleyt entre ells que se n'avenien ab nós e que's tenien fort per orats¹¹¹ de ço que fet havien. E plagué molt a nós e a nostre consell les bones paraules que·ns enviaven a dir [e] demanam-los en qual manera volien fer aquest pleyt ab nós, e ells dixeren que exirien a aquella serra que és sobre Alcalá, e [nós ab nostra companya que vinguéssim a Alcalá; e] nós que exíssem ab .VII. que fossen de nostre consell, e ells que venrien .VI. o .VII., e que lexarien tota l'altra companya. E encara dixeren que ells bé vingueren a Pertusa, mas havien paor que algun àvol hom no·ls mogués batalla. E volien ab nós parlar axí com a vassalls devien parlar ab lur senyor natural, e que ans que's partissen de nós farien en tal guisa que nós seriem pagats de ells.

E axí com fo emprés se seguí. E exim a les vistes, nostres perpunts vestits e les spases cenyides. E vingué ab nós en Ramon Folch e en Guillem de Cardona e don Atho de Fosses e don Rodrigo Liçana e don Ladró, fill que fo de don Pere Ladró, qui era hom noble e de gran linatge, e don Assalit de Gúdar e hun cavaller nostre, de qui no·ns membra lo nom, e don Pelegrí de Bolàs. E de la lur part vench don Ferrando, qui era honcle nostre, en Guillem de Muntchada, pare d'en Gastó, e don Pero Cornell e Ferran Périç de Pina e altres que eren en la lur part, qui a nós no membra.

E don Ferrando començà la rahó e dix axí:

—Senyor, nós sòm venguts ací denant vós, e pesa'ns molt aquesta guerra que és stada entre nós e vós. E som venguts ací per partir-nos d'aquella, e preguam-vos que·ns perdoneu, que volentat tenim de servir-vos, yo e ¶^{16v} en Guillem de Muntchada e don Pere Cornell e tots aquests qui són de la nostra partida, que mal havem pres per vós, e fet ne havem, per què·ns pesa molt. E, si los mals se havien a smenar, nós no·ls vos poríem smenar, e a vós fer-vos-y-ha poch e a nós seria gran smena, per què mester y ha mercé. E encara vos volem, de més, preguar que, nós servint-vos, que·ns fassau bé, que a mi tengut ne sou per lo parentesch que tinch ab vós, e [a] don Guillem de Muntchada, per ço com rey de Spanya no té tant honrat vassall com vós de ell teniu, ne que tant lo pusca servir.

E ab açò féu fi a sa paraula. E puy dix don Guillem de Muntchada:

—Senyor, lo deute que yo he ab vós nul hom del món no u sap millor que vós, car vostre linatge, el comte de Barcelona ha fet per nom aquest nostre linatge.

¶ ¹¹¹ En CDEV: *per errats*; en H: *per horats*. Heredia tradueix la frase així: «reconocíen que lo avien errado de lo que fecho avien con-

tra él». Marsili en confirma el sentit del mot: «uolebant cum rege penitus et ex animo conuenire».

E yo, la mercé de Déu, he més que·ls altres, car tinch la riquesa de Biarn e de Gasconya, ço que negú dels altres no hac. E tot ço que he ne poré haver, metré en vostre servici. E ço que yo feya, Déu, qui sab totes coses, sab ço que yo'm pensava fer [a] vostre profit e vostra honor; mas, pus veig que a vós no plau, a mi no plau, e tinch-me per errat de ço que fet he, e [així] deman-vos mercé, senyor, que'm perdoneu a mi e als altres qui en aquesta cosa han stat. Car faç-vos saber que nul temps no guerregaré [més] ab vós, car yo us tinch per tal que a mi ne a mos parents no fareu tort, ne a mos amichs, e, com ho fésseu, preguant e ab amor yo us vençré, e ab lo bon servey que yo us faré. E açò em deu valer ab vós.

E féu fi a la sua paraula.

E sobre açò dixem-los nós que'ns acordariem. E partiren-se de nós. E dixeren aquells richs hòmens qui eren ab nós que bé [e gint] nos ho mostraven e ab gran devoció, e que feya a pendre. E sobre açò fem-los tornar e dixem-los:

—De ço que vós nos haveu mostrat e ab tan gran devoció, som nós paguats e prenem la bona voluntat en smena, e volem-vos retenir en nostra amor e en nostra gràcia.

E vengueren los cavallers que¹¹² estaven luny de cada huna de les parts e saberen la posa(da)

e la] composició¹¹³ que feta haviem; e foren tots alegres e paguats. E, açò passat, anam-nos-en a Leyda.

||^{17r}

36. (34)

[DE COM AUREMBIAIX, COMTESSA D'URGELL, RECLAMÀ LA POSSESSIÓ DELS BÉNS DEL SEU PARE]

E, quant vingué passat hun any e mig o dos, nós stant en Leyda, vingué la contessa d'Urgell, que fonch filla del comte n'Ermengou e de la contessa de Sobirats, que era stada muller de n'Àlvar Péreç, e partiren-se per parentesch e no hagué negun fill de ell. E havia nom n'Aurembiats. E nós acollim-la bé e manam a nostres hòmens que la honrassen e acollissen. E, quant vingué, que hagué stat dos dies, anam-la a veure. E en Guillem de Cervera,¹¹⁴ senyor de Juneda, era en consell de ella, e per ell feya més que per hom del món. E consellava-li en ses fahenes, per ço car ell havia haguda la mare de ella per muller. E, car ell era hom antich e dels pus savis [hòmens] d'Espanya, feya per son consell tot ço que ella mostrava a nós e als altres. E ell procurava en sos ops e en tot ço que ella havia menester.

¶¹¹² En D, després de *cavallers*, apareix *luy* ratllat.

¶¹¹³ En DE: *posada composició*, una lliçó deturpada.

¶¹¹⁴ En CDEV: *Cervelló*, però el nom correcte el trobem en H (*Cervera*) i en Marsili (*Cervaria*), que adoptem.

E dix ella a'n Guillem de Cervera que'ns monstràs la rahó per ella. E dix en Guillem de Cervera:

—Dona, monstrau-la'ns, que millor ho sabreu [vós mostrar e] dir que yo.

E feren-la mostrar a ella, e dix-nos com ella era venguda a mercé de nós, per ço com sabia, e axí u deÿen les gents, que en nós trobaria dret e mercé. E era venguda a nós per ço car prenia gran tort en nostra terra e que tota la terra sabia que ella era filla del comte de Urgell, n'Ermengou, e que aquell comdat pertanyia més a ella que a nengun altre, per ço car ella era filla e no y havia fill ne filla més, sinó ella. E que'ns pregava amor e mercé que nós que volguéssim sa dretura, que, menys de nós, de altre hom del món no la poria haver. E en Guillem de Cervera e en Ramon de Peralta emparaven la sua rahó per ella.

E en Ramon de Peralta no havia volgut retre Muntmagastre fins tant que la comtessa vingué. E, quant ella fonch venguda, donà-li Muntmagastre e aquell dret que'l comte y tenia, e retench-se postat¹¹⁵ de .IIII. castells. E tornaren-se'n a nós e dixeren:

—Senyor, aquesta cosa és ofici de rey, que aquells qui no poden haver dret per altri, que ell los do, car Déu vos ha mes en son loch per tenir dretura. E aquesta dona que és venguda denant vós és de gran linatge de pare e de mare, axí com vós sabeu, e que sia desheretada¹¹⁶ ¶^{17v} dels béns de son pare en vostre regne e en vostre poder, ve-us a demanar mercé que li torneu la sua cosa e ço que son pare li lexà. E ella és tal per bones costumes que ha en si, que li deu valer ab vós. E d'açò clamam-vos mercé ab ella ensem, que u diu millor que nós tots.¹¹⁷

En Ramon de Peralta dix atressí.¹¹⁸

E nós responguem-los que les preguàries eren justes, e que y hauríem nostre acord e que y fariem ço que fer-y deuríem.

E demanam de consell al bisbe de Leyda, per nom en Berenguer d'Erill, e en Guillem de Muntchada e en Ramon Folch e en Guillem Ramon, frare d'en Ramon de Muntcada e pare d'en Pere, e don Assalit de Gúdar e don Garcia Péréç de Meytats,¹¹⁹ e los pròmens de la ciutat de Leyda. E pregaren-nos que li donàssem per rahonador en Guillem Çasala. E lavors ella li donà lo dret de la caldera de Leyda, que tingués de sa vida. E no valia lavors .CC. sous de renda, e après pujà a més de .III. [mília] sous.

¶ ¹¹⁵ En CDEV: *posat*; en H: *postat*, que adoptem.

¶ ¹¹⁶ En CDEV, per error: *destroçada*. Reconstruïm *desheretada* a partir de la lliçó de H, encara que deturpada: *deresetada*.

¶ ¹¹⁷ En H: *nós tots*, que adoptem; en CV: *nós són*; en DE: *vós sou*.

¶ ¹¹⁸ En CDEV, per error: *entre si*; en H: *atressí*, que adoptem.

¶ ¹¹⁹ En CDEV: *Mexcats*, alteració de *Meytats*, que preserven H i Marsili.

[DE LES AL·LEGACIONS QUE FEU GUILLEM DE CARDONA EN
NOM DE GUERAU DE CABRERA]

E fonch lo acord del bisbe e dels richs hòmens que citàssem lo comte d'Urgell, per nom en Guerau de Cabrera, que vingués a nostra cort per fer dret a la comtessa e que féssem las citacions, totes tres, axí com se devien fer. E, a la primera citació que hom li féu, no vingué. E, enans¹²⁰ que donàssem sentència contra¹²¹ ell ni¹²² enantàssem, car açò era forma de dret, tornam a ella e dixem-li que açò no podíem fer sinó axí com orde de dret volia. E axí ho devia ella voler, e son consell.

E haguem acord que citàssem en Guerau de Cabrera, qui tenia lavors lo comdat de Urgell. E, quant lo haguem citat, vingué al dia (e) en Guillem¹²³ de Cardona, frare d'en Ramon Folch, qui fonch mestre del Temple, per procurador d'en Guerau, qui tenia lo comdat de Urgell, e dix a nostra cort, e denant nós, que es meravellava molt en Guerau, comte¹²⁴ ||^{18r} de Urgell, e tots aquells qui esta cosa oïen, que de ço que ell havia tengut .XX. o .XXX. anys, e menys de clams, e estan ella viva, que hanc no li fos demanat, que ara li fos demanat e mes en qüestió e en demanda, e que no era tengut que·ns degués respondre. E pregà'ns que no li faéssem esta demanda, car fort era novella e que ell no era hom a qui hom degués demanar tan novella demanda com aquesta era e tan esquiva.

E en Guillem Çasala dix aquesta rahó per la comtessa:

—Senyor, en Guillem de Cardona és prohom e de gran linatge e honrrat, e maravella's de aquesta demanda? Major maravella és que hom diga que no farà dret a tan bona dona com la comtessa; e que deman dret en vostra cort e que ell diga que no·l li farà, diu contra rahó. E Déus, senyor, vos mes en son loch, que aquells qui dret ne rahó no trobaran, que vós que·l lurs donets. E la comtessa que ací és, pregue-us que·l li donets.

E en Guillem de Cardona dix:

—Yo no y vinch per àls ne per pledejar, mas per dir ço que·m castigaren.

E dix en Guillem de Munchada:

—Havets vós procuració naguna d'en Guerau?

E ell dix:

—No. Mas ço de què·m castigaren vos he dit, e no yc són vengut per àls; e ab açò me n'iré.

¶¹²⁰ En CDEV: *avans*, que deu ser una mala transcripció de: *enans* (H), que adoptem.

¶¹²¹ En CDEV, per error: *entra*; en H: *contra*, que adoptem. ¶¹²² En CDEV, per error: *no*. La lliçó preferible és la de H: *ni*. ¶¹²³ En CDEV: *Guillem*,

lliçó correcta avalada per Marsili (*Guillelmum*). En H, per error: *Ramon*. ¶¹²⁴ Reprén ací la mà de Joan de Barbastre, encara que les primeres paraules d'aquest full (*de Urgell e*) foren reescrites per l'escrivà de les seccions restaurades de C.

E dix en Ramon de Munchada:

—E esperat-vos, que'l rey haurà son acort e respondrà-us a açò que dit havets.

E partiren-se denant nós e haguem nostre acort. E haüt acort, dixeren que faéssem nós la resposta. E dixem-li:

—En Guillem de Cardona, vós no havets aduyta aquí procuració alcuna d'en Guerau. L'altra: vós no volets respondre a dret. Volem saber encara vós si volets respondre a la demanda qu'en Guillem Çasala vos fa.

E ell respòs e dix que no y respondria àls. E nós dixem-li:

—Nós o farem, donchs, axí com fer se deu. Nós lo citarem altra vegada e seran .iii., e si vol fer dret, nós lo pendrem, e si no, nos anantarem contra ell axí com dret o vol.

E ab aytant ell se n'anà e nós feem-li l'altra citació. E vench en Guillem de Cardona al dia.

38. (36)

De la segona compareixença de Guillem de Cardona davant la cort del rei Jaume]

E fom a casa d'en Ramon, nostre reboster, e tota la cort e els richs hòmens escoltaren en Guillem Çasala, qui's levà en peus e dix:

—Senyor, prech-vos que vós que'm façats escoltar. Déus volch que en aquest segle fossen reys e donà'ls-li per aquest offici que tinguessen dretura a aquells qui mester l'aurien, e specialment a vídues e òrfens. E, car la comtessa ^{18v} no havia a qui acórrer, si a vós no, per dues rahons és venguda denant vós: la una, car aquella demanda que ella fa és en vostra terra; la segona, car vós li podets dar consell e no naguna altra persona del món, perquè ella vos clama mercé, axí com hom deu fer a bon senyor, que vós li façats respondre a'n Guerau o a'n Guillem de Cardona, qui ve aquí per ell, car en aquest fet havets .ii. dies donats e per defalliment d'ell vós ne vostra cort no y pot anantar. Ara, aquest és lo terz dia, on vos¹²⁵ prega la comtessa, axí com de senyor de qui espera bé e dretura, que trop dretura¹²⁶ ab vós, en aquesta manera, que si en Guillem de Cardona no és vengut apparellat de fer dret, que vós que enantets contra en Guerau e contra los seus béns, sí que la comtessa pusca venir a compliment de dret de la demanda que li fa.

E dix en Guillem Cardona:

—Oiats, en Guillem: ¿cuydats que per vostra pledesia que havets aduyta de Bolunya que'l comte perda son comtat?

E dix en Guillem Çasala:

—Yo no deman sinó dret per la comtessa, e, si dret havem, havem fiança en lo rey que ell lo'ns darà, e en mantenir son dret no me'n lexaria per vós.

¶ ¹²⁵ En CDEV: *on*; en H: *on vos*.

¶ ¹²⁶ Afegit al marge esquerre pel copista: *que trop dretura*.

E dix en Guillem de Cervera:
 —E com, en Guillem de Cardona, ¿no y fariets sinó açò?
 E ell dix:
 —Sapiats, en Guillem de Cervera, que ja per plet no perdrà el comte son comtat: àls y haurà mester.
 E dix en Guillem de Cervera:
 —E l'àls hi serà.
 E dix en Guillem de Cardona:
 —Senyor, fets-me guiar, [e anar-me-n'he].
 —¿E no y fariets àls? —dixem nós.
 E ell dix que no. E respòs en Guillem de Cervera:
 —Per ma fe, sí haurets a fer àls, no sots tan brau.
 —Ara —dix en Guillem de Cardona— serà com Déus volrrà.
 E comenà's a Déu.

39. (37)

[DE LA CAMPANYA DEL REI JAUME CONTRA GUERAU DE CABRERA I DE LA PRESA D'ALBESA I DE TAMARIT]

E nós enviam sempre una carta a Tamarit, que'ns fossen a .I. dia sabut, ab ses armes e ab conduyt de .III. dies a Albesa,¹²⁷ e nós seríem allí. E dixem a'n Guillem [e a'n Gastó] de Munchada e a'n Ramon e a'n Guillem Cervera que ab lur linatge fossen ab nós e iríem sobre en Guerau.¹²⁸

E mentre que les cartes hi anaren, fo don Pero Cornell ab nós e fom .XIII. cavallers, e anam a Albesa, e no y trobam los de Tamarit ne los altres, sinó tan solament en Bertran de Calasanz [e en Ramon de Calassans]¹²⁹ ab .LX. o .LXX. hòmens a peu. E pesà'ns molt quant los de Tamarit no y foren. E els de la vila d'Albesa tengren la vila establida ab escuts e ab lances e ab altres armes. E nós dixem:

—¿E com la vila tenen ells?

E sempre lexiem los cavalls^{129r} als escuders e avallam e prenguem nostres armes e anam-los combatre e tolguem-los la vila. E, quant lurs haguem tolt la vila, a cap d'una peça anaven e venien aquells de Tamarit e feeren-nos parlar plet, al sol post, que'ls asseguràssem e rendrien-nos lo castell, e que en fe de nós romandria.¹³⁰ E quant vench al matí renderen-nos lo castell.

¶ ¹²⁷ En CDEVN: *Albesa*, lliçó confirmada per Marsili: *Albesiam*. En H, per error: *Albel-da*. ¶ ¹²⁸ En CDEVN: *Guerau*, lliçó avalada per Marsili (*Geraldum*); en H: *en Ponç*. Heredia no

l'esmenta. ¶ ¹²⁹ Reconstrucció a partir de H i de Marsili (*Raimundum de Calasancio*). No l'esmenten CDEVN ni Heredia. ¶ ¹³⁰ En C: *romandrà*; en HDEV: *romandria*, que adoptem.

[DE LA RENDICIÓ DE MENÀRGUENS]

E moguem d'aquí e dixem:

—Anem-nos-en a Manargues, que anans que u sàpien lurs haurem tolt molt del lur.

E foren-nos venguts cavallers de nostra companya, sí que fom bé .XXX. cavallers e anam-nos-en a Manargues. E dixem a la companya:

—Aturat-vos, e nós irem avant ab .III. o .IIII. cavallers de nostra companya.

E fo-y en Rochafort e tres altres cavallers que no'ns membre. E els hòmens eren-se'n tots ja pujats al castell, ab lurs armes e ab tot lur conduyt que podien traure de la vila. E fom a la porta del castell e dixem-lurs:

—Barons, bé sabets que la comtessa és vostra dona natural e ella no vol pas vostre destruïment, ne que muyrats aquí ne perdats res del vostre. Devallats a vos-tres cases e nós assegurar-vos-em per nom de ella e de nós, que no us farem mal, ans vos defendrem contra tots hòmens.

E dix .I. d'ells:

—Senyor, e què farem nós del castell que'ns ha comenat en Pons¹³¹ de Cabrera?

E dixem nós:

—Bé sabets que més val la nostra senyoria que de hom del món. E nós guardar-vos-em, que no y farets res contra fe. E devallats en bona ventura e nós pre-nem-vos sobre nostra fe.

E dix .I. d'ells:

—Pus lo rey o diu, façam-o.

E ans que obrissen la porta dixeren-nos:

—¿E diets-nos vós que sobre vostra fe devallem?

—Oc —dixem nós.

E ells devallaren-se'n ab ses armes e ab la roba.

E nós enviam per los cavallers e vingueren. E, quant veeren que'ls cavallers eren tan pochi, tengren-se per malestruchs, e nós no havíem carn ne no'n volíem pendre d'ells. E sobre açò enviam bé .XX. cavallers que correguessen a Balaguer, e duxeren-nos, entre vaques e vedells, tro a .XVI., e compram lo pa e el vin e ha-guem carn tro a .III. dies.

¶ ¹³¹ En C, per error: *Guerau*.

41. (39)

[DE LA RENDICIÓ DE LINYOLA]

E en tant vengueren-nos companyes de Cathalunya e de Aragó, e fom tro a .CC. cavallers, e haguem hòmens de peu tro a .M. ¶^{19v} E fom a Linezola a cap del terç dia. E nós en Linezola, l'altre dia maytí, fo-y en Ramon de Munchada, e armà's tota la host per combatre, e ells empararen tota la vila.

E vench en Ramon de Cardona e dix:

—Consellar-vos-hia, senyor, que no·ns combatéssim, que de bons servents y ha, e no us valrria la presó de la vila lo mal que vós hi poríets pendre ne fer a la host, e lexats-me parlar ab ells e veuré si us en poré traure bon plet.

E nós no u¹³² volguem escoltar, e anam-nos-en a la vila e combatem-los. E nós a peu, ab aquells combatedors, presem la vila; e els hòmens enbarraren-se en la força, on havia una torre molt bona e albacar, e aquell dia mateix reteren-se. E quant se foren retuts, en l'altre dia stablim nostre castell.

42. (40)

[DEL SETGE DE BALAGUER]

E puy anam-nos-en a Balaguer per assetjar-lo e passam lo riu a un loch qui ha nom Almata, e param-y tantost .II. fonèvols. E fo aquí en Guillem de Munchada e en Guillem de Cervera e richs hòmens d'Aragó, e foren ab nós tro a .CCCC. cavallers.

E, quant haguem stat .VIII. dies en aquell loch, vench-nos un missatge d'en¹³³ Manargues e d'en Pere Palau, qui eren dels mellors hòmens de la vila, e dixeran que, si nós volíem acabar lo feyt de Balaguer, que enviàssem per la comtessa que vingués, que era en Leyda, e ella que·ls demanàs per la naturalea que havien ab ella, car eren estats de son pare, que li retessen la vila, car lur dona era.¹³⁴ E nós conaguem tantost les paraules que eren grans e cobertes e que no·ns podien enviar missatge, can¹³⁵ ells o volien, per paor que havien que no·n perdessen les persones. E enviam-los missatge que molt lurs o grahiem e que·ls fariem bé per la amor que·ns mostraven, de guisa que valrria a ells e a lur linatge.

E sobre açò, a cap de pochs dies, tornà el missatge a nós, qui era escolà jove e no·ns guardàvem d'ell, e perseverà per aquells en aquelles paraules que primerament havien dites.

¶¹³² En C: *no*; en HDE: *no u*, que adoptem.

¶¹³³ En CDEV: *de*; en H: *d'en*, que adoptem. Deu referir-se a un prohò de Menàrguens,

població citada al cap. 40. ¶¹³⁴ El text que va des de *era* fins a *haurem nostre acort*, al cap. 42, manca a DEV. ¶¹³⁵ En C, per error: *car*.

E dixem-los .II. coses:

—¿Ells fan açò per si o fan-o per consell d'altres? Que mester és, que esta cosa és tan gran que, si hom los hi havia a contrari, que ells no sien tan poderosos que hom no'ls puscha desfer ço que fan.

E demanam-lurs:

—¿Quant volrran que la comtessa vinga en la host?

E dix lo missatge:

—Anaré a ells e diré'ls-o.

E enviaren-nos dir el dia sabut que ella vingués. E aquell dia la comtessa vench.

E, a cap de .III. o de .IIII. dies, tornaren-nos resposta e dixeren-nos que haguéssem escudats e hòmens armats qui anassen ¶^{20r} denant ella e que se acostassen a aquells al mur, tan tro poguessen oir la sua paraula, e que ab la¹³⁶ volentat de Déu compliríem [la sua paraula e] ço que dit nos havien. E [sobre açò] nós feem-o ab aquella manera que havíem emprés ab ells; e entené el comte que alcunes paraules havia entre nós e aquells de dins.

43. (41)

[DEL CONTRAATAC QUE FEREN ELS DE BALAGUER]

Un dia, entre nona e vespres, en Ramon de Munchada havia la guayta dels fonèvols de dia e de nuyt, e, ell¹³⁷ estan a la guayta, eren ab ell en Sanz Pérez de Pomar, [fiyl d'en Pero de Pomar,] e en Bardoll, qui era batle seu de Castellserrà, e Arnau de Rubió, cavallers. E quant veeren los hòmens de Balaguer que tan pochs eren, e en Guillem de Cardona, qui era dins, exiren ab cavalls armats per lo mur, que y hagren fet portell, e entraren [en lo vayl] amagadament, ab falles seques e untades de seu. E nós érem en la tenda d'en Guillem Cervera, que l'havíem vengut veer, e estàvem parlant ab ell, e cridaren en la host:

—¡A armes, a armes, que falles duen enceses, que'ls fonèvols volen cremar!

E havia en Guillem de Cardona ab si tro .XXV. cavallers armats e .CC. hòmens a peu, entre aquells qui portaven les falles e els altres. E exí ab ell sire¹³⁸ Guilleumes, fill del rey de Navarra, que havia haüt en una dona. E a don Sanz Pérez de Pomar no li poch sofrir lo cor que s'aturàs, e començà a fugir e vench-se'n a la host. E no romaseren ab en Ramon de Munchada sinó Arnau de Rubió e en Guillem de Bardoll. E vench en Guillem de Cardona ab la lança sobre en Ramon de Munchada e dix:

¶¹³⁶ C omet *la*, que restituïm a partir dels altres testimonis.

¶¹³⁷ En C, per error: *ells*. ¶¹³⁸ En C: *siri*; en HDEV: *sire*.

—¡Rendet-vos, [en Ramon, rendet-vos]!

E dix en Ramon:

—E ¿a qui·m rendria, minyó prudent? ¿A qui·m rendria?

E en tant meseren un poch de foch a les cledes,¹³⁹ que no s'i podien bé aturar, car nós ab los¹⁴⁰ de la host a peu los veníem acórrer. E anam tro al fonèvol. E Blasco d'Estada armà un seu cavall per provar los gonions,¹⁴¹ e pres ses armes tost e cavalcà sus e exí ab los de la host, son elm en la testa e sa lança en la mà. E Johan Martínez d'Eslava exí a peu, escut abraçat, e la espaha en la mà. E, a l'entrar que ells feeren, conseguí aquells de cavall de laÿns¹⁴² e esgarrà un cavall, al tornar que ells se'n fahien, can volgueren cremar lo fonèvol. E Blasco d'Estada entrà bé un git de pedra en lo vall e ferí un cavaller ab sa¹⁴³ lança sobre mà, e exí-sse'n ||^{20v} menys de colp que no y pres de nagun d'ells ne de pedra del mur dessús.

44. (42)

[DE COM LA COMTESSA AUREMBIAIX S'ADREÇÀ ALS DE BALAGUER]

Al terç dia la comtessa fo venguda, e dixem-li les paraules denant en Guillem de Cervera e que nós haviem haüdes ab aquells de dins. E dix ella que tot ço faria que nós li manàssem e que volentera diria aquelles paraules, sol que la guardàssem de les sagetes. E nós dixem-li que sí fariem. E sempre¹⁴⁴ feem armar bé .L. cavallers ab escuts e ab perpunts vestits e que fossen ab ella e que la cobrissen. E ella, cavalcan en sa bèstia, devallà e acostà's al mur tant com hom gitaria una pedra poca. E dix-lurs un per ella:

—Sots aquí los de Balaguer?

E ells callaren e no resposeren la primera vegada. E dix-los:

—La comtessa [és aquí]. ¿Són aquí los prohòmens de Balaguer?

E dix un:

—Oc, què volets¹⁴⁵ ésser? E què volets dir?

E dix un cavaller:

—Pregue-us la comtessa que la escoltets un poch, que dona és e no pot alt parlar.

E ella dix:

—Barons, ben sabets que fos de mon pare, [seus e sos] naturals; e, axí com fos d'ell, sots naturals de mi, que son sa filla, on vos prech e us man, per la senyoria

¶ ¹³⁹ En HDEV: *cledes*, que adoptem; en C: *tendes*. ¶ ¹⁴⁰ C omet: *ab los*, que restituïm a partir dels altres testimonis. ¶ ¹⁴¹ En C: *gorníós*. ¶ ¹⁴² En

C: *lanÿns*. ¶ ¹⁴³ C omet: *sa*, que restituïm a partir dels altres testimonis. ¶ ¹⁴⁴ En C: *seempre*.

¶ ¹⁴⁵ En C, per error: *Què volets oc*.

que yo he sobre vós, que·m rendats Balaguer axí com lo devets retre a vostra dona natural.

E ells resposeren:

—Les paraules havem enteses e haurem nostre acort e farem ço que fer deurem e no res àls.

E respòs un cavaller de part de la comtessa e dix:

—Barons, la comtessa vos graeix molt quant deïts que farets ço que fer devets e aquella esperança ha en vós.

E en tant tornà-sse'n la comtessa a la host.

E enviaren-nos a dir al vespre per aquell escolà qui anava entre nós e ells que fort bé havíem fet, e trameseren-nos a dir que·ns acordàssem nós e ella, e ells aguisarien¹⁴⁶ que un rich hom tingués Balaguer per en Guerau e per la comtessa, que ells no gosaven desrengar, per ço car havien gran poder al castell e no u porien acabar de tot en tot, mas sol que·l comte ysqués fora la vila per n'guna rahó, que ells aguiarien que·l castell e la vila rendrien a la comtessa.

45. (43)

[DE COM ES PREPARÀ LA RENDICIÓ DE BALAGUER]

Un matí los prohòmens de la vila parlaven en .I. terrat e en Guerau féu parar una ballesta a un ballaster e féu-li tirar una ||^{21r} sageta en lo consell on estaven e no·n ferí algú.

—E com? —dixeren ells—. ¿E ab sagetes nos hic tira hom? ¿Nós defenem lo loch e feem ço que fer no devem per amor d'ell?

E enviaren-li .II. prohòmens que fort se meravellaven d'ell, car ell los tirava, ells estan en perill de mort per lo rey, qui·ls talava la orta e qui·ls estava dessus; e que, si ell axí o devia fer, que altre consell haurien a pendre.

E en Guerau de Cabrera e en Guillem de Cardona e lur consell veeren que·ls hòmens de la vila volien atendre a la comtessa ço que ella lurs havia enviat a dir, e que·s consellaven menys d'ells, e que res no sabien de lur consell, [e] feeren parlar pleyt a nós, que metrien lo castell en poder d'en Ramon Berenguer d'Àger e que fos vist lo dret en poder nostre, entre ells e la comtessa. E ells hòmens de la vila enviaren-nos missatge que u faéssem, car tot o havíem guanyat, sol que·l comte ysqués defora.

E nós parlam ab en Guillem de Munchada e dixem-li que aquest plet nós volíem fer, ço és a saber, que retrien lo castell en mà d'en Ramon Berenguer

¶ ¹⁴⁶ En C: *aguitarien*; en DEV: *aguiaren*; en H: *aguisarien*, que adoptem.

d'Àger e ell que·l tindria en feeltat, e que aquell qui guanyaria lo pleyt entre en Guerau e la comtessa que li rendés ell lo castell.

E respòs en Guillem de Munchada e dix:

—Açò no tinch yo per cosa que vós dejats fer, que, puys que vós sots aquí, mester és que acabets tot lo vostre enteniment e que no us partiscats d'aquí tro que·l loch sia nostre.

E nós no li haviem descubert encara ço que haviem parlat nós ab los de dins. E dixem-li:

—En Guillem, més val giny que força. Jassia que vós digats ço que dir devets, vull-vos descobrir lo secret, on yo vull fer ço que us diré: los mellors hòmens¹⁴⁷ de la vila han parlat ab mi e han-me dit que·m rendran la vila e el castell, e per ço vench la comtessa aquí. E faz-vos saber que si aquest castell ve en poder d'en Ramon Berenguer d'Àger, tantost com en Guerau ne sia fora, tingats lo castell per meu e la vila. E no·ns calrrà haver reguart d'aquella feeltat que venga en son poder, ans o perdrà adés.

—A! —dix ell—, ¿e deÿts-m'o vós axí?

—Oc —dixem nós—, e axí us o deïm, que adés o vourets.

46. (44)

[DE LA RENDICIÓ DE BALAGUER]

E en tant enviam missatge a'n Guerau de Cabrera e als de la vila que atorgàvem la feeltat que u tingués en Ramon Berenguer d'Àger. E en Guerau no havia lo sen de ¶^{21v} Salamó e donà's pahor dels de la vila. E havia un astor mudat molt bell e molt bo, e pres son astor en sa mà e passà·l pont; e sempre envià'ns missatge en Berenguer de Finestres que era aparellat de liurar lo castell a'n Ramon Berenguer d'Àger.

E els de la vila enviaren-nos missatge que enviàssem nostra senyera e que ells la metrien en lo castell. E enviam .v. escuders e un cavaller, qui anaren ab la senyera que tenien cuberta e una lança que levaven en què la metessen quant seria al castell. E en Berenguer de Finestres parlava ab nós e dehia que enviàssem a'n Ramon Berenguer d'Àger e que prengués homenatge e que prengués lo castell en la feeltat. E nós haviem ja enviada la nostra senyera en lo castell e nós teníem-lo a paraula e ell cuytava'ns¹⁴⁸ que·ll deliuràssem, que·l comte se'n volia exir. E nós anàvem reguardant quant veuríem nostra senyera en lo castell e veem-la e dixem-li:

¶ ¹⁴⁷ En CDEV: *mellors*; en H: *mellors hòmens*, que adoptem.

¶ ¹⁴⁸ En C: *cuydave's*.

—E[n] Berenguer de Finestres, anar-vos-en podets de huy més, que Balaguer és nostre.

—Com vostre? —dix ell.

E nós dixem-li:

—Guardats-o, que veus la nostra senyera en lo castell.

E ell hac gran vergonya e gran dolor e anà-sse'n sí que hanc no dix res. E el comte anà-sse'n a Muntmagastre.

47. (45)

[DE LA RENDICIÓ D'AGRAMUNT]

E hagren per consell que enviassen a Agramunt a'n Guillem de Cardona e ab bé .xv. cavallers anaren là. E, quant oïren los de Agramunt que pleyt se parlava entre Balaguer e nós, parlaren ab en Ramon Jafa¹⁴⁹ d'Agramunt e ab altres de la vila que, si la comtessa venia a Agramunt, que'l li rendrien. E açò parlà's ans que Balaguer fos pres. E en Ramon de Munchada féu-o parlar a'n Berenguer de Perexens.¹⁵⁰ E dix en Ramon de Munchada a nós e a la comtessa e a'n Guillem de Munchada e a'n Guillem de Cervera e a nostre consell que, si Balaguer era pres, que pensàssem d'anar a Agramunt, que en Berenguer de Perexens era vengut a ell e que u havia fet e acabat que'l nos rendrien.

E quant haguem liurat lo castell de Balaguer a la comtessa, anam-nos-en ab ella en Agramunt e albergam en la costa de la serra d'Almanara, a vista d'Agramunt. E, quant oí en Guillem de Cardona que nós érem albergats en aquell loch, exí-sse'n de nuyt e tresnuytà. E, quant oïm dir que ell se'n fo exit, al matí levam-nos e ysqueren los hòmens a nós e entram-nos-en en Agramunt e metem la comtessa dins ¶^{22r} lo castell.

48. (46)

[DE LA RENDICIÓ DE PONTS]

E enviaren-nos missatge los de Ponz que y anàs la comtessa; e fo nostre acort que y anàs. E nós no y volgum anar per ço cor no havíem desafiat en Ramon Folch, qui'l tenia, perquè no'ns érem desexits d'ell ne ell de nós. E anà-y la comtessa e

¶¹⁴⁹ En CDEVH: *Jafa*; en canvi, Marsili: *Iaffer*, que sembla correspondre al cognom andalusí *Jàfer*. El fragment no ha estat traduït per Heredia. ¶¹⁵⁰ En

CDEV i Marsili: *Perexens*; en H, per confusió d'àtones: *Peraxens*. En EV, per error: *Ramon de Perexens*. Deu tractar-se de Berenguer de Prèixens.

trobà la vila herma. E anà ab ella en Guillem de Munchada e en Ramon de Munchada e tota la companya, de nós enfora, qui romanguem ab .XV. cavallers. E exiren los de la vila ab hòmens a cavall a torneig, e el castlà a cavall ab aquells qui eren ab ell. E aquells altres qui anaren ab la comtessa armaren los cavalls e brocharen-los entrò que'ls embarraren prop lo castell. E, segons que a nós dixeren, havia-hi mils fet de armes en Bernat Dezlor, frare del sacrista de Barchinona.

E aquell dia mateix, al vespre, enviaren-nos missatge en Guillem de Munchada e en Ramon de Munchada que anàssem là en totes guises, que si nós y anàvem lo castell hauria tantost la comtessa, e que d'altra guisa no'l podia haver. E dixem nós:

—¿Com hi irem nós? ¿Que nós no'ns som d'en Ramon Folch desexit e ell té lo castell?

E ells dixeren:

—Sapiats que, si vós no y anats, la comtessa no haurà lo castell; e, si vós hi anats, lo castell haurà la comtessa.

E dixem nós:

—Què y farem nós quant y serem?

E ells dixeren:

—Ab que vós lurs digats e'ls consellets que reten lo castell a la comtessa, rendran-lo.

E dixem nós:

—Açò farem, nós salvant lo dret d'en Ramon Folch, si nagun dret y ha.

E sobre açò anam là e feem lexar los cavalls e les armes de tots aquells qui anaren ab nós.

E, el matí que nós hi fom, devallaren dels hòmens de la vila a nós bé .XX. e el castlà ab ells. E dixem-lurs per què havien enviat per nós e dixeren ells:

—Volem demanar de consell del castell què'n farem ne què no.

E dixem nós:

—Consellam-vos en aquesta manera: que nós e la comtessa prometam al castlà e a vosaltres que'l dret que'n Ramon Folch deu haver e ha en aquest castell que li sia saul, e que vós assegurets bé¹⁵¹ a nós que, pus ella cobre l'altre comdat per juhí de nostra cort e per dret e per raó e els altres li ho atenen, que vós que'l¹⁵² li atenats e que li rendats son castell.

E sempre reteren-lo.¹⁵³

E enviam a Oliana, e, quant saberem que rendut se era lo castell de Ponç, reteren-se sempre a la comtessa. E no volíem¹⁵⁴ re dema||^{22v}nar en loch de nós, per lo dret que ella hi havia.

¶ ¹⁵¹ CDEV ometen: *bé*, que recuperem de H.

¶ ¹⁵² En CDEV: *que*; en H: *que'l*, que adoptem.

¶ ¹⁵³ En C, per error: *retrien-lo*. ¶ ¹⁵⁴ En CDEV: *volien*; en H: *vollem*.

[DE COM EL REI JAUME, TROBANT-SE A TARRAGONA, CONCEBÉ EL PROJECTE DE CONQUISTAR MALLORCA]¹⁵⁵

E passat mig any, nós fom a la ciutat de Terragona. E volch nostre Senyor que, menys de cort que no haviem aplegada ne que nós no haviem manada, foren ab nós la major partida dels nobles de Cathalunya; e per nom: don Nuno Sànzez, qui fo fill del comte don Sanxo, qui fo fill del comte de Barchinona, e en Guillem de Munchada e el comte d'Ampúries e en Ramon de Munchada e en Guerau de Cervelló e en Ramon Alaman e en Guillem de Claramunt e en Bernat de Sancta Eugènia, senyor de Torrella.

E convidà'ns en Pere Martell, ciutadà de Tarragona, qui sabia de mar molt, e a tots aquells nobles qui eren ab nós aquí. E sus quant haguem nós menjat, levaren-se per paraules entre ells e dixeren quina terra era Mallorques ne quant té són regne, e demanaren-ho a'n Pere Martell, per ço com era còmit de galees. E en Pere Martell dix-lurs que·ls ne diria noves, per ço cor ja hi havia estat una vegada o .II. e afaçonava que la ylla de Mallorches tenia tro a .CCC. milles que la volvien entorn; e Manorcha era contra la part de Cerdunya, contra aquella ylla que era a la part¹⁵⁶ de grech, e Eviça, que era a la part de garbí. E Mallorques¹⁵⁷ era cap de les altres ylles e fahien ço que·l senyor de Mallorches lurs manava. E havia-y una altra ylla en què habitaven sarrahins, que havia nom la Fromentera,¹⁵⁸ e era prop de Eviça. E havia de freu de mar entre Eviça e la ylla Fromentera una milla.

E, quant haguem menjat, vengren denant nós e dixeren:

—Senyor, nós havem demanat a'n Pere Martell de ço que creem que a vós plaurà, d'una ylla que ha nom Mallorches, e en aquella ylla ha rey, e dejús aquell regne ha altres ylles, ço és Manorcha e Eviça; e aquestes són subjugades al rey de Mallorches. E ço que Déus vol no pot alcun desviar ne tolre, e plaer-vos-ha.¹⁵⁹ E tindrem per bo que vós aquella ylla conquirats per dues rahons: la primera, que lo nom de Déu hi serà loat, la segona¹⁶⁰ que vós ne valrrets més e nós; e l'altra, que serà fort maravellosa cosa a les ||^{23r} gentes que oiran aquesta conquesta que dins en la mar prengats terra e regne, on Déus lo volch formar.

E nós escoltam les lurs paraules e plaeren-nos molt, e responem-lurs:

—Molt som pagats d'aquest pensament que veem fer a vosaltres, e per ço que nós hi hajam a fer no romanga.

¶ ¹⁵⁵ En C, encapçalant el fragment i amb lletra del segle XVI: *Expedició contra Mallorca*.

¶ ¹⁵⁶ En CDEV: *part*; en H: *la part*, que adoptem.

¶ ¹⁵⁷ Afegit al marge inferior amb lletra de principis del segle XV: *era a la part de garbí. E Mallor-*

ques. ¶ ¹⁵⁸ Llicó comuna, ací i tot just després, a CDEV, però en el ms. H: *Formentera*. ¶ ¹⁵⁹ En C: *plaer-nos-ha*. ¶ ¹⁶⁰ Al marge dret, amb lletra de la primera meitat del segle XV: *que lo nom de Déu hi serà loat, la segona*.

E en aquell loch mantinent haguem acort e consell que faéssem nostra cort general en Barchinona e que fos cort general e de l'archabisbe de Terragona e dels bisbes e dels abbats e de aquells richs hòmens que dessus havem dits e dels ciutadans de Cathalunya, e que aquell dia fossen a Barchinona ab nós.

50. (48)

[DEL PARLAMENT DEL REI JAUME A LES CORTS DE BARCELONA]

Aquell dia en lo qual nostra cort havíem manada, fom en Barchinona nós e l'archabisbe, e els bisbes e los richs hòmens aytanbé. E, quant vench en l'altre dia que la cort fo ajustada, foren tots al nostre palau antich, lo qual lo comte de Barchinona féu bastir.

E sobre açò, quant foren tots denant nós, començam nostra paraula, en esta manera:

—*Illumina cor meum, Domine, [et verba mea] de Spiritu Sancto*: On nós pregam nostre Senyor Déus e la verge sancta Maria, mare sua, que nós puscam dir aquelles paraules que sien a honor de nós e de vós, qui les escoltarets, e que sien a plaer de Déu e de la sua Mare, madona sancta Maria. Car nós vos volem parlar de bones obres e les bones obres venen d'ell e són; e les paraules que nós vos direm, seran-o. E plàcia a ell que nós les puscham dir ab acabament. Certa cosa és que'l nostre naximent se féu per virtut de Déu, car, no volén bé nostre pare a nostra mare, fo¹⁶¹ volentat de Déu que nasquem en aquest món. E, quant nós dixéssim a vós les condicions e les maravelles que foren al nostre naximent, grans serien; mas lexem-nos-en, car al començament d'aquest libre ne havem parlat. Mas ben sabem per cert que vós sabets que nós som vostre senyor natural e som sols, menys de frare e de sor, que nostre pare no hac en nostra mare; e vinguem entre vós jove, de jovent de .VI. anys e mig. E trobam Aragó e Cathalunya torbats, que los uns venien contra los altres e no s'acordaven en re naguna, que ço que'ls uns volien no u volien los altres. E per lo món ¶^{23v} haviets mala fama per les coses que eren passades. E aquest mal nós no podem adobar sinó per dues maneres: per la volentat de Déu, qui'ns endreç nostres feenes, e que comencem tals coses nós e vós que a ell vinguen a plaer, e que la cosa sia tan gran e tan bona que la mala fama que és entre nós que's tolga, car la claror de bones obres desfà la escuretad. Veus, donchs, que nós, Déus inspirant a nós, proposam de anar a Malorquas, e nostra Senyora alegrar, a conquerer tot aquell regisme a Déu, e créxer per tot lo món

¶ ¹⁶¹ A diferència de CDEV, la lliçó de H és: *car no's volien bé nostre pare ni nostra mare, e sí fo*.

nostre nom.¹⁶² On nós vos pregam molt caramente per dues rahons: la primera, per Déus; la segona per la naturalea que nós havem ab vós, que vós que'ns donets consell e ajuda en tres coses: la primera, que nós puscham nostra terra metre en pau; la segona, que nós puscham servir a nostre senyor Déus¹⁶³ en est viatge que volem fer sobre'l regne de Mallorches e les altres ylles que pertanyen a aquella; la terça, que hajam consell d'aver en manera que aquest fet puscham complir a honor de Déu.

E açò dit, faem fi a nostres paraules.

51. (49)

[DELS PARLAMENTS DELS TRES BRAÇOS A LES CORTS DE BARCELONA I DEL CONSELL SECRET DE NOBLES]

E levà's l'archabisbe de Terragona, per nom n'Espàrech, per prechs que'ls richs hòmens li faeren, que volien que parlàs primer, e respòs-nos en aquesta manera:

—Senyor, bé conexem que vós sots vengut jove entre nós e que havets¹⁶⁴ ops consell gran a tan grans paraules com vós havets proposades aquí. E nós acordar-nos-em e respondrem-vos en tal manera que serà a honor¹⁶⁵ de Déu e de vós e de nós.

E en Guillem de Munchada respòs per los nobles e per ell e dix que grahia molt a nostre Senyor lo bon propòsit que ell nos havia donat. E car la cosa era gran e de gran noblea, no podien respondre menys de gran consell:

—Mas açò us dehim denant tots: que'l consell serà tal que vós lo deurets pendre e nós donar.

E dixeren los de les ciutats. En Berenguer¹⁶⁶ Girart, qui era de Barchinona, qui respòs per ells, e levà's en peus e dix:

—Nostre Senyor Déus, qui és Senyor de [vós e de] nós, vos ha mes en cor e en volentat d'aquesta bona paraula que vós nos havets dita, e plàcia-li que nós puscham respondre en tal manera que vós puscats complir vostra volentat a honor de Déu e de vós. E haurem nostre acort e ab ells ensems respondrem-vos.

E dix l'archabisbe:

—La clerícia s'acordarà a una part e els richs hòmens a l'altra, e les ciutats hauran son acort per si.

E tengren-o tuyt per bo. E en aquesta manera aquell dia partí's la cort. E ells acor¹⁶⁷ daren-se e al tercer dia resposeren-nos. E sobre açò fom en secret consell a

¶ ¹⁶² Al marge esquerre, amb lletra de principis del segle XV, des de *Veus, donchs...*, fragment copiat de la traducció mallorquina del Marsili. ¶ ¹⁶³ A l'interlineat, amb lletra

de principis del segle XV: *Déus*. ¶ ¹⁶⁴ En C, per error: *ha*. ¶ ¹⁶⁵ En CDEV: *honor*; en H: *a honor*, que adoptem. ¶ ¹⁶⁶ En C, per error: *Bernat*.

una part, e foren-hi los richs hòmens e parlaren ab nós ans que l'archabisbe ne els bisbes. E levà's lo comte d'Ampúries en peus e dix:

—Senyor, açò us diré, ans de la resposta que us deven fer los vostres nobles: si hòmens del món han mala fama, nós la havem de bona, [ço és], que la solíem haver. E vós sots vengut entre nós com nostre senyor natural, e és mester que façats tals obres ab ajuda de nós, que'l prets¹⁶⁷ que havem perdut que'l cobrem. E ab aquesta manera lo cobrarem, si vós prenets un regne de sarrahins ab ajuda de nós, qui sia dins mar, e tota la mala fama que havem tolrrrem de nós e serà lo mellor fet que crestians feesen .C. anys ha. E val més que nós muyram e que cobrem lo bon prets¹⁶⁸ que solíem haver, e la bonea que solia haver nostre linatge e nós, que viure en esta mala fama en què som. Per què us dich que en totes guises del món per mon consell se faria aquest fet.

E, a¹⁶⁹ aquesta paraula que'l comte d'Ampúries hac dita, se acordaren tuyt, e cascun dix bones paraules, axí com podia, tocants a l'endrechament del feyt.

E aquella vesprada fo emprés que al matí fos cort general e que respondrien ells primers, per tal que anagassen la clericia e els ciutadans. E enviam pels richs hòmens e a l'archabisbe e als abbats e als bisbes que fossen denant nós, al maytí, per fer a nós la resposta que fer devien.

52. (50)

[DEL PARLAMENT DE GUILLEM DE MONTCADA A LES CORTS DE BARCELONA]

E, quant vench al matí, les misses celebrades matinals, tuyt vengren a la cort e donaren la paraula a'n Guillem de Munchada e que la mostràs segons que ells havien acordat. E ell levà's en peus e dix:

—Senyor, vera cosa és que Déu fèu a vós per regir a nós, [e fèu-nos] per tal que us servíssem bé e leyalment, e no us poríem servir bé ne leyalment, si vostre prets¹⁷⁰ e vostra honor no punyàvem fer a tot nostre poder, car lo vostre pujament és pujament de nós e el bé vostre aconsich nós. Donchs bé és raó que, quant aquests .II. béns se acorden, que nós los dejam voler. E en semblant de aquest fet que vós nos havets parlat, de conquerir lo regne de Mallorches, qui és dins mar, que us serà major honrrament que si'n conqueríets .III. en terra. E en la vostra honrra devem, [seyor], punyar sobre totes les coses¹⁷¹ del món. On nós vos deïm

¶ ¹⁶⁷ A l'interlineat, sobre *prets*, amb lletra de principis del segle XV: *bon nom*. ¶ ¹⁶⁸ A l'interlineat, sobre *prets*, amb lletra de principis del segle XV: *nom*. ¶ ¹⁶⁹ A l'interlineat, sobre *aquesta*,

amb lletra de principis del segle XV: *a*. ¶ ¹⁷⁰ En CDEV: *vostres prechs*; en H: *vostre prets*, que adoptem. ¶ ¹⁷¹ En CDEV la frase fa així: *devem punyar sobre totes coses*.

sobre·ls .III. consells que vós nos havets demanats, que metats pau en vostra terra e que us ajudem en guisa que ¶^{24v} aquest fet se pusque complir a honor de vós e de nós. Primerament, que façats pau e treugües per tota Cathalunya e, aquells qui y volrran ésser, que·ls metats en escrit. E don Nuno, qui és aquí, qui és net del comte de Barchinona, serà en aquesta conquesta en una·b nós, per dues rahons: una, per lo bon parentesch que ha ab vós; altra, per les bones obres que volets fer. E si algun no y vol ésser, de Cathalunya, nós li farem ésser, si li pesa o li plau. E, de més, volem que prengats lo bovatge sobre nostres hòmens e donam-vos-o en do, car ja altra vegada lo havets pres per vostre dret, axí com és usat dels reys, que·l prenguen una vegada; mas aquest vos donam per gràcia e per amor, per tal que vós façats bé vostres faenes. E profir-vos que yo e mon linatge vos irem servir ab .CCCC. cavalls armats e aquells tant tro que Déus vos haja donada la ylla de Mallorches ab les senyories de les altres ylles que són entorn, de Manorcha¹⁷² e de Eviça. E no·ns partirem de vós entrò la conquesta sia complida. E don Nuno e els altres diran cascun per si la ajuda que us faran. E pregam-vos que, pus nós vos fem estes .III. coses per vós, que·ns donets part en la conquesta que vós farets ab nós, e aytanbé en les coses movents com en les seents, car bé vos o servirem. E volem-ne haver part per tal que tots temps sia memòria del servici que nós vos farem. E ab aytant féu fi a sa paraula.

53. (51)

[DELS PARLAMENTS DE NUNO SANXES I DEL COMTE D'EMPÚRIES A LES CORTS DE BARCELONA]

E levà's don Nuno Sànxez, fill del comte don Sanxo e net del comte de Barchinona, e dix:

—Senyor, la paraula que en Guillem de Munchada vos ha¹⁷³ mostrada és molt bona e parla bé per ell e per son linatge. E yo vull respondre per mi. Nostre senyor Déus,¹⁷⁴ qui us féu, volch que vós fóssets nostre senyor e nostre rey, e pus a ell plach, ben deu plaure a nós e a mi de tot en tot, per lo parentesch que he ab vós e per la senyoria que vós havets sobre mi, car, si vós havets honrrament ne pujament, que jo n'hauré la mia part, pus Déus volch que yo fos del vostre linatge. La obra és bona per aquesta rahó: car és obra de Déus, e qui ab Déus fa ses faenes, no les pot mal fer. Les paus e treues vos atorch ¶^{25r} per mi e per la terra que vostre pare me donà, ço és a saber, Rosselló, Conflent e Cerdanya, e tinch-la de mos dies.

¶¹⁷² En C, amb lletra de principis del segle XV: *Mallorcha*.

¶¹⁷³ En CDEV: *ha*; en H: *vos ha*, que adoptem.

¶¹⁷⁴ A l'interlineat: *Déus*.

E don-vos-y que y puscats haver bovatge; e, sobre tot açò, iré ab vós ab .C. cavallers armats a ma messió, e vós que'm donets part de la terra e del moble per aquells que yo menaré a cavall e a peu. E aytanbé per los lenys e per les galees que sien armades per mi. E servir-vos-he en aquella terra tro que Déus le us do a guanyar.

E, quant don Nuno hac finida sa paraula, levà's lo comte d'Ampúries¹⁷⁵ e dix:

—Senyor, aquest fet que vós volets començar no'l poria hom sobresloar, car ell se mostra la bonea que ha, car gran bé ne pot esdevenir.¹⁷⁶ E promet-vos-hi que yo hi iré ab .LX. cavallers ab cavalls armats. E, jassia que Déus me haja fet comte d'Ampúries, en Guillem de Munchada és lo mellor hom de nostre linatge e el pus noble, car ell és senyor de Bearn e de Munchada, que té per vós, e de Castellvil, que és son alou; e atorch les paraules que ell ha dites. E en aquell compte dels .CCCC. cavallers met aquells .LX. meus, car tot nostre linatge los vos hi levarà. E, d'aquella part que promesa és a ell e als altres, que donets a mi, per los hòmens de cavall e de peu que yo hi menaré, car tots los cavallers que nós ne ells altres hi haurem, tots iran ab cavalls armats.

54. (52)

[DEL PARLAMENT D'ESPÀREG DE LA BARCA, ARQUEBISBE DE TARRAGONA, A LES CORTS DE BARCELONA]

Sobre açò levà's l'archabisbe de Terragona, dient:

—*Viderunt oculi mei salutare tuum*. Aquesta és paraula de Simeon, quant reebé nostre Senyor entre los seus brases, que dix: «Vist han los meus ulls la tua salut». E ls meus ulls veen la vostra salut. E yo met-y aytant, jassia açò que la Escripura no u¹⁷⁷ diga, que, pus nós veem la vostra, veem la nostra. E açò és la vostra salut, quant vós començats de obrar e¹⁷⁸ de metre vostre cor en bones obres. E açò és la nostra, quan vós pujarets en preu e en honor e en poder e en valor, [car, si la vostra valor] ne el vostre pujament fa[n] obres de Déu, tenim-los¹⁷⁹ per nostres. E aquest pensament que vós e aquests nobles qui són ab vós aquí havets penssat e volets començar, és honor de Déu e de tota la cort celestial, e ||^{25v} a prou¹⁸⁰ que vós e vostres hòmens reeban e reeben en aquest món, e en l'altre, qui és senes fi. E plàcia a nostre Senyor que aquesta cort ací¹⁸¹ ajustada que sia a servi y d'ell e a prou¹⁸² de vós e de tots los nobles qui aquí són, que cascun dels nostres nobles vos fan profirença tal e tan bona que vós lurs o devets molt grair. E, quant Déus vos

¶ ¹⁷⁵ Al marge, amb lletra coetània del manuscrit, probablement del copista: *levà's lo comte e dix*. ¶ ¹⁷⁶ En C: *endevenir*. ¶ ¹⁷⁷ En CDEV: *no*; en H: *no u*, que adoptem. ¶ ¹⁷⁸ A l'interlineat: *e*.

¶ ¹⁷⁹ En CDEV: *tenim-nos*; en H: *tenim-vos*. El sentit potser exigiria: *tenim-los*, que adoptem.

¶ ¹⁸⁰ En C: *pres*. ¶ ¹⁸¹ En H: *qui aquesta cort ha així*. ¶ ¹⁸² En C: *pros*.

donarà aquest regne que havets en cor de conquerir, e ells ab vós ensems, que vós que·ls y façats bé, e que partats les terres e els mobles a aquells qui a açò vos vol·rran [ajudar ne] servir. E dir-vos-he aytant per mi e per la esgleya de Terragona, que yo de fet d'armes no usé hanc e són de tan gran temps que no us y poria trer mal. Mas, en quant són los meus béns ne els hòmens meus, vos do poder que us en sirvats axí com fariets dels vostres. E, si n'agun bisbe ne abbat vos y vol servir ne anar sa persona, que·ns plaurà molt e que·ls en dam solta de part de Déu e de nós, car en tan bon ardit com aquest tothom vos y deu seguir e ajudar, e de paraula e de obra. E Déus, qui vench en terra per nosaltres a salvar, vos leix finir aquest fet e els altres a la volentat nostra e vostra.

55. (53-54.1)

[DELS PARLAMENTS DELS BISBES DE BARCELONA I GIRONA I DE L'ABAT DE SANT FELIU DE GUÍXOLS A LES CORTS DE BARCELONA]

Puys levà's en peus lo bisbe de Barchinona, per nom en Berenguer¹⁸³ de Palou, e dix:

—De vós pot hom dir la semblança que·l Pare envià a nostre senyor Jhesuchrist, fill de Déu, e·l munt qui havia nom *Excelsus*, car y era nostre senyor Jhesuchrist, fill de Déu, e Moysén e Elies e sant Pere. E dix sant Pere: «Bé seria cosa covinent que faessen aquí tres lochs de tabernacle: lo primer, a nostre senyor Jhesuchrist, e l'altre a Moysén e a Elies l'altre». E en tant vench gran tro del cel e caegren tots en terra e, quant foren tots cahuts, levaren-se espaventablement. E vench la nuu del cel, e baxà's contra ells, e dix: «*Ecce filius meus dilectus qui in corde meo placuit*». ¹⁸⁴ E aytal semblança pot hom fer de vós, qui sots fill de nostre Senyor, car volets perseguir los enemichs de la fe e de la creu. E yo é fiança en ell que, per aquest bon propòsit que vós havets, haurets lo regne celestial. E yo profir-vos per mi e per l'esgleya de Barchinona .C. cavallers o pus, ab ma messió, entrò que Déus vos do a conquerir aquelles ylles de Mallorches, e que·m donets una part per los hòmens que yo y menaré, e aytambé per los mariners com per los cavallers.

E sobre açò dix lo bisbe de Gerona:¹⁸⁵

—A nostre Senyor ¶^{26r} graesch yo la bona volentat que Déus ha donada a vós e a la vostra cort, e poria dir molt en laor d'aquesta bona obra, si dir y volia.

¶¹⁸³ En C: *Bemat*. ¶¹⁸⁴ Citació anul·lada amb *vacat*, al marge lateral, i esmenada al marge inferior, amb el text de Marsili i amb lletra de començament del segle XV: «*Hic est Filius meus dilectus, in*

quo mihi bene conplacuit» Mt. .XVII. ca. ¶¹⁸⁵ Al marge dret, amb lletra de principis del segle XV: *lo bisbe de Gerona*. Al marge inferior, amb lletra del segle XV diferent de l'anterior: *Asbert de Vilamarí*.

Mas lo nostre archabisbe e el bisbe de Barchinona e en Guillem de Munchada e en Nuno e el comte de Empúries vos y han tant dit, que compliment ha a açò que dir volia. Mas profrir-vos per mi e per la esgleia de Gerona que yo e els nostres farem que irem ab vós ab .XXX. hòmens a cavall e vós que'ns donets aquella part segons daretz als altres.

(54) E levà's lo abbat de Sent Feliu de Guíxols¹⁸⁶ e dix que iria ab nós ab .V. cavallers bé aparellats. E puyx levà's lo prebost de Terragona e dix-nos:

—Senyor, yo no é tants cavallers com ells, mas seguir vos-he ab mi quart de cavallers, e ab una galea armada.¹⁸⁷

56. (54.2)

[DEL PARLAMENT DE PERE GRONY A LES CORTS DE BARCELONA]

Fenides estes paraules, levà's en Pere Grony e dix axí:

—Senyor, a Déus graïm tota la ciutat de Barchinona la bona volentat que Déus vos ha donada. E havem fiança en nostre Senyor que vós la acabarets a vostra volentat. E profrir-vos primerament los corses de galees¹⁸⁸ e les naus e els lenys que en Barchinona són per servir a vós en aquesta host honrrada, a honor de Déus, e farem-o en tal manera que'n retenrem grat per tots temps, per lo servici que are us farem.

E per ço no y volem pus metre de les ciutats, car no n'hi ha pus sinó Barchinona. E Terragona e Tortosa atorgaren-se a la paraula que els prohòmens de Barchinona dixerén.¹⁸⁹

57. (55)

[DE COM ES DISSOLGUEREN LES CORTS DE BARCELONA I DE COM EL REI JAUME REUNÍ L'ESTOL A SALOU]

Ab aytant, les paraules fenides, dixerén que'ls faéssem carta segons que'l partiment seria de les terres que nós guanyariem ab ells e dels mobles. E la forma de la carta

¶ ¹⁸⁶ Al marge esquerre, amb lletra coetània: *Abat de Sant Feliu de Guíxols*. ¶ ¹⁸⁷ Afegit al final del capítol, amb lletra de mitjan segle XV: *Summa de tots los hòmens de cavall .DCXXXVIII. en aquesta primera promició dels desús anomenats*.

¶ ¹⁸⁸ Afegit al marge esquerre, amb lletra de

mitjan segle XV: *les galees*. ¶ ¹⁸⁹ Afegit al final del capítol amb lletra de la primera meitat del segle XV: *Mas puyx venguéran de diverses viles e llochs qui hi foren sagons apar en lo Libre de les Portions qui és en l'Arxiu del Capítol de la Seu e del Temple e d'en Ramon Gual, ciutadà*.

fo aytal: que, segons los cavallers e els hòmens armats, ne les naus ne les galees ne els lenys ne els armaments que irían en ells, que nós, quant nostre Senyor nos hauria donada aquella victòria, que·ls en donàssem¹⁹⁰ part, e a aquells qui irien [ab nós] a cavall e a peu, e aytanbé per los guarniments que portarien. E aquesta part que fos donada del guany que·s faria per totes coses al viatge aquell entrò que la host fos partida. E açò lurs prometterem en la fe de Déu e en la nostra, que açò lurs attendríem sens corrompiment, e ells, que·ns servirien ¶^{26v} bé e leyalment, e que no y metrien plus d'òmens, sinó d'aquells que y passarien.¹⁹¹

E veus lo començament que nós feem de passar a Mallorca. E empresem dia que al migant maig fóssem tuyt a Salou. E ab aytant partí's la cort e cada un pensà's de apparellar-s'i. E fo pres sagrament de tots los nobles¹⁹² que·l primer dia de maig fossen tots a Salou ab tot lur apparellament per passar a Mallorca, e que no y fallissen.

E aquell dia fom-hi nós e ells, e stiguem aquí tro a entrada de setembre en aguiar¹⁹³ lo passatge, e esperam naus e lenys e galees que·ns venien. E per ço esperam tant que l'estol fos complit. E hac una partida de l'estol a Cambrils, e la major partida, on nós érem, fo en lo port de Salou e en la plaja, e els altres foren en Terragona, car de aquell loch eren. E la quantitat de l'estol fo aytal, que y hac .XXV. naus complides e .XVIII. terides e .XII. galeres e entre tafureas,¹⁹⁴ trebucos¹⁹⁵ e galiotes .C. E axí foren .CLV. lenys capdals, menys de les barques menudes.¹⁹⁶

58. (56)

[DE COM L'ESTOL DEL REI JAUME SALPÀ DE SALOU I DE COM ES DIVISÀ MALLORCA]

E, anans que moguéssim, ordonam l'estol en qual manera iria: primerament, que la nau d'en Nicholau Bovet, en què anava en Guillem de Munchada, que guiàs e que portàs un faró de lanterna; e la d'en Carròs, que tingués la reguarda e que levàs altre faró de lanterna; e les galees, que anassen entorn de l'estol, que si naguna galea vingués a l'estol, que s'encontràs ab les nostres galees.

E moguem lo dimercres matí de Salou ab l'oratge de la terra, car per l'estatge lonch que havíem feyt, tot vent nos era bo, sol que moure'ns pogués de la terra.

¶ ¹⁹⁰ En CDEV: *que·ls donàssem*; en H: *que·ls en dèssim*. ¶ ¹⁹¹ En C: *passariem*. Al marge esquerre, amb lletra de la primera meitat del segle XV: *La presa de Mallorqua comensa*. ¶ ¹⁹² En C: *hòmens*, que comparteixen CDEV. ¶ ¹⁹³ En CDEV: *guiar*; en H: *aguiar*. ¶ ¹⁹⁴ A l'interlineat, amb lletra de la primera meitat del segle XV, però distinta de

l'anotació: *tafureas*. ¶ ¹⁹⁵ A l'interlineat, reconstruït a partir de la versió de Marsili (I, 15), de la mateixa mà que l'anterior: *tre*. ¶ ¹⁹⁶ Afegit al final del capítol, amb lletra de la segona meitat del segle XV: *menys de aquelles que y vangueren de gens d'altre regna, axí con fo de Proensa, de Jènova e la nau de tres cubertes de Narbona*.

E, quant veérem los de Terragona e els de Cambrils que l'estol movia de Salou, feeren tots vela e fehia-o bell veer a aquells qui romanien en terra, e a nós, que tota la mar semblava blanca de les veles: tant era bell l'estoll e gran. E nós moguem en la derreria de l'estoll, en la galea de Muntpesler. E feem bé .M. hòmens recullir en barques, que volien anar ab nós, que n'agun no y passara. E, quant nós haguem anat tro a .XX. milles de mar, mudà's lo vent a lebeig. E vengren los còmits de las galeas a la¹⁹⁷ nostra galea, a nós, ab acort dels nauxers, e dixeren-nos:

—Senyor, vostres som e vostres naturals e som-vos tenguts de guardar vostres membres e vostre cors, e de donar a vós bon consell a tot ¶^{27r} nostre saber.

E dixeren:

—Aquest temps de lebeig que nós havem no és vostre ne de vostre estol, ans nos és tant contrari que no porets pendre en tota la ylla de Mallorques; e per nostre consell vós fariets la volta e tornariets vers terra, que Déus vos darà temps en breu per què porets passar.

E nós, quant haguem oïda la lur paraula e el lur consell, dixem-lurs que esta cosa no fariem per re, car molts n'i havia qui eren en lurs naus, que per lo mal que'ls havia fet la mar se n'eren fuyts, que no se'n gosaven passar ab nós, e que, si nós nos ne tornàvem en terra, que'ns desempararien, si donchs no eren [hòmens] de valor e hòmens de vergonya.

—E nós anam en est viatge per fe de Déu e per aquells qui no'l creen, e anam sobre ells per dues coses: per convertir-los [o per destruir-los] e que tornem aquell regne a la fe de Déu; e, pus que nós anam en nom d'ell, havem fiança en ell que ell nos guiarà.

E sobre açò, quant veeren los còmits de les galees que aquesta era nostra volentat, dixeren-nos que ells y farien tot lur poder; e aquella fe que nós hi havíem, aquella nos guiaria.

E ja vench la hora del vespre e aconseguim la nau, prop del¹⁹⁸ primer son, d'en Guillem de Munchada, que tenia la guia; e exim a la lanterna e saludam-los e demanam-lurs qual era la nau, e ells nós dixeren qual era la galea; e responeren aquells de la galea que era la galea del rey e dixeren que fóssem ben venguts per .C. mília vegades e dixeren que la lur era la nau d'en Guillem de Munchada; e anam-nos-en per veles. E, axí com moguem derrer de Salou, al prim son fom primers de tots los altres; e anam tota aquella nuyt ab vent de lebeig.

E anam ab¹⁹⁹ les orces aytant com anar podíem nós e tots los altres. E, axí com anam la nuyt denant l'estoll, no mudam ne calam, e leixam anar la galea tant com podia anar. E, quant fo entre hora nona e vespres, enfortí's la mar per lo

¶¹⁹⁷ A l'interlineat, amb lletra de mitjan segle XV: *galeas a la*.

¶¹⁹⁸ En CDEV: *de*; en H: *del*.

¶¹⁹⁹ En CDEV: *en*; en H: *ab*, que adoptem.

creximent del vent, e fèu tanta de mar que en la terça part de la galea, de part de proha, que passava dessus de l'aygua, de les grans ondes de la mar quant venien.

E quan vench que aquesta mar haguem correguda, prop del vespre, ans que'l sol se pongués, cessà el vent; e, al cessar que fèu lo vent, veem la ylla de Mallorques e destriam²⁰⁰ la Palomera e Sòller e Almaruig.²⁰¹

||^{27v}

59. (57.1)

[DE COM L'ESTOL DEL REI JAUME CALÀ PROP DE LA COSTA I DE LA MALA MAR QUE HI SOBREVINGUÉ]

Sobre açò dixeren que, pus vehien la ylla, que tenien per bo que faéssem²⁰² calar, si nós o volièm, que si no, veuriem-nos los de la terra. E nós dixem-lur que'ns plahia e feem calar. E, quant açò haguem feyt, fo la mar abonança e dixeren-nos que farien encendre una lanterna, mas havien paor que els veessen les guardes de Mallorches. E nós dixem-lurs que consell y podien pendre, que metessen de la part de la ylla un barragà e que metessen la lanterna en la popa e que'l drap que cobrí de part de la muntanya la lanterna e que la veuria l'estol. E dixeren-nos que u tenien per bo e feem-ho. E, nós estan axí, veem lanternes en naus e en galees alcunes, e conaguem que'ns havien vists e que venia l'estol.

E quan vench prop del primer son, vengueren-nos dues galees e demanam-lurs de noves de l'estol e dixeren-nos que tot venia axí com podia venir. E, quant vench a la miga nit, veem entre naus e terides e galees bé de .XXX. tro a .XL., e fahia bella luna, e vench-nos un oreig de vent de part de garbí. E dixem-lurs nós que ab aquell poríem anar-nos a Pollença, que axí era estat acordat, que l'estoll arribàs a Pollença. E feem vela, e axí com la veeren fer a nós, feeren-la aquells qui pogueren veer la nostra vela, qui eren en aquella mar on nós érem. E nós, qui anàvem ab aquesta bonança e ab aquest dolz temps que havièm, veem una nuu contra vent, a la Proença. E dix .I. mariner de la galea, per nom en Berenguer Guayran,²⁰³ qui era còmit:

—No m'adaut d'aquella nuu que veig de part de vent de Prohença.

E ell manà que estiguessen los mariners apparellats, los uns a la puja, los altres a la orça de popa, e els altres a la orça²⁰⁴ de proha. E quant hac ordonada la galea, que estiguessen apparellats, vench lo vent de sobre part de la vela, e al venir del vent cridà lo còmit:

—Cala, cala!

¶²⁰⁰ En C: *triam*; en DE: *detriam*; en H: *destriam*, que adoptem. ¶²⁰¹ Al marge, com a prova de ploma, amb lletra coetània: *en lo coman*. ¶²⁰² En C: *faessen*; en H: *faéssem*, que adoptem. ¶²⁰³ En C:

Guayrans, que es repeteix en el capítol 61 i correspon a l'occità *Gairand*. En HV: *Gayran*; i en DEN: *Gayram*. ¶²⁰⁴ En C, ací i en l'ocurrència següent: *osta*.

E les naus e els lenys que venien entorn de nós foren en gran embarch e en gran pena de calar, e havia gran crida entre ells, car lo vent los vench²⁰⁵ soptosament, car era bellumena. E calam nós e tots los altres. E féu mala mar, que referia aquest vent a la Prohença al vent del lebeig que feyt havia. E totes les naus e les galees e els lenys qui eren entorn de nós en l'estol estigueren a arbre sech, e d'aquell vent a la Prohença féu mala mar. E null hom en la galea en què ¶^{28r} nós érem no parlava ne dehia re, e estaven tuyt suau e anaven tots los lenys en roda.

E nós, quant veem aquest perill, haguem gran desconort, mas tornam-nos-en a nostre Senyor e a la sua Mare e feem aytal oració:

60. (57.2)

[DE LA PREGÀRIA DEL REI JAUME]

—Senyor Déus, ben conexem que ns havets feyt rey de la terra e dels béns que nostre pare tenia per la vostra gràcia, e hanc no començam gran feyt ne perillós tro aquesta sahó. E jassia que la ajuda vostra hajam sentida del nostre neximent entrò ara, e hajats-nos honrrat dels nostres hòmens mals qui ab nós volien contristar, ara, Senyor e creador meu, ajudats-me si a vós ve de pleer en aquest tan gran perill que tan bon feyt com yo he començat no's pusque perdre, car no'l perdria jo tan solament, ans lo perdriets majorment vós. Car jo vaig en aquest viatge per exalçar la fe que vós nos havets donada e per baxar e per destruyr aquells qui no creen en vós. E donchs, ver Déus e poderós, vós me podets guardar d'aquest perill e fer complir²⁰⁶ la mia volentat que he per servir a vós. E deu-vos membrar de nós, que hanc nulla re no us clamà mercé que no la trobàs en vós, e aquells majorment qui us han en cor de servir e trahen mal per vós, e yo són d'aquells. E, Senyor, membre-us de tanta gent que va ab mi per servir-vos. E vós, mare de Déu, que sots pont e pas dels peccadors, prech-vos per les .VII. alegries e per les .VII. dolors que hagués del Fill de Déu, que us membre de mi en pregar al vostre car Fill²⁰⁷ que ell me estorça d'esta pena e d'aquest perill en què yo són e aquells qui van ab mi.

¶²⁰⁵ En CVDEV: *vench*; en H: *los vench*.

¶²⁰⁶ En CDEV: *servir*; en H: *complir*, que adoptem.

¶²⁰⁷ En CDEV: *Fill*; en H: *car Fill*.

[DE COM L'ESTOL DEL REI JAUME DESEMBARCÀ A LA DRAGONERA]

Fenida aquesta oració, vench-nos un pensament: que axí com era acordat per los nobles barons e per aquells qui sabien de mar que arribàssem a Pollença, e nós que demanàssem en aquella galea on nós anàvem si y havia nagun hom qui fos estat en Mallorques ne en la ylla. E, quant aquesta paraula haguem demanada, respòs-nos en Berenguer de Guayran,²⁰⁸ còmit de la galea, que ell havia estat en la terra. E demanam-li²⁰⁹ quins ports havia prop de la ciutat, de part envés²¹⁰ Cathalunya. E dix-nos que aquí ^{||}^{28v} havia un puig, luny de la ciutat .III. leguas per terra e per mar .XX(X). milles, e aquell puig havia nom la Dragonera, e no's tenia ab la terra ferma de Mallorques, e que y havia un pou de aygua dolz. E, quant ell hi fo una vegada, los seus mariners ne tragueren aygua. E prop de la terra havia un puget qui no's tenia ab la terra, que havia nom Pantaleu. E havia de la terra tro a aquell puig un gran tret de ballesta. E nós dixem-li:

—Donchs, ¿per què demanam altre loch en què nós arribem, sinó en aquell, si aygua dolç hi havem, e que hajam bon port en què poran refrescar los cavalls a pesar dels sarrahins? E aquí venrà tot nostre estol e d'aquí porem fer bon ardit a qual part nós vullam.

E dixem-lurs que faéssem vela ab lo vent de Prohenssa, e, ab aquell vent, que y poríem entrar. E feem vela e dixem a la galea que dixés a les naus que faessen vela que nós érem aquell qui haviem feta vela, e que'ns seguissen tots al port de la Palomera. E feeren sempre tots vela quant a nós la veeren fer. E vejats la virtud de Déu qual és: que ab aquell vent que anaven a Mallorques no poguérem pendre a Pollença, axí com era emprés, e ço que'ns cuydàvem que'ns fos contrari nos ajudà, que aquells lenys qui eren àvols d'orces tornaren tots ab aquell vent a la Palomera,²¹¹ on nós érem, que hanc leny ne barcha no s'i perdé ne'n fallí algun. E entram lo primer divendres de setembre al port de la Palomera,²¹² al port, e entrò al disapte a la nuyt haguem tots los nostres lenys cobrats.

¶²⁰⁸ En C: *Guayrans*, igual que en el capítol 59.

¶²⁰⁹ En CDEV: *demanam*; en H: *demanam-li*, que adoptem.

¶²¹⁰ En CDEV: *de prop de*; en H: *de part envés*, que adoptem.

¶²¹¹ En C: *Polomera*.

¶²¹² En CDEV: *a la Palomera, al port*; en H: *al port de la Palomera*, que adoptem.

[DE COM L'ESTOL DEL REI JAUME SALPÀ DES DE LA DRAGONERA I DE COM ARRIBÀ A L'ILLA DE MALLORCA]

E, quan vench lo disapte, enviam per nostres nobles, ço és, per don Nuno e per lo comte de Ampúries, e per en Guillem de Muncada e per los altres qui eren en la host, e haguem-hi²¹³ dels còmits de les galeas e dels nautxers de les²¹⁴ naus, e d'aquells qui eren de major auctoritat. E fo lo consell aytal: que enviàssem don Nuno en una galea que era sua e en Ramon de Munchada en la galea de Tortosa, e que anassen riba mar com qui va contra Mallorques; e allí on estimarien que fos bon a l'estol arribar, que allí arribàssem. E trobaren un loch qui havia nom Sancta Ponça²¹⁵ e estimaren que allí havia bon port de arribar, e que y havia un puget prop de la mar e, ab .D. hòmens que y poguessen pujar, no haurien paor que el perdéssim, ans seria arribat tot l'estol. E fo axí emprés, que aquell dicmenge reposàssem en aquell puig del Pantaleu.

E sobre açò, ¶^{29r} lo dicmenge a hora de mig dia, vench .I. sarrahí qui havia nom Alý, de la Palomera,²¹⁶ nadan a nós. E comptà'ns noves del fet de la ylla e del rey e de la ciutat.

E nós manam, quant vench a la miga nuyt, que les galees levasen les ànchores, les naus²¹⁷ e les terides, e, al levar de les ànchores, que null hom no cridàs ayoz, mas, en semblança de ayoz, que ferissen ab un fust en la proha de les tarides e de les galees al levar de la ànchora, car bon port hi havia e no y havia ops pus de una ànchora. E açò se fahia, car denant nós, a la riba, estaven bé .V. mília sarraïns de peu,²¹⁸ e havia bé .CC. de cavall, e lurs tendes parades.

E, quant vench prop de la mige nuyt, diríets que entorn lo nostre navili no parlava hom, e les galees .XII. que hi havia, cada una tirava sa terida, e anaven trahén les terides del port gint e suau. E'ls sarrahins sentiren-o e anaren-se ravatar, e aquells nostres qui trahien les terides estigueren-se de remar e estigueren gint e suau, e anaren gint escoltant, e aquestes anaven traén [les tarides suau]. E, quant vench a cap de .I.^a peça, los sarrahins se escridaren pus fort e veem²¹⁹ que sentits érem²²⁰ de tot en tot, e ells cridaren, e nós cridam:

¶²¹³ En CDEV: *haguem*; en H: *haguem-hi*.

¶²¹⁴ A l'interlineat i al marge dret, amb lletra de mitjan segle XV: *galeas e dels nautxers de les*.

¶²¹⁵ Un senyal remet a un text escrit a peu de pàgina, amb lletra de primeries del segle XV: *Nota: Per què ha nom Sancta Ponça? Dic perquè ja en temps passat, ans de aquesta conquesta, lo compte de Barcelona avia conquistada aquesta yla per traïció que fonch feta per la huna part de la yla, e lo*

compte promés a Déu y sancta Ponça que, si l'endregave, que li edificaria una església sots sa invocació.

¶²¹⁶ En C: *Polomera*. ¶²¹⁷ A l'interlineat, amb lletra de la primera meitat del segle XV: *les naus*. ¶²¹⁸ A l'interlineat, amb lletra de la primera meitat del segle XV: *de peu*. ¶²¹⁹ A l'interlineat, amb lletra de la primera meitat del segle XV: *veren los nostros*. ¶²²⁰ En CD: *eren*; en H: *érem*, que adoptem.

—¡Alanar²²¹ en bona ventura!

E els sarrahins anaven-se'n per terra a peu e a cavall, esguardan on nós iríem pendre terra. E cuitaren-se tant les nostres .XII. galees e les nostres .XII. terides, que ans foren a terra que no foren ells.²²²

63. (60-61)

[DE LA PRIMERA TOPADA DE LA HOST DEL REI JAUME AMB ELS SARRAÏNS DE MALLORCA]

Aquells qui exiren en terra foren²²³ aquests: don Nuno e don Ramon de Monchada e el mestre del Temple e en Bernat de Sancta Eugènia, e en Gilabert de Cruyllès, e abans que ells hi fossen, ab bé²²⁴ .DCC. peons de christians en aquell puig qui era prop de la mar,²²⁵ e podien ésser los nostres bé tro a .CL. de cavall, e els sarrahins foren arregats denant ells, e foren los sarrahins bé .V. mília hòmens a peu e .CC. a cavall.

E vench en Ramon de Munchada e dix que·ls esmaria; e anà-sse'n sol e dix:
—No vaja algun ab mi.

E, quant fo prop d'ells, demanà los nostres; e, quant ells foren venguts, ell dix:

—Firam en ells, que no són re!

E el primer qui hanc los anà ferir fo ell, e, quant foren tan prop los crestians dels moros com serien .IIII. astes de lança de long, giraren los moros les testes e fugiren, e ells pensaven de donar ¶^{29v} en ells. E moriren dels sarrahins més de .MD., sí que algun no·n volien retenir a presó. E tornaren-se'n, quant açò hagren fet, al ribatge de la mar. E nós ysquem de la mar e trobam nostre cavall ensellat e els cavallers d'Aragó qui eren exits de .I. terida nostra, e dixem:

—Mal nos ne ha pres, que vençuda sia la primera batalla de Mallorches e nós no y siam estats.

¶ ²²¹ El mot *alanar*, que ha estat interpretat com un crit de guerra en àrab, fins ara no documentat, i que apareix tant en C com en H (*a l'anar*) podria ser una deturpació de la forma verbal *anam*, ja que Marsili traduí la frase per «Eamus, eamus in Dei nomine!». La confusió deu venir, doncs, de còpies antigues del *LF*. La traducció d'Heredia (*començaron fuertment a cridar e tener su vía*) sembla confirmar el sentit de la versió de Marsili. ¶ ²²² Afegit, al final del capítol, amb lletra de la primera meitat del segle XV, a excepció de les sis primeres paraules, reescrites al

segle XVI, un text que no apareix en cap altre manuscrit del *Llibre dels feits*: *He isqué lo primer en terra hun servent a peu, Bernat de Riudameyà, ab un penó, e fêu senyal a la ost que vingúesán. Fo, aquest Bernat, de Argentona, prop Barcelona, hom valent a qui lo rey donà la honor de Santa Ponça e als seus en alou franc.* ¶ ²²³ A l'interlineat, amb la mateixa lletra que l'anterior: *quatre*. ¶ ²²⁴ En CDEV: *hac bé*, però és preferible *ab bé* (H), lliçó reforçada per Heredia: *con bien*. ¶ ²²⁵ Afegit al marge dret, amb lletra de les darreries del segle XV: *ab en Bernat de Riudameyà*.

E dixem:

—¿Ha-y cavallers qui vullen anar ab nós?

E aquells qui's foren apparellats, anaren ab nós, e fom tro a .XXV., e ysquem trotan e d'arlot contra allí on era la batalla estada, e veem sus en una serra de .CCC. tro a .CCCC. peons de sarrahins. E en tant ells veeren-nos, e devallaren d'aquella serra en què eren, e volien pujar en una altra serra que y havia. E dix .I. cavaller d'aquells d'Ahe,²²⁶ qui són naturals de Tahust:

—Senyor, si·ls volets attényer, cuytem-nos.

E nós cuytam-nos, e, al venir que nós feem, matam-ne tro a .V. E en tant anaven e venien los nostres, e mataven e enderrocaven dels moros allí on los trobaven.

E nós, ab .III. cavallers qui anaven ab nós, trobam-nos ab .I. cavaller moro²²⁷ a peu, e tench son escut abraçat e sa lança en sa mà e la espaha sinta e son elm saragoça en son cap, e son perpunt vestit, e dixem-li que's rendés. E ell girà's a nós ab la lança drete, e hanc no·ns volc parlar. E nós dixem:

—Barons, los cavalls valen molt en esta terra e cada un no n'ha sinó .I., e val més .I. cavall que .XX. sarrahins, e yo mostrar-lo-us-he a matar. Metam-nos tots entorn d'ell e, quant a la .I. dreçarà la lança, l'altre vinga e fira'l per les espatles e derrocar-l'em en terra. E axí no porà fer mal a algun.

E tantost nós apparellam-nos d'açò a fer, e vench don Pero Lobera e lexà's córrer al sarrahí. E el sarrahí, qui'l veé venir, dreça-li la lança e donà-li tal per los pits del cavall [de la lança], que bé li'n mes mige braça, e ell donà-li dels pits del cavall e derrocà'l. E ell volch-se levar e mes mà a la espaha. E en tant nós fom sobre ell, e hanc no's volch retre tro que morí. E, com li dehien: «Ren-te», (e) ell dehia: «Le, muley»²²⁸ que vol dir «no, sényer». E moriren-n'i d'altres, bé tro a .LXXX. E tornam-nos-en a la host.

(61) E, quant nós entram per la host, podia ésser prop del sol post. E en Guillem de Munchada e en Ramon de Munchada, ab cavallers qui eren ab ells, exiren-nos recullir, e nós descavalcam e anam contra ells a peu. E en Guillem de Munchada somris-se e nós fom alegre, que havíem ^{30r} paor que no·ns dixés mal. E penssam-nos que no seria tan mal com nos pensàvem. E en Ramon de Munchada dix-nos:

—Senyor,²²⁹ ¿què havets feyt? ¿Volets ociure nós e vós? Que si per nostra mala ventura vós²³⁰ vos perdiets, e sots ara anat a reech²³¹ de perdre, la host e tot l'àls seria perdut, e aquest tan bon feyt no's farà puys per null hom del món.

¶ ²²⁶ Anul·lat, per error: *d'Ahe*. ¶ ²²⁷ A l'interlineat: *moro*. ¶ ²²⁸ En DEVN: *mulex*. ¶ ²²⁹ Al marge dret del corondell, amb lletra coetània: *Se-*

nyor. ¶ ²³⁰ A l'interlineat, amb lletra coetània: *vós*.

¶ ²³¹ En CDEV: *sots anat a reech*; en H: *sots ara anat a reech*. Una mà posterior esmenà *reech* per *renech*.

E dix en Guillem de Munchada:

—En Ramon, lo rey ha feta folia, mas emperò a bon respit lo pot hom tenir d'armes e de tot bon feyt, pus axí s'enfalloní quant no fo a la batalla. E, senyor —dix ell a nós—, castigat-vos-en, que en vós jau la nostra vida e la nostra mort, e conortat-vos d'una cosa: que, pus los peus tenits en terra, rey sots de Mallorques e, si moriets, per lo mellor hom del món morriets; e, si jahiets contret en lo lit, aquesta terra tingats per vostra, que vostra és.

E dix en Ramon de Munchada:

—Senyor, ara hauríem ops a pendre consell que esta nuyt que us guardàssets, que esta nuyt és major perill que no haurets en aquesta terra, que, si no·ns guardam bé que·ns poguéssim armar ans que fossen a nós, tot aquest estol seria destruït.

E dixem nós:

—Vosaltres, qui y sabets més que yo, deïts-o, que ço que vós ne direts ne farem nós.

E dixerem:

—Donchs, senyor, fets armar .C. cavalls esta nuyt e les talayes sien luny, que la host se pogués armar ans que fossen a nós.

E nós dixem que ho dehia fort bé.

E nós encara no havíem menjat e dixem que, quant hauríem menjat, enviariem missatge als richs hòmens que cada un faés armar la tercera part de sa companya, e que enviassen peons defora, e que escoltassen si sentirien alcuna cosa, que u faessen saber a nós. E, quant haguem menjat, enviam nostres porters a cada un dels richs hòmens, e hanc no y pogren trametre algun: tant eren hujades les companyes, e ells e els cavalls, de l'exir de la mar e de la batalla que avien²³² haüda. E nós cuydam-nos que·ls²³³ y enviassen, e adormim-nos.

E les nostres naus, ab bé .CCC. cavallers que havia dedins e els cavalls aytanbé, eren al cap de la Porraça, e veeren la host del rey de Mallorques al vespre, que fo exida en la serra del port de Portupí. E don Ladró, .i. rich hom d'Aragó qui era ab nós, hac acort ab los cavallers qui eren en la nau que·ns enviassen un missatge en una barcha per ^{30v} mar, que·ns fahien saber que·l rey de Mallorques ab sa host era en la serra del port de Portupí, e tendes que y havien parades, e que estiguéssim apercebuts. E aquest missatge vench a nós a mige nuyt, que era nuyt del dimercres que devia ésser aenant. E nós tantost enviam-o a dir a·n Guillem de Munchada e a don Nuno e als richs hòmens de la host. E ab tot açò, no·s levaren tro en l'alba. E, quant vench en l'alba, levam-nos tots e oïm nostra missa en la tenda nostra, e el bisbe de Barchinona fèu sermó en esta manera, e dix.

¶ ²³² En C: *aviem*.

¶ ²³³ En CDEV: *que*.

64. (62)

[DEL SERMÓ DEL BISBE DE BARCELONA ALS NOBLES]

—Barons, no és ara hora de lonch sermó a fer, car la manera no·ns ho dona, que aquest feyt en què·l rey nostre senyor és e vosaltres, és obra de Déu, que no és pas nostra, e devets fer aquest compte: que aquells qui en aquest feyt pendran mort,²³⁴ que la pendran²³⁵ per nostre Senyor, e que hauran paradís, on hauran glòria perdurable²³⁶ per tots temps, e aquells qui viuran hauran honor e preu en lur vida e bona fi a la mort. E, donchs,²³⁷ barons, conortat-vos per Déu, car lo rey nostre senyor e nós e vosaltres volem destruyr aquells qui reneguen la fe e el nom de Jhesuchrist. E tothom se deu pensar, e pot, que Déu e la sua Mare no·s partrà huy de nós, ans nos darà victòria; per què devets haver bon cor que tothom vençrem, car la batalla deu ésser huy. E conortat-vos bé e alegrat-vos, que ab senyor bo e natural anam, e Déus, qui és sobre ell e sobre nós, ajudar-nos-ha.

E sobre açò féu fi a ses paraules.

65. (63-64)

[DE L'INICI DEL COMBAT A LA SERRA DE PORTOPÍ]

Dita la missa, en Guillem de Munchada combregà, car nós e tota la major partida de la companya haviem combregat ans que entràssem²³⁸ en la mar, e ab genolls ficats reebé son creador, e ploran, caïen-li les làgremes per la cara. E après açò dixeren:

—Qui tindrà la devantera?

E dix en Guillem de Munchada:

—Tenits-la vós, en Nuno.

—Ans la tenits vós vuy —respòs ell.

E dix en Ramon de Munchada:

—En Nuno, ben sabem per què [ho deïts ne] o fets: per amor que vós²³⁹ hajats de males ferides de la batalla [contra los sarraïns],²⁴⁰ ||^{31r} que devem albergar a la Porraça.

E dix²⁴¹ en Guillem de Munchada:

—Tot sia seu, no·ns ha què fer.

¶²³⁴ Al marge dret, amb lletra coetània: *mort*.

¶²³⁵ Al marge esquerre, amb lletra coetània: *que la pendran*. ¶²³⁶ En CDEV: *durable*. ¶²³⁷ A l'interlineat, amb lletra del copista: *donchs*. ¶²³⁸ En

C: *entrassen*. ¶²³⁹ En C: *nos*. ¶²⁴⁰ Reconstrucció proposada per Montoliu a partir del text de Marsili. ¶²⁴¹ Al marge dret, amb lletra del copista: *E dix*.

E en Guillem e en Ramon de Munchada havien-se ja acordat que, entrò que's trobassen ab la batalla dels sarrahins, que no s'aturassen. Ab tant vench .I. hom nostre e dix:

—Senyor,²⁴² veus tots los peons qui se'n van e ixen-se²⁴³ de la host.

E tots pensaven-se de anar. E nós tantost cavalcam en un rocí e en Rochafort anà ab nós e trobà una egua e cavalcà-hi en lo dors, que no hi havia son cavall, que encara era en la nau. E nós manam que'ns traguessen nostre cavall defora. Ab tant, trobam-nos ab los servents nostres qui eren bé de .IIII. mília²⁴⁴ tro a .V. mília, e dixem-lurs:

—Mal traïdors, ¿com podets anar là, que, si menys de cavallers vos troben, tots vos occiuran?

E ells o veïen, que raó lurs dehiem, e aturaren-se, e dixeren:

—Ver se diu lo rey, que bé anam en guisa d'orats.

E tinguem-los²⁴⁵ tant axí entrò que foren venguts en Guillem de Munchada e en Ramon e el comte d'Ampúries e aquells de son linatge, dixem-lurs:

—Veus aquí los servents que us havem aturats, [que se n'anaven].

E ells dixeren:

—Havets-o fet fort bé.

E liuram-lurs-los, e anaren-se'n ab ells.

E, quant se'n foren anats, a cap de un poch, nós oïm gran brogit e dixem a .I. troter que anàs a don Nuno e que's cuitàs que gran brogit oiým e haviem gran temor que'ls nostres no's fossen encontrats ab los sarrahins. E el troter no vench. E veem que massa s'estaven, e dixem a'n Rochafort:

—Anats-y vós e cuytats-vos e digats a don Nuno que mala veem huy la sua tarda, que per aventura tal dan porien²⁴⁶ pendre que no'ns ho²⁴⁷ valdria lo seu dinar, que no és mester que la devantera sia tan luny de la reeguarda, e la reeguarda, de la devantera.²⁴⁸

E ell dix:

—E vós sots sol ací, e no'm partria per res de vós.

E, parlan ab ell, deýem:

—Santa Maria! ¿Tant se tarda don Nuno? Cert, mal ho fa!

E nós estan en estes paraules, oïm los colps e los crits, e dixem:

—A, sancta Maria! Tu ajuda als nostres, que par que trobats se sien.

¶ ²⁴² A l'interlineat, amb lletra de principis del segle XV: *senyor*. ¶ ²⁴³ En C: *exien-se*; en H: *ixen-se*, que adoptem. ¶ ²⁴⁴ A l'interlineat, amb lletra posterior a la del copista: *M*. ¶ ²⁴⁵ En C: *tinguen-los*; en H: *tinguem-los*, que adoptem. ¶ ²⁴⁶ En

CV: *porlem*; en H: *porien*. ¶ ²⁴⁷ A l'interlineat: *ho*.

¶ ²⁴⁸ La frase en H fa així: «no és mester que la devantera sia tan luny de la rereguarda, que la devantera no veja a la rereguarda, e la rereguarda, la devantera», però C coincideix amb DEV.

E en tant vench don Nuno e en Bertran de Naya ab ell, e en Lop Ximénez de Lúcia,²⁴⁹ e don Pero Pomar e tota lur companya, e en Dalmau e en Jasbert de Barbarà, e dixeran-nos:

—Senyor,²⁵⁰ ¿com estats aquí?²⁵¹

E nós dixem:

—Estam ací per los peons que havem fets aturar. Ara semble'ns que's són encontrats ab los sarrahins. E, per amor de Déu, cuytem-nos!

E dix en Bertran de Naya:

—Senyor,²⁵² ¿havets lo gonió²⁵³ de cors?

E dixem-nos:

—No.

—Senyor —dix ell—, donchs prenets aquest.

E devallam ¶^{31v} e vestim-nos lo seu²⁵⁴ e nostre perpunt, e vestim-nos nostra capellina ligada en la testa.

E enviam missatge a don Pero Cornell e a don Exemén d'Urrea e a n'Oli-ver²⁵⁵ que's pensassen de cuytar, que la batalla era.

(64) E nós, en aquell loch on se encontraren, trobam un cavaller e dixem-li:

—¿Com és estat açò, ne què han fet los nostres?

E ell dix:

—Lo comte d'Ampúries e els del Temple anaren ferir als de les tendes, e en Guillem de Munchada e en Ramon anaren ferir a la man esquerra.

E dixem nós:

—E sabets-ne àls?

—Oc —dix ell—, que .III. vegades han vençut los christians los sarrahins, e els sarrahins los christians altres .III. vegades.

E puy dixem-li:

—On són?

E ell dix:

—En aquella serra.

E encontram en Guillem de Mediona, que dehien que en tota Cathalunya null hom no junyia tan bé com ell, e era bon cavaller e exie's de la batalla, e exia-li sanch per lo labi dessus de la boca. E dixem-li:²⁵⁶

¶²⁴⁹ El personatge *Lop Ximénez de Lúcia* de C és el mateix en Marsili (*Lupis Eximenis*) i en Heredia (*Lope Ximénez*); en canvi, és diferent en H (*Ruy Xemenis de Luésia*), en DE (*Ruiç Ximéneç de Lúzia*) i en V (*Ruís Ximenis de Lúzia*). La identificació correcta sembla la de C, Marsili i Heredia, per tal com Lop Ximénez de Lúcia apareix ací i un poc més avall, en el mateix capítol, vinculat amb Pero Pomar. ¶²⁵⁰ Al

marge esquerre, amb lletra de principis del segle XV: *Senyor*. ¶²⁵¹ En CDEV: *axí*; en H: *aquí*, que adoptem. ¶²⁵² A l'interlineat, amb lletra de principis del segle XV: *Senyor*. ¶²⁵³ En C: *guarnió*; en DE: *gornió*; en H: *gonió*, que adoptem. ¶²⁵⁴ En C: *la sua*; en HDEV: *lo seu*, que adoptem. ¶²⁵⁵ Al marge esquerre, amb lletra de principis del segle XV: *de Termes*. ¶²⁵⁶ En CDEV: *dixem*; en H: *dixem-li*.

—En Guillem de Mediona, ¿com exits de la batalla?
 —Per tal —dix ell— com són ferit.
 E cuydam-nos que fos ferit de colp mortal que tingués pel cors. E dixem-li:
 —¿E de què sots ferit?
 —D'una pedra —dix ell—, que m'han dat sus en la bocha.
 —Sofrits —dixem nós.
 E prenguem-lo per la regna e dixem-li:
 —Tornat a la batalla, que bon cavaller per tal colp com aquell enfello-
 nir-se'n²⁵⁷ deu, que no'n deu exir de la batalla.
 E a cap d'una peça que nós guardam, no'l veem. E, quant fom pujats [sus]
 en la serra, no eren ab nós pus de .XII. cavallers, e la senyera de don Nuno e
 Rotlan Laý, qui la tenia, e Siri Guilleumes, fill del rey de Navarra. E podien ésser
 tro a .LXX. cavallers, e passaren denant nós. E sus alt en lo puig on estaven los
 sarrahins havia gran companya de hòmens de peu e havia-y una senyera de
 vermell e de blanch meytadada per long e una testa d'ome o de fust al ferre. E
 dixem a don Nuno:
 —Don Nuno, pugem ab aquesta companya que ara van, que vençuts són,
 que tots veem que van brescan; e companya que va brescan en batalla (e) no
 ha qui la escometa, que si'ls escometien bé, vençuts són.
 E anaren-me pendre a la regna ell e don Pero Pomar e en Lop Ximénez de
 Lúzia, e dehien:
 —Huy nos occiurets tots e la vostra ravata nos matarà.
 E daven-nos de grans sofrenades. E dixem-lurs nós:
 —No us cal, que no som leó ne leupart; e, pus tant o volets, aturar-m'é.
 Mas Déus vulla que no'ns venga mal d'aquest aturar!

66. (65) [DE LA VICTÒRIA A PORTOPÍ]

En tant vench en Jasbert de Barbarà e dix-li:
 —Don ¶^{32r} Nuno, ¿com no anats avant?
 E ell dix:
 —Faray-o.
 E dixem nós:
 —Pus en Jasbert hi va, iré-hi yo.
 —E com vós? —dix don Nuno—. E ja us ha hom feyt leó aquí d'armes?
 Bé podets veer que tan bon o mellor ne trobarets com vós.

¶²⁵⁷ En CDEV: *enfennollir-se*; en H: *enfellonir-se'n*.

E ans que'n Jasbert de Barbarà fos ab aquells .LXX. cavallers, los moros escridaren-se e anaren gitan pedres e feeren-se un poch adenant. E la senyera de don Nuno e aquells qui eren ab ella, giraren la testa. E aytal faén bell semblant, devallaren bé .I. git de pedra o punyal contra nós. E alguns cridaren:

—Vergonya, cavallers!

E els sarrahins no·ls seguiren. E aquests nostres aturaren-se. E en tant vench la nostra²⁵⁸ senyera e la nostra maynada ab .C. cavallers bé, que la guardaven, o plus, e dixeren:

—Veus aquí la senyera del rey.

E nós devallam del puig e mesclam-nos ab la mota de la senyera, e tots en .I. pujam lassús. E·ls sarrahins fugiren e trobam bé .II. mília de sarrahins qui anaven denant nós a peu, e fugien, e no y podíem aconseguir: tant era hujat lo nostre cavall ne nós ne els altres cavallers.

E quant fo la batalla vençuda e fom sus, acostà's a nós don Nuno e dix:

—Bon dia és vengut a nós e a vós, que tot és vostre pus que aquesta batalla és vençuda.

67. (66)

[DE COM EL REI JAUME TINGUÉ NOTÍCIA DE LA MORT DELS MONTCADA]

Ab tant dixem a don Nuno:

—Anem a la vila, que al rey de Mallorques és a la muntanya e no y porà aconseguir tantost com nós. E podets-lo veer en aquella mota, que és vestit de blanch, e estellar-l'em de la vila.

E nós, qui començàvem a devallar pel puig enjús e anar al pla, al camí de la vila, vench a nós en Ramon Alamany e dix:

—Senyor, què volets fer?

E nós dixem:

—Volem anar a la vila e astallarem al rey, que no y puscha entrar.

—Osta, senyor —dix ell—,²⁵⁹ farets ço que hanc rey no féu: que vença la batalla e que allí on la haurà vençuda no jaga la nuyt per saber què haurà perdut ne què haurà guanyat.

E nós dixem-li:

—Sapiats, en Ramon Alamany, que més val açò.

¶ ²⁵⁸ A l'interlineat, amb lletra coetània: *nostra*.

¶ ²⁵⁹ Al marge dret, amb lletra coetània: *dix ell*.

E en tant devallam a la costa enjús e anam-nos-en pas a pas²⁶⁰ al camí qui va a la vila. E en tant, quant haguem .i. miller cavalcet, vench-nos lo bisbe de Barchinona e dix-nos:

—Senyor, per amor de Déu, no us cuytets tant.

—Per què no, bisbe? Que açò és mellor.

E ell dix-nos:

—Parle ab vós?

E tirà'ns fora del camí e dix:

—A, senyor, més havets perdut que no us cuydats, ¶^{32v} que en Guillem de Munchada e en Ramon són morts.

—Com morts? —dixem nós.

E presem-nos a plorar. E puy dixem al bisbe:

—No plorem, que ara no és hora de plorar, mas levem-los del camp, pus que morts són.

—Sí'ns farem —dix ell.

—E vós anats-nos esperan, que u farem —dixem-nós.²⁶¹

68. (67)

[DEL NOU CAMPAMENT QUE FEU LA HOST DEL REI JAUME]

E anam-nos-en a poch a poch tro a la serra de Portupí, e veem Mallorches, e sembla'ns la pus bella vila que hanc haguéssem vista nós ne aquells qui ab nós eren. E en tant trobam don Pelegrí de Atrosillo,²⁶² e demanam-li si y havia aygua on poguéssem la nuyt albergar, e dix que oc, que ell havia vist entrar lo veyl bé ab .XX. de cavall, e abeuraven, e ells eren .IIII., e no'ls gosaren escometre. E anam aenant e trobam aquella aygua, e aqui albergam la nuyt. E dixem a don Nuno:

—Fe que deig a Déu, gran fam he, que huy no mengé.

E ell dix:

—N'Oliver de Termes²⁶³ ha parada sa tenda e ha adobat de menjar e là poretz menjar.

—Anem —dixem nós—,²⁶⁴ donchs, on vós vullats.

E anam là e menjam.²⁶⁵ E quant haguem menjat, vehia om les esteles al cel. E dix don Nuno:

¶ ²⁶⁰ En CDEV: *anam-nos-en a pas*. Adoptem H. ¶ ²⁶¹ Afegit al final del capítol amb lletra de la segona meitat del segle XV: *Moriren dels nobles en aquesta batalla en Guillem e Ramon de Muntcada, n'Uc de Mateplane e n'Uc Dezfar*. ¶ ²⁶² En CH: *Atrosillo*; en DEV: *Trocillo*; en Heredia: *Atroxiello*. ¶ ²⁶³ A l'interlineat i repetit al marge esquerre, amb lletra de principis del

segle XV: *de Termes*. És nom occità: Olivier de Tèrme. ¶ ²⁶⁴ En CDEV: *dix ell*; en H: *dixem nós*, que adoptem. ¶ ²⁶⁵ Al marge esquerre, amb lletra de la segona meitat del segle XV, una nota indica que no apareix en cap manuscrit del *Llibre dels feits*, però sí en la versió catalana del text de Marsili: *E per tal à nom aquella alqueria Bendinat*.

—Senyor, bo seria, si menjat havets, que anàssets a don Guillem de Munchada e a don Ramon.

E dixem nós que fort bé ho dehia. E anam-y e haguem tortes e candeles, e trobam-lo que jahia en almatrach, e un cobertor que tenia dessús. E estiguem aquí una peça ploran. E puyt ploram sobre en Ramon atretal.

E quant hagem açò fet, tornam-nos-en a la tenda de n'Oliver e dormim tota la nuyt tro al dia. E quant vench al matí, dixeren:

—Mudem-nos, mudem-nos!

E dixem nós que asseuriem²⁶⁶ la albergada. E vestim-nos nostre gonió e nostre perpunt. E metem los aragonesos d'una part e los cathalans de la altra, e la céquia era en lo mig. E feem la albergada tan estreta que no paria que y albergàssem de .C. cavallers a anant, sí que les cordes de les tendes se tenien entrelaçades d'una a altra, sí que bé durà .VIII. dies que no podia hom fer carrera en la host.

69. (68)

[DEL SOTERRAMENT DE GUILLEM I DE RAMON DE MONT-CADA]

E, quant vench al matí, que fo asseguda l'alber^{33r}gada, ajustaren-se los bisbes e els nobles e vengren a nostra tenda. E dix lo bisbe de Barchinona, en Berenguer²⁶⁷ de Palou per nom:

—Senyor, bo seria que aquests corsos qui són morts, que·ls soterràs hom.

—Oc, bé —dixem nós.— ¿E quant volets que·ls soterrem?

[E dixeren éls:]

—Adés o matí o quant haurem menjat.

E nós dixem:

—Més valrà al matí, quan negú²⁶⁸ no u veurà, [ni ho veuran los]²⁶⁹ sarrahins.

E dixeren los nostres nobles que bé u dehiem. E quant vench al sol post, nós feem demanar draps barragans, e de aquests draps amples e lonchs, e feem-los metre de part de la vila per tal que no veessen les candeles quant hom los soterraria. E, quant vench que·ls volguem soterrar, meteren mà [a plorar e] a fer dol e a cridar. E nós dixem-los²⁷⁰ que callassen e que escoltassen ço que nós los volíem dir, e dixem-lurs axí:

¶ ²⁶⁶ En C: *assetiariem*; en H: *asseieriem*; en DE: *assevariem*; en V: *asseguariem*. Reconstrucció a partir de «fo asseguda l'albergada» (cap. 69), és a dir, de *asseure l'albergada*. ¶ ²⁶⁷ En H: *Berenguer*;

en CDEV, per error: *Bernat*. ¶ ²⁶⁸ En CDE: *car algú*; en H: *quan ningú*, que adoptem. ¶ ²⁶⁹ En CDEV: *dels*. Adoptem H: *los*. ¶ ²⁷⁰ En CDEV: *dixem*; en H: *dixem-los*.

—Barons, aquests richs hòmens e nobles són morts en servi de Déu e al nostre. E si nós los podíem reembre, que la lur mort tornàs en vida, e que Déus nos en faés tanta de gràcia, tant ne dariem de nostra terra que a follia nós ho tenrien cells qui oyrien ço que nós ne dariem; mas, pus Déus²⁷¹ nós ha aduyts aquí, nós e vós, en tan gran servi seu, no és mester que nangun faça dol ne plor. E, jassia que'l pesar sia gran, no ho fassam semblant defora. E man-vos, per²⁷² la senyoria que he sobre vós, que algun no plor ne faça dol, que nós vos serem senyor, que aquell loch que ells vos devien tenir en fer bé, que nós lo us farem; e, si nangun pert cavall ne naguna altra cosa, nós lo us esmenarem e us farem vostres ops complidamet, e no us faran minva vostres senyors, ne no u conexerets en re: en tal guisa²⁷³ vos farem vostres ops; car lo dol de vosaltres seria desconort de la host, e a vós no tenrria altre prou. On vos manam, per la naturalea que havem sobre vós, que algú no plor. Mas ¿sabets qual sia lo plorar? Que nós ab vós e vós ab nós carvenam bé la lur mort, e que sirvam a nostre Senyor de ço per què hic som venguts, e que'l seu nom hic sia sanctificat per tots temps.

E aquestes paraules dites, soffiren-se del dol, [que no'l faeren,] e soterraren-los.

70. (69)

[DEL COMENÇAMENT DEL SETGE DE LA CIUTAT DE MALLORCA]

L'altre dia matí haguem nostre consell ab los bisbes e ab los nobles de la host que faessen²⁷⁴ descarregar los lenys qui eren en la mar. E havia-hi un trebuquet e un almanec.²⁷⁵ E els sarrahins veeren que nós aduyiem [la] fusta ¶^{33v} de la mar, e meteren mà a parar .II. trabuquets e algarrades.

E vengren a nós los còmits e els nauxers de las naus de Macella, que podien ésser de .IIII. tro a .V. naus, e dixeren-nos:

—Senyor, nós som aquí venguts a servi de Déu e al vostre, e proferim-vos per los hòmens qui són aquí de Marcella que us farem un trebuquet a nostra mesió, de les entenes e del lenyam de les naus, a honor de Déus e de vós.

E nós haguem anans dreçat lo nostre trebuquet e el fonèvol que'ls sarrahins no hagueren los lurs. E foren per compte los ginys, quant foren parats defora e dedins²⁷⁶ .II. trabuquets nostres e un fonèvol e .I. manganell turqués. E els sarrahins

¶ ²⁷¹ En C, per error: *plus pus*. ¶ ²⁷² En CDEV: *sobre*; en H: *per*, que adoptem.

¶ ²⁷³ En CDEV: *en guisa*; en H: *en tal guisa*. ¶ ²⁷⁴ En C, per error: *faéssem*.

¶ ²⁷⁵ En CDE: *almajanet*; en H: *almajanech*. ¶ ²⁷⁶ C omet: *e dedins*.

feeren .II. trebuquets e .XIII. algarrades. E havia-y una d'aquelles algarrades, la mellor que hanc hom pogués veer, que bé passava de .V. tro a .VI. tendes, que entrava dins en la host. E la .I. trabuquet que nós aduyiem per mar tirava²⁷⁷ pus luny que nangun dels lurs. E començaren los nostres de tirar a la vila, e ells cuytaren los lurs tant com podien. E dix en Jasbert de Barbarà que ell mostraria de fer un mantell que iria tro sus a la ora del vall, a pesar dels ginys de dins e dels ballesters. E féu mantell qui anave en rodes, e eren les cledes de .III. dobles e de fusts bons e forts dedins, e anave en rodes. E comença'l de prop los trabuquets, e, axí com ell anave, fehien de pals forcats e fermament ficats, e fehia-o axí com a manera de casa cuberta ab cledes e ab rama dessús, e sobre la rama la terra, sí que si y feria pedra de les algarrades, que no y retingués dan. E el comte d'Ampúries féu un mantell e acostà'l prop del val e mes-y companya e cavadors qui entrassen per la terra e que ysquessen laïns al fons del vall. E nós feem-ne altre emparar a nostra companya, d'aquella forma mateixa. E axí nós començam de fer nostres caves. E quant foren començades aquestes .III. caves, aquella d'en Jasbert anava sobre terra e les altres dejús terra, e fo tota la host alegre e molt pagada, per ço car vehien que'l fet venia a bona oportunitat.

E aquesta fo host que hanc hom del món no'n veé altra que tan bé faés, ço que un frare preycador lurs preycava, qui havia nom frare Michael,²⁷⁸ qui era en la host e era lector en theologia, e son companyó havia nom frare Bernat de Castellbisbal. E, can ell lurs donava perdó —e havié'n poder dels bisbes—, e tot ço que ell lurs dehia que aduxessen, [o fusta o pedra], no guardaven los cavallers que'ls hòmens de peu o aduxessen, que ells metien ||^{34r} la mà per tot; e denant si en les cel·les aduyen les pedres en los cavalls per als fenòvols, e als trabuquets liuraven²⁷⁹ los hòmens de lurs cases, e en fusts que havien ordits en cordes aduyen les pedres dels trabuchets al coll. E, quant nós lurs manàvem que anassen vetlar de nuyt ab los cavalls guarnits als ginys, o de dia per guardar los cavadors, o a fer algun offici qui mester fos a la host, quant hom lurs manava que y anassen .L., anaven-y .C. E per tal que sàpien aquells qui oiran aquest libre que cara cosa fo de armes ço que feyt fo en Mallorques, dehim-vos-ne adés una carrera: que null hom de peu, mariner [ni altre], no ausà jaure ab nós en la host per .III. setmanes, sinó tan solament nós e els cavallers e els escuders qui'ns servien; que'ls altres hòmens de peu e els mariners venien bon matí, que s'exien dels lenys en què dormien de nuyt, e el prebost de Terragona era un d'aquells, e tot lo dia estaven ab nós, e al vespre anaven-se recullir a la mar. E feem nostra host vallejar ab palench e ab vall. E havia-y .II. portes²⁸⁰ e null hom no'n podia exir sinó per manament de nós.

¶ ²⁷⁷ En CDEV: *tirà*. ¶ ²⁷⁸ Al marge inferior apareix una miniatura amb la figura d'un frare dominicà, datable a mitjan segle XV. Deu fer referència al

dominicà fra Miguel Fabra, que, segons Marsili (II, 24.46), era «natione Castellanus». ¶ ²⁷⁹ En C: *liuraren*; en H: *liuraven*. ¶ ²⁸⁰ En C, per error: *porters*.

[DE LA CAPTURA I MORT DEL MORO INFATIL·LÀ]

E en tant, estant nós axí, tornà nostra frau, e un sarrahí de la ylla qui havia nom Ifantil·là,²⁸¹ ajustà tots los de la muntanya, qui eren bé .V. mília, e havia-hi bé .C. hòmens a cavall; e vench-se'n sobre un puig qui era sobre la font de Mallorches, e aquí parà ses tendes; e havia-n'i bé de .XXX. tro a .XL. E féu anar los sarrahins ab axades e trenchà l'aygua de la font que venia a la vila e gità-la per un torrent enjús, sí que nós perdem aquella aygua, que no la poguem haver.

E veem que açò no poria sofrir la host, e haguem consell que y anassen²⁸² .I. cap o .II. ab .CCC. cavallers e que's combatessen ab ell e que cobrassen l'aygua. E sobre açò dixem a don Nuno que y anàs, e ell apparellà's. E feem-lo cap d'aquella companya, e anaren ab ell entre seus e aquells que hom li liurà bé .CCC. cavallers.

E els sarrahins volgren defendre aquell puig e anaren los nostres envers ell e venceren-los sus al puig, e aconseguiren Infatil·là, qui era lur cap, e mataren-lo. E moriren ab ell plus de .D. e els altres fugiren a la muntanya. E presseren les tendes e barrejaren lur host tota. E aduxeren la testa d'Infantil·là ¶^{34v} a nós, a la host, e feem-la metre en la fona de l'almajanech e feem-la gitar dins en la vila. [E tornaren l'aygua a la host.] E la host fo alegre la nuyt com devia ésser per la gran contrària que'ns fahien.

(71) E sobre açò un sarrahí de la ylla que havia nom Ben Ahabet, envià'ns misatge per .I. sarrahí qui aportà una sua carta, que ell venrria a nós e que faria tant que una partida de la ylla, de .XII. que n'hi havia, que'ns adurien conduyt a la host, e açò que ells que porien haver, e que crehia per cert que si nós nos capteníem bé d'ell, que'ls altres faria tornar a nós. E nós mostram-o als nobles de la host, que dixeren tots que bo era que's faés. E puy dix-nos lo sarrahí que enviàssem²⁸³ cavallers a un bon loch qui era prop de la host, a una leugua, e ell exiria en fe de nós, e que faria son plet ab nós e que'ns serviria a bona fe e sens engan, e que nós conexeríem lo gran servey que ell nós faria. E nós enviam-hi vint cavallers e trobaren-lo en aquell loch; e vench ab son present e aduix bé .XX. bísties carregades entre civada e cabrits e gallines e rahims, e els rahims eren aytals que'ls aduyien en sachs, e no's trencaven ne s'afollaven. E aquell present que ell aduix, partim-o nós per los nobles de la host. E açò féu aquell àngel que Déus nos envià. E quant dic àngel, ell era sarrahí, mas tant nos tench bon loch que per àngel lo prenguem. E per açò li feem com a semblança de àngel.

¶ ²⁸¹ El nom apareix en el capítol amb tres grafies diferents: *Ifantilla*, *Infatilla* i *Infantilla*. En H i Marsili: *Ifantilla*; en Heredia: *Infantilla*. DEV prefereixen *Infantilla*. Segons Sol-

devila, podria ser el nom àrab *Fatil·là* precedit del tractament català *en* canviat en *in*.

¶ ²⁸² En C, per error: *anàssem*. ¶ ²⁸³ En C, per error: *enviassen*.

E demanà'ns un penó nostre per tal que si venien los missatges a la host que no lurs faessen mal los nostres, e donam-lo-li de bon grat. E puy envia'ns missatge que .IIes. o .III. partides altres volien seguir sa carrera. E no errava setmana alguna que no enviàs pertreyt a la host, de civada e de farina [e de galines] e de cabrits e de raïms, sí que'ns refrescava la host e le'ns conortava en tal guisa que, quant vench a cap de .XV. jorns, totes les partides de Mallorches, que eren de la ciutat tro a les parts que són contra la partida de Manorcha, totes les haguem a nostre serviy, e que'ns servien obedientment. E fiàvem-nos en ell, car en ell trobàvem tota veritat. E puy vench a nós e demanà'ns .II. batles christians qui per nós tinguessen aquelles partides; [e al conseyl d'él fem .II. batles d'aqueles partides] que ell nos féu venir a nostre manament. E feem-ne batles en Berenguer Durfort, de Barchinona, e en Jaques Sanz, qui eren de nostra casa e hòmens qui o sabien fer.

72. (72)

[DE LES PARTIDES DE L'ILLA DE MALLORCA I DE L'OFENSIVA CONTRA LA CIUTAT DE MALLORCA]

Per tal que sàpien aquells qui aquest libre veuran quantes ¶^{35r} partides²⁸⁴ ha en Mallorches, elles són .XV. La primera és Andrach e Sancta Ponça, Bunyola, Sóller, Almaruig e Polença. E aquestes són les muntanyes majors de Mallorques, que guarden contra Cathalunya. E aquestes són les partides que guarden en²⁸⁵ pla, ço és:²⁸⁶ Muntuïry e Canarossa e Inqua e Petra e Muro e Felenig, on és lo castell de Sent Tuery, e Manacor e Arthà. E al terme de la ciutat són .XV. mercats e en temps de sarrahins eren .XII. E mogueren-se de fer les caves de .III. parts, la una dessus e les altres dejús, tant tro que entraren sus al vall. E ells vingueren a les caves e els altres defenien-les, los uns que exien per les caves e els altres dessus, tant tro que'ls gitaren del vall una vegada e moltes. E passaren los cavadors ab pichs e guarnits, tro a les torres, e començaren a cavar, a pesar dels sarrahins, que no u podien defendre. E meteren primerament una torre en estalons, e com aquella torre fo mesa en estalons, meteren foch als estalons, tant tro que la torre se fené. E quant los sarrahins veeren que mal se fahia, devallaren de la torre e puy, per aquella manera matexa, derrocaren-ne .III. a un colp.

E ans que haguéssim enderrocada la una, dix lo prebost de Terragona:

—Senyor, volets que façam bon joch?

—Oc —dixem nós.

¶²⁸⁴ Al marge superior esquerre, amb lletra de la segona meitat del segle XV: *Les partides de yla*.

¶²⁸⁵ En C, per error: *el*. ¶²⁸⁶ A l'interlineat, amb lletra coetània: *és*.

—Yo faré —dix ell— metre una gúmena al peu de la torre e tiraran de part de la cava a enjús; e la torre, quant serà cavada, fallir-li-han los estalons e vendrà'n.

E axí com fo parlat, fo feyt. E al venir que fêu, vengren-ne .III. sarraïns enjús e exiren los de les caves e meteren-los-se'n.²⁸⁷

73. (73)

[DE COM LA HOST REIAL REBUTJÀ DOS CONTRAATACS DELS MOROS DE LA CIUTAT DE MALLORCA]

Puys vengren .II. hòmens de Leyda, en Proet per nom, e en Johan Chicó,²⁸⁸ e un altre lur companyó, e dixerren-nos:

—Senyor, si vós fets per què, nós razarem lo vall, per què poran entrar tot pla²⁸⁹ cavalls armats.

E dixem nós:

—¿Sots bé segur que fer se puscha?

—Oc —dixerren ells—, ab la volentat de Déu e ab que vós nos façats guardar.

E nós dixem que'ns plahia molt e que'ls ho grahiéim, e que²⁹⁰ començassen sa obra, e nós dar-lurs-híem qui'ls guardarien. E començaren de razar lo vall d'esta manera: que metien un lit de lenya al vall e altre de terra. E, quant vench que aquesta cosa hac durat .XV. jorns de razar lo vall, los sarrahins no u podien defendre, sí u tenien a prop los de la host.

E un dicmenge vestim-nos bé e²⁹¹ ¶^{35v} aguisam-nos bé, e fahiém bé nostres faenes, e haviém nostre menjar adobat, e miràvem los ginys com tiraven; e era lo bisbe de Barchinona de prop nós, e en Carròs e altres cavallers. E veem fumar lo vall per una cava que'ls sarrahins havien feyta dejús, endret del pertreyt. E, quant nós o veem, pesà'ns mortalment que tota la messió que haviém feta e²⁹² la tarda [que feyta haviém] fora perduda. E haviém fe que per aquell feyt se guanyàs la vila, e que u²⁹³ veéssem perdre en una poca d'ora pesà'ns molt. E tots callaven e nós estiguem penssan una peça; e Déus donà'ns un penssament que nós faéssem tornar l'aygua al vall en esta manera: que nós faéssem armar .C. hòmens ab escuts e ab lanças e ab lurs aparellaments, e²⁹⁴ que anassen abaxats,²⁹⁵ per ço que'ls sarrahins no'ls veessen, e que aquella part que pus alta era, que gitassen l'aygua aquí on lo pertret era, e que s'abeuràs aquí e apagar-se-hia lo foc. E axí com fo penssat, fo feyt. E puys no y tornaren los moros.

¶²⁸⁷ En CDEV, per error: *mataren-los*. ¶²⁸⁸ En C: *Chicó*; en DENV: *Xicó*; en H: *Rixó*. ¶²⁸⁹ A l'interlineat, amb lletra coetània: *tot pla*. ¶²⁹⁰ C omet: *que*. ¶²⁹¹ Repetit a l'inici del full següent: *e*. ¶²⁹² En CDEV: *en*; en H: *e*. ¶²⁹³ A

l'interlineat, amb lletra coetània: *u*. ¶²⁹⁴ C omet: *e*. ¶²⁹⁵ En C pot llegir-se *abaxats*, que rectifica, d'acord amb Marsili, la primera opció del copista, que encara es pot advertir: *ab axades*; en H: *ab exades*; en N: *ab axades*.

E vengren puys a les caves que nós fahiém dejús terra e feeren-ne ells altre contra la una d'aquelles que nós fahiém, e feeren-la tan baxa que s'encontraren ells ab los nostres [en la cava]. E gitaren los sarrahins los nostres de la cava. [E sobre açò vench-nos missatge que'ls sarraïns havien gitat los nostres de la cava] e ells que la tenien. E enviam-y una ballesta de torn, e donà tal colp a .II. escuders sarrahins qui eren primers en la cava, que abdós los ocís en .I. colp, part los escuts. E, quant veeren aquest colp los de dins, desempararen la cava e en esta guisa e manera feeren les caves dejús terra, al razar del vall.

74. (74)

[DE COM ELS SARRAÏNS DE LA CIUTAT DE MALLORCA INTENTAREN UN PACTE DE RENDICIÓ]

Sobre açò los sarrahins veeren que no u podien defendre e enviaren-nos missatge que volien parlar ab missatges que nós lurs enviàssem, e que fossen tals en què nós nos fiàssem. E haguem consell dels bisbes e dels nobles qui eren en la host, que, puys ells volien ab nós parlar, que no'ls ho devia hom vedar, ans era bo que hom y enviàs. E enviam-y don Nuno ab .X. cavallers seus, e .I. juheu de Çaragoça, qui sabia algaravia, per torcimany, e havia nom don Bahiel.²⁹⁶

E, quant ells foren llà, demanaren los sarrahins a don Nuno què volia, ne si'ls volia res dir. E don Nuno dix:

—Yo no són vengut aquí per ayçò, mas vós enviàs missatge a nostre senyor lo rey que us enviàs home en qui ell molt se fiàs, e trià a mi²⁹⁷ per aquell; encara, que són son parent. E per açò e per honor de vós envia'm ací, e per oir ço que vós li volíets dir.

E ¶^{36r} respòs-li lo rey de Mallorques e dix-li que se'n tornàs, que ell no li volia res dir. E don Nuno vench a nós.

E tantost enviam per tot nostre consell, per los bisbes e per los nobles. E don Nuno, ans que començàs sa rahó, pres-se a riure e nós demanam-li per què's rehia, e dix que bé y havia raó, car lo rey de Mallorques no li havia res dit, sinó tan solament que li demanà què volia.

—E yo dix-li que'm maravellava molt de tan savi hom com ell era, que ell hagués enviat missatge a vós, que vós li enviàssets home en qui vós vos fiàssets molt e que ell demanàs a mi què li²⁹⁸ volia dir. Responem-li que ell nos ho hauria a dir, car, pus ell envià per nós, no li diríem res, si ell no dehia per què.

¶²⁹⁶ CDEV comparteixen ací la lliçó *Bachiel*, però posteriorment ja és *Bahiel*; en H: *Bahihel*; en Mar-

sili: *Bahihelim*. Heredia omet el nom. ¶²⁹⁷ En C: trià *mi*. ¶²⁹⁸ CDEV ometen: *li*, que adoptem de H.

E tot nostre consell dix:
—Senyor, lexats-o estar, que temps venrrà que ell parlarà volenter.
E sobre açò partim-nos.

75. (75-76-77-78)

[DELS PACTES QUE ELS SARRAÏNS DE LA CIUTAT DE MALLORCA PROPOSAREN AL REI JAUME]

E, quant haguem estat una peça que se'n foren anats, dix-nos don Pero Cornell, qui havia estat en lo consell:

—Senyor, Gil d'Alagó, qui ha nom Mahomet, me ha enviat missatge [.II. vegades] que vol parlar ab mi. E si vós o volets, yo hi parlaré. E per aventura descobrir-nos ha tal cosa que a vós tendrà prou.

E dixem nós que ens plahia; e anà là. E altre [dia, bon] matí, dix-nos que cavalcàssem quant fò vengut, e que·ns deportàssem defora de la host, e dix-nos tot ço que Gil d'Alagó li havia dit, qui era estat cristià primerament e cavaller, e puys era tornat sarrahí. E ell havia-li dit enaxí: que ell aguizaria ab lo rey de Mallorques e ab tots los sarrahins e ab los vells de la vila e de la terra que·ns darien tota la messió que nós ni·ls richs hòmens havien feyta per lo passatge e que·ns lexarien anar salvament e segura. E açò, que·ns assegurarien en tal manera que nós nos en tendríem bé per segurs.

E quant nós haguem oïda sa paraula, dixem-li:

—Don Pero Cornell, fort nos maravellam de vós, com aytals plets escoltats de aquell sarraý ne de null hom qui aytals pleyts nos parlàs, car nós prometem a Déu, e per la fe que ell nos ha [comanada e] donada, que qui·ns dava tant de argent com cabria d'aquella muntanya tro en la host, que nós no u pendríem; ne poden haver ab nós nangun pleyt de Mallorches, si la vila e el regne no prenem, car nangun temps no passàriem en Cathalunya, si per Mallorques no passàvem primer. E manam-vos en pena de la nostra amor que nangun temps d'aytal rahó no parlets ab nós.

(76) E sobre açò envià'ns altra vegada ||^{36v} missatge lo rey de Mallorques que li enviàssem don Nuno e parlaria ab ell. E nós enviam-l'i. E isqué el rey de Mallorques per la porta de Portupí e féu parar una tenda e sos setis en què seguessen ell e don Nuno. E don Nuno exí a ell. E tota la host cessava, quant eren aquelles vistes, que no fahien als de dins mal, ne els de dins als de fora. E, quant se foren don Nuno e el rey de Mallorques acostats, aquí mateix devallaren en la tenda e parlarren: lo rey tan solament ab .II. de sos vells e don Nuno e l'alfaquim qui anava per torciman. E els cavallers qui eren ab don Nuno estaven defora, ab alguns sarrahins qui estaven ab ells.

E don Nuno dix al rey de Mallorques [que dixés] per què havia enviat per ell. E dix-li que per aquesta rahó:

—Car yo no cuyt tort tenir al rey vostre, on me do maravella com tan fort se enfelloneix contra mi, que'm vol tolirre mon regne e ço que Déus me ha donat. Car yo pregaria a ell e a vosaltres que [li conseylàssets que] no'm volgués tolirre la terra. E, si ell havia feyta nenguna messió, ne vosaltres qui sots aquí venguts, que la li satisfaríem²⁹⁹ yo e la gent de la terra, e perquè us recullíssets, ell e tots quants sots aquí venguts ab ell, en bé e en pau, sens que naguna re no us faria hom, sinó plaer e amor, e que se'n tornàs lo rey, pus tan gran haver hauríem nós e la gent de la terra a pagar. E açò hauríem nós pagat dintre .v. dies, car, la mercé de Déu, nós hic havem bastament d'armes e de vianda e de tota re que hom ha mester a deffensó³⁰⁰ de ciutat. E per tal que mils creats la paraula que yo us he mostrada, enviuy vostre senyor lo rey dos hòmens o .III. en qui ell se fiu, e venguen sobre la mia testa, de venir e de tornar saus e segurs, e mostrar-lus-em lo conduyt e les armes. E, si axí no és com nós deïm, que no'ns attena lo plet que nós li parlam. E sapiats que no dam res a enderrocar aquelles torres que'ns ha³⁰¹ derrocades, car no havem paor que ja per aquí puxen entrar en la ciutat.

(77) E oïdes les paraules, respòs don Nuno e dix-li:

—En açò que vós diets, que no tenits tort al rey nostre, gran tort li tenits, quant li prenés una tarida de son regne ab havers grans de mercaderia que levaven los seus mercaders e tramés-vos-en los seus missatges e pregà-us molt amorosament per .I. seu home de son alberch qui havia nom en Jaques³⁰² e vós resposés-li molt bravament e dura, e dixés-li qui era aquell rey qui aquella terida demanava. E ell respòs-vos que aquest era fill de aquell qui vencé la batalla a la host d'Úbeda,³⁰³ e vós esquivàs—^{37r}vos e fos somogut contra ell e dixés-li que, si no fos³⁰⁴ perquè era missatge, que mala hauria dita aquella paraula. E ell respòs-vos que en vostra fe era vengut e podíets fer [d'él] a vostra guisa, e que bé devíets saber lo nom de son senyor, que tots los hòmens del món lo sabien e saben com és poderós entre'ls reys christians, e alt; per què no devíets desdenyar que no sabéssets lo seu nom. E per ço vos he dites aquestes paraules, per la mala resposta que vós li³⁰⁵ feýets. A l'als responem-vos que nostre senyor lo rey és jove, que no ha més de .XXI. any,³⁰⁶ e aquesta és la primera cosa gran que ell ha començada, e sapiats que és son cor e sa volentat que per re del món no partesca d'aquí tro que haja lo regne e la terra de Mallorques. E quant nós³⁰⁷ li ho consellàssem, sabem bé per cert que ell no'n faria re. E d'als podets parlar e d'als parlats, que açò no és res, que ell no u faria ne nós no li ho consellariem.

¶ ²⁹⁹ En C: *sitisfariem*; en DEV: *satisfariem*, que adoptem; en HN: *desfariem*. ¶ ³⁰⁰ En CDEV: *defendre*; en H: *deffensó*. ¶ ³⁰¹ A l'interlineat, amb lletra coetània: *ha*. ¶ ³⁰² A peu de pàgina, amb lletra de la primera meitat del segle XV: *Nota que Jaques Sancz és aquest que fench hu dels batles*.

¶ ³⁰³ HCDEVN, Marsili i Heredia coincideixen a situar a Úbeda el lloc on tingué lloc la batalla de Las Navas de Tolosa. ¶ ³⁰⁴ En CDEV: *si no*; en H: *si no fós*. ¶ ³⁰⁵ CDEV ometen: *li*, que adoptem de H. ¶ ³⁰⁶ Al marge esquerre: *.XXI. any*. ¶ ³⁰⁷ EN CDEV, per error: *nós no*.

(78) E sobre açò dix lo rey de Mallorques:

—Pus que aquestes paraules no volets seguir, que dites vos havem, açò li faré yo: que li daré .V. besants de cada testa d'ome e de fembra e de infants, e desemparrar-li-hem la vila, ab que ell nos do d'aquestes naus e d'aquestes lenys que ha, ab què·ns passem en Barbaeria; e aquells qui volrran romanir, que romanguen.

Ab tant don Nuno, oïdes estes paraules que·l rey li hac dites, vench a nós tot alegre, e no u sabé null hom sinó ell e l'alfaquín. E dix-nos a la orella que·ns diria bones noves. E dixem nós que enviaríem per los bisbes e per los nobles, que y fossen denant quant ell diria aquelles paraules. E, pus a descobrir se havia, més o valia que denant tuyt o digués. E tench-o per bo e nós enviam-y; e mentre ells venien, dix-nos tot lo fet. E quant ells foren venguts, dix-nos com havia parlat ab lo rey de Mallorques e com ell li havia respost; mas aquesta era la summa de les paraules: que ell que·ns rendria la vila e que daria de cada persona que fos en la vila .V. besants [per testa], e que u hauria deliurat dins .V. dies,³⁰⁸ e que nós lo'n faéssem passar en Barbaeria, ell e son linatge e tot son alberch d'òmens e de fembres. E aquelles naus e lenys en què passarien, que·ls gitassen³⁰⁹ en terra, que d'aytant ne haurien ells prou que hom lurs faés.

E el comte d'Ampúries, qui era en la host, no volch ésser a nangun consell que nós haguéssem ab nostres richs hòmens, e era en una cava e dehia que null ^{37v} temps no exiria tro que la vila fos presa. E per açò no·l poguem haver a aquest consell. E eren-y romases, dels parents d'en Guillem de Munchada, en Ramon Alamany e en Guerau de Cervelló, fill d'en Guillem de Cervelló e nabot d'en Ramon Alamany, e en Guillem de Clarmunt e el bisbe de Barchinona, qui era en lo consell, e el bisbe de Gerona e el prebost de Tarragona³¹⁰ e el abat de Sent Feliu; e dixeren tots al bisbe de Barchinona que donàs [son] consell.

E respòs lo bisbe e dix que gran dan havien³¹¹ pres en aquella ylla, de tants nobles e de tan bons com aquí eren³¹² morts; e qui·ls podia venjar, servén a Déu, que lo venjament seria bo. D'altra part, conexia que·l plet era bo, mas los richs hòmens e els cavallers sabien més de les armes que ell, e pus n'avien usat, que ells hi dixessen. E dixeren a don Nuno que y dixés.

E dix don Nuno en aquesta manera:

—Barons, tots som venguts aquí per servir Déu e nostre senyor lo rey, qui aquí és. E vench[-hi] ell e nós ab ell per pendre Mallorques. E semble'm que si nostre senyor lo rey fa lo pleyt que li parla lo rey de Mallorques, que haurà complit ço que per ell hic vench. E yo no y vull més dir, que parlador són de les noves e vosaltres dats-li [lo] vostre consell.

¶ ³⁰⁸ Afegit al marge dret, amb lletra coetània: *e que u hauria deliurat dins .V. dies.* ¶ ³⁰⁹ En C, per error: *gitàssem.* ¶ ³¹⁰ Afegit al marge esquer-

re, amb lletra coetània: *e el prebost de Tarragona.* ¶ ³¹¹ En CDEV: *havia*; en H: *havien.* ¶ ³¹² En CDEV: *havia*; en H: *eren.*

E sobre açò parlà en Ramon Alamany e dix:

—Senyor, vós sots passat aquí, e nós ab vós, per servir a Déu. E havets perduts aquí, que moriren en vostre servey, tals vassalls, que nangun rey no·ls havia mellors; e Déus ha-us donat temps que·ls podets venjar; e, venjan ells, haurets³¹³ tota la terra de Mallorques. Car lo rey de Mallorques ha tan gran sen, e sab la terra de Mallorca, que si passava en Barbaeria ab ço que ell sabia dir e ab lo saber que ell ha, aduria tantes de gents de sarrahins en aquesta terra, que axí com vós la havets guanyada ab la ajuda de Déus e de nós, e vós qui no y podets aturar, tota via que la us³¹⁴ poria tolre. E, pus vostre temps havets, venjats-vos d'ells e haurets la terra, e puy no us calrà tembre de Barberia.³¹⁵

E en Guerau de Cervelló e en Guillem de Clarmunt dixeren tots a una veu:

—Senyor, per Déus vos pregam que us membre d'en Guillem de Munchada, qui tant vos amava e us servia, e d'en Ramon e dels altres richs hòmens qui són morts ab ells en lo camp.

76. (79.1)

[DE COM EL REI JAUME NO ACCEPTÀ LA PROPOSTA DE RENDICIÓ DEL REI SARRAÍ DE MALLORCA]

Cant nós haguem oït lur consell, dixem-lurs:

—Nós, a la mort dels richs hòmens no podem dar algun consell, car ço que Déus ¶^{38r} vol ordonar a fer, avé que s'ha a complir. Mas, segons que la manera era nostra, de venir en aquesta terra per servir Déu e per conquerir-la, que complida havia nostre Senyor la nostra volentat, que aquell plet se fehia per ço que nós hic venguéssem,³¹⁶ car guanyar la terra e, d'altra part, gran haver, que assats semblava cosa que nós deguéssim pendre, car aquells qui morts són han més de terra que nós, que han la glòria de Déu. Emperò yo, lo consell que y do, salvan lo consell que vós me donats, lo y do.

E tot aquell linatge a una veu e els bisbes dixeren que més valia que la vila se prenés per força que no pendre aquell plet. E enviam missatge al rey de Mallorques que faés ço que poria e nós fariem ço que poríem. E con aquestes paraulles foren partides e los sarrahins hagren sabut lo ardit que nós hi haviem tramés, anaren-se espaordir. E, quant lo rey de Mallorques los veé espaordir, féu consell general e dix-lurs en sa algaravia:

¶³¹³ En CDEV: *haurem*.

¶³¹⁴ En CDEV: *la us*; en H: *la'ns*.

¶³¹⁵ En C: *Barbeeria*.

¶³¹⁶ En CDEV: *venguem*; en H: *venguéssem*.

77. (79.2)

[DE LA REACCIÓ DEL REI SARRAÍ DE MALLORCA DAVANT EL
REBUIG DEL REI JAUME AL PACTE PROPOSAT]

—Barons, ben sabets vosaltres que aquesta terra ha tenguda Miramamolí³¹⁷ pus de .C. anys, e volch que yo fos senyor de vosaltres. E ell ha-la tenguda a pesar de christians, que hanch null temps no gosaren escometre aquesta terra tro ara. E aquí havem nostres mullers e nostres fills e nostres parents. E ara dien-nos que'ls lexem la terra, en tal manera que siam lurs catius; e encara dien-nos major cosa, part la cativeza: que'ns guardaran nostres mullers, si'n trauran re, e, pus siam en lur poder, forçar-les-han e fer-ne-han a lur guisa. E yo, qui són vengut aquí entre vós, que tan dura cosa soferís contra nostra ley, volrria més haver perduda la testa. E vull saber de vosaltres què us en sembla e que me'n digats vostre sen.

E cridà tot lo poble a una veu e dixeren que més volien morir que sofrir tan gran onta com aquesta seria. E dix lo rey:

—Donchs, pus yo us veig en tan bona voluntat, penssem-nos de bé a defendre en tal guisa que .I. hom valla .II.

E sobre açò partiren-se e tornaren al mur, e valia més .I. sarrahí lavors que d'abans no fahien dos.

78. (80)

[DE COM ELS CONSELLERS DEL REI JAUME ES PENEDIREN
D'HAYER REFUSAT EL PACTE PROPOSAT PEL REI SARRAÍ
DE MALLORCA]

E quant vench aenant, a poch dies, dixem nós a don Nuno:

—Don Nuno, semble'm que nostres richs hòmens no volrrien haver donat lo consell que l'altre dia donaren, que ara volen lo pleyt e de primer no'l volien.

E dixem a aquells qui'ns havien consellat [lo pleyt]:

—¿Què us en sembla? ¿No valgra més que prenguéssem aquell ||^{38v} plet que'ns parlaven que no fa ara que's defenen bé?

E ells callaren e hagren vergonya de ço que dit havien. E quant vench al vespre, vengren a nós .II. d'aquells qui havien dat lo consell, per nom lo bisbe de Barchinona e en Ramon Alamany, e dixeren:

—¿Per què no fets tornar lo plet que l'altre dia parlaven?

¶ ³¹⁷ En C: *Miramomolí*; en HDEV: *Miramamolí*, que adoptem;
en Marsili: *Miramomelinus*; en Heredia: *Miramabolín*.

E dixem-lurs nós:

—¿No valgre més que labores o atorgàssets que ara com deïts que yo u faça? E dich-vos que no'm semblaria bé fet, que si nós lurs o movíem ara, seria gran flaquea. Mas si ells nos parlaven lo plet que l'altre dia nos movien altra vegada, tenits per bo que u façam?

E dixeren que u tenien per bo e que u farien atorgar a aquells qui no u volien. E dixem:

—Ara, si ells nos envien missatge, pus que o tenits per bo, nós o farem tota via ab consell de vosaltres.

Ab tant, nós nos partim. E nostre Senyor, qui és endreçador d'aquells qui les sues carreres segueixen, no volgué que's faés en aquella manera que'ls sarrahins nos parlaven, e donà-y mellor consell. E el consell fo aytal: que axí com los sarrahins se eren enfortits per la paraula del rey de Mallorques, axí volch Déus que'ls christians se enfortiren e els sarrahins se anaren aflaquéen. E feeren-se les caves, mas totes les desemparam a la derreria, sinó aquella que anava sobre terra. E en aquella metem nostra punya tan fort que a pesar d'ells la faem.

79. (81)

[DELS PREPARATIUS PER A L'ASSALT DE LA CIUTAT DE MALLORCA]

Ab tant, lo quart dia ans que la ciutat se esvaýs, fo acort de nós e dels nobles e dels bisbes que faéssem consell general e que en aquell consell jurassen tots sobre los sants Evangelis³¹⁸ e la creu de Déu que a l'entrar de Mallorques, cant se pendria, nangun rich hom ne cavaller ne hom de peu, que nangun tornàs atràs, pus fos mogut per anar [entrar] a la ciutat, e que no s'aturàs si doncs no havia colp mortal. E si havia colp mortal e nangun seu parent hi hagués de prop ne nangun hom de la host, que l'acostàs a una part o algun logar en què s'arribàs,³¹⁹ e que anassen a avant, entran en la vila per força e no tornan la testa ne el cors atràs. E qui d'altra manera o faria, que fos traýdor axí com aquell qui mata a son senyor. E en aquell jurament juraren tots e nós³²⁰ volíem jurar axí com juraren ells e defeneren-nos-o los nobles, que nós no juràssem, ¶^{39r} mas dixem-lurs que en aquella manera ho teníem com si jurat ho havíem. E, quant vench que aquest sacrament fo fet, tiraren-se ab nós los bisbes e els nobles a una part, e un de nostra companya dix aquesta paraula, mas no'ns membra lo nom qui la dix, e dix axí:

¶ ³¹⁸ En CDE: *Evangelis de Déu*; en V: *Evangelis de Déus*; en H: *Evangelis*, que adoptem. ¶ ³¹⁹ En

C: *arribàs*; en H: *arribàs*. ¶ ³²⁰ A l'interlineat, amb lletra coetània: *e nós*.

—Senyors, si no fem una cosa, no havem fet res, que·ls sarrahins de la ylla se volien toldre³²¹ de la covinença que feyta havien a nostre senyor lo rey. E, si per desventura entraven en la ciutat .M. o .II. mília o .III. mília o .III. mília o .V. mília, no seria tan leu de pendre Mallorques, que ells han prou que menjar, e, si s crexien de gent, defendrien la ciutat. Per què consellaria que tinguéssim a prop que nangun no's pogués recullir en la ciutat.

E dixeren tots a una veu que donava bon consell e que fos creegut.

80. (82)

[DE COM SEGUIREN ELS PREPARATIUS PER A L'ASSALT DE LA CIUTAT DE MALLORCA]

E l'altre dia los batles que nós haviem enviats per les partides de Mallorques, per nom en Jaques e en Berenguer Durfort, vengren de llà, que no s'i gosaven³²² aturar, per paor que·ls sarrahins no's captinguessen mal d'ells. E, quant los veeren venir, dix cada un a l'altre:

—Ara és mellor lo consell que acordam que no era de primer.

E metem mà a .III. guaytes a fer: la una guayta sí era als ginys e a les cledes; l'altra sí era contra la porta de Barbalet, que és prop del castell que nós donam al Temple; e la terça, contra la porta de Portupí. E cascuna era de .C. cavalls armats.

E era en aquell temps entre Nadal e Cap d'Any, e fahia gran fret, que quant eren defora e havien estat a anadura de una leuga o de .IIes., tornaven-se'n a les tendes³²³ e a les barraques per lo fret que havien, e gitaven escoltes si vendrien a la host. E nós enviam missatge de nuyt allí on nós haviem meses les vetles, si y eren; e enviaren-nos missatge que no y eren. E nós levam-nos de nuyt e dixem-lurs mal, del mal que havien feyt. E metem-n'i de freschs, d'aquells dels richs hòmens e de nostra maynada.

E açò durà .V. dies; e los .III. dels .V., ço és, los .III. derrers, no dormim de nuyt ne de dia, car totes les coses que havien ops les caves ne el pas per on devia hom entrar en la vila, tot nos o venien demanar, que·ls donàssem consell a les coses que mester havien. Sí que valent de .XII. diners, null hom no volia fer en la host, si a nós no u ||^{39v} demanassen. E nós aquí manlevam de mercaders qui havien lurs avers en la host .LX. mília besans, que, quant la vila seria presa, que·ls pagàssem, d'on faessen lurs coses necessàries a profit de la host e de nós, perquè la vila se acostava de pendre. E vetlam .III. dies e .III. nits, que quant nos cuydàvem

¶ ³²¹ En CDEV: *volven*; en H: *volien toldre*.

¶ ³²² En CDEV: *gosaren*; en H: *gosaven*. ¶ ³²³ En C, per error: *terides*.

adormir, venien-nos missatges d'aquells qui havien mester nostre consell. E, quant nós nos volíem adormir, no u podíem fer, car érem tan sensibles que, quant se acostaven a la tenda, ja u sentíem.

81. (83)

[DEL CONSELL QUE LLOP XIMÉNEZ DE LUÉSIA DONÀ AL REI JAUME]

Tant que vench a la nuyt ans de la vespra³²⁴ de Cap d'Any, e fo emprés en la host que sus en l'alba, oïdes les misses, reebéssim tots lo cors de Jhesuchrist, e que'ns guarníssem tots axí com per combatre. E quant fo la nuyt aquella, sus al prim son,³²⁵ vench-nos don³²⁶ Lop Exeméniz de Lúsia al lit e clamà-nos e dix-nos:

—Senyor, yo vench de les caves e mané a .II. escuders meus³²⁷ que entrassen en la vila e són-y entrats, e vehien-hi molts de morts jaure per les places e que de la .V^a. torre tro a .VI^a. no vetlava nagun sarraý.

E consellà'ns que manàssem armar la host, que la vila presa era, que no y havia qui la defenés, que mil o pus hi porien entrar ans que sol o sabessen. E nós dixem-li:

—Ha, don veyll! ¿E aytal consell nos dariets vós, que hom entre en ciutat de nuyt, e la nuyt sia escura? De dia no han vergonya los hòmens de fer mal d'armes ¿e que de nuyt los y metés hom, quant no coneix la un l'altre?³²⁸ E, si una vegada los de la host entren en la vila e'ls ne giten, nagun temps puy no pendríem Mallorques.

E ell coneix que nós dehiem veritat [e] atorga'ns-o.

82. (84)

[DE COM LA HOST CRISTIANA ENTRÀ EN LA CIUTAT DE MALLORCA]

E, quant vench en l'alba, fo emprés que oíssem nostres misses e que reebéssim lo cors de Jhesuchrist. E oïdes les misses e reebut lo cors de Jhesuchrist, dixem que s'armassen tots, cascun de les armes que devia portar, e exim tots davant la vila en aquella plaça que era entre nós e ells. E açò era en la hora que ja se anava esclarín lo dia.

¶ ³²⁴ En CDEV: *del vespre*; en H: *de la vespra* ('vigília'), que adoptem. ¶ ³²⁵ En C, per error: *sony*.

¶ ³²⁶ A l'interlineat, amb lletra coetània: *don*.

¶ ³²⁷ CDEV ometen: *meus*. ¶ ³²⁸ A peu de pàgina, una mà de mitjan segle XV copia la versió catalana anònima del text llatí de Marsili corresponent a

aquest fragment: *E nós dixem-li: «O, envelehit en dies! ¿E és aquest vostre conseyl, que de nit entrem en la ciutat e que la nit sie axí escura? E, si de die molts s'an flaquament en lo fet de les armes ne se n'estan per vergonya, ¿quant més faran are, quant la .I. no pot veer l'altre?» Secundum habet fo. .XIX. in li[bro] Civi[ta]tis.*

E nós acostam-nos als hòmens de peu, qui estaven denant nós e davant los cavallers, e dixem-lurs:

—Via, barons! Penssats de anar en nom de Jhesuchrist!

E per aquesta paraula hanc null hom ¶^{40r} no's mogué, e sí la oïren tots, axí cavallers com altres. E nós, quant veem que ells no's movien, vench-nos gran pensament, car ells no complien lo nostre manament, e tornam-nos a la Mare de Déu, dién:

—E, mare de nostre Senyor! Nós vinguem ací per ço que'l sacrifici del vostre Fill hic fos celebrat. Pregats-lo que aquesta onta no prengam yo ne aquells qui serven a mi per nom de vós e de vostre Fill!

E altra veu escribam-los:

—Via, barons, en nom de Déu! Què'ls dubtats?

E dixem-o .III. vegades. E ab aytant mogueren-se los nostres a pas. E quant vench que tots se mogren, los cavallers e els servents, e s'anaren acostan a la vall on era lo pas, tota la host a una veu començà de cridar:

—Sancta Maria! Sancta Maria!

E aquest mot no'ls exia de la boca, que, quant lo havien dit, sempre s'i tornaven. E, com més lo deien, més pujava la veu. E açò digueren bé .XXX. vegades o pus. E, quant los cavalls armats començaren de entrar, cessà la veu.

E, quant fo feyt lo pas on devien entrar los cavals armats, havia-y ja laïns bé .D. hòmens a peu. E el rey de Mallorques ab tota la gent [dels sarraïns] de la ciutat foren tots venguts al pas; e estrenyeren en guisa los de peu que y eren entrats, que, si no y entrassen los cavalls armats, tots eren morts. E, segons que'ls sarraïns nos comptaren, deÿen que veeren entrar primer a cavall un cavaller blanch ab armes blanques, e açò deu ésser nostra creença que fos sant Jordi, car en ystòries trobam que en altres batalles de christians e de sarrahins l'an vist moltes vegades.

E dels cavallers qui entraren, fo lo primer Johan Martínez d'Eslava,³²⁹ [qui era de nostra meynada], e, après ell, en Bernat de Gurb, e, prop en Bernat de Gurb, un cavaller qui anava ab sire³³⁰ Guilleumes, que havia nom Sirot, e aquest nom li havien mes nom per escarn, e, après d'aquests .III., don Ferrant Pérez de Pina, e dels altres no'ns membren, mas cada .I. entrava com mils podia. E havien .C. en la host o pus, que, si poguessen entrar primers, que faeren ço que'l primer féu. E fo la dita conquesta³³¹ l'any de nostre Senyor .MCCXXIX.³³²

¶³²⁹ En C: *de lava*. Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Nota*. ¶³³⁰ En CDEV: *siri*; en H: *sire*. ¶³³¹ A l'interlineat, amb lletra coetània: *conquesta*. ¶³³² Des d'E fo la dita...

escrit a les darreries del segle XIV o principis del XV. La xifra, escrita dues vegades, no es llegeix bé. En N: *E açò fo l'any de N. S. mil CCXXVIII*.

83. (85)

[DE COM ELS CAVALLERS CRISTIANS S'ENFRONTAREN AMB ELS SARRAÏNS DE LA CIUTAT DE MALLORCA]

Ab tant fo vengut lo rey de Mallorques cavalcant en un cavall blanch, e havia nom xec³³³ Abohíe; e cridà los seus: «*Rodo!*», qui vol aytan dir com: «Estar!» E en aquells de peu dels christians, hac-n'i ¶^{40v} bé .XX. o .XXX. qui tenien los escuts abrassats e d'altres sirvents que y havia mesclats ab ells; e de la altra part estaven los sarrahins ab les dargues e ab les lurs espaes tretes de la una part e de la altra e no's gosaven escometre. E, quant entraren los cavallers³³⁴ ab los cavalls armats,³³⁵ anaren-los ferir. E era tanta la multitut [de la gent] dels sarrahins que'ls pararen les lances, e els cavalls dreçaren-se per ço, cor no podien passar per la espessea de les lances, sí que hagren a fer la volta. E en tant, feta la volta,³³⁶ tiraren-se atràs un poch e anaren entran los cavalls armats, tant que n'i hac bé .XL. o .L. cavallers. E els cavallers e els hòmens de peu qui y eren escudats eren tan prop dels sarrahins que ab les espaes se cuydaven ferir los uns als altres, sí que n'agun no gosava traure lo bras per paor que de la altra part vingués espaa qui'ls ferís en la mà. E ab aytant, los cavallers foren [j]a bé .XL. tro a .L., ab los cavalls [armats], e endreçaren-se³³⁷ contra los sarrahins e cridaren tots a una veu:

—Ajuda-nos, sancta Maria, mare de nostre Senyor!

E cridaven:

—Vergonya, cavallers, vergonya!

E van-los ferir e esvayren-los.

84. (86)

[DE COM ELS SARRAÏNS COMENÇAREN A ABANDONAR LA CIUTAT DE MALLORCA]

E, quant los sarrahins de la vila veeren que la ciutat se esvahia, exiren-se'n, entre hòmens e fembres, bé .XXX. mília per .II. portes: per la porta de³³⁸ Berbelet e per la porta de Port Topí, e anaren-se'n³³⁹ a la muntanya. E era tant l'aver e el guany que'ls cavallers e hòmens de peu vehien per la ciutat, que no havien cura d'aquells qui se n'anaven. E el darrer sarrahí qui d'aquell loch se partí fo lo rey de

¶³³³ En CDEV: *ret*; en H: *xech*. ¶³³⁴ En CDEV: *cavallers armats*; en H: *cavalers*. ¶³³⁵ En CDEV: *armats*; en H: *garnits*. ¶³³⁶ Afegit al marge esquerre, amb lletra coetània: *E en tant feta la*

volta. ¶³³⁷ En C, per error: *entreçaren-se*. ¶³³⁸ A l'interlineat, amb lletra coetània: *de*. ¶³³⁹ C omet: *e*; a l'interlineat, amb lletra coetània: *anaren-se'n*.

Mallorques. E els altres sarrahins, quant viren que aquell loch havien esvahit los cavallers ab cavalls armats e els hòmens de peu, anaren-se amagar per les cases, cas-cun com mils podia. E no s'amagaren tant bé que .XX. mília no'n morissen a l'entrar, sí que, com nós fom a la porta de la Almudayna, trobam-ne bé .CCC. morts, que, quant se cuydaven recullir en la Almudayna, los altres tencaven la porta e venien los nostres³⁴⁰ christians e occeÿen-los. E quant nós fom aquí, ells no's defe-neren, mas dix-nos ¶^{41r} un d'aquells sarrahins qui sabien nostre latí que'ls donàssem hòmens qui'ls guardassen de mort, e que rendrien l'Almudayna.

85. (87)

[DE COM EL REI JAUME FEU PRES EL REI DE MALLORCA I DE COM OCUPÀ L'ALMUDAINA]

E nós estant en aquestes paraules, vengren-nos .II. hòmens de Tortosa e dixe-ren que volien parlar ab nós [per gran nostre prou. E nós tiram-nos] a una part, e escoltam-los. E dixeren que, si'ls fahíem per què, ells nos darien lo rey de Mallorques. E nós dixem-lurs què'n demanarien, e ells dixeren que bé'n volien .II. mília besans. E nós dixem-lurs que sobresdemanaven, que pus en la vila era, a la perfi nós lo hauríem; mas, per ço que no presés mal, dar-lurs-n'íem .M. besans, e dixeren que'ls plahia.

E lexiem .I. rich hom en nostre loch e manam que null hom no combatés l'Almudayna tro que nós tornàssem. E demanam don Nuno e dixem-li que'l rey de Mallorques havíem trobat e que'n vingués ab nós. E dix ell que molt li plahia. E anam-hi e menaren-nos³⁴¹ a la casa on ell era. E descavalcam nós e don Nuno guarnits, e entram en la casa; e veem lo rey, qui estava al cap de la casa, e estaven-li tres exortins³⁴² denant ab lurs atzegayes. E, quant fom prop d'ell, levà's ab sa capa blancha, però³⁴³ vestia un³⁴⁴ gonió [dejús la capa], dejús .I. guardacors que vestia de samit³⁴⁵ blanch. E feem-li dir en algaravia a .I. d'aquells [.II.] hòmens de Tortosa que nós li lexiem dos cavallers e que no hagués reguart, pus en nostre poder era, que ja no morria. E sobre açò lexiem-hi de nostres hòmens, que'l guardassen.

E nós tornam a la porta de la Almudayna e dixem-lurs que'ns dessien hostat-ge e que exissen al mur vell, que parlassen ab nós. E tragueren-nos lo fill del rey

¶³⁴⁰ En CDEV: *los christians*; en H: *los nostres christians*. ¶³⁴¹ En C: *manaren-nos*. ¶³⁴² A l'inter-lineat, sobre aquest mot, i també al marge dret, apareix la paraula *sarjans*, és a dir, 'servents', amb lletra de mitjan segle XV, amb la intenció d'explicar el significat d'*exortins* 'soldats de la guàrdia reial'. En Heredia: *exortines*. ¶³⁴³ Mot

transcrit defectuosament. A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *que*. En tots els altres manuscrits: *però*. En Heredia: *mas*. ¶³⁴⁴ A l'inter-lineat, damunt *un*, amb lletra del segle XV: *e*. ¶³⁴⁵ En CDE: *samit* (*amit* en V), que retrobem en el capítol 451 de H. En canvi, ací, en el ms. H, per error: *xapsir*.

de Mallorques, qui podia haver tro a .XIII. anys, e dixeren que aquesta era la fiança que·ns daven e que·ns obririen la porta, e [que] nós guardàssem qui³⁴⁶ y metríem. E metem-hi .II. frayres preŷcadors qui guardassen les cases del rey e el thesaur, e .X. cavallers ab ells, bons e savis, [tals, que ajudassen] ab lurs escuders per guardar [e vetlar] l'Almudayna,³⁴⁷ car nós érem tots anujats e volíem-nos reposar, e era ja lo sol post.

86. (88)

[DE COM S'ACONSEGUÍ EL BOTÍ DE GUERRA]

Al matí nós regoneguem ¶^{41v} nostres coses e volíem-hi³⁴⁸ donar recapte. E vejats com o aguisà nostre Senyor: que los de la host tots trobaren tant que pendre, que la .I. no havia contrast ab l'altre, que cascun cuydava ésser pus rich que l'altre. E don Ladró, .I. rich hom qui era ab nós, convidà'ns e dix que .I. hom seu li era vengut e dehia que havia bona casa e havia adobat de menjar de bona vacca, [e que là poríem jaure]. E dixem-li nós que molt li ho grayem e que y anàssem. E, quant vench al maytí, hanc nangun hom de casa nostra no tornà a nós, ne puyts per .VIII. dies, que cascun tenia ço que havia pres, e plahia-lurs tant, que algun no volia tornar a nós.

87. (89-90-91)

[DE LA SUBHASTA DEL BOTÍ I DELS ALDARULLS QUE PROVOCÀ]

La vila presa e açò feyt, ajustaren-se los bisbes e els richs hòmens e dixeren que volien parlar ab nós. E dixeren que·s faés encant dels moros e de la roba que y era e de totes les coses que y eren. E nós dixem-lurs que no ho teníem³⁴⁹ per bo, per aquesta rahó: que l'encant duraria molt e que valrria més que, ab la pahor que·ls sarrahins havien ladonchs, que conquerís hom les muntanyes e que partissen la roba. E dixeren ells:

—¿Com se partiria la roba?

E nós dixem que per cadrelles.

—E, si partim los sarrahins e la roba tost, que la gent serà pagada. E açò fer-se-ha en .VIII. dies. E despuys anem sobre los sarrahins de fora e conquerim-los; e retingam l'aver per a les galees e farem lo mellor sen que nós fer puscam.

¶³⁴⁶ En C: *que*. ¶³⁴⁷ En C: *Almudayna*. L'esce-
na apareix il·lustrada al marge dret amb una mi-
niatura de mitjan segle XV, que representa dos

dominicans observant unes cases i uns cavallers
vestits a la borgonyona. ¶³⁴⁸ A l'interlineat,
amb lletra del segle XV: *hi*. ¶³⁴⁹ En C: *tenien*.

E don Nuno e en Bernat de Sancta Eugènia e el bisbe de Barchinona e el sacrista volien de tot en tot l'encant, e tenien-se tots en .I. per tal que cuydaven enganar tots los altres ab lur sabença, per ço car ne sabien més que·ls de la host. E nós vehièm la lur volentat e dehièm-lurs:

—Veets: aquest encant no serà encant, que engan serà, que nós havem pahor que no·ns tardem tant que·ls sarrahins no se enfortesquen,³⁵⁰ e puy's no·ls porem conquerir tan leu. E valrria més que ara, ab la pahor que han,³⁵¹ los conqueríssem que no puy's, quant seran regoneguts.

E dixeren ells per què y contrastàvem, que açò valia pus. E nós dixem:

—Déus ho vulla, mas nós havem pahor que no·ns en penidam.

(90) E començam lo encant de fer. E començam-lo a Carnestoltes e durà tro a Pascha. E, quant aquest encant fò fet, cuydaren-se los cavallers e el poble que hom lurs donàs part d'açò, e cascun comprà sa part, e no volia fer les pagues. E·ls cavallers meteren-se ab lo ^{42r} poble en .I. e dehien [per la vila] tuyt:

—Mal està! Mal està!

E sobre açò mogueren-se per si e cridaren a una veu:

—Anem barrejar la casa de Gil d'Alagó.

E anaren allà e barrejaren-la.

E quant nós fom exits defora, a ells, hagren-la ja tota barrejada. E dixem-lurs:

—¿Qui us manava a vosaltres barrejar casa de null hom, nós estan ací, menys de clam que no faéssets a nós?

E ells responeren en aquella paraula e dixeren:

—Senyor, nós merexem part haver cascun en aquelles coses que·s són preses, axí com los altres que n'han; e no n'havem³⁵² nostra part e morim de fam aquí, e volríem-nos-en tornar en nostres terres e per aquesta rahó la gent fa ço que fa.

—Barons —dixem nós—, mal havets fet, e penedits-vos-en,³⁵³ e no us hi tornets, que sapiats que no us ho soferríem, e seria pijor quant nós ne fariem una gran justícia, e vosaltres hauríets gran dolor del mal que hauríets, e a nós pesaria molt lo mal que feyt vos hauríem.

(91) E, quant vench passats .II. jorns, ells se levaren altra vegada e escridaren-se entre ells e dixeren:

—Anem, anem a la casa del prebost de Terragona!

E anaren-[se'n a la casa del prebost de Terragona] e barrejaren-li la casa tota e tota la roba que aquí era, e sinó .IIes. bèsties que ell cavalcava, qui eren en nostre alberch, que no li lexaren àls.

¶ ³⁵⁰ En C: *enforçesquen*. ¶ ³⁵¹ En CDEV: *ab la pahor*; en H: *ab la paor que an*. ¶ ³⁵² En CDEV: *havem*; en H: *n'havem*. ¶ ³⁵³ En H: *penedir-vos-n'eu*; en DEV: *penidets-vos-en*.

E sobre açò foren aquí denant nós los richs hòmens e els bisbes e dixem-lurs:

—Barons, açò no fa a sofrir, que tant los poríem sofrir que no'n romandria .I. de vosaltres que no us metessen morts e no us barrejassen ço que hauríets. Mas nós vos mostrarem bon consell a pendre: que, a la primera cosa que comencen, tingam-nos tots apparellats, que'ns armem los cavalls e siam sus en la plaça, que no y haja barrera ne cadena, e d'aquells que trobem que facen mal, pengem-ne .XX. per compte. E, si no trobam aquells, prengam dels primers que trobem e pengem-los per ço que s'escatmen. E si açò no fem, tots som en gran treball.

E la nostra part que nós teníem en l'Almudayna mudam-la al Temple. E nós nostre cors haguem-la aguiar tro là e que le'ns estojassen. E sobre açò parlam ab lo poble de la vila e dixem-lurs:

—Barons, vosaltres havets començada la pus nova cosa que hanc fos, de barrejar cases, e majorment d'aquells qui no us tenen tort de poch ne ^{42v} de molt; e fas-vos saber que d'aquí avant no us serà soffert, ans ne farem tants penjar per les carreres que la vila vos ³⁵⁴ pudirà. E volrré yo e els richs hòmens qui aquí són que us sia donada vostra part tan bé de l'haver com de les terres.

E, quant oïren aquesta bona paraula que yo'ls dehia, aquedaren-se e tolgueren-se de la malea que havien començada. Emperò no asseguram nós tant al bisbe e al prebost que ja gosassen exir de l'Almudayna per tot aquell dia, entrò que'l poble fo aquedat, que'ls dixem que comptariem e puy que'ls dariem lur part. ³⁵⁵ E a la nuyt, quant lo poble fo aquedat, ells se n'anaren cascun a lur casa.

88. (92)

[DE LA MORT PER MALALTIA D'ALGUNS NOBLES]

A la Pascha passada, don Nuno armà una nau e dues galees per entrar en cors en les partides de Barberia. E en aquest espay que ell armava la nau, hac malaltia en Guillem de Clarmunt, e al .VIII. dia despuys que la malaltia li començà, ell morí. E, ell soterrat, hac malaltia en Ramon Alamany e don Garcia Pérez de Meytats, ³⁵⁶ qui era de Aragó e home de bon linatge e de nostra maynada, e a altres .VIII. dies foren morts. E quant aquests foren morts ³⁵⁷ ambdós, en Guerau de Cervelló, fill d'en Guillem de Cervelló, major, frare d'en Ramon Alamany, fo malalt e al .VIII. dia ell fo mort. E el comte de Ampúries, quant viu la mort d'aquests [.III.], dix que tots aquells qui eren del linatge de Munchada hi haurien a morir, e sempre fo malalt e no malevejà sinó .VIII. dies, e a cap del .VIII. dia ell morí. E tots .IIII. qui eren grans e nobles hòmens de Catalunya moriren dins .I. mes.

¶ ³⁵⁴ En CDEV: *nos*; en H: *vos*. ¶ ³⁵⁵ En CDEV: *que'ls dariem part*; en H: *que dariem lur part*.

¶ ³⁵⁶ En CDEV: *Mexcats*; en H: *Meytats* (en ara-

gonés *Meytades*), que adoptem. ¶ ³⁵⁷ Al marge esquerre, amb lletra de principis del segle XV: *E quant aquests foren morts*.

E nós, qui veem aquesta mortaldat que era venguda en tan alts hòmens com aquests de la host, pesà'ns molt. E don Pero Cornell féu parlar que iria en Aragó e dix-nos que li faéssem donar .C. mília sous e venrria a nós ab .CL. cavallers, ço és saber, .C. per los diners e .L. per la honor que tenia de nós. E nós donam-los-li e feem-lo passar en Aragó.

¶^{43r}

89. (93-94-95)

[DE LES CAMPANYES PER L'ILLA DE MALLORCA I DE LES PETICIONS DEL MESTRE DE L'HOSPITAL]

E acordam-nos ab don Nuno, qui era romàs ab nós, e ab lo bisbe de Barchinona que, pus los cavallers d'en Guillem de Munchada e d'en Ramon e d'aquests richs hòmens que dessús havem dits eren morts, que nós enviàssem cartes a don Atho de Fozes e a don Rodrigo Liçana, qui eren en Aragó, que'ns vinguessen servir la honor que tenia de nós. E enviam-hi. E ells trameseren-nos cartes que y venrrien de bon grat.

E, mentre ells se apparellaven de venir, fo nostre acort que faéssem una cavalcada, que'ls sarrahins se n'eren muntats en la muntanya de Sóller e d'Almaruig e de Bayalbahar, e tenien totes aquelles muntanyes e defenien als christians, que no y podien mal fer, tro en Polença. E exim de la vila e anam-nos-en per una vall que ha nom Bunyola,³⁵⁸ ab aquells cavallers e hòmens de peu que nós podíem haver, car tota la major partida se n'eren anats, los uns en Cathalunya e els altres en Aragó. E ab aquells que poguem haver començam de fer aquella cavalcada, e leixam un castell qui's tenia ab aquella muntanya qui ha nom Alaró,³⁵⁹ e és lo pus fort castell del regne de Mallorques a la part dreta.

E quant nós fom a la muntanya alt, envià'ns a dir aquell qui era cap de la davantera nostra que'ls peons no volien albergar en aquell loch on ell lurs havia manat, mas que se n'anaven vers Incha. E nós leixam nostra reguarda a'n Guillem de Munchada per nom, fill d'en Ramon de Muntcada,³⁶⁰ e cuydam-nos que'ls trobàssem e que'ls faéssem romanir. E quant nós fom là, veem-los ja al peu de la costa, que se n'anaven a una alqueria per nom Incha. E quant o veem, no gosam desamparar la companya que'ns era romasa. E oïm dir que moros havien dat salt en la companya e havien preses .II. o .III. bèsties, e tornam corren a la reguarda ab .III. cavallers qui eren ab nós. E quant nós fom là, la reguarda nostra havia ja brocat e havie'ls pujats per una costa plana que y havia, e havien cobrades les ¶^{43v} bèsties.

¶³⁵⁸ Al marge esquerre, amb lletra del segle XV: *Bunyola*.

¶³⁵⁹ En CDEV: *Oloró*; en Marsili: *castrum Olorini*; en H: *Alaró*, que adoptem.

¶³⁶⁰ C omet: *de Muntcada*.

(94) E quant nós vinguem, trobam los nostres tornats a la carrera e bé .DC. sarrahins o pus qui·ls esmaven, qui eren en .I. puig, e esmam si·ls poríem mal fer. E per ço escometeren la companya, quant veeren que la devantera se n'anava. E nós tots justats anam-nos-en en aquell lloch on devíem albergar e aquí haguem nostre acort, en qual manera nos captendríem. E en Guillem de Munchada, fill d'en Ramon, e don Nuno e don Pero Cornell, qui era ja vengut, e els cavallers qui sabien de fet d'armes dixeren que no seria bon sen que nos albergàssem tan prop del lur poder, car ells eren bé .III. mília e les atzembles e la major partida del conduyt qui se n'eren a Inqua anades, e nós que albergàssem menys de conduyt e dels hòmens a peu, que tots se n'eren anats, que no seria sen de romanir en aquell loch.

E fo nostre acort que·ns en anàssem la nuyt a Incha e metem-nos nostres atzembles denant aquelles qui·ns eren romases. E, quant veem que foren lajús al peu de la costa, suau e gint devallam-nos-en. E en tota aquella reguarda no havia .XL. cavallers. E quant los sarraïns veeren que nós fahíem tan bo capteniment, no gosaven venir a nós. E anam-nos-en albergar a Inqua, qui és la major alqueria de Mallorques, e tornam-nos-en a la vila.

(95) E nós tornats a Mallorques, vench lo maestre de l'Espital, per nom n'Uch de Fullalquer,³⁶¹ e vengueren ab ell de sos frares tro a .XV. cavallers. E vench-se'n a nós quant oí que Mallorques era presa, ab aquests .XV. cavallers, per ço car ells no foren a la presó de Mallorques. E n'Uch de Fullalquer haviem-lo nós fet maestre de nostra terra, que n'haviem pregat lo maestre major d'Ultramar. E era hom que nós amàvem molt e ell nós.

E, quant fo vengut, dix que volia ab nós parlar, ab sos frares solament. E pregà'ns molt carament que per la amor que nós li haviem e per la fe que ell havia en nós, que nós que volguéssim e que li aguisàssem ab los bisbes e ab los richs hòmens que l'Espital hagués part en la ylla aquella, que tots temps seria aontat l'Espital, que en tan bon feyt com aquell havia estat, e a pendre Mallorques no fos estat.

—E vós, qui sots nostre senyor, que Déus le us ha donada a pendre, e que l'Espital no hi haja part alguna, diran les gentes aenant: «L'Espital ne el maestre no foren en tan gran fet com aquell, ço és de Mallorques», [¶]^{44r} lo qual Déus volch que vós feéssets. E per tot temps seríem morts e envergonyits.

E nós responem-lurs que bé sabia ell que tots temps l'aviem amat e honrat, ell e l'Espital, e que fariem ço de què ell nos pregava volenters e de bon grat, e que·ns plahia molt; mas aquest era lo major destorb que nós haviem, per ço cor la terra era ja partida e l'aver, e que n'hi havia molts d'aquells qui havien presa lur part qui se n'eren anats, que en altra manera leu nos era de fer.

—Però, per tot açò no romandrà que yo no us ajut en tal manera que vosaltres partirets de mi pagats.

¶ ³⁶¹ En C: *Fullaquer*.

90. (96)

[DE COM EL REI JAUME ARBITRÀ UNA SOLUCIÓ EN FAVOR
DE L'ORDE DE L'HOSPITAL]

E haguem lo bisbe de Barchinona e don Nuno e en Guillem de Munchada e aquells que nós poguem haver, qui eren romases en la terra, e pregué'ls molt carament que donàssem part al mestre de l'Espital de ço que havíem guanyat.

E trobé'ls-ne molt durs, e dehien com poria ésser açò, que tot sia ja partit e que hom lurs donàs part, que no era cosa que fer se pogués, e majorment per ço cor los richs hòmens se n'eren ja anats, e partida n'eren morts.

E nós dixem:

—Barons, nós hi sabem consell, e pus consell hi pot hom trobar, bon retenir fa lo mestre e l'Espital.

E ells dixerem qual era aquell consell e nós dixem:

—Nós havem la meytat en la terra e dar-li-hem³⁶² una alqueria nostra, bona e honrada, de la nostra part. E³⁶³ ajam Ramon d'Ampúries, qui sab les parts de vosaltres. Emperò vosaltres no poríets dar alqueria que a l'·i. no la hagués hom a pendre, mas prengue hom terres, segons les parts que vosaltres haurets preses, e, ab la terra e ab l'alqueria que nós li donarem, haurà sa part covinentment. E plàcia-us que aytal hom com aquest ne aytal orde no·l fa bon enujar, ans li deu hom complir sa voluntat, e a nós no serà re.

E ab açò que·ls dixem, tornam-los a la nostra carrera e dixerem que, pus tant ho volíem, que u farien.

91. (97-98)

[DE LES DONACIONS AL MESTRE DE L'HOSPITAL I DE COM
AQUEST S'IMPLICÀ MILITARMENT]

E enviam per lo mestre, e entre tant los richs hòmens dixerem-nos que faéssem la resposta per tots. E, quant fo vengut lo mestre, dixem-li axí:

—Mestre, vós sots vengut aquí per ¶^{44v} servir a Déu primerament e a nós en aquesta conquesta que havem feyta. Ara sapiats que nós e ells richs hòmens havem en cor e voluntat de fer ço que vós nos havets pregats, mas aquest és l'embarc que nós havem: que les parts són feytes e la major partida d'aquells qui preses les han se'n són anats. Mas per tot açò no romandrà que nós no us donem part a raó de

¶ ³⁶² En C: *dar hem*; en H: *dar-li em*.

¶ ³⁶³ En C, per error: *E part*.

.XXX. cavallers, e fer-o-hem comptar³⁶⁴ al *Libre*,³⁶⁵ axí com als altres. E dar-vos-em nós una alqueria de les nostres, bona e honrrada. Mas los altres no us porien dar alqueria e dar-vos-han part de les terres que han, segons la part que ells hi han, tals que us en vindrà en part a .XXX. cavallers. E fem-vos gran honor quan vos donam tant per part com lo Temple, qui hic fo.

E lo maestre levà's, ab los frares qui y eren, e volguerren-nos besar la mà, e nós no la donam a ell, mas als altres frares. E puys dixerren-nos:

—Senyor, pus tanta de gràcia havets feta al maestre e a l'Espital, pregam-vos que'ns donets part del moble e unes cases en què estiam.

E en açò nós nos giram vers los richs hòmens e dixem-lurs, en rient:

—Què us en sembla, a vosaltres, de ço que el maestre e els frares nos demanen?

—Senyor —dixerren ells—, açò no's poria fer, que qui hi³⁶⁶ ha sos diners e sa roba no la tornaria. De les cases és bo que u façam cercar, o plaça alcuna en què'n pusan fer.

E dixem nós:

—¿E qui dava a tot consell, fariets-ho, e que no us costàs re?

E dixerren tots que seria bo.

—Donem-lurs, donchs, la casa del Daraçanal. E són-y ja fetes parets e poran-y fer bones cases. E del moble donem-lurs .IIII. galees qui són aquí per moble, les quals trobam que foren del rey de Mallorcha. E axí hauran part de tot.

E el maestre e els frares foren molt alegres e besaren-nos les mans e els frares ploran. E plac molt al bisbe e axí mateix als richs hòmens, per la bona avinentea que nós lurs en donàvem.³⁶⁷

(98) E encara don Nuno era ab nós en la ylla e el bisbe de Barchinona, e don Exemén d'Urrea. E exim per entrar en la muntanya sobre'ls sarraïns. E, quant fom a Incha, lo maestre de l'Espital fo ab nós, e enviam per los richs hòmens e que presséssem consell com ho fariem ne com no, ab los adalills qui guien³⁶⁸ e qui saben les entrades de la terra. E fo lo consell de don Nuno e de don Exemén d'Urrea e del maestre de l'Espi^{45r}tal que, segons la companya que nós érem, que no seria bon sen que nós entràssim en la muntanya, que bé hi havia .III. mília moros d'armes qui eren en aquelles muntanyes de Sóller e d'Almaruig e de Banyalbahar, on nós devíem entrar. E era lur cap Xuaip,³⁶⁹ qui era natural de Xivert, e³⁷⁰ havia ab ell

¶ ³⁶⁴ Al marge esquerre, amb lletra de primeries del segle XV: *e escriure*. ¶ ³⁶⁵ Sembla fer referència al *Llibre del repartiment*, segons es dedueix de la traducció d'Heredia: *el Libro de las particiones*. ¶ ³⁶⁶ A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *hi*. ¶ ³⁶⁷ En C: *lurs donàvem*; en

H: *los en dàvem*. ¶ ³⁶⁸ En H, per error: *ginyen*.

¶ ³⁶⁹ Al marge esquerre, amb lletra del segle XV: *Xuarp*. En CDEV i Heredia: *Xuarp*; en H: *Xuaip*, semblant a la de Marsili: *Xuayp*.

¶ ³⁷⁰ En C: *Xivertro*. A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *e*.

de .XX. tro a .XXX. hòmens a cavall. E donaren per consell que no y entràssem, que a gran ventura nos metríem de perdre nós e la companya qui anava ab nós. E regoneguem que daven mellor consell e seguim-o. Emperò pesà'ns molt com no podíem fer aquell ardit.

92. (99)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ QUE UNA PARTIDA DE SARRAÏNS S'HAVIA REFUGIAT EN UNES COVES DE LA MUNTANYA D'ARTÀ]

E ells partits de nós e tornats cada u a nostres alberchs, feem demanar los adalills que vinguessen parlar denant nós. E vengren-y e parlam ab ells a una part e no y hac sinó nós e ells. E dixem-lurs:

—Nós vos manam, per la naturalea que havets ab nós, que digats veritat de ço que nós vos demanarem: si nangun de vós sabets que haja sarrahins en altre loch de la ylla de Mallorques, sinó en aquesta serra, que semble'ns a nós que en aquella serra que nós veem d'aquí, que sia molt alta, per què volríem saber si y ha nangun de vós que y sia estat.

E dix .i. d'aquells:

—Yo hi he estat en cavalcada, encara no ha .VIII. jorns. E cuydam pendre sarrahins en .i^a. cova en aquella serra que vós veets. E, quan nós los cuydam pendre, ysqueren bé .LX. sarrahins ab armes per reebre ells e reculliren-los en la cova.

E, quan nós haguem oïdes aquestes noves, plaeren-nos molt e enviam sempre per don Nuno e per lo mestre de l'Espital³⁷¹ e per don Exemén d'Urrea e per cavallers savis d'armes, qui eren ab nós ab la cavalcada. E dixem-lurs:

—Consell havem trobat que no és mester que tan malastrugament tornem a Mallorques; que diguen que nós som venguts per trenchar aquesta muntanya e que nós no y hajam res feyt, ab vergonya hi tornarem.

E demanaren-nos quin consell haviem trobat. E dixem:

—Veus aquí que'ns mostra aquest adalill bona cavalcada de sarrahins e no ha .VIII. dies que'ls y lexà. E són en aquesta partida d'esta muntanya, que yo us mostraré. E és la muntanya en la terra d'Artana.

E dixem:

—Sí Déus m'ajut, bo és que la façam.

¶^{45v} E vench lo adalill e comptà'ns com los hi havia encara trobats.

¶ ³⁷¹ Al marge dret, amb lletra coetània i reiterant la lliçó original de C: *Espital*. En H, per error: *mestre del Temple*; en Heredia

(en lloc de *maestre de l'Espital*): *castellán de Amposta*, que llavors era també mestre de l'Hospital.

93. (100)

[DEL COM S'INICIÀ L'ATAC CRISTIÀ CONTRA ELS SARRAÏNS
REFUGIATS EN LES COVES D'ARTÀ]

Fo acort que al bon matí que faéssem plegar nostres tendes e nostra roba e que anàssem envers là e que demanàssem corredors que·ls embarrassen³⁷² e que no se'n poguessen exir tro que nós hi fóssem. E axí com fo emprés, se complí. E nós vinguem la hora de vespres e vengren nostres corredors e dixeren-nos:

—No·l vos cal molt cercar, que ab nós han haüt torneig e ve'l-vos aquí.

E sempre faeren ses alimares los sarrahins envers la muntanya on era la major partida d'ells.

E nostres atzembles eren hujades, per calor que fehia, e albergam en .I. riu qui era laïns al peu de la costa.

E acordam-nos axí: que sus en l'alba fóssem guarnits nós e nostres cavalls. E podien ésser los cavalls tro a .XXXV. E fo axí acordat: que·ls servents anassen combatre la rocha e nós que pujàssem per .I. collet sobre la rocha, e que l'embarràssem. E entretant acordariem ço que fariem e féu-se enaxí.

E els nostres combatien-los per la entrada de la cova, e la muntanya era tan forts e tan alta que fahia punta, e la rocha exia enfora. E en mig d'aquella rocha eren les coves e eren fetes en tal manera que naguna pedra qui vengués dessus no podia mal fer a les coves on los moros estaven. Però en les barraques que ells havien fetes, en alcunes d'aquelles podien tirar ab pedres. E, quant los nostres los combatien e volien ells exir a defendre la nostra batalla, algunes pedres nostres que·ls gitaven lurs feyen dan. E açò durà una gran peça, que bon saber era qui ho vehia com se combatien.

94. (101)

[DE COM EL REI JAUME I DON NUNO DECIDIREN BAIXAR DE
LES MUNTANYES D'ARTÀ PER MENJAR]

Sobre açò dix don Nuno:

—Senyor, ¿per què estam aquí vós ne nós? Que nient és tot ço que nós fem, que les pedres que nós los gitam dessus no·ls poden fer mal, ne dejús no·ls pot hom esvahir;³⁷³ e és bé mig dia e seria bo que us en devallàssets, que dia és de dejuni, e menjarets, e puyts acordar-vos-ets com o deurets fer.

E nós dixem ha don Nuno:

—Fe que devets, ¶^{46r} no basquets ne us cuytets, que per bona fe haurem-los.

¶³⁷² En C: *embarrassem*; en DEV: *embarrassen*, que adoptem; en H: *embarrerassen*.

¶³⁷³ En CDEV: *esvahir* (*esvayr*, *svayr*); en H: *enujar*.

E dix lo mestre de l'Hospital:

—Don Nuno, bé·m sembla que us diga ver lo rey e que us diga rahó. Però fets axí: vaja menjar lo rey e vós e, quant haurets menjat, enviats-hi companya e puy acordarem com ho farem.

E dixem nós:

—Fort ho diu bé lo mestre.

E acordam-nos nós e don Nuno a açò que ell havia dit e avallam-nos-en.

95. (102)

[DE COM ES FEREN ELS TRACTES DE RENDICIÓ DELS SARRAÏNS REFUGIATS EN LES COVES D'ARTÀ]

Mentre que nós menjàvem, lo mestre féu cadena de les sues bèsties e ligà la una ab altra e ab una corda bona ell assogà .I. home. E al cap de la cadena lajús féu foch encendre de lenya secca en .I. calderó. E lexaren anar aquell hom suau e gint ab aquell foch encés. E, quant viu que era endret les barraques, mes foch a la una. E feya gran vent e de una en altra enceneren-se e cremaren-se bé .XX. E nós, quant veem aquell foch mentre menjàvem, haguem gran alegria.

E en tant lo mestre féu parlar ab ells que·s retessen; si no, que tots eren morts. E ells dixerén que farien aytal plet: que de l'altre dia matí, que era per nom lo dia de Sant Làtzer, en Quaresma, entrò a .VIII. dies, que si aquells de la muntanya no·ls havien dat acurriment, que·ns en levàssem, que ells se rendrien, mas no per catius, e que retrien la força e tot ço que y havien. E vench lo mestre a nós ab aquest plet e dix-nos abans que nós li responéssim:

—No prengats aquest plet, si no·s reten per catius a vós, que esbafen-se e morts són, los vilans.

E acordam-nos tots a açò que en aquella manera fos. E tornà lasús lo mestre e atorgaren que·s retrien per catius a nós, si donchs los de la muntanya no·ls havien ajudat o acorregut als .VIII. dies.

E aquell .VIII. dia era lo dia del Ram. E d'açò donaren-nos hostatges los fills dels mellors .X. hòmens qui eren en les coves. E nós reposam aquí esperan aquell dia. Però en aquest endemig, sinó .II. dies que·ns durà un poch de pa que havíem,³⁷⁴ lo darrer dia passam, nós e don Nuno, bé ab .C. hòmens qui menjaven, ab .VII. pans; e aquells de la host no havien pa, sinó que trobaven forment en les alqueries dels sarrahins e torraven-lo e menjaven de aquell.

E venien-nos demanar ¶^{46v} si gosarien menjar carn, e nós soltam-los que·n poguessen menjar.

¶³⁷⁴ En C: *havien*.

96. (103)

[DE COM ES RENDIREN AL REI JAUME ELS SARRAÏNS DE LES COVES D'ARTÀ]

E don Pero Maça féu una cavalcada ab cavallers e ab hòmens de la host e ab al-mugàvers, e trobà una cova en què havia moros. E envià missatge a nós que li enviàssem ballesters e sagetes e pichs, e feem-o. E combateren-los .II. dies e tra-gueren-ne .D. sarrahins.

E, quant vench al dia del Ram al sol exit, nós enviam missatge als sarrahins de les coves que'ns atenesen la covinença que feta nos havien. E dixeren que encara no era tèrcia e que la devíem esperar. E nós dixem-lurs que dehien rahó, mas que s'apparellassen de devallar. E ells arrearen-se e trossaren-se la roba aquella que era de vestir e lexaren-nos dessús molt forment e ordi. E sus a la hora de mige tèrcia començaren de devallar e exiren-ne .MD. E haguem .II. mília sarrahins, que tenia bé .I^a. leuga la rota³⁷⁵ d'ells. E hac pres la cavalcada bé .X. mília vaques e bé .XXX. mília ovelles; e entram-nos-en alegrament e pagada a la ciutat de Mallorques.

97. (104)

[DE COM ATO DE FOCES I RODRIGO DE LIÇANA INTENTA-REN PASSAR A MALLORCA]

Vench-nos missatge d'Aragó que don Atho de Fozes e don Rodrigo Liçana he don Blasco Maça³⁷⁶ venien a nós. E haguem-ne gran alegria per la poquea que nós haviem de les gents, que ells hi fossen ab nós. E don Rodrigo Liçana féu noliejar una tarida d'aquelles que havien estat al passatge de Mallorques e .II. lenys e altres vexells qui li aduguessen conduyt.

E la tarida era bona per dur los cavalls, e els altres lenys aportaven son conduyt. E arribà a Polença, e vench ab .XXX. cavallers bé apparellats de tot ço que mester havien, de armes e de conduyt. E don Atho de Fozes logà una cocha d'aquestes de Bayona. E, quant foren en la mar, la cocha fahia molta aygua, sí que per .II. lochs o per .III. ne trahien, de la aygua, en calderes poques,³⁷⁷ e calafata-ven-la ab estopa tot ço que podien, sí que ja volgueren ésser en terra en qualque ||^{47r} loch que poguessen exir primer, tan bé en Cathalunya com en Mallorques. E la cocha en què venien don Atho de Fozes e don Blasco Maça, ab les companyes dels cavallers qui venien ab ells, hagueren a tornar per força de temps a Terragona,

¶³⁷⁵ En H, per error: *roca*.

¶³⁷⁶ Escrit al marge dret, amb lletra del segle XV: *ne don Blasco Maça*.

¶³⁷⁷ En CDEV: *calderes*; en H: *calderes poques*.

e car lo temps los aduïa e cuydaren tots perir, per ço com la cocha era vella e fehia molta aygua. E a males penes tragueren-ne la roba e los cavalls, sí que, quant o hagren tret, la cocha de mantinent se obrí e trencà's tota dessús la mar.

98. (105)

[DE COM EL REI JAUME S'ACOMIADÀ DE MALLORCA ABANS
DE TORNAR-SE'N A CATALUNYA]

Cant nós haguem estat tot l'estiu a Mallorques, vench a nós en Bernat de Sancta Eugènia, senyor de Torrella, e pregam-lo que, per ço com nós haviem estat en Mallorques lonch temps despuys que fo presa e que·ns volíem anar en Cathalunya, que ell que romangués en nostre loch en la ylla de Mallorques, e que nós que manariem als cavallers e a tots los altres hòmens que faessen axí per ell com farien per nós. E ell dix-nos que u faria, mas que·ns pregava, per tal que coneguessen les gents que ell era amat de nós, que li donàssem Pals, .i. castell qui és prop de Torrella e de Palafurgell, de sos dies, e axí entendrien les gents que molt l'amàvem. E nós atorgam-li-ho. E ell preava més la amor que nós li feyem que·l do, que·l loch aquell no valia molt de renda. E, quant açò haguem fet, feem-li carta que nós li pagariem tot ço que ell despendrie e tota la messió que ell faés en Mallorques. E feem justar consell general, ço és, tots los cavallers e tots los pobladors qui eren en Mallorques, e dixem-lurs axí:

—Barons, nós havem estat ací .XIIII. meses, sí que naguna saó no·ns volguem partir de vosaltres. E ara som a la entrada de yvern e semble'ns que la terra no tema res, la mercé de Déu, e volem-nos-en anar, car major consell vos poríem dar de llà que no fariem ací estan ab vós, e de enviar a vós companyes tals que les ylles bé se pusquen defendre, o de venir nostra persona, si mester era. E creats en bona fe que no haurà hora al dia ne en la nit que la major partida del pensament nostre no sia de vosaltres. E, pus Déus nos ha feta tanta de gràcia que·ns ha do^{||47v} nat regne dins mar, ço que jamés rey de Espanya no poch acabar, e que hajam nós hedificada aquí esgleya de Nostra Dona Sancta Maria, e moltes d'altres que n'hic haurà, e sapiats que no us desepararé, ans per ma ajuda e per ma persona sovén e menut nos³⁷⁸ veurets [e·ns aurets].

E ploran nós e ells, presem lur comiat. E, quant haguem estat una peça, [nós e ells], que no podíem parlar per la dolor que haviem, dixem-los que·ls lexàvem per cap en Bernat de Sancta Eugènia, e que faessen per ell axí com farien per nós, e si res oïen de naguna part, de estol que vengués sobre ells, que nós que de mantinent hi acorreríem en nostra persona.

¶ ³⁷⁸ En C, per error: *no u*.

99. (106)

[DE COM EL REI JAUME PARTÍ CAP A CATALUNYA I DE COM
TINGUÉ NOTÍCIA DE LA MORT DEL REI ALFONS IX DE
LLEÓ]

Sobre açò nós nos partim d'ells e hagueren a sofrir nostre passatge, car mellor era per ells e per nós. E havíem-y dues galees: la una, que era d'en Ramon de Canet, e l'altra, de Terragona. E leixam los cavalls e les armes a aquells qui romanien e n'havien mester, e anam-nos-en a la Palomera. E tantost recullim-nos en les galees: nós en la galea d'en Ramon de Canet, qui era de les bones galees del món, e una partida d'aquells qui anaven ab nós en l'altra. E el dia de Simon e Judes entram en mar e estiguem-hi tot aquell dia e la nuyt de l'altre dia sigüent. E, quant vench al tercer dia a la mige nuyt, arribam a la Porrassa, qui és entre Tamarit e Terragona, ab molt gran bonança.

E trobam aquí en Ramon de Plegamans e saludà'ns e besà'ns la mà; e al saludar pres-se a plorar de molt gran alegria que hac de nós. E ell sabia totes les covinences que eren entre nós e el rey de Leó, com nos devia donar son regne e sa filla, que la haguéssem per muller, e dix-nos que mort era el rey del Leó. E nós dixem-li si u sabia per cert, e ell dix-nos que hòmens de Castella eren venguts en Barchinona qui u comptaven.

E, quant nós ohíem aquelles noves, pesà'ns molt, però ab tot lo pesar³⁷⁹ que nós havíem conortam-nos, que més valia a preu de nós la conquesta que nós havíem feta de pendre Mallorques que'l guany que faérem de haver aquell regne; e, pus Déus no volia, que no'ns devíem entremetre de ço que ell no volia. E dormim aquí tro al dia.

100. (107)

[DE COM EL REI JAUME ARRIBÀ A TARRAGONA I DE COM
PARTÍ CAP A ARAGÓ]

E, cant vench que fo dia bé clar, recullim-nos en les galees^{48r} e entram-nos-en regatejant al port qui és playa de Terragona, e les gents de la vila reculliren-nos fort aplegament, hòmens e fombres, e ab senyeres. E, quant nós haguem menjat e la roba tota³⁸⁰ treta de les galees que havien nostres hòmens e els mariners, levà's vent de libeig, e féu-lo tan fort que les galees que estaven surtes denant aquella esgleya qui és denant lo port, la qual féu l'archabisbe n'Espàrech e ha nom Sent Michel,

¶ ³⁷⁹ En CDEV: *ab lo pesar*; en H: *ab tot lo pesar*. ¶ ³⁸⁰ En CDEV: *roba*; en H: *roba tota*.

e en cada galea hi romaseren .III. hòmens, e moriren-ne los .II. e estorceren-ne³⁸¹ .I., e aquí nos mostrà gran miracle nostre Senyor.

E, quant haguem stat a Terragona anam-nos-en a Muntblanch e a Leyda e en Aragó. E si nulls hòmens del món podien bé acullir lur senyor ab grans professions e ab gran alegria e ab gran plaer per tot loch on passàvem, ells sí fehien a nós, e tots grahien a Déu lo bé que ns havia fet.

101. (108)

[DE LES NOVES SOBRE ELS PLANS DEL REI DE TUNIS DE RECONQUERIR MALLORCA I DE LES MESURES QUE EL REI JAUME ADOPTÀ]

Cant haguem estat aquell yvern en Aragó, tornam-nos-en en Cathalunya, e, com nós fom en Barchinona, vengueren-nos novelles que'l rey de Túniz venia passar a Mallorques e se n'apparellava, e dehien que les naus dels pisans e dels jenoveses e dels christians se prenia e encara les persones. E sobre açò demanam de consell aquells nobles qui eren ab nós e los prohòmens de Barchinona com nos captendríem d'aquelles noves que a nós eren vengudes. E ells dixeren que seria bo que sabéssim la cosa pus certament que no era, que de longa terra moltes novelles ne comptava hom que no eren veres.

E, sobre uns plets que havia en Pere de Muncada ab hòmens de Vich, haguem anar là. E, quant nós haguem estat un dia en³⁸² Vich, que era prop de hora de mige tèrcia, vench .I. missatge que ns envià en Ramon de Plegamans e hac trenuytada tota la nuyt, e dix-nos que noves eren vengudes per cert en Barchinona que'l rey de Túniz devia ésser a Mallorques. E, quant oïm aquestes noves, fom axí cuytats com null hom pot ésser, per temor que no ns en vingués desventura. E dinam-nos .I. poch, [e no fem sinó cavalgar], e fom a hora de vespres a Barchinona. E per ço cor aquell dia haviem feta gran jornada, tota aquella nit reposam.

E, quant vench al matí, isquem riba mar per oir noves e veem venir una vela e esperam-los. E per ço com havien bon vent, foren-y tost. E era un leny qui venia de Mallorques. E .I. hom d'aquell leny exí primer en una barcha^{48v} e demanam-li³⁸³ quines noves aportava de Mallorques. E ell, estant denant nós tot descolorit, dix-nos:

—Senyor, creem que ja hi sia el rey de Túniz.

E nós dixem-li:

—Àvols noves aportats, mas nós avem creença en Déu que nós hi serem ans que ell.

¶ ³⁸¹ En CD: *estorcen*; en H: *estorçeren-ne*. ¶ ³⁸² En CDEV: *estat en*; en H: *estat un dia en*.

¶ ³⁸³ En CDEV: *demanam*; en H: *demanam-li*.

E ell dia que haviem emprés, fom a Terragona. E sobre açò que·ns havien aconsellat en Barchinona,³⁸⁴ dixem nós:

—No·ns sembla que bon consell sia aquest per nós ne per la terra. Car la mellor cosa que féu hom .C. anys ha, volch nostre Senyor que nós la faéssem com pressem Mallorches. E, pus Déus le'ns ha donada, no la perdrem per perea ne per coardia, que nós hi volem ésser a l'acórrer. Mas aquest és lo consell: que donem dia a aquells qui foren ab nós a pendre Mallorques e que enviem carta en Aragó que aquells qui tenen honor de nós ne són de nostra maynada que·ns venguen acórrer ab ço que han ne poden haver; e dins .III. setmanes que sien ab nós al port de Salou, que més nos valria pendre la mort estan en Mallorques que si nós la perdiem per nostra culpa. E sapiats que no la perdrem. E conexeran³⁸⁵ Déus e hòmens que no romandrà en nós.

E en aquella manera que u dixem de paraula, ho complim de fet.

102. (109)

[DE COM L'ARQUEBISBE DE TARRAGONA I GUILLEM DE CERVERA INTENTAREN DISSUADIR EL REI JAUME DE TORNAR A MALLORCA]

E fom aquell dia, e anans del dia, a Terragona, e haguem noliejades naus e terides e una galea en què nós fom per saber noves si eren los sarrahins en Mallorques. E foren les naus e les terides aparellades a compliment de .CCC. cavallers. E vengren-n'í .CCL. e .L. que·n trobam en la terra, e fom .CCC. cavallers quant fom de llà. E anans que nós passàssem, vench-nos l'arquebisbe de Terragona, qui era del linatge de la Barcha e era nostre parent, e en Guillem de Cervera, qui era monge de Poblet, e pregaren-nos, per Déu e per la fe que ells nos havien e per bon consell que ells nos donaven, que nostra persona no aventuràssem, mas que y enviàssem aquells cavallers qui aquí eren justats per lo passatge e don Nuno que fos cap d'ells. E prengueren-se a plorar molt carament [con podien] e hanc a nós de lur plor no·ns pres³⁸⁶ dolor. E responem-lurs en aquesta manera, e dixem que passatge era que nós per res del món no lexariem que no y passàssem. E ells punyaren molt en abraçar-nos per raó de retenir-nos, e nós esquivam-nos d'ells e partim-nos-en e anam a Salou. E haviem fet cambi de la terra de Mallorques ab l'infant don Pedro de Por^{49r}togal e haviem-li enviat missatge que pensàs de acórrer la ylla de Mallorques una vegada e .IIes., e ell responé'ns bé, mas no metia res en obra.

¶ ³⁸⁴ Al marge esquerre i de lletra de finals del segle XV: *[N]ota que los hòmens de [B]archinona tostemps són stats [e]nimichs de Ma-*

llorqua. ¶ ³⁸⁵ En CDEV: *e conexerà*; en H: *ho conoyxeran.* ¶ ³⁸⁶ En CDEV: *no pres*; en H: *no·ns pres.*

103. (110)

[DE COM L'INFANT PERE DE PORTUGAL VOLGUÉ PASSAR A MALLORCA]

E sus a la miga nuyt que nós fehiem levar l'ànchora a la galea e els altres lenys per passar a la damunt dita terra, vench don Nuno a la riba de la mar e cridaren a altes veus:

—Oy, de la galea!

E aquells de la galea resposeren:

—E què volets?

E ells dixerren:

—Diu don Nuno que us pregava que ll'esperets .I. poch, que aquí és l'infant de Portugal que vol parlar ab vós.

E nós volguem moure e haguem de consell que, pus aquí era, que'l veésem, que per ell no lexariem de moure. E veem-lo, e vench en .I.^a barcha, ell e don Nuno, e pujà en la galea e demanam-li què volia. E dix l'infant que era vengut aquí per passar en Mallorques.

E dixem nós:

—¿Com sots aparellat per passar a Mallorques ne quants cavallers ha ab vós aquí?

E ell dix:

—Tro a .IIII. o .V., e els altres venen.

E dixem-li nós:

—Sí m'ajut Déus! No venits bé aparellat per passar. Mas veus aquí les nostres naus e les terides que moven de matí, e, si us y volets recullir, entrats en bona hora, que nós anar-nos-n'em, que en totes guises sabrem si y és lo rey de Túniz en Mallorques ne la sua host.

E dix ell que romandria en la galea ab .I. cavaller e ab .I. escuder, e que don Nuno manàs passar los altres. E podien-los leu passar, que, sinó aquells .IIII. cavallers qui vengren ab ell, no n'hi havia pus ne'n venien pus. E ysqué don Nuno de la galea e ell romàs ab nós dins.

104. (111)

[DE COM EL REI JAUME ARRIBÀ A SÓLLER]

Tantost feem levar la ànchora e meteren mà als remes e exim fora lo pèlech. E entre anar ab vela e remes fom al segon dia, a hora de mig dia, en Sóller, e trobam-hi³⁸⁷ una naveta de jenoveses. E, quant nos veeren entrar, hagren gran pahor

¶ ³⁸⁷ En CDEV: *trobam*; en H: *trobam-hi*.

a desmesura. E puy, quant veeren la nostra senyera, conegren que la galea era nostra e tantost saltaren en la barcha del penescalm³⁸⁸ e sempre vengren a nós. E demanam-lurs:

—Barons, ¿quines noves aportats de Mallorques?

||^{49v} E ells dixeren:

—Bones.

E demanam-lurs si y era vengut l'estol del rey de Túniz. E dixeren que no havia ningun sarraý estrany en la ylla e nós fom molt alegres de les bones noves³⁸⁹ que comptades nos havien. E aduxeren-nos galines. E nós enviam dos hòmens de la nau a Mallorques per fer-lurs saber que nós érem en Sóller. E exiren-nos reebre ab gran alegria e menaren-nos bé .L. bísties ensellades ab què entràssem en la vila [de Maylorques].

105. (112)

[DE COM EL REI JAUME ENTRÀ EN LA CIUTAT DE MALLORCA I DE LES DISPOSICIONS QUE S'ADOPTAREN PER A LA DE- FENSA DE L'ILLA]

E nós entram en la vila e la galea entrà-sse'n a rem al port de la vila. E dixeren-nos aquells que nós havíem lexats en la ylla que bé paria que'ns membrava d'ells e de la honor que Déus nos havia feta en conquerir aquell regne, e no's podien tener de plorar de la gran alegria que havien de la nostra venguda. E al tercer dia que nós fom a Mallorques haguem nostres naus e nostres terides ab los cavallers qui arribaren bé e gent e sen algun mal.

E haguem nostre acort com ho faríem, si els sarrahins venien. E haguem per consell que tinguéssim nostres talayes, que, abans que ells vinguessen, que u sabéssim nós e la vila. E nós dixem-lurs que'ls mostrariem manera que'ls porien vençre, que a la part on ells dreçarien les veles nós no'ns acostàssem a la mar ab los cavallers ne ab aquells qui eren bons a ops de fer batalla, e que'ns metéssim en celada en la dreuera on ells devien venir, e que'ls donàssem hòmens a cavall d'aquells qui no haurien cavalls armats e ab ells que anassen hòmens a peu, tro a .II. mília, e aquests que faessen semblant de vedar-lurs la terra. E, quant n'auria exida una bona partida d'ells, que començassen de fugir contra la nostra celada.

—E ells anegar-s'ien d'encaçar-los e cuydar-se-han que no y hage plus de aquells de cavall ne de aquells de peu.

E que passassen per la celada nostra e nós lavors que donàssem salt ab los cavalls armats e ab aquells hòmens que'ns serien romases, oltra aquells .II. mília; e

¶³⁸⁸ En C, per error: *penelcalm*. ¶³⁸⁹ En CDEV: *noves*; en H: *bones noves*.

els .II. mília e els³⁹⁰ altres a cavall qui·ls haurien aduyts a la celada retornassen ab nós, e entrò sus a la mar no faés hom sinó ferir en ells. E, quant aquells de les naus e de l'estol veurién que aquells primers serien morts e vençuts, no gosarien pendre terra ¶^{50r} per lo mal que haurien pres los lurs.

E tinguem les talayes per tota la ylla bé .XV. dies per fer farons si veÿen algun estol.

106. (113-114-115)

[DE COM ES CONQUISTAREN LES MUNTANYES DE MALLORCA I DEL SEGON RETORN DEL REI JAUME A CATALUNYA]

Cant vench al³⁹¹ .XVe. dia, sabem que·l rey de Túniz no venia³⁹² [ni aquel estol] sobre la terra de Mallorques, e lavors metem mà a conquerir totes les muntanyes e els castells que ells tenien, per nom Polença e Sent Tuery³⁹³ e Alaró.³⁹⁴ E podien ésser los sarrahins bé .III. mil d'armes e d'altres, que n'hi havia [bé .XV. mília] entre fombres e infants. E Xuaip,³⁹⁵ qui era cap e senyor lur, féu-nos parlar pleyt per tots los sarrahins de les dites muntanyes e castells, que, si nós li havíem mercé e li feÿem bé, que ell nos retria los castells e les muntanyes, en tal manera però que ell pogués viura honrradament. E, per ço com aquest pleyt era bo per nós e per tots los christians qui aquí habitaven ne devien habitar, e per ço car la ylla no podia ésser segura mentre la guerra hi fos, haguem de consell dels nobles e dels cavallers e dels altres qui eren ab nós que preséssem aquell pleyt.

E fo parlat en aquesta manera: que ell ab .IIII. d'altres qui eren de son linatge, que nós los heretàssem e que·ls donàssem cavalls e armes e a cascú .I. rocí o mul o mula que fos bona e convinent; e que·ls sarraÿns, que·s poblassen en la terra, aquells qui poblar s'i volrrien. E que d'aquells que no [volien fer sa voluntat ni] volrien³⁹⁶ ésser en son pleyt, que·n faéssem a nostra volentat. E açò fo fet ab cartes e complit axí com fo emprés. E romaseren bé .II. mília sarrahins en les muntanyes qui no·s volgren retre a nostra mercé.

(114) E, quant [vench que] fom segurs d'aquell estol que no devia venir de tot en tot, tornam-nos-en e lexi·m-y en Bernat de Sancta Eugènia e don Pero Maça, senyor de Sent Gayrén, e era de nostra maynada, e lexi·m-y companya de cavallers e d'escuders qui volgren romanir ab don Pero Maça bé de .XII. tro a .XV.

¶ ³⁹⁰ En C, per error: *als*. ¶ ³⁹¹ En C: *a*; en H: *al*.
¶ ³⁹² En H: *vendria*. ¶ ³⁹³ *Sent Tuery* correspon a l'actual Santuiri. ¶ ³⁹⁴ En HCDEV: *Oloró*; en Heredia: *Aloró*; en Marsili: *Alaronum*. ¶ ³⁹⁵ Al

marge esquerre, amb lletra del segle XV: *Exuarp*. En H i Heredia: *Xuaip*. ¶ ³⁹⁶ Al marge dret, amb lletra coetània: *E que d'aquells que no volrien*.

E nós passam-nos-en en Cathalunya; e ells començaren de fer guerra ab aquells de la muntanya. E durà aquella guerra tot l'ivern entrò en maig. E havien tan gran força los sarrahins en les muntanyes que no·ls podien gran mal fer en les persones, mas d'aytant lurs feÿen mal que no podien cullir pa, sinó en alguns lochs catius, e aquell no·ls podia bastar, sí que vengren a tan gran des^{50v}tret que paxien les erbes per les muntanyes en manera de bísties.

E en Bernat de Sancta Eugènia e don Pero Maça hagren acort que enviassen per les muntanyes e que·s retessen a ells. E açò lurs enviaren a dir per lurs cartes, per .I. sarrahí qui les portava. E els sarrahins responeren per carta que null temps no·s retrien a ells, sinó al rey qui havia guanyada la terra. E, quant açò veeren en Bernat de Sancta Eugènia e en Pero Maça e els cavallers de la terra, preseren consell que ells amdós vinguessen a nós, e que y passàssem e així hauríem tota la terra.

(115) E vengren a nós a Barchinona e dixeren que volien parlar ab nós e que ells nos dirien bones noves; e nós dixem-lurs que bé³⁹⁷ fossen ells venguts e que·ls escoltaríem e que reebríem lurs bones noves. E dixeren-nos que pensàssem de passar en Mallorques, que, sol que la nostra persona hi fós, que·s rendrien a nós, que axí ho havien emprés ab ells. E nós dixem que bé fossen ells venguts, que bones noves aduÿen e que y passaríem. E fo lur acort, de ells qui venien de llà, que cavallers ne altres hòmens no·ls calia passar, sinó nostra persona e nostres hòmens per servir a nós, que aytant havien ells de la nostra persona, ab aquells qui eren dellà, per conquerir les muntanyes, com de .M. cavallers. E dix en Bernat de Sancta Eugènia:

—Senyor, manats armar .II. o .III. galeres e muntats sus, que nós irem ab vós e sempre que·ls sarrahins vos vegen retran-se a vós.

107. (116-117)

[DE COM EL REI JAUME TORNÀ A MALLORCA PER TERCERA VEGADA]

E axí com ell ho dix, feem armar .III. galees entre Barchinona e Terragona.³⁹⁸ E al .XV. dia foren ab nós a Salou, e feÿa nit escura e torbada e, a pesar de tots los mariners, metem-nos en la mar. E, quan haguem³⁹⁹ anades .X. milles ab poch d'oreig que havíem, vench-nos la bella nuyt e bella mar e bona e bella luna, sí que dix en Berenguer Cesposes que tant nos amava Déus que ab les galotxes poríem passar la mar:

—Que nós tots cuydàvem haver mal temps e vós havets aytal temps com galeas que són armades demanen; e par que Déus faça per vós.

¶ ³⁹⁷ En C: *dixem-lurs bé*; en H: *dixem-los que bé*.

¶ ³⁹⁸ Al marge dret, amb lletra de la segona meitat

del segle XV: *La IIIa volta [que] lo rey vin[gué] a Mallor[ques]*. ¶ ³⁹⁹ En CDEV: *haguem*; en H: *quan aguem*.

E nós dixem-li que aytal senyor serviem que no cuydàvem fallir en res que ¶^{51r} faéssem en nom d'ell, e que li ho grahiem aytant com podiem ne sabiem.

E, quant vench al tercer jorn bo matí, sus entre·l sol exit⁴⁰⁰ e tèrcia, nós fom a Portupí e endressam nostres senyeres en cascuna de les galees e ab nostres trompes entram-nos-en al port de la ciutat de Mallorques.

(117) E, quant los de la ciutat nos veeren venir, (e) conegren que nós érem e que aquells que havien ells enviats havien recaptada bé la missatgeria, e tots a una mà, hòmens e fombres e encara infants, exiren al port ab molt gran alegria e ab molt gran plaer de nós qui veníem, e aytanbé los del Temple e de l'Espital ab tots los lurs cavallers qui eren en la ciutat.

E, quant fom devallat en nostre alberch en la Almudayna, dix-nos en Ramon de Serra,⁴⁰¹ lo jove, qui era lavors comanador dels frares del Temple en aquella ylla, e per açò diem pus jove, cor altre n'i havia qui havia nom Ramon de Serra e era son oncle, qui era comanador de Muntçó:

—Senyor, parle ab vós un poch⁴⁰² a una part.

E nós escoltam-lo. E ell dix:

—¿Volets fer bona guerreria? Si enviats les galees, axí com són vengudes armades, a Manorcha, e que·ls façats saber que vós sots vengut en la ylla de Mallorques, hauran pahor. E fets-lurs saber que, si·s volen rendre a vós, que·ls pendrets e que us pendria dolor de lur mort, que vós no la volets si ells no la volen. E ab aquesta pahor que ells hauran, yo creu que vós y farets vostre pro e vostra honor.

E nós aquí mateix demanam en Bernat de Sancta Eugènia e don Assallit de Gúdar⁴⁰³ e don Pero Maça e dixem-los⁴⁰⁴ aquell consell que lo comanador nos havia dit; e lo comanador, qui era denant. E dixeren que u tenien per bo e que faéssem ço que·l comanador nos havia dit.

108. (118)

[DE COM EL REI JAUME ENVIÀ MISSATGERS A MENORCA]

E manam a·n Bernat de Sancta Eugènia e a don Assallit de Gúdar e al comanador, qui havia dita la paraula, que fos cada un d'ells en cascuna galea e que ells lurs dixessen que nós érem aquí, ab nostra host, e que no volíem la lur mort, car ja havien vist e oït dels de Mallorques qui no·s volgren rendre a nós com lurs enprés. E si ells se volien rendre a nós e fer ¶^{51v} a nós ço que fahien al rey de Mallorques,

¶⁴⁰⁰ En CDEV: *entre·l sol exit*; en H: *sus entre·l sol exit*.

¶⁴⁰¹ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Ramon de Serra*.

¶⁴⁰² En CDEV: *vós*; en H: *vós un poch*. ¶⁴⁰³ En C: *Gudat*.

¶⁴⁰⁴ En CDEV: *dixem*; en H: *dixem-los*.

que·ls pendríem a mercé. E, si volien més la mort e la presó que venir a nostra mercé, no·ls ne poríem escusar, car per aquella haurien a passar.

E feem-lurs fer carta de creença en algaravia a⁴⁰⁵ .I. alfaquim nostre de Çaragoça, per nom don Salamó, germà de don Bahiel, que creeguessen aquests tots .III. de la missatgeria que ells dirien per nós. E encara lurs dixem que·ns acostariem al cap de la Pera, d'on ha entrò a la ylla de Manorcha .XXX. milles de mar, e, quant hauríem lur ardit, que aquí·ns trobarien.

109. (119)

[DE COM ELS MISSATGERS DEL REI JAUME ARRIBAREN A CIUTADELLA]

Cant vench a la nuyt feem les galees trenuytar ab los missatgers, e foren a Manorcha l'altre dia, entre hora nona e vespres. E l'alcayt e tots los vells e el poble de la terra exiren contra aquestes .III. galees al port de Ciutadella e demanaren de qui eren les galees. E dixeren que del rey d'Aragó e de Mallorques e de Cathalunya, e que eren missatgers seus qui venien a ells.

E els sarrahins, quant açò oyren, feeren desemparar les armes totes als sarrahins e metre en terra, e dixeren que bé fossen venguts e que exissen saus e segurs⁴⁰⁶ sobre les lurs testes e que·ls farien plaer e honor e amor.

E les galees posaren les popes en terra e ells agren enviat per almatrachs e per estores e per coxins en què seguessen e s'applegassen. E exiren tots .III. de les galees, e .I. judeu que nós lurs havíem liurat per turcimany. E l'alcayt e son fraire e l'almoxerif, lo qual nós feem puys arays de Manorqua, qui era natural de Sibília, e tots los vells escoltaren molt bé la carta e lo missatge que nós lurs enviam, ab gran devoció, e dixeren que s'acordarien.

110. (120-121)

[DE L'ESTRATÈGIA DEL REI JAUME, QUE ROMANIA AL CAP DE PERA, PER A SOTMETRE MENORCA]

L'acort fo aytal: que·ls pregaren que s'esperassen tro en l'altre dia e enviaren per més vells qui eren de la ylla mas en aquell loch no eren, per ço que poguessen haver lur consell pus complidament. E en Bernat e don Assallit e el comanador resposeren-lurs que, pus ¶^{52r} ells ho volien, que u farien. E de mantinent

¶⁴⁰⁵ En C, per error: *e*. ¶⁴⁰⁶ En CDEV: *segurs*; en H: *saus e segurs*.

convidaren-los si volien entrar en la vila de Ciutadella, que ells lurs hi farien gran honor per amor del senyor de qui eren. E ells dixeren-lurs que entrò que fos feta la resposta que no y entrarien, que no·ls era manat per nós. E ells dixeren que fos a lur voluntat. E a pocha d'ora estant, feeren-lurs venir .X. vaques e .C. moltons e .CC. gallines e pan e vin tant com ne volien, e estegren ab ells tro a hora de vespres, per assolassar-los. E, quant vench a hora de vespres, quant los sarrahins se n'entraren en la vila, los nostres missatges se n'entraren en les galees.

E aquell dia a hora de vespres fom nós al cap de la Pera, qui és a vista de Manorcha. E vejats què bella host de rey, que no havia ab nós sinó .VI. cavallers e .IIII. cavalls e un escut e .V. escuders qui·ns servien, e .X. hòmens de criaçó e els troters. E, quant vench que·s volia escureir, ans que menjàssem, haguem foch e dixem a aquests nostres que vinguessen tots ab nós. E metem foch en més de .CCC. lochs per les mates, sa e là per tot, en semblança de host que y albergava. E, quant açò veeren los sarrahins, ells enviaren a dir per .II. vells als nostres missatges què era açò d'aquells fochs que feïen al cap de la Pera. E dixeren los nostres que era el rey, qui era aquí ab ses hosts, car axí lurs ho havíem castigat:

—E vol oir vostra⁴⁰⁷ resposta, o de .I. o d'altre breument.

E, quant los sarraïns oïren açò, hagueren gran temor entre si. E, quant vench al matí, dixeren que·s soferissen .I. poch, que en breu haurien la resposta. E ells dixeren que u farien.

(121) E, quant vench al matí, que hagren feta lur oració, los sarrahins exiren, ço és l'alcayt e son frare e l'almoixerif e els vels e bé .CCC. dels moros dels mellors de la ylla, e dixeren que graïren molt a Déu e a nós lo bon⁴⁰⁸ missatge que·ls enviàvem, car bé coneixien que longament no·s podien defendre a nós, e que farien escriure, ab nós en un, lo plet que ells farien.⁴⁰⁹ E lo plet fo aytal: que deïen que la ylla era molt pobra e en aquella ylla no havia loch en què ells poguessen fer sementer a la .Xª. part de la gent que y havia, e que·ns tendrien per lur senyor, e ço que ells haurien, que u partiren ab nós, car raó era que·l senyor hagués de sos hòmens; e que·ns darien cascun any .III. mília quarteres ||^{52v} de forment e .C. vaques e .D. entre cabres e ovelles; e que nós faéssem carta ab ells que·ls guardàssem e·ls defenéssem axí com a hòmens nostres e vassalls. E aquesta cosa farien ab nós e als nostres per tots temps.

E dixeren los nostres missatges que encara haurien plus a fer: que·ns donassen postat de Ciutadella e d'aquell puig en què és lo major castell de la ylla, e, si altres forces hi havia, que de totes nos donassen postat. E en açò ells vengren forçats e tiran. E, quant vench a la derraria, ells hagren son acort e dixeren que, pus nós o volíem, que u farien, car havien oït dir que nós érem bon senyor a les gents nostres; e axí havien esperança que seríem a ells.

¶ ⁴⁰⁷ En CE: *nostra*. ¶ ⁴⁰⁸ En C: *bo*. ¶ ⁴⁰⁹ Segueix, repetit: *e lo plet que ells farien*.

E en est plet, ço és, de fer les cartes e fer-les jurar sobre l'Alchorà a tots los [majors e·ls] mellors hòmens de la ylla, hagren a estar .III. dies, que no u pogren acabar. E don Assalit feu metre en les cartes que y hagués .II. quintars de mantega cada any e .CC. besants⁴¹⁰ per bestiar a passar.

E nós estiguem al cap de la Pera, tota via esperan les galees ab lurs missatgers que nós haviem enviats, nós faén tota via aquells fochs que haviem fets primerament.

111. (122-123)

[DE LA SUBMISSIÓ DELS SARRAÏNS DE MENORCA]

Quant vench al quart jorn gran matí, al sol exit, oïda nostra missa, vench-nos missatge que les galees eren vengudes e los nostres enviaren-nos a dir que aguiàssem bé la casa en què nós érem. E feem-la bé aguiar e enjoncar de fonoll, que no haviem altre jonc. E metem cubertors nostres e d'aquells qui eren ab nós per les parets de la casa allí on se devien metre. E nós vestim-nos los mellors vestits que haviem e aquells qui ab nós eren. E foren aquests los missatgers qui vengren de Manorcha: son frare de l'alcayt e l'almoixerif e .V. vells, los pus honrrats de la ylla.

E nós enviam-lurs cavalls e altres bèsties ab què vinguessen a nós. E, quant foren denant nós, saludaren-nos ab gran reverència e fermaren-nos los genolls denant e dixeren que·ns saludaven per l'alcayt (a) .C. mília vegades axí com a senyor en qui ell havia sa esperança. E nós responem-lurs que Déus lurs donàs ¶^{53r} bona ventura e que·ns plaïa molt la lur venguda. E, per tal que·ls de la host no·ns faessen embarch ne pressa en les paraules que nós hauríem ab ells, mudam-nos d'aquí⁴¹¹ per tal que mils poguéssim parlar ab ells. E graïren molt a Déu e a nós les paraules que nós lurs dixem.

(123) E començaren los missatgers de retraure⁴¹² la lur missatgeria e la resposta e mostraren-nos [si·ns plaïen] les cartes que nós haviem ab ells tractades. E nós dixem que·ns acordaríem, e ells exiren-se'n defora. E nós dixem als nostres:

—Bé devem grair a nostre Senyor, car ço que nós no havem nos dona, e sens peccat e a tan gran honor de nós. Aquí no ha altre acort, mas que prenam ço que vosaltres havets feyt, e graescam a nostre Senyor la mercé que·ns fa.

E dixem-lurs que·ns plaïa la composició que·ls nostres havien feyta ab ells, e feem nostres cartes ab nostre segell que·ls donam, que fossen nostres e dels nostres per tots temps,⁴¹³ e ells que faessen aquest tribut per tots temps a nós e als nostres.

¶ ⁴¹⁰ En CDEV: *besants*; en H, per error, *barques*, en Marsili: *bisantia*; en Heredia: *besantes*.

¶ ⁴¹¹ En C: *aquells*. ¶ ⁴¹² Al marge esquerre, com a correcció de *traure*: *re-*.

¶ ⁴¹³ En CD: *tots temps*; en H: *per tots temps*.

112. (124)

[DE LA RENDICIÓ DELS SARRAÏNS DE LES MUNTANYES DE MALLORCA I DEL NOU RETORN DEL REI JAUME A CATALUNYA]

Pus que aquest plet nós haguem feyt ab ells, havem-ne haüt atretant o pus que ladonchs, car ells nos donen, com nós lurs demanam convenientment, tot ço que·ls demanam. E cascun any prenem⁴¹⁴ d'ells, menys de nostra demanda⁴¹⁵ tals coses que fan a pendre.

Dels sarrahins [de la ila] qui s'eren alssats a les muntanyes, per catius e per fer a la nostra volentat, donam-ne a aquells qui·ns demanaven d'ells, que·ls poblasen⁴¹⁶ per la terra, en manera de catius. E acabam aquests .II. feyts en aquest viatge ab .III. galees, per ço com plahia al Senyor qui·ns havia feyts. E puy tornam-nos-en en Cathalunya e en Aragó. E d'aquella hora a ençà no hac mester, mercé de Déu, nostra ajuda la ylla de Mallorques, ans la ha nostre Senyor multiplicada, que val .II. tants que no feya en lo temps dels sarrahins.

113. (125-126)

[DE LA CONQUESTA D'EIVISSA]

Cant vench que foren .II. anys passats, vench lo sacrista de Gerona, qui era elet ¶^{53v} per arquebisbe de Terragona, per nom en Guillem de Muntgrí, e en Bernat de Sancta Eugènia e son frare a Alcaniz. E nós fom molt alegres de la sua elecció. E, quant fò denant nós, pregà'ns que·ns plagués que ell se presentava denant nós e dix-nos que, si nós li volíem donar Eviça, que ell ab son linatge, que la conquerria; e, pus nós no l'aviem e haviem altres coses a fer, que bé devíem voler que ell la conquerís, per ço que hom digués que l'arquebisbe de Terragona havia conquerida Eviça, e ell que la tendria per nós. E nós haguem nostre acort. E per ço car enteníem que ell nos feya honrrament que conquerís terra e que la tingués per nós, atorgam-li-o, que·ns plahia. E ell apparellà's ab tot son linatge e aguizà son passatge e féu .I. trebuquet e .I. fenòvoll. E, quant saberem açò l'infant de Portogal e don Nuno, veeren-se ab l'archabisbe e dixeren-li que ells serien en sa ajuda e que, per aytants hòmens⁴¹⁷ com ells menarien de cavall e de peu en sa ajuda, que·ls en donàs part. E l'arquebisbe atorgà-lurs-ho e foren tots en aquella companyia.

¶⁴¹⁴ En C, per error: *prenen*. ¶⁴¹⁵ En CDEV: *maynada*; en H: *demanda*, que adoptem. ¶⁴¹⁶ En

C: *poblàssem*. ¶⁴¹⁷ En CDEV: *aytants*; en H: *aytants hòmens*.

(126) E passaren a Eviça e preseren terra menys d'algun contrast que no·ls feeren los de la ylla. E vengueren ab los cavalls armats e ab les naus e ab los lenys al port de Eviça. E aquí fermaren ses albergades e combateren. E, quant hagueren los ginys parats, lo fenòvol e el trebuquet tiraren al castell e a la vila. E havia-hi .III. murs, .I. sobre altre, e el fenòvol qui no tirava tant, tirava a la vila, e el trebuquet, al castell. E, quant veeren que·l mur de la vila se trencava per lo fenòvol qui y tirava, començaren de cavar. E, quant los de la host veeren que hora era del combatre, assajaren-los primerament de batalles menudes; e, quant veeren que hora era que·ls combatessen, armà's tota la host e prengueren la primera⁴¹⁸ cerca del mur de la vila. E, quant los sarrahins veeren que aquella havien perduda, esbafaren-se e parlaren pleyt, que's rendrien.

E Johan Xichó, qui era de Leyda, fo el primer hom qui entrà en la serca del mur de la vila. E axí hagueren en aquesta manera la vila e el castell, sí que·l trebuquet no y tirà .X. pedres. E, pus que Eviça fo presa, moltes de vegades galees de sarrahins hi vengren e, la mercé de Déu, preseren tota via major mal que no y pogueren fer.

||^{54r}

114. (127)

[DE COM EL MESTRE DE L'HOSPITAL I BLASCO D'ALAGÓ
PROPOSAREN AL REI JAUME LA CONQUESTA DEL REG-
NE DE VALÈNCIA]

Nós estàvem en nostre regne, en Aragó, jugan e deportant, e érem a Alcaniz, e era ab nós lo mestre de l'Espital e don Blasco d'Alagó, e foren amdós denant nós en .I. terrat. E nós, estan axí deportan e parlan, començà sa paraula lo mestre de l'Espital, qui havia nom n'Uch de Fullalquer, e dix:

—Senyor, pus tan bé Déus vos ha guiat en lo fet de Mallorques e en aquelles ylles, ¿no començarets vós e nós deçà en aquest regne de València, qui ha estat de cara tots temps e de front al vostre linatge, e tots temps han punyat de haver aquell e no l'han pogut haver? On, si Déus me ajud, bo seria que y pensàssem, pus som aquí denant vós, que don Blasco hi sab més que null hom del món, e que us dixés d'aquella terra qual loch li semblaria en què vós poguéssets entrar e pendre.

E respòs don Blasco d'Alagó:

—Yo ben diré al rey tot quant hi sé e que a ell bo sia. E pus volets, mestre, que yo y diga, dir-y-he.

E nós pregam-lo que·ns dixés on li semblaria que nós ja per on poríem entrar primerament en lo regne de València.

¶⁴¹⁸ En C: *la una*.

115. (128-129-130)

[DE COM BLASCO D'ALAGÓ I SANÇ D'HORTA ELOGIAREN
VALÈNCIA I DE COM EL REI JAUME PLANIFICÀ LA PRESA
DE BORRIANA]

E don Blasco girà's devers nós e dix:

—Senyor, ver se diu lo mestre de l'Espital que, pus part mar vos ha Déus dat a conquerir, que açò qui està a la porta del vostre regne, que u conquirats. E és la mellor terra e la pus bella del món. Que yo, senyor, he estat en la ciutat de València bé .II. anys o plus, quant vós me gitàs de vostra terra, e no ha huy dejús Déu⁴¹⁹ tan delictós logar com és la ciutat de València e tot aquell regne; e té bé .VII. jornades de terra de lonch. E si Déus vol que aquell conquirats, e volrà-o, la mellor cosa haurets conquesta de delits e de forts castells que sia al món. E yo diré-us ço que a mi ne sembla. Si yo us consellava que ¶^{54v} vós anàssets assetjar un forts castell, dar-vos-hia mal consell, car be n'hi ha .XL. o .L. que, mentre que menjar haguessen, vós ne tot vostre poder no'ls poríets pendre. Mas consell-vos, en quant yo sé ne entén, que anets a Borriana, per aquesta raó, com lo loch de Borriana és pla e és prop de vostra terra, e venrran-vos-hi per mar e per terra mils que no farien si pus luny érets de la vostra terra. E, ab fiança de Déu, al pus luny vós l'aurets dins .I. mes, e trobar-hi-ets gran conduyt. E aquest és lo mellor loch que yo sé per vós a començar [a entrar] al regne de València.

E dix lo mestre de l'Espital:

—Senyor, ver vós diu en Blasco, que al món no és tan bon loch com aquell de pendre, que axí o dien tots aquells qui han estat en lo regne de València e fama pública és.

(129) E dixem nós:

—Ara havem oït lo consell de vós e de don Blasco e tenim-lo per bo e per leyal; e, en nom de Déu, fasse's, pus acordat és, que lo mils me havets aconsellat. E diré-us ara⁴²⁰ una cosa, que par que Déus ho vulla. Nós érem a Mallorques, al cap de la Pera, quant Manorques se reté, e era ab nós don Sanç d'Orta e don Garcia d'Orta, son frare, e Pero López de Pomar, qui havia estat per missatgeria nostra a l'alcayt de Xàtiva.⁴²¹ E nós guabam-lurs molt la terra de Mallorques, e, mentre que nós la guabàvem, dix don Sanç d'Orta: «Senyor, vós guabats tots dies Mallorques e el regne de Mallorques, mas conquerits València e tot aquell regne, que tot és nient contra aquell, que vós trobarets en València que us exiran .V. mília o .VI. mília ballesters de .II. peus, e dels altres més de nombre, que no lexen host

¶ ⁴¹⁹ En CDE: *Déu*; en H: *dejús Déu*; V omet: *dejús Déu*. ¶ ⁴²⁰ En CDEV: *diré-us*; en H: *diré-us*

ara. ¶ ⁴²¹ L'alcaid de Xàtiva era Abú Bakr ben Isa. Els *Orta* en Heredia són *Uerta*.

acostar a la vila: tant és lo poder dels ballesters e del poder qui y és. E, si aquella prenets, podets ben dir que sots lo mellor rey del món e aquell qui tant ha feyt.»

(130) E sobre aquestes paraules nós fom somoguts, per ço com desloaven Mallorques e loaven València. E dixem:

—Ara ¿volets que us digam com nos sembla que la pendrem? Nós no havem muller e parlen-nos la filla del rey d'Ongria⁴²² e del duch d'Ostalrrich, e parla-ho l'apostoli. E nós havem haüda filla del rey, del pus honrrat del món. E, jassia que'ns vullen donar la filla del duch d'Ostalrrich, ab més haver, no la pendrem, que més amam ¶^{55r} la filla del rey de Ongria, que, quant nós no valíem tant, nos donaren la filla del rey de Castella, don Alfonsso. Bé és rahó que ara, com valem més, prengam filla de rey. Are us direm com pendrem València e tota l'altra terra: nós nos ne irem a Borriana, e haurem conduyt tot aquell que levar puxam en les atzembles de Terol,⁴²³ e farem venir d'altra part, per mar, conduyt per rahó que abaste a la host. E levar-hi-em .ii. fonèvols. E, com hajam⁴²⁴ presa Borriana, nós farem-hi venir la regina, nostra muller, per tal que entenen les gents que major cor hi havem de estar. E aquells castells qui són en les espatles, axí com és Paníscola e Cervera e Exivert e Polpís e les Coves de Vinromà e Alcatén e Morella e Culla e Aras, qui viuen del camp de Borriana de conduyt, e tots aquells qui seran entre nós e terra de christians, se hauran a rendre, perquè nós serem denant e no poran haver lo conduyt qui'ls venia de Borriana.

116. (131-132)

[DE COM EL REI JAUME PROPOSÀ ANAR AL PUIG I FER RENDIR LA CIUTAT DE VALÈNCIA PER FAM]

E, quant açò sia feyt, que nós hajam aquells castells, mudar-nos-em a .i. loch que dien los christians lo Puig de Cebolla e és prop de València .ii. leugües. E aquí, a cavalcades que farem fer a València, e que la talarem, quant nós venrem e sabrem ardit d'ells, qui seran venguts a gran flaquea e a gran cuyta de fam, metrem-nos sobre ells ans que cullen lo pan altra vegada, e assetjar-los-hem. E, ab la volentat de Déu, pendrem-los.

E dixeren don Blasco e lo maestre a nós:

—Si los sarrahins qui són en València vos⁴²⁵ ho haguessen axí dictat, no u poríem mils nós dictar. E semble'ns que nostre Senyor vos vol guiar, pus tan bon acort⁴²⁶ ne havets.

¶⁴²² Al marge inferior, amb lletra de la segona meitat del segle XV: 2ª uxor. ¶⁴²³ Al marge esquer-

re, amb lletra del segle XVI: Nota. ¶⁴²⁴ En C: *haja*.

¶⁴²⁵ En CDEV: *nos*. ¶⁴²⁶ En CDEV: *cor*; en H: *acort*.

E aquí fo acordat com se faés ne com no.

E aenant nós fom en Terol e don Pero Ferràndez d'Açagra, senyor de Albarrazín, convidà-nos que caçàssem senglar e que menjàssem ab ell en una aldea d'Albarrazí, que ha nom Exea, que aquí'l trobaríem. E nós atorgam-li-ho.

(132) E, quant haguem menjat e era ja prop de hora de vespres, vench-nos mis-satge⁴²⁷ que peons de Terol e de la frontera havien emblat ¶^{55v} Ares. E eren aquí don Pero Ferràndez e don Atorella.⁴²⁸ E aquest qui vench demanà albíxeres per les bones noves que aduytes havia e nós dixem-li que les li daríem. E don Pero Ferràndez no sabia re en aquella frontera, e don Atorella dix:

—Senyor, gran bé vos ha vengut, que molt havets guanyat huy, que entrada és de guanyar lo regne de València.

E nós dixem:

—Axí ho vulla Déus.

E ell dix:

—Senyor, no y tardets, que Ares és molt bo logar e molt fort. E podets-lo retenir a pesar de tots quants sarrahins ha al món. E penssats de cavalcar e no tardets, que yo sé lo logar qual és e vós veurets-o quant hi serets, e direts que jo us he dita veritat.

117. (133–134)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ QUE BLASCO D'ALAGÓ
HAVIA PRES MORELLA I DE COM DECIDÍ ANAR-HI]

Puys enviam a Terol per Ferrando Díaz e per Rodrigo Ortiz e per cavallers que y havia, que exissen a nós a Alfambra. E fom, anans que la nuyt fos escura, a Alfambra, e aquí sopam e feem donar civada, e anam despuys de la mige nuyt a avant. E, quant fo alba, nós fom al cap del port del camp de Muntagut e passam pel Pobo e exim a Vila-roia,⁴²⁹ e albergam aquí aquella nuyt. E, sus en l'alba, nós exim de Vila-roia, qui és de l'Espital. E, quant fom sus al cap de la serra, que y podia haver tro a mige leuga, vench-nos .I. ballester a cavall, e vench trotan e d'arlot, axí com venir podia, a nós, e dix-nos:

—Senyor, salude-us don Blasco e diu que sua és Morella.

E, quant oïm aquestes noves, pesà'ns molt. E dix Ferrando Díez:

—Senyor, acordats-vos com o farets, que mester vós havets a acordar.

¶ ⁴²⁷ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: Nota. ¶ ⁴²⁸ En C: *A Torella*; en Heredia: *Torrellas*; en H i Marsili: *Atorella*; en DE: *Corella* (però

més avall: *Torella*); en V: *Acorella*. ¶ ⁴²⁹ Regularitzem *Riba-roja* en *Riba-roia*, tal com fa D. En V: *Villarroya*.

E feem tirar lo ballester a una part e demanam don Pero Ferràndez e don Atorella. E Ferrando Díez, mentre que feýem⁴³⁰ tirar los altres, acostà's a nós a la orella e dix-nos:

—Senyor, lexats la anada de Ares, que Morella és gran cosa e valrria més que la tinguessen moros que don Blasco, que més yvàs l'auriets haüda dels moros que don Blasco. E, jassia que don Blasco sia mon senyor, vós sots mon senyor natural; e, per senyor que pusch camiar com me volrré, no lexaré de dir a vós lo mellor, que entenets que yo'm tench per vostre e per vostre natural.

E demanam de consell a don Pero Ferràndez ^{||56r} e a don Atorella e als altres cavallers com ho fariem. E dixeren don Pero Ferràndez e don Atorella que, pus que aquella anada de Ares havíem emparada, que y anàssem, e puy que anàssem a Morella, e, d'aquell camí, que u hauríem tot. E dix Ferrando Díez:

—Senyor, yo són aquí dels menors de vostre consell, mas, quesque us diga algun, a Morella anats, e manats alforrar los peons de Terol e de les aldees, e que us siguen tant com poran e que lexen tots lurs serrons.

E nós entenem que dehia ço que mellor era, que ans deu hom attendre a les grans feenes que a les menors. E dix-nos que pensàssem de cuytar, que gran carrera havia d'aquell loch a Morella.

(134) E manam als hòmens de peu⁴³¹ que lexassen⁴³² als uns, e que·ls altres prenguessen tots armes e que pensassen de venir. E ells faeren-ho. E nós, de trot e d'arlot, passam lo riu de Calderes e anam-nos-en tro al riu qui passa al peu de la costa de Morella. E, quant fom aquí, .II. peons alforrats aconseguiren ab nós en .I., e demanam-lurs dels altres on eren, e dixeren que venien. E pujam la costa, e fom a un puget qui's fehia a la costa de Morella, e meteren-li puy nom lo Puig del Rey, e estiguem aquí esperan la companyia que venia. E apparellam nostres guaytes a cavall e a peu, que null hom no pogués entrar ne exir tro en l'altre dia que haguéssim nostre acort. E jaguem tota la nit en aquell puig.

E moch-se temps de neu, car era ja passada la festa de Sent Michel, e feýe'n molta e venia ab pluja, que null hom no gosave descobrir la cara per paor que la neu no·ls tocàs. E els cavalls e les bèsties jahien en una fòvia que s'i feýa, e deçà e dellà, on podien, sí que les atzembles que aduýen lo conduyt no pogren pujar lo conduyt a nós aquella nuyt, ne nós devallar a ells per paor que aquells del castell no ho faessen saber a don Blasco, ne que·ls hi entràs major poder. E haguem a endurar, que no menjam ne beguem, de la nuyt que menjam en Vila-roia tro al tercer dia, a hora de vespres, ne nós ne els cavallers ne les bèsties.

¶ ⁴³⁰ En CE: *feýen*; en H: *feýem*.

¶ ⁴³¹ En CDEV: *hòmens*; en H: *hòmens de peu*.

¶ ⁴³² En CDEV: *lexàssem*; en H: *lexassen*.

118. (135)

[DE COM EL REI JAUME EXIGÍ A BLASCO D'ALAGÓ DE COMPAREIXER DAVANT D'ELL]

E, quant vench al sol exit, don Blasco vench-s'i .v^é. en sos cavalls e sos⁴³³ per-punts vestits e els escuders qui·ls portaven lurs armes. E veeren-lo devallar nostres guaytes per la costa enjús. E don Ferrando Pérez de Pina, qui era cap de les ^{56v} guaytes, envià'ns tantost missatge que don Blasco hi volia entrar e que manàssem què faessen. E enviam-lurs a dir que, si entrar hi volia, que no li lexassen entrar e que vengués denant nós. E, ans que nostre missatge fos là, don Blasco cuytave's d'entrar com abans podia. E Ferran Pérez de Pina acostà's a ell e dix-li:

—Què serà, don Blasco?

E ell respòs:

—Vull entrar en Morella e manaré com ho fassen, e puy's iré veer lo rey.

E en tant acostà's a ell aquell qui nós havíem tramés e dix-li a la orella que nós manàvem que no li lexassen entrar. E dix Ferran Pérez:

—Don Blasco, lo rey vol que anets denant ell.

Respòs don Blasco:

—Diets al rey que adés seré ab ell, sinó que .i. poch he a demanar.

E ell respòs:

—Sapiats que no us hi leixarà hom entrar tro anets denant ell, pus açò m'ha tramés a dir.

E tantost acostà's a ell en guisa⁴³⁴ que, si fugir volgués, no u pogués fer. E don Blasco veé que a fer se havia e girà la regna e vench-ne vers nós e les nostres guaytes ab ell.

119. (136-137)

[DE COM EL REI JAUME EXIGÍ A BLASCO D'ALAGÓ QUE LI RECONEGUÉS LA SENYORIA SOBRE MORELLA]

E ell descavalcà denant nós e nós levam-nos per ell. E puy's assech-se denant nós ell e don Pero Ferràndez e don Atorella e l'Atzeyt Abuzeyt, e dix que volia parlar ab nós a una part. E feem-los tots partir d'aquí, sinó nós e ell. E dix-nos:

—Ea, senyor, a⁴³⁵ què·m volets?

¶ ⁴³³ En C: *ses*.

¶ ⁴³⁴ En CDEV: *en guisa a ell*; en H: *a ell en guisa*.

¶ ⁴³⁵ En CDEV: *e*; en H: *a*.

E nós dixem:

—Nós vos direm a què. Don Blasco, vós hi sots e sots mon majordom e hom qui nós havem molt amat e ben fet, e que·ns tenits terra per nós. E Déus, segons que vós me havets enviat a dir, ha-us dat est logar. Ara est logar és tan fort e tan nomenat que, jassia que vós merescats tot bé que haguéssets, est logar no fa per null hom del món sinó a rey. On vos pregam, per la naturalea que havets ab nós e per lo bé que us havem feyt e per ço car sots nostre majordom, que vullats lo castell per nós, en tal manera que nós fassam tant de bé a vós e als vostres, que tot lo món diga que bon guardó vos havem retut per lo servici que·ns havets fet.

E ell dix:

—¿Senyor, e no us membre la carta que vós nos havets feta?

E nós dixem:

—Sí, membre bé. E dir-vos-em com diu: que si vós guanyàvets alguna re de moros, que·s fós vostra.

E ell dix:

—Senyor, axí és bé.

E nós dixem-li:

—Don Blasco, bé sabets ¶^{57r} que aquest guany no tany a vós, per aquesta raó: car aquest és .i. castell qui val tant com .i. comdat ab ses pertinències. Mas açò pertany a vós de fer: que, pus Déus vos ha dat tan bon logar, e que me'l podets retre, que vós que'l me retats e que yo us fassa tant de bé que coneguen los hòmens que servici m'avets feyt. E yo fer-lo-us-he de bon grat.

E ell dix:

—Senyor, acordar-m'è e respondré-us.

(137) E exí a una part ab .iiii. cavallers que y havia e vench a nós, quant se fo acordat, e dix-nos:

—Senyor, ¿volets haver de tot en tot Morella?

E nós dixem:

—Don Blasco, bé'n podets entendre que volem que nós la hajam, que a nós fa, e a vós fa l'àls que us havem profert.

E ell dix:

—Pus yo veig vostra voluntat, que vós la volets haver e que'm proferits tant de bé, que u seguiré e que'm plau que vós la hajats. E prech-vos d'una cosa: que, pus Morella volets haver, que'm fassats tanta de amor que yo que la tinga per vós, que bé és rahó que,⁴³⁶ pus yo le us ret, que la tinga per vós (que) mils que null hom del regne.

E nós responem-li que·ns plahia molt e dixem-li:

—Pus axí és, anem denant don Pero Ferràndez e don Atorella e Azeyt Albuzeyt e ls altres cavallers e que sàpien com la tenits per nós.

¶ ⁴³⁶ En CDEV: *rahó*; en H: *rahó que*.

E ell dix que li plahia. E anam denant ells, e ell dix que nós dixéssem primer. E nós dixem:

—Don Blasco, diets vós, que a vós fa a dir.

E ell dix:

—Senyor, vós faés a mi carta que, si yo prenia algun logar de moros, que fos meu. Però, per tot açò, tant és lo bé que·m deïts que·m farets, que bé és raó que, si yo us pusch fer algun servici, que·ll vos fassa. E és ma volentat que, pus vós volets que aquest castell sia vostre, que u sia, e yo que⁴³⁷ u vull. E prech-vos que vullats que yo que·l tenga per vós, que major rahó és que yo·l tinga que null hom de vostre regne.

E nós dixem-li que li ho graýem e que li guardonariem lo servici que·ns havia feyt. E en tant fermà los genolls denant nós e féu-nos aquí mateix homenatge de mans e de bocha com tenia lo castell de Morella per nós.

E nós estiguem aquell dia aquí, e l'altre dia partim-nos-en e anam-nos-en a Ares e cobram-lo; e donam als peons, per ço cor l'avien emblat als sarrahins, tant, que ells foren pagats de nós.

||^{57v}

120. (138)

[DEL MISSATGE DEL REI SANÇ DE NAVARRA AL REI JAUME PROPOSANT-LI DE TROBAR-SE A TUDELA]

En aquella saó era viu lo rey don Sanxo de Navarra, fill del rey don Sanxo, qui fo lo mellor rey qui anch fos en Navarra. E el rey de Castella feýa-li fer mal a don Lop Díez, senyor de Viscaya, sí que li havia tolt .II. o .III. castells dels seus. E el rey de Navarra envià'ns missatge que si nós volíem haver amor ab ell, que ell la hauria ab nós e que ell nos faria tanta de gràcia e de amor que anc rey no la féu a altre major. E fo nostre consell que l'anàssem veer a Tudela, per ço com ell no podia cavalcar ne exir de Tudela, ne cavalcava en algun logar. E sobre açò dixem a don Blasco e a don Rodrigo Liçana e a don Atho de Fozes que fossen ab nós a aquelles vistes, e foren-hi. E, quant fom là, ell no poch a nós devallar a la vila de Tudela, per ço com era molt gras a desmesura [e a maraveylas] e havia vergonya gran de la gent que·l veés, si donchs no era en loch amagat. E per ço haguem a pujar lassús, alt al castell.

E el primer dia, hora de vespres, nós pujam lassús e acullí'ns bé e gint de quant ell podia, que exí a nós de loch on no era exit ne devallat tant enjús bé havia .X. anys. E abrassam-nos, e era bé tan gran de persona com nós, e açò féu

¶⁴³⁷ En CDEV: *qui*; en H: *que*

molt alegrement e rient. E mà a mà, nós ab ell, pujam-nos-en per uns escalerons e trobam los setis adobats en una claustrera, que era de la capella sua. E aquí dix-nos que li playà molt la nostra venguda e que no era estat tan alegre n'agun temps que a ell membràs. E nós responem-li que·ns playà molt per dues coses: la una, per la sua vista; e l'altre, que havíem gran desig de veer-lo. E, quant haguem estat una peça en aquest solàs, dixem-li que ell nos havia enviat missatge e que·ns volia veer per nostre pro e per nostra honor, la qual cosa creyem, pus ell nos ho enviava a dir.

—E, jassia que la paraula del missatge fos bona e a plaer de nós, tan solament pus vós nos enviàssets missatge que nós vos veéssem, venríem-vos⁴³⁸ veer a⁴³⁹ esta nuyt. Mas és vespre e al matí venrrem aquí e vós porets ab nós parlar aquelles paraules que us plaurà.

E ell respòs-nos que parlaria ab nós ¶^{58r} del major bé que encara no·ns havia parlat null hom. E nós graïm-li-o molt. E ab aytant partim aquella nuyt la vista.

121. (139)

[DE COM EL REI SANÇ DE NAVARRA OFERÍ AL REI JAUME
SER SUCCESSOR SEU I LI DEMANÀ AJUDA CONTRA CAS-
TELLA]

Cant vench al matí, oïm nostra missa e puys pujam-lo veer al castell. E ell començà a dir en esta manera:

—Rey, creu que vós sapiats o devets saber quanta de honor e de parentesch és entre nós e vós, car no és hom al món que a nós tant atany de parentesch,⁴⁴⁰ levat lo fill de la comtessa de Campanya, qui és nostre nebot. Mas d'aytant tenim que vós nos atanyets més que ell, per ço cor vos amam més, car en ell la amor que nós li fem allogam-la molt mal, car nós faén⁴⁴¹ a ell plaers e amors, se capté molt mal de nós, que parlava e tractava ab nostres hòmens de Navarra que·ns desaperdassen e que ell fos rey. E per ço enviam per vós, que volem més lo regne per vós que per ell ne per altre hom del món. E vull-vos-ho més dir de ma bocha que no que altres fossen entre nós e vós. Però en aquesta manera, que no diguen los hòmens que alcuna cuberta no y havem: que nós volem afillar-vos e vós aytambé que afillets a nós. E és cosa convinent que nós muyram ans que vós, car nós havem bé .LXXVIII. anys⁴⁴² e vós no n'havets .XXV. E aquesta cosa fem per les gents que no·ns tenguen per hom leuger en nostres feyts.

¶⁴³⁸ En CDEV: *volíem-vos*. ¶⁴³⁹ En CDE: *e*.

¶⁴⁴⁰ En C: *hom sots al món no és que a nós tant atany de parentesch*. En Heredia: *car no es hombre*

al mundo que tanto nos atanga como vós. H omet la frase. Optem per la lliçó de DEV. ¶⁴⁴¹ En HC: *faem*; en DE: *faén*, que adoptem. ¶⁴⁴² En C: *ans*.

122. (140)

[DE COM EL REI SANÇ DE NAVARRA S'INFORMÀ DELS DRETS
SUCCESSORIS DEL PRIMOGÈNIT DEL REI JAUME]

E nós, quant oïm la paraula, plach-nos molt en nostre cor e dixem-li que li o grayem molt, que bé semblava que de gran amor li venia. Però que'l pregàvem que no li pesàs e que'ns acordariem ab aquells nobles qui eren ab nós venguts e que al vespre tornar-l'íem veer, e que li respondríem. E lo acort féu-se per aquesta raó: car nós havíem fill de la regina dona Elionor,⁴⁴³ filla que fo del rey de Castella don Anfós, e havíem-lo fet jurar a tots los nobles e als cavallers de Aragó e a les ciutats e a la ciutat de Leyda. E enviam-li don Blasco Maça⁴⁴⁴ e don Atho de Fozes e don Rodrigo Liçana, e que en secret li mostrassen aquesta ¶^{58v} rahó ab aquells que ell hi volrria metre. E foren là e dixeren-li:

—Lo rey nos envia a vós e volem-vos⁴⁴⁵ dir aquestes paraules per ell, car ell no us ho vol dir cara a cara⁴⁴⁶ e envia-vos-ho dir per nós: ben sab lo rey que vós sabets que ell ha .i. fill de sa muller, però partit se és d'ella per manament de l'apostoli, e ha manat jurar aquell fill a sa terra d'Aragó e a Leyda. E la mort dels hòmens és en mà de Déus, car aytantost se moren los jóvens com los vells. E aquest és lo major embarch que ell ha: que ell no li poria tolre son dret en sa vida, que si aquella cosa no fos, sapiats per cert que fort ho volrria e li plauria, car bé coneix que li mostrats gran amor.

123. (141)

[DE COM EL REI SANÇ DE NAVARRA ACCEPTÀ INCLOURE EL
FILL DEL REI JAUME EN EL PACTE DE SUCCESSIÓ]

E sobre açò dix que s'acordaria. E hac en son acort don Sanxo Ferràndez de Montagut e don Guillem Baldoví, qui era ladonchs lo mellor hom e el més poderós de Tudela, e la justícia de Tudela e d'altres qui a nós no membren. E fo aquesta la mellor resposta al segon dia bo matí: que gran cosa era que ell, qui era tan vell, se aventuràs ab .ii^{es}. persones aytals com nós e nostre fill érem; mas, però, per la gran amor que ell nos havia, que u faria, ab que nós lo ajudàssem del rey de Castella, qui li feya tort e qui'l deseretava; e ell, que y metria nostre fill que y fos ab nós en un, que, si ell moria ans que nós, la terra e tot son regne romangués a nós; e, si de nós desavenia e de nostre fill don Amfós, que romangués nostre regne e nostra terra a

¶⁴⁴³ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Al-fonsus primogen[itus Jacomi I] ex Leonora*. ¶⁴⁴⁴ En

C, per error: *d'Alagó*. ¶⁴⁴⁵ En C: *volem*; en HDEV: *volem-vos*. ¶⁴⁴⁶ En C: *cara cara*; en H: *cara a cara*.

ell; e açò: que ell faria jurar sos hòmens a nós primer, e nós que·ls faéssem jurar a ell, que aquesta convinença e aquestes cartes que·s complissen. E vengren a nós los richs hòmens nostres e dixeren-nos com havien parlat ab ell e tractada la manera.

124. (142-143-144-145-146)

[DE COM EL REI JAUME JUSTIFICÀ L'ACCEPTACIÓ DEL PACTE AMB EL REI SANÇ DE NAVARRA]

E, quant nós oïm la paraula, fom-ne molt alegres nós e aquells qui eren ab nós axí mateix. E, ja fos que nos haguéssem a entrar en guerra ab lo rey de Castella, ab tot açò, sí·ns era bo lo pleyt, per .III. rahons: la una, per lo tort que·l rey de Castella li feya molt gran; ¶^{59r} l'altra, que ell havia bé .LXXVIII. anys e que·s metia ab nós, qui érem .II., que cascun podíem tant viure o més que ell, segons dret e segons natura, bé era raó que aquesta ventura nos metéssem ab ell; l'altra, que, pus a tort li feya mal lo rey de Castella e ell nos feya heretar de quant havia, axí com a son fill, que bé·ns podíem metre en aquella guerra per bona raó, pus ell nos feya donació de Navarra e que bé podíem defendre aquella terra de nostre pare, pus que ell nos afillava.

(143) E sobre açò nós pujam a ell ab nostres richs hòmens e trobam ab ell .II. o .III. richs hòmens qui li foren venguts⁴⁴⁷ de novell. E responem-li enaxí: que li grahiem molt la amor e la honor que ell nos havia enviada a dir, e que en aquella manera con los richs hòmens havien parlat ab ell, que u pendríem e u fariem, e que li ajudariem contra lo rey de Castella e contra tot hom qui li volgués fer mal a tort.

E sobre açò emprenem dia tro a .III. setmanes, que ell faés venir los nobles tots de Navara e ells cavallers, e de cada ciutat .X. hòmens ab volentat de tots los altres, que ço que ells [farien], que u atorgaven e u fermaven e u loaven, e de tots los grans vilers, .IIII. hòmens de cada un viler, ab auctoritat de tots los altres que atorgaven ço que ells farien; e que nós faéssem atretal: que enviàssem per los d'Aragó, per los richs hòmens e per los altres, axí com ell hi enviava. E, quant los seus haurien feyt sagrament e homenatge de senyoria e de feultat a nós, que·ls nostres faessen en aquella manera a ell.

(144) E aquell dia nós fom a Taraçona e entram a Tudela, car ell no·n podia exir, ab nostres richs hòmens e de les ciutats, e presem l'omenatge e sagrament de senyoria e de feultat de tots los damunt dits, que après sos dies fóssem rey de Navarra nós o l'infant don Alfonso, si més vivia que nós, e nostra generació per tots

¶⁴⁴⁷ En C: *vengut*.

temps. E en aquella manera feem entrar los richs hòmens en Tudela e los hòmens e els missatgers⁴⁴⁸ de les ciutats, .X. hòmens de cascuna vila, e aquells de la nostra senyoria, que faessen sagrament e homenatge a ell, axí com ell havia fet fer a nós. E encara, que donam .I. hom qui fos per Navarra prenent los sagraments e los homenatges per la ciutat d'aquells qui feyts no·ls o havien. ¶^{59v} E ell aytambé féu-ho fer en nostra terra.

(145) E, feytes aquestes coses, haguem acort nós e ell com nos captendríem del feyt del rey de Castella. E açò foren .IIII. o .V. richs hòmens de la sua part e atretants de la nostra, e haguem-y alguns ciutadans de Çaragoça de la nostra part e de la sua, e aquests juraren mans sobre los sants Evangelis que tinguessen secret e cascun dixés son sen en ço que mellor ne seria. E allongam lo consell tro al matí, que ja era lavors prop de la nuyt, e les grans feynes són mellors de parlar matí, qui fer-ho pot, que en altra hora del dia. E, oïdes les misses bon matí, foren tots aquells qui eren de secret denant lo rey de Navarra e denant nós, per dir ço que havien pensat sobre aquelles feynes aquella nuyt. Car diu Salamó en los Proverbis que la nuyt ha consell. E per ço que mills poguessen pensar tota aquella nuyt, donam-lurs dia al matí.

(146) E, quant vench al matí, dixem nós al rey de Navarra que dixés primer, per ço com era pus antich e sabia més en les coses que nós. E ell començà sa paraula en aquesta manera e dix:

—Rey, en los fets d'Espanya he yo molt a saber per una cosa: car los he vists e són usat de les coses que bé se feeren en mon temps. E hagué ja guerra entre lo rey de Castella e mon pare, e la mercé de Déu, tota via quant⁴⁴⁹ se encontraven los seus ab los nostres, eren bé apreses los navarros, mas tantes eren les sobres, que ells són molts, e nós poch, que allò nos tenia dan. Mas emperò, la mercé de Déu, sol que vos hajam per ajudador, bé som per a ells. E fassam enaxí: ajudar-vos-he yo molt bé e de cor, e vós ajudats a mí axí com vos tench en manera de fill. E, si am-dós nos ajudam bé, véncer-los-em bé ab Déu, que nós tenim lo dret e ells lo tort.

E ab aytant féu fi a ses paraules e dix-nos que nós que y dixésem.

E nós dixem que los richs hòmens sabien més en la frontera que nós no fehiem ne nostres richs hòmens. E sobre açò vench la paraula a don Garcia Almoràvit, que dixeran tots los navarros que ell que y dixés. E dix don Garcia Almoràvit:

—Rey d'Aragó, lo feyt d'esta terra vos diré yo. E saben-y tant o més aquells qui aquí són de Navarra en lo mal que don Lop Díez de Vizcaya fa al

¶⁴⁴⁸ A l'interlineat, amb lletra coetània: *-r-*.

¶⁴⁴⁹ En CDEV: *quant*; en H: *totavia quant*.

rey: que'l mal que fa al regne, al rey lo fa, e fa-o ab lo poder seu, que ha molt gran. E el rey de Castella ha manat a sos hòmens que li ajuden, si mester los ha. Mas, pus tant de bé nos ha feyt nostre Senyor, que la ¶^{60r} vostra amor e la del rey de Navarra ha tant ajustada, havem esperança en Déu que vós amdós o acabarets tot, e honrrarets al rey e a vós en tal manera que a tot lo món plaurà, per lo gran tort que li fan.

E dixeren a don Sanxo Ferràndez de Muntagut que y dixés, e ell dix-li:

—Senyor, ¿què volets àls? Que ço que esperàvem, que nostre Senyor nos faés de mercé, ara ho havem. Que, si vós amdós volets bé pendre aquest feyt, la cosa venrrà a bon cap. E ¿per què us hi diria hom més? Que, pus vós aguisets⁴⁵⁰ bé vostra fahena, el rey e vós per cert acabàrets bé aquest feyt.

E dixem als richs hòmens e als del consell, que y havia molts, que y dixer-sen. E dixeren tots a una veu:

—Açò dit és, e axí ho atorgam tots ço que don Garcia e don Sanxo han dit, e, si bé vós hi volets amdós pendre, que'l fet venrrà a honrrament de vosaltres e nós servir-vos-em axí com millor porem.

E dix lo rey de Navarra:

—Pus que vós volgués que hi dixessen los meus richs hòmens, diguen-y los vostres.

E dix don Atho de Fozes:

—Açò us direm nós, de la part del rey d'Aragó: dats-nos vós, reys amdós, ab què us puscam servir, e yo metré-hi ço que vós me donarets, e el meu que yo y metré vos quitarà de penyora de .V. anys, que pus lo cors hi havem a metre, mal plànyer hi faria l'aver.

E dix don Blasco d'Alagó:

—Senyor, ben vos dien ver los richs hòmens de Navarra que, si vós amdós punyats en la cosa levar bé afortidament, tots quants som ne valrrem més e nós e vós. E pus Déus ha ajustada la vostra amor e la del rey, molt podets fer amdós, si fer-ho volets.

E sobre açò dix don Rodrigo Liçana:

—Prenets consell, vós e el rey de Navarra, que hajats haver per aquells qui us serviran en aquest feyt, que ab los hòmens de valor havets vós e ell a guanyar esta cosa de què ara parlam, e menar-la a bon cap.

E dix lo rey de Navarra:

—Diets vós, rey d'Aragó.

E dixem nós que u faríem.

¶⁴⁵⁰ En CDEV: *haguéssets*; en H: *aguisets*, que adoptem.

125. (147)

[DEL CONSELL QUE EL REI JAUME DONÀ AL REI SANÇ DE NAVARRA SOBRE L'AFER DE LA GUERRA CONTRA CASTELLA]

—Ben sabets vós, rey, que nosaltres, reys, no levam més d'aquest món, quant ve a la hora de la mort, sinó sengles lançols, mas que són de millor tela que los de la altra gent. Mas açò nos roman de més, per lo gran poder que havem, que'n podem⁴⁵¹ servir a Déus e leixar bon preu per les bones obres que farem; ¶^{60v} e, si en aquest segle no les fem, no vendrà altre temps que les puscam fer. E, si vós ho volets, yo us mostraré com porets aquesta guerra vençre, en esta manera: vertadera cosa és que yo he mes tres tanta o quatre tanta companya que vós, més vós havets aver més que yo e pan e altres coses que seran bones a la guerra. E yo profir-vos⁴⁵² aquí que us hi hauré .II. mília cavallers e vós que n'hajats .M., car en vostra terra los podets haver, entre cavallers e hòmens de linatge qui sabran molt bé portar cavall e armes. E enviats missatge al comte de Campanya, vostre cosí, que us venga veer, e pregat-lo que us ajut ab .M. cavallers, que haver-los pot bé. E, si per ventura lo comte de Campanya, quant haurà oïdes estes covinences qui són entre nós, no us volrrà ajudar, hajats-ne vós .II. mília, que, la mercé de Déu, bé havets de quèls podets pagar, e haver no té pro a null hom sinó l'espleta. E zen què'l podets vós tan bé metre com venjar-vos de les ontes que féu el rey de Castella e els seus a vostre pare e a vós? Car per ço serets honrrat [e morrets honrrat], quant que muyrats vós e nós. E dir-vos-he com nos⁴⁵³ en pendrà, si .IIII. mília cavallers havem de linatge e entram per Castella. Los castellans són de gran ufana e ergullosos e tantost combatren-se⁴⁵⁴ ab nós. E aquí no ha algun embarch que la batalla no sia, e ab Déus vençrem-la, car nós tenim dret, e ells, tort. E, pus los hajam vençuts en camp, les aldees de Castella són totes menys de vall e de mur, e entrarà hom per elles axí com hom faria per .I. camp, e barrejar-les-hem. E guanyaran tant⁴⁵⁵ los nostres, que aquells qui no són nostres venrran a nós per lo guany que nós farem e ells faran ab nós.

126. (148)

[DE LA MALA REACCIÓ DEL REI SANÇ DE NAVARRA DAVANT LES PARAULES DEL REI JAUME]

E ell respòs-nos molt mal e molt brau, e dix-nos que faéssem nostra faena a nostra guisa e ell faria la sua guisa. E, quant nós oïm aquesta resposta, pesà'ns molt e

¶⁴⁵¹ En C: *poden*. ¶⁴⁵² En CDEV: *profir*; en H: *profir-vos*.
 ¶⁴⁵³ En C: *vos*. ¶⁴⁵⁴ En C: *combatren-se*. ¶⁴⁵⁵ En CDEV: *tots*.

dixem-li que tot ço que nós li deýem devia pendre en bé, car nulla re no li haviem mostrat sinó a honor sua e a honrrament seu, e per ço que cobràs ço que perdut havia. E sol los seus no li gosaven re dir ne res contrestar, sí que nós dixem a don Sanxo Ferrando:

—E tan mal o fets, com no deïts la veritat a vostre senyor.

E ell dix:

—Fets-ho vós, axí com ho havets profert aquí al rey, e, si ¶^{61r} Déus ho vol, serà tot a profit e a honrrament de vós.

E per la covinença qui era entre nós e ell no li volíem contrastar, e leixam-lo passar tro al matí. E dixem que altre dia haviem parlar sobre açò. E, ab aytant, partim-nos com lo veem somogut.

127. (149–150)

[DE COM EL REI JAUME HAGUÉ D'ABSENTAR-SE DE NAVARRA]

E, quant vench en l'altre dia, tornam-lo veer e enviam-li a pregar que·ns en prestàs .C. mília sous. E ell dix que sí faria, ab que nós li u asseguràssem. E fo axí lo plet entre nós e ell: que li liuràssem Ferrera e Ferrelló e Pena Redona e la Faxina,⁴⁵⁶ e que·ls nos prestaria. E dixem que·ns plahia molt.

E presem dia que nós que li haguéssem a la Paschua .M. cavallers e aenant a Sent Michel, altres .M., e que ell que faria en tal manera que nós que li hauríem en què grahir; e ell que hauria los altres .M. E partim-nos d'aquí sobre aquestes paraules.

E, quant vench a la Paschua que nós nos devíem veer ab ell, a nós exiren altres affers, que haguem a passar en aquell temps a Mallorques,⁴⁵⁷ e haguem-nos a tardar de veer nós ab ell bé per .II. meses, que no poguem ésser a la sua vista. E, quant nós vinguem, ell nos cuydà metre en colpa, e, ans que nós lo veéssem, vench-nos .I. cavaller qui havia estat ab ell bé .XXI. any e era nostre amich e havia nom Pero Exeméniz de Vallterra, e dix-nos:

—Ara veurem què faretz, que en tort vos vol metre el rey de Navarra, que li tenitz per ço quan no vinguets al dia que haviets emprés ab ell.

E dixem-li nós a don Pero Eximéniz:

—Graesch-vos-ho molt, car m'o havets fet saber.

E al matí veem-nos e nós dixem-li:

—Nós som venguts aquí per veer-vos, e pregam-vos que no·ns tingats en mal, com no som venguts al dia, car haviem a fer coses per pro d'aquest fet, per ço que mils vos poguéssem ajudar.

¶ ⁴⁵⁶ Heredia adopta per a aquests topònims les formes aragoneses *Ferrera*, *Ferreión*, *Penya*

Redonda i *la Faxina*, respectivament. ¶ ⁴⁵⁷ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Mallorca*.

E dix ell:

—Pot ésser, mas però no'ns atenenés al dia.

E nós dixem-li:

—E si més val açò que si fóssem venguts al dia per a nós e per a vós, no us deu pesar.

(150) —Ara —dix ell—, mostrats-nos la més valença, e puys entendré-ho.

E nós dixem:

—Bé havem guanyats nós per aquella tarda .CC. cavallers, los quals hauréts a vostra ajuda. Mas digats-me vós: ¿havets-vos aguiats los .M. cavallers? Que nós no trobam ¶^{61v} en tota Navarra pus de .CCC. cavallers adobats, e yo hauré-us-en .M. E si vós, de qui és lo fet, no us sots aguisats⁴⁵⁸ ne n'havets res donat, ¿per què'n blas mats a mi, qui us tench apparellats los mil cavallers, si'ls volets? E desafiare lo rey de Castella, sols que vós hajats los altres .M.

E sobre açò dix ell que s'acordaria, e nós anam-nos-en.

E nós, qui devallàvem del castell de Tudela, trobam un cavaller de don Garcia Almoràvit, qui aduhia manament al rey, per ell e per Johan Pérez de Baztà,⁴⁵⁹ qui eren en la frontera, e dix:

—Senyor, yo són vengut aquí ab manament al rey e he estat aquí bé .IIII. dies que no l'he pogut veer.

E dixem nós:

—¿E quin manament aportats?

E ell dix:

—Sí Déus m'ajut, senyor, diré-us-ho, que tant havets ab lo rey, que no us ho vull cubrir: envien a dir al rey los richs hòmens que, si'ls enviava .CC. cavallers, que vençrien don Lop Díez de Viscaya e que guanyarien⁴⁶⁰ sa guerra, e que en açò no dubtàs.

E nós dixem que li o diríem, mas que no li ho podíem dir lavors, que exits érem del castell, mas que li u diríem a la tarde.⁴⁶¹

128. (151)

[DE COM EL REI JAUME S'ADONÀ QUE EL REI SANÇ DE NAVARRA NO S'INTERESSAVA PELS SEUS AFERS]

E tornam a la tarde al rey e dixem-li:

—Rey, ¿per què fets açò? .I. cavaller ha aquí a la porta, qui ve de don Garcia Almoràvit e de aquells qui són en la frontera, e de vostra⁴⁶² maynada, e diu que

¶ ⁴⁵⁸ En CDEV: *no havets aguiats*; en H: *no us sots aguisats*. ¶ ⁴⁵⁹ En CDE i Heredia: *Baschà*; en H: *Bastà*; en V: *Bascà*; en Marsili: *Bazta*,

que adoptem. ¶ ⁴⁶⁰ En C: *guanyaria*. ¶ ⁴⁶¹ En CDEV: *a la tarde*; en H: *al vespre*. ¶ ⁴⁶² En C: *nostra*.

bé ha .IIII. o .V. dies que no és pugut entrar a vós. E yo diré-us lo missatge, que bones noves aporta.

E dix ell:

—¿Què noves?

E dixem nós:

—Per bona fe, dir-vos-ho-he. Mas no digats que yo us ho haja descubert. Diu que ab .CC. cavallers que haver poguéssets e que·ls lurs enviàssets a la frontera, que ab aquells vençrien don Lop Díez, e, sol que don Lop Díez fos vençut, vostra guerra seria finida. E fets-lo entrar aquí denant vós.

E dix ell:

—Parle yo ab vós. ¿E no sabets vós açò què és? Tots los richs hòmens nos van falssament e volen trer diners de nós.

E nós dixem-li:

—No us demanen diners, mas demànan-vos .CC. cavallers; e enviats-los⁴⁶³ vós là, que y perdrets, si gran honrrament ne podets haver, que per ventura null temps no n'haurets tal lans com are·n podets haver. E yo anar-hi-hia de grat ab ¶^{62r} .LX. cavallers que he aquí, mas encara no he desafiat lo rey de Castella. Però, sí trobarem alguna escusació: fets metre apellido a la vila, e yo manaré als meus que siguen als que vós metrets per caps e dar-lus-he què menjar per a .VIII. dies, e faran⁴⁶⁴ ço que manarets.

E ell dix:

—No us ha de veer.

E, com veem que ell no havia cura dels seus fets, haguem-nos-en a leixar, e dixem (que):

—No roman per nós que no y fassam nostre poder.

129. (152)

[DEL TRENCAMENT DELS PACTES AMB EL REI SANÇ DE NAVARRA]

E, quant veem que ell no y donava altre recapte, anam-nos-en a casa e parlam ab nostres richs hòmens. E dixem-lus:

—Vejats com nos és pres.

E contam-lurs les paraules axí com eren estades. E dix-nos don Blasco:

—Senyor, pus lo rey no ha cura de sa fazenda, per què n'havets vós major cura que ell? Partits-vos demà d'ell e deÿts-li que, com ell vos haurà mester, que us trobarà aparellat, sol que ell hi fassa aquell compliment que ha emprés ab vós.

¶⁴⁶³ En CDEV: *per enviar-los*; en H: *enviats-los*, que adoptem.

¶⁴⁶⁴ En CDEV: *fassam (façam)*; en H: *faran*.

E dixem nós e tots los altres:

—Bé diu don Blasco e fassam-o axí.

E, quant vench al matí, pujam al castell e dixem-li que ell, faén aquell compliment que'ns havia promés, que'ns trobaria apparellats ab los .II. mília cavallers, e que açò era en sa mà, e que no romandria en nós. E estiem aquí .I. dia e puy tornam-nos-en.

130. (153-154-155-156)

[DE L'INICI DE LA CONQUISTA DE BORRIANA]

E, cant vench que fom fora de Tudela e fom en Tahust, acordam-nos que, pus aquest rey⁴⁶⁵ no faïa⁴⁶⁶ bon cap en la nostra fazenda ne en la sua, que anàssem en terra de moros e que preséssem Borriana. E manam dia als richs hòmens que fossen ab nós a Terol a entrada de maig, e al mestre del Temple e aquell de l'Hospital e a aquell d'Uclés e al de Calatrava, qui eren en nostra terra. E, sobre açò, algun no'n vench al dia que nós havíem manat que fossen en ^{62v} Terol. E vench-nos lo bisbe de Saragoça, qui havia nom en Bernat de Muntagut, e don Pero Ferràndez de Sagra e hòmens de nostra maynada, e don Exemén Pérez d'Arenós, qui era de nostra maynada, e fom tro a .CXX. cavallers e el consell de Terol.

E, al tercer dia que exim de Terol, anam-nos-en albergar a Xèrica. E, nós estan en Xèrica, exiren-nos de .DCC. tro a .DCCC. moros, e no gosam albergar en la vega de Xèrica e albergam endret lo castell de Xèrica. E els moros vedaven que no gosaven entrar los christians a la vega, e defenien-ho ab ballestes e ab lances, sinó als camps qui eren prop de nós. E sobre açò haguem acort la nuyt que talàssem sobre la vila contra Viver, e que lexàssem .XXX. cavalls armats a aquells qui romandrien en les tendes, qui eren entrò a .M. hòmens, e ab los altres que anàssem talar sobre la vila, e feem-ho. E los moros sentiren los cavalls armats e no y osaven exir. E en altre dia talam dejús la vila e d'aquella manera com dessus havíem feyt, lexan⁴⁶⁷ los cavalls armats en les tendes.

(154) E, nós vinent de la tala, vench en Ramon Çavella,⁴⁶⁸ comanador de Aliaga, e .I. altre frare del Temple, comanador, de qui no'ns membre lo nom, e entraren per la host aforrats en los cavalls, ab les lances en les mans, e vengren a nós. E nós aquí mateix enviam per los bisbes e per los richs hòmens e per los bons hòmens de Terol e per los de nostra maynada. E ells dixeran axí:

¶ ⁴⁶⁵ En H, per error: *feyt*, però *rey* en CDEV i *rex* en Marsili. ¶ ⁴⁶⁶ En CDEV: *faria*; en H: *fehya*. L'original podria ser: *faïa*. ¶ ⁴⁶⁷ En C: *lexam*; en H: *lexan*. ¶ ⁴⁶⁸ En C: *Çamenla*; en H: *Samenla*; en

DE: *Çameula*; en Marsili: *Zamenia*; en Heredia: *Çamela*. El mateix personatge és, en el cap. 201 de C: *Çavella*, que adoptem. Segons Soldevila, podria ser *Ramon Canella*.

—Senyor, saluden-vos molt los maestres del Temple e de l'Hospital e el comanador d'Alcaniz, qui són aquí, ab tot lo consell d'Alcaniz, e de Muntalbà, e dien que han estat al Puig de les Pasqües,⁴⁶⁹ qui és davant Murvedre per .II. milles, e han estat aquí axí com vós lurs o manàs, per .II. dies, e corregren a Vall de Segon;⁴⁷⁰ e ara són aquí e pregunten-vos que anets tost, que si no, no y porien romanir, que ells són poch e el poder de València és gran.

E sobre açò dixem que'ns acordariem, e ells exiren fora la tenda, dient plament que, si no y anàvem, que se'n tornarien.

(155) E nós haguem nostre acort, e tuyt dixeren:

—Bo és (a)que'ls acorregats e que anets là.

E ab la resposta que'ls feem, anaren-se'n. E puyt nós dixem:

—¿Com serà de ¶^{63r} aquests blats tan bels que tenim denant nós e que no'ls talem, e que'ls sarrahins nos veden per força, que no'ls puxam talar? Enviem-lurs a pregar que'ns esperen .I. dia e que a l'altre⁴⁷¹ serem ab ells. E yo mostrar-vos-he com los talem.

—Sí m'ajut Déus —dixeren tots a una mà—, bo és que no us hic partiscats tro que'ls hajats talats. Mas, ¿com se talaran?

—Yo us ho diré —dixem nós—, com. Yo no fuy anch en aquesta frontera e semble'm que aquests sarrahins saben d'armes e que'n són molt maestres. E les armes han una custuma, que manera és de luytador:⁴⁷² que ab la manya que hom li parà, si altre sab bé⁴⁷³ desaparar, que'l⁴⁷⁴ derrocarà.⁴⁷⁵ E aquests cavallers nostres no han sinó les lances, e els sarrahins han lances e ballestes e corren millor que ells. Mas yo us diré com los talem, que no u poran defendre: metam .XX. cavalls armats en aquella carrera [dessús e altres .XX. en aquella carrera] dejús e liurem los escuts als escuders, e ells ballesters vinguen a les espatles dels escudats, e els taladors, dels ballesters.

E feem-ho en aquella manera que haviem emprés. E, quant vench al maytí, talam-los tots, car conegren los moros que, si's defenessen, la tala fora a major pro de nós e a dan d'ells. E talam-los tots, de .II. camps enfora.

E, l'altre dia bon matí, anam albergar a Torres Torres e talam-los tots aquell vespre. E d'aquí feem saber, per adalils, als maestres, que nós veníem.

(156) E, quant vench al matí, oïda nostra missa, entram-nos-en per Vall de Segon a enjús, e aquí trobam lo mestre del Temple e de l'Espital e el comanador d'Alcaniz e de Muntalbà, e tots emsemps anam assetjar Burriana.

E el seti de Borriana fo migant maig. E aquí fem .I. fonòvol e .I. manganel. E els sarrahins qui eren laïns exien a torneig a vegades. E quant vehien que

¶⁴⁶⁹ En CHDEV: *Pascues*; en Marsili: *Pascharum*; en Heredia: *Pasquas*. ¶⁴⁷⁰ En DEV: *Segó*.
¶⁴⁷¹ C omet: *al*. ¶⁴⁷² En CDEV: *luytador*; en

H: *luytar*. ¶⁴⁷³ En CDEV: *sap*; en H: *sap bé*.
¶⁴⁷⁴ En C: *que'ls*. ¶⁴⁷⁵ En CDEV: *derroca*; en H: *derrocarà*.

s'acostaven moltons a la vila ne bèsties, exien-hi a vegades .C. a peu e a vegades .VII. hòmens a cavall que y podien ésser. E anans que y exissen, metien ballesters, que, si la host brocava, que·ls faessen dan a aquella porta on venrien. E a vegades tollien una partida del bestiar e metien-los dins, e a vegades los de la host tollien-lo-lurs. E vedam als de la host que null hom no gitàs a pàxer ne bèsties ne moltons entre la host e la vila.

E un dia, mas no·ns membre bé de qual companya de la host eren, havie-y .VII. ¶^{63v} bèsties, entre rocins e bèsties mulars, e exiren aquells .VII. a cavall per aquella porta qui és contra València, e meteren-les-se davant. E un cavaller de la host, per nom en Guillem Dasín,⁴⁷⁶ qui era ab don Blasco d'Alagó, venia de la erba a guardar ab⁴⁷⁷ sos hòmens; e era en son cavall, e son perpunt vestit, e .I. escuder qui li tenia les armes de prop. E pres ses armes e son capell de ferre e exí contra aquells sarraïns qui metien les bèsties, e, si lavors les volgués defendre, que les pogera bé defendre, que la host li acorria; e no li bastà son cor que·s metés bé ab ells. E meteren-se'n les .III. e les .IIes. tornaren-se'n a la host.

131. (157)

[DELS NOBLES QUE HI HAVIA EN LA HOST I DE L'ARDIT QUE PROPOSÀ MESTRE NICOLOSO]

Ara volem dir los nobles qui eren en la host.⁴⁷⁸ Era aquí, primerament, don Ferrando, nostre oncle, e el bisbe de Leyda, (e) en Berenguer d'Eril, e de Tortosa, e el mestre del Temple e de l'Espital, e era-hi don Blasco d'Alagó e en Guillem de Cervera, senyor qui fo de Juneda, e en Guillem de Cardona, frare de don Ramon Folch; e era-y don Rodrigo Liçana e don Pero Ferràndez de Çagra, senyor d'Albarrazí, e don Exemén d'Urrea e don Blasco Maça e don Pero Cornell e en Bernat Guillem, pare d'aquest qui ara és, e era nostre oncle, e el prior de Sancta Christina e els comanadors d'Alcaniz e de Muntalbà e el consell de Darocha e de Terol. E puy vengren los de Calatayú e foren-y los de Leyda e de Tortosa; e els de Çaragoça venien, mas abans fo presa Borriana que y fossen.

E vench-nos .I. mestre d'Albanguena, qui havia per nom Nicoloso, qui féu lo trebuquet nostre de Mallorques, e dix-nos:

—Micer, no us cal estar ací si vós no u volets, per pendre aquest loch, que vós lo podets haver si us volets a .XV. jorns.

¶⁴⁷⁶ En CDEV: *Dasín*, però en H: *Dasí*. L'ometen Marsili i Heredia. La població és Asín.

¶⁴⁷⁷ En CDEV: *guardar*; en H: *gardar ab*.

¶⁴⁷⁸ Al marge inferior, amb lletra del segle XVI: *nobiles*.

E demanam-li nós en qual manera, e ell dix:

—Dats-me fusta, que molta n'è aquí de ledoner, e d'uns arbres e d'altres, e yo fer-vos-he .I. castell de fust d'ací a .VIII. jorns; e fer-l'em anar là, axí com vos sabets que feem a Mallorques⁴⁷⁹ anar los trabuquets.

E dixem nós que veritat deya, mas que'n volíem haver consell ab los richs hòmens.

¶^{64r}

132. (158)

[DEL PROJECTE DE CONQUISTAR BORRIANA AMB UN CASTELL DE FUSTA]

E enviam per los richs hòmens e per los barons e per los bisbes e per don Ferrando, que vinguessen a nós. E dixem-lurs:

—Aquí ha vengut .I. maestre a nós, qui fo ab nós en lo fet de Mallorques e feu lo nostre trebuquet, e d'aquí a .VIII. jorns diu que haurà feyt .I. castell de fust ab què porem pendre la vila de Borriana.

E dixem-lurs encara que açò haviem nós ja vist e sabíem per cert que, si el castell se feés, que's compliria tot l'àls. E dixeren-nos ells en qual manera se poria fer. E dixem-lurs nós:

—Yo sé bé la manera. Mas trametam per lo maestre e ell dirà-us-ho.

E, mentre que ell venia a nós, nós lurs dixem la manera com se podia fer, axí com haviem vist fer a Mallorques:

—Lo castell de fust sí haurà .II. vases de cada una part, e seran .IIII., menys .II. altres que n'haurà en la frontera de cada una part, davant e detràs, e aquelles fermanan los vases. E fer-lurs-ha .II. solells, la un en la migenia del castell e l'altre sus alt; e en l'alt seran la meytat ballesters e hòmens qui apedregaran aquells sarrahins qui pujaran al mur, e puy pujaran los christians per aquella torre derrocada,⁴⁸⁰ e ells no ho poran defendre, per les ballestes e per les pedres qui seran en lo castell. E el castell serà en l'estrem del vall e axí porà's pendre la vila.

133. (159)

[DE COM ES CONSTRUÍ EL CASTELL DE FUSTA]

Puy vench lo maestre e dix-lurs-ho en aquella manera que nós lurs ho haviem dit. E tots dixeren que's faés lo castell, e nós que'l faéssem fer e que'l cuytàssem

¶⁴⁷⁹ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Mallorca*.

¶⁴⁸⁰ En CDEV: *de corrotada*; en H: *derrotada*.

com abans poguéssim. E nós logam maestres que havia aquí e feem tallar fusta e feem-la adur a la host e feem fer nostre castell. E el fonèvol per tot açò no's lexava que no tiràs. E de dins tiraven .IIes. algarades que y havia molt bones, però tant havíem de⁴⁸¹ cledes encledat lo fonèvol, qui era baix, e, puys que començà de tirar, les algarades cessaren, que no tiraven tant, que havien paor del fonèvol. E, quant fo feyt lo castell de fust, haguem nostres parats bé untats e bé adobats, bé .C. E féu lo mestre fermar ¶^{64v} .IIes. àncores en terra, ab un mantell de cledes qui anava davant, e feem fermar, a la ora⁴⁸² del vall, a escudats e a hòmens guarnits, los ferres de la ànchora per terra, de dins, ab maces, e per la rodeta de la àncora feem fermar sengles estaques grans e ferres per cada una ab maces de fust. E en aquelles estaques ligaren les talles⁴⁸³ per on devia córrer lo castell de fust, e dix-nos lo mestre que al matí haguéssim hòmens qui'l tirassen, que ells lurs mostraria com iria tro là.

134. (160-161)

[DE COM ES DISPOSÀ L'ATAC A BORRIANA AMB EL CASTELL DE FUSTA]

Cant vench que'l sol exia, cavalcam en una bèstia e anam a la host de Darocha e de Terol, que'ns enviassen cada una .CC. hòmens, e ells sempre de mantinent enviaren-los-nos. E dixem nós:

—Maestre, ¿havets totes vostres coses aparellades?

E ell dix que adés les hauria aparellades, que endreçava les cordes per a les talles. E nós dixem:

—Maestre, per mon consell vós aturarets lo castell de anar tro a .II. dies.

E ell dix:

—Micer, e ¿per què?

—Per aquesta rahó —dixem nós—: car ells han .II. algarades e, si les drecen contra lo castell de fust, lo castell no ha alguna empara, e donaran en ell axí com en .I. taulat.

E dix ell:

—Si a vós plau, lexats-lo anar, que, si n'hi havia .X., no daria per elles més que per .I. formiga.⁴⁸⁴

¶⁴⁸¹ Afegit a l'interlineat, amb lletra coetània: *de*. ¶⁴⁸² En H, per error: *prop la era*. El mot és interpretat bé per V (*la vora*), però no per DE (*la hora*). ¶⁴⁸³ En H, per error: *cales*, però *talles* en CDEV. ¶⁴⁸⁴ En CDEVN: *.I. formatge*, però en H: *una formiga*. Heredia adopta *un dinero* i Marsili, *nullum possunt dare nocumentum*, és a dir, 'un va-

lor nul'. L'accepció que té *formiga* en la locució «dar per elles més que una formiga» del *Llibre dels feits* es pot relacionar amb l'accepció que té el mateix mot en la locució «no ser senyor d'una formiga» que utilitza sant Vicent Ferrer en un sermó de Quaresma predicat a València, adduïda per Jordi Colomina (2021: 911).

E dixem-li nós:

—Si vós o volets, huy en aquest jorn lo poríem guarnir, e yo enviaria molts⁴⁸⁵ porters a la mar e hauríem⁴⁸⁶ los rests que y són e les gúmenes dels lenys; e hauríem-ne⁴⁸⁷ pro de .XXX.; e, ab través de fust que hajam, metrem-les sus al cap del castell de fust, e exiran defora bé tant com una brassa, e puy ligar-los-hi-ha hom e penjaran d'aquí enjús, e estoldran⁴⁸⁸ lo colp de la algarada.

E ell dix:

—Misser, no us cal, que no és aquest loch per fer aquexes maestríes.

E dixem nós:

—Vós hi sabets més en aquesta cosa que yo e pus vós ho tenits per bo, no us hi contrastaré.

(161) E metem-hi mans e feem los hòmens pendre a les cordes e cridam «Ayós», axí com fa hom al varar de una nau o al traure, e mogueren lo castell. E, quant hac anat una peça, aturà's per los vases, que no poch anar. E sagetes venien e ferien-nos-en bé unes .IIII. sempre, de mantinent. E nós anàvem ab nostre perpunt vestit e nostre gonió e nostre capell de ferre al cap e nostre escut, escudan-nos, e bé uns .XX. escudats qui escudaven los qui tiraven. E teníem-los nós tan ¶^{65r} a prop que aquells qui eren ferits no lexàvem partir de les cordes, mas fahíem-los aseure e fehíem-los cobrir, e puy fahíem-los enviar cubertament, sí que bé'n feriren de .VIII. tro a .X., sí que no'ls podíem escudar tant que les sagetes no's metessen entre los escuts que tenien los hòmens. E, quant haguem levat lo castell de fust bé tro a mige via d'açò que havia a anar, dix el mestre:

—Fet-ne partir los hòmens, que gran dan hi fan, e yo aguizar-los-he en tal manera que, quan esguardaran,⁴⁸⁹ a l'alba,⁴⁹⁰ denant si'l trobaran, ab que vós me donets gent comptada e hòmens sabuts, qui suau fàçan mon manament.

E yo dix-li que deya fort bé. E partim-nos axí, sí que no y hac algun que allí fos que tant begués en tot .I. dia com aquella hora, sí que .IIes. copes grans de vi⁴⁹¹ ayguat beguem ans que haguéssem menjat, per la gran set que havíem. E anam-nos-en a menjar.

¶⁴⁸⁵ En C: *més*; en DEV: *mos*; en H: *molts*. ¶⁴⁸⁶ En C: *haurien*. ¶⁴⁸⁷ En CDEV: *haurien-ne*; en H: *hauríem-ne*. ¶⁴⁸⁸ En DEVN: *estoldran*, que adoptem; en C: *escoldran*; en H: *estolran*. ¶⁴⁸⁹ En CDE: *es-*

guardaran; en H: *quan se guardaran*. ¶⁴⁹⁰ En C: *la berade*. La lliçó correcta deu ser la del ms. H: *a l'alba*, que Heredia confirma: *en el alva*. ¶⁴⁹¹ En C, per error: *un*.

135. (162)

[DE COM ELS SARRAÏNS DE BORRIANA COLPEJAREN AMB
PEDRES EL CASTELL DE FUSTA]

E en açò que fehiem no·ns ajudà algun ne·ns ho proferí. E, quant vench que nós menjàvem, cessà lo fonèvol de tirar. E els sarrahins meteren mà per la millor algarada que havien e feriren-hi bé .X. colps ans que nós haguéssem menjat. E pesave'ns tant que qui·ns ferís a punyades en les costes no·ns pesara tant com los colps que oïem dar, mentre menjàvem, en lo castell de fust. E enviam per lo maestre que vingués a nós quant hagués menjat. E, quant fo vengut, dixem-li:

—¿E no valgre més que haguéssets feyt ço que yo us dehia e que faéssets al meu consell, que ara, quant és rere consell?

E sobre açò no trobam hòmens qui y volguessen anar de dia, que·l ne tornassen⁴⁹² atràs, en loch on no y poguessen tochar, e que aquí l'adobassen.⁴⁹³ E lexiem-lo aquella nuyt axí deseparat, e tota la nuyt no y fahien sinó tirar les algarades, que bé hi donaren plus de .C. colps.

136. (163)

[DE COM S'ABANDONÀ EL CASTELL DE FUSTA]

E, quant vench al maytí, veem que·l nos trencaven tot si y romasés; e enviam-li a dir, ans d'alba, que investís les cordes en les talles, que nos hi seríem al maytí e que·l ne tornaríem. E feem ||^{65v} armar tota la nostra companya. E, quant vench al maytí, ans del sol exit, feem-lo tirar a ençà, contra la host, tant que les algarades no y pogren bastar. E veem, nós e els altres, que aquell castell no·ns tenia pro, car n'i havia molt descordat⁴⁹⁴ per los colps de les algarades, e deseparam-lo e d'aquella hora a avant nós no volguem usar d'aquella maestria de aquell castell. E fo acort de nós e dels richs hòmens e dels bisbes que tiràs nostre fonèvol e que faéssem caves; e que axí l'auríem, e no y hauria embarch algun. E tirà lo fonèvol e l'almanganell e faem les caves.

¶⁴⁹² En CDE: *tornàssem*.

¶⁴⁹³ En CD: *adobàssem*.

¶⁴⁹⁴ En CDEV: *destorbat*.

137. (164)

[DE COM EL REI JAUME ACONSEGUÍ QUE ELS MERCADERS
BERNAT DE SANTA EUGÈNIA I PERE MARTELL RESPON-
GUESSEN PEL LLOGUER DE DUES GALERES]

E, en tant, vengren dues galees de Terragona, e la una era d'en Bernat de Sancta Eugènia e l'altre era d'en Pere Martell.⁴⁹⁵ E nós no haviem galea alguna, e haguem paor que'l rey de València armàs .II. o .III. galeas e que donassen salt a la vianda que venia de Tarragona e de Tortosa. E donaren-nos per consell los mariners, e aquells qui sabien de mar, que aquelles galees nos retinguéssem e que no les lexàssem per res.

E nós anam-nos-en a la tenda del mestre del Temple e enviam per ells e pregam-los que en totes guises, pus les galees eren aquí, que y romanguessen,⁴⁹⁶ e que pagariem ço que havien costat d'armar e dar-lurs-n'íem encara molt més. E ells dixeren que molt lurs havien costat e que'ns pregaven que les ne lexàssem anar e que no perdessen ço que dat hi havien. E nós dixem-lurs:

—En Bernat, vós sots tal hom e tan honrrat, e en Pere Martell hom bo de ciutat, per què devets guardar tota via ma honrra. ¿E per quant volríets vós que'ns partíssem d'ací e que no prengués aquest loch? Lexem estar lo dan e la onta que yo y pendria, e tota ma host; que yo hage mon regne ab qui yo he contrastat e destret Aragó e Cathalunya d'aquells qui's levaven contra mi, e vençut lo comtat d'Urgell e Mallorques, e aquest sia el primer loch del regne de València que yo he assetjat; e que d'aquí'm levàs, no u faria; però a fer se hauria si no havia què menjar. Per què us prech per Déus e per la naturalea que havets ab mi que no'm vullats fer tan gran dan ne tan gran onta.

¶^{66r}

138. (165)

[DE COM EL REI JAUME LLOGÀ LES DUES GALERES AMB LA
FIANÇA DELS MESTRES DEL TEMPLE I DE L'HOSPITAL]

E dixeren que s'acordarien e foren parladors entre nós e ells mentre s'acordaven. E vench a açò: que'ns havien a costar .LX. mília sous e que hom los pagàs de la altra part. E nós dixem-lurs:

—Nós lurs darem de bon grat, los .LX. mília sous. Mas que ells diguen que'ls lurs pach ací, no u poria fer, que .M. sous no'ls en poria ara pagar, si donchs

¶⁴⁹⁵ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Bernat de Sancta Eugènia, Pere Martell.*

¶⁴⁹⁶ En C: *romanguéssem.*

hom no·ls me prestava, o si donchs no·n metia penyora cavalls o altres coses; e aquí no és ara hora de metre penyora cavalls.

E proferim-los penyores, e dixeren que per res del món no u farien, si no·ls metíem fiança el mestre del Temple e de l'Espital. E nós pregam-los⁴⁹⁷ que·ns en fessen⁴⁹⁸ fiança. E dix lo mestre de l'Espital:

—Guardats-me'n vós, que yo hi entraré.

E dix lo mestre del Temple, per nom Ramon Patot, que no havien acostumat d'entrar fiança per rey ni per altre hom.⁴⁹⁹ E partim-nos axí aquella saho. E dix lo mestre de l'Espital:

—Yo parlaré ab lo mestre del Temple e veurem què·n porem fer.

E dix lo mestre:

—¿Per què nós no fem una cosa: que façam aquesta fiança al rey e que ell⁵⁰⁰ que·ns confirm les cartes que havem de son linatge e valrà·ns més que si·ns havia dats .C. mília sous?

E dix lo mestre del Temple que·s ne aconsellaria ab sos frares; e els frares consellaren-li-o, e puys dix que u faria.⁵⁰¹ E vench-se'n a nós lo mestre de l'Espital e dix:

—Qui us ho dona tot acabat, ¿grahir-ho-ets a hom?

—Hoc —dixem nós—.

—En tal guisa pot ésser acabat: axí és que·ns fassats .I^a. carta que vós que·ns confirmats aquelles cartes que havem de vostre linatge, e puys axí fer-ho em.

E nós dixem:

—Sapiats, mestre, que no u faré, que sobredemanats gran carta.

—E, diable! —dix lo mestre—. Estrany hom sots! Digats-ho e no·n fassats res.

E nós dixem:

—Ab aquest mot que y metats, fer-ho-he. Però bo seria que y fos altre, que yo són rey e vós sots mestre de l'Espital.

E dix ell:

—Si y metets altre, tot serà afollat, que pro hi ha de vós e de mi; que, si u sab lo mestre del Temple ne els frares, no·n farà⁵⁰² res.

—Ara —dixem nós—, sia feyt. Mas membre-us que, si venia en altre loch, que us membràs que açò havia fet ab vós.

¶ ⁴⁹⁷ En C: *pregam-lo'n*; en H: *pregam-los-en*.

¶ ⁴⁹⁸ En C: *en fes*; en DE: *en faessen*; en N: *en fassan*; en H: *entrassen*.

Reconstruïm a partir dels diversos testimonis.

¶ ⁴⁹⁹ Des de *e nós pregam-lo'n...* fins a *altre hom*, el fragment presenta una altra coloració en la tinta, perquè va ser afegit amb posterioritat pel copista.

¶ ⁵⁰⁰ En C: *ells*.

¶ ⁵⁰¹ Afegit al marge dret amb lletra coetània: *e puys dix que u faria*.

¶ ⁵⁰² En C: *faran*.

[DE COM L'INFANT FERRAN I PART DE LA NOBLESA D'ARAGÓ PROPOSAREN AL REI JAUME D'ABANDONAR EL SETGE DE BORRIANA]

E sobre açò ajustam-nos e feem venir en Bernat ^{¶66v} de Sancta Eugènia e en Pere Martell e donam-lus fiances los dits mestres e retinguem les galees. E vench-nos conduyt per mar, pus sabien que les galees haviem, tant, que prou⁵⁰³ bastament ne havia en la host.

E sobre açò dix don Ferrando, nostre oncle, que volia parlar ab nós, ell e una partida dels richs hòmens, al matí, e dixem nós que·ns plahia. E, quant vench al matí, vengren a nostra tenda e vench-hi ell e don Blasco d'Alagó e don Eximén d'Urrea e don Rodrigo Liçana e don Blasco Maça. E guardaren-se dels bisbes e dels richs hòmens de Cathalunya, d'aquesta paraula que·ns volien dir; e clamaren don Exemén Pérez de Taraçona e lo justícia d'Aragó tan solament que y fossen ab nós, car eren de nostra maynada.

E comenaren la paraula a don Blasco d'Alagó e que la dixés. E ell començà en aquesta manera:

—Senyor, don Ferrando e nós som venguts aquí ab vós per servir-vos en aquest feyt de aquest seti que vós havets fet en aquest loch de Burriana. E és vera cosa que·ls reys molt comencen de fer e de provar [grans coses], com vós havets feyt de acercar aquest logar, però totes les coses que·ls reys comencen no's poden acabar axí com ells volrrien, car, si tot ço que vosaltres, reys, volrriets, se acabava, totes les terres del món serien vostres. Ara, en aquest feyt de Burriana, veem nós gran embarch, axí que·ls concells no podets aquí retenir, que anar-se'n volen per segar les messes, ne els richs hòmens no yc han què menjar. E, no volríem que us o haguéssem a dir, que no havem què menjar,⁵⁰⁴ e que·ns en hajam a anar poch a poch; e vós que romangats aquí en tal manera que us ne hajats a levar a onta e a escarn de vós. E, si a vós plahia, poríem aguizar en tal manera que·n poríets haver gran haver e, altra raó,⁵⁰⁵ quant ho hauríets mellor aguizat, porets-la pendre, si Déus ho vol, e nós ajudar-vos-em, que us donarà tant del seu lo Ceyt,⁵⁰⁶ que vós⁵⁰⁷ porets desfer la messió, a vós e a vostres richs hòmens, la qual havets feyta en estar e en venir aquí.

¶ ⁵⁰³ En C: *pro*; en DEV: *prou*; H l'omet.

¶ ⁵⁰⁴ Al manuscrit apareix duplicat: *E no volríem que us ho haguéssem a dir, que no havem què menjar*, i al marge esquerre s'indica, amb lletra coetània: *vacat*, i se subratlla també el fragment, per indicar que és sobrer.

¶ ⁵⁰⁵ En CDEV: *saó*; en H: *sahó*.

¶ ⁵⁰⁶ Error per: *rey Zahén*. ¶ ⁵⁰⁷ En C: *nos*.

140. (167)

[DE LA RESPOSTA QUE EL REI JAUME DONÀ A L'INFANT FERRAN I ALS NOBLES ARAGONESOS]

E nós demandam a don ¶^{67r} Ferrando:

—Don Ferrando, e vosaltres, richs hòmens, qui sots aquí venguts, ¿semble-us que dege yo fer açò?

E dix don Ferrando:

—Per bona fe, senyor, semblant nos seria per aquella *desajna*⁵⁰⁸ que us ha dita don Blasco, qui és en vós e en nós, que no volríem que vinguéssets en una *affronta* que·ls hòmens vos hajan a fallir per cuyta de menjar.

E nós de mantinent responem-li que d'aytal cosa com aquesta nos semblava que deguéssim haver acort. E dixem-li:

—Responem-vos en aquesta manera: que nostre Senyor nos ha feyt molt de bé e molta de mercé en nostre jovent e totes les coses que havem començades havem gitades, la mercé de Déu, a bon cap. E que en nostra ninea nós hajam pres .i. regne qui és sobre mar e que siam entrat en regne de València la primera vegada que yo hanch hi entré e que haja assetjat ab vosaltres ensems un logar tan vil com és aquest, que no és major d'un corral, e que d'aquí·m leu per aver que yo prenga, creets bé que yo no u faria; ans vos prech, per la senyoria que he sobre vós, e us man que le m'ajudets a pendre, e que tal consell no·m donets, que mal tornaria yo en Cathalunya e en Aragó, e ab gran vergonya de mi, si yo aytal logar com aquest és no prenia.

141. (168-169)

[DE COM EL REI JAUME COMUNICÀ EL PARER DELS NOBLES ARAGONESOS AL JUSTÍCIA D'ARAGÓ I AL SEU GERMÀ, EIXEMÉN PÉREZ DE TARASSONA, I DE COM DECIDÍ ESTRÉNYER EL SETGE DE BORRIANA]

E, quant fo passada hora de vespres, anam-nos deportar fora la host e trametem per don Exemén Pérez de Taraçona e per lo justícia d'Aragó. E eren amdós frares; e el justícia era major de dies, e l'altre era pus avist⁵⁰⁹ e pus cert de cor e de tota re, levat que·l justícia d'Aragó sabia més en los furs d'Aragó, car sovén e menut los jutjava. E dixem-lurs:

—Per aquesta rahó envie per vós, per ço com mon pare féu lo vostre⁵¹⁰ e yo he feyts vosaltres; e per la mia desaventura e mala ventura de mos hòmens no·m

¶⁵⁰⁸ En CDEV: *desajna*; en H, per error: *desama*. ¶⁵⁰⁹ En C: *evist*. ¶⁵¹⁰ En C: *los vostres*.

pusch descobrir a nangun de la host, axí com faré a vós amdós. Huy matí me clamaren a consell don Ferrando e els richs hòmens d'Aragó e vengren denant mi e vós, don Exemén Pérez, qui oís les paraules; e dixeren-me moltes de rahons, que'm desconortaven del pendre d'aquest loch de Burriana e proferien-me haver que'm daria el rey de València, qui ha nom Zahén,⁵¹¹ per ço que'm levàs de Burriana; e creu que axí com ells ho proferiren a mi, que ells ¶^{67v} ne devien haver bona part. E quant oý aquelles paraules, foren-me molt dures e molt males d'escoltar, e manam-lurs que no'ns ho dixessen, car cosa era que nós no fariem per res, per la gran onta que nós pendríem en levar-nos d'aquest seti. E no'ns poguem abstenir que no haguéssim a plorar per lo gran mal que vehíem que'ns percassaven, que més querien haver de l'aver del rey de València que no guardar la nostra honor ne la fe que'ns deurien portar.

E ells, qui nos veeren plorar, prengueren-se a plorar ab nós.

E dix lo justícia:

(169) —Puys, vós, senyor, ¿què farets ab aquests hòmens, que, quant vós guardarets, leixar-vos-han sol aquí, si no d'aquells qui de vós no's partiran tro a la mort?

E dix don Exemén Pérez:

—Senyor, mester havets de pendre consell, que ab falsa gent vos tenits e ab mala. E yo volrria ésser mort penitenciari e confessat, per la gran mala ventura que yo veig que us fan vostres hòmens. E yo he aquí tro a .XV. cavallers e creu que us en retindrè més de .C., que no's partran de vós en esta host. E hajats vostres consells, que nostre Senyor vos ajudarà com la poret pendre.

E dix lo justícia:

—Don Exemén Pérez, vós sots mon frare e deïts molt bé, mas lo rey no seria bé acompanyat de .C. ne de .CC. cavallers, estan tan a dins en lo regne de València com ell és.

E sobre açò dixem-lurs:

—No's axí. ¿Volets que us diga veritat? E d'açò, creet-me bé: yo querria ésser ferit de una sageta en guisa que no'n morís, que rahó pogués haver contra la gent, per tal que dixés hom que yo me'n levava mas pel colp que havia pres. Mas yo us diré com serà: enviaré al matí per los bisbes e per los richs hòmens, que y havia alguns de Cathalunya, e per don Bernat Guillem, qui farà tot ço que yo li manaré, e per los bons hòmens de les ciutats qui són aquí, e pregar-los-he d'aquesta rahó, axí curosament com yo sabré fer ne poré, que romanguen ab mi tro que Déus me don Burriana, e ells creu que atorgar-m'o-han. E quant los altres conexeran que nós d'ells conexerem la falsia que'ns consellaven, e que aquests romanen ab mi, no se n'osaran anar, e per vergonya que hauran romandran. E axí pendrem Burriana, a pesar del diable e dels hòmens mals, qui'ns consellen mal.

¶⁵¹¹ En H: *Sayt*. Al marge dret, amb lletra de mitjan segle XVII, i confontent Zahén amb Zait: *Zaheti, rex Valentiae*.

142. (170)

[DE LA RESPOSTA DELS NOBLES ARAGONESOS AL REI JAUME
I DEL VOT QUE PROFERÍ BERNAT GUILLEM D'ENTENÇA]

E feem axí en aquella manera: que tramatem per los richs hòmens e mostram-lurs la paraula axí com la havien pensada. E ¶^{68r} ells, quant oïren⁵¹² la nostra paraula que havíem dita, dixeren los bisbes, primers, e puys los richs hòmens, que no seria cosa convenient e que fahie mal qui àls nos en consellava, que pus aquí eren⁵¹³ venguts, no romandria per ells que no le'ns ajudassen⁵¹⁴ a pendre, e que ells ho farien en guisa que nós conexeríem que no romandria en ells, e que sofrir-nos-ien de la messió e ajudar-nos-ien de bona voluntat. E quant açò fo passat, vench a nós don Bernat Guillem e dix-nos:

—Senyor, ja havets vist qual consell vos daven, que us levàssets d'aquest logar. E no us hauria mester per nulla re que u faéssets. Per què us prech que·m donets est do: que·n⁵¹⁵ manets fer cledes als consells, entrò a .CCC., e yo anar-les-he metre ab ma companya cerca del vall. E manats a vostra companya que, si els moros exien a nós, que·ns acorreguessen, car dels altres mal acorreguts seríem. E yo seré-y de nuyt e de dia e d'aquí no exiré tro que Déus vos do Burriana. E allí menjaré. E a les de vegades manats a vostra companya que·m vinguen ajudar de nuyt, per tandes, e que·ns acórreguen.

143. (171)

[DE L'ADHESIÓ QUE BERNAT GUILLEM I EIXEMÉN PÉREZ DE
TARASSONA MANIFESTAREN AL REI JAUME]

E nós responem-li que li ho grahiem molt e que enteníem bé que, en cor, nos havia de fer servici. E clamam don Exemén Pérez de Taraçona e dixem-li⁵¹⁶ ço que·n Bernat Guillem d'Entença nos havia mostrat e pregat, e ell dix que·ns ho havia dit axí com a bon vassall e leyal, perquè semblaria bé que era de nostra natura. E pregà'ns don Exemén Pérez que ell que volia ésser de sa ajuda, e que·ns clamava mercé que y fos.

E don Bernat Guillem emparà's⁵¹⁷ del feyt, e saberen-ho aquells de la host, ço és, aquells qui volien que nós nos levàssem d'aquell loch, e pesà'ls molt, segons que nós oïm dir a aquells qui parlaven ab ells. E, quant don Bernat Guillem hac

¶ ⁵¹² És el primer mot, escrit *hoÿren*, del recte del full conservat del ms. O, que correspon al cap. 170.3 del ms. H. ¶ ⁵¹³ En C: *érem*. ¶ ⁵¹⁴ En CD: *ajudàssem*; en HO: *ajudassen*. ¶ ⁵¹⁵ En CDE:

que·m. ¶ ⁵¹⁶ En CDE: *dixem*; en H: *dixem-li*; en Heredia: *dixoli*. ¶ ⁵¹⁷ En CODEV: *emparà's*; en Heredia: *se emparó*; en H: *espantà's*. Marsili optà per *admisit*.

ses cledes, féu-les levar a sos cavallers e als escuders armats tro a aquell logar on devien estar, qui era prop del vall. E, quant hac aguisats los mantells que féu fer a .I. mestre, estan ell a les cledes, e no se'n partia de dia ne de nuyt, ans menjava aquí e no se'n volia entrar en la host. E don Exemén Pérez, ab sa companya, no's partia d'ell, e partien les companyes per hores, per tal que mils poguessen soferir lo maltreyt.

144. (172-173)

[DE L'ATAC DELS SARRAÏNS DE BORRIANA A LES POSICIONS DE BERNAT GUILLEM, QUE RESULTÀ FERIT]

E una nuyt, entre prim son e mige nuyt, exiren ^{68v} los sarrahins als mantells d'en Bernat Guillem d'Entença en què estaven les cledes. E vengren ab foch, e foren bé .CC.; e els altres per los murs, ab les ballestes de .II. peus, aparellats de tirar, si algun hi volgués acórrer. E levà's la crida en la host:

—¡A armes, a armes, que'ls sarrahins són exits a les cledes d'en Bernat Guillem!

E nós sentim aquell brogit, e aquells qui jahien en la nostra tenda, denant nós, dixerren-nos si [hi] ensellarien cavalls. E dixem nós:

—No, mas cascun córrega com mils a peu puscha.

E nós sempre de mantinent vestim-nos lo perpunt sobre la camisa, que anch no esperam que'ns vestíssem la gonella. E ab uns .X. qui jahien denant nós, los escuts abraçats e los capells de ferre en lo cap, corrén anam tro a les cledes on era don Bernat Guillem. E dixem-li:

—Què és açò, don Bernat Guillem? Com vos va?

E ell dix:

—Senyor, bé e gint. E veus aquí los moros qui cuydaven metre foch a les cledes, mas, la mercé de Déu, nós les havem bé defendudes.

(173) E dix-nos un escuder:

—Senyor, ferit és don Bernat Guillem d'una sageta per la cama.

E nós dixem:

—Enviem per estopa a la host e tragam-ne la sageta.

E feem-ho. E nós mateix traguem-la-li e metem-li de la stopa ab aygua e feem-li ligar la nafra ab .I. troz de camisa d'un escuder. E, quan hac ligada la nafra, pregam-lo que's n'entràs a la host, que nós hi daríem consell e l'establiríem tro que ell fos millorat. E ell dix:

—Senyor, no faré, que aytanbé'm guarré aquí e millor que no faria en la host.

E hanc algun rich hom no li volch acórrer, si nós no. E nós veem que ell dehia: «Valor gran, e sofrim-ho!»

[DELS ENFRONTAMENTS DEL REI JAUME AMB ELS SARRAÏNS DE BORRIANA]

Ab tant metem de les cledes que feytes eren, que estaven per la host. E'n aquesta part esquerra on estava don Bernat Guillem d'Entença feem fer .II. mantells. E quant venia, a la nuyt, a les conguytes, venia cada .I. a la .V. nuyt al fonèvol a guaytar cavallers e escuders a peu.⁵¹⁸ E metem aquí aquells mantells per ço que més prop fóssem d'en Bernat Guillem. E un divenrres havíem nós menjat, e envià'ns a dir la nostra companya que lexats nos havien los mantells e que y enviàssem companya qui'ls guardassen. E nós vestim-nos un perpunt e .I. capell de ferre e nostra espaa en la mà, e, ab .IX. cavallers, ¶^{69r} d'aquella manera guarnits, anam-nos-en a les cledes e feem levar .I. matalaf⁵¹⁹ e .I. travesser.

E nós aquí estàvem axí reposan, ab nostre perpunt deslassat, los sarrahins viren que la host dormia e conegren que'l nostre escut hi era e que nós hi érem; donaren salt bé .XL. escudats e tro .CLXX. sarrahins entre tots, e hagren lurs ballestes aparellades per lo mur e per la barbacana, e aduxeren foch. E havia .II. escuders en .II. cledes qui miraven la vila e dixeren:

—¡A armes, a armes, que veus aquí los sarrahins!

E nós levam tost e laçam los capells de ferre en la testa. E havien-nos aduyta una espaha de Muntçó, que havia nom Tizó, que era molt bona e aventurosa a aquells qui la aportaven, e volguem-la més levar que la lança, e donam la lança a un escuder que'ns ajudàs. E oïren lo brogit los de la host.

E nós exim tots .IX. axí com érem.⁵²⁰ E els sarrahins lexaren .II. falles enceses de foch prop les cledes, qui eren un poch denant nós, e metem-los-nos denant; e volveren-nos les costes entrò a la lur barbacana, e metem-los per la barbacana a dins. E, quant veem que no y podíem aconseguir en carn, car ells eren pus leugers que nós, que no vestien goniós ne perpunts sinó escuts e lances, entraren-se'n per la barbacana. E els altres sarrahins defenien-los ab pedres del mur. E, puys vem que no'ls podíem tener dan e que l'i pendríem, tornam-nos-en encobren-nos⁵²¹ dels escuts. E creats en veritat que .IIes vegades nos descobrim tot lo cors per tal que'ls de dins nos ferissen, per ço que, si a levar-nos haguéssem del seti, que dixessen que per lo colp que nós havíem pres nos en levam. Mas nostre senyor Déus Jhesuchrist sab les coses com se deven fer e com deven ésser, e a aquells a qui bé vol fa-lurs fer lo mellor. E aytal se pres a nós, que no volch que preséssem [mal ni] colp. E axí com dejús és escrit, presem la vila.

¶⁵¹⁸ Afegit a l'interlineat, amb lletra coetània: *a peu*. ¶⁵¹⁹ En CDEV: *matalaf*, opció avalada per Marsili (*matalafium*) i per Heredia (*mata-*

laz). En H: *almatrach*. ¶⁵²⁰ En C: *eren*. ¶⁵²¹ En C: *cobren*; en H: *encobren-nos*; en DE: *cobrint*; en V: *encobrint*.

146. (175)

[D'UN ARDIT QUE CONCEBÉ EL REI JAUME PER A CON-
QUISTAR BORRIANA]

E, quant vench aenant, foren les caves feytes, que exien al vall, e haguem .I. pensament: que's metessen hòmens armats de nit, ans d'alba, entrò a .C., entre les cledes e les caves, e que sus quant se faria alba que s'armassen tuyt en les tendes suau e menys de brogit. E, quant nós faríem tocar les ¶^{69v} trompes, que exissen los de les caves que havíem feytes per esvahir la vila de Borriana e que pujassen⁵²² per aquella torre que havia derrocada lo fonèvol, car pujar-hi podien.⁵²³ E enviam missatge la nuyt per los bisbes e per los richs hòmens que lurs dixés que al matí se devia fer açò. E dixem-lurs que, si bé tenien secret, que la vila se penria matí. E els dixeren:

—Axí ho vulla Déus.

E ells dixeren:

—Digats-nos com.

E nós dixem-lurs la manera axí com la havíem pensada e tengren-la per fort bona. E dixeren que u farien ab lur companya e, quant venrria l'alba, que seria guarnida. E nós dixem:

—Anats en bona ventura e pensats-ho de recaptar, e nós penssarem de apparellar la cosa com fer se puscha.

147. (176)

[DE L'ATAC DE LA HOST REIAL ALS MURS DE BORRIANA]

Quant vench al matí, enviaren-nos⁵²⁴ missatge que ells eren apparellats e que manàssem com ho farien. E nós dixem-lurs [que] estien apparellats, que adés tocaran les trompes, e, puy, quant les ojen tocar, penssen de pujar en bona ventura.

Puys vench a açò: que'l dia se anava esclarín e feem tochar les trompes e ells exiren de les caves e començaren de pujar. E els sarrahins, qui oïren que les trompes tochaven e veeren bullir⁵²⁵ la host, començaren-se d'escridar e tantost tocharen lur anafill. E ans que'ls nostres poguessen complir sus alt, hac ja bé .VI. o .VII. sarrahins venguts, e no aduxeren altres armes sinó almaxies. E hac-n'i .I. qui's tirà les mànegues e pres .I. cantal gran e tirà a aquell qui pujà primer e donà-li .I. colp, mas era-li tan prop que no li poch mal fer. E, quant volch pujar, donaren-li .V. espaades per les cames e no pogué pujar. E els altres donaven de tals cantalades

¶⁵²² En CDEV: *pujàssem*. ¶⁵²³ En CDEV: *podíem*.

¶⁵²⁴ Afegit posteriorment, com a correcció: *-en*. ¶⁵²⁵ En CDE: *bunir*, en H: *bulir*, en V: *brogir*.

dessús que tots los escuts los trencaven, sí que anch per re que y faessen⁵²⁶ no y pogren pujar. E en aquest envair⁵²⁷ que·ls cuydam⁵²⁸ fer, ab lo fonèvol qui tirava e les caves qui s'acostaven fort, esbafaren-se los sarrahins de dins.

148. (177)

[DE COM ELS SARRAÏNS DE BORRIANA PROPOSAREN AL REI JAUME UN PACTE DE RENDICIÓ]

E, quant vench a cap de .II. dies, ells se feeren parlar pleyt e dixeren que, si·ls dàvem espay de un mes, si no·ls havia acorregut lo rey de València, que ¶^{70r} retrien la vila. E nós dixem-lurs que no·ls esperaríem .III. dies:

—No us direm .I. mes.

E que, si no la volien retre, que s'apparellassen de la batalla, que a mal lur pesar la hauríem. E puys demanaren .XV. dies e nós dixem que no·ls dariem, ne els .XV. dies ne els .VIII. ne els .V. E ells, qui veeren que axí era, dixeren que farien aquest pleyt: que·n lexàssem exir les persones ab la roba que se'n porien trer e retrien la vila, e que açò farien dins .V. dies, per rahó de apparellar lurs coses, e irien-se'n, e que hom que·ls guiàs tro a Nul·les e que juràssem nós que no·ls trencàs hom aquell guiatge e que fossen sauls e segurs tro a Nul·les. E nós dixem que y hauríem acort.

149. (178)

[DE LA RENDICIÓ DE BORRIANA]

Lo acort fo aytal: que qui guardava la messió que hom hi fahia cascun dia; e que era loch per què lo regne de València se podia guanyar mils que per algun loch que⁵²⁹ y fos; e, esguardant⁵³⁰ encara que podia haver gran batalla a l'entrar de la vila entre cathalans e aragoneses e molta altra gent⁵³¹ que y havia estranya, e altra que y havia molt pa en la vila qui poria romanir a aquells qui tendrien la frontera, e per açò e per moltes altres rahons e coses nós tenguem per bo lo pleyt e que·l preséssim. E fo axí fet: que n'exissen tots dins .IIII. dies ab ço que porien levar en les costes e en les mans. E en aquesta manera haguem Burriana. E per tal que sàpien les gents quants hòmens havia en Burriana entre hòmens e fombres e tosets, foren .VII. mília .XXXII., e durà lo seti, ans que fos presa, .II. meses.⁵³²

¶ ⁵²⁶ En CDEV: *faéssem* (*féssem*). ¶ ⁵²⁷ En CDEV: *esvair*. ¶ ⁵²⁸ En CDEV: *cuydam*; en H, per error: *cujam*. ¶ ⁵²⁹ En C: *qui*. ¶ ⁵³⁰ En CDE, per error: *esguardats*. En HO: *guardan*; en V: *sguardant*. Amb aquest mot del cap. 177 s'acaba el versó

del full conservat del ms. O, que correspon al cap. 178.4 del ms. H. ¶ ⁵³¹ En CDEV: *gent*; en H: *altra gent*. ¶ ⁵³² Al marge dret, amb lletra de principis del segle XVI: *.VII. milia .XXXII. Burriana capta*.

150. (179)

[DE COM EL REI JAUME ENCOMANÀ LA DEFENSA DE BORRIANA A PERO CORNELL]

E, quant fo presa Burriana, dix-nos don Pero Cornell que si li dàvem una cosa covinent que y pogués estar e que pogués proveir als cavallers qui y estarien ab ell e sos ops, que y estaria ab .C. cavallers tro a l'estiu. E comptam ab ell quant haurien ops en menjar. E fo avinença entre nós e ell que li donàssem .XVI. mília morabatins e que ell compliria aquella estada tro a l'estiu. E puy dixem-li si poria romanir ¶^{70v} e que enviàs per sos cavallers, que nós li faríem donar los diners a aquell que ell volia. E ell dix que no u poria fer,⁵³³ que tant era gran cosa aquesta que mester era que ajustàs los vassals e que parlàs ab ells. E nós entenem que dehia rahó e penssam-nos que parlàssem ab don Blasco de Alagó e ab don Eximén d'Urrea, qui y havien cavallers, aquells que havien amenats en la host, e ell que·ls pregàs que romasessen .II. meses. E don Pero Cornell seria vengut als .II. meses. E feem-ho e pregam-los molt carament que ells que romanguessen per amor de nós tro a .II. meses. E ells feeren ses excusacions algunes, que no u podien fer. Però tant lurs dixem nós e·ls pregam, e que era cosa [faedora e] necessària e que no·ns en devien dir de no, per ço que no perdéssim tan gran bé com aquest Déus nos havia feyt, per minva de vassalls, e ells viren que nós tant ho volíem, dixeren que u farien ab que·ls faéssem lurs ops a ells e a lur companya. E nós grahim-lurs-ho molt.

151. (180)

[DE COM EL REI JAUME LLICENCIÀ LA HOST I ANÀ A TORTOSA, ON EL BISBE DE LLEIDA I GUILLEM DE CERVERA INTENTAREN DISSUADIR-LO DE RETENIR BORRIANA]

Ab tant partim nostra host e manlevam-lurs què menjar de mercaders tro a .II. meses de tot quant mester havien e anam-nos-en tro a Tortosa. E foren aquí ab nós lo bisbe⁵³⁴ de Leyda, en Berenguer, e en Guillem de Cervera, qui era senyor de Juneda e puy fo monge de Poblet. E, quant haguem estat .I. dia al castell de Tortosa, on posàvem, vengren a nós amdós e fo-y en Pere Sanç e en Guillem⁵³⁵ Rabaça, qui era notari nostre, e dixeren que volien parlar ab nós de gran secret e de nostre pro. E dix lo bisbe de Leyda a'n Guillem de Cervera:

—Començat vós la paraula, axí com la havem acordada.

¶⁵³³ En CDEV: *no poria*; en H: *no u poria fer*.

Bernat; en H: *en Rabassa*; en Marsili: *Rabazia*.

¶⁵³⁴ En C: *los bisbes*. ¶⁵³⁵ En CDEV, per error:

Error assenyalat per Ferrer Mallol (2007: 362).

E ell dix que no faria, que ell era bisbe e havia major dignitat que ell no havia, per què fahia a ell a començar ans que ell:

—Que a vós e a mi⁵³⁶ hi hauria pro, tant és gran lo fet, que y puscam consellar lo rey.

E començà a dir lo bisbe:

—Senyor, vós sabets bé quanta he yo ab vós de naturalea e en Guillem de Cervera, ne com devem voler vostre pro e vostra honor. Ara veem d'una gran messió de què vós vos sots emparat, e tal, que entenem que no la porets complir.

E nós demanam-lurs qual, e ells dixeren:

—Aquesta que havets emparada, de Burriana, car vós sabets e nós sabem-ho aytanbé com vós que vós no havets thesaur ne no havets gran renda ne no havets pa en loch del món, ans sots embargat de viure en vostra terra anan per la terra. ¿Com ¶^{71r} cuydats vós fer, donchs, tan gran messió en aquell loch e que sia a .II. jornades de terra de moros e que vós cuydets aquí tenir tants cavallers qui no y poran viure menys de batalla o de morir, e vós no·ls porets acórrer?

E dix en Guillem de Cervera:

—Senyor, lo bisbe vos ha dit ço que yo us volia dir, que de .I. acort ne som e de .I. pensament. Mas aytant y diré yo plus: que entre·l rey de Castella e vós no⁵³⁷ poriets retenir Burriana.

152. (181)

[DE LA RESPOSTA DEL REI JAUME AL BISBE DE LLEIDA I A GUILLEM DE CERVERA]

Sobre les paraules que nós haguem oïdes d'ells responem axí, però pesà'ns molt la paraula, perquè·ns ho dehien dels pus savis hòmens que nós haviem en nostres regnes. E axí com nós haviem esperança que·ns conortassen, ells nos desconortaven. Mas nostre Senyor nos donà gràcia, per lo bé que nós haviem de fer en les altres coses que venien aenant, en guisa que pream poc les lurs paraules e desdeÿm-les. E dixem-lurs axí: que nós creÿem bé que ells ho deÿen a bon enteniment, car ja fos que ells ho dixessen per guardar-nos d'embarch e de messió, [que aquel embarch e aquela messió] nós volíem sofrir, perquè aquesta vegada provaríem en totes guises si la poríem tenir, pus Déus le'ns havia donada; e que no·ls pesàs que aquesta vegada no·ls creuria d'aquell consell.

¶⁵³⁶ En CDEV: *a mi*; en H: *a vós e a mi*.

¶⁵³⁷ En C: *no us*.

153. (182)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ QUE ELS SARRAÏNS DE PENÍSCOLA VOLIEN PACTAR LA RENDICIÓ]

Ab aytant partim-nos d'ells e anam-nos-en en Aragó. E fom a Terol. E, nós estan en Terol, .i. matí, entre'l sol exit e l'alba, vench-nos missatge de n'Exemén d'Urrea, que era en⁵³⁸ Burriana. E nós jahíem en nostre lit, e tocaren a la porta e dix-nos .i. porter nostre que missatge hi havia de n'Exemén d'Urrea, e que aduhia bones noves. E nós dixem que entràs en bona ventura, pus bones noves aduhia. E el missatge, quant fo entrat, demanà'ns que li dàssem albíxera; e nós dixem que dar-les-li-híem segons les noves que portava. E dix que ell era pro pagat. E comptà'ns que'ls sarrahins de Peníscola havien enviats .ii. sarrahins a don Exemén d'Urrea, que enviàs per nós, que ells nos rendrien mantinent Peníscola.

—E envie-us aquí per mi ^{71v} la carta que'ls sarrahins li enviaren.

E nós feem-la legir a .i. sarrahí [que havia en Terol], qui sabia legir d'algaravia e trobam les paraules de la carta segons que'l missatge les dehia.

154. (183)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A PENÍSCOLA]

E sobre açò, oïm nostra missa de Sent Sperit e l'offici de Sancta Maria, per ço que Déus e la sua Mare nos guiàs en aquesta fahena e en totes les altres que nós faríem. E feem adobar de menjar mentre que oïem la missa e menjam e sempre mantinent cavalcam. E ab nós no havia sinó .vii. cavallers e escuders qui'ns servien, e oficials nostres. E anch no demanam algun adalill qui'ns guiàs, car nós, per la caça dels porchs que solíem caçar en aquella muntanya, algunes vegades plevim-nos que avendríem en aquella carrera.

E el dia que exim de Terol passam per lo camp de Muntagut e anam a Vilatorja, que és de l'Espital. E, quant vench ans de dia, nós nos levam e passam per .i. loch qui havia nom Atorella, en què ara ha població, e puys passam per lo riu de les Truytes e exim a la canada d'Ares; e de la canada d'Ares al port de Prunelles⁵³⁹ e a Salvassòria e a Temi.⁵⁴⁰ E passam per lo pla de Sant Matheu, qui era lavors herm, e exim al riu Sec,⁵⁴¹ qui va sobre Cervera. E, quant vench a hora de vespres, al sol post, fom denant Paníscola, de la part de les vinyes, sobre l'almarge.

¶ ⁵³⁸ Afegit al marge dret, com a correcció coetània: *en*. ¶ ⁵³⁹ En CDEV: *Prunells*; en H: *Pruneles*; en Marsili: *Prunelles*. Prunelles és un port del terme de Morella. ¶ ⁵⁴⁰ En H: *et a Athemi*; en DE: *e a Teni*; en N: *e a Tenii*; en V: *e Atemi*; en Marsili: *et*

ad Teuium. Heredia omet la descripció. L'antiga *Temi* deu correspondre a l'actual En Roig (Anroig), barri de Xert, al Baix Maestrat. Es troba en la ruta natural que va de la canada d'Ares a Cervera. ¶ ⁵⁴¹ Dit ara riu de Betxí. En Marsili: *riuum Sicum*.

E tantost enviam nostre missatge als sarrahins que nós érem aquí. E ells foren molt alegres. E exiren a nós .IIII. e dixeren que eren molt pagats de la nostra venguda, e que·ns volien enviar lur present e que lavores era tart e al matí farien a nostra volentat; e tornaren-se'n. E aquí mateix aduxeren-nos .C. pans e .II. alcolles de vin e pansses e figues e .X. gallines de present que·ns enviaven los vells qui aquí eren. E nós, a la nuyt, per la serena [que feÿa], fehiem barraques de tapits e vànoves que nós portàvem,⁵⁴² per ço com nós vedam que algun no y tallàs arbre, car pesaria als sarrahins, si hom lurs talàs a la primera entrada. E, sinó pa e vi e formage que nós havíem, [¶]^{72r} no teníem altra carn, mas aquella que ells nos aduxeren. E, quant vench bon matí, al sol exit, anam-nos-en ab aquella poca companya que nós hi havíem, en lo arenal, davant lo castell, ab nostres perpunts vestits e ab nostres es-paes cintes e els capells de ferre en la testa. E els sarrahins, quant nos veeren venir, exiren tots a nós quants hòmens e fombres e infants havia en lo castell, menys de algunes armes que no portaven, e saludaren-nos. E nós dixem-lurs que don Eximén d'Urrea nos havia enviat missatge de part d'ells a Terol, e que vinguéssem, que ells nos rendrien lo castell de Paníscola e que no'l rendrien sinó a nós.

—E veem-ne vostra carta que·ns envià don Exemén d'Urrea.

E ells atorgaren-nos que y havien enviat lo missatge e que farien ses cartes ab nós e que rendrien lo castell. E nós atorgam-los⁵⁴³ lur ley e aquelles franquees que solien haver en temps de sarrahins. E ells dixeren que eren apparellats de liurar a nós la vila e el castell. E nós dixem-lurs que·ls escrivans nostres no eren aquí, per ço com nós veníem tan cuytadament, mas que escrivissen aquelles coses que·ns demanarien, e nós, que·ns avendríem ab ells. E, quant nós fóssem avenguts ab ells, ço que·ls prometriem, que·ls ho atendríem e·ls ho compliríem. E ells dixeren:

—Senyor, *quíereslo* tu axí, e nós *lo queremos*; e nós *fiaremos* en tu e donar-t'emos lo *castello* en la tua fe.⁵⁴⁴

E ells triaren .II. sarrahins, l'alfaquim e .I. altre, e nós donam-lurs tota nostra companya que pujassen lassús. E els altres sarrahins romangueren ab nós, qui eren bé .CC. e estaven-nos davant. E nós guardàvem-nos bé que algun d'ells no pogués pendre a les regnes del cavall. E, quant veem los nostres qui cridaven «Aragó!», pujam-nos-en ab los sarrahins en .I.

E l'altre dia matí⁵⁴⁵ anam-nos-en envers Tortosa, ab sarrahins que·ns liuraren, qui s'aportassen los vestirs e el conduyt e el bestiar que·ls devíem dar, axí

¶ ⁵⁴² En CDEV: *nos portaven*. ¶ ⁵⁴³ En CDE: *atorgam*; en H: *atorgam-los*. ¶ ⁵⁴⁴ En H: *Seyor, quíereslo tu així? E nós lo queremos e·ns fiaremos en tu e dar t'emos lo castello en la tua fe*.

En Heredia: *Senyor, quíereslo tu assí, et nós lo queremos. Et nos fiaremos en tú e't rendremos el castiello en tu fe*. ¶ ⁵⁴⁵ En CDEV: *matí*; en H: *dia matí*.

com en la carta que era entre nós e ells era contengut. E aquell dia que entram en Tortosa complim-lurs-ho tot, sí que en l'altre nos en tornam a Paníscola e foren venguts los escrivans e feem-lurs les cartes.

156. (185-186)

[DE LA RENDICIÓ DE XIVERT, CERVERA, POLPÍS, CASTELLÓ DE BORRIANA, BORRIOL, LES COVES DE VINROMÀ, AL-CALATÉN I VILAFAMÉS]

E, quant oïren lo mestre del Temple e de l'Espital que nós haviem Paníscola, a poch dies vench lo mestre del Temple a Chivert⁵⁴⁶ e el mestre de l'Espital a ||^{72v} Cervera,⁵⁴⁷ per ço com nostre pare e nostre avi les lurs havien donades e que fossen d'aquells ordens. E sempre dixeren als sarrahins dels dits lochs que, pus nós haviem Paníscola, que'ls rendessen⁵⁴⁸ los castells damunt dits e, pus carta n'avien de nostre pare e de nostre avi, e pus Paníscola era lo pus honrat logar qui fos en aquella terra e que s'era retut, que no havia haüda onta ne vergonya de rendre's. E tantost ells renderen los castells. E puys haguem de mantinent Polpís.

(186) E nós haviem donats .II. meses a don Pero Cornell que seríem⁵⁴⁹ ab ell⁵⁵⁰ a Burriana. E, quant vench a .I. mes, nós hi fom e vengren ab nós tro a .XXV. cavallers. E entram ab nostres falcons gruers per la vila, e don Pero Ferràndez d'Açagra, qui vench ab nós ab .XV. cavallers. E, quant fom aquí, hagren gran alegria aquells que nós hi haviem lexats. E, estan aquí, fehien cavalcades los nostres e nós no lexàvem la caça, sí que de nostra caça, entre sençlars e grues e perdius, vivíem en nostra casa, de carn, .XXV. cavallers, menys dels altres oficials qui y eren. E [d'aquí faÿen cavalgades; e] guanyam Castelló de Burriana e Burriol e les Coves de Avinromà e Alcalatén e Vilafamés.⁵⁵¹

157. (187-188-189-190)

[DE LES CAVALCADES DEL REI JAUME PER LA RIBERA DEL XÚQUER I LA PLANA DE CASTELLÓ]

E esperam aquí don Pero Cornell de Sent Michel tro a Nadal, e acordam-nos que faéssem una cavalcada en Ribera de Xúchar. E poguem ésser tro a .CXXX.

¶ ⁵⁴⁶ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Chivert*. ¶ ⁵⁴⁷ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Cervera*. ¶ ⁵⁴⁸ En CDEV: *rendéssem*. ¶ ⁵⁴⁹ En CD: *serien*. ¶ ⁵⁵⁰ En C: *a ell*; en D:

ab ell. ¶ ⁵⁵¹ A diferència de la lliçó de C (*Vilafamés*), DEV porten *Vilafamés*, que adoptem; H: *Vilahameç*; Marsili: *Vilahimez*; Heredia: *Villarmés*.

cavallers de paratge, ab almugàvers tro a .CL. e peons tro a .DCC. E tresnuytam de Burriana, e sus quant nós fom endret d'Almanara, que anam riba mar, feeren-nos bé .V. o .VI. alimares⁵⁵² per la costa enjús, e sentiren-nos,⁵⁵³ e sempre feeren altra a la mola de la serra que està entre Morvedre e Puçol. E fehie's per ço que sabéssim que gran cavalcada venia a Ribera de Xúchar, que aquell era senyal lur.

E, quant nós fom endret d'aquella serra de Murvedre, començaren-les⁵⁵⁴ de fer per totes les torres de València. E nós anam pel sas⁵⁵⁵ dessus. E pus érem sentits, anam tant com podíem, faén tocar les atzembles que'ns havien lexades los de la davantera, les lurs e les nostres. E passam sobre Paterna e sobre Manizes a .I. gual⁵⁵⁶ que .I. adalill sabia, on tots los altres eren passats. E, quant fom dellà al pla, esclari's l'alba, e era divendres, e anam-nos-en jaure a la torre d'Espiocha. E, al passar que nós fahíem per Alcòsser, uns .CC. hòmens d'aquells de les atzembles⁵⁵⁷ foren a la vila d'Alcòsser⁵⁵⁸ e, a pesar dels sarrahins, tragueren-ne roba; e a nós pesà'ns, perquè volíem⁵⁵⁹ combatre. E anam-nos-en a Espiocha e albergam aquí perquè les atzembles no podien pus ^{||}^{73r} anar.

(188) E, quant nós fom albergats, dix .I. sarrahí que, si'ns esperàssem tro al sol exit, que ell que'ns daria batalla. E nós enviam-li a dir que l'esperaríem tro al sol exit, e que y enviàs, si enviar-y volia. E esperam-lo tro al matí e, quant veem que no venia, carregam nostres atzembles e trobam nostra algara en Ribera de Xúchar, e anam passar a Albalat, e estiguem aquí .IIII. dies.

E era la terra⁵⁶⁰ tan sollevada que no y posquem pendre sinó .LX. sarrahins, que presem entre tota la cavalcada; mas trobam ordi molt, e gallines, e carregam aquí totes les bèsties quant levar podien.⁵⁶¹ E passam al pont de Quart, e tornam-nos-en en Burriana entre .III. dies.

(189) E, nós estan en Burriana, vench don Pero Cornell, entorn de Nadal, e hac comprat son conduyt aytant com poch, e de l'als duix sos diners, que mercat hi trobava hom de farina e de civada e de vin, qui y venia per mar. E exim-nos de la terra, e romàs aquí don Pero Cornell, ab aquells .C. hòmens a cavall.⁵⁶² E començaren de guerrear a Onda e a Nul·les⁵⁶³ e a Uxó⁵⁶⁴ e Almanara, car no gosaren pus entrar a dins en terra de sarrahins; e fehien de bones cavalcades.

¶ ⁵⁵² En C: *almiares*. ¶ ⁵⁵³ Afegit posteriorment, al marge inferior del corondell anterior des de: *bé* .V. ¶ ⁵⁵⁴ En CDEV: *començaren-los*. ¶ ⁵⁵⁵ En C: *ssas*, que es transforma en *pas* en DEV i s'altera en *secans* en H, lliçó pròxima a *secà* 'terreny sec', que no és sinònima de *sas* 'terra àrida' (Ferrando, 2022). ¶ ⁵⁵⁶ En C: *gaul*. Al marge inferior, amb lletra del segle XVI: *gaul que, vado que un adalill*. ¶ ⁵⁵⁷ En C: *sembles*; en H: *azem-*

bles; en D: *atzembles*. ¶ ⁵⁵⁸ En H i Heredia: *Alcocer*; en Marsili: *Alcocerii*. Actualment, Alcàsser. ¶ ⁵⁵⁹ En CDE: *volien*. ¶ ⁵⁶⁰ En H, per error: *guerra*. En Heredia: *tierra*. ¶ ⁵⁶¹ En C: *podíem*. ¶ ⁵⁶² En C algun lector tractà d'esmenar *a cavall* en *cavallers*, erradament. ¶ ⁵⁶³ El topònim *Nul·les* o *Nulles* apareix també amb les variants més antigues *Nubles* en H i en Marsili i *Nuules* en Heredia. ¶ ⁵⁶⁴ En C: *Auxó*.

E .I. escuder seu, per nom Michel Pérez, sabia d'algaravia molt bé, e anava a vegades a Almagora per traure catius dels sarrahins, que hom ne prenia molts. E parlaren-li .II. sarrahins que, si no·ls descobria e que haguessen bé d'ell, que farien gran guany haver a son senyor. E lo escuder dix-lurs que no·ls descobriria⁵⁶⁵ e que·ls faria fer bé a son senyor, e que li dixessen qual guany era aquell, e ells dixerren que Almagora. E l'escuder dix que bé dehien e que iria a son senyor e parlaria ab ell sobre açò. E vench-se'n a don Pero Cornell e dix-li totes aquelles noves, e ell fon molt alegre e pagat.

(190) E sobre açò emprés ab l'escuder que ell que faés venir aquells .II. sarrahins o la .I., e que ell faria son pleyt ab ells e que·ls faria gran bé. E l'escuder tornà là, e vench la .I. sarrahí per si e per l'altre; e dix don Pero Cornell que ell que·ls faria bé e que·ls faria heretar a nós e a cascun d'ells que daria sengles cavalls e a vestir. E ells dixerren que aquesta era tan gran cosa que ells no la porien complir ne fer menys d'alguns sarrahins, parents lurs e amichs. E dix don Pero Cornell:

—¿Què'm demanes que·ls faça?

E dix lo sarrahí que·ls heretàs e que romanessen en la terra. E dix don Pero Cornell que u faria fer a nós, e féu-lurs-en carta. E fo emprés entre ells la nuyt que la devien ren^{73v}dre. E aquí fo don Pero Cornell en celada ab sos cavalls armats bé luny, mige milla. E la .I. sarrahí exí defora e dix-lurs que enviassen .XX. hòmens bons cavallers e altres, e ell que·l·ls metria en .II. torres, e, a la crida que ells farien, que pensassen de venir o ab senyal de foch que·ls farien.

158. (191-192)

[DE LA TRAÏCIÓ DELS SARRAÏNS D'ALMASSORA ALS CRISTIANS I DE COM AQUESTS CONQUISTAREN EL LLOC]

E anaren aquells .XX. escuders armats de perpunts e de gonions e de capells de ferre e espaes que portaven; e no portaven lances, per ço com no les porien contornar en les torres que y eren. E entraren dedins. E, axí com anaven entran, metien-los en una casa, e dins la casa havia bé .XXX. sarrahins, e sempre los prenien e·ls ligaven. E .III. dels escuders qui veeren que la traïció era feta, traguieren lurs espaes e pujaren en una escalera⁵⁶⁶ que exia a una torre. E els sarrahins encalçaren-los, e no·ls pogren pendre, e ells pujaren en la torre e defeneren-la bé, e començaren de cridar que·ls acorreguessen. E els de la celada oïren-los e acorregueren. E els sarrahins de la vila d'Almagora combateren-los en aquell endemig.

¶⁵⁶⁵ En C: *descobria*; en HDEV: *descobriria*.

¶⁵⁶⁶ En C: *escaleta*.

Ab tant, vench lo poder dels cavallers e de la gent que era en la celada e, al venir que faeren, ells trobaren una perxa que·ls sarrahins havien tallada per fer algarada,⁵⁶⁷ e no la havien bé parada; e passaren lo vall e acostaren la perxa a la torre e pujaren lassús ab correges que·ls daven aquells qui eren dessús, sí que·ls sarrahins no u pogren defendre. E, quant los sarrahins veeren açò, exiren-se de la vila e fugiren, però retingueren-ne molts e tota la roba que y era e lo conduyt. E axí haguérem⁵⁶⁸ Almaçora.

(192) E puys tornam a Burriana e, quant haguem estat aquí .II. meses, tornam-nos-en en Aragó e en Cathalunya. E, quant vench aenant, nós vinguem a l'estiu a Burriana, e fo aquí ab nós don Ferrando, nostre oncle, e el bisbe de Leyda e don Blasco d'Alagó e don Pero Cornell e don Eximén d'Urrea e el mestre del Temple, n'Uch de Muntlaur, e n'Uch de Fullalquer, qui era mestre de l'Espital.

E fo acort que faéssem cavalcada a Algetzira e a Cullera. E [era nostre acort, que ja havíem vista Cullera], que levàssem⁵⁶⁹ .II. fonèvols que havíem a Burriana celadament, que hom del món no u sabés. E, si mester havia la host fo^{74r} n'èvols alguns, que·ls trobassen aparellats que no·ls calgués cercar; e feem-los metre en .I. leny bé escondidament.⁵⁷⁰

E, quant nós fom a Cullera, albergam sus davant la vila, entre Xúchar e el castell de Cullera, e laïns foren-se meses tots los sarrahins de les alqueries e les vaques e els àsens e les cabres. E tota aquella costa que és dejús lo castell, tro a la torre que és baxa, en què prenien l'aygua, era tot ple de sarrahins e de sarraïnes e d'infants e de bestiar.

159. (193-194)

[DE COM EL REI JAUME OFERÍ DOS FONÈVOLS ALS SEUS CAVALLERS PER ASSETJAR CULLERA]

E, quant veeren açò los de la host, dixeren la major partida:

—O, sancta Maria! Qui podia haver un fonèvol! Tots los auciuira hom, de part del collet dessús, e haurie'ls hom dins .III. dies.

E, quant vench al vespre, lo bisbe de Leyda e don Ferrando e els richs hòmens vingueren a nós, a nostra tenda, per veer nós e per haver solàs ab nós. E tiraren-se a una part ab nós, e feem-ne exir tota la gent. E dixeren-nos:

—Senyor, ¿què us sembla d'aquest loch?

¶ ⁵⁶⁷ En CDEV: *havian tallada per fer algarada*; en H: *havian calada per algarreda*; Heredia opta per *algarada*. ¶ ⁵⁶⁸ En HC, per error: *hagueren*.

¶ ⁵⁶⁹ En C: *levassen*. ¶ ⁵⁷⁰ En CDEV: *escondidament*; H: *escondudament*.

E nós dixem:
—Sí m'ajut Déus, semble que seria prenedor, si fos qui ho faés.
E ells dixeren:
—Bé hi haurà qui ho farà ab vós⁵⁷¹ en .I., sol que hom haja⁵⁷² lo apparellament.
E dixem nós:
—¿Quin apparellament volets?
E ells dixeren:⁵⁷³
—Hauriem ops .I. fonèvol.
E nós dixem-lurs:
—¿E volríets que la prenguéssem si hi⁵⁷⁴ haviem .I. fonèvol?
E dixeren ells:
—Fer-se poria.
E nós dixem-los:
—Nós vos en darem .II.
E ells dixeren:
—¿On los havets?
E nós dixem:
—Ve'ls-vos aquí, al grau, que són en un leny.
E ells dixeren:⁵⁷⁵
—Par que devinàssets ço que devia venir.
E nós dixem:
—Més val qui ho devina que qui ho cerca.
E ells digueren:
—Ara digats com vos par que u façam.
E nós dixem:
—Mester és que nós vejam en qual loch se posaran los ginys, e nós irem ab .XXX. cavallers de nostra companya e pujarem lassús. E dats-nos un rich hom de la nostra companya, e esmarem⁵⁷⁶ on pararem los ginys.
E ells dixeren:
—Fort ho havets bé dit.

(194) E, quant vench al matí, al sol exit, haguem oïda nostra missa e tantost enviam per don Pero Cornell e per don Rodrigo Liçana, e fom tro a .XXX. cavallers, e pujam desús, de part de la mar. E, quant fom a aquell loch on solia haver .II. torres, qui és sobre lo castell, lexiem los cavalls e presem nostres armes e baxam-nos

¶⁵⁷¹ En C: *nós*. ¶⁵⁷² En C: *havia*. ¶⁵⁷³ En CDEV: *dixeren que*; en H: *dixeren*. ¶⁵⁷⁴ En C: *sich*; en H: *si*; en DEV: *si hic*, que adoptem. ¶⁵⁷⁵ Des d'On los havets... fins a *dixeren* es troba afegit al

marge dret, amb lletra coetània. Hi manquen algunes lletres, per tall dels marges en la reenquadració del llibre. En C: *dixeren*; H: *éls dixerén*. ¶⁵⁷⁶ En CDEV: *esmarem*; en H: *estimarem*.

contra·l⁵⁷⁷ castell per la ¶^{74v} costa a enjús, e fom tan prop del castell que bé hi tiraren les ballestes de ple en ple. E d'aquí aesmam lo loch, e trobam-lo bo per amdós los fonèvols, e més per los fonèvols que·ls podia hom dreçar e parar e guardar, car de dins lo castell no havia alguna algarada ne algun giny que u poguessen defendre.

E, quant ho haguem vist e aesmat, devallam-nos-en e enviam per ells. E fom a la tenda del bisbe de Leyda, en Berenguer, per veere-lo e que haguéssem aquí nostre consell. E era lo dia de Sent Johan. E dixem-lurs com la cosa era faedora, que y poríem tirar, e, quan la pedra erràs lo castell, que no·l ferís, ferria la part on nós érem, que era tot ple de fembres e d'infants e de bestiar.

E, quant ells veeren que la cosa se podia fer, hac-n'i la major partida qui dixeren com ho farien de pedra per als ginys, que en ribera de Xúchar no n'havia gens e dehien-se ver. E nós dixem-lurs:

—III. consells hi sabem, e vejam si la porem haver d'aquell loch. La .I.^a sí és que n'haurem enviar a riu Sech,⁵⁷⁸ e haurà-hi mester tota via .C. cavallers ab cavalls armats qui y vagen, e .D. hòmens de peu. E, d'altra part, enviarem lajús al riu de Bayrén. Mas tota via hi haurà mester gran companya, que, si els sarrahins ho volien vedar, de metre les pedres en los lenys, que no u poguessen vedar. O altre consell: que hajam picadors e piquen de les pedres de la muntanya e que les adoben axí com hom fa a brígoles o a trebuquets.

160. (195)

[DE COM S'ABANDONÀ LA IDEA DE PRENDRE CULLERA]

E sobre açò dixeren a don Ferrando que y dixés. E ell dix:

—Senyor, acordar-nos-em. No us pes. E adés serem aquí denant vós.

E ells acordaren-se. E, quant foren acordats e tornats denant nós, parlà don Ferrando per tots los altres ço que hagueren acordat; e dix:

—Senyor, en aquesta cosa que vós nos havets dita veem nós gran embarch, per aquestes rahons que nós vos direm: car no seria mester que vós començàssets res al món si no la acabàvets bé, e'n tota la host no ha què menjar de .V. dies. E València no és vostra, ans la tenen los sarrahins. E si una mala mar venia als lenys, ¶^{75r} no porrien adur aquí lo conduyt. E, si no l'ich aduÿen, hauríets-vos-hic a levar. E pendre les pedres tan luny e a tan gran poder de sarrahins no seria leu de fer, e picador no ha en tota la host algun, ne en Borriana no'n trobarets tants com los ginys ne tirarien, car vós no havets encara altre loch en aquest regne.

E nós veem que tots eren en aquest consell: haguem-ho a leixar; e ator-gam-lurs ço que ells deÿen.

¶ ⁵⁷⁷ En CDEV: *entre·l*. ¶ ⁵⁷⁸ Sembla nom d'un riu o barranc pròxim al Xúquer, més que no un ge-

nèric. En H: *al riu Sech*; en DEV: *a un riu sech*; en Marsili: *ad riuum Siccum*; en Heredia: *al río Sech*.

[DE LA PROPOSTA DEL REI JAUME DE PRENDRE LA TORRE DE MONTCADA]

E, quant fom partits d'aquí, en l'altre dia anam-nos-en devant Cilla e albergam-hi, per ço com hi havia bona azina de lenya e de prats. E, quant vench que haguem dormit a la sesta, enviam per lo maestre de l'Espital e per don Pero Cornell e per don Eximén d'Urrea e parlam ab ells en secret, que no y hac hom sinó nós e ells. E dixem-lurs:

—Nós haviem enviat per vosaltres per ço car nos sembla que exim fort mal d'esta terra. Que de tan gran host com aquesta és no·n tragam⁵⁷⁹ sinó .XX. o .XXX. catius, los sarrahins no se'n prearan menys e los christians. E, si vosaltres bé me ajudàvets, yo us mostraria que fariem bon feyt, car si yo són sol, e us dich una rahó, si tots me'n sots contraris, yo no u poré acabar. Mas, com yo hauré acabada ma rahó e don Ferrando haurà parlat, no esperets als altres, mas diga cascun de vosaltres que tenits per bo ço que yo he dit e yo mostrar-vos-he que farem bon guany e bé honrrat. Les torres hi són de València, e són en semblança de ulls d'om, car aquelles torres guàrdan València de pendre mal moltes vegades que·l pendria. E és-hi la torre de Munchada, que és de les mellors torres de tota la orta. E, quan nós vinguem d'aquí a ençà, no y jaquiren sinó tan solament los hòmens d'armes, car les fombres e los infants, tot ho reculliren en València. E veès com nos exiren fora tota la alqueria, quant passàvem;⁵⁸⁰ e, quant no·ls combatem a l'entrar, no hauran reguart de nós que·ls combatam al tornar, e hauran-y tornades les fombres e los infants. E porem-la haver dins .VIII. jorns e, menys de les persones, guanyar-hi-em molt, e menys encara de les robes e del conduyt. E yo dar-vos-he consell al pendre.

(197) —Jo anaré a Burriana e daré ració a tota la host per a .VIII. dies, ab .C. catius ¶^{75v} que·m donets, e, quan haja⁵⁸¹ presa la torre, d'aquells que yo triaré —e creu que n'hi pendrem .M. o plus—, portar-vos-he .I. fonèvol. E a açò no vull pus terme sinó lo dia que iré e l'altre que do la ració, e al tercer dia seré tornat a vós ab lo conduyt e ab lo fonèvol. E, quant nos partrem d'aquí, partir-n'em a honrament de nós e de vós, e puys, a l'altra vegada, com tornarem, no·ns gosaran esperar en les torres de la orta de València.

E sobre açò dix lo maestre de l'Espital, n'Uch de Fullalquer:

—Sí m'ajut Déus, bona via ha presa nostre senyor lo rey, e ajudem-li. E dich-vos que yo li ajudaré tant com puscha.

¶⁵⁷⁹ En C: *tragan*. ¶⁵⁸⁰ En C: *passaven*. ¶⁵⁸¹ En CDEV: *hajam*; en H: *haja*.

E, quant açò oïren don Pero Cornell e don Exemén d'Urrea, dixeren que u tenien per [bo, e que era] bon consell e noble, mas dixeren en qual manera ho fariem, que don Ferrando ne hauríem contrari e alguns dels altres. E dixem nós:

—Ab lo poder que y havem⁵⁸² e ab la ajuda que vosaltres nos farets, la nostra passarà.

E enviam per ells que vinguessen, que ab ells volíem⁵⁸³ parlar.

(198) Ab tant enviam per don Ferrando e per don Rodrigo Liçana e el maestre del Temple, n'Uch de Muntlaur⁵⁸⁴ e per lo bisbe de Leyda e per los altres richs hòmens d'Aragó e de Cathalunya e per alguns altres cavallers que y havia, bons e honrrats, qui sabien de fet de armes. E feem partir aquells denant nós per tal que no coneguessen que nós haviem parlat ab ells; e vengren depuys, quant los altres venien. E estrenguem nostre consell e feem-los tots partir entorn de la tenda, e dixem-lurs:

—Barons, nós som aquí venguts per fer mal als sarrahins; e ara que iscam de la terra e tan gran companya que aquí ha e que no'ls hajam fet altre mal sinó de .LX. catius, entre sarrahins e sarraïnes, no yc exiríem nós a honor de nós e de vosaltres. E semblar-m'ia que poríem fer una bona presó e gran dan de València. E, ab Déu, que no y porem errar.

E dixeren ells qual era. E dixem nós que la torre de Munchada:

—E és molt bona torre e ha-y gran riquea e és de la part de la vila, que no n'i ha mellor de Quart enfora.

E, si mester era, que poria hom enviar a Burriana per ço que mester fos, sí que'ls de València no u podien destorbar, car nós seríem entre Borriana e València.

—E anem-la demà assetjar en nom de Déu e pendrem-la e farem-hi gran guany e honor, per ço com a una leuga de València lurs haurem presa aytal torre com aquella és. E axí, digats-hi ço que us en sembla, que la obra bona par.

(199) E dixeren tots a don Ferrando que dixés ¶^{76r} primer. E dix don Ferrando:

—Bé-m sembla, que bona cosa seria, ab que's pogués fer, mas en la host no ha conduyt, e menys de conduyt la host no u poria soffrir ne durar.

E nós dixem:

—E, qui us dava conduyt, ¿volríets-ho?

E dix ell:

—Diguen-vos-hi aquests richs hòmens qui aquí són, e els maestres, que, quant en mi és, bé passaré yo axí com los altres passen.

¶⁵⁸² En CDEV: *haviem*; en H: *y havem*. ¶⁵⁸³ En CDEV: *enviem per ells que vinguen, que ab ells vollem*; en H: *enviam per ells que vinguessen, que ab*

ells volíem, que adoptem. ¶⁵⁸⁴ En C: *Fullalquer*. El nom va ser afegit, després, pel copista, però erròniament.

E dix lo mestre de l'Espital al mestre del Temple que y dixés, e ell dix:⁵⁸⁵

—*Je* hi dic aytant, *por moy*, que la *parola* és bona, ab que haja què *menger* la host. Mas a *moy* sembla *bien* que *sest* loch de la torre de Munchada que *estoyt* molt pres de les torres⁵⁸⁶ de València.

E nós dixem:

—Maestre, en esta terra no ha turres.⁵⁸⁷

E ell dix:

—Sí *Di* m'ajut, a *moy* semblaria que vós preséssets Torres Torres, que *estoyt* bon loch e és en lo *xamí* de Terol e de València.

E nós dixem-li:

—Maestre, bon loch és Torres Torres, mas més val aquesta .VII. tants que Torres Torres, e serà gran honor de nós, si tal loch com aquest prop de València prenem. E pot-se mils fer, que pus fort loch és Torres Torres que aquesta, mas aquesta val més de honor e de guany.

E sobre açò dix lo mestre de l'Espital:

—La paraula que'l rey ha dita tench yo per bona; e, pus ell ha bona volentat de guanyar la terra, no romanga per⁵⁸⁸ nós, e ajudem-la-li a guanyar.

E dix don Exemén d'Urrea:

—Senyor, yo tench per bo ço que vós havets dit e vós donau a nós ab què'ns puscham bé soffrir tro que vós presa la hajats. Per mon consell, que ho farets.

E dix don Pero Cornell:

—E yo atorch la paraula que'l mestre vos ha respost, e don Exemén d'Urrea.

E nós dixem al bisbe de Leyda que y dixés, e dix:

—Vosaltres sabets de les armes e yo són entrat aquí per servir a Déus e a vós; e ço que vosaltres farets farà yo.

E dixem a don Rodrigo Liçana que y dixés, e dix:

—Senyor, vós volets açò, e veig que tots ho volen e us ho consell, o la major partida, e yo farà ço que volrrets, mas los moros ja sabets vós (e) com defenen força, e no seria mester que començàssets nulla re si no la devíets acabar.

¶ ⁵⁸⁵ Des de *de l'Espital...*, afegit al marge dret amb lletra coetània. ¶ ⁵⁸⁶ En CDEV: *que estoyt molt pres de les torres*; en H: *que és sobre pres de les turchs*. Tant en una família textual del LF com en l'altra s'ha traduït el mot francès *tours* per

torres, però el joc fonètic del rei entre *tours* i *turcs* hauria exigut preservar *tours*. ¶ ⁵⁸⁷ En C: *turres*; en DENV: *torres*; en H: *turchs*, que seria la lliçó correcta, d'acord amb el joc fonètic del rei Jaume. ¶ ⁵⁸⁸ En C: *per per*.

[DE COM S'ACORDÀ ATACAR MONTCADA]

Ab tant, responem a don Rodrigo Liçana e als altres:

—Nós vos direm com ho farem. Nós irem albergar prop la torre, e, quant vendrà l'altre dia, bon matí, combatrem la vila e ells defendran-la. E, al defendre ¶^{76v} que ells faran, que punyaran⁵⁸⁹ en tenir les barreres, los nostres trencaran les lurs barreres e, a l'entrar,⁵⁹⁰ poran pendre gran dan los moros, car millors seran los qui·ls defendran que·ls altres, que aquells no valrien re qui romandrien en la torre ne en l'albacar. E, segons que veurem en la batalla, farem, car si vós e nós conexem que ells són prenedors, nós irem a Burriana. E irem-hi ab .XV. cavallers, que bo és que d'aquí no's parta la companya. E al tercer dia serem aquí tornats ab l'almajenech e ab ració per a .VIII. dies.

E tots dixeren que u tenien per bo, pus nós axí ho dehiem, però ab aquesta covinença: que ells que·ns donassen .C. catius, que més se n'hi metrien de .M., e que·ns donassen d'aquells que nós triariem, per quitar la despesa que nós hauriem feyta per pendre la torre. E enteneren que era rahó ço que nós dehiem e atorgaren-ho.

[DE L'ATAC A MONTCADA I DE COM EL REI JAUME ANÀ A BURRIANA PER ACONSEGUIR PROVISIONS PER A LA HOST]

Cant vench al matí, oïdes les misses, anaren-se armar los escuders e gran partida dels cavallers e meteren-se de la part del sas e començaren d'entrar en la vila, a peu. E els moros, los mellors, foren tots a les barreres. E, a l'entrar, moriren, dels mellors moros, de .VII. tro a .VIII. E'n guisa los cuytaven los nostres, que no's pogren recullir a l'albacar ne a la torre.

E, quant fom⁵⁹¹ prop de l'albacar, veem los sarrahins qui's defenien mal e esperdudament; e feem demanar los maestres e una partida dels hòmens richs e dixem-lurs:

—¿Semble-us que vaja yo a Burriana? Que aquests, de pendre són.

E ells dixeren que bo era e dixem:

—Ara manats a vostres hòmens que·ns envien quantes atzembles han, e vendran ab nós, carregades de tot ço que mester havets.

E no menam ab nós sinó .XII. cavallers.

¶⁵⁸⁹ En CDEV: *pujaran*. ¶⁵⁹⁰ En CDEV: *al trencar*. ¶⁵⁹¹ En CDEV: *foren*.

E, quant fom sus prop de Morvedre, esperam les atzembles e desplegam nostre penó, e tots justats passam lajús, riba la mar. E riba mar anam-nos-en a Burriana. E podie ésser hora de vespres quant nós entram en Burriana. Ans que menjàssem, nós percassam pa e vin e civada e moltons, segons que cada un dells richs hòmens e dels maestres e del bisbe aduhien son escrit per pendre ració.

164. (202-203)

[DE LA RENDICIÓ DE MONTCADA I DE MUSEROS]

Ab tant, en l'altre dia, al sol ¶^{77r} exit, manam que donassen la ració, e preseren-la tota aquell dia. E en l'altre dia moguem de Burriana e, ab nostra batalla feta e ab nostres cavalls armats, qui podien ésser de .XII. tro a .XV., passam de prop Murvedre, e ab nostre fonèvol. E, a hora de vespres, fom a la torre de Munchada passats, sí que, de part una casa, la nuyt, ans que fossen les esteles al cel, haguem feyt levar lo fonèvol, e de nuyt meteren-hi les cordes, sí que en l'altre dia, a mige tèrcia, començà de tirar. E era tan gran la pressa de les fombres e dels infants e de les vaques e de l'altre bestiar qui era laïns, en l'albachar de la torre, que les pedres que tirava lo fonèvol mataven lo bestiar. E era tan gran la pudor que'ls dava aquella mort del bestiar, que'l fonèvol tirava de dia e de nuyt, que no cessava, que, quant vench al .V.^e dia, ells se reteren per catius, e la torre e si mateys; e exiren-ne .MCXLVII. E exí'n molta bona e bella roba e perles e sarces⁵⁹² de coll e braçaderes d'or e d'argent e molt drap de seda e d'altres robes moltes, sí que, entre'ls sarrahins e ço que n'exí, bé pujà a .C. mília besants. E nós haguem sarrahins qui eren de València, e triaren-nos-en .C., axí com era estat emprés. E haguem .I. sarrahí d'aquells que veneren, e estave'ns de prop e ell mostrave'ns quals prenéssem.

(203) E fo nostre acort que enderrocàssem la torre e que estiguéssem .II. dies per derrocar-la. E, quan d'aquí partíem, que (.II.) anàssem⁵⁹³ a la torre de Museros e que la preséssem ab lo fonèvol e ab batalla, si la esperaven. E aquí mateix enderrocam la torra de Munchada. E puy anam a Museros e assetjam la torra; e nós començam de parar lo fonèvol. E sabem per veritat, per .I. sarrahí de la torre, lo qual un almugàver havia pres, que Zahén lurs havia manat que no hi romasessen més de .LX. per defendre la torre, e les fombres e els infants e els altres que se n'entrasen en València. E començà de tirar lo fonèvol en l'altre dia, e tolch dels dentell[s] de la torre de .III. tro a .IIII. E ells de nuyt meteren-hi orons plens de terra, que, si y ferien les pedres, que no y poguessen mal fer, ço és, en la cuberta de la torre.

¶ ⁵⁹² En CDEV: *treces* 'trenes', però sembla més idònia la de H: *sarces* 'orellals, arracades', que

adoptem, ja que Marsili tradueix *auricularia*. No l'esmenta Heredia. ¶ ⁵⁹³ En C: *anassen*.

E nós feem fer sagetes en semblança de filoses, e metia hom dins estopa, ab foch encés, e tiraven-les los ballesters a aquells orons plens de terra e enceneren-los. E, quant vench al tercer dia, quant los sarrahins [que eren dedins] veeren que ^{77v} no·ls tenia pro la maestria que havien feyta, feeren parlar pleyt que·s rendrien a vida. E nós volguem-ho, per ço que més los volíem vius que no fehiem morts.

165. (204)

[DEL COM EL REI JAUME RESCATÀ GUILLEM D'AGUILÓ]

E, quant nós los haguem presos, vench-nos en Guillem Guàrdia, qui era oncle d'en Guillem Aguiló, qui era pres en València, e pregà'ns molt humilment que, pus son nebot era pres, que nós que li dássem aquells .LX. sarrahins de Museros, car ell crehia que·n poria trer en Guillem d'Aguiló. E nós atorgam-li-ho que·ls dariem ab consell dels richs hòmens, en aytal manera: que, si ell no·l ne poria trer, que cobràs la host los catius. E ell besà'ns la mà e fom molt alegre, e envià .I. cristià qui podia entrar segurament en València, si darien en Guillem d'Aguiló per aquells .LX. catius de Museres. E ells atorgaren-li-ho, e aquí mateix reteren en Guillem d'Aguiló per aquells .LX. catius.

166. (205)

[DE COM EL REI JAUME PAGÀ ELS SEUS DEUTES ALS MERCADERS]

E açò fet, anam-nos-en a Torres Torres albergar. E ans que nós passàssem Alventosa, donaren-nos per los .C. moros que nos levàvem .XVII. mília besants. E haguérem-ne .XXX. mília si .I. mes los haguéssem retenguts. E haguem-los a donar per tan poch, per ço com los mercaders nos cuytaven de ço que haviem manlevat d'ells per la host. E nós pagam aquell deute e altres e anam-nos-en a Çaragoça e puy a Oscha.

167. (206)

[DE COM EL REI JAUME PROJECTÀ PRENDRE EL PUIG DE SANTA MARIA I DE COM N'ENCARREGÀ L'EXECUCIÓ A BERNAT GUILLEM D'ENTENÇA]

E nós, estan en Oscha, anam per nostra terra envers lo loch de Saranyena. E haguem-nos pensat que preséssem lo castell que·ls moros appellaven Enesa e els

christians dejen-li lo Puig de Cebolla e ara ha nom lo Puig de Santa Maria. E, quant l'aguéssem pres, penssam-nos qual⁵⁹⁴ rich hom hi lexariem,⁵⁹⁵ de nostra terra. E penssam que·ls hòmens no pugen en pretz ne en valor menys de bones obres, per què a·quell que nós més amàvem e en qui nós fiàvem devíem nós comenar aytal loch com aquell era, quant l'haguéssem pres. E per ço com don Bernat Guillem d'Entença⁵⁹⁶ era ¶^{78r} nostre oncle de part de nostra mare e que·l bé que ell havia per nós lo havia, volguem-lo comenar més a ell que a altre hom, quant Déus nos hauria donat aquell loch, que l'haguéssem pres. E nós, anan pel camí, clamam-lo⁵⁹⁷ e tiram-nos ab ell fora lo camí e dixem-li:

—Don Bernat Guillem, vós sots hom que nós amam e en qui·ns fiam e qui·ns atanyets molt per parentesch. E volríem-vos pujar e dar a vós azina perquè vós nos faéssets tal servici que, del bé que nós vos fariem, tinguessen tuyt que bé l'aviem mes en vós. Ara havem nós pensada una cosa en què vós nos poríets molt servir e per què nós serem tenguts de fer a vós gran bé per lo servici que vós nos haurets fet.

E ell graí·ns-ho molt e besà·ns la mà per la mercé que nós li prometíem. E pregà·ns que li dixéssem quin servi·y seria aquell. E nós dixem que nostra voluntat era que anàssem assetjar lo Puig de Cebolla e era prop .IIes. legües de València. E, quant l'aguéssem pres, que metéssem ell en frontera, ab .C. cavallers. E dixem-li com lo castell estava en puig e era bo e fort e bé obrat, e que li dariem conduyt a .I. any, e que tot l'ivern tingués frontera aquí, e, quant venrria a l'estiu, que nós y seríem e que talaríem València, e ab lo mal que haurien⁵⁹⁸ pres de les cavalcades e ab la tala que nós lurs fariem, que axí la maduraríem com fruyta qui la vol menjar. E, quant nós veuríem que seria hora de assetjar València e que ell[a] seria ben destreta de conduyt, enviaríem per tots nostres richs hòmens e per ciutadans que·ns vinguessen acórrer per assetjar València.

—E ab la voluntat de Déu, qui·ns ajudarà, pendrem-la. E, quant València sia presa, tot aquell regne serà pres tro sus a Xàtiva.

168. (207)

[DE COM BERNAT GUILLEM D'ENTENÇA ACCEPTÀ L'ENCÀRREC DEL REI JAUME]

E, quant ell oí aquest pensament [nostre], no·ns parlà ne·ns respòs, e estech una gran peça en si mateix, dubtant. E, quant nós veem que ell dubtava en la paraula que nós li havíem dita, dixem-li:

¶⁵⁹⁴ En C: *quel*. ¶⁵⁹⁵ En C: *lexarien*; en DEVN: *lexariem*; en H: *poríem lexar*. ¶⁵⁹⁶ Al marge inferior, amb lletra del segle XVI: *Guillem d'En-*

tensa, oncle del rey. ¶⁵⁹⁷ En CDEV: e *menam-lo*; en Heredia: *clamolo*; en H: *clamam-lo*, que adoptem. ¶⁵⁹⁸ En C: *hauríem*.

—Don Bernat Guillem, no dubtets, que aquesta paraula de què nós nos som descuberts en vós és molt bona, e tenints-ho en secret, que null hom del món no u sàpia tro que nós hajam apparellada nostra fazenda ab què's faça. E vós prenets ço que yo us dich e plàcia-us molt, ¶^{78v} car de .II. coses no us pot fallir la una: que si Déus vos⁵⁹⁹ lexa complir lo servici que nós vos manam que'ns façats, yo us faré lo pus honrat hom de mon regne, e, si vós morits en servi y de Déu e el nostre, paraýs no us pot fallir que vós no l'hajats. E per aquestes .II. rahons vós no y devets dubtar.

E sobre açò acostà's a nós e besà'ns la mà e dix que prenia el do que nós li donàvem; e donàvem-li bon consell, que no li'n podia mal pendre per aquelles .IIes. coses que nós li havíem dites.

169. (208)

[DE L'INICI DE LA INCURSIÓ AL PUIG DE SANTA MARIA]

Ab tant acordam-nos ab ell emsemps que manàssem nostra host per el Pascor. E manam-la als richs hòmens e a les ciutats e a les viles. E, quant vench aenant a la entrada de la Quaresma, dixeren-nos los hòmens qui venien de València per cert que derrocat havien lo castell del Puig. E, quant nós oïm açò, pesà'ns molt e, ab tot lo pesar que nós ne haguem, dixem que no'ns tenia dan per ço, car nós hi fariem .I. altre castell quant hi iríem ab la host. E manam fer .XX. parels de tapieres en secret, que hom no u sabés, en Terol. E fom a la Pascha Florida en Terol. E, ans que nostra host vingués, nós començam de anar. E vench ab nós don Eximén d'Urrea e nostra maynada, e don Pero Ferràndez d'Açagra e el consell de Darocha e de Terol. E ans que vinguessen los altres, anam-nos-en. E nós, a exida de Terol, per lo camí on anàvem, guardaren los de la host les bèsties carregades que portaven les tapieres, car algun en la host no sabia nostre secret ni on anaven ni on no. E, quant fom davant Xèrica, que talàvem, don Pero Ferràndez d'Açagra vench a nós, e don Exemén d'Urrea, quant haguem menjat, e dixeren:

—Senyor, ¿qu'és açò que dien-nos, que tapieres levats?

E nós dixem-lurs que no'ls en respondríem denant tots, mas que's levassen los altres, e parlariem ab ells e dir-lurs-híem què era ne què no.

¶⁵⁹⁹ En C: *nos*.

[DE COM EL REI JAUME EXPOSÀ EL SEU PLA DE POBLAR EL PUIG DE SANTA MARIA I DE FORTIFICAR-NE EL CASTELL]

E, quant se'n foren levats, dixem-lurs:

—Aquesta cosa ha^{79r}vem feyta en gran secret, e prech-vos e manam que tingats-lo secret tro que vegem les gents per què's fa ne per què no que yo les he feytes per ço com vull poblar lo puig que ara ha nom Enesa e haurà nom lo Puig de Sancta Maria. E ells han desfet lo castell qui y era e yo vull-lo refer. E, quant refet l'aurem, lexar-hi-em nostra frontera bona e enfortida, e d'aquí guerregar-los-ha hom tant tro que València sia axí aflaquida de conduyt, que la puscam assetjar e que la puscam pendre.

E ells dixerem-nos:

—Bé·ns ho dégreys haver fet a saber, que mils nos fórem aparellats de conduyt e de altres coses que ara no som.

E coneguem-lurs, en les cares, que no·ls plahia e, en la cara e en la paraula, que no u anegaven ben. E dixem-lurs:

—Barons, plàcie-us açò que nós havem feyt ne farem, que per aquesta cosa se conquerà València mils que per alguna altra cosa del món.

(210) Ab tant, en l'altre dia anam-nos-en a Torres Torres e, al tercer dia, quant la haguem talada, exim de Torres Torres e passam per Murvedre, per .I. coll que y ha. E passam prop lo castell .III. trets o .IIII. de ballesa. E donam la davantera a don Exemén d'Urrea, e els hòmens a peu eren entre nós e ell, que⁶⁰⁰ teníem la reguarda. E, quant fom laÿns al pla, que haguem passat Murvedre, envià'ns missatge don Eximén d'Urrea, que·ns fahia saber que la batalla hauríem, que Zasén⁶⁰¹ era a Puçol, ab tot son poder, e que·ns alegràssem. E nós dixem-li que·ns plahia molt, pus axí era.

E els de les atzembles e aquells qui anaven en la mijania acullien-se tots a la serra, saul aquells de valor, qui s'aturaven, e era lo mestre de l'Espital e el comanador d'Alcaniz e aquells d'Alcaniz e de Castellot, sí que eren bé .II. mília hòmens de peu e .C. a cavall, ab los de Burriana, e bé .XXX. cavalls armats.

E haviem enviats a València corredors, e estaven en celada que si Zasén, rey de València, ysqués, que·s combatessen ab ell. E no ysqué Zasén.

¶ ⁶⁰⁰ En CDEV: *ells, qui*; en H: *ell, que*. El subjecte de l'oració subordinada és *nós*.

¶ ⁶⁰¹ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Zaén, rey de València*.

171. (211)

[DE LA FORTIFICACIÓ DEL CASTELL DEL PUIG DE SANTA MARIA]

E, quant nós oïm que nostres eren, plagué'ns molt. E anam-nos-en al Puig e metem nostra tenda al pla, dejús la vila. E ¶^{79v} albergam alegrament e pagada ab aquells qui eren venguts de la celada e ab los nostres. E a [cap de] pochs dies anaren vinent los nostres rics hòmens qui encara no eren venguts, e els consells de Çaragoça e de Darocha e de Terol. E, quant foren venguts, partim-los segons la gent que y havia, cascun a braces, que faessen la obra; e, si la podien acabar en .XV. dies o en .III. setmanes, que se n'anassen lur carrera, ab que faessen bona obra. E durà la obra .II. meses.

172. (212-213)

[DE LES CAVALCADES QUE EIXIEN DES DEL PUIG DE SANTA MARIA I DE L'ARRIBADA DE BERNAT GUILLEM D'ENTENÇA]

Mentre que nós estàvem aquí, fahien-se cavalcades. E en tan gran gràcia de Déus fo poblat aquell loch, que hanc null hom qui cavalcàs sobre'ls sarrahins per fer-lurs mal no fo que ab guany no tornàs a la host, o ab poch o ab molt. E hanc naguna cavalcada que d'aquí exís no fo vençuda per sarrahins: tant eren guiats per nostre Senyor. E feem fer per los lenys qui venien a la mar una calçada prop d'aquell puig qui li és après, on podien passar a la mar quant venien alguns lenys, per ço que mester era a la host e per adur conduyt de la mar.

(213) E, quant haguem aquí estat .III. meses esperan⁶⁰² don Bernat Guillem d'Entença, qui y devia venir per reebre aquell loch, e no·ns en volíem partir tro que ell fos vengut, (e) vench-nos missatge que a Burriana era, per .II. cavallers que·ns envià. E nós no havíem⁶⁰³ estat de bona saho. E pregaren-nos de la sua part que nós que vinguéssim [a Burriana]. E, quant aquests prechs nos feyen, penssam entre nós que no havia bé sos ops, e dixem-lurs:

—¿A què·ns vol en Bernat Guillem a Burriana? Que més li acabariem aquí que no faríem a Borriana.⁶⁰⁴

¶ ⁶⁰² En CDEV: *esperam*; en H: *esperan*.

¶ ⁶⁰³ En C: *haguem*; en N: *hagüem*.

¶ ⁶⁰⁴ Afegit posteriorment al marge inferior, amb lletra coetània:
Que més li acabariem aquí que no faríem a Borriana.

E ells dixerén:

—En totes guises vos pregam que anets là.

E nós responem-lurs que anar-em-hi de bon grat, mas haviem estat malalt.

—E ara som en juyol, e, si·ns prenía una calor, havem pahor que·ns pijoràs la malaltia. E axí, digats-li que venga en bona ventura, que ací porà parlar ab nós mils que no fària là.

E sobre açò anaren-se'n, e ell vench en l'altre dia. E, quant nós sabem que ell venia, exim defora, a ell, per acullir-lo. E ab ell venien tro a .C. cavallers. E, quant se encontrà ab nós, besà'ns la mà e nós ||^{80r} saludam-lo. E, quant l'aguem saludat, dixem-li com venia, e ell dix que bé venia. E nós dixem-li:

—Bé conexem com venits, que bona companya menats. Mas, de conduyt ¿com vos va?

E com nós li u haguem dit, ell nos dix:

—Entrarem dins e parlaré ab vós.

E, quant nos dix açò e no·ns respòs sempre en la via, penssam-nos que no havia bé sos ops. E dix-nos que encara devien venir bé .LX. cavallers. E, quant nós veem que més cavallers ell amenava que nós no li haviem manat, aesmam-nos que ço que li haviem dat en conduyt, que u hagués dat a cavallers.

173. (214-215-216-217-218-219)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ QUE BERNAT GUILLEM
D'ENTENÇA NO HAVIA PORTAT QUEVIURES]

E, haüdes estes paraules, entram-nos-en, e ell menjà. E, quant hac menjat e nós haguem dormit, enviam-li missatge que vingués a nós, e vench. E dix que volia parlar ab nós a una part e que null hom no y fos. E tiram-nos a una part, [e que nuyl hom no hi fo] e dix-nos:

—Yo no us [ho] volia dir, quan vós me demanàs, del feyt del conduyt, car despés he tot ço que vós me donàs en conduyt e en cavallers la major partida.

—E com? —dixem nós—. ¿E no havets aduyt conduyt a Borriana per mar o per terra? Car nosaltres no n'havem aquí, ans ne tenen gran cuyta los richs hòmens qui són aquí, per ço com hic atur, que no han què menjar. E que nós no ych hajam què menjar, ne que vós no n'hajats aportat, àvol joch nos havets feyt.

—Sí he —dix ell—, en Tortosa .CCC. cafizes a mesura d'Aragó e .L. bacons, mas jau-me en penyora per .MD. sous.

E nós dixem:

—Per Déu, don Bernat Guillem, àvol joch havets fet a mi e a vós, que yo per fiança de vós no me n'era apparellat. Per què ara vós no porets loch tenir a mi ne yo a vós. E el feyt aquest és tan acostat que·ls cavallers qui són aquí ab mi no

s'ic volrran aturar, si no ych han què menjar, ne els vostres⁶⁰⁵ axí mateix. E sapiats per cert que, si no fos [per ço] com tant havets ab mi de parentesch e com tant vos am, no sé null hom del món de qui no me'n venjàs, per ço que vós me havets feyt. E, si aquest loch no's té, per aventura València és perduda per tots temps, que jamés no'n venrrem en tan bon lanz.

E dixem-li:

—Anats-vos-ne e penssats-hi aquesta nuyt. E nós pregarem nostre Senyor que'ns hi don bon consell, que vós àvol lo'ns havets donat.

(215) E partí's de nós. E, quant vench al matí, haguem nós penssat com se poria fer. E ¶^{80v} dixem-li:

—Yo no y veig altre consell sinó aquest: yo me n'iré a Burriana e vós dar-m'ets quantes atzembles aquí havets. E yo, si l'i trop, levat lo menjar que hagen los hòmens mester escassament, enviar-vos-he tot lo conduyt que y trob per a .XV. dies. E d'aquí anar-me-n'he a Tortosa, e de Tortosa enviar-vos-n'é per a .II. meses.

E fom a Burriana e, quant vench que'n volguem levar la host, una oroneta⁶⁰⁶ havia fet un niu prop de la escudella del tendal, e manam que no'n levàssen la tenda tro que ella se'n fos anada ab sos fills, pus en nostra fe era venguda.

E enviaren-nos les atzembles e feem-les carregar de pan e de vin e de civada, e compram moltons en la host e vaques e cabres que haviem amenades de cavalcada. E donam-lurs⁶⁰⁷ sempre ració per a .I. mes, de la carn. E exim de Burriana e anam-nos-en a Tortosa e entram-y en .II. dies, e feem carregar .IIII. lenys de pan e de vin e de civada e de carn salada per a .II. meses, e enviam-lurs-ho. E, quant nós fom partits d'aquí, anam-nos-en a Tarragona.

(216) E nós, qui entràvem en Terragona per lo camí dessus de Vila-secca,⁶⁰⁸ veem arbres molts en Salou, e estiem tot aquell dia. E, quant vench al matí que fo sus hora d'alba, Ferran Pérez de Pina jahia denant nós, e dixem-li:

—Don Ferran Pérez, ¿dormits?

E ell dix:

—Senyor, no.

E nós dixem-li:

—Una cosa nós havem penssada: que creem que trobarem consell per al Puig ir, quant passàvem per Vila-secca, veem arbres a Salou e creem que y haja conduyt que leven a Mallorques. E levats-vos tost e yo dar-vos-he .II. porters qui vagen ab vós e emparats-o tot. E digats als senyors dels lenys que venguen a mi. E, ans que us en partiscats, guardats què y ha ne què no, e escrevits-ho tot e trets-ne los timons e les veles.

¶ ⁶⁰⁵ En CDEV: *nostres*. ¶ ⁶⁰⁶ En CDEV: *oroneta*, que contrasta amb la variant oriental *oreneta* que introdueix el copista de H (Ferrando, 2001).

¶ ⁶⁰⁷ En CDEV: *demanam-lurs*; en H: *donam-los*.

¶ ⁶⁰⁸ Afegit posteriorment pel copista: *E nós, qui entràvem en Terragona per lo camí dessus de Vila-secca*.

E, axí com o haguem dit, se féu. E manaren-nos los senyors dels lenys e aduxeren-nos tot quant hi havia per escrit. E trobam que podíem dar ració de farina a don Bernat Guillem d'Entença, qui era romàs al Puig, per a .III. meses, e de vin per a .VI. meses, e que y havia carn salada e civada per a .II. meses. E feem carta als mercaders que'ls ho daríem. E anam a Leyda e manlevam dels prohòmens .LX. mília sous e pagam los mercaders, e, l'als qui romania, enviam-lurs-ho per l'aygua a compliment ¶^{81r} de la ració de la farina e del vin. E d'aquí anam-nos-en a Oscha.

(217) E, nós estan en Oscha, vench-nos missatge .I. cavaller qui era natural d'Oscha e havia nom Guillem de Sales. E vench per manament de don Bernat Guillem d'Entença e de don Berenguer d'Entença e de tota la companya que nós havíem lexada al⁶⁰⁹ Puig. E saludà'ns de la lur part. E havia un colp en la cara e tenia-hi bena ab estopa. E demanà'ns albíxera e nós dixem que les li donaríem segons les noves que aduïa. E ell dix:

—Les noves són tals que a vós plauran e que'n serets alegre.

E dix:

—Veus aquí les cartes dels richs hòmens e cavallers que vós lexàs al Puig, e dien que Zahén ab tot lo poder de Xàtiva tro en Onda ve, qui eren bé .DC. cavallers e bé .XL. mília hòmens d'a peu. E vengren al sol⁶¹⁰ exit aytal dia, gran matí, per combatre lo Puig; sí que .X. hòmens a cavall, qui eren anats per córrer a València, eren tornats al Puig, e feeren saber a don Bernat Guillem e a don Berenguer d'Entença que Zahén venia ab tota sa host. E ab tant oïren lur missa e preseren lo cors de Jhesuchrist aquells qui pres no l'havien, e exiren tots armats fora lo Puig. E dehien que, si s'enbarraven, que pijor lurs seria, e pus tost los pendrien, que si'ls trobaven defora, e que's comanaven a nostre Senyor e que volien la batalla ab ells.

(218) E entretant los sarrahins vengueren e donaren en la davantera los peons de la frontera de Xèrica e de Sogorb e de Liria e de Onda. E aquells qui mils sabien d'armes metien davant. E els cavallers, ab altra peonada, vengueren al dors, sí que a les primeres ferides que ells feeren se hagueren a vençre los nostres. E puy los nostres tornaren altra vegada per la costa a enjús e cobraren del camp ço que perdut ne havien. E en tant los sarrahins se escridaren e cobraren la plassa altra vegada, e els christians tiraren-se a la costa del castell. E, en tant com açò feeren, vench una veu dessus del castell dels qui u miraven, e cridaren:

—Van-se'n, [van-se'n e vencen-se!]

E açò los cavallers oïren-ho e cridaren:

—Vergonya, cavallers! Vergonya!

¶⁶⁰⁹ Afegit al marge dret, amb lletra coetània:
al. ¶⁶¹⁰ Afegit posteriorment pel copista, dins

el cos del corondell: .DC. cavallers e bé .XL. mília
hòmens d'a peu. E vengren al sol.

E cridaren tots a una veu:

—Sancta Maria! Sancta Maria!⁶¹¹

E d'aquells qui eren en la reguarda dels moros començaren de fugir, qui eren dessus los altres, e fugiren primers que aquells qui eren denant. E van ferir en la devantera los nostres als ^{81v} sarrahins, e obriren-los. E aquí se començà de vençre la batalla. E durà la vençuda tro al riu Sech, qui és entre Foyos e València.

E moriren-ne molts qui foren ferit[s] de glay e d'altres qui no havien algun colp. E moriren-ne dels nostres Ruyz Xeménez de Lúsia, que tant entrà a les primeres ferides que hanc hom no'l veé tro que'l trobaren mort; e morí-hi son fill de don Exemén Pérez de Tiergua, lo major, e un altre qui tenia la senyera de don Bernat Guillem. E hac-hi cavallers ferits, mas no que[n] morissen.

(219) E, quant oïren açò los de Terol, que la batalla havien vençuda los christians e que y havien perduts [molts] cavallers, anaren-se'n de .LXX. tro a .LXXX. cavallers al Puig e, al segon dia, a tèrcia, foren ab ells.

E nós, quan haguem oïdes estes noves a Oscha, feem-ho saber als órdens e anam-nos-en a la seu, denant Jhesús Natzaré, e ab lo bisbe e ab canonges feem cantar *Te Deum laudamus*. E anam-nos-en a Darocha sempre de mantinent, e enviam missatge a tots los richs hòmens que vinguessen a nós. E nós, estan en Darocha, enviam per los caps de les aldees e haguem los bons hòmens de la vila e pregam-los e manam-lurs qu'ells que'ns haguessen .M. atzembles dins .V. dies en Terol, e que no y fallissen. E ells dixeren que, pus Déus nos havia tan bé guiats e nós ho volíem, que u farien. E anam a Terol e enviam axí mateix per les aldees, e vengren aquí; e manam-lurs que dins .III. dies que'ns haguessen mil atzembles apparellades, per ço car volíem portar conduyt al Puig. E ells dixeren que u farien, [e que farien] ço que'ls manàssem en totes coses, mas que bé .LXXX. hòmens a cavall de Terol eren ja là, que là los trobaríem. E pregam a Ferrando Díez que'ns prestàs pa per aquestes .II. mília atzembles a carregar. E dix que u faria e que enviàssem per les aldees e que aduxessen lo pan a Sarrió, e que en la carrera nos trobaríem, e que no'ns faessen laguiar.

E moguem-nos ab nostra rècua e ab bé .C. hòmens a cavall que y haviem, e entram-nos-en albergar a les Alcubles. E nós, estan en les Alcubles, dixeren-nos que Zahén, rey de València, era en Liria ab tot son poder, e que's combatria ab nós. E dixem nós:

—Vinga qui venir vol, que nós là entrarem.

E exim de les Alcubles e, ab nostres atzembles carregades e ab nostres cavalls armats, pujam-nos-ne al Puig, ab nostra senyera ^{82r} desplegada. E don Bernat Guillem e don Berenguer d'Entença e los órdens qui y eren exiren-nos acullir, e'n

¶ ⁶¹¹ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Sancta Maria!*

Guillem d'Aguiló e d'altres que n'hi havia. E fom molt alegres nós ab ells e ells ab nós, per la bona aventura que·ns era avenguda. E no·ns pogren tots acullir, perquè havien perduts bé .LXXXVI. cavalls en la batalla.

174. (220-221-222-223)

[DE COM EL REI JAUME ES DIRIGÍ AL PUIG DE SANTA MARIA]

Sobre açò enviam missatge a don Exemén Pérez de Taraçona,⁶¹² en Aragó, qui era nostre reposter major en tot lo regne d'Aragó, que·ns enviàs .XL. cavalls, e aquell qui més valrria, que valgués .C. morabatins, e de .C. a ensús.

E, nós estan en aquell puig, vench-nos don Ferrando e don Artal de Luna⁶¹³ e don Pero Cornell; e vengren a nós, car havien haüt nostre missatge que vinguessen a nós al Puig. E haguem missatge que·ls cavalls per qui nós haviem enviat eren a Terol. E dixem a don Bernat Guillem e a don Berenguer d'Entença e a·n Guillem d'Aguiló e a·quells cavallers qui eren al Puig que aquells lurs cavalls que perduts havien, que, ans que d'ells partíssem, los esmenariem tots. E grahiren-nos-ho molt. [E dixem-los] encara que·ls lexariem la quinta nostra, per ço com havien bé feyt en la batalla; e a tot açò nos graïren, e que conexien que·lls haviem feyta gran mercé. E enviam missatge a aquells qui los .XL. cavalls amenaven, qui eren en Terol, que·ls amenassen a Sogorb, per ço car los cavalls no gosarien entrar a nós menys de poder de cavallers. E nós ysquem-hi e anam tro a Sogorb ab aquests richs hòmens.

E, quant fom a Sogorb e haguem estat aquí .I. dia, los cavalls vengueren, e pregam e manam als richs hòmens que dixessen als lurs cavallers que venessen de sos cavalls e que no·n faessen carestia alguna, per ço com nós los haviem tan gran mester, mas que·n faessen avinentea e nós donar-lurs-n'íem ço que valien e encara més. E dixeren que ho farien de bon grat; e parlam ab los cavallers e veem los cavalls aquells que·ns adaventaven e compram-ne .XLVI., qui·ns costaren .LX. mília sous. E, ab aquells .XL. que nós haviem fets venir, foren .LXXXVI. E els richs hòmens anaren-se'n en Aragó, e nós romanguem aquí ab .XIII. cavallers.

(221) E açò fet, tornam-nos-en al Puig per lo camí de Murvedre. ^{¶82v} E, quant fom prop de Murvedre, dixem si passariem per la collada qui és sobre lo castell de Murvedre e és prop del castell tro a .II. trets de ballesta e no pus. E dixeren los altres que millor seria que passàssem per la vall⁶¹⁴ de Segon. E dix un cavaller, de qui no·ns membre lo nom, que passàssem per la collada, que abans seríem passats que ells fossen regoneguts; e a nós fo'ns semblant que dixés lo millor. E dixem-lurs:

¶⁶¹² Afegit amb lletra coetània: *de Taraçona*. ¶⁶¹³ En HCDEV: *d'Alagó*, probablement per error, segons

F. Soldevila. Només esmenten el nom propi Marsili (*Artaldus*) i Heredia (*don Artal*). ¶⁶¹⁴ En C: *avall*.

—Vosaltres farets axí com yo diré. Yo no ych he penó ne senyera; e h-
jam .i. lençol d'aquells que tenen los cavalls e fassam-ne senyera;⁶¹⁵ e fassam mota
de nós e dels cavalls. E nosaltres pendrem les lances e los escuts e los capells de
ferre e irem de costat, entre los cavalls e el castell, e irem axí acostats als cavalls
que cuydar-s'an que y haja més cavallers que no ych ha.

E feem-o axí, e plac a tots aquells qui ab nós eren. E, al passar que'n fe-
hiem,⁶¹⁶ exiren bé .M. sarrahins a la costa de Murvedre e .V. hòmens a cavall.
E cridaven e ahucaven,⁶¹⁷ mas no's gosaven acostar a nós. E ab la volentat de Déu
passam e entram-nos-en al Puig. E aquell dia que fom al Puig partim los .LXXXVI.
cavalls a aquells qui perduts los havien.⁶¹⁸

(222) E, quant açò haguem feyt, presem comiat de don Bernat Guillem d'Entença
e de don Berenguer d'Entença e de don Guillem Aguiló e dels cavallers qui exits
eren ab nós tro a Puçol, e feem-los-ne tornar, que no volíem que'l Puig romasés
menys de cavallers. E aquí haguem lexats los⁶¹⁹ cavalls de quatre o .V. cavallers qui
anaven ab nós. E anam-nos-en aquell dia a Burriana. E era dia de dejuni. E, quant
haguem menjat, venc en Guillem Aguiló tot escaridament, e dixem-li com venia
axí escaridament, e ell dix que per mar era vengut en una barcha. E demanam-li
si estaven bé los del Puig, e dix que oc, fort bé, mas que contaven-y unes noves
novelles. E era aquí don Pero Cornell ab nós. E dixeren los de nostra companya:

—¿Quines noves són aquestes?

E dix ell:

—Dien los del Puig que Zahén hi serà demà matí ab tot son poder.

E dixem nós e tots los altres qui aquí eren:

—Nós n'isquem huy matí e no'n parlava hom sol; ¿com poria ésser açò?

E dix ell:

—Sapiats en veritat que dien que ell sabia lo vostre anar, quant moviéts del
Puig, e que's són ajustats tots quants sarrahins ha de Castalla⁶²⁰ e de Cocentayna⁶²¹
a ençà, e tantost com ^{83r}ells sàpien que vós sots partit d'aquí, que ells que y ven-
rien. E axí's dehia en l'albergada.

E nós e tots los altres tinguem-ho⁶²² per nient, que no podia ésser, e sol⁶²³
no haguem cura d'aquelles noves.

(223) E, quant vench a hora de mija nuyt, tocaren a la porta de la vila molt fort.
E vench a nós lo porter e dix:

—A la porta de la vila toca hom molt fort e és a cavall, e diu que vol parlar
ab vós.

¶ ⁶¹⁵ Afegit al marge esquerre, pel copista: *e fassam-ne senyera*. ¶ ⁶¹⁶ En C: *fehien*. ¶ ⁶¹⁷ En CDE: *aducaven*. ¶ ⁶¹⁸ En C: *haviem*. ¶ ⁶¹⁹ A l'in-
terlineat, amb lletra coetània: *los*. ¶ ⁶²⁰ En CDE:

Castella; en H: *Caztalla*. Actualment, Castalla.

¶ ⁶²¹ En C: *Concentayna*. ¶ ⁶²² En C: *tinguen-ho*.

¶ ⁶²³ En CDEV: *e sols no haguem*; en H: *e no haguem*.

E nós dixem-li que li obrís. E don Pero Cornell jahia denant nós e dixem-li:
—E! Oït: les noves d'en Guillem Aguiló, si seran veritat...
E don Pero Cornell dix:
—A ma fe, temor n'è.
E entrà Sanç de Mora⁶²⁴ ab son perpunt vestit e sa espaa cinta e el capell de ferre que s'hac tolt de la testa. E dix-nos:
—Senyor, Déus vos saul! Jo vench aquí per manament de don Bernat Guillem d'Entença a don Pero Cornell, que a vós no u volia enviar a dir.
E dix don Pero Cornell:
—¿Què manament és aquest?
E ell dix:
—Envie-us a dir don Bernat Guillem que Zahén ab tot son poder serà demà matí al Puig e deu haver la batalla ab ell. E, si ell us veïa en aytal cas, no us falrria. E pregue-us que li vingats acórrer.
E nós dixem:
—¿Batalla?
E dix ell:
—Sí, senyor, que certament hi devem ésser aquest matí.
E sobre açò, dix don Pero Cornell:
—Senyor, yo us diré com ho farets vós: nós irem ab vós tro passat lo grau d'Orpesa, e d'allí avant no temets res. E, si penssats de anar, yo seré tantost tornat a hora a la batalla. E, pus don Bernat Guillem m'o ha axí enviat a dir, no li falrré.
E dixem nós:
—Fe que deïg a Déu e a vós, don Pero Cornell, d'altra manera serà. Que yo·ls haja lexats en aquell logar, e en fe de Déu e de mi sien romanguts aquí, e nós estan tan prop d'ells, no·s combatran esta vegada menys de nós.
E ell dix:
—Senyor, no fassats, que açò no és per a vós; que a nós devets enviar per aytals coses com aquestes són, e vós no y devets anar.
E nós dixem:
—Sapiats, don Pero Cornell, que no serà per res del món que yo no vaja là. E partits-vos d'aquestes paraules, que no me'n lexaria per vós.
E sobre açò hac-n'i alguns qui dixerén:
—Bé sembla del rey⁶²⁵ que no vol desemparar sos vassalls axí, escondidament.
E nós oïm-o bé quant o deïen. E don Alaman de Sàdava era malaut en Burriana e havia .i. bon cavall; e enviam-li .i. hom ^{83v} nostre que·l nos prestàs, que per aquesta rahó nós haviem a tornar al Puig per a la batalla. E ell prestà'l-nos volenter e de grat.

¶ ⁶²⁴ En CDEV: *sens demora*, error que es pot corregir gràcies a H (*Sanç de Mora*), a Marsili (*Sancius de Mora*) i a Heredia (*Sant de Mora*), si bé el per-

sonatge és indocumentat per ara. ¶ ⁶²⁵ En CDEV: *Bé sembla del rey*; en H: *Ben sembla rey*. L'absència de la preposició *de* en H deixa la frase sense sentit.

175. (224)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ QUE ELS SARRAÏNS NO
ATACARIEN EL PUIG]

E sempre cavalcam en la miga nuyt e anam riba mar. E, quant fom passats a Almanara, anava nostre capellà ab nós, e dixem que oïssem la⁶²⁶ missa e que·ns confessàssem, si alguns peccats haviem oblidats, e que preséssem lo cors de Jhesuchrist cascun. E oïm la missa e reebé-lo qui rebre-lo volia. E, nós anant axí, acostà's a nós don Fortuny López de Sàdava, [qui era bon cavaller], e dehia, a tothom que amava, «*sobrino*», e dix-nos:

—¿Què us sembla que serà vuy?

—A la mia fe —dixem nós—, huy se triarà la farina del bren.

E anà'ns abraçar e dix que Déu nos donava bona ventura. E, quant fom prop del riu de Murvedre, vench-nos don Martí Périz, qui fo puy justícia d'Aragó, e dix-nos:

—Senyor, vós deuríets enviar .II. cavallers al Puig, [per saber] quines noves hi ha ne quines no, ne com estan.

E nós dixem:

—Anats-hi, donchs, vós.

E ell dix:

—Dats-me un companyó.

E donam-lo-li, e anà-hi.

E, anans que fóssem al Puig, de miga legua, vench a nós corrén. E nós, qui-l veem axí venir, cuydam-nos que fos veritat e dixem-li:

—¿Quines noves aduyts?

E ell dix:

—Bones: que estan bé los del Puig e no és res ço que us⁶²⁷ dehien.

176. (225-226)

[DE COM EL REI JAUME DEIXÀ EL PUIG PER ANAR A CATALU-
NYA I ARAGÓ]

E, quant fom aquí, nós haguem de consell ab don Bernat Guillem d'Entença que enviàssem córrer a València. E enviam-hi los adalills. E foren .L. hòmens a cavall, e aduxeren de sarrahins tro a .XII. e de sarraï[n]s .L., que s'eren exits a percaçar, los uns per lenya, los altres que haguessen què menjar. E, quant foren venguts,

¶⁶²⁶ A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *la*. ¶⁶²⁷ En C: *que·ns*.

demanam-los de noves si los sarrahins havien feyta altra ajustada per venir al Puig, e demanam-ho a cascú dels sarrahins per si, per tal que no camiassen les noves. E dixeran que no y havia ajustament algun sinó aquells de la vila, qui eren en la vila. E, quant oïm aquestes noves, dixem als nostres cavallers que iríem-nos-en, car pus valia a ells lo nostre anar que'l romanir aquí, e que mils lurs enviariem consell a lur ops de Cathalunya e d'Aragó que no fariem romanent ab ells. ¶^{84r} E aquell dia cascun cavaller lexava a son amich capell de ferre e bona lança, si la havia.

E anam-nos-en envers Burriana, e dixem a don Bernat Guillem que se'n tornàs d'aquella alqueria que ha nom Puçol. E ell, per nostre manament, tornà-se'n. E don Berenguer d'Entença dix que havia a parlar ab nós, e seguí'ns prop del riu de Murvedre, e ab ell havia tro a .XII. cavallers qui havien cavalls e armes e perpunt[s]. E tornà-se'n.

(226) E, quant ell se'n fon tornat e haguem passat lo riu prop del començament de l'almarge⁶²⁸ qui ve de la mar, anava Michel Garcés, qui fo de Navarra e és poblat en Saranyena, e els troters qui anaven devant cridaren:

—A armes!

E don Pero Cornell, qui oí cridar «a armes», va pendre ses armes e brocà a davant. E nós cuytam-nos e anam-lo pendre per la regna e dixem-li:

—¿Què serà, don Pero Cornell? ¿És apellido d'Exea, açò? Aturat-vos, e vejam primerament què és, ans que us ravatets.

E era ab nós don Exemén de Foces e don Ferran Pérez de Pina e don Fortuny López de Sàdava. E entre la nostra companya e d'en Pero Cornell e de don Exemén de Foces érem tro a .XVII. E don Fortuny López no havia sinó una barbuda que's mes en la testa e una garnatxa que's vestí e un mul en què cavalcava e una lança que tenia. E no haviem nagon cavall arnat, sinó ab nostres perpunts e capells de ferre e lances. E, en tant, los troters nostres tiraren-se a la mar, que's volien recullir en una barcha en què ne anava en Guillem d'Aguiló.

177. (227-228-229)

[DE DIVERSOS INCIDENTS EN LA CAMPANYA DEL PUIG]

Ab tant vengueren dues atzembles e demanam què aduhien, e dixeran que .VII. garnions de cors de cavall aduïen. E manam-les sempre descarregar e que guarnissen los cavalls. E dix .i. cavaller, mas no'ns membre son nom:

—¿Per què no enviats a don Berenguer d'Entença, que encara vos venrria a bona hora?

¶⁶²⁸ En C: *almarralge*; en D: *l'almarjal*; en EV: *la marjal*; en Heredia: *almarjal*; en H: *l'almarge*, que adoptem.

E manam a Domingo de Fraga, un porter nostre, que y anàs e que pensàs de venir com abans pogués, que ja vehia com estàvem. E, mentre que fahiem guarnir los cavalls, vestim-nos un gonió⁶²⁹ e calçam-nos les calces de ferre en peus. E, quant nos calçàvem la dreta, los nostres dixeren:

—¡Veus-los aquí on venen!⁶³⁰

E gitam-la de la cama e dixerem:

—No·ns ha què fer, pus lo cors és garnit e el cavall.

E cavalcam al cavall.

E els altres foren dressats per venir contra nós. E aesmàvem-los que eren bé .CXXX. a cavall, entre don Artal d'Alagó e ^{84v} sa companya e els sarrahins. E no sabiem bé que don Artal hi fos.

E, anans que nos armàssem, havien pres los sarrahins a Miquel Garcés e un ase qui levava lo lit de don Exemén de Foces. E açò fo quan nós feem aturar don Pero Cornell. E, quant nós fom a cavall, un cavaller qui tenia lo penó de don Pero Cornell, tenia-lo a les nostres espatles. E dix-li don Fortuny López de Sàdava:

—Bavieca⁶³¹ d'om! Metets lo penó davant lo rey, e no·l tingats a les espatles.

E el cavaller mes denant nós lo penó. E dix don Ferran Pérez de Pina:

—Ells són molts e vós sots aquí ab poch. Aquí no ha àls sinó que·ns⁶³² metam denant, e muyre qui estorçe no puscha tro que·ns puscam recullir al Puig.

E dixerem nós:

—Don Ferran Pèriz, no faré, que anch no fugí, ne sé fugir, ans vos dich que ço que Déus me volrà donar ací, ho hauré ab ells.

E nós stiguem en una mota, e ells giraren-se dues vegades per venir scome-tre, e no volch nostre Senyor que vinguessen a nós, [e partim-nos axí. E deÿen alguns, quan açò fo partit ben a cap de .I. mes, que don Artal sabia que nós hi érem e havia vedat que no vinguésseu a nós]. E açò no fos res, que Miquel Garcez, qui fo pres, no era a ell vengut encara, ne nós no havíem senyera ne penó nostre que·ns pogués conéixer, sinó aquell de don Pero Cornell. E puy, quan açò fo passat, creu que Miquel Garcez lurs dix que nós érem aquí. E en tant veeren venir don Berenguer d'Entença e meseren-se per l'olivar⁶³³ e el figural de vall de Segon e anaren-se'n a pas vers Almanara. E nós fom pagats quant los ne veem anar.

(228) E en tant, com ells començaven de anar, vench don Berenguer e dixem-li que anàs ab nós a Burriana; e dix que u faria de grat e que no·s partiria de nós tro a Burriana aytal hora. E cuydam-nos que nos exissen a la Ràpita e no exiren.

¶ ⁶²⁹ En C: *guarnió*. ¶ ⁶³⁰ A l'interlineat, amb lletra coetània: *on venen*. ¶ ⁶³¹ La lliçó *bavieca*, posada en boca d'un aragonés, només es troba en C: *bavieca d'om*. En la resta de testimonis: *baveca d'om*, llevat de H, que fa: *baveca diç*.

En Marsili: *rudis homo*, que confirma l'accepció del terme (Biosca, 2017). ¶ ⁶³² En C: *que us*. ¶ ⁶³³ En C: *l'olivar*; en DEV: *lo olivar*; en H: *lo linar*; en l'*Aureum Opus* (AO) de València: *lo livar*; en Heredia: *el olivar*; en Marsili: *oliveta*.

E, quant fom a Burriana, dix-nos don Pero Cornell que menjàsem e reposàssem⁶³⁴ aquí per tot aquell dia. E dixem a don Pero Cornell:

—Don Pero Cornell, no és manera d'armes aytal, car per reposar pert hom molt a les vegades, ne ja, fe que deig a vós, no ych menjarem ni y romanrem⁶³⁵ esta nuyt tro a Orpesa.

E ell dix:

—¿Per què no?

—Per aquesta rahó —dixem nós—: que, si eren los sarraïns esta nuyt en tresnuytada al grau d'Orpesa, passats tots, nos afollarien e·ns⁶³⁶ ho destrouirien. E encara no poden ésser passats que·s sien meses denant nós. E passem esta nuyt a Orpesa e aquí puyts ^{85r} posarem, e d'aquí anant porem anar segurament. E don Berenguer torn-se'n esta nuyt en tresnuytada e no tembrà res, que no sabran son ardit tan bé com sabrien de nós.

E pres nostre comiat e anà-sse'n.

(229) E nós manam que null hom nostre no romangués en la vila e que·ns seguissen. E no exim de la vila sinó nós e don Pero Cornell e Pero Palasí.⁶³⁷ E, quan haguem passat riu de Millars, vench un ballester corrén e vench a cavall ab son perpunt vestit e son capell de ferre al cap e sa ballesta parada. E dix Pero Palazí:⁶³⁸

—Veus un cavalcant qui ve corrén.

E nós e don Pero Cornell volguem exir vers ell, e Pero Palazí dix:

—Yo hi exiré, que no és per a vós.

E aturam-nos, e ell exí vers ell, e ell demanà-li:

—¿Com vens axí corrén e ab la ballesta parada, com si tirar volies a nós?

E ell dix:

—Senyor, mort són.

E demanam-li què havia, e ell dix [que] Aven Lop havia dat salt al comanador de Orpesa, al pinar⁶³⁹ deçà el grau, e que havia pres lo comanador. E dixem:

—¿Eres tu ab lo comanador?

E ell dix:

—Senyor, oc.

—E tu com⁶⁴⁰ gosaves venir aquí si ton senyor era pres? ¿E vens ab la ballesta parada vers nós? Més valgre que tirasses als sarrahins que a nós.

E dixem-li:

—Bacallar prudent! ¿Com podies ton senyor deseparar? Que tu ja exiries de presó, si fosses pres, per .CL. sous o per .CC., e has-lo deseparat en camp! Per Christ, anch ta[n] mala cosa no feist! Descavalca del cavall!

¶ ⁶³⁴ A l'interlineat, amb lletra coetània: *e reposàssem*. ¶ ⁶³⁵ En H: *romanrem*; en CDEV: *beurem*. ¶ ⁶³⁶ En C: *e us*. ¶ ⁶³⁷ En C: *P. Palasí*. Segons Marsili: *Petro Palazini*, lliçó que

confirma Heredia: *Pero Palazín*. ¶ ⁶³⁸ En C: *P. Palazí*. Vegeu la nota anterior. ¶ ⁶³⁹ En CDEV: *pujar*. ¶ ⁶⁴⁰ A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *com*.

E ell dix:

—Sényer, ¿per què descavalcaré?

E nós dixem:

—Per ço que has feyt.

E tolguem-li lo cavall e lo perpunt e el capell de ferre e la ballesta, e no li lexam sinó una gonella, e vench-se'n a peu après nós.

178. (230)

[DE LES DILIGÈNCIES DEL REI JAUME PER REUNIR FORCES I
ATACAR VALÈNCIA]

E, quant haguem anat un miller de part lo riu, nós esperam la companya. E quant fo aquí ajustada, passam tots ajustadament e en un lo grau e albergam, que ja era escur, a Orpesa. E aduhíem de Burriana carn, pa e vi, e menjam. E puys gitam-nos e dormim tro al bon matí. E al matí oïm missa, que l'Espital tenia labores aquell loch. ^{||85v} E aquell dia anam-nos-en a Ulldecona e l'altre dia entram en Tortosa. E gitam quèsties per viles d'Aragó e de Cathalunya. E manam labores a tots los hòmens qui tenien feu per nós e a les ciutats que fossen al Pascor, ab host que nós menàvem, sobre València. E sempre mantinent entram en Aragó. E, quant fom a Çaragoça, vench-nos don Ferrando e don Blasco d'Alagó e don Exemén d'Urrea e don Rodrigo Liçana e don Pero Cornell e don Garcia Romeu e don Pero Ferràndez d'Açagra e exiren-nos a manera de cort, ja fos que nós no la haguéssem manada.

179. (231)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ DE LA MORT DE BERNAT
GUILLEM D'ENTENÇA]

E nós, qui havíem⁶⁴¹ estat en Çaragoça bé .VIII. dies o més, vench-nos missatge que don Bernat Guillem d'Entença era mort. E els richs hòmens saberen-o abans que nós ho sabéssem, e acordaren-se que tots vinguessen denant nós e que'ns dixessen la mort de don Bernat Guillem, per ço que nós fóssem mils acordats en lo fet del Puig de Sancta Maria, com ho fariem, pus ell era mort. E vengren tots trists denant nós e dixeren tots los richs hòmens a don Ferrando que'ns mostràs [la paraula e que'ns dixés]⁶⁴² la mort de don Bernat Guillem. E nós coneguem en

¶ ⁶⁴¹ En CDEV: *tots qui havien*; en H: *nós, qui havíem*.

¶ ⁶⁴² En DEVN: *mostràs*.

les cares d'ells que àvols noves havien haüdes. E dixeren-nos que'n faessen exir tots los hòmens de casa, sinó ells e Ferran Pérez de Pina e en Bernat Vidal, qui era hom savi e anava ab nós. E feem-los-ne exir, e puys don Ferrando començà la paraula per ell e per los altres e dix-nos axí:

—Senyor, totes les coses del món ha feytes nostre Senyor, e les desfà quant a ell plau. Ara nós (no) som tenguts a vós de tota res que vostre prou sia, e plaurie'ns molt; e de nangun embarch que a vós vingués nos pesaria. Perquè havem unes noves haüdes en què vós poriets menys acabar, si tost no y preniets consell. E les noves nos pésan molt per ell, qui ho valia, e per vós: fem-vos saber que don Bernat Guillem d'Entença és mort. E açò sabem nós per cert. E per ço com ell tenia de vós tan gran cosa e tan honrrada en frontera, mester és que y prenats consell.

180. (232)

[DE LA REACCIÓ DEL REI JAUME I DEL SEU CONSELL DAVANT ELS FETS DEL PUIG]

E, quant nós oïm les paraules, fom-ne molt torbats ^{86r} e no·ls poguem respondre d'una peça per la gran dolor que haviem de la sua mort. E, quant una peça havem estat, esforçam-nos de respondre a ells e dixem-lurs axí:

—La mort de don Bernat Guillem nos pesa molt per moltes rahons. La primera, per ço com nos tocava de parentesch, que era nostre oncle per part de nostra mare e haviem-li comenat tan loch car com aquest era a nós, del Puig, que per aquell se pot pendre València e lo regne. E pesa'ns encara per altra raó més que per tot açò que dit havem: per ço com la sua persona era [molt] bona e leyal e que'ns havia molt gran cor de servir, e, servén a Déu e a nós, és mort en aquest servici. Però conortam-nos aytant d'ell que la sua ànima, segons que tot bon cristià deu creure, irà en bon logar. Mas yo són torbat per les paraules e per la oïda de la sua mort e esta nuyt no y poria veer ne entendre, per lo pesar que n'havem, mas demà a la missa matinal venits denant nós e haurem consell ab vós emsems com ho farem d'aquell logar.

E tots dixeren que dehiem bé e que serien denant nós.

E nós, al matí, oïm nostra missa en nostra casa, que no volíem exir defora, per ço que la gent no conegués lo pesar que n'haviem. E tots foren aquí e metem-nos en una cambra e pregam-lurs e manam-lurs que'ns consellassen e que'ns donassen ajuda com fariem aytal fet tan gran com aquest. E dixeren que's tirarien a una part e que haurien lur consell, [e puys que venrien denant nós e que'ns dirien lur consell]. E nós dixem-lurs que no·ls calia tirar de nós, mas, pus ells ho volien, que a nós plahia. E anaren-se acordar e, a cap de una hora, tornaren a nós e dixeren a don Blasco d'Alagó que dixés ço que havien acordat, per ço com més

sabia ell en lo feyt de València que ells no sabien, car ell havia estat enfre ells bé dos anys o .III. E don Blasco contrastà una peça que no y volia dir. E tots dixerren a una veu que volien que ell ho dixés, per ço car més hi sabia que ells. E dix don Blasco que diria ço que havien acordat a una part, e dix:

181. (233)

[DE LES PARAULES DE BLASCO D'ALAGÓ ACONSELLANT EL REI JAUME D'ABANDONAR EL PUIG]

—Senyor, aquest és l'acort en què tots havem vist e penssat. E havem a guardar la vostra asina; e no tan solament la vostra ¶^{86v} azina, mas la messió que puscats fer en retenir aquell puig. E veem que vós no havets aquella riquea per què vós tan gran messió com començada havets puscats acabar, e, segons nos sembla, tendríem per bo que vós manàsets venir vostra companya, e altre temps poríets haver mils aguisat de conquerir València e de pendre que ara no havets. E [c]on més vos costarà aquell logar, si bon cap no devia fer, pijor és a nós e a vós. E a tot açò porets revenir vós aenant⁶⁴³ prenén València; e prendrets-la ab la volentat de Déu.

E estes paraules afinades, dix don Ferrando:

—Senyor, ¿membre-us quant començà's açò del Puig que yo us dix que no u poríets acabar e que gran messió feýets en bades?

—E en lo consell que vós sots —dix don Blasco—, som nosaltres tots.

E nós volgüem saber dels altres, si eren en aquell consell, e atorgaren tots que sí eren.

182. (234-235)

[DE COM EL REI JAUME NO ACCEPTÀ EL CONSELL DE BLASCO D'ALAGÓ I DECIDÍ TORNAR AL PUIG]

E responem-lurs que no y cuydàvem haver aytal consell d'ells, e ço que fahíem, fahíem per servici de Déus, e que fahíem cosa que anch nostre linatge no havia feyta; e que, per la mort de don Bernat Guillem, qui era .I. rich hom nostre e qui havia vençut en lo camp lo poder del rey de València, e que havíem acabada la major partida del fet per què lo regne [de València] se podia guanyar, que per la mort de don Bernat Guillem dixessen que yo desemparàs lo Puig, dirien que tot lo preu havia ell de retenir aquell logar.

¶⁶⁴³ En CDEV: *vós aenant* (en E: *a evant*); en H: *e enant vós*.

—E tota via mostraré yo que la mia valor és aytal que no s'i semblarà la mort de don Bernat, ne si n'hi morien .IIII. o .V. aytals com era ell. E fas-vos saber que aquell logar no serà desemparat, ans guanyaré València ab aquell logar e tota l'altra terra despuys.

E nagun dels richs hòmens no s'acordà a aquell consell que nós dixem, sinó Ferran Pérez de Pina e en Bernat Vidal. E aquests no u gosaren dir denant ells, mas a una part. E manam a tots, axí com eren aquí, que al Pascor⁶⁴⁴ fossen ab nós, que:

—Nós anam-nos-en mantinent al Puig, e conor^{¶87r}tarem nostres companyes tro que les hosts vinguessen al Puig.

(235) E ab cavallers de nostra maynada tro a .L. anam-nos-en al Puig. E don Exemén d'Urrea anà ab nós. E manam al fill de don Bernat Guillem [d'Entença], qui havia nom Guillem d'Entença, que vingués ab nós. E podia haver de .X. anys tro a .XI. E, quant fom⁶⁴⁵ là, trobam desconortats a don Berenguer e en Guillem Aguiló e companyes que y havia de l'Hospital e del Temple e de Calatrava e d'Uclès. E trobam que'l tenien en sa tahut, esperants manament de nós com ho farien. E nós conortam-los de nostra paraula e dixem-lurs que no se espaventassen per lur senyor, qui era mort, car nós lurs seríem senyor, e que lurs fariem allò, e més, que ell lurs feya en lur bé e en lur prou. E feem soterrar don Bernat Guillem entrò que'l poguessen⁶⁴⁶ levar a Escarp,⁶⁴⁷ on ell havia promesa la sua sepultura.

183. (236)

[DE LA REORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA DEL PUIG I DE
COM EL REI JAUME SABÉ QUE MOLTS CAVALLERS VO-
LIEN ABANDONAR EL LLOC]

E l'altre dia matí, oïda la missa, enviam per en Guillem d'Entença, son fill, qui era allí ab nós, e feem-lo cavaller e donam-li tota la terra que son pare tenia per nós. E els cavallers e els altres qui veeren que nós nos capteníem bé del fill e dels cavallers qui romases eren ab lo pare, graïren-nos-ho molt, e pregaren a nostre Senyor que ell nos donàs bona vida per lo [gran] bon eximpli que havíem feyt del [feit del] fill e de retenir aquell logar. E, quant aquesta cosa haguem axí posada e ls haguem leixat consell per a lur despesa tro al Pascor, que nós vinguéssim ab nostra host, (e) nós volgüem que fos cap de la companya don Berenguer d'Entença, pus don Bernat Guillem era mort.

¶⁶⁴⁴ En CDE: *Pastor*; en H: *Pascor*. ¶⁶⁴⁵ En C: *fon*.

¶⁶⁴⁶ En C: *poguéssem*. ¶⁶⁴⁷ En C: *Eescarp*; en DEF

i Heredia: *Escarp*, que és la lliçó correcta; en V: *Scarp*; en Marsili: *cenobium Scarpi*; en H: *Sogorp*.

E ells, qui saberén que nós nos en volíem anar, els uns ab los altres acor-daven-se e parlaven a una part que se n'irien, la major partida d'éls, del Puig, los uns per fazendes que havien a fer en lur terra, e els altres per occasions males que trobaven,⁶⁴⁸ que no s'i volien aturar. E de tot açò no sabíem nós res. E havia-y .II. frares preÿcadors per penitència donar e per preÿcar, per nom frare Pere de Leyda, e .I. ¶^{87v} altre, e vengren-se'n a nós. E dix frar[e] Pere que volia parlar ab nós a una part. E dix-nos que se'n volia ab nós anar e que no y romanrria. E nós dixem:

—¿Per què us en volets anar? Que molt hic sots necessari: una, per preÿ-car-los, altra, que si algun hi venia a hora de la mort, mils lurs sabríets dar vós penitència que un capellà qui no y sabia re.

E ell dix:

—Yo us diré per què me'n vull anar, pus de .LX. cavallers e de hòmens honrats dels millors de aquest loch han parlat ab mi e dien que se n'iran de dia o de nuyt, quant que vós [vos] ne anets.

E nós dixem-li:

—Açò és gran maravella! Que ells han vençuda la batalla e que nós lurs ne hajam esmenats los cavalls que havien perduts e que·ls dariem lurs ops, ¿com no's poden un poch sofrir tro al Pascor, que no y ha sinó .II. meses, e nós venrrem aquí ab nostra host e irem asetjar València?

—Sapiats —dix ell— que fet és lo via fors, que, si vós vos ne anats, van-se'n ells. Per què sapiats que yo no y romandrè, que no vull morir tro que Déus ho vulla, si guardar-me'n pusch.

E nós dixem:

—Anats-vos-ne, e nós tota esta nuyt acordar-nos n'em e retrem-vos-en respost al matí.

E anà-sse'n e lexà'ns en gran pensament car semblave'ns obra de aranya que tant hi haguéssem mes e que u perdéssem en una poca d'ora; e que a tan gran⁶⁴⁹ prets e a tan gran honor ho haguéssem retengut, e que ara ho desempaàssem nós e tots los cavallers, molt nos en seria vengut gran dan e gran mal, ab la onta mesclada.

184. (237)

[DEL VOT QUE FEU EL REI JAUME DE NO ABANDONAR LES TERRES VALENCIANES FINS QUE VALÈNCIA FOS PRESA]

Ab tant, anam-nos gitar e no volguem descobrir les paraules a null hom qui fos ab nós. E ja fos en tems de janer, que fa gran fret, contornam-nos la nuyt pus de .C. vegades en lo lit de la una part e de l'altra, e suàvem tan bé com si fóssem en

¶ ⁶⁴⁸ En C: *trobàvem*. ¶ ⁶⁴⁹ En CDEV: *grans*.

bany. E, quant haguem molt penssat, adurmim-nos per lassatat del vetlar que havíem feyt. E, quant vench entre mige nuyt e l'alba, nós nos despertam e tornam en nostre penssament e penssam-nos què havíem a fer ab mala gent, car al món no ha tan sobrer poble com són cavallers, e, quant nós ne fóssem partits, no haurien vergonya de emblar-s'i, de nuyt e de dia, e que anassen a Burriana on no ^{88r} ha sinó .VII. legües, e que ells se n'exissen per la terra que havem nós ja conquesta, pochs o molts, quan[ts] anar-se'n volguessen, car fer-ho porien menys de reguart. E penssam-nos que ab ajuda de Déus e de la sua Mare havíem conquest de Tortosa tro a Burriana, e, si aquell loch se deseparàs e's perdia, que axí's perdria l'altre logar que havíem guanyat.⁶⁵⁰ Per què'ns penssam que al matí fossem a la esgleya de Sancta Maria, e manam consell als cavallers e a tots los altres, e demanam a frare Pere si volia que·ll ne tinguéssim secret de ço que dit nos havia, ans que parlàssem ab ells. E ell dix que no, ans li playa que·l ne descobríssim. E, quant tots foren ajustats denant nós, dixem-lurs:

—Barons, bé conexem e creem que vós sabets e tots aquells qui en Espanya són la gran gràcia que nostre Senyor nos ha feta al nostre jovent del fet de Mallorques e de les altres ylles e d'açò que havem conquest de Tortosa a ençà. E vosaltres sots aquí ajustats per servir Déus e nós. Ara, frare Pere de Leyda parlà esta nuyt ab nós e dix-nos que la major partida de vosaltres se'n volia anar, si nós nos en anàssem. E maravellam-nos-en, que la nostra anada cuydàvem fer a prou de vosaltres e de la nostra⁶⁵¹ conquesta. Mas, pus entenem que la nostra anada pesa a vosaltres —levam-nos en peus e dixem—: «Nós prometem aquí a Déu e a l'altar qui és de la sua Mare que nós no passarem Terol ne lo riu de Ulledecona⁶⁵² tro que València hajam presa. E·nviam per la regina, nostra muller, e per nostra filla, qui és ara regina de Castella, que venguen, per ço que entenats que major volentat hic havem de aturar e de conquerir aquest regne, que sia [a] servici de Déus».

185. (238)

[DE COM EL REI JAUME ES DIRIGÍ A PENÍSCOLA]

E, quant ells oïren aquesta nostra paraula, no y hac algun en la esgleya qui no's prengué a plorar, e nós ab ells. E dixem-lurs:

—Are us conortats, que no'ns partirem d'aquí tro que la ciutat de València hajam presa.

¶ ⁶⁵⁰ En CDEV: *l'altre logar que havíem guanyat*; en H: *l'altre logars que havíem goanyats*. Deu referir-se a la terra que va de Tortosa a Borriana. ¶ ⁶⁵¹ En C: *vostra*. ¶ ⁶⁵² En H: *riu*

d'Uyl de Cona; en Marsili: *riuum de Vlldecona*; en Heredia: *río de Ebro*; en DEV: *riu de Tortosa*. Es refereix al riu de la Sénia, també dit d'Ulledecona.

E ells partiren-se'n tots alegres e pagats del bon menjar de les paraules que nós lurs havíem dites. E aquestes paraules dites e ells partits de nós, enviam sempre nostres missatgers a la regina que vingués a Tortosa, e don Ferrando, nostre oncle, vingués ab ella.

E nós estiguem en lo Puig despuys que aquesta cosa lurs ^{88v} dixem, bé per .xv. jorns. E puy anam-nos-en a les partides de Paníscola, car no volíem passar Ebre per les paraules que nós lurs havíem dites.

186. (239)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ AL RIU D'ULLDECONA A REBRE LA REINA VIOLANT I L'INFANT FERRAN I COM ELS EXPLICÀ EL SEU VOT]

E aquell dia que nós havíem donat a la regina que fos en Tortosa, e don Ferrando ab ella, enviaren-nos missatge al loch de Paníscola que eren en Tortosa. E nós enviam-lurs missatge que pensassen de venir a Paníscola, car nós no podíem passar Ebre per la covinença que feyta havíem als cavallers que eren al Puig, e, quant serien ab nós, nós lurs diríem la covinença per qual rahó la havíem feyta. E, quant ells exiren de Tortosa per venir a nós, vench-lurs gran plúvia e ploch tant en aquella sahó que, quant volgren passar lo riu de Ulldecona, no'l pogren passar sinó .i. cavaller qui passà en .i. cavall nadan. E dixeren-li, ans que passàs, que vingués a nós a Paníscola e que'ns faés saber que la regina era venguda, e don Ferrando, a Ulldecona, e que no podien passar lo riu ab les dones, e que'ls manàssem què farien. E nós dixem al missatge que nós anaríem là.

E havíem ja menjat, e cavalcam. E la pluja era ja cessada e feya tanta de mar, pel vent, qui era a exeloc, que, quant les unes mars venien sobre'l castell de Paníscola, là vers lo grau de Tortosa, que passaven⁶⁵³ de la altra part del castell, e, quant les altres venien de part de Orpesa, passaven aytanbé de la part del castell, sobre la arena. E anam-nos-en, e l'aygua era baxada de Ulldecona, e no molt. E passam menys de nadar, e l'aygua era encara grandeta, que donava tro a les tales de la cella als cavalls.

E trobam aquí la regina e don Ferrando, e ells sabien ja la paraula que nós havíem dita als richs hòmens e als cavallers del Puig, e parlam ab la reyna e ab don Ferrando a una part e dixem-lurs la manera que nós havíem feyta al Puig, per ço com los cavallers se'n volien tornar tots, si nós nos partíssem d'aquí en aquell temps e en aquella sahó. E, quant nós entenem la lur volentat, ja fos que no'ls calia tembre res, per la batalla que havien vençuda, e nós qui'ls havíem esmenats los

¶ ⁶⁵³ En C: *passàvem*.

cavalls que ^{89r} havien perduts, e que·ls lexàvem prou què menjar, per tot açò no volien romanir en aquell loch, ne·s donaven maravella del mal estar que y fehien, e per ço com aquell loch era a nós tan fort asenyalat de bona obra que y haviem feyta e que·s desfaria per avolea e per flaquea, si no la fàessem; per què tem[í]em dues coses: la una, que a Déu no pesàs que ço que nós haviem feyt bé no u afo-llàssem; l'altra, vergonya d'aquest món, que·ns poria hom blasmar, dient veritat.

187. (240-241)

[DELS CONSELLS QUE L'INFANT FERRAN I LA REINA VIOLANT DONAREN AL REI JAUME SOBRE LA PRESA DE VALÈNCIA]

E sobre açò respòs don Ferrando, nostre oncle, e dix que molt se maravellava d'aquest pensament que nós haviem dit als richs hòmens e als cavallers del Puig, feyt⁶⁵⁴ quant lo volíem metre en obra, car pendre València era gran cosa, e volíem fer ço que anch [hom de] nostre linatge no poch acabar e que nós no entràssem en nostres regnes; pus tan gran cosa volíem fer, e que no poguéssim parlar ab nostres hòmens ne ells ab nós, que seria cosa que fer no·s poria, que tan gran cosa no·s pot axí acabar. E la reyna atorgà ço que ell havia dit, car amdós se eren axí per lo camí acordats que u dixessen.

(241) E nós veem la lur volentat, que·ls plahia que entràssem en Cathalunya e en Aragó. E, per tot açò que ells nos dixeren, no desemparam lo bon propòsit que nós haviem, e dixem-lurs que nós veníem del fet e sabíem les coses axí com les haviem vistes e oïdes, e ells no u sabien. E dixem-lurs:

—Don Ferrando, ¿com poríem nós pendre València e que·l Puig fos des-emparat ans que nós assetjàssem València, ne ço que ells han sembrat poguessen recullir? Car si nós entràvem en Cathalunya ne en Aragó, ans que nós haguéssem deliurat ab nostres hòmens de ço que mester hi seria, ne ells ab nós, cert haurien cullit lur pa que han sembrat, car València e el regne és molt temprada terra. E nós, aytal vila com València a conquerir, per fam la havem a conquerir, que no que·ls donem espa[y que]⁶⁵⁵ pusquen haver pa ne conduyt ne socors de alguna part. E açò és lo mellor sen que nós puscham fer per pendre València. E·ncara, que·ls [ho] havem promés: que no passem Ebre ne Terol tro que València sia presa; e nostra covinença no podem trencar. E, ab la ajuda de Déus e ab aquells qui tenen nostres feus en Catha^{89v}lunya e honors en Aragó, e l'arquebisbe e els bisbes, qui·ns prometteren ajuda quant faem la cort⁶⁵⁶ en Muntçó e·ns croam, que·ls hav[í]em

¶ ⁶⁵⁴ Tots els altres manuscrits ometen: *dit als richs hòmens e als cavallers del Puig*. ¶ ⁶⁵⁵ Des de que no fins al final del full, escrit al marge dret

pel copista, si bé les últimes lletres s'han perdut pel tall del full. ¶ ⁶⁵⁶ En CV: *lo acort*; en D: *l'acord*; en E: *acord*; en H: *la cort*, que adoptem.

enviat querre que·ns vinguen ajudar ço que·ns han promés, e, ab la volentat de Déu, tant hi haurem nós feyt quant vosaltres venrets, que apparellat serà de pendre València; e guardar-los-hem bé ans que vosaltres vingats, que ja forment ne ordi no poran haver segat, ans serets vosaltres venguts. E coman[am]-vos a Déu; e pensats de venir [tost], que la taula trobarets parada, [e nós no·n fariem àls].

E ell e la regina veeren que d'altrament no·s podia fer, e pregaren-nos que·ls donàssem cartes alcunes que·ls tenrien pro, e nós feem-ho; e don Ferrando tornà-sse'n. E nós e la regina passam al matí l'aygua, que era baxada, e tornam-nos-en en .II. dies en Burriana. E leixam la regina aquí e tornam en l'altre dia al Puig. E els del Puig hagren gran plaer de la nostra venguda e per ço com nos membrà tan bé d'ells.

188. (242)

[DE L'OFERTA DE PACTE QUE ZAÉN, REI SARRAÍ DE VALÈNCIA, FEU AL REI JAUME]

E sabé Zahén que nós aquesta cosa haviem tant en cor, e sabé que haviem feta venir nostra muller e hagué'n gran pahor. E envià Alí Albatà⁶⁵⁷ a don Ferrando Díez e que·l faés jurar sobre sa ley que no·l descobrís. E, quant ho hac feyt, Ferrando Díez vench a nós e dix-nos que volia parlar ab nós, de secret, de gran nostre pro. E, quan nós oïm açò, tiram-nos⁶⁵⁸ a una part, a una casa en què nós jahiem, e dix-nos que tinguéssim secret. E dixem-li nós:

—Pus vós nos deïts que és nostre pro e nostra honor, rahó és que ho tingam secret.

E dix:

—Lo major guany vos ve, e·l major honrrament, que hanc no vench a hom de vostre linatge, que Zahén me ha enviat missatge per Alí Albatà e·m féu jurar sobre·ls sants Evangelis que no u descobrís sinó a vós; e dix-me de part d'ell que açò vos tenria: que us daria tots los castells quants són de Guadoloviar tro a Tortosa e de Tortosa tro⁶⁵⁹ a Terol, e que us faria un alquècer a la Zaïdia, e dar-vos-ha tots los anys del món, part açò, .X. mília besants de renda en la ciutat de València.

E nós, quan oïm la paraula, tinguem-la per bona en nostre cor, e per bella, e que era gran cosa ço que·ns donava, mas dixem-li que·ns hi pen^{90r}ssariem.

E estiguem una gran peça penssan, que pogre hom haver anat una milla de terra, e puys dixem-li:

¶ ⁶⁵⁷ En CDEVN i Marsili: *Albatà*, que adoptem; en Heredia: *Albataç*; en H: *Albacà*.

¶ ⁶⁵⁸ En HC: *triam-nos*; en EV: *tiram-nos*, que adoptem.

¶ ⁶⁵⁹ Al marge inferior, afegit per una mà coetània: *tro a Tortosa e de Tortosa tro*.

—Ferrando Díez, bé sabem e creem que vós nos cercariets nostre pro e nostra honor, mas aquesta cosa és aytal que no'n farem re per aquesta rahó: car nós som venguts a hora e a punt que podem haver València, e axí haurem la gallina; puys, los pols haurem.

E ell marvellà's e senyà's e dix que fort se marvellava quan aquesta cosa e aquest plet rebujàvem, car, si aquesta cosa e aquest plet fos vengut en temps de nostre pare e de nostre avi, ells saltaren e ballaren de tan gran bona ventura com lurs fora esdevenguda. E axí tornà-sse'n Alí Albatà, que no poch acabar ço per què era vengut.

189. (243)

[DE COM ELS SARRAÏNS D'ALMENARA PROPOSAREN PACTES AL REI JAUME]

E, nós estan en lo Puig, vench-nos missatge de Almanara, de l'alfaquim e de .I. altre sarrahí qui y era molt poderós, que, si ells podien parlar ab nós, que ells nos rendrien Almenara. E nós fom molt alegres de aquell missatge. E cavalcam l'altre dia matí en manera com qui vol anar a Burriana, e parlam ab aquells .II. E dixerren-nos que parlarien ab la aljama e que endreçarien com nós poríem haver aquell loch. E nós anam a Burriana per veer la regina e que la aconortàssem, per ço com era venguda a la frontera, e que fos ben alegre.

E l'altre dia exim de Burriana e passam per Almenara e enviam missatge a aquells .II. que exissen a nós. E exiren-hi tantost com veeren nostre penó, e pregam-lurs que'ns donassen dia quant nos porien rendre Almanara. E dixerren ells que tal castell era Almenara que, per lo servi que ells nos farien, gran bé lurs en deuriem fer, per tal que com los altres moros de la terra oïssen que nós haviem Almenara, que tota la terra se retés a nós, de Terol entrò a Tortosa. E nós dixem-lurs que mester era que ells se cuytassen primers que'ls altres, que altres castells nos parlaven pleyt de rendre-se, e, si ells havien l'avantatge dels altres, que axí haurien ells major bé de nós, per lo bon començament que ells nos haurien feyt. E ¶^{90v} demanaren-nos que'ls heretàssem a cada un de part ço que havien en Almanara, de .III. jovades de terra cascun e que'ns donassen a parents lurs, qui haurien dada en aquest fet lur ajuda .XXX. jovades, e que totes aquestes jovades serien de los alguebers,⁶⁶⁰ ço són, d'aquells qui havien deseparat lo logar, qui se n'eren fuyts, e que'ls donàssem .CC. vaques e .M. entre ovelles e cabres, e que'ls vestíssem de drap de grana .XL. de lurs parents, d'aquells qui serien ab ells en lo fet, e que donàssem a aquests .II. sengles rocins qui anassen en compte de cavalls.

¶ ⁶⁶⁰ En CDEV: *les alquebés*; en H: *los alquebers*, que adoptem.

[DE COM ELS SARRAÏNS D'ALMENARA ES RENDIREN AL REI JAUME]

E, quant nós oïm açò que ells nos dixeren, planch-nos molt e atorgam-ho, car diu un eximpli que y ha antich: «Qui no dona ço que dol, no pren ço que vol». Ab tant, pregam-los que·ns dassen dia quan aquesta cosa porien⁶⁶¹ complir. E dixerren-nos que parlarien⁶⁶² ab lurs amichs privadament primer e que endreçarien lo fet en tal manera que dins .VIII. dies ells nos farien saber lo dia en lo qual vinguéssem. E sobre açò nós nos partim d'ells.

E davant lo castell d'Almenara, a vista d'aquells qui havien parlat ab nós, qui eren en la costa, presem una grua axí com nós volíem que·s presés, alta e bé presa. E nós fom dels primers corredors qui hanc y foren, e no leixam ociure la grua, ans la tolguem als falcons e feem-los péxer en gallina. E enviam la grua tota viva a aquells .II. ab qui nós haviem parlat nostre plet, e enviam-lurs a dir que per estrena d'Almanara menjassen la grua e que nós la'ls enviàvem tota viva per ço car sabíem lur custuma, que no la volien morta. E ells hagren-ne gran alegria e dixeren a nostre missatge a la orella:

—Digats al rey que hage bon cor, que ço que desija d'Almanara veurà en breu.

E nós fom molt pagats de ço que·ns enviaren a dir e tornam-nos-en la nuyt al Puig.

(245) E al .VIII. jorn enviaren-nos .I. sarrahí cubertament, qui ¶^{91r} entrà en la host de nuyt, ab una carta que·ns aportà dels moros qui havien parlat ab nós. E deya la carta que vinguéssem a Almanara quant nós volríem, que acabat era ço que·ns havien dit, e nós que·ls aduxéssem una partida o plus de ço que promés lurs havíem per al bestiar. E nós haguem de les⁶⁶³ vaques de la host que haviem aduytes de cavalcada, e cabres, e levam, entre ovelles e cabres, bé .DCC., e .CC. vaques. E manam a'n Pere Ramon de Tortosa, qui era en la host e havia .I. obrador en Burriana, de draps, e a .III. o .IIII. d'altres qui n'y havien aytanbé, dels quals podíem axí mateix pendre la roba de lurs obradors com del seu, que vinguessen ab nós.

E anam a Almanara e trobam tots los sarrahins, levat l'alcayt del castell, lo qual tenia per Zahén, en què podia haver tro a .XX. hòmens estranys ab ells. E dixerren-nos tots los sarrahins de la vila e del terme qui eren aquí que·ns retriuen les torres amdues e l'albacar del castell e que ells combatrien ab nós en un, e que fóssem segurs que·ls pendríem.

¶⁶⁶¹ En C: *poríem*.

¶⁶⁶² En C: *parlariem*.

¶⁶⁶³ En C: *de elles*.

[DE LA RESISTÈNCIA DE LA GUARNICIÓ DEL REI ZAÉN]

Ab tant, nós lurs liuram lo bestiar e dixem-lurs que al matí, quan nos haurien liurat lo castell, que anassen ab nós a Burriana per la roba e que·ls fariem compliment de tot l'als. E era ja vespre, e pujam dins l'albacar nós ab .XX. cavallers qui vengren ab nós e ab nostres scuders. E liuraren-nos una casa que era mezquita, que era tan prop del castell que ab pedres grans revenidores nos tiraven, sí que nagon no gosava exir defora per fer fahena,⁶⁶⁴ per pahor de les pedres que tiraven. E, quant vench al matí, que era el dia declarat, enviam defora .II. cavallers guarnits, qui exiren fora d'aquella casa e demanaren qui era en aquell castell per senyor. E dixeren ells que·l farien exir e que parlaria ab ells. E dixeren aquells .II. cavallers per nós:

—Diu-vos lo rey que ell és aquí e mane-us que de dues coses triets la una, qual més ¶^{91v} amets: que, si us volets [rendre], ell vos darà del seu en tal manera que vós o devets bé pendre; e, si açò no volets e volets més la mort que la vida, apparellada vos és, car adés vos pendrà ans de tèrcia.

(247) E sobre açò dix lo senyor del castell que volia parlar ab nós. E exim defora ab nostres escuts e ab nostres capells de ferre, per tal que no·ns poguessen fer alcuna traïció. E dixem-li a què·ns volia, que nós érem aquí. E ell dix que bé·ns conexia, mas volia saber per cert si nós hi érem de cert. E pus nós hi érem, que·ns volia dir com ell era en aquell castell per Zahén, rey de València, e era cavaller e conexia bé que a nós no·s poria defendre, car los sarrahins eren ab nós, e que ab lo nostre poder bé poríem forçar lo castell. Mas pregà'ns que, pus ell nos retia lo castell, que li faéssem bé a ell e a aquells qui eren en aquell loch. E nós dixem que ho fariem de grat e que [s]'apparellàs de exir e que vingués a nós, e dar-li-híem una cosa covinent. E ell respòs que u faria; e vench a nós e demanà'ns que a ell e a .I. seu parent que y havia, que·ls donàssem dos cavalls, car los cavalls que ell havia, menjats los havia aquí per defendre lo castell a son senyor, e que·ls donàssem què vestir a aquella companya que y havia. E sempre donam-li .II. cavalls e enviam a Burriana a·n Pere Ramon per la roba d'aquells del castell e d'aquells de la vila, que ell per nós lurs complís la roba que·ls havíem a dar. E axí sempre de mantinent haguem lo castell.

¶⁶⁶⁴ En H: *fazenda*.

192. (248)

[DE L'ARRIBADA DE LA REINA VIOLANT A ALMENARA]

Ab tant, enviam a la regina .II. cavallers que pensàs de venir, que nostre Senyor nos havia feyta tanta de gràcia e de mercé que ns havia donat lo castell d'Almenara e que mils estaria allí que a Burriana, e pus esaut. E ella, quant li vench lo missatge, havia adobat son menjar e dix que, quan hagués menjat, que y vendria. E açò era en temps de Quaresma. E dixeren los cavallers:

—Lo rey vos mana que vingats, que ell ha apparellat de menjar e que mils e pus alegrament menjarets lla ab ell que no fariets aquí.

E ella, quan ho oý; lexà son menjar e esperam-la tro ^{¶92r} que vench. E exim a la costa del peu del castell, e nós e ella molt alegrament entram dins lo castell e ab gran alegria menjam.

193. (249-250)

[DE LA RENDICIÓ DE CASTRO]

E, quant vench altre dia, vench-nos missatge d'Uxó e de Nules e de Castro, que, si·ls volíem fer bé, que ns rendrien los castells, pus Almanara haviem, que bé conexien que nostre Senyor volia que nós haguéssem la terra. E dixem-lurs que vinguessen en bona ventura, e nós exir-lurs-híem en una torre qui és forçada, on se part⁶⁶⁵ lo terme de Almanara e d'Uxó e és contra Almanara, prop de la Ràpita, la qual havia nom Mancofa⁶⁶⁶ en temps de sarrahins. E no volíem dar dia als castells tots en un, que no volíem que la .I. sabés lo plet de l'altre. E dixem als d'Uxó que exiríem a hora de tèrcia, a ells, altre dia, e donam dia als de Nules el tercer dia, que lurs exiríem al figueral qui és sobre Mancofa, e és de lur terme, e que aquí fariem a cada un nostre plet, e que y exissen de cada una de les aljames .X. vells dels millors e dels pus poderosos que y fossen. E, quant parlàvem ab los uns, los altres no y eren. E manam als de Castro que romanguessen aquí ab nós e que fariem⁶⁶⁷ aquí lur plet. E feem lur plet ab ells per quantitat d'ovelles e de cabres, e que vestíssem .V. vells e que lurs donàssem .IIes. cavalcadures. E atorgam-lurs lur ley e lur[s] franquees axí com en temps de sarrahins ho solien haver, e donam-lurs .V. escuders nostres a cavall que·ls faessen emparar e .X. hòmens a peu.

(250) E, quant vench altre dia, feem levar .V. moltons e .XX. gallines e anam-nos-en ab nostre pa e ab nostre vin a la torre forçada, axí com haviem promés

¶ ⁶⁶⁵ En CH: *part*; en DV: *parteix*; en E: *partix*.

Mancofa. Actualment, Moncofa. ¶ ⁶⁶⁷ En C:

¶ ⁶⁶⁶ En HCDEVN, en Marsili i en Heredia:

farien.

als d'Uxó. E, quant nós haguem estat una peça, ells vengueren e nós haguem-los retenguts .II. moltons vius e .V. gallines ab què's dinassen ab nós. E axí com vengueren no volguem parlar ab ells tro que fóssem dinats e que fossen pus alegres del menjar e del vin que beurién. E donam-lurs ovelles e cabres tro .MD., e .LX. vaques e a vestir a .XXX., e ^{92v} donam-lurs .III. rocins. E feem-lurs cartes de la lur ley que tinguessen, e de totes les custumes, axí com solien haver en temps de sarrahins, e que'ns donassen nostra dretura axí com fehien al rey lur. E ells dixerén qui'ls daria açò, e nos dixem que'ls ho dariém dins .III. dies e que no'n lexassen de rendre los castells, que nós lurs prometíem que axí ho atendríem. E ells creegueren-nos-en. E no havia ab nós sinó don Ladró e .IX. cavallers. E dixerén-nos los sarrahins que'ns acostàssem als castells, e retrien-lo'ns.

194. (251)

[DE LA RENDICIÓ D'UIXÓ]

Ab tant, metem-nos en la carrera ab ells. E exiren-nos reebre al peu del puig bé .CC. sarrahins; e axí mateix les sarrahines ab gran alegria. E lexaren les lances tantost com foren denant nós. E dels .IX. cavallers qui eren ab nós enviam-ne los .VIII. lassús e nós romanguem laïns ab don Ladró e ab tots aquells altres sarrahins. E, quant lo nostre penó fo sus alt en l'alquècer, pujam lassús e per la costa a ensús pujaven ab nós los sarrahins. E dixem-lurs:

—Esperat-nos aquí, que adés serem ab vós.

E presem nostre castell e lexihi nostres hòmens e puys devallam-nos-en e anam-nos-en a Burriana e haguem aquell bestiar que'ls havíem promés e aquelles cavalcadures e aquella roba e donam-lurs-ho. E acabam tot açò en l'altre dia, que no esperam lo terç. E enviam-los-ne ab aytant [aquí mateys].

195. (252)

[DE LA RENDICIÓ DE NULES]

Puys anam-nos veere ab aquells de Nules; e levam nostre dinar, e ells sarrahins menjaren ab nós, que no volíem parlar ab ells tro que fossen escalfats del menjar e del vin. E, quan haguem menjat, feem nostres cartes e donam-lurs .M., entre ovelles e cabres, e .L. vaques, e a vestir a .XX., e dues cavalcadures. E anam-nos-en ab ells al castell e sempre mantinent reteren-lo'ns. E lexihi nostres alcayts e nostres hòmens e metem vetles en cascun dels castells, axí com se pertanyia de fer.

196. (253)

[DE LA RENDICIÓ D'ALFÂNDEC I DE L'ANADA DEL REI JAUME
AL PUIG]

E anans que nós partíssem d'Alme^{¶93r}nara, reteren-nos Alfândeç sempre en l'altre dia. E haguem aquests .V. castells guanyats. E anam-nos-en al Puig, on era nostra companya, e hagueren gran alegria ab nós, per la gràcia que Déus nos havia feta.

197. (254)

[DE LA RENDICIÓ DE PATERNA, BÉTERA I BUFILLA]

E, nós estan aquí al Puig, tinguem-hi la Quaraesma; e la regina tench la meytat de la Quaraesma en Almanara, tro a la Pascha. E nós anam tenir la Pascha ab ella e, passada la Pascha, venguem-nos-ne ab ella emsemps al Puig. E sempre, al tercer dia de Pascha, vench-nos missatge, un sarrahí de Paterna, cubertament, ab cartes de tota l'aljama, que'ns retrien la vila e lo castell. E vench-nos-en altre de Bétera e de Bufilla,⁶⁶⁸ que's retrien aytanbé. E nós dixem-lurs que iríem là e, quant hi fóssem, que fossen apparellats de retre los [dits] castells e que'ls observariem lurs ley e totes les custumes que havien en temps de sarrahins e que'ls fariem gran bé. E, quant vench al quart dia, segons que nós haviem ja emprés [ab éls], fom là bé ab .C. cavallers. E la regina fo ab nós. E exiren a nós tots los sarrahins e les sarrahines ab gran alegria, e dixem-lurs que'ls fariem bé e que'ls enfranquiriem per .II. anys per lo mal que havien pres. E ells feeren a Déu gràcies de les bones paraules que'ls haviem dites e obriren-nos les portes e entram dins e lexiem aquí la regina ab cavallers, tro a .X., en bastiment. E puys haguem Bétera e Bufilla, e puys tornam-nos-ne al Puig.

198. (255)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ ASSETJAR VALÈNCIA]

E, quant saberem los sarrahins de València que nós haviem Paterna, per una ira e dolor que havien de primer lurs doblà, com tant nos acostàvem a ells.

E, nós estan al Puig de Sancta Maria, haguem nostre acort que no esperàssem àls, mas que anàssem assetjar València. E era ab nós lo mestre de l'Espital, per nom n'Uch de Fullalquer, e .I. comanador del Temple, qui y havia tro a .XX.

¶ ⁶⁶⁸ En CDEV: *Bulla*; en H: *Bufile*, que reconstruïm. Les mateixes formes es repeteixen unes lí-

nies més avall, en el mateix capítol. Actualment queda la torre de Bofilla, en el terme de Bétera.

cavallers, e el comanador d'Alcanyiz, e don Rodrigo Liçana, qui y havia bé .XXX. cavallers, e el comanador de Calatrava e en Guillem d'Aguiló, qui n'hi havia tro ^{¶93v} a .XV., e don Exemén Pérez de Taraçona, e nostra maynada, qui eren ab nós, e podien ésser tro a .CXXX. o .CXL. cavallers de linatge. E havia-y .CL. almugàvers e bé tro a .M. hòmens de peu.

199. (256)

[DE COM LA HOST S'ESTABLÍ VORA VALÈNCIA]

E fo nostre acort que altre dia, bon matí, moguéssim en nom de nostre Senyor e que anàssem assetjar València. E passam a un pas que nós havíem [feyt] a l'almarjal e anam-nos-en riba mar tro al Grau e passam aquí a gual. E, quant fom dellà l'aygua, nós e nostres atzembles, a unes cases que havia en la migenia de València e del Grau —però pus érem prop del Grau que de València—, e feem fermar nostres senyeres e nostres tendes e estiguem aquí. E de aquest loch podia haver .I. miller tro a València. E aquí havíem propòsit que esperàssem més companya que vingués d'Aragó e de Cathalunya ab què anàssem assetjar València. E aquell dia veem cavallers de València, de sarrahins, qui anaven entre nós e València si porien pendre res de la host. E fehiem bé guardar nostres cavallers, que no anassen a frau tro que sabessen la terra.

200. (257)

[DE COM ES PRENGUÉ RUSSAFA]

E quant vench altre dia, ans d'alba, menys de sabuda de nós, los almugàvers e els servents anaren pendre Ruçafa, que és a .II. trets de ballesta prop de la vila. E nós labores havíem mal als ulls e no·ls podíem obrir menys d'aygua calda que·ls nos lavaven.⁶⁶⁹ E dixeren-nos que almugàvers e hòmens de peu se n'eren anats a pendre posada a Ruçafa, que havien presa. E vench n'Uch de Fullalquer, mestre de l'Hospital, a nós e dix-nos:

—¿Què comendats que façam? Que tots se'n són anats a pendre alberchs a Ruçafa.

E nós dixem:

—Armem nostres cavalls e ab nostres senyeres desplegadas anem-lurs acórrer; si no, tots són morts.

¶ ⁶⁶⁹ En CDEV: *levàvem*; en H: *lavaven*, que adoptem; opció avalada per Heredia: *ollos... lavárgelos*.

E dix ell:

—Sia fet lo vostre comendament.

E en tant armam-nos tots e penssam d'anar vers l'alqueria qui ha nom Ruçafa. E si nós no·ns cuytàssem tant de venir, tots los qui eren en l'alqueria eren morts e preses. E, quant nós entram en l'alqueria, los sarrahins eren en l'altre cap de la ^{94r} alqueria, e en una plaça que y havia feem-los tots aturar.

201. (258)

[DE COM EL REI JAUME PASSÀ REVISTA A LES DEFENSES DE VALÈNCIA]

Ab tant, vench-nos en Ramon Çavella,⁶⁷⁰ comenador de Aliaga, e Lop Xeménez de Lúzia, e dixeren-nos que bé poríem retenir .L. sarrahins si brocàssem contra València. E nós dixem que ho volíem veer. E param-nos a aquell portell on hom veu València, e veem⁶⁷¹ estar Zahén ab tot son poder de València a una torra que és en la mijania, entre València e Ruçafa, on ha unes roques, e ajusta-s'i aygua com plou e de les céquies, la qual torre té ara Ramon Riquer. E aesmam-los que y podia haver tro a .CCCC. hòmens a cavall e a peu, la major partida dels hòmens de València, e, a semblant de nós e d'aquells qui ab nós eren, aesmam-ho poch més de .X. mília.

E prop nós, a .I. git de pedre, ells cullien en .I. favar les faves, de .XXX. tro a .XL. sarrahins. E dixeren-nos que aquells poríem haver, si hi brocàvem. E nós dixem-lurs que mal dehien, que brocada havia una custuma: que, si hom no prenia lo loch on hom brocava, que, fugén, se n'haurien a tornar aquells qui farien la brocada.

—E, encara, no sabem si han los camps regats, que si u havien, al tornar que farien los cavalls haurien a tornar per los camps e entrar, e per les céquies, e porien caure alguns e pendre gran dan; e, si per aventura nos aduhien⁶⁷² fugén tro a la alqueria, que hauríem a perdre la alqueria per l'altra plaça que·ns haurien tolt.

Per què nós no los creuríem d'aquest consell, mas que a la nuyt faríem cercar hòmens de valor, e que guardarien si els camps eren regats o no. E si no·ls havien regats, que vinguessen a nós, e que teníem per bo que·s faés la brocada, car, la mercé de Déu, prou haviem feyt lo primer dia, que fóssem prop la vila albergats .II. trets de ballesa.

¶ ⁶⁷⁰ En C: *Çavella*; en H: *Caveyla*; en DEV: *Cannella*; en Marsili: *De Auellano*; en Heredia: *Saneyla*. Sembla el mateix personatge que apareix com a *Ramon Çamenla* en el capítol 130. En

aquella ocasió, Marsili transcrivé *Raimundus Zamenia*; en aquesta, *Raimundus De Auellano*, formes que poden suggerir tant *Çavella* com *Çavellà*. ¶ ⁶⁷¹ En C: *veén*. ¶ ⁶⁷² En C: *aduhíem*.

202. (259)

[DE COM LA HOST CRISTIANA PASSÀ EL SEU PRIMER DIA
VORA VALÈNCIA]

E nós estiguem armats tot lo primer dia, que anch null hom no menjà, sinó estant en son cavall, e solament pa e vin e formatge. E, quant vench a hora de vespres, giraren lo cap los sarrahins e ab aytant tornaren-se'n a la vila. E puys nós descalcam e sempre desguarnim-nos e menjam. E, ¶^{94v} quant haguem menjat, feem armar .L. cavallers qui guaytassen la host de nuyt. E, quant vench al bo matí, que haguem oïdes nostres misses, los sarrahins no exiren a nós, ans nos lexaren reposar. E estiem axí bé per .V. jorns.

203. (260)

[DE L'ARRIBADA DE REFORÇOS MILITARS AL REI JAUME]

Ab tant anaven-nos vinén richs hòmens d'Aragó e de Cathalunya. E en los primers vench l'arquebisbe de Narbona ab .XI. cavallers e ab .DC. hòmens de peu, e havia nom Pere Amyell. E ja la host anà crexén, e els sarrahins estrengueren-se en tal manera que no osaren exir ab nós, sinó de torneig que havien alguns de la host. E per ço no y calia guarnir cavalls, que ells no s'acostaven⁶⁷³ en tal guisa a nós que nós [los] poguéssim aconseguir. E, axí com venien los richs hòmens e les ciutats, assetjaven València entorn e acostaven-se més a la vila que nosaltres, qui de primer érem venguts. E la ciutat que més se acostà en l'albergada fo Barchinona.

204. (261)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ PER ON S'HAVIA DE COMEN-
ÇAR EL SETGE A VALÈNCIA]

E haguem acort de qual part la assetjariem, car dehien los demés que més valria lo seti a la Boatella. E nós dixem contra aquells qui açò dehien, e en aquest consell fon l'arquebisbe de Narbona e els altres nobles qui eren ab nós. E provam-lurs per raó que no la poríem assetjar en tan bon loch com en aquell en què ara érem, per .III. maneres. La una, sí és que, si paràssem los gins endret la porta, pus leu porien exir a ells los sarrahins e metre foch que no farien allí on nós érem, car seria prop de la lur porta.

¶ ⁶⁷³ En C: *acostassen*.

—E, car aquest loch és pus luny de la lur porta, no y osaran exir.

E ara, endret on nós érem, parariem los ginys e, si els sarrahins exien als ginys, aconseguir-los-hia la host ans que ells fossen tornats a la vila. E lavores no havia porta de la Boatella tro a la Xerea. L'altra, car la vila venia aquí de punta e, quant vengués que hom volgués cavar a la barbacana⁶⁷⁴ ne al mur, no (u) ho poria hom defendre de les torres, car lo mur ¶^{95r} venia allí on hom hauria la batalla e exia més a enfora que l'altre mur de la vila. La terça, que, si la host se mudàs a la Boetella, porien fer los de la vila, a cavall, pertreyt qui venrria de la mar a la host, e hauria hom a tenir per guardar la host tota via .C. cavalls armats, qui farien minva a la host e anuig a aquells qui tenrien la guarda. E, entesa la paraula, acordaren-se tots a la paraula que nós havíem dita e tingueren lo nostre consell per millor.

205. (262-263-264)

[DE COM EL REI JAUME ORDENÀ PERFORAR LA BARBACANA DE LA CIUTAT]

E sobre açò l'arquebisbe de Narbona, qui era hom coratjós, dix-nos per què estàvem aquí, com no fehíem⁶⁷⁵ alcuna re. E nós dixem-li que sí fariem, que venrria nostra host e combatriem la Boetella. E en tant fo'ns vengut .I. trebuquet que havíem fet a Tortosa e .II. fonèvols, e feem-los parar. E tiraven en aquella dreuera on era la host. E fem-lurs fer mantells qui passaven tots los ginys en què estaven hòmens guar-nits. E, en tant, que aquells acostaren los mantells a unes tàpies que són prop del vall e gitaren fusta e serments en lo vall, qui era ple d'aygua; e puys passaren los hòmens armats a la barbacana, tro a .III. E dixeren-nos que hòmens havia passats armats tro a .III. a la barbacana, e no volguem nós creure en lur paraula e anam-hi per veer si era ver ço que'ns dehien. E, quant veem que'ls hòmens hi podien estar, que ells no'ls ne podien gitar, feem-hi passar .II. pichs, e picaren-hi e feeren .III. forats en la barbacana, e en los .II. podien entrar .II. hòmens fort bé per cada un.

(263) E, estan aquí, enviam a Cilla ab .I. fonèvol nostre .II. richs hòmens nostres, don Pero Ferràndez de Çagra e don Exemén d'Urrea, e combateren-la bé per .VIII. dies. E a cap dels .VIII. dies reten-se, e axí haguem Cilla.

(264) E, nós faén cavar en la barbacana e ells defenén quant podien, vengren a nós .XII. galeas e .VI. azaures del rey de Túniz, sus entre prim son e mige nuyt, al grau de València. E vench-nos missatge de nuyt, de aquells qui estaven al grau, que ga-lees hi havia vengudes moltes, e que les aesmaven de .XII. tro a .XV. E, quant nós

¶⁶⁷⁴ En CDEV: *barbacana*; en AO: *barbacada*; en Marsili: *antemurale*. En H, per error: *Boatela*.

¶⁶⁷⁵ En C: *fehien*.

ho oïm, haguem .L. cavallers ab ¶^{95v} cavalls armats, e tro a .CC. peons, e feem-los metre en celada, en una riba lunyet de la mar, entre unes canes e la riba, en què's podien fort bé metre. E castigam-los que no exissen tro que ells fossen bé en terra, e que y estiessen, que no exissen de la celada, tro a hora de mige tèrcia. E els sarrahins, per reguart de la celada, no exiren. E, quant vench a la nuyt, feeren bé .C. alimares de foch en les galees per tal que·ls veessen los de la vila, e tocharen los tanbors, e els de la vila feeren-ne bé .M. en los murs; e tocaren los tanbors en semblant que tenien per senyor lo rey de Túniz. E, quant aquesta algatzara hagren feyta, nós manam als de la host que en cada una tenda faessen falles, e, quant vengués que fos escur, que [tots] les encenessen totes e que moguessen gran crida. E fêu-se en aquesta manera com ho havíem manat, per tal que ells entenessen que poch preàvem lur ufana. E gitaren-lurs de la host bé .D. falles laïns en lo vall; e ells enteneren que nós preàvem poch ço que ells feyt havien, e les galees, que no·ls podien acórrer.

206. (265)

[DE COM LES GALERES DE TUNIS ATACAREN PENÍSCOLA I
DE COM S'APLEGÀ UNA GRAN HOST CRISTIANA DAVANT
VALÈNCIA]

Ab tant enviam per la ribera, tro sus a Tortosa e a Tarragona, que's guardassen, e que vinguessen justats. E ells feeren-ho. E nós havíem .III. galees entre Tarragona e Tortosa e feem-les armar mantinent. E les galees de sarrahins, quan hi hagren estat .II. jorns, anaren-se'n a Paníscola, e exiren en terra per combatre Paníscola. E exí-hi Ferran Pérez de Pina, ab sos escuders, del castell que tenia per nós, ab .X. hòmens a cavall, entre ell e don Ferran Ahonés e d'altres hòmens que y havia venguts, e ab los sarrahins de la vila, qui·ls ajudaren fort bé, venceren aquells de les galees; e moriren-n'í bé .XVII. E la caravana de Tortosa, que foren .XXI^a. vela, armaren .VII. lenys en tal manera que cascú dels lenys prenguera⁶⁷⁶ una galea si s'acostàs al leny, e ab les .III. ¶^{96r} galees e ab aquells .VII. lenys vengren tots justats, sí que les galees ne hagren ardit e fugiren e no·ls gosaren esperar.

E vench-nos gran conduyt de pa e de vin e de civada e de formatges e fruytes e altres menuderies, sí que la host era tan gran que a la derreria hi havia .M. cavallers e .LX. mília hòmens de peu. E trobava hom tota cosa que hom volgués a vendre e a comprar, axí com faria hom en una ciutat; sí que apotecharis hi havia de Muntpesler e de Leyda qui y venien espècies axí com faria hom en una gran vila, tan bé a malauts com a sans. E nós faem tirar nostres genys⁶⁷⁷ cascun dia [e]

¶⁶⁷⁶ En C: *pregueren*.

¶⁶⁷⁷ En C: *faén tirar nostres gents*; en H: *faem tirar nostres geys*.

moltes vegades havien torneig los de la host (e) ab los de dins, e brocades que s'i faeren, sí que una vegada perderen los sarrahins la Exerea, sí que hi entraren dels cavalls armats de la host més de .C., e moriren bé .XV. dels sarrahins, a l'entrar que feeren los cavalls armats, en lo defendiment.

207. (266)

[DE COM EL REI JAUME FOU FERIT EN EL FRONT]

Altra vegada, la companya de l'archabisbe de Narbona hagueren torneig ab los de dins, e no sabien la custuma dels sarrahins, que·ls sarrahins se'n fugien per tal que·ls poguessen tirar prop de la vila. E nós veem que la companya de peu se anegava, per ço com ells fugien, e enviam-lurs missatge que no·ls encalçassen, que, si no, los sarrahins lurs farien gran dan. E ells no se'n volgren estar per nostre missatge; e ab temor que nós haguem [d'éls], que n'hi moriren de .XXX. ensús, quant los sarrahins los brocassen, acostam-nos a ells en un cavall que cavalcàvem e feem-los tirar. E nós, qui·ns en tornàvem ab los hòmens, volvem-nos contra la vila a esguardar los sarrahins, que havia ja companya gran defora; e un ballester tirà'ns e de part lo capell de sol e·l batut⁶⁷⁸ donà'ns en lo cap ab lo corell⁶⁷⁹ prop del front, e Déus, qui ho volch, no trespassà lo test e exí'ns bé a la meytat de la testa la punta de la sageta. E nós, ab ira que n'haguem, donà'm tal de la mà en la sageta que trencam-la, e exie'ns la sang per la cara enjús, e ab un mantell de sendat que nós teníem torcàvem-nos la sang. E veníem rient per tal que la host no se n'esmayàs. ¶^{96v} E entram-nos-en en .I. rial en què nós posàvem, e engruxà'ns tota la cara e els ulls, sí que de l'ull de la part on érem ferits no·ns poguem veer bé per .IIII. o per .V. dies, per la infladura. E, quant la cara nos fo dexamflada, cavalcam per tota la host, per tal que la gent⁶⁸⁰ no·n fos desconortada.

208. (267)

[DELS PREPARATIUS PER A PRENDRE LA TORRE DE LA BOATELLA]

E mentre, don Pero Cornell e don Exemén d'Urrea acordaren-se que combates-sen⁶⁸¹ la torra que és a la porta de la Boatella, en la carrera de Sent Vicens. E d'açò

¶⁶⁷⁸ Segons Coromines, *batut* (*DECat* I, 550, s. v. *bagul*) és una forma secundària contaminada per *batre*, a diferència de la primera ocurrència del ter-

me, en el capítol 27, de C, on *bareyt* sembla un error per *baiiyt*. ¶⁶⁷⁹ En CDEV: *corell*; en H: *cayrel*. ¶⁶⁸⁰ En CDEV: *host*; en H: *gent*. ¶⁶⁸¹ En C: *combatéssem*.

cobri[r]en-se de nós e de tots los altres de la host. E, com hagueren combatuda una peça, ab lo poder qui y exí d'aquells de la vila e ells, qui's defenien fort bé, no la pogren pendre e hagren-se'n a tornar. E nós dixem-lurs-en mal com podien ells començar tan gran ardit menys de consell de nós e dels nobles de la host, e que estava fort bé com lurs ne havia pres tan mal.

209. (268)

[DE COM ES PRENGUÉ LA TORRE DE LA BOATELLA]

Ab tant enviam per los bisbes e per los nobles de la host e acordam-nos que, pus començat era, que en totes guises se presés altre dia, e que armàssem tro a .CC. cavalls e tots los ballesters de la host e, al sol exit, que y fóssem⁶⁸² e que·ls combatéssim, e que de tot en tot los presés hom e que no se'n partís hom tro que fossen preses. E, al sol exit, nós fom là. E havia-hi tro a .X. sarrahins apparellats de defendre la torra, e combatem-los. E ells defeneren-se bé e gint, que nulls hòmens no's porien mils defendre com ells se defenien. Mas tant fo lo poder de les ballestes⁶⁸³ de la nostra part e de les pedres que·ls lançàvem que nagon no podia la mà traure defora que de sageta no fos ferit. E ab tot açò no volien retre la torra, nós dién-lurs que la retessen. E un d'aquells de la host mes foch a la torra. E, quant ells veeren lo foch, esbafaren-se e dixeren que ells se rendrien. E nós dixem que no·ls pendríem a mercé, pus que no s'eren renduts de primer. E cremam-los aquí e presem la torra e tornam-nos-se'n a la host.

||^{97r}

210. (269)

[DE COM UN MERCADER SARRAÍ INFORMÀ EL REI JAUME DE LA SITUACIÓ DRAMÀTICA A L'INTERIOR DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA]

E, quant aquesta cosa fo feyta, los de dins hagren gran temor per aquella torra que lurs haviem presa, e feem tirar nostres ginys de nuyt e de dia. E, quant vench aenant bé a cap de .I. mes passat, un sarrahí mercader exí a nós a salva fe. E companya d'en Ramon Berenguer d'Àger trobaren-lo, e leva'l la .I. en les anques del cavall, e vench denant nós e dix-nos noves de Zahén, rey de València, com fehia ses fazenes, ne qual era son consell. E dix-nos que .III. coses li⁶⁸⁴ havien donat gran

¶⁶⁸² En CDEV: *fossen*; en H: *fóssem*.

¶⁶⁸³ En CDEV: *dels ballesters*; en H: *de les balestes*. ¶⁶⁸⁴ En C: *hi*.

desconort. La una, de les galees del rey de Túniz, qui tan poch li havien profitat. La segona, d'aquella torra que li havíem feta cremar. La terça, que vehia tan gran host entorn de si, que tota València per poch havien assetjada. E crehia que longament no podien durar, perquè ells no havien conduyt a tanta gent com en València havia, de hòmens e de fombres e de tosets, e per ço car nós los havíem sobtats, que ans que cullissen lur pan havíem assetjada la vila; e que crehia per cert que longament no seria que nós no la haguéssem.

211. (270)

[DE COM EL REI JAUME ELOGIÀ LA SEUA HOST]

E, quant haguem oïdes les paraules que·l sarrahí nos hac dites, plaeren-nos molt a nós e a·quells de la host, quan ho saberem. E, car aquest libre és aytal que cosa de menuderies no y deu hom metre, lexiem-nos de contar moltes coses que y foren e volem dir les majors, per ço que·l libre no s'agués molt a·longar. Mas de les coses que foren grans ne bones, de aquelles volem parlar e tocar. E aytant podem retraure d'aquella host, que nós, qui n'havem feytes bé .XXX., no veem anch naguna saó host tan bé bastada com aquella, de les coses que havíem mester per ajuda d'ome, sí que·ls malauts trobaven⁶⁸⁵ consell de apotecharis ¶^{97v} axí com si fossen en la ciutat de Barchinona o en Leyda.

212. (271)

[DE COM ELS SARRAÏNS DE VALÈNCIA INICIAREN TRACTES AMB EL REI JAUME I DE COM AQUEST ELS MANTINGUÉ EN SECRET]

E, quant vench aenant prop de la vespra de Sent Michel per .XV. dies, envià'ns missatge Zahén que, si nós li volíem fer guiar un sarrahí qui havia nom Alí Albatà, qui fo de Peníscola natural, qu'ell nos enviaria e que parlaria ab nós. E nós dixem que molt nos plahia que vingués e que·l faríem guiar. E, quant fo vengut, dix-nos ço per què·l rey de València l'avía tramés, e nós dixem que y hauríem nostre acort e que y respondríem breument. E penssam-nos que aquestes paraules no eren bones per saber a negun hom en la host, ni a rich hom ne a altre, car molts n'i havia a qui no plahia que València fos presa, car més la amaven [que fos] de sarrahins que no que vingués en nostre poder; e aenant ne pot hom conéixer la prova.

¶⁶⁸⁵ En C: *trovàvem*.

E entram a la regina e dixem-li aquelles paraules que Alí Albatà nos havia dites, e que axí era nostre pensament, si a ella bo li semblava, e que la pregàvem e li manàvem que null hom de la host [no u sabés], sinó tan solament nós [e ella] e el missatge, qui era trayaman. E ella dix que li plahien molt les paraules que li mostràvem e que en la nostra honor e el nostre bé nulla re no y havia tan gran part com ella, e, si Déus nos amava ne ns honrrava, que li ho graham, car la esperança del seu bé tota era en nós. E que tenia per bo que null hom no cabés en aquestes paraules, per tal que nagun hi pogués res destorbar, car ella havia ja vists d'altres lochs qui eren castells, que nostres richs hòmens los volien més per a si que per a nós, e que ns y fahien moltes coses que fer no devien; per què bé crehia que, pus en les coses menudes ho fehien, que en València mostrarien lur poder, en guisa que nós no la poguéssim haver. E que'l secret tenia per bo sobre totes coses que fos, tro que fóssem certs de haver València.

|| 98r

213. (272-273)

[DE COM EL REI ZAÉN COMUNICÀ AL REI JAUME QUE ENVIARIA EL SEU NEBOT, ABULFAMALET, PER INICIAR TRACTES]

E enviam per Alí Albatà que tornàs denan nós e dixem-li que dixés per què era vengut. E ell dix-nos que les paraules eren grans e d'alt loguar.

—E no són per a nós de parlar; mas Zahén, rey de València, vos envia dir per mi que us trametria rais Abulhamalet, qui és son nebot, fill de sa sor, e d'ell enjús és lo més poderós hom qui sia en València ne en lo regne, e en qui ell més se fia. E, si Déus ho vol, ans que d'ell vos partats, havem fiança en Déu que'l fet vendrà a bon acabament.

E sobre açò dix-nos que entraria laÿns e que vendria a nós ab tot ardit; e donam-li un cavaller qui'l guià[s] e qui'l tornàs a la vila. E donà'ns hora que en l'altre dia matí, al sol exit, seria ab nós. E ladonchs que li enviàssem .I. cavaller qui'ls guiàs. E atorgam-li-o que u fariem. E, quant vench al matí, nós li enviam .I. cavaller, e ell vench.

E, quant fo denant nós, dix que Zahén, rey de València, nos saludava molt. E dix-nos de la sua part que, quant vendria a l'altre dia matí, entre hora de tèrcia e el sol exit, que enviàssem .II. richs hòmens qui guiassen rais Abualmalet, e que venríia a nós. E nós manam a don Nuno e a'n Ramon Berenguer d'Àger que s'apparellassen al matí de exir a son nebot de Zahén, rais Abualmalet, e que'l guiassen tro que fos vengut a nós. E ells dixerén que ho farien.

(273) E en aquest mijà arremiren juntes dos sarrahins cavallers e .II. altres nostres, qual se volia de la host, e feeren-nos-ho a saber. E vench-nos don Exemén Pérez

de Taraçona, qui puyz fo senyor de Arenós, e demanà'ns que li donàssem aque-lla junta ab Miquel Pérez d'Isor. E nós dixem-li que'ns maravellàvem molt d'ell com podia demanar junta hom qui era tan peccador com era ell e de tan mala vida, que paor nos dàvem que'n fóssem escarnits. Però pregà'ns-en tant que donam-la-li. E juný ab lo sarrahí, e el sarrahí enderrocà'l. E a un altre sarrahí qui y exí, ysqué Pere de Clariana e, al ferir de la junta, lo sarrahí girà-li les costes e fugí. E ell encalçà'l tro que passà l'aygua de Guadaloviar, que's mes entre'ls seus.

||^{98v}

214. (274-275)

[DE LES CONVERSESES ENTRE EL RAIS ABULFAMALET I EL REI JAUME]

E, quant vench altre dia bon matí, exí rais Abualmalet ab aquell sarrahí qui havia junyit, e [bé] ab .X. cavallers d'altres, bé guarnits e bé vestits e en bons cavalls e bones selles noves, que podien entrar en tota bona cort com a hòmens bé aparellats. E nós levam-nos per ell, en nostres cases bé guarnides e bé adobades, a l'entrar que féu, quan fo prop de nós, e hanc no'ns volch besar la mà, mas que s'humilià a nós e anà'ns abraçar; e estech denant nós en un setí. E saludà'ns de part de Zahén, rey de València, e dix-nos que ell no'ns havia anch vist, e que era molt pagat de la nostra vista. E nós dixem-li que Déus li donàs bona ventura, e que'ns plahia molt, car era vengut a nós e'ns havia vengut veer, car nós li fariem honor e bé en manera que ell nos hauria què grair. E ell dix-nos que açò esperava ell de nós, e que tal érem nós que sell que nós amàvem havia tota via bé de nós e honor.

E nós convidam-lo, e ell dix que'ns grahia molt lo convit, mas que ell no menjaria fora de la vila, que vedat li era per son senyor, mas que bé se tenia per convidat de nós, e per honrrat. E nós dixem-li que si no u volia pendre aquí, que nós li ho enviaríem a la vila. E ell dix que'ns ho grahia molt, mas que altra saó hi venrria que ell ho poria mils pendre que ara no ho faria, car no u podia fer. E sobre açò dixem-li que, si ell ho volia, que'n fariem exir tots los de casa e que parlàs ab nós tot de secret. E dix-nos ell que açò volia e que no parlaria denant nós sinó denant .I. o denant .II. en qui nós molt nos fiàssem. E feem-los tots exir de casa sinó nós e ell, e el trunyaman.

(275) E demanam-li què volia dir, e ell dix-nos que's maravellava Zahén de nós, que axí l'aviem aïrat, que nostres hosts e nostre poder haviem feyt venir sobre sa⁶⁸⁶ terra e son poder que ell tenia, que no cuydava haver feta cosa contra nós que tant de mal degué reebre de nostra part. E sobre açò responem-li e dixem-li que sí havia, que, quant nós fom a Mallorques per conquerir, que'ns vench córrer

¶ ⁶⁸⁶ En C: *la*; en H: *sa*.

en nostra terra e vench tro a Tortosa e a Emposta, e el mal que ^{¶99r} ell nos poch fer, [e él e sos hòmens], en hòmens nostres e en bestiar, que u fèu. E combaté'ns Ulledecona,⁶⁸⁷ qui és dins lo regne nostre. E encara de altra cosa nos tenia tort: que nós li enviam nostre missatge, que volíem haver pau e treua ab ell, e axí com en nostra ninea solíem haver pau, e pendre los quints de València e de Múrcia, que ell nos adobàs ço que'ns havia fallit dels de València, e fariem-li'n plet per .C. mília besats. E nós enviam-li don Pero Sanz per missatge nostre, qui era notari nostre, e ell, mensprean la nostra amor,⁶⁸⁸ no'ns porferí⁶⁸⁹ sinó .L. mília besants. E sobre açò desexim-nos de sa amor e haguem a venir contra ell. E amà més .L. mília besants que no haver la nostra amor.

215. (276)

[DE COM ABULFAMALET OFERÍ AL REI JAUME PER SIGNAR UN PACTE]

E sobre açò respòs-nos ell e dix que ell no cuydava que tort nos tingués d'allò, que, mentre les quintes prenguem nós, no era ell senyor del regne de València, que Zayt Abuzeyt ne era rey. E encara dix-nos més: que les coses havien a venir a açò que Déus vol.

—E açò de ara qui és entre nós e vós, prengam consell que s'adob bé, a honrrament de vós, car açò vol Zahén.

E nós responem-li que dehia bé, e a açò que hom veïa devia hom dar consell, que no a les coses passades. E ell dix-nos que volia saber de nós què volíem fer en aquelles coses que Déus havia ordonades que vinguessen sobre ells; per què'ns pregava molt que no'ns encobríssim nostra volentat, e, si volíem que son senyor nos donàs aver, que, segons lo poder que ell havia, que'ns en donaria, car nós sabíem bé que la ciutat de València havia pres gran mal d'òmens que havien⁶⁹⁰ perduts per nostre poder, despuys que la bastida⁶⁹¹ del Puig fo feyta e que havien talat lo pa e l'orta de València, e en aquesta manera en los altres logars del regne, e'n los demés e en los millors.

E sobre açò dixem-li que teníem per bo que y fos la regina e que no volíem que altre hom del món hi fos, sinó nós e ella, e ell qui parlava aquelles paraules. E ell dix-nos que aquestes eren dues coses que ell nos grahia molt: la una, que de la regina més ne cuydàvem valer e més ne preariem ^{¶99v} lo plet; l'autre, que'ls plahia molt que ho tinguéssim secret e a ells valia més e a nós, car ells sabien bé que de molts nos havíem a guardar qui no volien nostre pro en açò ne en àls.

¶⁶⁸⁷ En CDEV: *és*; en H: *era*; en Marsili: *quod est infra terminos nostros*; en Heredia: *dentro en su regno*.

¶⁶⁸⁸ En HCN: *amor*; en DFEV: *honor*. Vianna (2014: 104-105) considera que *amor* és una interpolació

induída pel rei Pere el Cerimoniós, però trobem *amorem* en Marsili i *amor* en Heredia. ¶⁶⁸⁹ En

CD: *porferí*; en HDEV: *proferí*. ¶⁶⁹⁰ En C: *havíem*.

¶⁶⁹¹ En CDEV i Heredia: *bastida*; en H: *batayla*.

216. (277)

[DE COM EL REI JAUME EXPOSÀ A ABULFAMALET LA SEUA
DECISIÓ DE PRENDRE VALÈNCIA]

E enviam per la regina, e, quan ella fo venguda, feem-ne partir totes les dones que ab ella eren vengudes, e tots los altres, e no romàs ab nós sinó ella tota sola. E retraguem-li totes les paraules que havíem haüdes ab rais Abualmalet, ne ell ab nós, axí com dessús és escrit. E nós dixem-li que denant la regina li volíem respondre, mas que a una part, e que aquesta era la resposta: que nós érem en aquell logar venguts, e que Déus nos havia guiats en totes aquelles coses que nós havíem començades tro en aquell dia, e que les havíem acabades, e que, pus nós érem aquí, que aquest era nostre propòsit e nostre cor: que nangun temps no partíssem d'aquí tro que haguéssem València. E, si el rey de València queria estorçre a aquest mal tan gran que poria ésser en la presó de València, de tant sarrahí e fembres e infants que y porien morir e perdre tot ço que y haurien, que a nós plauria. E açò, que deýem per bé e per pro d'ells, e que·ls pendríem a nostra fe e que·ls guiaríem⁶⁹² ab tot ço que portar-se'n porien.

—Car dolor nos pendria de la lur mort. E, si ab lur volentat que·ns retessen [la vila], la podíem haver, mes la volíem axí haver que per altra guisa, per força; car la major partida de la host volrria lo barreig de la vila, e nós no·l volem, per la dolor que·ns pren de vós. E aquesta és la nostra volentat e als no y fariem, si donchs vós no·ns en forçàvets, que per força vos haguéssem a fer mal.

E dix ell que les paraules eren fort cares e no les podia deliurar ab nós menys d'acort de son senyor e de son oncle. E nós entenem que dehia raó e dixem-li que u faés en bona ventura, e convidam-lo altra vegada e no·ns ho volch atorgar. E sobre açò entrà-sse'n.

||^{100r}

217. (278)

[DEL PACTE QUE PROPOSÀ ABULFAMALET, EN NOM DEL REI
ZAÉN, AL REI JAUME]

E, quan vench al tercer dia, ell nos envià missatge que, si·l guiàvem, que ell eixiria a nós. E enviam-li .i. rich hom nostre, e vench a nós sempre quan ell hi fo anat. E dix-nos que·l rey de València, Zahén, se era acordat, e que bé conexia que la vila no·s podia defendre a la longa, e, per tal que no·ns en faés traure major mal d'aquell que treyt ne havíem, que le·ns rendria ab aytal condició: que los sarrahins

¶⁶⁹² Amb subratllat del segle XIX.

e les sarrahines ne poguessen trer tota la lur roba, e que hom no·ls escorcollàs ne·ls faés naguna vilania, e que fossen en nostre guiatge tro a Cullera, ell e ells, e, pus Déus volia que nos la haguésssem, que ell ho havia a voler. E sobre açò dixem-li que·ns acordariem ab la regina tan solament, que era en aquell consell. E ell dix que u tenia per bo, e exí's de la casa. E romanguem nós amb la regina, e dixem-li què li·n semblava. E ella dix que, si a nós semblava que presessem aquest plet, que bé·l tenia ella per bo, car València no la devie hom aventurar, qui haver-la podia d'un dia en altre. E nós entenem que ella nos consellava bé e dixem-li que li atorgàvem lo consell que ella·ns donava; mas aytant hi volíem nós anadir e que sobre açò teníem per bon consell: que, si la vila se prenia per força, que greu seria que baralla no hagués gran enfre aquells de la host e nós, per àvol aver ne per roba, ne no devíem allongar ço que tots temps havia desijat nostre linatge de haver e de pendre, e, encara, si nós hi fóssem ferits o malaltia que·ns vingués en aquest allongament tro la vila fos presa per força, que·s poria la cosa perdre; per què tan bon fet com aquest no feya metre a ventura, e que la fehia bon cuytar per haver-la.

218. (279)

[DE COM EL REI JAUME ACCEPTÀ LA PROPOSTA DEL REI ZAÉN]

E sobre aquestes paraules feem demanar rais Abualmalet e responem-li en aquesta manera:

—Rais, bé sabets vós que nós havem feyta gran messió en aquest fet, però per la messió que nós e nostres hòmens feyta havem, ne per lo mal que ych havem tret, per tot açò no romandria que nós aquest pleyt vos se||^{100v}guirem e us guirem tro a Cullera, e ab tota la roba que·ls sarrahins e les sarraïnes ne trasquen ne·n pusquen traure. E per amor del rey e de vós, qui sots vengut aquí, volem fer aquesta gràcia: que se'n vagen saus e sagurs ab lurs robes e ab açò que portar ne poran ne se'n volrran portar.

219. (280)

[DE COM S'ACORDÀ EL DIA DE LA RENDICIÓ DE VALÈNCIA]

E ell, quant ho oí, plach-li e dix que·ns ho grahia, ja fos que y perdessen molt; que, ab tot açò, sí·ns ho grahia molt la mercé que nós li feyem. E, quant haguem estat una peça, demanam-li qual dia seria, e dix-nos que mester havien .X. dies d'escombre. E nós dixem-li que sobredemanava e que la host sestava molt, e que s'anujava, car no fazia re ne era pro lur ne nostre. E tant, que, per allongament de

les paraules que·ns avinguem, que·l .V^é. dia que·ns⁶⁹³ rendrien la vila e que començarien de exir. E, quant aquesta paraula fo empresa entre nós e ell, dixem-li que u tingué secret tro que nós haguéssem parlat ab l'archabisbe de Narbona e ab los bisbes e ab los nobles. E ell dix que u faria. E nós dixem-li que y parlaríem aquell vespre e manaríem cessar que d'aquella hora aenant no·ls faessen mal.

220. (281)

[DE COM EL REI JAUME COMUNICÀ ALS NOBLES DE LA HOST LA RENDICIÓ DE VALÈNCIA]

E, quant açò haguem fet, e haguem menjat, begut e dormit en un real qui era prop de la nostra albergada, enviam per l'arquebisbe e els bisbes e els richs hòmens, e l'archabisbe de Narbona, qui y fo. E, quant tots foren denant nós, dixem-lurs com nostre Senyor nos havia fetes moltes gràcies, e entre les altres havie'ns-en feyta ara una que nós e ells li devíem molt grair, e, com [en] aquest nostre bé havien gran part, nós volíem-lurs fer saber, per tal que ells se n'alegrassen: que València era nostra. E, quant nós haguem dit aquest mot, don Nuno e don Exemén d'Urrea e don Pero Ferràndez d'Açagra e don Pero Cornell perderen les colors axí com si hom los hagués ferits endret del cor. E de l'arquebisbe a enfora e dels bisbes alguns, qui dixeren que grayren a nostre Senyor aquest bé e aquesta mercé que·ns havia donada, ¶^{101r} anch nagun dels altres no u loaren ne u grayren a Déu, ne u tengren per bo, sinó que·ns digueren don Nuno e don Pero Ferràndez d'Açagra⁶⁹⁴ com era aquest feyt ne en qual manera. E nós dixem-lurs que haviem guiat lo rey de València e els sarrahins tots aquells qui habitaven en la vila, hòmens e fombres, e que anaven en nostre guiatge tro a Cullera e tro a Dénia, e que·ns rendrien la vila al .V^é. jorn. E dixeren que u tenien per bo, pus feyt ho haviem. E dix l'archabisbe de Narbona:⁶⁹⁵

—Açò és obra de Déu, e yo no creu que, de .III. coses, en vós no n'aja la una: o que vós hajats servit a Déus, o que ara lo servats, o que·l servirets.

E dix en Ramon Berenguer d'Àger:⁶⁹⁶

—Molt devem grayr a nostre Senyor la amor que us mostra, car ço que vostre linatge e vós havets desijat, que are·s comple per vós, molt ho devem grayr a nostre Senyor.

¶⁶⁹³ Al marge esquerre, amb lletra de mà coetània: *avinguem, que·l V^é dia, que·ns*. ¶⁶⁹⁴ C omet: *d'Açagra*. ¶⁶⁹⁵ En CDEV i Heredia: *Narbona*, avalat per Marsili (*archiepiscopus autem*

Narbonensis), però en H, per error: *Tarragona*.

¶⁶⁹⁶ L'antropònim *Ramon Berenguer d'Àger* de HC esdevé *Ramon Berenguer* en els mss valencians FDEV.

221. (282-283)

[DE COM LA SENYERA DEL REI JAUME S'ENLAIRÀ SOBRE LA TORRE DEL TEMPLE I DE COM ELS SARRAÏNS EIXIREN DE VALÈNCIA]

E, quant vench altre dia, a hora de vespres, enviam a dir al rey e a rais Abualmalet, per tal que sabessen los christians que nostra era València, e que nangun mal no·ls fassen, ⁶⁹⁷ que metéssem nostra senyera en aquella torra que ara és del Temple. E ells dixerren que·ls plahia. E nós fom en la rambla, entre·l reyal e la torra. E, quant veem nostra senyera sus en la torre, descavalcam [del caval] e dressam-nos vers orient e ploram de nostres ulls, besant la terra, per la gran mercé que Déus nos havia feyta.

(283) Ab tant, los sarrahins cuytaren lo exir, dels .V. dies que havíem emprés ab ells, e al tercer dia foren apparellats tots de exir. E nós, ab cavallers e ab hòmens armats qui foren prop de nós, traguem-los tots defora en aquells camps qui són entre Ruçafa e la vila. E haguem-y a ferir hòmens per mort, sobre açò, com volien tolre als sarrahins roba e emblar algunes sarrahines e tossets, sí que anch tan gran gent com de València exia, on havia entre hòmens e fembres bé .L. mília, la mercé de Déu, no perderen valent de .M. sous: sí·ls guiam e·ls feem guiar tro sus a Cullera.

222. (284)

[DE COM EL REI JAUME INICIÀ EL REPARTIMENT DE VALÈNCIA]

E, quant açò haguem fet, entram-nos-en en la vila. ^{101v} E, quant vench al tercer dia, començam de partir les cases ab l'arquebisbe de Narbona, e els bisbes e ells nobles, qui estat havien ab nós, e ab los cavallers qui heretats eren en aquell terme; e partim a les comunes de les ciutats a cada una segons la companya e els hòmens que y havien d'armes.

223. (285-286)

[DE COM ES REPARTÍ EL TERME DE VALÈNCIA I DE LES OBJECCIONS DELS BISBES I DELS NOBLES]

E, quant vench aenant, entorn de .III. setmanes, metem partidors qui partissen la terra del terme de València, e feem jovada de .VI. cafiçades. E feem medir ⁶⁹⁸

¶ ⁶⁹⁷ En CDV: *faéssem*; en H: *faessen*, que adoptem; en Heredia: *fiziessen*. ¶ ⁶⁹⁸ El copista de H suprimeix per homeotelèuton la frase *e feem jovada de*

.VI. cafiçades. E feem medir la terra del terme de València, que preserven CDEV, en què apareix: *feem medir*, que Heredia tradueix: *fizo passear et mesurar*.

la terra del terme de València. E veem les cartes de les donacions que nós feytes havíem, e trobam que eren més les cartes que no eren los térmens, segons les donacions que nós feytes havíem a alguns; e tals n'i havia qui demanaven poca cosa e trobaven⁶⁹⁹ pus que era dos tanta e tres tanta. E per l'engan que'ns havien feyt, e car la cosa no podia bastar a les donacions de les cartes, tolguem-ne a aquells qui n'havien sobres, e tornam-o a mesura, sí que tots hagueren de la terra covinentment. E axí partí's la terra.

(286) E nós, qui la volíem partir, e y havíem meses per partidors, perquè a nós seria gran treball, don Assalit de Gúdar e don Exemén Pérez de Taraçona, qui era lavors reposter nostre en lo regne d'Aragó, vengren a nós los bisbes e els richs hòmens e dixeren-nos:

—Nós nos maravellam que tan honrrada ciutat com aquesta, e és cap de tot lo regne de València, com vós la donats a partir a don Assalit ne a don Exemén Pérez, que, jassie que'ls sien bons e savis en dret, no fa a ells a partir, ans hi devets metre dels pus honrrats hòmens que havets aquí; e pregam-vos e conseqüentment-vos que vós que u fassats, car tota la gent ne parla e dien que no y avenits bé.

E nós dixem-lurs:

—¿Qui us semblaria, donchs, que y metéssem?

E ells dixeren:

—Tenim per bo e consellam-vos-ho que y metats dos bisbes e .ii. richs hòmens, e, axí com lo loch és honrrat, devets-hi metre honrrats hòmens.

E nós dixem:

—Digats-hi, per tal que mils hi responam, quals volets que y metam, e sobre açò acordar-nos-em.

E ells dixeren que tenien per bo que y fos lo bisbe de Barchinona, en Berenguer de Palou,⁷⁰⁰ e el bisbe d'Ozca, en Vidal de Canelles,⁷⁰¹ e en Pero Ferràndez de Açagra e n'Exemén d'Urrea. E nós dixem:

—Acordar-nos-em sobre açò e respondrem-vos.

||102r

224. (287)

[DE COM EL REI JAUME COMUNICÀ A ASSALIT DE GÚDAR I A EIXEMÉN PERES DE TARASSONA LES PETICIONS DELS BISBES I DELS NOBLES]

Ab tant enviam per don Assalit de Gúdar e per don Exemén Pérez de Taraçona, e dixem-lurs:

¶ ⁶⁹⁹ En C: *trobàvem*. ¶ ⁷⁰⁰ En C, per error: *d'Àger*. No esmenten el cognom els altres mss ni Heredia,

però sí Marsili: *de Palaciolo*, que ens permet la reconstrucció: *de Palou*. ¶ ⁷⁰¹ En CDV, per error: *Cavalles*.

—Vejats⁷⁰² què·ns han dit los bisbes e els richs hòmens, que git vosaltres del partir de les heretats e que y metam lo bisbe de Barchinona e el bisbe d’Oscha, e Pero Ferràndez d’Açagra, e Exemén d’Urrea.

E ells responeren en açò:

—Ja ho sabíem nós que dir-vos-ho volien, mas pregam-vos que no·ns en gitets, que onta hi pendríem.

E nós dixem-lurs:

—A mon semblant no sots en bon seny, que nós los vos derrocarem a la lur travada.

E ells dixeren:

—¿En qual manera?

E nós dixem:

—En aquesta: que·ls seguiscam la lur volentat, que nós sabem que la terra no bastarà a les donacions, e hauran-nos-o a retre, perquè no y sabran donar consell.

E ells dixeren:

—Pregam-vos que no·ns o tolgats, que onta hi pendríem.

E nós dixem-lurs:

—Leixats-ho sobre nós, que a la lingua nós vos en guardarem de onta e de vergonya.

E ells dixeren que fos a la nostra volentat. E enviam per los bisbes e per los richs hòmens que vinguessen, e respondríem-lurs de ço que dit lurs havíem.

225. (288)

[DE COM ELS BISBES I ELS NOBLES NO REÏXIREN A REPARTIR-SE LES TERRES DE VALÈNCIA]

E, quant foren denant nós, dixem-lurs que de ço que·ns havien pregat que·ls obeyem, e que·ns playà que ells hi fossen. E ells graÿren-nos-o molt e besaren-nos la mà. E sobre açò esperam .XV. dies que partissen, e no partiren. E puys vengren denant nós don Assalit de Gúdar e Exemén Pérez de Taraçona, e dixeren:

—Ara conexem que és veritat ço que vós nos deÿets; que nós sabem, per⁷⁰³ hòmens de lur consell, [que] no y saben avenir ne y poden consell donar.

E nós dixem-lurs que al matí enviaríem per ells e volríem saber si partien la terra o què feÿen. E ells vengueren e dixeren:

—Senyor, sapiats per cert que nós trobam gran embarch en aquest fet e creem que us ho haurem a tornar.

¶ ⁷⁰² Al marge esquerre, afegit pel copista: *lurs: Vejats*.

¶ ⁷⁰³ En CDEV: *que*; en H: *per*.

E nós dixem:

—¿Com tornar? Pus emparats vos en sots, en totes guises hi donats cap.

E puy^s ^{102v} partiren-se denant nós.

E al terç dia ells tornaren, car la gent cridava e deya que en mal punt hi eren aquells partidors, com no partien la terra e los feyen lo lur despendre debades. E dixerem que'ns o rendrien, car no creyen que u poguessen acabar. E nós dixem:

—Pus açò nos volets rendre, enviarem per los richs hòmens e per los cavallers e per los hòmens de ciutat, e que devant tots que'ns ho retessen.

E feem fer gran consell en les cases del rey Lop, e denant tots reteren-nos-ho.

226. (289)

[DE COM EL REI JAUME RETORNÀ L'OFICI DE REPARTIDORS A EIXEMÉN PÉREZ DE TARASSONA I A ASSALIT DE GÚDAR]

E, quant ho haguem cobrat, demanam a don Exemén Pérez de Taraçona e a don Assalit de Gúdar, e dixem lurs:

—¿No val més la onta que han presa, com no saben partir la terra, que si u haguéssem⁷⁰⁴ fet a pesar d'ells e que us ho haguéssem liurat?

E ells dixerem que'ns ho grahien⁷⁰⁵ molt e que n'haviem pres lo mellor consell. E nós dixem nós:

—Nos vos mostrarem ara a partir la terra, e farets-o axí com se féu a Mallorques, que d'altra manera no's pot fer. Vós baixats la jovada a .VI. cafiçades, e haurà nom jovada e no u serà. E, d'altra part, que aquells a qui n'havem massa donat, torn-ho hom a mesura, segons la valor que han.

E ells dixerem que bé deyem, e que altra carrera no y havia, e que axí ho farien. E dixem-lurs nós, encara, que demanassen⁷⁰⁶ les cartes de les donacions, e nós, segons que veuríem, dar-n'íem a aquells segons que la lur valor seria.

E feeren-o. E axí partí's la terra.

E, per tal que sàpia hom quan fo presa València, fo la vespre de Sent Miquel, en l'any .MCCXXXIX.

¶ ⁷⁰⁴ En CV: *haguessen*.

¶ ⁷⁰⁵ En C: *grahíem*.

¶ ⁷⁰⁶ En C: *demanàssem*.

227. (290)

[DE LA CAVALCADA QUE RAMON FOLC DE CARDONA FEU A VILLENA]

E, quan fo presa València, venc en Ramon Folch de Cardona, e entre ell e⁷⁰⁷ sos parents, e seus, venc bé ab .L. cavallers. E dixeren que, pus no havien estat al seti, que pregaven-nos que volguéssim que faessen una cavalcada en terres de Múrcia. E a nós plach-nos que la feessen; e hagueren Artal d'Alagó, fill de don Blasco, qui sabia ¶^{103r} en la terra, que ja y havia estat. E al primer loch a què volguessen fer mal fo Billena. E, quant foren prop de Billena, feeren guarnir los cavalls, e armà's⁷⁰⁸ tota la companya de les armes que y havien, e feeren brocada contra los sarrahins de Billena, e tolgren-lurs bé les .IIes. parts de Billena. E puy no pogren sofrir de aturar, pus la força dels sarrahins que era laïns se defenssava bé, e hagren-se a exir de la vila, però tragueren-ne molta roba que trobaren en les cases.

228. (291)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A SAIX, ON MORÍ ARTAL D'ALAGÓ]

Puy anaren a Saix e feeren-hi una brocada, que·ls tolgueren de la vila gran partida. E un sarrahí tirà de .I. terrat .I. cantal e donà en lo capell de ferre a don Artal, sí que·l derrocà del cavall, e d'aquell colp hac a morir. E, quan veeren que fo mort Artal de Alagó, tragueren-lo defora e hagren-se'n a exir, per lo mal que aquí havien pres. E, axí com degren anar pus avant, hagren acort que, pus Artal d'Alagó era mort, que se'n tornassen. E dins .VIII. dies haguem-los cobrats; e la cavalcada no profità a algun, sinó que guanyaren molt bestiar per menjar a la host. E açò passat, tornà-sse'n en Ramon Folch.

229. (292-293)

[DE COM EL REI JAUME ESTABLÍ QUE ELS CAVALLERS HAVIEN DE SOJORNAR ALMENYS UN ANY AL REGNE DE VALÈNCIA]

E nós haguem de consell de richs hòmens qui havien estat ab nós al seti, e ab los cavallers, que sabéssim qui haviem heretats. E trobam que eren, menys dels

¶⁷⁰⁷ A l'interlineat, amb lletra coetània i e duplicada: *ell e*.

¶⁷⁰⁸ En CDEV: *armà's*; en H: *armats*. A continuació, a l'interlineat, amb lletra coetània: *e*.

richs hòmens, .CCCLXXX. cavallers, als quals nós haviem donades heretats. E feem-los venir denant nós e moguem-los nostra paraula en aytal manera: com nostre Senyor nos havia feyta tanta de gràcia, que altres reys havia haüts en nostre loch tan bons e millors que nós, e anch no volch donar aquesta gràcia e aquesta victòria que nós havem presa a nagun dels altres; e que nós e ells devíem grair a nostre Senyor que per ell veýem lo dia que nós haviem guanyada València, e, pus València haviem guanyada, haviem guanyat tot l'altre ¶^{103v} regne; per què era mester, pus Déus tant de bé e de honor havia feyta a nós e a ells, pus la terra era conquesta, que la tinguéssim. E que nós haviem heretats .CCCLXXX. cavallers e l regne, menys dels richs hòmens; e que s'aturassen .I. any ab nós aquells qui havien heretats, e, de .I. any aenant, que porien tornar a lur terra e fer lurs faenes e vendre ço que havien⁷⁰⁹ là per venir ací; e que nós la tendríem mentre ells serien là, tro a un terme covinent.

E dix don Ferrando, per si e per tots los altres, que s'acordarien e que'ns respondrien en tal guisa que nós nos tendríem per pagats d'ells. E exiren a acort e no tardaren molt la resposta; e dixeren a don Ferrando que la faés per tots los altres.

(293) E ell levà's en peus e dix que graýen a Déu molt, ell e els richs hòmens e ls cavallers, la mercé que ell nos havia feyta, e que conexien bé que nós los haviem aquí heretats, e que'ns devien servir e ajudar, mas que pregaven-nos [e clamen-nos] mercé que nós que volguéssim sofrir lurs pregàries. E eren aquests⁷¹⁰ los prechs que ell e ells nos pregaven: que, axí com nós lurs demanàvem .CCCLXXX. cavallers e que romanguessen⁷¹¹ en nostre servey aquí, que'ns vingués a plaer —que aquesta era cosa covinent que ells nos deýen, e que tenrrien en do, axí com de l'heretar e en mercé—, que volguéssim que .IIII. meses solament nos servissin .C. cavallers, e altres .IIII. altres .C., e altres .IIII. meses, que serà compliment de l'any, que'ns servissen altres .C.; e ab aytant, que fossem⁷¹² pagats d'ells. E ab aquesta gràcia que ls faéssem, que s tenrrien per heretats de nós e que ls hauríem feyta la major gràcia que anch senyor faés a sos vassalls. E hac finida la paraula.

E nós responem-li en aquesta manera:

230. (294)

[DE COM EL REI JAUME ACCEPTÀ LA PROPOSTA DELS NOBLES]

—Don Ferrando, ¿serets vós pagat de mi ne els richs hòmens ne ls cavallers d'esta gràcia que'ns demanats?

¶⁷⁰⁹ En C: *haviem*. ¶⁷¹⁰ En C: *aquestes*.
¶⁷¹¹ En C: *romanguéssim*. ¶⁷¹² En C: *fossen*.

E dixeren-nos que oc, pagats, e que·ns o tendrien a gran do e a gran mercé. E nós dixem:

—Pus o tenits a bé ^{104r} e a mercé en aquella manera com ho havets dictat, que us ho atorgam. E aquests e d'altres plaers vos farem nós, per tal que conegats qual senyor havets en nós.

E levaren-se e acostaren-se a nós e besaren-nos la mà, per la mercé que·ls faýem.

231. (295)

[DE COM EL REI JAUME ES DIRIGÍ A MONTPELLER PER DEMANAR AJUDA PER A SUFRAGAR LA CAMPANYA DE VALÈNCIA]

E nós feem armar una galea, que anàssem a Muntpesler per demanar-los que·ns ajudassen per les messions que nós haviem feytes en conquerir València. E anam-nos-en lla e leexam en la terra n'Astruch de Bellmunt, qui era mestre del Temple, e n'Uch de Fullalquer, mestre de l'Espital, e don Berenguer d'Entença e en Guillem d'Aguiló e don Exemén Pérez de Taraçona. E levà's en Guillem Aguiló, ab cavallers e ab peons e ab almugàvers, e feýa mal als sarrahins, aytanbé als nostres com als lurs. E sobre açò assetjaren Rebollet e preseren-lo. E nós érem-nos-en anats, quan açò fo, a Muntpesler.

E, quan nós fom [venguts] a Llates, exiren a nós los cònsols e, dels prohòmens de Muntpesler, bé .C. a cavall, e en Pere Bonifaci ab ells, e ell era [lo] més poderós hom de tota la vila en aquella saó. E don Pero Ferrández d'Açagra e don Assalit de Gúdar venien prop de nós, e dix en Pere Bonifaci:

—Lexat-nos lo rey, que molt ha que nós no l'havem vist e devem anar prop d'ell.

E dix-li don Assalit que mils hi devien anar ells que⁷¹³ don Pere Bonifaci ne ells. E respòs en Pere Bonifaci que en la lur terra devien ells anar prop nós, mas, pus nós érem arribats a Muntpesler, que ells devien anar prop nós. E nós signam a don Assalit que no li o contrastàs. E don Assalit veé que nós li o contrestàvem e callà's. E nós no feem semblant de les paraules, mas bé·ns pesaven, com en Pere Bonifaci havia tan gran ergull.

¶ ⁷¹³ En C repetit: *que*.

232. (296)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ DELS ENFRONTAMENTS
QUE HI HAVIA A MONTPELLER]

E en aquella saó havia major poder al consolat en Pere Bonifaci e en Guerau de la Barca e en Bernat de Riguardana, ¶^{104v} qui era bon clergue en leys, e en Ramon Bessedà.⁷¹⁴ E venguem descavalcar en casa de n'Arbran,⁷¹⁵ qui era nostre batle. E volien-li gran mal e havien emprés en lo consolat que, si nós no venguéssim tantost, que li derrocassen les cases. E havien feyt un buçó e una pertxa que li havien ferrada al cap primer, e anells que havia deçà e dellà, on se tinguessen les cordes ab què derrocassen les cases de n'Arbran e de tot altre qui ab ell se volgués tenir.

E, quant nós fom albergats en casa de n'Arbran [e tocaren vespres per la vila, vengren los cònsols ab d'altres hòmens a nós, a la casa de n'Arbran], on nós albergàvem, e pogren ésser bé tro a .XX., qui dixeren que volien parlar ab nós secretament. E pujam-nos-en en .I. terradet de n'Arbran, qui era loch d'oreig, e en Pere Bonifaci levà's en peus e dix:

—Senyor, los cònsols e una partida del consell de Muntpesler són venguts aquí, e plau-nos molt vostra venguda. Ara volem-vos dir aytant e yo dich-vos-ho per ells e per nós: que us havem en cor de honrrar e de tenir-vos en car, axí com devem fer per senyoria. Ara sabem que n'Arbran vos fa creure que ell vos pot dar Muntpesler; e sapiats per cert que açò no és pas ver, car ell no ha poder de fer tort ne dret en Muntpesler més que un altre vehí de la vila, car en nós és lo poder e l'aver. E, si per vós no·ns fos, no ha tan àvol clavaguera en aquesta vila que, a ell e aquells qui'l volguessen defendre, no·ls en faessen exir. E tot quant nós li sofrim, li sofrim per vós, car nós havem poder d'òmens e de armes e de aver, car lo seu poder nient seria. E d'açò us pregram que·ns creats.

E sobre açò levà's en Guerau de la Barcha e parlà d'esta matèria.

233. (297)

[DEL PARLAMENT DEL REI JAUME ALS CÒNSOLS DE MONT-
PELLER]

E, quant ells hagueren parlat, responem-lurs nós en aquesta manera:

—Barons, aquestes paraules que vosaltres nos mostrats ara, són paraules que no farien a dir a nós, car nós creem bé que vosaltres nos havets en cor de servir;

¶⁷¹⁴ En H i Marsili: *Beceda*; en Heredia: *Baseda*.

¶⁷¹⁵ En CDEV: *Arbran*; en H: *Atbran*; en Marsili: *Atbranus*. En occità podria ser *Atbrand*.
En canvi, en Heredia: *Abraam*.

e n'Arbran nos ha servit e·ns serveix aytant quant pot, e és vostre⁷¹⁶ vehí e és dels honrats hòmens de linatge d'esta vila. E, si u volets bé fer, aquesta és la via: ¶^{105r} que vosaltres e ell e aquells qui haver-hi porets, que guardets les nostres dretures e la nostra senyoria, car tenguts ne sots a nós molt carament per naturalea gran que nós havem ab vós e vós ab nós, e per senyoria, e l'altra, per ço com la vila és mellorada, pus que nostre Senyor volch que vingués en nostre poder. E contrast no deu haver entre vosaltres, sinó .I.: qui·ns serva, ço és, qui mils nos porà servir, e nós que us amem axí com hom deu fer sos hòmens e sos naturals.

E ab aytant partiren-se de nós.

234. (298)

[DE LA CONVERSA ENTRE EL REI JAUME I ATBRAN]

E enviam per n'Arbran e dixem-li aquestes paraules que dites nos havien, per ço com ell no se'n mogué ne se n'enfellonís. E graí'ns-ho molt e preà poch les lurs paraules e les lurs menasses, e dix que nós conexeríem lo serviý que ell nos faria d'esta vegada a avant en Muntpesler. E dix axí:

—*Je us faray venir les escales de Muntpesler o la major partida.*

E nós demanam-li com; e ell dix:

—*Jeu hay parlat ab los fossors e ab los blanquers e ab aquells de la Urgeria que vinguen a vós ab brandons, e que us vinguen honrrar; e tirar-los-em tots a la nostra part pauc a pauc.* E, quan se guarden aquestes vostres fauces, no serà en lur[s] mans, ans ho *faray eu* en vostres mans metre, e porets fer axí com a rey e a senyor, e venjar-vos-ets d'aquells que us volrrets venjar ne us tollen esta vila.

E nós dixem-li que fort ho deýa bé, però que u faés gint e esalt tro que veéssem⁷¹⁷ qual poder fos nostre de tot en tot.

235. (299)

[DE COM ELS LLAURADORS DE MONTPELLER MOSTRAREN LA SEUA ADHESIÓ AL REI JAUME]

E, quant vench al vespre, que haguem sopat e era de nuyt, vengren-nos bé .D. dels *fossors* d'aquells qui eren majors e mellors entre ells, e vengren ab brandons e ab candeles. E dixeren-nos:

—Senyor, nós som venguts aquí denant vós, e siats bé vengut per .C. mília ¶^{105v} vegades. E som venguts per fer e per dir vostres *comendaments*.

¶⁷¹⁶ En C: *nostre*. ¶⁷¹⁷ En C: *veessen*, en H: *vlssem*; en DEV: *veéssem*, que adoptem.

E sobre açò n'Arbran parlà e dix:

—Senyor, veus aquí ha .i. partida dels *fossors*. E, quan aquests hic són, tots los altres hic són; e són bé .vi. mília o .vii. mília. E dien-vos axí, e yo dic-o per ells, car ells m'o han dit que us ho diga, que ells són aquells qui són aparellats de *far* per vós axí com per senyor natural en totes coses e per totes, e per ço vos o venen dir, per tal que mils ho creats.

E nós responem-lurs que·ls grayem molt la venguda e el bon semblant que ells nos mostraven, e de tot açò que ells dixeren, los creyem e que·ls havíem en cor de amar e de fer-lurs bé, e que tots temps valrien més per nós e per la bona voluntat que ells nos havien. E, en tant, molt alegrement partiren-se de nós.

236. (300)

[DE COM ELS BLANQUERS DE MONTPELLER MOSTRAREN LA SEUA ADHESIÓ AL REI JAUME]

E, ells partits de nós, vengren los blanquers e foren bé .cc. ab brandons e ab candeles, e dixeren-nos que bé fóssem nós venguts per .c. mília vegades, com lo bell jorn de Pascha, e que eren venguts denant nós per *far* e per dir nostres voluntats, car la Blancharia no's partí anch del senyor de Muntpesler, e, car ara l'avien lo pus honrrat que anch haguessen, bé era raó que'ns servissen. E sobre açò dix n'Arbran:

—Senyor, yo tench, la vostra mercé, [lo] loch [vostre] en aquesta vila dedins e defora, quan vós no y sots, e faz-vos gran grat dels blanquers, que en ajuda e en consell los pusch haver quan jo·ls deman. E sapiats que són bé vostres per *far* e per dir vostre *comendament*. E venen-vos-ho proferir, per tal que mils los en creats.

E nós responem-lurs que·ls o grayem molt e que bé conexíem⁷¹⁸ la bona voluntat que ells nos mostraven, e axí com ells nos havien bon cor de servir, que nos havíem en cor de fer-lurs gran bé. E encara graïm-lurs quan ells nos han ajudat e valgut en les nostres fazendes, que, «quan a vós ajuden,⁷¹⁹ a nós ajuden».⁷²⁰

E axí anaren-se'n aquests; e n'Arbran envià missatge a altres qui y volien venir que tart era, e que en l'endemà vinguessen a nós. E sobre açò romaseren de venir.

||106r

237. (301)

[DE COM ELS TERRISSERS DE MONTPELLER MOSTRAREN LA SEUA ADHESIÓ AL REI JAUME]

E, quant vench altre dia al vespre, vengren los orgers ab brandons e candeles, e foren bé .cc., e vengueren-nos proferre lur servici, e que eren prests e aparellats

¶⁷¹⁸ En C: *conexien*. ¶⁷¹⁹ En C: *ajudem*. ¶⁷²⁰ En C: *ajudem*.

de *far* ço que nos lurs comendaríem, axí com bons vassalls deven fer a son senyor. E sobre açò dix n'Arbran:

—Senyor, bé podets conéixer la gran alegria que ha de vós la vila de Muntpesler, especialment aquells qui us amen, per què podets dir e *mandar* ço que volets que fassen, que ells són apparellats de complir vostre manament, e no volen tants senyors, que pro n'an de vós sol, e mostrar-vos-han que ells volen créixer e pujar la vostra senyoria.

E nós dixem-lurs que molt lurs graým les paraules que n'Arbran nos refermava per ells, e⁷²¹ aquesta esperança havem⁷²² nós tota via en ells: que nangú no·ns podia fer dan ab lur grat en Muntpesler. E, pus ells ho volien, ab lo nostre poder, que nós hi havem,⁷²³ podem-y fer tota re que nós y volem per dretura, car als no devem nós fer, sinó dretura; e que·ls graham molt la bona voluntat que nós lurs conexíem.

238. (302)

[DE COM ELS ASSAONADORS DE MONTPELLER MOSTRAREN LA SEUA ADHESIÓ AL REI JAUME]

E, quan aquests se'n foren anats, vengren aquells de la Assaunaria e proferiren-nos lurs corsos e l'aver e tot ço que ells havien, e que bé fóssem nós venguts e que ara poríem endressar Muntpesler, si nagú nos hi tenia tort. E, aquestes paraules finides, dix n'Arbran:

—Senyor, ara vos podets venjar, si nangun vos té tort en Muntpesler ne ha res fet contra vós. E, pus aquí sots, siats senyor de Muntpesler, a quisque pes, que fer-o podets.

E nós responem-lurs:

—N'Arbran diu bé e gent, mas lo nostre cor és aquest e nostra voluntat: que, pus havets tan bona voluntat de guardar nostra dretura, e que us pesaria qui a nós fehia tort, que nós ço que farem havem en cor de fer per dret e per raó e ab consell de vosaltres.

E axí anaren-se'n, e nós romanguem molt alegre e pagat de les bones paraules e de la bona voluntat que haviem vista e oïda. E, si nós érem bé anegats de guardar nostra dretura en Muntpesler, no ro||^{106v}mania per n'Arbran que no·ns o anegàs bé.

¶ ⁷²¹ En C: *e per*.

¶ ⁷²² En CDEV: *havem*; en H: *haviem*.

¶ ⁷²³ En CDEV: *haviem*; en H: *havem*.

239. (303)

[DE COM EL REI JAUME MANIFESTÀ LA SEUA ESTIMA PER MONTPELLER]

E, quant vench al matí, anam⁷²⁴ a la missa a la casa dels frares preycadors. E, quan nós exim de la missa, trobam bé v mília hòmens de cada una d'estes partides e d'altres que n'i hac, e tots a una veu cridaren que qui tort nos tenia en Muntpesler, que ara ho adobàssem e que demanàssem [en veritat] qui'ns hi tenia tort e que ara⁷²⁵ ne podíem pendre la *emenda* de quisque o hagués feyt. E nós feem-los callar tots e dixem-lurs que tota via era nostre pensament que ells nos havien molt amat, mas ara ho creyem de tot en tot, perquè conexíem bé la bona voluntat que ells nos havien, e per ço que nós veýem en ells que tots temps lurs seríem tenguts de amar-los e de guardar e de defendre en tot ço que ells havien ne guanyarien; e que's partissen, que, d'aquesta vegada⁷²⁶ a enant, que tendríem la nostra dretura en Muntpesler e la lur.

240. (304)

[DE COM EL REI JAUME PACIFICÀ MONTPELLER]

Ab tant, enviam missatge sempre a'n Pere Bonifaci e a'n Guerau de la Barcha e a'n Bernat de Riguardana⁷²⁷ e a'n Ramon Besseda e a altres qui eren de lur partida, que vinguessen denant nós altre dia matí. E ells saberem la gran somouta de la gent e enteneren que la gent venia axí de nuyt a nós; e traýen la roba de les cases e metien-la per orde[n]s e per altres lochs de la vila.⁷²⁸

E, quan vench al tercer dia matí que nós fom entrats en Muntpesler, que ells degren venir denant nós e foren nostres porters⁷²⁹ a lurs cases, que vinguessen, vench-nos missatge que's n'eren anats. E feem-los cridar que dins .i. mes tornassen per fer a nós dret. E ells dins aquell mes no tornaren a nós. E feem-lurs emparar tots lurs béns que nós lurs trobam e les heretats. E puys haguem aquell buçó que ells havien feyt per derrocar les cases de n'Arbran, [e d'alguns amichs de n'Arbran], e ab aquell buçó mateix feem derrocar les cases d'aquells qui s'eren fugits, ço és, .III. cases o .IIII. cases [d'aquels qui'ns eren fugits], qui's feýen ||^{107r} pus capitans; e leexam les altres per ço que la vila no'n fos pus leja. E aquí feem mal a aquells qui'ns

¶ ⁷²⁴ En C: *anan*. ¶ ⁷²⁵ Des d'*ho adobàssem*... fins a *que ara*, afegit pel copista al marge inferior.

¶ ⁷²⁶ En CDEV i Heredia: *vegada*; en H, per error: *venguda*. ¶ ⁷²⁷ En CDEV: *Riguardana*; en Marsili:

Rigordana (però *Lagordana* en el cap. 232); en H: *Rigordana* (però *Regordana* en el cap. 232); en Heredia: *Rigorda*. ¶ ⁷²⁸ A partir d'*e traýen*..., fins a *la vila*: autoesmena del copista. ¶ ⁷²⁹ En C: *porters*.

havien fet per què, e bé a n'Arbran e aquells qui's tenien ab ell. E d'aquells [faem] cònsols e consellers e batle. E puys nós los hi metem, han-o tengut ells o aquells que ells hi metien tro ara.

241. (305)

[DE COM EL REI JAUME TORNÀ A VALÈNCIA]

E en aquell temps que nós estàvem en Muntpesler, vench-nos aquí lo comte de Tolosa e el comte de Prohença, e haguem grans corts d'òmens honrrats d'aquelles terres qui'ns venien veer. E açò fo .I. any après la presó de València. E entram en Muntpesler en dijous, e el divendres, entre'l migjorn e hora nona, fo eclipsis⁷³⁰ major que anch hom veés, de memòria de aquells qui ara són, car tot lo sol cobrí la luna e podia hom veer bé .VII. esteles en lo cel. E ab aytant, quan nós haguem bé feytes nostres fazenes en Muntpesler, a bé e a honrrament de nós, feem armar lo bus de Muntpesler, qui era bé .LXXX. remes, e venguem-nos-en tro a Copliure e per terra venguem-nos-en puys a València.

242. (306)

[DE COM EL REI JAUME REPARÀ EL DANY QUE GUILLEM D'AGUILÓ HAVIA FET ALS SARRAÏNS]

E, quant nós fom en València, trobam grans clams dels sarraïns qui s'eren renduts a nós, e en Guillem d'Aguiló e companya d'almugàvers e peons, que havien feyt aquell mal e aquella robaria. E enviam per ells, e no volgren venir a nós, e fugiren e anaren-se'n una partida al rey de Castella e altra partida en Aragó, e deçà e dellà. E nós enviam per en Guillem d'Aguiló, e dix que, si l'asseguràssem, que venrria a nós. E nós, per tal que oíssem d'ell per què havien feyt aquell mal, asseguram-lo. E vench denant nós e dixem-li per què'ns havia feyt aquell mal e que no'ns havia bé servit, segons lo bé que nós li haviem feyt. E ell dix que havia feyt mal als sarraïns e que no ^{107v} cuydava haver feyt desservici. E nós dixem:

—Sí havets feyt desservici, [per .II. raons]: la una, perquè havets feyt mal als⁷³¹ sarraïns; l'altra, perquè havets trencat nostre manament: que'ls sarrahins vi-vien en nostra fe e havets trenquat ço que nós lurs haviem promés.

¶ ⁷³⁰ Al marge inferior, amb lletra del segle XVI: *acipsi de sol*.

¶ ⁷³¹ Al marge esquerre, amb lletra coetània: *deservici: la una, perquè havets feyt mal als*.

E tornà-sse'n, e volguem-li emparar ço que nós li havíem donat en València, ço és Algerós⁷³² e Rascanya,⁷³³ e trobam que a altre les havia empenyorades, anans que aquest mal faés. E per açò no les poguem emparar. E envià'ns a dir que'ns rendria tot ço que'ns poria rendre. E cobram, dels sarrahins e de la roba, una partida. E parlam ab los sarrahins e dixem-lurs que aquell mal que havien pres, nos pesava. [E éls conegren que'ns pesava] e tornaren cascun en lurs alqueries e asseguraren-se, pus que nós fom en la terra.

243. (307)

[DE COM EL REI ZAÉN OFERÍ AL REI JAUME EL CASTELL D'ALACANT]

E, quant açò fo passat, entram en Vall de Bayrén e parlam ab l'alcayt, qui tenia lo castell de Bayrén, e ab aquells de Vilalonga e de Borró e de Vilella e de Palma, que eren castells de roques grans e forts. E dixeren-nos que, quant l'alcayt de Bayrén hauria feyt pleyt ab nós, que tots aquells de la vall se rendrien.

E Zahén⁷³⁴ era encara en Dénia, e envia'ns a dir que's veuria ab nós. E nós enviam-li a dir que'ns exís a la ràpita de Bayrén. E vench en una galea armada, e fèu parar dues tendes, e aquí exí e veés ab nós en la nostra tenda. E dix-nos que, si nós li volíem donar Manorques, que tingués per nós, que'ns rendria lo castell d'Alacant, car ell n'era poderós, que'l nos podia rendre, e que'ls dàssem .v. mília besants de present. E nós dixem-li que li respondríem, quant nós seríem acordats. E, quant vench al vespre, fo aytal la resposta que nós li feem: que li grayem molt la amor que ell nos deya, e que bé semblava la amor que ell havia, e el bon cor, per ço com volia lo castell d'Alacant per a nós més que per a null altre hom, mas que no'ns ho tingués en mal, perquè no podíem fer aquella cosa ab ell, car nós havíem covinences ab lo rey de Castella, e havíem partides⁷³⁵ les terres ja en temps de nostre pare e de son avi, e aquell castell era en la sua partida, perquè la covinença que nós li havíem feyta no la volíem trenquar. E ell dix que coneguéssem nós que no romania per ell, e, pus per ell no romania, que no'ns hi tenia tort. E ab aytant partí's de nós.

¶ ⁷³² En CDEV, Marsili i Heredia: *Algerrés*, que correspon a l'actual Algirós.
En H: *Algerós*, que adoptem.

¶ ⁷³³ En C: *Rastaya*; en H: *Restanya*; en DE: *Rascaya*; en V: *Rascanya*, que és la forma correcta.

¶ ⁷³⁴ El copista escriví inicialment *Iahén*.

¶ ⁷³⁵ En CDE: *partides de*; en H: *partides*.

[DE COM EL REI JAUME PROPOSÀ LA RENDICIÓ DE BAIRÉN]

E, altre dia après açò, parlam ab l'alcayt de Bayrén e dixem que bé podia conèixer que nostre Senyor volia que nós haguéssim la terra; e que, pus ell ho volia, no·ns hi devia fer traure mal a nós ne a ell, que talar lo pa ne els arbres no era bo, pus a nós romanien los moros, e que·ls haviem en cor de fer bé; e, pus romanien per tots temps, que per rahó d'ell no·s destorbàs, e que a ell e a sos parents, que fariem tant de bé que tots temps porien ésser honrrats e richs. E ell dix-nos que·ns ho graïa molt, però que ell tenia tan bon castell que bé conexíem nós que avolea faria si tan tost lo rendia.⁷³⁶ E nos dixem-li:

—Donchs, pus vós no·l volets tan tost rendre, pregam-vos que·ns en fassats segurs en tal manera que, el dia que nós empendrem ab vós, que no·ns falla[ts] a la covinença.

E ell dix qual segurtat ne volríem. E nós dixem-li que·n volríem lo major fill seu. E haviem après lo nom de .II. nebots seus e dixem-li que·ns metés aquells .II. ab son fill en hostatges. E ell dix que s'acordaria e que·ns respondria altre dia matí. E nós donam-li acort.

[DE COM S'INICIAREN ELS TRACTES PER A LA RENDICIÓ DEL CASTELL DE BAIRÉN]

E, quant vench altre dia matí, ell vench a nós e féu-nos aquesta resposta: que no·ns pesàs si no y metia son fill ne sos nebots, mas que juraria, ab los millors .XX. vells dels sarrahins qui eren en aquell castell, que ell açò nos tendria. E nós dixem-li que·ns acordariem sempre de mantinent; e dixem-li que teníem per bo lo sacrament que·ns faessen⁷³⁷ ell ab .XX. dels vells dels millors qui fossen en lo castell, e que·ns metessen la torra albarrana en feultat, que ell nos rendria lo dit castell; e que·ns faés fer .I. barbacana entorn d'aquella torre als sarrahins. E pregà'ns que volguéssim que s'anàs acordar [al castell, e al vespre que él nos rendria respost].

¶ ⁷³⁶ En C: *rendria*.¶ ⁷³⁷ A l'interlineat apareix, amb lletra coetània, una *e*, que sembla sobrerera.

246. (310)

[DE COM L'ALCAID DE BAIRÉN LLIURÀ UNA TORRE AL REI]

E al vespre ell vench a nós e dix que atorgava lo pleyt e que·ns metria la torre en reenes e que faria fer la barbacana. E feem nostres cartes e presem dia que dins .VII. meses que·ns rendés lo castell, e que nós li deéssem .III. cavalls e vestir a .L. hòmens de drap vermell d'estam fort, e ell que·l vestíssem de presech vermell e sos nebots de vert, e que li donàssem .XX. jovades de terra ¶^{108v} entre ell e sos nebots, ab aquelles que ells havien; e del falliment, que·ls faéssem compliment. E ell liurà-nos aquella torre. E nós liuram-la a don Pelegrí d'Atrossillo tro que·l castell nos donàs Déus. E dixem-li que ell tendria lo castell per nós quant hauríem aquell cobrat. E l'alcayt de Bayrén fo-li bo e acullent⁷³⁸ e fêu-li fer sa obra així com ell promés nos ho havia.

247. (311-312)

[DE COM L'INFANT FERRAN I ALTRES NOBLES ASSETJAREN VILLENA I DELS INCIDENTS AMB L'ALCAID DE BAIRÉN]

E, quant vench al dia que foren complits los .VII. meses, don Ferrando, ab los de Calatrava, e ab don Pero Cornell e don Artal d'Alagó, e ab don Rodrigo Liçana anaren assetjar Billena. E levaren .I. almajanech; e anaren-hi per lur acort que havien ja emprés quan nos o dixeren. E nós dixem-lurs que anassen en bona ventura, e, que si la podien haver, que la haguessen. E anaren-hi e assetjaren-la e pararen-hi .I. fonèvol.

E don Pelegrí d'Atrossillo vench a nós e dix-nos que tro a .VIII. dies devia ésser lo dia que Avencedrell, alcayt de Bayrén, devia rendre lo castell, e [que] nós nos acostàssem a Cullera e ell fer-l'ia a nós venir, si podia, l'alcayt. E, pus fós ab nós, bé havia fiança en Déu que el castell nos rendria. E, quan açò hac dit, anà-sse'n sempre. E nós fom-nos-ne anats a Cullera, e no y poguem menar⁷³⁹ molts cavallers,⁷⁴⁰ car tots eren anats a Billena, e no poguem justar sinó tro a .XXX. cavallers.

E, quant nós fom a Cullera, envià'ns don Pelegrí d'Atrossillo .I. escuder, e dix que ell havia pregat a l'alcayt que vingués a nós, e ell que li ho havia atorgat. E don Pelegrí avallà de la torre, e l'alcayt, del castell, e anaren ab ell tro a .XXX. servents.

¶⁷³⁸ En DEVN: *acullent*; en C: *aculliment*; en H: *avinent*.

¶⁷³⁹ En C: *manar*.

¶⁷⁴⁰ En CDEV: *cavalls*; en H: *cavallers*, que adoptem.

(312) E, quant foren a una font qui és dejús la rocha del castell, dix l'alcayt a don Pelegrí que l'esperàs .I. poch, que adés l'auria; e, mentre que ell [l'esperava, veé que él] se despullava l'almetxia [que vestia], e assec-se en la font e banyà's e gità's l'aygua dessús. E, quan se fo banyat, envià missatge a don Pelegrí per .I. sarrahí qui sabia nostre latí, que la febra ¶^{109r} l'avía pres e que no podia anar.

E, quant açò veé don Pelegrí, tenc-ho a mal senyal, e envià'ns .I. carta per .I. tozet seu, que'ns feya saber que açò havia feyt l'alcayt e que ell no gosava venir a nós, que apparellave's que, si'l volien combatre, que's defenés. E dix-nos en la carta que ell nos envià que, si'l combatien, que ell faria .IIes. alimares, e en açò podíem conéixer que'l combatien, e, si no'l combatien, que'n faria .I. E açò era aquell dia que ell volia e devia rendre lo castell.

E, quant haguem sopat, pujam-nos-en en lo terrat del castell de Cullera e, quant vench⁷⁴¹ que'l sol fo post, e açò era en lo temps d'agost, feeren una alimara e, sempre mantinent, feeren-ne altra. E nos entenem, per la carta que'ns havia enviada, que'ls combatien. E tantost feem donar civada e, de mige nuyt aenant, començam de passar la barcha, per què havíem enviat, [d]epús [que] veem los senyals que'ns feren,⁷⁴² una barca a la gola de l'estany de l'almarjal que venia de Corbera, que havia feytes grans plúgies, e per les grans pluges que havia feytes exia molta aygua per lo grau⁷⁴³ [de l]'estany. E veem que no podíem passar menys de mullar les selles dels cavalls, qui haurien a nadar; e metem les selles dels cavalls e nostres persones en aquella barcha. E açò fahie's per tandes. E passaren los cavalls, .III. o .IIII., en .I. colp, tiran-los per les regnes e nadan;⁷⁴⁴ e haguem-[nos] aturar, en aquell passar, bé [a] anadura de mige legua. E nós leixam la barcha e l'altra companya que passassen, pus nós érem passats, e que vinguessen après nós.

248. (313)

[DE L'ARRIBADA DEL REI JAUME AL CASTELL DE BAIRÉN]

E, quant fom aenant, trobam aquell grau qui ix de la Vall d'Alfàndech; e dixem a .I. escuder que passàs a cavall ab una lança, si y havia guau. E no y trobam g[u]au enloch que pusqués passar que no hagués a nadar tant com una lança⁷⁴⁵ de cavaller, e pus nós no havíem⁷⁴⁶ barca. E dixem:

—Passem en bona ventura, que açò a fer cové.

¶⁷⁴¹ En C: *veem*; en H: *vench*. ¶⁷⁴² En CDEV: *que'ns fêu*. ¶⁷⁴³ En CDEV: *exia gran l'aygua per lo grau estany*; en H: *exia'n molta aygua per grau de l'estany*. Reconstruïm a partir de les dues lli-

çons. ¶⁷⁴⁴ En C: *nadam*. ¶⁷⁴⁵ En CDEVN: *asta*; en H i Heredia: *lança*, que adoptem, amb l'aval de Marsili: *lancea*. ¶⁷⁴⁶ En CDE: *o pus, e no hauríem*; en H: *e pus nós no havíem*, que adoptem.

E passam d'aquella manera que en l'altre érem passats. E, quant fom endret lo castell, a la ràpita, podia bé ésser [hora] nona; e feem venir per mar pa e vin e carn salada, car carn fresca no la y podíem haver lahora.

E, quant nós fom ^{109v} aquí, exí don Pelegrí d'Atrossillo a nós ab .I. escuder tan solament qui vench ab ell, e demanam-li com era estat açò per què's faeren aquells senyals. E dix:

—Per ço com los del castell feeren tocar l'anafil e feeren⁷⁴⁷ fum als de les alqueries que's recullissen. E nós veem [que's recuylien; e per ço faem] les dues alimares, e feÿen-nos semblant de combatre, per què creem que per les alimares que faem a vós se lexaren de combatre.

E nos dixem a don Pelegrí:

—Acostats-vos al castell e digats a l'alcaÿt que nós som aquí e nostre penó, e que vengue e parlarem ab ell.

Ab tant, don Pelegrí s'acostà al castell e dix a l'alcaÿt ço que nós li havíem dit, e ell respòs-li que vespre era e que'ns pregava que entrò al matí li donàssem espay, e puy que venrria a nós. E nós veem que d'altre guisa no podia ésser, e atorga[m]-li-o.

249. (314)

[DE LA RENDICIÓ DEL CASTELL DE BAIRÉN]

E, quant vench al matí, vench a nós, e nós dixem-li:

—Avencedrell, ben sabets vós la covinença que havets ab nós, e és en cartes que és entre nós e vós, e com vos resembem per vassall. Per què us pregam e us manam, per la covinença que havets ab nós, que vós que'ns rendats lo castell, e nós complir-vos-em ço que havem promés a vós e a vostres parents.

E dix ell:

—Yo enviaré per los vells de la vila e de les alqueries, e serem denant vós, e fets-nos aquelles cartes que nós vos demanàrem, e, ab aytant, nós vos rendrem lo castell. E, quant aquest haurets haüt, haurets tota aquesta vall, que castell algun no us gosarà contrastar ne rebelar contra vós.

E, quant vench hora de vespres, ell vench bé ab .XX. sarrahins, los pus honrrats qui eren en lo castell ne en la vall, e aquí feeren ses cartes ab nós, segons les demandes que ells nos feÿen. E atorgam-les-lurs, segons que rahunables eren, e algunes plus per tal que poguéssim passar a tan bon loch com aquell era. E, quant foren fetes les cartes, feem-les-lurs donar e emprenguem ab ells que al matí nos rendessen lo castell. E levam-nos bon matí e oïm la missa, e acostam-nos prop de

¶ ⁷⁴⁷ Al marge esquerre, amb lletra del copista: *tocar l'anafil e feeren*.

la vila e del castell, e aquí, denant nós, ell vench e son fill e sos parents, e feem pujar nostre penó ab hòmens armats en lo castell, e renderen-lo'ns en bé e en pau. E, quan nós haguem lo castell establí de conduyt e d'armes, comenam-lo a don Pelegrí ^{¶110r} d'Atrossillo que'l tingués per nós, e nós tornam-nos-en a Cullera.

250. (315)

[DELS TRACTES DEL REI JAUME PER TAL D'ACONSEGUIR LA RENDICIÓ DE VILLENA]

E, quant nós fom en Cullera, oïm noves que don Ferrando e els [richs hòmens] de Calatrava, que s'eren levats de Billena, car los de dins havien feyta una exida de dia, al fonèvol, quant lo guardava don Pero Cornell, e que'ls havien morts .II. cavallers [e d'altres]; e per aquella exida que se n'era levat lo seti. E puy vengueren a nós e to[r]-naren-se'n⁷⁴⁸ en Aragó. E puy lo comanador d'Alcaniz, ab los frares e almugàvers, feeren una bastida a Billena. E, ells estan axí, aenant vengren los de Billena e dixeren-nos que, si nós lurs ho manàvem, que rendrien Billena al comanador. E nós manam-lurs que la rendessen, e renderen-la als frares.

251. (316)

[DE COM FOREN CAPTURATS UNS CAVALLERS CRISTIANS A XÀTIVA]

E, quant vench aenant, haguem-nos exir del regne de València e anam-nos-en en Catalunya e puy en Aragó, e lexi la terra a don Rodrigo de Liçana, que'n fos cap. E, nós estan en Aragó, oïm dir que en .I. cavalcada que havia feta son cosí de don Rodrigo Liçana, per nom Pero d'Alcalà, que donà salt als moros de Xàtiva per un descendent de la costa, [e] los moros donaren-li salt al pujant de la costa; e vengren los moros, e fo-y pres don Pero d'Alcalà ab .V. cavallers. E puy anàsse'n en Berenguer d'Entença de Xàtiva a córrer a les cabanes⁷⁴⁹ de Terol, e passà entre Riba-roja⁷⁵⁰ e Manices, e anc no gosaren eixir a ell don Rodrigo Liçana e el mestre de l'Espital e els de València; e anà sa carrera, que no'l gosaren escometre, sí que del riu Sec,⁷⁵¹ qui passa per Torrent e per Cata-roja, no li gosaren exir avant.

¶⁷⁴⁸ Afegit pel copista als marges: *a nós e to[r]naren*. ¶⁷⁴⁹ En HCDEV: *a correr a les cabanes de Terol*; en Heredia: *a correr las cabanyas de Tenuel*; en

Marsili: *ad subueniendum gregibus Turolii*. ¶⁷⁵⁰ En C: *Vila-roja*; però en els altres manuscrits: *Riba-roja*. ¶⁷⁵¹ En H i en Heredia: *al riu Sech*.

252. (317)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ ANAR A XÀTIVA EN AJUDA
DELS CAVALLERS CAPTURATS]

E nós oïm estes noves en Aragó: que mal anava als moros qui eren en lo regne, que no gosaven exir a les cavalcades, e que vinguéssim⁷⁵² al regne, que gran mester hi era. E nós venguem-hi e albergam en Oytura,⁷⁵³ que·ns havien renduda. E exí a nós l'arquebisbe de Tarragona, per nom mestre Pere d'Albalat, e ab ell don Rodrigo Liçana, e acolliren-nos bé dién que gran mester hi era que vinguéssim, e que en bon punt veníem. E nós dixem que n'érem molt pagats, e no venien ab nós sinó .XXV. cavallers.

E, quant fom a Murvedre, parlà ab nós don Rodrigo Liçana, e dix^{110v} nos davant l'arquebisbe que son cosí, ab sa companya, se n'eren anat vers Xàtiva, e que l'havien pres, ell ab .V. altres cavallers, e que·ns clamava mercé que·l ne traguéssim, e que u podíem fer. E dixem nós:

—Com?

E dix ell:

—Sol que vós yscats de València e manets vostra host sobre Xàtiva e que·ls façats semblant que·ls talets, que·ns rendran sempre mon cosí ab los cavallers.

E nós dixem-li que u faríem, que per açò veníem nós, que tota res que fer-hi poguéssim de bé, que u hi faéssim.

253. (318)

[DE COM EL REI JAUME ES DIRIGÍ A XÀTIVA]

E feem cridar nostra host e anam-nos-en al vau de Barraguà, e allí esperam nostra host per .I. dia. E l'alcayt de Xàtiva sabé que nós veníem sobre ell, e·nvia'ns Abenferri, qui era stat de Liria e era ab ell. E marvellà's perquè nós feyem açò, que ell havia son cor e sa volentat de fer per nós tot ço que ell pogués fer ab raó, mas que ells li havien trencada la treugua que nós hi haviem dada; e, si mal hi havia fet, que u havia fet per aquella raó, e, sobre açò, que se n'hac a defendre. E nós responem-li que, si tort li havia fet nagun, que·l li faríem a esmenar, mas que de⁷⁵⁴ tot en tot volíem que·ns [retés] don Pero Alcalà ab los cavallers, que açò no soffríem nós [per res], e que·ls dampnatgeríem⁷⁵⁵ e que·ls talaríem. E anà-sse'n Abenferri.

¶ ⁷⁵² En C: *vinguessen*. ¶ ⁷⁵³ La variant *Oytura* de C és semblant a *Hoytura* de H i a *Huytura* de Marsili; en DEV i en Heredia: *Altura*. ¶ ⁷⁵⁴ A

l'interlineat, amb lletra coetània: *de*. ¶ ⁷⁵⁵ La lliçó *dampnatgeríem* de C, amb variants semblants en DEV, és transcrita erròniament *demanaríem* en H.

E nós al vespre dixem a don Rodrigo:

—Hajam tro a .XXX. cavallers, que anc no veem Xàtiva e volem-la veer.

E anam là, a aquell Coll Agut qui és prop del castell, e veem la pus bella orta que anc havíem vista en vila ne en castell, e que hi havia més de .CC. algorfes⁷⁵⁶ per la orta, les pus belles que hom pogués trobar, e les alqueries entorn de la orta, moltes⁷⁵⁷ e espesses; e veem encara lo castell, tan noble, e tan bella⁷⁵⁸ orta, e haguem-ne gran goig e gran alegria en nostre cor. E semblà'ns que no tan solament per [don] Pere Alcalà nós devíem venir sobre Xàtiva ab nostra host, mas per haver lo castell per chrestianisme, e que Déus hi fos servit. E açò no volgum nós dir a don Rodrigo, de nostre cor.

254. (319)

[DE COM EL REI JAUME COMUNICÀ A RODRIGO LIÇANA LA SEUA INTENCIÓ DE PRENDRE XÀTIVA]

E altre dia matí vench a nós Abenferri e dix:

—Senyor, l'alcayt vos rendria los preses volenter, mas no u podia fer, ^{111r} cor aquell qui·ls havia comprats los tenia e no·ls queria rendre, e tenia-los tan car[s] que ell no havia ab què traure'ls.

E, quant nos dix aquella resposta, plach-nos molt e callam, per ço com nós enteníem més haver Xàtiva que·ls cavallers. E enviam-ne lo moro e dixem a don Rodrigo Liçana que açò·ns havia enviat a dir l'alcayt: que no·ns podia rendre don Pero Alcalà, perquè no·ls havia ab què traure, e nós que enteníem més en lo castell que en los cavallers.

255. (320)

[DEL COMENÇAMENT DEL SETGE DE XÀTIVA]

Ab tant, anam assetiar lo castell en la vegua.⁷⁵⁹ E, com fo[m] assetiat, fo ab nós don Rodrigo Liçana ab .X. cavallers. E guardam, al venir, al puig si era bo, e trobam una fontanella poca. E dix don Rodrigo que poca aygua hi havia per a la host. E nós dixem-li que veritat deya. [E puy] enviam missatge a·n Bertran d'Aonés que pujàs al puig Escardeyno⁷⁶⁰ ab .III. cavallers e ab .IIII. escuders; e ell pujà-hi e dix-nos que no y porien parar tendes, que, de cabres enfora, altra res no hi poria habitar.

¶ ⁷⁵⁶ En C: *algorifes*. ¶ ⁷⁵⁷ En C: *bella*. ¶ ⁷⁵⁸ En CDE: *noble*; en H: *bela*. ¶ ⁷⁵⁹ En CDEV: *vegua*; en H: *bega*. És una referència a la *bega*

de Xàtiva (Ferrando, 2022: 188–191). ¶ ⁷⁶⁰ En CDEV: *Estar denyo*; en H: *Escardenyo*; en Marsili: *Escardenyo*.

E nós pujam en un altre puig que y ha, e no·ns acordam en tots aquells tres. E haguem vist .I. puig que y⁷⁶¹ ha de costat, qui era molt fort, e que cercassen .I. puig pus baix, e que fos prop d'aygua. E no·ns acordam en tots aquells puigs. E menjam e tornam-nos-en a la host.

256. (321)

[DE COM LA HOST DEL REI JAUME ACAMPÀ I COMENÇÀ A TALAR SALLENТ]

E quan haguem menjat, enviam per don Rodrigo [Liçana] e dixem-li:

—Don Rodrigo Liçana. Ojam missa matí, que nós havem aesmat un puig que creem que serà bo a bastida.

E, quant vench a l'endemà, oïda missa, feem ensellar, e mentre ensellàvem los cavalls e preniem les armes, vench Abenferri e dix-nos a una part, denant lo turcimany nostre, que si no·ls talàvem,⁷⁶² que·ns daria los catius. E nós dixem-li que se n'anàs sa carrera, que tant ho havia tardat que de vuy més no fariem aquell pleyt. E dixem a don Rodrigo Liçana que no·ls volien rendre, e axí cobrim-nos d'ell. E penssam-nos entre nós que més valia que romaguessen en presó un temps, e que nós haguéssem Xàtiva pus Déus nos ho havia apparellat.

E sobre açò, fom al puig. E el puig havie'ns enganat, que era fort de la nostra part on lo veýem e de l'altra part era ||^{111v} pla, que a peu pla hi podia hom pujar. E Déus donà'ns una alqueria al peu del puig, on havia molt bona força e l'aygua d'un riu que li passava al peu, axí com nós haviem mester. E aquí feem nostra bastida e talam-los e trencam-lurs [les çuts e] los molins, e, quant nós los havíem trenquats, ells los refäyen. E l'alqueria havia nom Sallent; e passa per allí .I. riu qui passa per Anna, e l'aygua qui ix de la font d'Anna. E d'aquí sabem, per catius que preniem, que molt lurs feýem nós gran mal, en trencar-lurs les céquies e los molins. E nós, qui conexíem que gran mal era de la vila, on tan gran gent havia,⁷⁶³ de tolrrre l'aygua on devien regar e molrrre los molins; però no·ls podíem trenquar tots, per ço com haviem poca companya, e allí havia-y mester gran companya, e car era estret [lo] logar.

¶ ⁷⁶¹ A l'interlineat, afegit i esmenat posteriorment pel copista:
en un altre puig que y ha, e no·ns acordam en tots aquells tres. E haguem vist .I. puig que y.

¶ ⁷⁶² En C: *talaven*.

¶ ⁷⁶³ En CDEV: *havia hom*; en H: *havia*.

257. (322)

[DE COM EL REI JAUME COMUNICÀ A L'ALCAID DE XÀTIVA LA SEUA INTENCIÓ DE CONQUISTAR-LA]

E l'alcayt envia'ns .i. moro per nom Secxí,⁷⁶⁴ qui era molt poderós en la vila, e era de consell de l'alcayt. E envià'ns a dir, per ell, que per què faýem nós açò, que ell apparellat era a nós de rendre don Pero Alcalà e los altres cavallers. E nós feem-li aytal resposta: que, pus al començament no·l[s] nos donà, quant nós los demanàvem, que més volíem Xàtiva que·ls cavallers. E ell, quan oý aquesta paraula, tornà-sse'n ab gran paor, e els de la host feýen cavalcades als castells qui eren entorn de nós e de Xàtiva.

258. (323)

[D'UN INCIDENT OCORREGUT AL CAMPAMENT DE LA HOST DEL REI JAUME]

E un matí que nós devallàvem a la albergada nostra, que era al peu de la alqueria, sí havia .i. tenda ultramarina, que nós haviem prestada a don Garcia Romeu, qui era ab nós ab .C. cavallers que nós li haviem pagats, entre honor e diners, e era fill de don Garcia Romeu, lo bo, qui era en temps de nostre pare. E al devallar que nós feýem, Bertomeu⁷⁶⁵ Esquerdo, qui era adalill, sobre paraules que havia ab .i. home, anà'll ferir del coltell denant nós, e entrà-sse'n a la tenda que nós haviem prestada a don Garcia Romeu. E nos brocam après d'ell, e, a l'entrar que feýa en la tenda, anam-lo pendre als cabells e traguem-lo'n. E don Garcia no era en la tenda, ne home seu.⁷⁶⁶ E feem-lo liurar als porters, que·l tinguessen, per ço que, si moria aquell^{112r} que havia nafrat, que presés ço que merexia, e, si no, que·l faéssem soltar.

259. (324)

[DE COM EL REI JAUME REAFIRMÀ LA SEUA AUTORITAT SOBRE GARCIA ROMEU]

E en tant vengueren-nos .ii. cavallers de don Garcia Romeu, la .i. per nom Garcia de Vera, e .i. altre, e dixeren de part [de] don Garcia, qui·ls enviava a nós, que

¶ ⁷⁶⁴ En CD i en Heredia: *Secxí*; en V: *Sexí*; en Marsili: *Sexinus*; en H: *Setxí*.

¶ ⁷⁶⁵ En CDEV: *Berto*; en H: *Berthomeu*. ¶ ⁷⁶⁶ En C: *hòmen*.

molt se maravellava don Garcia de nós, qui'l devíem honrrar, perquè li havíem feta tan gran onta; que ell era vengut per servir a nós e que no cuydava pendre tan gran onta per lo serviý que·ns feýa. E demanam-lurs qual onta era aquella que havíem feta a don Garcia, per què ell nos enviava a dir estes paraules tan forts. E ells dixeren:

—Senyor, nós les vos direm. Ben sabets vós que, si null hom se met en casa de cavaller ab malifici que haja feyt, que segur hi deu ésser, e majorment en casa de don Garcia Romeu, qui és rich hom vostre e honrrat molt.

E nós dixem:

—¿Ha altre clam de nós don Garcia, si aquest no?

E ells dixeren:

—No, mas aquest té ell per molt gran, e nosaltres.

E nós dixem:

—Déus ne sia loat perquè altre clam no ha de nós sinó aquest! E en aytal clam haver de nós, que·ns hi fa tort, que les vostres cases no són esgleyes,⁷⁶⁷ que aquells qui ferran ne occiuran hòmens, que hom no·l[s ne] puscha trer, e, encara, que aquella no era casa de don Garcia Romeu, que ans era tenda que nós li havíem prestada, e que nós no li feýem cosa descovinent perquè ell nos ho deguéns tenir a mal; que, si nós veýem ferir .I. home⁷⁶⁸ del coltell en presència de nós, si nós lo preniem o·l feýem pendre, e·n feýem ço que justícia seria per ell e per aquells qui aquí eren en nós. E encara pus, que quan lo traýem de la tenda nostra, no li cuydàvem haver feyt tort algun. E digats-li una cosa de part de nós: que, pus nós li havem feyt bé, e l'havem clamat assenyaladament a nostre servici, que·l pregam que no·ns en cerch ocasió naguna, e de tot en tot en aquest temps d'ara, com nós som sobre tan bell loch e tan honrrat com és Xàtiva. E en açò que nós li enviam a pregar farà ço que fer deu, e en l'àls erraria molt durament contra nós e contra si; car no deu hom cercar a son senyor o a son amic ocasió perquè's pusca desavenir [¶]^{112v} ab ell, e majorment a son tort. E, si açò no us vol atorgar, digats-li que nós ne parlarem ab ell cara a cara.

E sobre açò partiren-se de nós, e, anch per missatges que nós li enviàssem ne que nós ne parlàssem, no·s volch partir que no fos despagat de nós.

¶ ⁷⁶⁷ Al marge dret, amb lletra de principis del segle XVI:

Nota: *Quomodo Jacobus rex confitebatur imm[u]nitatem ecclesiae esse serv[a]ndam.*

¶ ⁷⁶⁸ En C: *homen*.

260. (325)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ DE LA TRAÏCIÓ DE GARCIA ROMEU]

Sobre açò dix[eren] Secxí [e] Abenferri⁷⁶⁹ a l'alfaquí en gran secret, per nom don Bahiel:

—Lo rey, ¿per què's té tant en car del fet de Xàtiva contra l'alcayt? Que nós poríem haver dels mellors de sa companya, si'ls volíem haver.

E demanà-li l'alfaquim:

—Fe que devets, digats quals són.

—Per la ley que tenim —dixeren ells—, nós poríem haver don Garcia Romeu ab la companya, qui's mudaria dintre, ab nós, contra ell.

E dix l'alfaquim:

—Açò ¿poriets-ho vós provar que axí fos?

E dixeren ells:

—Oc, provar, e dir-vos-em com. Don-vos⁷⁷⁰ lo rey .I. hom encubert, e quan ell venrrà a parlar ab l'alcayt e ab nós, a l'exir, porà'l hom veer, que null hom no y venrria menys de volentat de lur senyor; o, si us volets, metrem-lo dins una cortina o en .I. loch amagat, e oirà com parlarà ab nós, e puy conexerà lo rey que nós li deym veritat.

E l'alfaquín amenà'ls denan nós e dix:

—Digats-lurs que us diguen veritat, per la fe que deven a Déus e a vós, que vostres han [a] ésser, que us diguen ço que a mi han dit.

E nós demanam-lurs-ho e ells dixeren-nos les paraules axí com les havien dites a l'alfaquim. E en açò nós entenem la gran falsia que ell nos cercava que'ns faés; e dixem-lurs que u preàvem bé poch, que aytant preàvem si fos dins com defora. E partim-nos d'ells en semblança que u preàvem poch.

261. (326)

[DE COM EL REI JAUME PROPOSÀ UN PACTE ALS SARRAÏNS DE XÀTIVA]

E puy, d'altra part, dixeren a l'alfaquin que parlàs ab ells a una part, e que dixessen què seria allò que l'alcayt nos volia fer.

¶ ⁷⁶⁹ Reconstrucció a partir de Heredia: «Secxi et Abenferri, moros que el alcaide avia enviados al rey, dixeron en grant secreto al alfaquín clamado don Bayel»

(ed. Martínez Roy 2010: 271), avalada per Marsili: «Sexinus et Abenferri, predictos Sarracenus». En H: Setxí. ¶ ⁷⁷⁰ En CD: Don-vos; en H: Don-nos.

—E si ells demanaven què seria açò que nós ne volríem, digats-lurs que jamás no partiríem d'aquí o que'ns darà la .I. dels castells de Xàtiva o Castelló.

E ells dixeren que entrarien a l'alcait e que y serien ¶^{113r} bons per ço que y poguessen fer pleyt. E entraren a ell.

262. (327)

[DE COM L'ALCAID DE XÀTIVA LLIURÀ CASTELLÓ DE XÀTIVA
AL REI JAUME I SE'N DECLARÀ VASSALL]

E, quant vench a l'altre dia, tornaren a nós e dixeren que ell nos daria Castelló e sempre de mantinent, que'ns atorgava per senyor. E, si ell havia a donar Xàtiva, que no la donaria sinó a nós. E axí feem aquest pleyt ab ell. E dona'ns Castelló al tercer dia; e cobram don Pero Alcalà e los .III. cavallers qui aquí eren preses ab ell, de don Rodrigo Liçana. E nós dixem que l'alcait ysqués ab nós defora ab los mellors .C. hòmens de la vila, e que'ns reebés per senyor; e que aquell loch no liuràs a null hom, pus se'n desisqués, sinó a nós, per nengun temps. E foren tots a aquell sacrament; e havíem⁷⁷¹ fets aparellar setis en lo real, que nós donam al bisbe de València, per nom n'Andreu, qui fo preycador e puy bisbe. E aquí fo lo començament del pleyt qui puy fo entre nós e ells.

263. (328)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ ACABAR LA CONQUISTA DEL
REGNE DE VALÈNCIA]

E açò passat, anam-nos-en en Aragó e estiguem entre Aragó e Catalunya bé .I. any o plus. E romàs en València, en nostre loch, Exemén Pérez de Taraçona. E, quant haguem estat .I. any o pus entre Aragó e Cathalunya, tornam-nos-en en València, perquè era loch [e saó] en què volíem acabar ço que havíem començat: que aytantbé haguéssem tot l'altre⁷⁷² regne com havíem tro en Xúcar.

¶⁷⁷¹ En CDEV: *haviem*.

¶⁷⁷² En C: *lo*.

264. (329)

[DE COM EL REI INICIÀ TRACTES AMB ELS SARRAÏNS D'ALZIRA]

E, al tornar que nós feem, lo rais d'Algezira era exit de la vila per paor de nós que havia; e era-se'n exit bé ab .XXX. cavallers, e anaven-se'n a Múrcia. E romàs lo poder de la vila en los sarraïns e en lo senyoriu. E enviaren-nos sos missatgers que Algezira era bon loch e honrrat, e dels mellors que fossen en lo regne de València, e, si nós ho volíem, que ells se avenrien ab nós, nós lexan-los en aquell loch. E a nós plach-nos molt la paraula que'ns enviaren a dir, e dixem-lurs que nós los pendríem a mercé, e que'ls ^{¶113v} retendríem en aquell loch, e ells que'ns donassen poder d'aquelles torres que són a la porta de València. E ells dixeren que s'acordarien e que'ns respondrien. E nós demanam-lurs quan seria la resposta, e ells dixeren que al tercer dia, e plach-nos molt.

265. (330)

[DELS PACTES AMB ELS SARRAÏNS D'ALZIRA]

E vengueren al tercer dia a nós, a València, dels vells de la vila, dels mellors [que y eren]; e foren .IIII. per tots los altres. E dixeren-nos que'ns darien la torre major qui és prop del pont de la Calçada, que era la porta que nós demanàvem. E nós dixem-lurs que'ns plahia, quan ells tan bé avenien en nostra fazenda, e que'ls amariem e'ls fariem bé. E faeren ses cartes ab nós com romasessen en Algezira ab aquells [furs e] custums que eren en aquell temps dels almoades, e que poguessen fer lur offici en les mesquites axí com solien, e que tot catiu [sarraý] que vingués en Algezira, que fos forre, e que nós no'l poguéssim cobrar ne null hom per nós.⁷⁷³ E donaren-nos dia, que a .V. dies vinguéssim⁷⁷⁴ emparar la torre. E nos dixem-lurs que y seríem aquell dia, e que feesen exir tots los vells de la vila e l'altre poble e que'ns jurassen feeltat e que serien leyls a nós e als nostres hòmens.

¶⁷⁷³ Al marge esquerre, amb lletra de principis del segle XV:
Nota: De Algezira, quin privilegi li donà lo rey en Jacme, com l'ac.

[DE COM EL REI JAUME PACTÀ LA RENDICIÓ D'ALZIRA]

E sobre açò nós vinguem al dia; e exiren a nós tots los vells e juraren sobre'l libre de l'Alcorà que serien a nós bons e leyls, e que guardarien nostre cors e nostres membres e els nostres hòmens que y metríem, qui tinguessen⁷⁷⁵ nostre loch. E, quan nós lurs haguem emparada la torre, pregam-los que ells que volguessen que'ns donassen tro a la tercera torre, e nós, que y fariem .I. mur, per ço que els christians no entrassen als sarraïns ne els sarraïns als christians, e que y fariem .I. portella que exiria a la calçada per on entrassen en la vila, e per ço que ells no poguessen dir que dan lurs vingués de part dels christians. E ells dixeren que no'ns podien respondre menys de consell dels altres moros, e que entrò a .V. dies, haüt lo consell, nos respondrien. E nós pregam-ne alguns sarraïns dels majors que u consellassen, e ells dixeren que en tal guisa o farien, que nós ne seríem pagats.

||^{114r}

[DE LA RENDICIÓ D'ALZIRA]

E, quant vench aquell dia, ells responeren-nos que'ls playja molt, e atorgaren-nos-ho. E feem fer nostre mur entre nós e ells de dues parts; e fo axí lo castell enclòs e enfortit. E axí haguem Algezira, e prenguem les rendes que solia pendre lo rays d'Algezira, ço és, lo senyor.

(333) E, quant vench [aenant tro] a .I. any e .IIII. meses, los moros que tenia l'alcayt de Xàtiva en sa senyoria, ab los moros qui eren de Tous⁷⁷⁶ e de Terrabona⁷⁷⁷ e de Càrcell, a .I.^a cavalcada que feeren companya de don Rodrigo Liçana e almuçàvers, e venien-se'n ab ella —e aquella cavalcada no era de la senyoria dels moros que tenia l'alcayt, mas d'altres moros qui guerrejaven en sa senyoria ab nós—, e, ells vinents ab la cavalcada, donaren-lurs salt los moros seus e els cavallers de Xàtiva, e tolgueren-lurs la cavalcada e muls e rocins tro a .V. o a .VI., e mataren-y dos cavalls. E sobre açò féu-nos-ho a saber don Rodrigo Liçana, que aquest mal li havia vengut per l'alcayt de Xàtiva e per son poder. E, quant nós sabem açò, plac-nos per aquesta raó: car ell nos havia trencada la covinença que havia ab nós, e per açò hav[í]em raó de venir sobre Xàtiva. E, açò oït, venguem-nos-en d'Aragó, on érem, [a València], e de València venguem a Algezira.

¶⁷⁷⁴ En C: *vinguessen*. ¶⁷⁷⁵ En C: *tinguéssim*. ¶⁷⁷⁶ En C: *Tons*.¶⁷⁷⁷ El ms. H dona la mateixa llicó. No apareix en Marsili, però sí en Heredia:*Tierrabona* (ed. Martínez Roy 2010: 275). Era un poblat pròxim a Tous, que no té res a veure amb Tàrbena, com creu Ferrer Mallol (2007: 369), seguint Burns.

268. (334)

[DE COM EL REI JAUME DEMANÀ LA RENDICIÓ DE XÀTIVA AL SEU ALCAID]

E enviam missatge a l'alcaït de Xàtiva [que vingué], que nós lo volíem veer, e que vingué a nós. E nós albergu[àv]em, dintre la vila, en nostres cases del real; e ell vench a aquell logar. E nós, al dia que vench, no volguem parlar ab ell; e feem bé pensar d'ell, qui y era ab bona companya. E l'altre dia matí venc denant nós, e dix-nos que era vengut per nostre manament e per nostra carta que nós li havíem enviada, e que li dixéssim ço que li volíem dir. E nós dixem-li:

—Alcaït, nós enviam per vós per aquesta raó: que vostres moros e vostre poder de cavallers que vós tenits a soldada nos han feyt mal e han desbaratada companya d'aquell a qui nós havíem comanada València. E vós sabets bé la covinença qu'és entre nós e vós, ^{¶ 114v} que les cartes partides són per a.b.c., que nós [ne] tenim les unes e vós ne tenits les altres. E, segons que en aquelles és contengut, vós havets-nos trencades les covinences que havets ab nós. E no tan solament en açò nos han mal fet los vostres hòmens, aquells a qui vós dàvets soldada, mas en .II. o en .III. altres coses nos han feyt mal e morts hòmens qui no moriren si no fos per rahó de vós. On aquella covinença que haviets ab nós no·ns és semblant que us siam tenguts, pus vós la·ns⁷⁷⁸ havets trencada; que, pus nós havem la major partida del regne de València, e Xàtiva és del regne, volem-la cobrar, pus vós la tenits, e diem-vos que le·ns rendats.

269. (335)

[DE COM L'ALCAID DE XÀTIVA ESCOLTÀ LA PROPOSTA DEL REI JAUME]

E ell, quan oý aquella paraula, perdé la color e tenc-se per pres. E ell, qui pensava e no podia bé respondre de la gran paor que havia, dixem-li:

—Alcaït, no us temats, que aytan segur sots com si érets en lo castell de Xàtiva; e no volem que·ns responats aquí, mas que tornets là, e que hajats vostre acort ab los vells e ab aquells que us semblarà. E, quant hajats haüt vostre acort, o vós venits a nós o enviats-nos vostra resposta, que lo nostre acort⁷⁷⁹ és aytal: que null hom qui venga a nós no l'embargam per tort que·ns tinga. Mas, si vós no·ns ho volets adobar, creets bé que us ho demanariem en tal manera que vós haurets a fer ço que nós vos diem; e val més que u façats ab amor e ab grat que si àls hi havia a venir.

¶ ⁷⁷⁸ En C: *le us*.

¶ ⁷⁷⁹ En H, per error: *la nostra cort*; en CDEV: *lo nostre acort*, lectura que avala Heredia: *voluntat*.

E sobre açò ell e els altres moros besaren-nos la mà, e ell primer. E dixerren-nos que bé conexien la gran fe e la gran leyaltat que en nós era. E axí anaren-se'n menjar e estigueren [tot] aquell dia aquí. E nós dixem-lurs, ans que's partissen de nós, que'ns donassen dia de respondre. E ells dixerren que tan gran cosa era açò que nós demanàvem, (per) que bé haurien⁷⁸⁰ ops .VIII. dies [d'acort], e pregaven-nos⁷⁸¹ que'l lurs donàssem, e al .VIII. dia que ell que venrria a nós, o son missatge. E nós atorgam-los-li. E en l'endemà ells se'n anaren a Xàtiva, e nós anam-nos-ne a Castelló; ¶^{115r} e levam [là] la regina e don Ferrando, nostre oncle, e altres richs hòmens.

270. (336)

[DE COM ELS SARRAÏNS DE XÀTIVA RESPONGUEREN AL REI JAUME]

E, quant vench al .VIII^{én}. dia, ell nos envià un savi moro qui havia nom Almofoys, e era lo pus savi de Xàtiva, e dels mellors hòmens, e vench .I. altre ab ell. E haguem ab nós don Ferrando e els altres richs hòmens qui y eren ab nós. E dixem al sarrahí que responés, e ell levà's en peus e dix:

—Senyor, l'alcayt e els vells de Xàtiva vos saluden molt e dien-vos, sobre el dia que vós lus manàs (e) que vinguessen denant vós, e fan-vos aquesta resposta: que aquell malefici de què vós vos clamàs d'ells, no'l⁷⁸² faeren sinó ab rahó, que'ls christians prenien tan bé de ço de l'alcayt de Xàtiva com d'açò de la guerra; e, sobre appellido que havien, hagueren [a] exir allà e cobraren ço que ells havien perdut,⁷⁸³ e no'ls feeren altre mal. E ell respon-vos a la demanda que li demanats del castell de Xàtiva, que vós sabets bé lo castell de Xàtiva qual és, que no n'ha altre mellor en tota l'Andalucia; e, que ell rendés lo castell per tan poc, tenrrien-lo-y los moros e els christians en mal. E, jassia que l'alcayt no sia de vostra ley ni los moros, vergonya haurien de vós, si faïen ço que leig lurs estigués; e pregunten-vos que vós no vullats que ells facen açò.

E sobre açò, assec-se.

¶⁷⁸⁰ En CDEV: *havian*.

¶⁷⁸¹ En C: *pregàvem-nos*; en DEVN: *pregaven-nos*.

¶⁷⁸² En CDE: *no'ls*; en HV: *no'l*.

¶⁷⁸³ En CDEV: *perdut*; en H: *pres*.

271. (337)

[DE COM EL REI JAUME NOMENÀ UN JUTGE PER DIRIMIR LA QÜESTIÓ DE LA RENDICIÓ DE XÀTIVA]

E nós responem-lurs menys de acort, e dixem-li:

—Almofoys, vós sots savi hom e sembla-ho per .IIes. rahons: la una, per la fama que n'havets, e l'altra, perquè mostrats fort bé vostra rahó. Mas, si les coses d'aquest món que són demanades de molts a molts, e de .I. a .I., no havien departiment que conegués hom qual part ha dret, ja no venrien les coses a acabament. E l'alcayt és nostre vassall, que, quant féu lo pleyt ab nós en lo reial que és prop de la vila, se féu nostre vassall, que·ns guardaria e que·ns defendria nós e ¶^{115v} nostres coses. E, pus nostre vassall és, deu fer dret en nostre poder, e nós darem-li jutge; e dam-li per jutge don Ferrando, qui és dels alts hòmens d'Espanya per linatge e per noblea, e, si ell coneix que nós li demanam rahó, que·ns ho faça adobar, e, si ell coneix que no, que·ns partirem d'esta demanda que li feem. E les paraules que nós hauriem ab vós per l'alcayt no haurien alguna fermetat, si no era judge qui lo departís, lo qual vos donam nós.

272. (338)

[DE COM S'INICIÀ LA CONFRONTACIÓ ENTRE EL REI JAUME I ELS SARRAÏNS DE XÀTIVA]

E sobre açò dix-nos ell que no era volentat de l'alcayt ne dels vells que ell jutge prengués, mas que tornaria allà e, haüt acort, que·ns respondria. E demanam-li quant seria la resposta, e ell dix que el tercer dia. E nós donam-lo-li, que no volíem contrestar ab ell per rahó dels dies, pus demanava dies covinents. E anà-se'n. E el tercer dia ell tornà, e respòs denant don Ferrando e davant nostra cort, que [a] açò no y calia jutge, mas que nós li dixéssim què era açò que nós demanàvem, e que ell nos hi respondria.

E acordam-nos nós e dixem a don Ferrando:

—Tort diu Almofoys, que en tota demanda que faça senyor a vassall, ne .I. hom a altre, hi deu haver jutge,⁷⁸⁴ si donchs ell no li atorga la demanda que li fa; e deu ésser lo jutge segur de les parts, que ço que ell jutgerà vengà a acabament. On nós tornam a vós, qui sots missatge de l'alcayt, que, si lo alcayt vol reebre a don Ferrando per jutge e segurar que, ço que nós li guanyarem en judici que sia segur⁷⁸⁵ que·n serem pagat.

¶ ⁷⁸⁴ A l'interlineat, amb lletra coetània: *jutge*.

¶ ⁷⁸⁵ En H, per error: *seguit*; en CDEV: *segur*, que avala Marsili: *securitatem*.

E ell dix que no y podia més fer [de quant li era manat]. E sobre açò feem testimonis los richs hòmens e ciutadans que y havia de València, com ell no volia reebre nostre jutge, ne segurar que·ns faés dret en poder del jutge que nós li donàvem. E, nós preses los testimonis, cavalcà e anà-se'n sa carrera. E d'aquí avant fo la guerra.

273. (339)

[DE COM EL REI JAUME SOSPITÀ QUE L'INFANT ALFONS DE CASTELLA VOLIA PACTAR AMB L'ALCAID DE XÀTIVA]

E nós enviam per los cavallers del regne de València e per los altres hòmens e per almugàvers; e ab los altres richs hòmens anam ¶^{116r} assetiar Xàtiva. E posam-nos en la orta, riba del riu, e d'altra part que·ns venia un barranch, e dessús feem .i. vall; e axí fo ençarrada la host. E nós estan en aquella host, hac-hi molts torneigs [entre·ls nostres e·ls lurs].

E hac-hi .i. home qui fo parent del bisbe de Concha, e qui era de Concha natural, qui·ns havia dit, ans que nós fóssem al seti de Xàtiva, que l'infant don Alfonso volia fer una tenda en Xàtiva; e, en rahó de fer la tenda, mentre que la feyen, parlava pleyt entre l'alcayt de Xàtiva e est rey don Alfonso qui ara és, qui era infant. E nós sentim que aquella tenda no's fàya sinó ab maestria, per ço que parlassen ab l'alcayt de Xàtiva lo pleyt ab l'infant don Alfonso; e la tenda fahie's per encobrir lo pleyt que parlaven. E aquest de Concha, quant sabé que nós assetjàvem la vila, vench de Concha, e ab consell del bisbe e que, si pogués trobar azina que pogués parlar ab los de la vila, que·ls dixés que l'infant don Alfonso venia, e que li atenessen lo pleyt. E en açò haguem nós gelosia, com sabem [bé] que aquella tenda se fahia ab maestria, per ço que nós perdéssem Xàtiva.

274. (340)

[DE COM EL REI JAUME FEU AJUSTICIAR L'EMISSARI CASTELLÀ ENCARREGAT DE PACTAR AMB ELS SARRAÏNS DE XÀTIVA EN NOM DE L'INFANT ALFONS DE CASTELLA]

E manam cridar per la host que tothom qui hauria paraules ab los moros, menys que a nós no u⁷⁸⁶ demanàs, que fos pres e que l'aduxessen a nós. E .i. dia exiren los moros contra los de la host qui volien segar e talar; e mogué's l'apellido en la host,

¶⁷⁸⁶ En C: *no·n*.

e exiren contra los moros. E don Pero Lobera trobà aquest hom de Concha qui parlava ab los moros. E per la crida nostra que havia oïda, que tothom qui parlàs ab los moros que'l presessen, acostà's a ell e dix que venrria tro a nós, e ell dix:

—¿Per què'm volets levar al rey?

[E el dix]:

—Per ço com lo rey ha vedat que algun no parlàs ab los moros, e vós havets-hi parlat; e vull saber si us ho manà ell o no.

E ell no's poc defendre d'ell, e amenà'l-nos forçadament. E, quant fo denant nós, dix-nos don Pero Lobera:

—Senyor, aquest cavaller parlava ab los de dins.

E ell no negava que no y parlàs, mas que no parlava algun mal de nós ne de la host. E nós dixem-li quant havia que ell era en la host. E ell dix que bé havia .XV. dies.

—Donchs —dixem nós—, si .XV. dies ha que sots vós aquí, bé ha .VIII. dies que havem feyt cridar que algun no parlàs ab los moros, si a nós no u demanava, e vós ^{¶116v} res no'ns en demanàs. Donchs, ¿per què hi parlats vós?

E ell dix-nos que no y havia parlat re de nostre dan. E nós dixem:

—Sí parlàs, que vós sots aquell qui'ns aduxés carta del bisbe de Concha, que volíets fer .I.^a tenda per a l'infant don Alfonso, e, en raó de fer la tenda, parlàvets nostre don que's rendessen a ell. E açò sabem nós [bé] per cert per los moros de la vila. E oís molt bé la crida que nós haviem feyta fer, car tots los qui són en la host la devien oir. E, per ço que havets feyt contra nós, no'ns fiam en vós: castigar-vos-n'em en tal manera que tothom qui tolre'ns vulla Xàtiva se'n guardarà, per lo que farem a vós.

E tantost manam als porters que'l presessen e que'l faessen penitenciar e confessar, e que'l metessen en .I. arbre.

275. (341)

[DE COM EL REI JAUME DESCOBRÍ QUE ÉNGUERA I MOIXENT S'HAVIEN RENDIT A L'INFANT ALFONS DE CASTELLA]

E, quant vench a .I. mes passat, dixerren-nos que Énguera [e Muxén]⁷⁸⁷ havien rendut a l'infant don Alfonso, de la qual cosa nós nos maravellam fort, que ell presés naguna cosa de la pertinència de Xàtiva, per ço com era de nostra conquesta, e havia nostra filla per muller. E, per saber si era axí la cosa, anam a Énguera e dixem als sarraïns que'ns rendessen Énguera. E ells dixerren que renduda la havien

¶ ⁷⁸⁷ En H i Marsili: *Muxén*, que correspon a l'actual Moixent.
Topònim omés en CDEV i en Heredia.

a l'infant don Alfonso, e que l'alcayt seu era aquí. E entenem ladoncs que les paraules de la tenda se provaven per veritat, que, pus ell toquava a negun dels castells de Xàtiva, que bé pendria Xàtiva, qui la li rendés. E enviam a aquell cavaller qui y era que vingués a nós. [E ell vench a nós], e demanam-li:

—Vós, ¿com sots aquí?

E ell dix-nos que y era per don Pero Núñez de Guzman. E el infant havia'l comenat a don Pero Nunyez que l'emparàs per ell. E nós dixem-li que açò no creyem, que l'infant emparàs cosa nulla del món que fos de nostra conquesta.

276. (342)

[DE COM EL REI JAUME INTIMIDÀ ELS CASTELLANS D'ÉNGUERA]

Ab tant, partim-nos d'aquí e manam a cavalcadors qui eren en la host que·ls anassen fer mal. E, quant vench altre dia, meteren celada a aquells de Énguera, e prengueren-ne .XVII. los de la host nostra, e aduxeren-los-nos. E nós compram-los d'ells. E puys altre dia anam a Énguera e dixem-lurs que·ns rendessen Énguera, e, si no ho fa^{117r}hien, que d'aquells .XVII. faríem justícia, e de tots aquells que poríem pendre faríem atretal tro que fos herma. E, per tot açò que nós lurs enviam a dir, no·ns volgren retre lo castell. E, a vista d'ells, feem-ne la meytat escapçar, e l'altra meitat enforçar, e tornam-nos-en a nostra host, que era davant Xàtiva.

277. (343-344)

[DE COM EL REI JAUME ACUDÍ A ALMIZRÀ A ENTREVISTAR-SE AMB L'INFANT ALFONS DE CASTELLA]

E, quant vench entorn de .XV. dies, envià'ns missatge l'infant don Alfonso que·s volia veer ab nós, e pregave'ns que li exíssem a Almisrà.⁷⁸⁸ E nós enviam-li a dir que tort nos tenia e, adoban-nos lo tort que·ns tenia, que·ns veuríem de bon grat ab ell. E, abans que la sua resposta haguéssem, aguisam ab .I. frare de Calatrava qui tenia Billena que ell nos rendria Billena e Says;⁷⁸⁹ e haguem dels moros los Capdetz⁷⁹⁰ e Bugarra. E, quant l'infant vench, que volia emparar Billena e Says [e] los Capdetz e Bugarra, no li volgren acollir, perquè nós ho teníem tot. E envià'ns pregar que li exíssem a vista. E nós leixam en la host .CC. cavallers e los hòmens a peu qui y eren, e anam-nos veer ab ell. E no havia ab nós sinó en Guillem de

¶ ⁷⁸⁸ En H: *Almisrà*; en CDEV, per error: *Algezira*; en Marsili: *Almizranum*; en Heredia: *Almezira*.

Correspon a l'actual Camp de Mirra. ¶ ⁷⁸⁹ En H, Marsili i Heredia: *Saix*. En DE: *Says*.

Munchada e el maestre de l'Espital e Exemén Pérez d'Arenós e en Carròs, e de nostra companya una partida. E ab l'infant don Alfonso era lo maestre del Temple e el de Uclés e don Diago de Vizcaya, e altres richs hòmens de Castella e de Gallícia, de què a nós no membren los noms.

E exim a [la] vista entre Almizrà e los Capdets, on ell se era atendat, e nós a Almizrà. E foren ab nós més de la terça part de cavallers que ab ells no eren; e veem-nos. E, quant nos fom vists, vench a la nostra host per veer la regina, nostra muller. E nós volguem-li fer liurar lo castell d'Almizrà e la vila, en què ell posàs, e ell no ych volc posar, e posà defora, al peu del puig d'Almizrà, on havia feytes parar [ses] tendes. E aquí haguem gran solàs e gran amor.

(344) E puy vench la regina, nostra muller, que·ns havia pregat que la lexàssem venir a les vistes, per tal que aquell contrast qui era entre nós e nostre genrre que s'adobàs; e ell vench-la veer sempre que fo venguda. E aquell dia passà's en alegria ¶^{117v} e en solàs, perquè no era bo que hom parlàs de naguns feyts en lo primer dia.

278. (345)

[DE COM L'INFANT ALFONS DE CASTELLA RECLAMÀ XÀTIVA AL REI JAUME I DE LA RESPOSTA D'AQUEST]

E, quant vench en l'altre dia, oïdes les misses, ell vench veer la regina altra vegada. E nós demanam-li per què havia enviat per nós que·ns veéssem ab ell. E dixeren-nos per ell lo maestre d'Uclés e don Diago de Vizcaya⁷⁹¹ que l'infant era vengut per aquesta raó: que era casat ab nostra filla e que creÿa ell que nós no la poríem mellor casar ab null hom del món que ab ell, e que creÿa que devia haver una partida de terra ab ella en casament, e que Xàtiva li devíem dar, que li haviem manada per Ovieco⁷⁹² Garcia, qui parlà lo casament. E nós dixem-lurs que·ns acordariem e que lurs respondríem.

E nós acordam-nos ab la regina e ab aquells richs hòmens qui ab nós eren, e enviam al rey que·ns enviàs lo ma[e]stre e don Diago, e respondríem-lurs. E ells vingueren, e fo aytal nostra resposta: que bé sabíem nós e la regina que bé haviem maridada nostra filla, mas que aquella era paraula estada que nós anch no haviem dita a Ovieco Garcia ne a altre home⁷⁹³ del món, que nós Xàtiva li dàssem ne altre logar; que, quant nós nos casam ab la regina dona Lionor, sa tia, que anch no·ns daren terra ne honor, ne haver ab ella.

¶⁷⁹⁰ En CH: *Capdetz*, però més avall en C també *Capdets*, tal com fa Marsili, Heredia i DEV.

¶⁷⁹¹ En C: *Vizcarra*. ¶⁷⁹² En CDEV: *Ovieco*; en

H, per error: *Obieto*. La mateixa divergència més avall, en el mateix capítol. En Heredia: *Arias*; en Marsili: *Ouiego*. ¶⁷⁹³ En C: *homen*.

—E nós no creem que més hajam a dar a negun rey ab nostra filla que ell a nós ab la sua, e que no li pesàs, que Xàtiva no la dariem a hom del món, car era de nostra conquesta, e que ell havia pro e que no li devia fer enveja lo nostre, e que'l pregàvem que no li pesàs, que nós àls al nostre acort no y fariem.

279. (346)

[DE COM SEGUIREN ELS TRACTES SOBRE XÀTIVA]

E ells partiren-se despagats de nós per semblant e tornaren-se'n. E altra vegada ells tornaren a nós al vespre e dixeren ells que ço que dit havien provarien ells, per Ovieco Garcia, que axí era. E nós dixem que per tal cavaller teníem nós Ovieco Garcia, que no's lexaria de dir la veritat per don Alfonso, son senyor, mas però que dret vedava que prova de vassall no fos reebuda contra altre. E açò era gran cosa, e no volíem metre Xàtiva en paraula d'ome qui son vassall fos, mas que nós sabíem la veritat, e Déus; e que l'infant no devia demanar terra ab nostra filla, que d'altres ajudes grans e bones podia haver de nós ^{118r} a honor d'ell e pro, car, si mester li fossen .M. o .II. mília cavallers, que'ls poria haver en sa ajuda ab nós ensemps, e açò no tan solament .I. vegada mas .IIes. o .III. e .X., si mester hi fos. E valia més açò ab nostra amor que no àls ab desamor de nós. E axí passà's aquella nuyt ab aquestes paraules que foren entre nós e ells. E dixem-lurs que d'aquella manera que ells nos demanaven no'n fariem re. E axí partiren-se aquella nuyt de nós.

280. (347)

[DE COM EL REI JAUME ES NEGÀ A LLIURAR XÀTIVA A L'INFANT ALFONS DE CASTELLA]

E l'altre dia tornaren e dixeren-nos:

—Senyor, bo seria que vós donàssets Xàtiva a l'infant, que, si no u fets, aytanbé l'aurà, que l'alcayt la li donarà.

E nós dixem-lurs:

—¿Com l'aurà l'infant? ¿Ne l'alcayt com la li donarà?

E ells responeren:

—Per ço car la li quer donar.

E nós dixem-lurs:

—Deïm-vos que nós no havem pahor, que nagun le'ns tolgua, ne l'alcayt la gos donar, ne nagun la gos pendre, car qui en Xàtiva volrà entrar, sobre nós haurà a passar; e vosaltres, castellans, cuydats passar ab vostres manasses, e aquelles

esperar-les-vos-em. E deïts, si àls volets dir, que, pus àls no recaptam, si açò no, sapiats que iré-me'n ma carrera, e vós fets lo que porets.

281. (348)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ ANAR-SE'N D'ALMIZRÀ, I DE COM S'HI QUEDÀ, A PRECS DE LA REINA VIOLANT]

E sobre açò manam ensellar e trossar nostres atzembles. E la regina pres-se a plorar e dix que en mal punt era nada, que ella era venguda [aquí] per adobar a nós e a son genrrre aquí, e ara que veés que axí's partia tan mal. E ells anaren-se'n e dixeren a l'infant que nós nos en volíem anar e que manàvem ensellar. E, quant nós haguem ensellat, vench-nos lo maestre d'Uclés e don Diago de Vizcaya e dixeren-nos:

—Rey, zés açò per vós que vós vos revatets tan fort⁷⁹⁴ e axí fortment?

E nós dixem:

—No ha hom al món que vosaltres no faéssets exir de mesura, per ço car fets totes les coses ab ergull e cuydats-vos que tot ço que volets vos deja hom fer.

E dixeren-ho a la regina:

—Senyora, parlat ab vostre marit e deïts-li que no s'irasque ne's ravat[e],⁷⁹⁵ que nos irem a don Alfonso e la cosa no's partirà axí com ara se parteix.

E la regina pregà'ns ploran que no'ns cuytàssem ne volguéssem cavalcar, que ells irien là, a don Alfonso, e endreçarien la cosa ab amor de nós e d'ell. E nós dixem que, pus ella e ells nos en ||^{118v} pregaven, que u fariem, e que vinguessen tost ab lur ardit. E anaren-se'n a l'infant don Alfonso e parlaren lo pleyt en esta manera: que ell se partís que no demanàs Xàtiva, e que partíssem les terres entre nós e ell, axí com se tria el regne de Múrcia e el regne de València, e que nós li'n rendéssem Billena e Saix e los Capdets e Bugarra, e ell que rendria a nós Énguera e Muxén.⁷⁹⁶

282. (349)

[DEL TRACTAT D'ALMIZRÀ]

Aquest fo lo departiment de les terres: que l'infant que hagués Almansa e Sarafull,⁷⁹⁷ e el riu de Cabrivol,⁷⁹⁸ e nós que haguéssem Castalla⁷⁹⁹ e Biar e Relleu e

¶ ⁷⁹⁴ En C: *fort*; en H: *tost*. ¶ ⁷⁹⁵ En CDE: *s'irasque ne's ravat*; en H: *s'irexe ni s'arravate*. ¶ ⁷⁹⁶ En C: *Muxea*, que és Moixent. ¶ ⁷⁹⁷ En CDEV: *Sarafull*; en H: *Saraful*; en Marsili: *Sarafullum*; en Heredia: *Sarafuill*. Correspon a l'actual Jarafuel, de la comarca de la Vall de Cofrents, incorpo-

rada al regne de València el 1281. ¶ ⁷⁹⁸ Forma compartida per CHD. En canvi, en E: *Cabrinol*; en V: *Cabriol*; en Marsili: *Cabriuoli*; i en Heredia: *Cabriel*, que és la forma moderna. ¶ ⁷⁹⁹ En C: *Castla*; en H: *Castayla*; en Marsili: *Castallam*; en Heredia i en la resta de manuscrits: *Castalla*.

Saxona e Alarc⁸⁰⁰ e Finestrat⁸⁰¹ e Torres e Polop e la Mola, que és prop de Agües, e Altea e tot ço⁸⁰² qui s'encerrava dins los térmens. E en açò feem nostres cartes bollades entre nós e l'infant don Alfonso, e partim bons amichs, e retem la un a l'altre ço que teníem que no era seu. E nós tornam-nos-en a Xàtiva, en la host, [que estava molt bé, així com nós la lexam]. E estiguem aquí bé⁸⁰³ .II. meses eren passats, e ells no parlaren nagun pleyt que faessen.

283. (350-351)

[DE COM S'INICIAREN ELS TRACTES PER A RENDIR XÀTIVA]

E, quant vench passats .II. meses, envià'ns l'alcayt un sarrahí qui havia nom Abolcàs-sim,⁸⁰⁴ e feem exir tots los de la nostra tenda per parlar ab ell. E ell, quant veé que no y havia sinó nós e ell, dix-nos que l'alcayt nos saludava e que's comenava en la nostra gràcia, axí com a aquell hom del món a qui major cor havia de servir e de amar e de honrar, e que'ns enviava a dir per què'l teníem assetjat, que bé sabíem nós que son pare li havia manat que a nagun christià del món ne a sarrahí no liuràs aquell castell si a nós no, si ell l'avía a perdre, e que no'l devíem tenir assetjat ne fer mal, que ell per nós lo tenia, e que ell jamés no faria altra via, sinó aquesta nostra.

E nós responem-li que per oïda nós [ben] sabíem aquelles paraules que li havia manades son pare, mas, pus Déus volia que nós fóssem rey del regne de València, e que Xàtiva era el pus noble loch qui y era de València a enfora, que ell o devia voler, car d'altra manera li poríem nós fer bé, sí que ell e son linatge ne porien viure honrradament; e altra, que'l castell de Xàtiva feya per nós, car era la clau de l'altre regne, e nós no seríem rey del regne de València, si Xàtiva no era nostra. Per què'l pregàvem que ell ho volgués, car, ||^{119r} d'altra manera, nós no poríem partir de aquell loch tro que l'haguéssem.

—E, quan ell ho haja feyt costar a nós, ell no serà fora de messió, que no y haja a metre en retenir aquell loch; e seran dos dans: un a nós e altre a ell. E ell pot escusar açò per la nostra amor, ab lo benefici que nós li farem, e açò semblarà mils seu que nós li donarem, e Xàtiva semblarà mils nostra.

(351) —Senyor —dix ell—, ¿què volrríets l'alcayt de Xàtiva que y faés?

E nós dixem:

—Don-nos lo castell e nos heretar-[l]'em a ell e a son linatge.

¶ ⁸⁰⁰ En H: *Alarch*; en Heredia: *Alaz*; en Marsili: *Alarcum*. Nom d'una fortificació andalusina situada al barranc de l'Arc, del terme de Sella, a la Marina Baixa. ¶ ⁸⁰¹ En C: *Fusestrat*; en Heredia: *Fusastrat*; en Marsili: *Finestratum*; en H: *Finestrat*, que és la forma correcta.

¶ ⁸⁰² En C, per mala lectura de *tot zo* (*tot ço* en H): *Botzo*, que es transcriu *Torzo* en DEN i *Tormo* en V. En Heredia: *todo aquello*; en Marsili: *ea que*. ¶ ⁸⁰³ En C: *que*. ¶ ⁸⁰⁴ En C: *Abolcasiny*; en H i Marsili: *Abolcasim*; en Heredia: *Abolcacim*.

E Abolcàsims⁸⁰⁵ respòs:

—¿Com se poria ell desexir tantost de Xàtiva, qui és tan bon loch, e que no pensàs primer què us demanaria ne què no?

E nós dixem:

—Desexir-se-n'ha en aquell qui serà son senyor e qui'l guardarà de mal e qui li darà .X. tants més que anch son linatge no hac.

E dix ell:

—Senyor, les paraules que vos deïts són de gran feyt, e, si a vós plau, yo tornaré a l'alcayt e dir-les-li-he.

E nós dixem:

—A nós bé plau que y anets, e que les li digats, e que'ns [hi] tingats bon loch, que vós sots escrivà major de Xàtiva, e nós heretar-vos-em, e fer-vos-em bé, més que anch no hagués, car bé sabets vós que estorçre no·[ns] podets.

284. (352)

[DE LES TREVES QUE S'ACORDAREN EN EL SETGE DE XÀTIVA]

E sobre açò ell entrà laïns. E l'altre dia ell tornà a nós e dix-nos que no trobava de consell que Xàtiva se dés per nulla res. E sobre açò dixem nós que, pus ell no le'ns volia donar, que's pensassen de defendre, que nós la cobríem:⁸⁰⁶ tant hi estariem tro que la haguéssem presa. E ell pregà'ns que li enviàssem n'Eixemen de Tovia, qui era son privat e fiave's molt en ell. E nós enviam-li n'Exemen de Tovia, dién-li que l'alcayt lo demanava, e que se n'entràs ab Abolcàsims en Xàtiva, e que ara conexeriem la amor e la naturalesa que havia ab nós. E era açò dimerces. E pregave'ns lo missatge que no faéssem fer mal a la vila, [ni ells no u farien a nós] tro al dicmenge, per ço com al divendres venrien los vells a la mezquita e aquí acordarien-se tro al disapte, e, per açò, que duràs la treua tro al dicmenge. E nós atorgam-los-li.

E no'n volem fer longues⁸⁰⁷ noves per tal car les paraules duraren molt e seria alongament de libre.

¶⁸⁰⁵ En C: *Abolcasin*; en H i Marsili: *Abolcasim*; en Heredia: *Abolcacim*.

¶⁸⁰⁶ En CDEV: *cobríem*; en H: *combatriem*.

¶⁸⁰⁷ En CDEV: *moltes*.

285. (353)

[DE COM L'ALCAID DE XÀTIVA OFERÍ AL REI JAUME EL CASTELL MENOR]

E en l'altre dia a avant, vench-nos Abolcàsım e Secxí e ¶^{119v} Almoffoys e n'Exemén de Tovia, e que parlassen lur pleyt ab nós, e que-l fermàssem. E dix-nos n'Exemén de Tovia:

—Senyor, aquí us envia l'alcayt tot son consell e son cor, que açò que aquests faran podets tenir per aytan ferm com si ell ho feya.

E foren les paraules aytals: que ells nos liuraria lo castell menor de Xàtiva, e que ell tingués lo major, d'aquella Pentagosta a .II. anys; e nós que li faéssem saber qual loch honrrat li dariem. E nós parlam qual heretat covinent li poriem dar; e ell demanà Muntesa e Vallada, qui són castells bons e són prop de Xàtiva. E nós dixem que y hauríem nostre acort. Ab tant exim de nostra tenda e anam a aquelles cases [que nós haviem feytes] on era la regina. E fo en nostre acort lo mestre de l'Espital, n'Uch de Fullalquer⁸⁰⁸ e en Guillem de Munchada e n'Exemén Pérez d'Arenós e en Carròs; e dixem-lurs lo pleyt que·ns parlava l'alcayt e que·ns hi consellassen. E dixeren ells a la regina que y dixés primerament que ells. E dix la regina:

—Senyor, ¿quin consell vos poria yo donar en aquest fet, ne⁸⁰⁹ nagun? Consell-vos que pus podets haver Xàtiva, que no u allonguets per .I. castell ne per .II., que-l pus bell castell és del món e el pus rich que yo anch veés ne null hom.

E dix lo me[s]tre de l'Hospital:

—No y *diray plus*, que bon consell ha donat la regina.

E tots los altres atorgaren-ho. E nós dixem que bé·ns hi havien aconsellat, e tinguem-ho per bo,⁸¹⁰ e pensam-nos que, pus lo menor castell nos donava, que-l major no era puyt en sa mà.

286. (354)

[DE COM EL REI JAUME ACCEPTÀ EL CASTELL MENOR DE XÀTIVA]

Ab tant, enviam per n'Exemén de Tovia e per los sarrahins; e responem-lurs en aquesta manera: que tant amàvem nós son pare de l'alcayt, e tant amàvem nós son fill que·ns havia lexat en nostra comanda, que, ja's fós que nós no u haguéssem tot acabat a nostra voluntat, que per amor d'ell que u volíem fer.

¶⁸⁰⁸ En C: *Fullarquer*. ¶⁸⁰⁹ En C: *no*. ¶⁸¹⁰ En C: *bé*.

E ells pregaren-nos de part de l'alcayt e dels vells que nós que volguéssim que don Exemén de Tovia tingués lo castell, per ço com l'alcayt se fiava molt en ell, e nós atretal, que·ns hi fiàvem. E nós atorgam-lurs-ho e prenguem lo castell menor. E enaixí partim nostra host e establím lo castell ¶^{120r} fort bé de vianda e d'òmens e tornam-nos-en en València.

287. (355)

[DE COM EL REI JAUME REBÉ UNS MISSATGERS DE BIAR]

E, nós estan en València, vengueren-nos .ii. moros de Biar, qui eren antichs hòmens, que cascun havia plus de .L. anys. E dixeren als nostres porters que volien parlar ab nós e que venien per nostre gran pro. E feem-los entrar denant nós e dixem-lurs què volien. E ells dixeren que, si nós volíem anar a Biar, que ells que·ns donarien lo castell, e que aquell era lo mellor castell d'aquella frontera, [e que, si nós l'aviem, que hauríem tota aquella frontera]. E nós dixem-[los]:

—Ara digats, e com lo·ns poríets vós donar, ne com se poria fer.

E ells responseren que ells eren dels pus apparentats hòmens d'aquella vila e que havien parlat ab alguns de la vila, ab tals qui le·ns porien [bé] retre, e que sabien per cert que, si a nós veÿen, que·s faria. E nós dixem-lurs:

—Anat-vos-en là e nós ajustarem aquí tro a .C. cavallers; e serem a Xàtiva, e aquí aduyts-nos cert ardit de la cosa, si serà o no.

288. (356-357)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A BIAR]

E, quant vench aquell dia, nós fom en Xàtiva e fo-y là un d'aquells .ii. sarraÿns; e nós dixem-li què havia fet son companyó, e ell dix que el feyt atorgaven tots los moros de Biar, e que son companyó era romàs per ço que·ls amenàs tots denant nós e que vinguessen a nostre mercé, quan nós nos acostàssem al castell. E nós anam là ab aquesta fiança, car anch sarrahí no·ns trenchà fe que·ns hagués promesa, per rahó de castell que·ns hagués promés de rendre, de [A]ladrac enfora, en lo fet de Rogat.⁸¹¹ E aquest sarrahí afayçonà·ns-ho tan bé e tan fort que y haguem [a] anar. E, quan nós fom allà, trobam los sarrahins de Biar, tots ab armes, que eren exits defora. E dixem nós al sarrahí:

—Acoste't a ells e digues-lurs que nós som ací.

¶⁸¹¹ En CDEV: *Roguar*; en H: *Rogat*, que adoptem. Correspon a l'actual Rugat.

E ell acostà's a ells e ells dixeren que no volien parlar ab ell e, si s'acostava a ells, que darien-li ab pedres. E estiguem aquí bé per .III. o per .IIII. dies, de la partida on hom ve d'Ontinyén a Biar, deçà l'aygua.

(357) E puys mudam-nos en .I. puig qui és⁸¹² sobre Biar, de la part on hom va a Castalla; e era part la festa de Sent Miquel. E aquí feem bastir nostres cases; e qui no podia haver cases, fahia bona barraca. E qui ¶^{120v} en cases, qui en barraques, estiguem-hi bé .II. meses. E en aquests .II. meses feem .I. fonèvol. E pochs dies errava que·ls nostres no haguessen torneig gran ab los de la vila, que dins havia bé .DCC. hòmens de peu armats bé, e de bons.

289. (358-359)

[DEL SETGE I RENDICIÓ DE BIAR]

E, quant vench .I. dia, feem venir nostres richs hòmens e dels òrdens aquells qui y eren, e en Guillem de Muntchada, qui y ere vengut ab .LX. ballesters molt bons de Tortosa; e combatem la vila per rahó que y albergàssem. E ells defeneren-la molt fort, que no perdien re sinó per força. E hac-hi ferits cavallers de la nostra part e altres hòmens de la lur. E estiguem-hi de mijant setembre tro a la entrada de febrer.

E no volem comptar totes aquelles coses que s'i feeren d'armes, ne tots los pleyts que ells nos parlaren, ne nós a ells, car serien longues noves.

(359) Mas, quant vench a la derreria, que tot açò fo passat, l'alcayt qui y era, qui havia nom Muz[a] Almoràvit, reté'ns lo castell, e nós retinguem los sarrahins en la vila, e feem les cartes de lurs zunes, e que tots temps romaguessen ab nós e ab los nostres.

290. (360)

[DE COM EL REI JAUME OBTINGUÉ CASTALLA I LA RESTA DEL REGNE FINS A LES TERRES DE MÚRCIA]

E, quant açò haguem acabat, tornam-nos-en a València. E volguem demanar a l'Azeyt lo dret que·ns devia donar de Castalla,⁸¹³ segons les cartes nostres. E dix-nos don Exemén Pérez d'Arenós que no·ns calia, que ell la tenia, e que bé·ns en poríem avenir ab ell. [E nós dixem-li con ho tenia ell]. E ell dix que don Garcia

¶⁸¹² En CDEV: *era*.

¶⁸¹³ En CN: *Cascailla*; en H: *Castayla*; en Heredia: *Castalla*, que adoptem.

Peris de Castailla la tenia per ell, e que ell le'ns poria rendre quant que nós [nos] fóssem avengut ab ell. E demanam-li qual avinença ne faria; e ell dix que en lo regne de València, que ell que'n pendria .V. tants menys que no valia aquell loch. E fo la avinença aytal, quant molt ne haguéssem parlat: que li'n donàssem Xest e Vilamarxant, e donam-los-li; e en aquesta manera haguem Castalla.⁸¹⁴

E, quan veeren que nós (que) haviem Xàtiva e Biar, renderen a nós tot lo regne, qui era de Xúchar tro en terra de Múrcia, e ab covinença que nós lurs haviem fey^{¶121r}ta que'ls retinguéssem e'l regne. E axí haguem-ho tot.

291. (361)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ QUE AL-AZRAC S'HAVIA APODERAT D'ALGUNS CASTELLS VALENCIANS]

Puys anam-nos-en en Aragó, e passam per Terol e per Darocha e vinguem a Calatayú. E un dia nós anàvem a la missa a la esgleya major de Sancta Maria de Calatayú, e, quant haguem oïda la missa, acostà's a nós don Exemén Pérez d'Arenós, e dix-nos:

—Senyor, mester vos hauríets a acordar en vostres fazendes, que embarchs vos ixen que vós no us cuydats.

E nós dixem:

—¿Quins embarchs porien ésser aquests?

E ell dix:

—Bé u sabrets.

E nós dixem:

—Mal fets, don Exemén Pérez, que, si vós sabets cosa que sia de nostre prou, hauríem-ne gran alegria e molt que'ns plauria; e, si era nostre dan, pendríem-hi consell, e, si abans hi podia hom pendre consell, més ne valria.

E ell dix:

—Donchs, ¿volets que us ho diga?

E nós dixem:

—Sí, volem bé.

E dix així:

—Alazarc vos ha preses alguns castells en terres de València e no us ho gosàvem dir.

E nós dixem:

—Fahien-ho mal, com no'ns ho dehien, pus entenien que nós perdiem res del nostre. Mas a nós plau molt; [que], per les covinences que ab nós havien feytes

¶⁸¹⁴ En CN: *Cascailla*; en H: *Castayla*; en Heredia: *Castalla*.

los sarraïns, no·ls gitàvem de la terra, e, pus ells nos fan cosa per què los ne gitem, a Déu plau, e a nós plau molt, que allí on és longament cridat e invocat⁸¹⁵ lo nom de Mahomet, serà-y appellat lo nom de nostre senyor Jhesuchrist.

E dixem:

—¿Sabets quins castells nos han preses?

E ell dix:

—Gallinera e Serra e Peguo.

E nos dixem:

—Pus les noves són aytals, veurem qui·ns fa aquest mal. E irem là e prendrem-y consell.

Puys dixem-ho a la regina, que açò·ns havia dit don Exemén Pérez d'Arénós. E dix ella que ja ho sabia, mas no·ns ho gosava dir. E nós dixem:

—Erràvets-hi durament, com no·ns ho deýets, car, quan abans pren hom consell al dan que hom pren, més val. E és nostra voluntat que·ns en anem a València e cobrem nostra terra, car on més s'apoderaria Alazarc, peyor seria de cobrar.

E dix ella:

—Deïts bona rahó, e fets-ho en bona ventura. E prech-vos que levets-m'i, que vaja ab vós.

292. (362)

[DE COM EL REI JAUME S'ADONÀ QUE L'ALCAID DE XÀTIVA ERA PARTIDARI D'AL-AZRAC]

Ab tant, anam-nos-en nós e la regina, e fom en València. ¶^{121v} E, nós estan en València, vench-nos l'alcaït de Xàtiva ab gran companya de sarraïns e dels vells de la vila bé .X., e entrà molt alegrament denant nós e besà'ns la mà e dix-nos com nos anava. E nós responem que bé, la mercé de Déu, e que·ns pesava [molt] lo mal que·ns havia fet Alazarc en nostres castells, e que·ns meravellàvem com ho sofrien ells. E dixeren ells:

—Senyor, si mal vos fa algú, sapiats que·ns pesa molt e ens és greu.

E nós veem-los molt alegres e pagats, [que anch nuyl temps no·ls haviem vists tan alegres ne tan pagats]. E, quan nós nos cuydam que·ls pesàs lo mal que·ns havia feyt Alazarc e que·ns proferissen ajuda, anc ajuda nangun d'ell no·ns proferiren, sinó que·ns eren venguts veer e que havien gran goig de nós; e dixeren, encara més, que, ab la gràcia de nostre Senyor e de nós, que Xàtiva era tan poblada que·ls hòmens se ferien de muscle [a muscle]. E sobre açò estigueren .II. dies ab nós e al tercer anaren-se'n. E nós dixem a la regina:

¶⁸¹⁵ En CDEV: *provocat*; en H: *invocat*, que adoptem.

—¿Havets esguardat què han fet aquells sarrahins, com són entrats alegrament denant nós, e no's són esquivats del nostre mal, sinó que s'o han passat bé leugerament?

E ella dix:

—No m'hi havia penssat, mas bé entén que ver deïts, que poca cura ne han, e poc dixerén que us en venjarien ne us pregaren que us en venjàssets.

293. (363)

[DE COM EL REI JAUME S'ASSABENTÀ QUE AL-AZRAC S'HAVIA APODERAT DEL CASTELL DE PENÀGUILA]

E, quant ells foren partits de València, anam-nos-en caçar a Burriana. E, quant hi haguem estat .II. dies, una nit que nós érem gitats, tocaren a la porta, e dixerén los porters que .I. missatge hi havia de la regina. E nós penssam-nos que aquest missatge era d'alcuna cosa del feyt novell que y havia esdevengut. E entrà e donà'ns una carta sua, e en aquella carta era contengut que Alazarch que'ns havia emblat lo castell de Penàguila. E d'aquesta cosa fom durament somoguts, que, axí com ells se degren penedir del mal que havien feyt per la nostra venguda, e que ara ens [en] faessen més; de tan bon loch e tan honrrat com era Penàguila, fom-ne molt treballats entre nós. E de .I.^a. part nos pesava de la onta que feyta nos havien, e d'altra part nos playà, com nos daven rahó e manera ||^{122r} que'ns poguéssim venjar. E penssam com nos en poguéssim venjar. E anch la nuyt no poguem dormir, ans suàvem aytanbé com si fóssem en un bany.

294. (364)

[DE COM EL REI JAUME REUNÍ CONSELL PER TAL D'EXPOSAR-HI LA SEUA POSICIÓ DAVANT LA REVOLTA D'AL-AZRAC]

E altre dia matí cavalcam e anam-nos-en a València. E trobam aquí lo bisbe de València, qui puy's fo bisbe de Çaragoça, e havia nom n'Arnau, e era de linatge de Peralta, e trobam-y don Pero Ferràndez d'Açagra e don Pero Cornell e don Exemén d'Urrea e en Guillem de Munchada, que era castlà de Tortosa, e don Artal d'Alagó e don Rodrigo Liçana. E exiren a nós e nós dixem-lurs que al matí fossen denant nós, que ab ells emsems volíem parlar d'una gran cosa e alta e cara. E ells dixerén que farien nostre manament.

E, quant vench al matí, oïda la missa que nós feem celebrar, haguem .II. o .III. clergues de la esgleya de València, qui eren hòmens de valor, e dels ciutadans

tro a .V., e els richs hòmens qui y eren ja. E moguem la paraula e dixem com nós érem venguts de Borriana sobre una carta que la regina nos havia enviada, en la qual dehia que Alazarc nos havia emblat lo castell de Penàguila, de la qual cosa havíem gran dolor e gran ira, car ells havien tant de ardiment que·ns havien fet mal de .II. o de .III. castells que·ns havien preses, e, encara, que ells no·s volien retenir del nostre mal, nós retinén-los en la nostra terra e que vivissen ab nós e ab nostre linatge.

—E ara, per onta de nós, nós estan en la nostra terra, e⁸¹⁶ ells hagen preada tan poch la nostra amor e la nostra senyoria, pese'ns molt. E del nostre pesar devets vosaltres haver part, que, axí com havets part del nostre bé, axí devets haver part del nostre mal e dan e de la nostra onta. Per què us prech e us man, per la senyoria que yo he sobre vós, que us pes e que·ns ho ajudets a venjar, car de nostre cor és que·ls ho carvengam. E sembla obra de nostre Senyor, car vol que·l seu sacrifici sia per tot lo regne de València; e guarda a mi que yo no·ls trench les covinences que he ab ells, que, pus ells me donen rahó que vinga contra ells, yo retenén ells en ma terra e no gitan-los de lurs alberchs ne faén-lurs ¶^{122v} mal perquè no poguessen viure richament ab nós e ab nostre linatge, sapiats que, ab la voluntat de Déu, que·ls ho carvendríem règeu e fort. E sobre açò, encara, que·m tolguen⁸¹⁷ ma terra ne aquella en què yo·ls havia poblats! Gran rahó n'è yo de poblar-la de christians! E dir-vos-em ço que nós hi havem penssat, retenén vostre consell tota via, si mellor és que·l nostre.

295. (365)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ EXPULSAR ELS SARRAÏNS DEL REGNE DE VALÈNCIA]

Nós havem axí penssat: que hajam tro en .CCCC. cavallers de què stabliscam los castells que nós retenim, ço és, Xàtiva e els altres. E, quan los haurem stablits, que tingam aquesta festa de Aparici denant que venrrà, que deu ésser d'aquí a .I. mes, e, denant tots, complidament e pública, en la esgleya de Nostra Dona Sancta Maria, mostran primer los torts e les injúries que ell[s] nos han feytes, yo vull tornar la terra e poblar de christians. E, quan los hòmens del nostre regne e de les altres terres [sabran e] oïran que nós havem aquest bon propòsit en servir a Déus, e de la gent que y venrrà, que no·n cal cridar host ne cavalcada, que més n'aurem que si feým cridar host ne cavalcada, de la nostra gent e de l'altre. Però reten[em] açò: que aquells qui no són venguts contra mi ni han mos castells forçats, que

¶⁸¹⁶ A l'interlineat, amb lletra coetània: e. ¶⁸¹⁷ En C: *tolguem*.

no hagen algun mal per mi ne per los meus, mas que·ls do hom .i. dia covinent que s'apparellen de exir del regne de València ab ses mullers e ab lurs fills e ab lur roba, quanta levar-ne poran; e que sien de mi guiats tro que sien en lo regne de Múrcia, que, pus sien en lo regne de Múrcia, ells se sabran donar cap tro en Granada o d'aquí enlà.

296. (366)

[DE COM EL REI JAUME DEFENSÀ ELS BENEFICIS QUE ES DERIVARIEN DE L'EXPULSIÓ DELS SARRAÏNS]

E sobre açò, oïdes les mies paraules, respòs lo bisbe de València e dix que ell feya a nostre Senyor e a la sua Mare grans gràcies del bon propòsit que·ns havia donat; e que null hom no havia servit a nostre Senyor tan bé, pus aquesta voluntat havíem, com nós; e que per tot lo món seria nostre nom recomptat, e que a l'apostoli ne a la esgleya de Roma no poríem fer major plaer que aquest. E dixem als richs hòmens que y dixessen; e aquells que y havien sarraïns, dixeren-y forçadament, car nós fahíem ^{123r} ço que no·ls plahia. E dixem-lurs nós:

—¿Per què no [u]s plau açò e no·ns [ho] consellats? Per lo vostre guany no us devets estar que no·ns consellets, segons Déu e segons mon pro e vostre que serà a la longa; car, jassia que la renda vos en baxarà, que no us valrà tant per christians com per sarraïns, guardats [bé] quanta és la mercé que yo e vosaltres ne farem, pus ells me donen rahó que·ls en puix gitar menys que ma fe no'n trencharà. La .ii^a. rahó, que és molt fort, que, si per ventura e peccats de christians se avengués .i. temps que s'acordassen los sarraïns qui són deçà mar e dellà mar, e que·s levassen los pobles dels sarraïns de cada una de les viles, tants castells tolrien, a nós e al rey de Castella, que tothom qui u oís se maravellaria del gran dan que pendria christianisme. E val més que·l dan venga sobre altre que sobre nós, car los temps se cambien, e anans d'ora deu hom guardar que no puscha venir a fer son don.

297. (367)

[DE COM S'INICIÀ LA CAMPANYA CONTRA ELS SARRAÏNS D'AL-AZRAC]

E sobre açò ajudaren-nos los de la ciutat de València e els bisbes e els clergues a mantenir aquella rahó que nós lurs havíem mostrada; e haguem-los a vençre per sen natural, que pus valia la nostra rahó que la lur, sí que, [quan vench] a la darrera, le'ns hagueren [a] atorgar. E fo afinat lo consell, [que tenien per mellor lo nostre consell].

E manam que establissen⁸¹⁸ Xàtiva e tots los altres castells que nós sabíem, los quals nós teníem; e assignam al castell de Xàtiva en Guillem de Munchada, ab .LX. hòmens entre cavallers e escuders, ab armes. E manam encara que establissen los altres castells, aquells qui no's podien retenir bé enfortidament. E als altres trametièm companya tanta tro hagués pro bastament a cada un loch. E enviam-lurs cartes e missatges en aràbich com lurs manàvem e·ls donàvem dia que, a .I. mes, se apparellassen de exir de nostra terra ab tota la lur roba e ab aver e ab tot ço que levar ne porien, car no volíem que y romanguessen, pus ells axí se eren captenguts de nós.

298. (368)

[DE COM CONTINUAREN REVOLTANT-SE ELS SARRAÏNS I DE COM ES REFUGIAREN A MONTESA]

E sobre açò enviaren-nos, d'alguns lochs honrrats, los sarrahins, missatgés d'aquells qui havien ¶^{123v} ne podien trobar entre si, sí que's mavavellaven fort per què·ls gitàvem de nostra terra, e, si nós volíem que cresquessen la renda [a nós] que ells nos darien tot ço que conaguéssem que rahó fos, e cosa covinent. E aquells de Xàtiva qui ab nós tenien fortfeyt, que·ns darien cascun any .C. mília besants de renda. E nós haguem nostre acort e dixem-lurs que bé sabíem nós que la renda nos pujaven e que·ns valrria la terra més que anch no havia feyt; mas, quan ara nos començaven⁸¹⁹ aytal cosa menys que no havien acurriment de la mar, que bé sabíem per cert que, quan aquell poder lurs cresqués, que's levarien contra nós, quan ara havien tan gran ardiment e tan gran folia que's levaven contra nós. Per què volíem de tot en tot que ysquessen de nostra terra saus e segurs, ab totes [lurs robes e] lurs coses. E ells, ploran e ab gran dolor, partiren-se de nós e hagren a seguir nostre manament. E meteren mà cascun, allí on podien ne veÿen que poch establiment hi havia, de combatre los castells, e ajudaven-los lurs vehins, aquells⁸²⁰ que·ls estaven entorn, sí que tan fortment los combatien, que, per partides del regne de València, bé·ns tolgueren de .X. castells tro en .XII. E hac-hi gran guerra. E aquells que no combatien ne podien pendre, exien-se de la terra e anaven-se'n a Montesa⁸²¹ tots, sí que bé se n'hi ajustaren prop de .LX. mília hòmens d'armes, menys de les fèmbras e infants.

¶⁸¹⁸ En C: *estabilissen*.

¶⁸¹⁹ En CDE: *començàvem*.

¶⁸²⁰ En C: *a aquells*.

¶⁸²¹ En CDE: *Orontesa*; en H: *Montesa*.

299. (369)

[DE COM EIXIREN PER VILLENA ELS SARRAÏNS EXPULSATS
DEL REGNE DE VALÈNCIA]

Ab tant, los sarrahins donaren-se paor que nós lurs fariem perdre lur aver, aquell⁸²² que levaven, e la roba aquella que bona fos. E feren-nos parlar a don Exemén Pérez d'Arenós que·ns darien la meytat de l'aver e la meytat de la roba, [aquella que bona fos; e faeren açò parlar], per tal que·ls guiàssem ab l'altra partida. E nós dixem que atyal cosa com aquella no fariem per res, car nós lurs havíem promés que·ls assegurariem, e que nós los faéssem ara robar en la carrera, no u fariem per re; que sobre ço que dit lurs havíem, que fossen en nostre assegurament. E que nós preséssem serviy de ells, ells perdents lurs cases e lurs heretats, e lur natura, que, pus ^{124r} la paraula que nós havíem dita que exissen salvament e segura de nostra terra, que no volíem pendre serviy d'ells, car dolor havíem del mal que nós lurs fahíem, e que ara lurs donàssem altra dolor de sobre aquella, no·ns ho poria sofrir nostre cor, que·ls tolguéssem re de ço que levaven.

E feem-los guiar tro a Billena. E comptaren-nos los cavallers e els richs hòmens qui·ls guiaren per nós que bé tenien .v. leugües de la davantera tro a la reguarda; e deÿen que en la batalla de Úbeda no veé hom plus de gent com aquí havia justada, entre hòmens e femnes e tosets. E don Frederich, frare del rey de Castella, era en Billena, que la tenia per lo rey. E levava per cada testa de sarrahí, d'ome e de femna, .i. besant; e pujaren, segons que a nós deÿen, a .C. mília besants. E entraren-se'n en Múrcia, e partiren-se los uns a Granada, los altres a la terra del rey de Castella; e axí escamparen-se [tots].

300. (370)

[DE COM S'ACORDÀ AUXILIAR BENICADELL CONTRA ELS
SARRAÏNS D'AL-AZRAC]

E aquells qui romaseren en la terra nostra feeren cap d'Alazarc. E vench .i. dia missatge a nós que combatien Penacadell, e que y paraven algarades e combatien-los sovén e menut, a escut e a lança. E nós érem en València e enviam per lo bisbe⁸²³ e per los richs hòmens e per cavallers que y havia, qui sabien de feyt d'armes, e per los prohòmens de la ciutat. E dixem-lurs que s'apparellassen de anar ab nós, que vengut nos era missatge que Penacadell combatien, e que volíem anar per tal que·ls

¶ ⁸²² En C: a aquell.

¶ ⁸²³ En CDEV: *los bisbes*; en H: *lo bisbe*; en Marsili: *episcopum*; en Heredia: *el vispo*.

en levàssem, car, si Penacadell se perdia, lo port de Cocentayna se perdria, que no gosar[ia] hom anar a Cossentayna⁸²⁴ ne a Alcoy ne a les partides de Sexona ne Alacant per nangun loch, e seria gran desconort dels chrestians. E deçà d'Eslida e de Beo⁸²⁵ que y havien vençuts bé .III. mília christians que·ls entraven per fer mal, que eren de les partides de Tortosa e d'Alcaniz e de Castellot e d'Orta e de Vilalonga e d'Alcanada⁸²⁶ e de Vall-de-roures, e d'altres logars que eren vilers escampats; e que en aquell desbarat ne havien morts de .CCCC. tro a .D., e, si deçà prenguessen Penacadell, seria gran desconort a tots los christians ¶^{124v} del regne de València. E els bisbes e els cavallers qui y eren, tenien per bo que y acorregués hom.

E dix don Exemén Pérez d'Arenós:

—Salva la honor de vosaltres, aquest consell no tench yo per bo, car los moros són molts e són-se molt energullits per aquesta vençuda que han feyta als christians, e per los castells que·ls han tolt. E car és en terra de muntanya e ha-y [tan] gran companya e no és terra de brocar bé als cavalls armats e que nós aventurem lo rey que y vaja en loguar on ell no u pogués acabar, e que ell faés hom tornar atràs de ço que volria començar ne acabar, d'aquí avant no y hauria restaurament algun que y pogués venir; e el rey estan en València, quan nós prenguéssem mal, tant és lo seu poder que u restaurarà tost e tot.

E tots quants foren atorgaren que dehia veritat e bona rahó; e pregaren-nos caramente e [molt] fort humil que nós no y volguéssem anar e que y enviàssem a ells. E nós entenem que deyen bé e que daven lo pus sa consell; atorgam-lurs los prechs que·ns feeren.

301. (371)

[DE COM ES GUANYÀ BENICADELL]

E sobre açò anaren là. E los sarrahins tenien .II. puigs: .I. deçà la pena e altre dellà, sí que los nostres ab cavalls armats e ab hòmens de peu los hagueren a combatre, e tolgueren-lurs aquell puig qui era de la part dels nostres. E aquí morí Abenbazol, qui era lo mellor sarrahí que Alazarch havia e el pus poderós, e encara de valor valia plus que ell. E, ab la ajuda de Déus, veeren los christians que·l puig perderen los dellà, e els sarrahins qui eren deçà veeren que Abenbazol era mort [e] mudaren-se en aquell altre puig dellà, e els christians cuydaven-se que no·l desemparessen e no meteren guardes al peu del puig. E els sarrahins exiren-se'n tots e anaren-se'n recullir a Alcalà, e[n l]a terra d'Alazarch. E d'aquí avant preseren ardiment los

¶⁸²⁴ En C: *Cossent*; en H: *Cocentayna*. Al marge dret, amb lletra del copista:
se perdria que no gosar[ia] hom anar a Cossent[ayna].

¶⁸²⁵ Actualment, Veo. ¶⁸²⁶ En HC i Marsili: *Alcanada*; Heredia l'omet. Deu ser Alcanar.

christians, e fo baxat lo poder dels sarrahins. E durà la guerra bé per .III. anys o per .IIII., que Alazarc parlava pleyt ab don⁸²⁷ Manuel, frare del rey ¶^{125r} de Castella, primer, e puys ab lo rey de Castella.

302. (372)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA AJUDÀ AL-AZRAC CONTRA EL REI JAUME]

E el rey de Castella pregà'ns que li donàssem treua per amor d'ell. E ell havia-li enviat son penó, e altre que'n tenia de don Manuel. E el rey de Castella havie'ls-ne ja tramés altre, en manera que'ls tenia ja en sa comanda e, si pogués, que'ls defendria, segons que Alazarch retrasch als hòmens seus e [a] altres qui ho dixerén, sí que'n⁸²⁸ menaçà, per lo rey de Castella, a don Exemén de Fozes, a una vista que hac ab ell. E nós donam a Alazarc treugua, [per lo rey de Castella, que'ns en pregà], d'una Pascha de Quaresma tro en l'altra.

303. (373)

[DE COM UN CONSELLER D'AL-AZRAC S'OFERÍ AL REI JAUME]

E, quant vench a entrada de Quaresma, un sarrahí envià'ns son missatge, lo qual sarrahí era molt privat d'Alazarc e anava ab ell e feya molt per son consell. E el missatge fo⁸²⁹ un cristià, qui'l⁸³⁰ nos envià, ab qui ell parlà en gran secret, e dix:

—Salude-us molt, senyor, aytal sarrahí —e dix-nos son nom— e diu-vos que, si vós li fets mercé, que ell vos aguisarà que Alazarc vendrà tot quant pa ha,⁸³¹ sí que vós lo volets acometre⁸³² a aquesta Pascha primera, que no y trobarets nangun conduyt, car ell lo li farà vendre.

E nós demanam-li si aquell sarrahí era de consell [d'Alazarc], e ell dix-nos que oc, plus que altre qui fos en sa companya. E açò podíem creure, car no volie'n re del nostre tro acabat ho hagués, en guisa que nós ne seríem pagat. E nós dixem-li:

—Ara digues, donchs, què és ço que ell nos demana.

E ell dix:

—Demane-us que li donets .CCC. besants e .IIII. jovades de terra en Benimazer,⁸³³ e que li fassats carta, que ell, acaban açò, vós li acabarets los besants e la terra.

¶⁸²⁷ En C: *en*. ¶⁸²⁸ En CDEV: *que'ns*; en H: *que'n*.

¶⁸²⁹ En CDEV: *fèu*; en H: *fó*. ¶⁸³⁰ En CDE: *qui'ls*;

en H: *qui'l*. ¶⁸³¹ A l'interlineat, amb lletra coe-

tània: *ha*. ¶⁸³² En C: *comer a*. ¶⁸³³ En CDEVN i Marsili: *Benimazer*; en Heredia: *Benimacer*; en H: *Benimaçor*. Actualment, Benimassot.

E nós dixem que u fariem; e feem-li fer la carta en aquella manera que haviem manemprés⁸³⁴ ab ell. E encara dix-nos plus: que hauria feyt vendre lo pa a Alazarch e que ell se'n venria a nós e's partiria de sa companya;⁸³⁵ e que no y calia àls, sinó que [a] aquell temps anàssem sobre ell, que tota sa fazenda era perduda, e que ¶^{125v} fariem a nostra guisa.

304. (374)

[DE LA PROPOSTA QUE VA FER A AL-AZRAC EL SEU CONSELLER]

E sobre açò donam dia a'n Ramon de Cardona e a'n Guillemó d'Anglesola e a altres richs hòmens de Cathalunya e d'Aragó que sens alguna falla fossen ab nós al dia de la Pascha florida, car nós los haviem gran mester e nós que fariem gran nostre pro e gran nostra honor ab la lur venguda. E el sarrahí parlà ab Alazarc e dix-li:

—Alazarc, tu has conduyt e no has diners, e dones soldades a peons, e deus-lurs-en una gran partida. Ara lo rey de Castella és ton amich e, axí com enguany te guanyà treugua del rey d'Aragó, enviam-li⁸³⁶ a pregar que le't guany aquest altre any; e el rei d'Aragó ha tanta de temor ab ell que no li dirà que no d'esta cosa, ne de major, si la li demanda. E nós haurem bones messes, e hauràs diners del pa que vendràs, que ara has; e hauràs pro[u] pan [d'aquest] que cul·liràs ara en aquestes messes. E axí hauràs compliment, per a ta companya, de quant tu mester has.

305. (375)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA TORNÀ A DEMANAR UNA TREVA A FAVOR D'AL-AZRAC I DE COM EL REI JAUME S'HI OPOSÀ]

E respòs-li Alazarc e dix-li qu'ell li havia molt bé aconsellat e que creuria son consell. E envià son missatge de continent al rey de Castella, com lo pregava que li guanyàs treugua de nós a altre any, car allò que ell havia, havia a son servey e a son manament. E el rey de Castella, quan veé la carta de Alazarc, envià'n altra a nós com nos pregava d'aquesta cosa.

¶ ⁸³⁴ La variant *manemprés* de C es converteix en *manprés* en DE i en *mamprés* en V. En can-

vi, en H: *emprés*. ¶ ⁸³⁵ En C: *companyia*. ¶ ⁸³⁶ En CDEV: *enviem-li*.

E açò fo entorn del dicmenge de Làtzer, poc més o poc menys. E el moro vench a nós e dix-nos que complit havia ço que·ns envià a dir, e axí ho trobaríem per veritat. E demanam-ho nós als altres nostres moros de Cocentayna e de altres loguars, qui eren prop de Alazarc, e trobam per veritat que venut havia son pa, quant ne havia. E responem al rey de Castella que·ns meravellàvem molt, car ell nos pregava de nostre dan, car bé sabia que Alazarc nos havia feyt gran [mal e gran] dan en nostra terra e que era vengut a nós e que·ns havia dit que·s volia fer christià e que volia penrrre una parenta d'en Carròs per muller. ¶^{126r} E, nós vinén a .I. castell de moros que ell tenia, per nom Rogat,⁸³⁷ en tresnuytada, cuydà'ns trayr, que nós no érem més de .XXXV. cavallers, e ell donà'ns celada ab .VII. celades de moros e ab gran brogit de corns e de anafils, e ballesters que y havia molts e ab adargues. E, si no fos que nostre Senyor nos ajudà d'ell,⁸³⁸ haguere'ns mort e confondut. E .XVII. christians que y havíem⁸³⁹ enviats que establissen una torre dellà del castell, pres-los e retench-los. E enviam a dir al rey de Castella que tothom qui aguisàs nostra mort no devia ell amar [ne presar] ne pregar-nos per ell; e que, d'aquells prechs, que no faríem per ell. E, al moro qui era ab nós qui açò nos havia aguisat, feem-li compliment dels besants e carta de la heretat, segons que havia ab nós emprés.

306. (376)

[DE COM AL-AZRAC FOU DERROTAT]

E nós estiguem la Pascha en València e el dia de dimarts fom en Xàtiva. E no foren ab nós més de .I. cavallers. E exim divenrres après Pascha de Xàtiva e fom a Cocentayna; e haguem ardit que·ls richs hòmens venien, e que n'havia en València una partida. E, quan vench al dijous a avant, fom nós avengut ab l'alcayt de Planes e de Castell e de Peguo. E en l'altre dia, oïda la missa, anam-nos-en a Alcalà; e no·ns hi gosà esperar e mudà's a Gallinera. E nós anam a Alcalà, car allí tenia son alberch major que en altre logar. E no volem dir totes les coses que y foren fetes, car seria allongament del libre; mas al .VIII. dia cobram Alcalà e Gallinera e .XVI. castells que·ns havia emblats e que·ns havia tolts. E féu covinença ab nós que exís de nostra terra per tots temps, sens que jamés no y tornàs. E donam Polop a .I. seu nebot, que l'hagués de sos dies. E açò fo per composició entre nós e ell.

¶⁸³⁷ En CDE: *Roguar*; en V: *Rogua*; en H: *Rogat*, que adoptem. Actualment, *Rugat*.

¶⁸³⁸ En C: *d'elli*; en DEV: *d'allí*; en H: *d'ell*.

¶⁸³⁹ En C: *havían*.

307. (377)

[DE COM EL REI JAUME RETRAGUÉ AL REI ALFONS DE CASTELLA HAVER AJUDAT AL-AZRAC]

E, ans que aquesta cosa fos estada, vench lo rey de Castella a Alacant, e envià missatge a Alazarch que exís a ell. E ell exí-hi. E el rey de Castella cassava, e Alazarch vench ab .X. cavallers ¶^{126v} de moros e sos exortins, qui li anaven denant. E dixeren al rey de Castella que Alazarch venia e aturà's. E Alazarch vench a ell, e aturà's e besà-li la mà. E el rey de Castella demanà-li si sabia caçar. E Alazarch dix-li que, si's volia, caçaria castells del rey d'Aragó. E dix .i. gallego qui y era del rey de Castella que mal moro era aquell qui no sabia caçar sinó castells. E era-hi un cavaller de nostra terra qui oí les paraules, e havia per nom Miquel Garcés, e dix-nos-ho tot.

E, quan nós haguem tolt a Alazarch tot ço que havia e gitat de nostra terra, a nós membrà aquella paraula. E feem fer una carta al rey de Castella, e enviam-li a dir com nos era estat dit que Alazarch era a ell vengut e havia-li dites aquelles paraules que dessús són dites. E nós feem-li a saber que li havíem tolt en .VIII. dies .XVI. castells e que axí sabíem nós caçar com li enviàvem a dir, e que Alazarch havia cassat axí com havia oït per nostra carta.

308. (378)

[DE COM EL REI MAHOMED DE GRANADA ATACÀ EL REGNE DE CASTELLA]

E, quant vench aenant, que haguem acabat tot lo fet del regne de València e cobrat ço que havíem perdut, anam-nos-en en Aragó. E havíem oït dir, d'abans, que'l rey de Castella se era desavengut ab lo rey de Granada, e que'l rey de Granada de lonch temps havia percassats los moros delà mar e que passaven los genets en sa terra, e que allén porien ells cobrar tota la terra del rey de Castella e tot ço que havien perdut per nós ne per null altre hom del món en tota la Endaluzia. E el rey de Castella, qui era en Sibília, quan sabé açò, desafià el rey de Granada, per ço car ja n'havia gran companya de genets⁸⁴⁰ passada escondidament. E el rey de Granada havia endressat ab tots los castells e les viles que tenia lo rey de Castella on havia moros, e aytanbé ab⁸⁴¹ Sibília, on havia gran re de moros, que a un dia que's levassen tots e que's combatessen ab los christians, e que'l rey de Castella ab sa muller hi fossen preses, e que cobrassen les viles e los castells tots a .i. colp.

¶⁸⁴⁰ En C: *gentes*; DEV: *gents*; en H: *genets*.

¶⁸⁴¹ En CDEV: *en*.

E faeren-ho axí: que, si al rey de Castella ¶^{126v} no's fos descubert tot ço de Sibília, poguera haver perdut el cors, e la muller e los fills. Però, ab açò tot que estorcé de Sibília, que no's levaren los sarrahins, qui eren gran multitud laïns, perdé lo rey de Castella, dins .III. setmanes, .CCC., entre ciutats e viles grans e castells.

309. (379)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA SOL·LICITÀ AJUDA AL REI JAUME]

E nós érem en Sexena, als Rams, que teníem aquí per honrrament del monastir que féu [la regina] dona Sanxa, que era nostra àvia. E aquí dixeren-nos que la regina de Castella nos enviava missatge que era en Oscha. E el missatge era Bertran de Vilanova, qui era nostre natural e hom que nós coneixíem bé e amàvem. E nós oïm allò e anam-nos-en a Granyén, en una vila nostra que és de prop Oscha .III. legües. E aquí trobam Bertran de Vilanova, e donà'ns les cartes de la regina. E dehien així: que nós sabíem bé que ella nos amava molt, axí com filla deu amar son pare, bo e leyal, e que nós la haviem casada ab lo rey de Castella, qui és .I. dels pus alts hòmens e dels pus poderosos del món, e que havia entre fils e filles bé .VIII. o .IX. ja d'ell; per què nos pregava, per Déus e per nostra conaxença e per nostra valor, que nós no'l lexàssem deseretar, e que hi donàssem consell de ajudar-lurs, que altre consell ne altre refugi no havia ella sinó lo nostre; que tota la terra per poch, de poca enfora, lurs havien los moros tolt, e que'ns pregava, com a pare e senyor en qui ella havia fiança e esperança, que nós que li ajudàssem, sí que ella no veés son marit ne sos fills desheretar en sos dies. E nós responem a'n Bertran, quan haguem vistes les letres, que allí no li podíem respondre, mas iríem a Oscha e allí hauríem nostre consell e fariem-li tal resposta que la regina seria pagada de nós. E besà'ns la mà e grahins-ho per ella aytant quan podia.

310. (380.1)

[DE COM EL REI JAUME COMUNICÀ ALS NOBLES ARAGONESOS LA PETICIÓ QUE LI HAVIA FET EL REI ALFONS DE CASTELLA]

E altre dia matí, oïda missa, anam-nos-en a Oscha. E manam als richs hòmens qui venien ab nós e als altres que y trobam que l'altre dia matí fossen ¶^{127v} ab nós e ab los altres qui y serien en nostra casa, que parlar volíem ab ells de gran cosa e necessària. E fo aquí lo bisbe d'Oscha e l'abat de Muntaragó e Ferran Sànchez de Castre e Bernat Guillem d'Entença e n'Exemén Pérez d'Arenós e don Gonçalvo

Pérez, qui era *sobrino* de don Exemén Pérez [d'Arenós] e artiacha de València.⁸⁴² E mostram-lurs la carta de la regina e manam-lurs que'ns consellassen en qual manera nos captendríem de ço que'ns havia enviat a dir la regina. E dixeren tots al bisbe d'Oscha que y dixés. E ell dix:

—Pus vosaltres ho volets e el rey, diré-y yo:

311. (380.2-381)

[DE LES RESPOSTES FAVORABLES QUE EL BISBE D'OSCA, ELS NOBLES ARAGONESOS I L'ABAT DE MONTARAGÓ DONAREN AL REI JAUME A CANVI DE LA DEVOLUCIÓ DE REQUENA]

—Senyors, esta és gran cosa. ¿E que yo consellàs al rey que ell faés aquesta cosa ab nós, ell havén tants nobles en sa terra, axí com son arquebisbe e bisbes? E que ell prena consell a tan gran cosa, que major és que la batalla d'Úbeda ne altra que anch fos en Espanya, tinch per bo que'l rey ajust sa cort e que'ls mostre la cosa aquesta, e, ab consell d'ells, que faça ço que fer vol.

(381) E dixeren a Ferran Sánchez de Castre que y dixés e ell dix:

—Diga-hi don Bernat Guillem, qui és pus ancià que yo, e yo puy diré-y.

E en Bernat Guillem contrastà-y, mas emperò, dix primer. E dix:

—Yo dic axí: que'm sembla que'l rey no pot fallir a la regina, envian-li tal [cara] carta com li havia enviada; mas semble'm que ara pot cobrar lo rey los torts que'l rey de Castella li fa, e pot-ho cobrar ab bona rahó, que, pus tant costarà al rey la sua anada, e fer-la-li-ha en mellor hora que anch no la féu rey a altre, que dels castells que li ha demanats lo rey moltes vegades, e que no'ls ha haüts, que ara que'ls cobre. Mas que ell no li ajud, açò no consellaria yo per re, que gran mester li ha; e als ops coneix hom los amichs.

E, quan ell hac acabada sa paraula, dixem a Ferran Sánchez que y dixés. E dix:

—Yo atorch les paraules primeres que dix lo bisbe d'Oscha: que'l rey faça sa cort; e tinch per bo ço que don Bernat Guillem dix: que cobre el rey los castells, que anch no hac tan bona azina com ara ha, e que nós que'l serviscam en açò com

¶ ⁸⁴² En C: *l'artiacha de València*. CDEV, Marsili i Heredia ometen *d'Arenós*, que adoptem de H. En efecte, *Exemén Pérez d'Arenós* (abans de *Taraçona*) era oncle de Gonçalvo Pérez de Taraçona, que, segons Maria Teresa Ferrer, era, des d'aproximadament 1256, ardiaca de València. A pesar de la conjunció copulativa e,

que també reproduïxen H, Marsili i Heredia, Gonçalvo Pérez de Taraçona i l'ardiaca de València són un mateix personatge. El capítol 310 del *LF* reflecteix el canvi onomàstic que adoptà Exemén Pérez de Taraçona a favor de *d'Arenós* en atenció al senyoriu que havia rebut al regne de València.

millor porem, e creu que·ls altres ho faran aytanbé. E faça cort, car menys de cort no tenim que·l feyt ne el consell fos complit. E, a tan gran cosa com aquesta, ¶^{128r} cort⁸⁴³ hi ha mester.

E açò dix lo abbat de Muntaragó e don Exemén Pérez d'Arenós e don Gonçalvo⁸⁴⁴ Pérez de Taraçona. E, per açò com no volíem allongar la rahó, dixerren que tenien per bo lo acort, e que enviàssem⁸⁴⁵ al rey que·ns rendés Requena e los altres logars que tenia de nós, e que li hav[í]em en cor e en volentat de ajudar; mas encara no li podíem respondre complidament, tro que cort haguéssim tenguda, mas puys que li respondríem en tal guisa que ell ne deuria ésser pagat.

312. (382)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ AJUDAR EL REI ALFONS DE CASTELLA]

E sobre açò dixerren a nós que y dixéssim. E nós dixem-hi que·ns plahia molt:

—E primerament vos dich que no m'acort a res que vosaltres digats; e diré-us la natura del feyt com va. Sapiats que aquesta és una manera d'ome qui tasta vin [e·l vol enayguar]; car aquells qui tàstan vin e·l volen enayguar volen saber si és ayguat o fort primerament. E aquesta manera ha feyta [fer] lo rey de Castella a ma filla, que, per lo tort que ell me té, no m'osa pregar que li ajud e fa-ho a provar a ella. E, si ell coneix que nós per les sues cartes no li volem ajudar, altres prechs seus vindran al dors, que nós li ajudem. E responem al consell de la cort que tinch per bona la cort que la faça ajustar, e fer-n'è una en Cathalunya e altra en Aragó: e la primera serà en Barchinona e l'altra en Çaragoça. Mas no que·ls deman de consell d'aquest fet en neguna de les corts, car en [les] terres del món no ha tant de sen ne de valor com deuria; e nós, qui u havem provat que són divises, quant los demanam de consell de gran feyt, que no s'i acorden bé tots, mas parlar-em ab ells e dir-lurs-em que·ns ajuden e·ns vàleguen. Car aquesta és cosa que yo no puix refusar que no la faça per .III. rahons: la una, que no puix fallir a ma filla ni a mos

¶⁸⁴³ CDEV comparteixen *acort*, però ha de ser *cort* (H), tal com avala Heredia (*Cortes*). ¶⁸⁴⁴ En HCDEV: *Garcia Pérez de Taraçona*. Marsili (III, 70. 96) es limita a traduir *Garsias Petri*. Heredia no l'esmenta ací. Però, com ja advertí Soldevila, *Garcia Pérez de Taraçona* deu ser un error per *Gonçalvo Pérez de Taraçona*, nebot d'Exemén Pérez d'Arenós (abans de *Taraçona*), ja que oncle i *sobrino* són esmenats junts i en el mateix context en el capítol anterior. Efectivament, tant en CDEV com en H llegim al capítol 310 el nom

d'Exemén Pérez d'Arenós al costat del nom del seu nebot Gonçalvo Pérez de Taraçona. I així ho confirmen Marsili (*Gondizalus Petri*) i Heredia (*Gonçalvo Pérez*). El personatge *Garcia Pérez de Taraçona* no es documenta enlloc, i qui era del llinatge d'Exemén Pérez de Taraçona era Gonçalvo Pérez de Taraçona. Josep Maria Pujol (2008b: 281) tradueix directament *Gonçalvo Pérez de Taraçona*. En conseqüència, és preferible la lliçó *Gonçalvo*, que adoptem.

¶⁸⁴⁵ En C: *enviassen*.

nets, pus desheretar-los-me vol hom; l'altra, que és major que tot l'àls, en què vosaltres no havets tocat, que, quant yo per ma valor ne per mon deute no ajudàs al rey de Castella, sí li deig ajudar, per ço com és .i. dels pus poderosos hòmens del món, e, si jo ara no li ajudava, e ell estorcia d'aquesta pena en què ara és, tots temps me poria tenir per son enemich mortal, ¶^{128v} pus yo a tan gran cuyta no li ajudàs, e, si mal me podia cercar, tots temps lo'm cercaria e haurien⁸⁴⁶ bona rahó; la tercera, que és pus fort de totes, e és sen natural, que, si el rey de Castella havia perduda sa terra, mal nós estaríem ça⁸⁴⁷ en aquesta terra nostra, perquè val més que n'hajam⁸⁴⁸ sobre la sua defendre que si n'havíem⁸⁴⁹ sobre la nostra. E no y ha ops altre consell, mas que enviem a dir a la regina que li ajudarem ab tot nostre poder, e que entrarem en Cathalunya, e fer-hi-em una cort, e fer-n'em en Aragó altra. E en aquelles corts que nós farem no'ls direm que'ns donen consell, mas que'ns ajuden. E, al pus breu que porem, irem en sa ajuda.

313. (383)

[DE LA CONVOCATÒRIA DE LES CORTS A BARCELONA I DE LA NEGATIVA DELS CATALANS A AJUDAR EL REI ALFONS DE CASTELLA]

E partim d'aquí e anam-nos-en en Cathalunya e manam nostra cort en Barchinona primer. E, quan fo la cort ajustada, de richs hòmens e de ciutadans e de clergues, pregam-lurs [que] axí com tots temps nos havien ajudats en nostres fazendes, [ells] ne lur linatge, en lo fet de Mallorches, que axí nos ajudassen ara en açò, que gran mester hi era. E ells dixeren que s'acordarien, e l'acort fo aytal, d'en Ramon [de] Cardona e de son linatge alguns: que nós adobàssem a ell alguns torts que [deya que] li teníem, e que ab ell en un que parlariem, e que'ns farien tal resposta, que nós ne seríem pagat. E nós dixem que tothom de nostra terra qui hagués clam de nós que vingués a nós e que'l li adobaríem; e que en açò no metessen ara nagun embargament per què lo fet nos enbargassen, que no semblava bona rahó que nós los pregàssem de una cosa e que ells nos resposessen d'altra; per què'ls pregàvem e'ls manàvem que encara s'acordassen millor, que no paria de tan bons hòmens com ells eren aytal resposta. E ells acordaren-se altra vegada e responeren-nos aytan mal, e pijor, que l'altra primera.

¶⁸⁴⁶ En C: *hauríem*.

¶⁸⁴⁷ En CDEV, per error: *sans*; en H: *ça*.

¶⁸⁴⁸ En H: *n'hajam*; CDEV: *u anem*.

¶⁸⁴⁹ En H: *n'havíem*; en C: *u havíem*.

314. (384)

[DE COM EL REI JAUME S'INDIGNÀ PER LA NEGATIVA DELS CATALANS A AJUDAR EL REI ALFONS DE CASTELLA]

E, quant veem que tan mal ho feïen, dixem-lurs nós que mal guardaven ço que podia venir aenant, que, si el rey de Castella perdia lo seu, major embarch hauríem nós e ells de retenir lo nostre que ara no hauríem. E ¶^{129r} dixem als clergues:

—¿Què y guanyarets, vosaltres, si en les esgleyes on és aorat nostre Senyor e la sua Mare, que per nostra mala ventura se perdia, seria-y adorat Mahomet? E si'l nostre, de nosaltres reys, se pert, [ben] podets saber vosaltres que'l vostre no[n] restaurarà. E, pus axí nos responets tan mal e tan vilanament, ço que anch no·ns cuydam, que, si nós faessem cort de cathalans, que no acabàssem ab ells ço que és cosa covinent; car de la descovinent, si molt vos en pregàssem, cuydàvem acabar ab vós. E, pus axí és, partir-nos-em despagats de vós, axí com nangun senyor pot ésser despagat de sos hòmens.

315. (385–386)

[DE COM EL REI JAUME ABANDONÀ LES CORTS DE BARCELONA]

E nós levam-nos e no volguem oir altra resposta d'ells; e anam-nos-en a nostra casa. E ells pregaren-nos cament que no fóssem felló, e que encara s'acordarien e·ns respondrien. E per tot açò no·ns volguem aturar. E seguiren-nos una partida d'ells tro a nostra casa, e els altres romaseren aquí. E aquells qui·ns havien seguit tornaren a ells.

(386) E, quant nós estàvem axí, que [no] volíem menjar, enviaren-nos en Berenguer Arnau e en Pere de Berga e .ii. altres richs hòmens, que a nós no memhren; e pregaren-nos que parlassen ab nós. E nós, a una part ab ells, escoltam-lurs⁸⁵⁰ ço qui·ns volien dir. E dixeren-nos que anch nangun temps no havia estat que ara no ser[i]a per re; que anch nós no demanam consell ne ajuda, ne en los prelats ne en los richs hòmens de Cathalunya, que tots temps no·n trobàssem en ells. E nós, qui volíem exir de la vila, que u haviem ja dit a alguns, dixeren-nos e pregaren-nos que nós que y romanguéssim, e que farien en tal guisa que nós seríem d'ells pagats. E tant nos pregaren e tan cament, que haguem-lurs-ho [a] atorgar.

¶⁸⁵⁰ En C: *escolta'ns-lurs*; en H: *escoltam-los*.

316. (387)

[DE COM EL REI JAUME ARRIBÀ A UN ACORD AMB ELS CATALANS]

E, quant vench, [al dia metex], a hora de vespres, vengueren tots denant nós e dixeren que açò no farien per res, que ells donassen rahó per què nós nos partíssem despagats d'ells, e que·ls escoltàssem lur rahó, que açò que·ns havien dit, que no·ns ho havien dit per mal, mas pregaven-nos que, ¶^{129v} ans que aquesta cosa nos atorgassen, que faéssem ço que en Ramon de Cardona nos havia pregat. E ells que·ns havien en cor de dar bovatge, jassia que nós no y haguéssem dret, sí bé lo'ns haviem pres .II. vegades: la una quant regnam, e l'altra quan⁸⁵¹ anam a Mallorques, mas ara que·l darien, pus nós ho volíem, e que·ns servirien en aquell feyt en tal manera que nós lurs ho graÿríem. E nós fom de lur resposta pagats. E manam cort en Aragó, que a .III. setmanes fossen tots en Çaragoça.

317. (388)

[DE LA CONVOCATÒRIA DE LES CORTS A SARAGOSSA]

E partim d'aquí e anam-nos-en envers les partides d'Aragó. E manam nostra cort als bisbes e als richs hòmens e feem-los ajustar en la esgleya dels preÿcadors. E mostram-lurs la paraula e levam-nos en peus e començam .I.^a auctoritat de la Scriptura que diu:

—*Non minor est virtus, quam querere,*⁸⁵² *parta tueri.* E, ja fos que nostre Senyor nos hagués feyta gran amor e gran honor en lo feyt de Mallorches e de València e en les altres coses tro en aquell dia, de nostra terra e d'altres lochs, venia-nos manera per què nós haviem a defendre ço que haviem conquest [e ço que nostre linatge nos havia lexat], per aquesta raó: que, quan ell a nós e a vós fa tanta de gràcia, que·ns ajud[ar]à a cobrar lo mal que·ls altres han pres, per ço molt ho devem nós grair a nostre Senyor, e, vosaltres, que per nós e per vosaltres puscam ajudar al rey de Castella, qui tant ha ab nós, a⁸⁵³ aquesta traÿció e [a] aquest mal que li han fet los sarrahins. Molt ho devem grair a nostre Senyor. E val plus que sobre terra d'altre ho hajam que sobre la nostra. On vos pregam, per la amor que vos nos

¶⁸⁵¹ A l'interlineat, amb lletra coetània: *regnam e l'altra quan*.

¶⁸⁵² La frase, presa de l'*Ars amandi* (II, 13), d'Ovidi, és transcrita correctament en H i en Marsili (que inverteix l'ordre: *querere quam*), però no en CDEV i en Heredia, que opten per: *quam que sunt*. ¶⁸⁵³ En CDEV: *e*.

devets e el bé que us havem⁸⁵⁴ feyt e el deute qui és entre nós e vós, que a aquesta cosa que·ns ajudets. E serà la ajuda aytal que ço que nós haurem de vós serà poch contra ço que nós vos darem del nostre, car per .I. morabatí que nós prenam de vós, vos en darem nós .X. E no us demanam aquesta cosa per deute que fer le'ns dejats, mas pregan tan solament e que nós puscham mils acabar aquest negoci. Car, si vós volets bé pensar qual és la ho^{130r} nor que nós e vós prenem en aquest fet, si aquella [cosa] podem restaurar, nulla cosa no·ns en deu ésser cara; altra, que, si anàvem en Oltramar, no fariem tan gran mercé ab la tercera part com farem a defendre ço que Déus ha donat al rey de Castella e a nós, car açò és cosa on poríem pendre onta e dan, car, si ell perdia lo seu, poríem nós perdre lo nostre. E, si volets que us digam nós la manera, venits a nós .II. richs hòmens e, nós a .I.^a part, direm-vos-ho. E sobre açò podets vostre acort haver de fer-nos bona resposta, tal que sia honor de Déus e de nós e de vós.

318. (389)

[DE COM UN FRANCISCÀ COMUNICÀ UNA REVELACIÓ SOBRE EL REI JAUME QUE HAVIA TINGUT UN FRARE DE NAVARRA]

E levà's en peus .I. menoret e dix:

—Per tal que major anegament e major confort ne haja el rey e vosaltres, diré-us una visió que .I. frare veé nostre; e aquell frare era de Navarra. E dix que ell veé .I. home ab vestiment blanch, mentre ell jaÿa dormén; e nomenà'l per son nom e dix-li si dormia. E ell féu-se lo senyal de la creu e hac paor, e demanà'l: «¿Qui és tu qui m'has despertat?». E ell dix: «Yo són àngel de nostre Senyor e dicte que, aquest embarch qui és vengut entre los sarrahins e els christians en terra d'Espanya, crees per cert que .I. rey ho ha tot a restaurar e a defendre aquest mal que no venga en Espanya». E demanà'l aquest frare, qui era de Navarra, qual rey seria aquell. E ell respòs: «Aquell rey d'Aragó qui ha nom Jacme».

E deÿa aquest frare que aquell qui la visió havia vista li u havia dit en penitència, que per cert que u havia vist. E pesà molt al frare, quan no li dix que'l rey de Navarra era.

—E per ço devets vós conortar, el rey e vosaltres, quan nostre rey restaurarà tan gran mal e defendrà que no pusque venir. E dich-vos açò per conortar.

¶ ⁸⁵⁴ En CDEV: *que·ns havets*.

319. (390.1)

[DE COM EL REI JAUME DEMANÀ AJUDA ALS NOBLES D'ARAGÓ]

E sobre açò levà's don Exemén d'Urrea e dix que les visions eren bones, mas que ells venrrien denant nós, e de ço que nós dixéssim, que s'acordarien. E nós dixem-lurs que deÿen bé. E sobre açò partí's aquell ajustament. E fò açò en la esgleya dels preÿcadors. E nós anam-nos-en e entram en nostra cambra. ¶^{130v} E vengren a nós, dels richs hòmens, de .VII. tro a .VIII., e dixem-lurs:

—Barons, aquestes coses que nós vos volem dir, no les volem dir davant la gent, car coses són que fan a parlar en secret, per tal que vós nos hi ajudets en tal guisa, que sia bé e honor de nós e de vós. Ver és que nós feem cort en Barchinona, e podem-nos loar de la clericia de Cathalunya e dels richs hòmens, car, quan nós lurs mostram aquest bon propòsit que nós haviem de servir a Déu e de ajudar al rey de Castella, fò lur cor e lur volentat que·ns hi ajudassen, e que primerament que·ns hi ajudarien de aver, [que·ns darien] sobre los hòmens lurs, e que fos bovatge; e despuys pregaren-nos que·ls ajudàssem del nostre e del lur, e⁸⁵⁵ que·ns servirien, sobre tot ço que tenien de nós a feu, ço que·ls donarien, e aytanbé los feus que tenien per nós. Per què us pregam que vosaltres vullats que·ns ajuden los vostres hòmens⁸⁵⁶ [d'aquella forma que ells nos ajuden]; e, si aquella no us plau, que guarden entre nós e vós .i.^a cosa que, segons rahó d'aquella, valla tant en altra manera; car, si bé ho aesmats, d'aquell de qui més hajam de vostres hòmens no pujarà a .V. mília sous, e vós porets-ne haver de nós .XXX. mília sous; per què bon metre fa .V. mília sous per .XXX. mília que hom vos ne anadesca. E cavaller, per molt que y do, no pujarà a més de .D. sous a avant. E nós darem a vosaltres que·ls en porets donar .II. mília o .III. mília sous. E, encara, que us farem carta que ço que ara vos demanam, si·ns ho donats, que no us torn en perjudici a vós e als vostres.

320. (390.2)

[DE COM RESPONGUÉ FERRAN SANXES DE CASTRE]

E sobre açò callaren tots, que no dixerren res. E nós dixem que·ns meravellàvem com axí callaven, que nós no·ls deÿem vilania ne re que pesar lurs deguéis. E, quan veem que ells no volgren parlar, dixem:

—Volem saber de tu, Ferran Sànchez de Castre, que·ns hi respones.

¶⁸⁵⁵ A l'interlineat, amb lletra coetània: *e*.

¶⁸⁵⁶ Al marge esquerre, amb lletra de principis del XV: *los vostres hòmens*.

E ell dix que, pus nós volíem que ell dixés, que y diria. E dix enaxí:

—Jo no creu que en aquest feyt se acordassen ells ne yo ara; mas de mi vos dich que, si volets metre foch a ço que yo he, que metats mà a la .I. cap e exits per l'altre.⁸⁵⁷

E nós dixem:

—¿E no[·ns] respondrets millor, Ferran ||^{131r} Sàncnez? Que yo no yc són per terra a cremar, mas per defendre-la e per heretar-vos; e ja que us havem heretats. E axí us cremariem nós, que no d'aquella manera.

321. (391)

[DE COM EL REI JAUME SABÉ QUE ELS NOBLES ARAGONESOS
NO VOLIEN AJUDAR-LO EN AUXILI DE CASTELLA]

E sobre açò demanam a don Bernat Guillem d'Entença que y respongués. E ell dix:

—Senyor, si vós volets re del meu ne de nangun loch d'aquells que yo he, que us ho daré volenter; mas aquella cosa que vós demanats no poria fer.

E dix n'Exemén d'Urrea:

—Senyor, nós no sabem bovatge què s'és, en Aragó, mas acordar-nos-em e respondrem-vos.

E nós dixem:

—Barons, mester és que mellor sia lo acort que ço que ara nos deÿts, car nós no volem res sinó a nostre bé e al vostre.

E anaren-se'n acordar e no volgueren venir denant nós aquell dia ne en l'altre tro al vespre, que vench a nós don Bernat Guillem d'Entença. E nós dixem:

—Don Bernat Guillem, tart nos retets la resposta que fer nos devets.

E ell dix:

—Per aquesta rahó no le us volíem retre, car creem que no us plauria.

E dixem nós:

—E ¿per què no·ns plauria?

E ell dix:

—Sapiats per cert que no us han en cor de respondre bé.

E dixem-li que se n'anàs. E manam a nostres porters que anassen a cada un dels richs hòmens e que els dixessen que al matí vinguessen denant nós.

¶ ⁸⁵⁷ En C: *exir per altre*; en H: *exits per l'altre*.

[DE COM ELS NOBLES D'ARAGÓ NEGAREN LA SEUA AJUDA
AL REI JAUME I DE COM AQUEST TRACTÀ DE CAPGIRAR
LA SEUA ACTITUD]

E, quant vench al matí, ells vengren e estigueren-nos denant, que no·ns dixeren res. E nós dixem:

—¿En què us sots acordats de ço que us dixem?

E dix la .I. a l'altre:

—Diets-hi vós.

E dixeren a n'Exemén d'Urrea que y dixés primer; e ell dix-nos:

—No sabem en esta terra, senyor, què·s vol dir bovatge. E dich-vos que, quan oïren [dir] aquesta paraula, que tots cridaren a una veu que no·n farien re.

E dixem nós:

—Gran maravella nos donam de vosaltres, car sots dura gent de entendre rahó; car bé deuríets guardar lo negoci qual és, [e deuríets guardar] si u fem nós per bon enteniment o per mal; car creem que per cert que null hom no us poria en mal notar açò, car nós ho fem, la primera cosa, per Déu; la segona per salvar Espanya; la terça, que nós e vós hajam tan gran preu e tan gran honor que per nós e per vós sia salvada Espanya. E, fe que devem a Déu, pus aquells de Cathalunya, qui és lo millor ¶^{131v} regne [d'Espaya] e el pus honrrat e el pus noble —per ço com hi ha .IIII. comtes, ço és, lo comte d'Urgell e el comte d'Empúries e el comte de Foix e·l comte de Pallars, e ha-y richs hòmens, que, per .I. que aquí ne haja, ne ha en Cathalunya .IIII., e per .I. cavaller ne ha en Cathalunya .V., e per .I. clergue que ací haja ne ha là .X., e per .I. ciutadà honrrat ne ha en Cathalunya .V., que, pus aquells de la pus honrrada terra d'Espanya nos volgren dar a nós del lur e guardar vosaltres, qui tenits nostra honor, qui de .XX. mília, qui de .XXX. mília, qui de .XL. mília sous, nos deuríets⁸⁵⁸ ajudar bé e majorment, car tot se romanrria en vós, ab més que nós vos en dariem del nostre.

E ells dixeren que no u farien d'aquella manera per res del món.

E nós dixem:

—Sí farets en .I.^a manera.

E ells callaren. E dixem nós:

—¿No u farets en .I.^a manera que no us cost res, sinó la paraula que y metats?

—E, com? —dixeren ells.

—Nós vos direm com. Proferits-nos denant tots e no·ns donets re del vostre, per ço que no u perdam dels clergues ne dels órdens ne dels cavallers ne dels altres; car tot ho haurets vosaltres.

E dixeren que s'acordarien e que·ns respondrien.

¶⁸⁵⁸ A l'interlineat, amb lletra coetània: la -t-.

323. (393)

[DE COM ELS NOBLES D'ARAGÓ ES JURAMENTAREN CONTRA EL REI JAUME]

E altre dia matí ajustaren-se a casa dels preycadors e enviaren-nos .II. cavallers, nós estant ab lo bisbe de Çaragoça en un pleyt⁸⁵⁹ que havia dona Teresa ab Garcia de Vera e ab Michel Pérez d'Alagó. E nós, qui exiem d'aquí, enviaren-nos Sanxo Gómez de Balamasà⁸⁶⁰ e Sanxo Aznàrez d'Arbe.⁸⁶¹ E dixeren-nos:

—Senyor, envien-vos a dir los richs hòmens e la cavalleria que açò de que·ls havets pregat tenen per la major cosa que lurs dixés rey null temps; e dien-vos que no·n farien re, ans se lexarien perdre quant han.

E nós guardam lo bisbe de Çaragoça, qui anava ab nós, e presem-nos⁸⁶² a riure. E dixem:⁸⁶³

—Los barons⁸⁶⁴ no·ns responen avinentment, mas altra vegada, si a Déu plau, nos respondran mils en açò.

E, quant aquests missatges se'n foren tornats als cavallers, escridaren-se tuyt e dixeren:

—Anem-nos-en! Anem-nos-en! E anem a Alagó, car aquí pendrem consell. E isqueren-se tots de la vila, que no romanseren ab nós sinó .II. cavallers.

324. (394)

[DE COM ELS NOBLES ARAGONESOS ANAREN A MALLÉN I DE COM EL REI JAUME ES DIRIGÍ A CALATAIUD]

E, quant haguem menjat, ¶^{132r} vench a nós Pero Jordan d'Exea e dix:

—Senyor, molt me pesa e m'és greu ço que yo veig, com se fa ab ravata e no bé. E yo no puix estar que no vaja là, si volets que·ls diga re per vós.

E nós dixem:

—No volem que res lurs digats ara.

¶⁸⁵⁹ CDEV ometen: *que era jutge d'un pleyt d'Açuer*. Marsili: *qui rexerat in quodam placitu de Azuer*. Heredia omet la frase. En aragonés, *Açuer* és *Azuer* o *Asuero*. ¶⁸⁶⁰ Denominació parcialment compartida per C, Marsili (*Gomezium de Balamaza*), Heredia (*Sancho de Balamasa*) i H (*Sanxo Gomes de Balamagan*), però no pel que fa al nom, on només coincideixen H i C. ¶⁸⁶¹ Denominació que compartei-

xen CDEV (*d'Arbe*) Marsili (*Darue*) i Heredia (*d'Arve*). En canvi, en H, per error: *de Luna*. Arbe és un riu d'Aragó ¶⁸⁶² En C, per error: *presén*. ¶⁸⁶³ En C: *dixem-lurs*. El copista ha interpretat com a pronom enclític l'article masculí plural *los* i l'ha grafiat *lurs*, com fa sovint, quan de fet l'article masculí plural és l'inici de la resposta, tal com s'observa en H. ¶⁸⁶⁴ En C: *Barons*.

Dix ell:

—M'o digats, que si res hi volets dir que·ls diga, diré'ls-ho.

—¿E deÿts-m'o axí, Pero Jordan, què·ls ho digats?

E ell dix:

—Senyor, oc.

—Donchs, deïts-lurs per nós aytant: que demà se penedidran⁸⁶⁵ més que huy, e, a .XV. dies, [més], e a .I. mes, [més], e, al cap de l'any, no u volrrien haver feyt. E confone-us Déus si no·ls ho deïts.

E feytes les jures en Çaragoça escondidament, puys d'Alagó anaren a Ma-llén. E nós anam-nos-en a Calatayú.

325. (395-396)

[DE COM ELS NOBLES ARAGONESOS ACUSAREN EL REI JAUME D'INCOMPLIR ELS FURS D'ARAGÓ]

E nós, estan en Calatayú, enviam-lurs missatge per lo bisbe de Çaragoça, que dret lurs fariem, si·s clamaven de re de nós, e que·ns meravellàvem com ells aytal cosa faÿen, que vinguessen contra senyoria tan cruament ne tan dura. E sobre açò enviaren-nos missatge que·ns trametrien don Bernat Guillem d'Entença e don Artal d'Alagó e don Ferriz de Liçana, si nós los guiàvem. E nós guiam-los e enviam-lurs altre missatge que nós érem apparellats de fer-lurs dret. E vengren a Calatayú.

E fom en la esgleya de Nostra Dona Sancta Maria; e havia-hi pus de .M. hòmens qui escoltaven les paraules. E dixem-lurs que volíem saber per què faren aquell sacrament menys que no demanàssen⁸⁶⁶ si·ls teníem tort o no, e que veesen primerament si·ls ho volíem adobar, car maravella era gran de jurar-se hom contra senyor si no sabia per què. E ells responeren-nos que fahien-ho per ço com lurs trencàvem los lurs furs d'Aragó. E nós dixem que mostrassen en què, e que·ls ho adobaríem; e que nós havíem lo fur d'Aragó e fariem-lo legir denant tots, de capítol en capítol, e, on los lurs trencàvem, que u dixessen, e nós adobar-ho-híem, capítol per capítol. E ells dixeran que no·ls calia fer legir, mas que ells ho dirien de paraula. E nós dixem que bé oiríem la ^{132v} paraula, si u daven en escrit. E daren-nos .I. escrit de demandes que·ns feÿen, que lurs trencàvem lo fur d'Aragó, car menàvem pladeses en leys ne en dret, e que·ls jutjàvem per aquells, e que feÿem tort a don Bernat Guillem d'Entença del fet de Muntpesler; e uns altres clams qui no havien cap ne sol, sinó que volien cobrir lur errada.

¶ ⁸⁶⁵ En CDE: *penidran*; en V: *pendran*; e H: *penediran*, que adoptem.

¶ ⁸⁶⁶ En C: *demanàssem*; en H: *demanassen-nos*.

(396) E nós responem-lurs que aquest clam de levar nós legistes ne decretistes en casa nostra, que no n'èrem tenguts, car en tota cort de rey devia ésser que decretistes e legistes e furistes hi anassen, car de totes estes maneres hi venen pleyts. E nós, la mercé de Déu qui'ns ho ha donat, havem .III. regnes o .IIII., e venen-nos pleyts de moltes maneres e divises. E, si no haguéssem en nostra cort ab qui u poguéssem deliurar, seria vergonya de nós e de nostra cort, car nós ne'ls hòmens lechs no sabríem de les escriptures del dret qui són per lo món. E, per ço que'ns en poguéssem ajudar, quan mester fos, los haviem a levar ab nós; e per les senyories nostres, que no eren d'un fur ne d'un costum. E per aquesta rahó los levàvem nós.

Mas dixem-lurs que dixessen si per alguna altra rahó los jutjàvem nós en Aragó, sinó per fur d'Aragó,⁸⁶⁷ mentre que bastàs, car allò lurs adobaríem nós. Car lo fur d'Aragó diu que là on falria lo fur, que vaja hom a sen natural e a egualtat. E no volgren que's legis lo fur, mot a mot, en aquelles coses que ells dehien que nós lurs teníem tort. E sobre açò dixem-lurs nós, feyta la resposta de les demandes, que'ns feÿen menys de rahó, e que no's devien fer:

326. (397)

[DE COM EL REI JAUME REPRENGUÉ ELS NOBLES ARAGONESOS]

—Barons, vosaltres me sembla que vullats usar de la manera que feÿen los juheus ab nostre Senyor quan lo preseren, lo dijous a nuyt, a la cena, e l'aduxeren devant Pilat, e que'l jutjàs, que cridaven: *Crucifige, crucifige!* E que vós digats que us desafur, e que no digats en què ne en què no, e que no vullats pendre dret de mi, aquesta és la pus novella [demanda e] rahó que anch hòmens moguessen contra son senyor. Mas una ^{133r} cosa vos direm, barons: dues coses fan vosaltres aturar en aquesta malícia e en nostra terra: la .I.^a és la ajuda que havem a fer al rey de Castella, a qui no podem fallir, pus promés li ho havem; l'altra sí és nostre sen, qui'ns reté que aquesta sahó d'ara no vengam contra vós. Car, si no era per aquestes .IIes coses, no ha pla al món ne mur ni rocha de què nós no us trasquéssem, car, per .I. cavaller que vosaltres hajats, n'i metríem nós .III., qui no serien vostres amichs ne guardarien de fer a vós .I. mal en cors e en aver. E més, que havem totes les ciutats d'Aragó e de Cathalunya que seran contra vós, e de guerra que saben tant com vosaltres. E, pus lo poder haguéssem nós e lo saber e l'aver, no sembla que'ns deguéssets a nós emparar, tinent-nos tort.

E sobre açò partiren-se de nós e anaren-se'n.

¶ ⁸⁶⁷ Al marge dret, amb lletra del copista: *sinó per fur d'Aragó*.

327. (398)

[DE COM EL REI JAUME INTENTÀ RECONCILIAR-SE AMB ELS NOBLES ARAGONESOS]

E, ells partits de nós, sabem que's volien ajustar a Almunién a dia sabut, e sabem lo dia que y devien ésser. E haguem acort que anàssem a Oscha. E pregam e dixem al bisbe de Çaragoça que anàs ab nós, que mester lo y haviem e'l volíem enviar a ells. E dix-nos que u faria. E, quan fom a Oscha, enviam lo bisbe a Almunién, on ells eren justats. E enviam-lurs a dir que'ls pregàvem e'ls manàvem, per la senyoria que haviem sobre ells, que no faessen tan gran errada contra nós com aquella era. E el bisbe anà là e dix-lurs-ho. E, quan tornà, dix-nos que Ferran Sànchez de Castre e don Bernat Guillem d'Entença venrrien a nós, sol que'ls guiàssem. E nós guiam-los. E haviem-lurs enviat a dir ja que metríem lo fet en poder del bisbe de Çaragoça e del bisbe d'Oscha. E sobre açò vengren a nós; e per abreviar les noves, car serien longues de dir, no faeren àls ab nós ne nós ab ells, e tornaren-se'n. Però profferim-lurs nós tota via que'ls fariem dret; e ells no'l volgren pendre.

328. (399-400.1)

[DE COM EL REI JAUME DEMANÀ AJUDA ALS CATALANS CONTRA ELS NOBLES ARAGONESOS]

E, quant veem que axí's feÿa, enviam per en Pere de Munchada e per en Ramon de Munchada, e per altres richs hòmens de Cathalunya, e als hòmens ^{133v} de Leyda e de Tamarit e de Almenar e d'altres lochs, que vinguessen a nós ab la host, aparellats ab lurs hòmens e lurs armes. E que, a dia sabut, que ells nos fossen a Muntçó.

(400.1) E, mentre que les cartes anaren, nós érem en Barbastre. E enviàrem-nos a dir los cavallers que, si'ls guiàvem, venrrien denant nós. E nós guiam-los. E vengren-hi Ferran Sànchez de Castre e don Bernat Guillem d'Entença e don Ferriz de Liçana, qui eren en aquell sacrament. E fom en la esgleya major de Sancta Maria de Barbastre. E Ferran Sànchez parlà per ells e dix que aquell sacrament que ells havien feyt no era contra nós, mes era per ço com los trenchàvem lurs furs e'ls demanàvem coses desaguiades, car en Exea los haviem partits quan contenien ab nós don Exemén d'Urrea e don Artal d'Alagó e'ls altres richs hòmens e els cavallers, levat Ferran Sànchez e don Bernat Guillem e don Ferriz.

329. (400.2)

[DE LA RESPOSTA DEL REI JAUME A ALGUNS NOBLES D'ARAGÓ]

E nós responem a aquests .III. que no·ls teníem tort en fur que·ls trencàssem ne heretament que·ls tolguéssim, que ans los havíem heretats, que don Ferriz tenia bona honor quan se mes en açò, e don Bernat Guillem, que havíem heretat son pare de quant havia en lo segle; per què·ns marvellàvem com tan crua cosa fahien contra nós.

E, per ço que us ho abreujem, no·s pogren avenir ab nós. E dixem-lurs que, pus axí era, que·ns en hauríem a defendre.

330. (401-402)

[DE COM S'INICIAREN ELS COMBATS ENTRE EL REI JAUME I ELS NOBLES ARAGONESOS]

E⁸⁶⁸ fom a Muntçó. E vengueren-nos primerament hòmens de Tamarit en una força que havia bastida Pero Maça, fill de n'Arnau de les Celles,⁸⁶⁹ qui era prop Muntçó. E feem-la-lurs combatre e preseren-la e feem-la enderrocar. E puy anam a Rafals e presem-lo ab hòmens d'Almenar e de Tamarit, car ells se reteren a nós. E puy vinguem a Leida e pregam e manam als hòmens que s'apparellassen de anar en host ab nós, que ara nós havien acunydat que devíem anar en ajuda del rey de Castella. E partim d'aquí e anam a Muntçó, per ço com l'aygua de Cinqua era gran. E passam al pont e alber^{134r}gam-hi una nuyt. E d'aquí anam-nos-en a Pomar, e feem-hi parar un fonèvol e feem-hi fer .I. castell de fust. E, ab una brigola que ells havien dedins vedaven-nos, que no podíem parar lo fonèvol ne acostar-lo al castell de fust, en guisa que mal lurs faés. E, quan veem que açò no·s podia acabar, enviam a Tortosa per .I.^a brigola que y havíem feyta fer, ab què trencàssem la lur brigola.

(402) E puy vench Pero Martínez, clergue, fill de don Martín Pérez, justícia d'Aragó. E dix-nos que, si nós nos volíem levar d'aquell loch, que ells venrrien a nós en tal manera: que metríem lo feyt de nós e d'ells en poder del bisbe de Çaragoça e del bisbe d'Oscha, e nós que·ls donàssem la honor que·ls havíem tolt, a dit e coneguda d'ells, e ells que·ns assegurarien que·ns farien dret ans que lurs retéssem la terra; e açò, que assegurarien en poder dels bisbes, en manera que nós ne deuríem ésser pagats; e que·ls donàssem .I. logar en què poguessen albergar e que acostar-s'ien a nós e axí tractar-s'ia lo fet entre nós e ells.

¶ ⁸⁶⁸ En C: C. ¶ ⁸⁶⁹ En H: *les Celles*, que adoptem;
en Marsili: *Les Ceylles*; en Heredia: *les Celles*. En aragonés, Lascellas.

331. (403)

[DE LA MEDIACIÓ ECLESIASTICA EN L'ENFRONTAMENT DEL REI JAUME AMB ELS NOBLES ARAGONESOS]

E plac-nos ço que'n Pero Martínez nos havia dit. E levam nostra host e entram-nos-en en Montçó. E manam als hòmens de Gil⁸⁷⁰ que'ls acullisen en la vila; e ells feeren-ho. E vengren a Gil e albergaren-hi. E podien ésser tro a .CL. cavallers. E en aquesta host fo don Bernat Guillem d'Entença e don Ferriz de Liçana e Ferran Sànchez de Castre e altres, e els fills d'en Fortun de Berg[uj]a e altres qui eren a nós acostats e amichs lurs. E aquí metem lo feyt en poder del bisbe de Çaragoça e del bisbe d'Oscha. E aquí fermaren que'ns farien dret del tort que'ns havien feyt, car eren venguts contra nós e contra nostra senyoria, e, si ells jutjaven que'ls rendéssem la honor, que la lurs rendríem. E açò fo mes en cartes, e donaren-nos treua tro nos fóssem tornats de la ajuda del rey de Castella e puys de .XV. dies; e fo mes en l'encartament.⁸⁷¹ E assignam dia que fóssem en Çaragoça, e ells que y serien. E açò feem nós per .II. rahons: la una, car nós sabíem bé que ells no'ns podien assegurar dret, car tot quant havien era encorregut en nostre poder, e no tan solament ço que havien, mas ¶^{134v} encara lurs corsos; l'altra, car era en temps de segar e mijan juny, e no y podíem retenir la gent, tan gran bascha havien de anar, e no'ls podíem fer aturar, firén-los ne aguaytan-los⁸⁷² ne prenén-los, e nós en nostra persona qui'ls feýem guaytar e ferir.

332. (404-405)

[DE LES NEGOCIACIONS ENTRE EL REI JAUME I ELS NOBLES ARAGONESOS]

E, quant vench aquell dia que nós haviem emprés ab ells, nós fom en Çaragoça e ells foren-hi. E el bisbe d'Oscha venc entrò a Almodéver. E aquí pres-lo malaltia e dix que qui l'occeýa no poria pus avant anar. Tant era cuytat. E hac-se'n a tornar. E axí dixem-lurs que'l bisbe d'Oscha no podia venir; e ells, qui s'o sabien ja de cert. E dixem al bisbe de Çaragoça que nós érem apparellats que anentàssem en son poder, e que valgués aytant com si amdós hi fossen. E el bisbe dix que parlaria ab ells e sabrie si ho volrrien ells. E ell parlà ab ells, e ells dixerén-li:

—¿Quin dret vol lo rey de nós que li façam ne que li fermem?

—D'açò —dix lo bisbe— que li havets fet; e ell seguirà-us ço qui és encartat entre vós e ell.

¶ ⁸⁷⁰ En tots els mss i en Heredia: *Gil*; en Marsili: *Gilii*. Actualment, San Gil, prop de Bar-

bastre. ¶ ⁸⁷¹ En C: *ercatament*. ¶ ⁸⁷² En C: *ayguatan-los*.

E, segons les rahons que nós sabem, puy que foren entre·l bisbe e ells, semblà'ns que·l bisbe entés que no·ns porien fer dret, quan se eren jurats contra nós, car tot ço que havien no·ls bastaria. E mostrà'ls-ho per dret que tot ço que havien no·ls bastaria, e que les persones devien metre en nostre poder per fer nostra voluntat. E sobre açò parlà ab nós e dix-nos:

—Senyor, semble'm que·ls cavallers han feyta tal cosa a vós que no la porien complir, e ara conexen-la; per què no m'és semblant que yo·ls pusque dir per re que us fassen dret, que no poden per tot quant han.

(405) E nós dixem-li:

—Bisbe, vós no havets a mostrar re de la una part a la altra. E ço que digats, deÿts-ho per sentència. E nós retrem-lurs la honor ab què seguesquen ço que vós jutjarets.

E dix lo bisbe que no li semblava que pogués donar sentència que ells fossen desheretats de quant havien. E nós dixem-^{135r}li:

—¿En què'n sots vós, si ells se meseren en aquell laç?

E el bisbe no y volch dir pus; e romàs la honor a nós. E ells trencharen-nos l'encartament que·ns havien feyt en Muntçó, que no volgren esperar ço qui·ls venia de pena. E nós romasem en la treua que ells havien jurada, segons que en les cartes que eren entre nós e ells era contengut.

333. (406)

[DE LA DETERMINACIÓ DEL REI JAUME D'AJUDAR EL REI ALFONS DE CASTELLA]

E sobre açò anam, ab aquells que haver poguem, en la ajuda del rey de Castella, sobre la treua que·ns havien dada. E passam per Çaragoça e anam-nos-en a Terol. E enviam missatge a nostres fills e a'n Ramon de Cardona e a'n Ramon de Munchada e als altres que vinguessen a nós a València, ab ço que haver poguessen. E havíem logats .II. mília cavallers. E no y fo d'Aragó sinó Blasco d'Alagó. E de .II. mília cavallers que havíem pagats no n'haguem sinó .DC.

E en Terol nós parlam ab los prohòmens de la vila e pregam-los que ells nos ajudassen en aquest feyt en què anàvem. E comptam-lurs ço que·ns havien feyt, e que nós per res del món no podíem estar que no ajudàssem al rey de Castella, pus promés li o havíem. E pregam-los cament que·ns faessen prest de pa e de bestiar, en guisa que poguéssim haver bastament en la host. E dixeren que s'acordarien, mas que no volien acort tro en l'altre dia, mas que sempre de mantinent nos respondrien.

334. (407)

[DE COM TEROL DECIDÍ AJUDAR EL REI JAUME]

E, quant hagueren⁸⁷³ estat .I. poca d'ora, tornaren a nós. E respòs Gil Sànchez Munyoz⁸⁷⁴ per tots aquells de la vila, e dix:

—Senyor, *bien sabets vos, en lo que vos mandastes ne nos rogastes, que nunca no trobastes de no en nos; ne lo fiziestes ne lo faredes agora. Dezímosvos que vos en prestaremos .III. milia cargas de pan e .M. de trigo e .II. milia d'ordio e .XX. milia carneros e .II. milia vacas. E, si queredes más, más prendet de nos.*

E nós responem-lurs que·ls ho grayem molt e que conexíem que haviem bons vassalls e que·ns amaven e·s fiaven molt en nós. E ells dixeren que·ls donàssem .I. porter qui anàs ab ells per les ^{135v}aldees, e, on que trobassen la cosa, que la prenguessen. E ells assegurar-ho-hien molt bé e farien en guisa que, quan exiríem de València, ho hauríem tot. E nós donam-lurs lo porter que anàs ab ells. E partim-nos d'ells molt pagat per la amor que·ns havien mostrada e com ho metien tan bé en obra.

335. (408)

[DE COM EL REI JAUME DEMANÀ AJUDA ALS PROHOMS DE VALÈNCIA]

E, quant fom en València, parlam ab los prohòmens de la ciutat e pregam-los que·ls membràs com eren aquí poblats per nós, pus que Déus volch que nós hagúessem la ciutat; e, com haviem major esperança en ells, que·ns ajudassen en guisa que nós poguéssim ajudar al rey de Castella per conquerir aquella terra que se era levada contra ell, que en naguns altres; per ço com de tots los altres de nostra terra nos érem desexits, pus que en València érem. E pregam-los, com pus cament poguem, e que entenessen que ells conexien que nós los haviem aquí poblats, e que·ns ajudassen en tal guisa que d'aquell feyt nos poguéssim honrar, car en la nostra honor havien ells gran part; e que aquesta seria .I.^a de les majors honors que nós anch preséssim. E dixeren que s'acordarien e que al matí tornarien denant nós e que farien tota re que fer poguessen per nós.

¶ ⁸⁷³ En CDEV: *haguem*; en H: *hagren*. Reconstrucció a partir dels dos testimonis.

¶ ⁸⁷⁴ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Nota*.

336. (409)

[DE COM LA CIUTAT DE VALÈNCIA AJUDÀ EL REI JAUME]

E, quant vench al matí, dixeren-nos que·ls dixéssim què volíem d'ells que ells fer poguessen, car aparellats eren a fer nostra volentat. E dixem-lurs que haviem mester conduyt, pa e vi e civada.

—Per què⁸⁷⁵ us pregam que u façats en esta manera: que anets per la vila e qui haurà pa, levat ço que haurà mester en .i. any en sa casa, que·l nos prest; e, si n'hi ha de mercaders, que·l nos presten, car nós ho assegurarem tan bé com volran; e que·ns hi siats vós bons, e que·ns o descubrats de lla on sabrets.

E ells dixeren que u farien molt volenters, car veÿen que mester ho haviem e vehien la cuyta e el⁸⁷⁶ ops que [y] era, e la deshonor e·ncara (e) el dan que·n poríem pendre. E feeren-ho. E sobre açò vench l'infant en Jacme e en Ramon de Munchada e altres companyes que a nós ¶^{136r} no membren, e anam-nos-en a Xàtiva, e de Xàtiva a Biar.

337. (410)

[DE COM EL REI JAUME PROPOSÀ ALS SARRAÏNS DE VILLENA DE SOTMETRE'S A L'INFANT MANUEL DE CASTELLA]

E, nós estan en Biar, enviam missatge als sarrahins de Billena que nós los pregàvem e·ls manàvem que gran matí isquessen a nós. E al matí anam là e ells foren-hi. E, quant fom aquí, tiram-nos a part ab ells, qui foren .XXX. dels millors de la vila, e dixem-lurs com havien feyta aquesta cosa de levar-se contra lur senyor don Manuel. Però, ja fos que haguessen feyta gran errada, que nós los pendríem a mercé e fariem ab ell que·ls perdonàs, car tant havia ab nós que tota re faria que nós li dixéssim. E, si no u volien fer, que nós que·ls hauríem a fer mal per força, que bé podien ells conéixer que al nostre poder no·s podien ells defendre; per què més valia que nós los faéssem assegurar a·n Manuel, e romasessen en lurs cases e en lurs heretats, que si n'havien a exir e havien anar en estranya terra, on no trobarien consell ne qui·ls faés bé. E ells dixeren-nos que·ns grahien la paraula que·ls haviem dita, mas, per lo mal capteniment que·n Manuel lurs feÿa, se hargren ells a levar contra ell. E dixeren-nos que tornàssem a Biar e que a la nuyt nos retien⁸⁷⁷ resposta.

¶⁸⁷⁵ En CDE: *E que*; en H: *Per què*.

¶⁸⁷⁶ En C: *els*. ¶⁸⁷⁷ En C: *reteren*; en DEV: *retrien*, que adoptem.

338. (411)

[DE COM S'INICIAREN ELS PACTES PER A LA RENDICIÓ DE VILLENA]

E la nuyt ells nos enviaren .II. sarrahins ab la resposta. E la .I. d'aquells era latinat e feeren-nos aquesta resposta: que nós al matí tornàssem là e que jurarien sobre lur ley que, vinén don Manuel, ell atorgan los pleyts que nós fariem ab ells, e faén-lurs perdonar ço que feyt havien, que la retrien. E, si açò no·ls perdonava don Manuel, que ells no·n fossen tenguts. Però, si nós los juràssem que no tornàssem Billena al rey de Castella ne a don Manuel, que anàssem là, e que le'ns retrien. E nós graham-lurs ço que·ns dixerén e dixem-lurs que al matí seríem là e fariem de guisa ab ells que ells serien pagats de nós, e que fariem nostres cartes ab ells. E donam a aquell qui era latinat .C. besants, per ço que·ns hi fos bo. E ell dix que, ab Déu, ell faria fer ço que nós volguéssim; e donam-los-li amagadament, sí que l'altre no sabé re.

||^{136v}

339. (412)

[DE COM S'ACORDÀ EL PACTE DE RENDICIÓ DELS SARRAÏNS DE VILLENA]

E al matí anam-nos-en a Billena e feem nostres cartes ab ells: que ells retessen Billena a·n Manuel, quan hi vingués, e nós fariem en guisa que ells lurs perdonaria e·ls atendria les cartes primeres que ell havia ab ells. E, feytes les cartes, juraren-nos tots quants ne havia en Billena, de .XX. anys a ensús, que·ns atendrien ço que·ns havien covengut en aquelles cartes.

340. (413)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A ELDA]

E moguem d'aquí e anam a El·la⁸⁷⁸ e no albergam dins la vila, per ço com los sarrahins encara no s'eren bé renduts a don Manuel, de qui eren. E enviaren-nos a pregar que hom no·ls talàs ne lurs faés mal, e que ells farien a nostra volentat. E vengren a nós que·ls dàssem porters e hòmens qui lurs guardassen lur orta, que no·ls faés hom mal; e feem-ho.

¶⁸⁷⁸ Actualment, Elda.

341. (414)

[DE COM PETRER ES LLIURÀ AL REI JAUME]

E enviam sempre .I. missatge a Petrer, qu'en Jofre havia perdut. E tantost vengren .II. vells a nós e .I. juheu qui y estava en temps d'en Jofre, e els sarrahins no li havien mal fet. E parlam ab ells que retessen lo castell a nós, e nós que·l retriem a·n Jofre. E dixem-lurs que·ls fariem atendre les covinences que havien ab lo rey de Castella e ab en Jofre. E ells responeren-nos que per lo mal capteniment que feïen d'ells se eren levats e, si nós lurs juràssem que·l retinguéssim per a nós, que·ns rendrien lo castell mantinent, mas que havien⁸⁷⁹ paor d'en Jofre. E nós responem-lurs que d'esta cosa los fariem nós bé segurs, que les cartes primeres lurs fariem nós atendre, ans que nós los retéssem a·n Jofre, car no·ns estaria gint que entràssem en ajuda del rey de Castella e que·ns retinguéssim los castells que hauríem a tornar a ell e a aquells qui·ls retinguessen per ell. E sobre açò dixeren que se n'entrarien acordar e que·ns respondrien al vespre. E tornaren a nós prop del sol post e dixeren que, pus nós tant ho volíem, que farien a nostra voluntat. E, quant vench al matí, anam-nos-en denant ells ab nostres cavallers e feem pujar als hòmens d'en Jofre ¶^{137r} nostre penó al castell e liuram-lurs lo castell.

342. (415.1)

[DE COM EL REI JAUME ENTRÀ A ALACANT]

E l'altre dia anam-nos-en a Nonpot,⁸⁸⁰ que és aldea d'Alacant, e en l'altre dia [entram] en Alacant. E aquí ordenam nostra companya.

343. (415.2)

[DE COM EL REI JAUME REUNÍ CONSELL A ALACANT I DE LES INSTRUCCIONS QUE HI VA DONAR]

Nós, estant en Alacant, ajustam nostres fills, ço és, l'infant en Pero e l'infant en Jacme, e el bisbe de Barchinona e nostres richs hòmens en la esgleya de Alacant, en la novella, de defora, no en la major. E foren-hi los cavallers aytanbé.

E dixem-lurs que nós entràvem en la conquesta del rey de Castella e que·ls volíem donar doctrina com se captinguessen en armes e en altres coses. Primerament:

¶⁸⁷⁹ En C: *havlem*; en H: *havien*. ¶⁸⁸⁰ Correspon a l'actual Monfort.

que, quant irien per camí, que nagon no's presés en armes, menys de manament de nós, e, si tant se era que s'i prenés, que no's partís de nós, menys de licència nostra. E si cridaven: «Via fora, que en aytal loch han donat salt», que's presessen a les armes e que vinguessen tots denant nós e, axí com lurs manaríem nós, que ells faessen. E, si eren de nuyt en host e cridaven: «A armes», en guisa que la host se hagués a ravatar, que tots que's presessen a armes e que guarnissen los cavalls, aquells que y haurien, e que vinguessen a nostra tenda o a casa nostra, si en casa jahíem. E que per re del món nagon, ne en batalla ne en altre loch, no derengàs sens nostre manament. E, sobre tota re, que's guardassen que no haguessen entre si, ne ab altres, baralla, que baralla és la pijor cosa que [sia ne] pot ésser en ost de rey ne de senyor, car a [a]ventura met hom tota la host de morir o de pendre; e puy venen los enemichs e poden barrejar tota la host, aquells qui romases hi serien vius. E encara, si y venia nagon pleyt de cavalgades,⁸⁸¹ o de altra cosa, que venguessen denant .II. cavallers, los quals nós hi metríem en logar de justícia, e nós manaríem a ells que, si tort havia feyt la .I. a l'altre, que u faessen adobar; e, si ells no u podien fer, que nós que u faríem. Car per si e per no són les paraules e baralles en aquest món; car nagon no deu pendre ||^{137v} dret per si mateix de l'altre, pus que senyor y ha. Car, si nagon vol fer d'armes ne n'és desijós, nós l'adurem a punt e a sahó que'n perdrà lo desig que n'haurà. E tal cosa ne porien ells fer [per lur ravata], que tota nostra host ne poríem nós perdre o afollar, o que'ns hauríem a tornar de la host.

—On nós vos pregam e us manam, en pena de traïció e de nostra amor, que vós no passets aquest manament que nós vos fem.

344. (416)

[DE COM S'INICIAREN ELS TRACTES AMB ELS SARRAÏNS D'ELX]

E, quant nós haguem parlat ab ells, enviam missatge a Elx⁸⁸² per .I. trujaman nostre, ab la exea, ab nostra carta, e que'ns enviassen .II. o .III. sarrahins dels bons de la vila, e que parlàssem ab ells; car, si ells ho volien, nós no lurs faríem mal ne ho havíem en cor, ans los ajudaríem a salvar. E ells enviaren-nos MahometAVINGÀLIP⁸⁸³ ab .I. altre. E, quant foren denant nós, saludaren-nos per los vells e per l'aljama de Elch. E nós dixem-lurs que Déus lurs dés bé. E dixem-lurs encara:

—Fem-vos saber que, per ço havem nós enviat per vós, que creem que vosaltres sabets de aquells sarrahins qui ab nós han guerregjat, com nos ha nostre Senyor ajudat d'ells ne a qual victòria ha aduyt ço que nós començam. E aquells que vol-

¶ ⁸⁸¹ En CDEV: *cavallers*; en H: *cavalgades*, que adoptem amb l'aval d'Heredia: *pleyto ... sobre ca-*

valgada. ¶ ⁸⁸² En C: *Elex*; en H: *Elx*. ¶ ⁸⁸³ En C: *Aguingàlip*; en HDEV: *Avingàlip*.

gren haver pau ab nós e's venien metre a nostra mercé, com lurs haviem bona mercé e'ls ateniem ço que promés lurs haviem, si per ells no u perdien. E ara nós venim en aquesta terra per aquestes dues rahons: que aquells qui's levaran contra nós e no's volrran metre a nostra mercé, que'ls conquiram, e muyren a espaa; e aquells qui's volrà a nostra mercé sotsmetre, que la lurs hajam, e aytal mercé que estien en lurs cases e tenguen ses possessions e [tenguen] lur ley, e que'ls fàrem atendre al rey de Castella e a don Manuel les covinences que havien ab ells e lurs custumes, segons les cartes que ab ells havien; e, si res vos n'an trenquat, que us ho adoben.

345. (417)

[DE LES RESPOSTES DELS SARRAÏNS D'ELX]

E respòs aquell sarrahí que grahia a Déu e a nós la bona paraula que nós lurs deým. ¶^{138r} E aytal esperança havien en nós, car bé havien⁸⁸⁴ oït dir que aquells qui en nós se fiaven, que eren segurs e que no'ls ho trenchàvem, ans lurs ateniem ço que'ls prometiem. E dixeren que nós lurs enviàssem hòmens qui'ls guiassen e irien là; e puy que dirien a la aljama les bones paraules que nós lurs haviem dites e puy que venrien a nós. E axí anaren-se'n e contaren a la aljama ço que nós lurs haviem dit. E, quant açò hagren feyt, tornaren a nós e contaren-nos ço que havien parlat dedins. E nós dixem a aquell sarrahí, per nom Mahomet, que volíem parlar ab ell. E tiram-nos a una part ab ell e pregam-lo que fos curós de nós, e nós dar-l'iem [per] part la heretat que ell havia en Elx, tant que tots temps ne valria més ell e són linatge, e que tenrria per nós la vila e totes les rendes e, puy, per en Manuel. E teniem .CCC. besans amagats e metem-los-li per la mànega de la almaxia. E fo de nós molt pagat e promés-nos en sa ley que y faria tot ço que fèr-hi pusqués a nostre pro. [E havia fiança en Déu que u acabaria; e anà-sse'n].

346. (418)

[DE COM EL REI JAUME ARRIBÀ A UN ACORD AMB ELS SARRAÏNS D'ELX]

E altre dia vench altra vegada, ab .i. guiatge que nós li donam. E vench ab carta dels vells de la vila quals coses nós lurs fariem ne quals no. E foren aquestes les coses que ells demanaven: la una, que y romasessen ab totes lurs heretats, e l'altra que tinguessen lur ley en cridar en lur mesquita; e la tercera, que fossen jutjats a

¶⁸⁸⁴ En C: *haviem*.

custom de sarrahins e que no fossen forçats per nagun christià, mas que·ls sarrahins los jutjassen segons que era acostumat en temps de Miramamolí. E atorgam-lurs-ho. E asseguram-los que, si ells havien feyta naguna cosa de pesar a don Manuel, que·ls ho fariem perdonar al rey de Castella e a don Manuel, e que·ls fariem seguir totes aquestes covinences que havien ab nós. E, al dia que nós iríem a Elch, dixerem que·ns darien la torre, per nom de Calahorra, e farien⁸⁸⁵ les cartes e ses covinences, e, quan nós passariem per allí, que·ns atendrien totes aquestes coses.

347. (419)

[DE COM LA HOST CRISTIANA ES DIRIGEIX A ELX]

E sobre açò nós no volguem descobrir lo feyt ¶^{138v} a nostres richs hòmens. E feem cridar l'infant en Pere e l'infant en Jacme e lo bisbe de Barchinona, e els altres richs hòmens. E vengren-nos .II. galees que nós haviem armades, e aduxeren-nos .IIes. navetes carregades de gra, que valien bé .L. mília sous. E demanam als demunt dits richs hòmens de consell què fariem ne on iríem. E fo aquest lo consell de tots: que anàssem a Elch per aquesta raó: car ells eren al camí, e els qui irien d'Alacant vers Múrcia e Oriola, que·ls poríem barrejar. E sobre açò nós lurs dixem que passàssem per Elch, e nós parlariem ab ells, e nostre Senyor porie'ns donar tanta de ventura que·s rendrien a nós. E no volguem descobrir ço que nós haviem feyt ab ells, per ço que nagun no y pogués res embargar; e dixem-lurs que, a rahó, més se tendria Elch que Múrcia, per ço car cullia més pa que Múrcia.

348. (420)

[DE COM EL REI JAUME I LA SEUA HOST ARRIBAREN A ELX]

E, quant haguem acordat qual dia mouríem, dixem-lurs que nós iríem davant ab .C. cavallers e sabríem si le'ns rendrien e si le'ns rendien en bona ventura; e, si no, acordariem si iríem aenant o la assitiariem. E anam-nos-en denant;⁸⁸⁶ e sempre de mantinent, quan fom là, los vells e els mellors hòmens de la vila, tro a .L., vengren a nós, e atorgaren les cartes e el pleyt, axí com era emprés entre nós e el missatge; e juraren que axí ho atendrien ells e tots de la vila. E, quant vench la host, trobaren los sarrahins ab nós e feyem nostres cartes, e que·ns hagueren jurat, segons les covinences que haviem empreses ab ells en lo loch d'Alacant;

¶ ⁸⁸⁵ En CE: *fariem*.

¶ ⁸⁸⁶ Al marge dret, amb lletra coetània: *o la assejaríem*. E *anam-nos-en denant*.

e maravellaren-se molt com tantost ho havien deliurat. E, per ço com ere vespre, pregaren-nos los moros que tro a l'altre dia, matí, nos sofferíssem, e venrien a nós tots los sarrahins de la vila, e fer-lurs-híem atorgar les cartes e les covinences, e que'ns rendrien la torre de Calahorra, que és lo pus fort loch d'Elx; e nós sofrim-ho, pus que ells nos en pregaven.

349. (421)

[DE LA RENDICIÓ D'ELX]

E el matí feeren les cartes e a tèrcia hagueren-nos atorgades les covinences e tot l'als e hagren-nos renduda la torre de Calahorra. E, presa la torre, le^{139r}xam-hi lo bisbe de Barchinona que'ls guardàs que no'ls talàs hom.

350. (422)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A ORIOLA]

E, tot açò feyt, aquell dia anam-nos-en a Oriola. E lexi en Elg n'Astruch de Bonsenyor, que'ns aduxés les cartes feytes entre nós e els sarrahins de Elg. E, quant nós fom en Oriola, vench lo fill de Benut e arrais⁸⁸⁷ de Crivillén, e dix-nos que son pare era pres e tenie'l pres lo rey de Castella, e venia per ço a nós: que faria tot quan manàssem e que'ls nostres hòmens poguessen entrar en Crivillén salvament e segura; e venia a nós que'ns rendés aquells .II. castells que havia, e que'ns podíem ajudar del seu axí com del nostre.

E haguem deliurat e cobrat ço que havíem perdut, de Billena tro en Oriola, e de Alacant tro en Oriola, axí que tothom podia anar pels camins salvament e segura.

351. (423)

[DE LA NOTÍCIA QUE ARRIBÀ AL REI JAUME SOBRE ELS GENETS QUE VOLIEN INTRODUIR QUEVIURES A MÚRCIA]

E nós, qui érem en Oriola, que y érem romases bé per .VIII. dies, .I.^a nuyt vengren-nos .II. almugàvers de Lorcha e tocaren a la nostra porta. E podia ésser bé a

¶ ⁸⁸⁷ En C: *e la Rais*. És un sol personatge, tal com adverteix Ferrer Mallol i llegim tant en Marsili: *qui erat dominus et arrais de Criuillen*, com en Heredia: *qui era arrais de Crivillén*. El seu nom era Ahmad Abenhud.

mige nuyt. E dixerren-nos que·ns feÿen saber los de Lorcha que .DCCC. genets, ab .II. mília atzembles carregades e .II. mília hòmens d'armes qui les tocaven, metien conduyt en Múrcia, e que eren passats, al sol post, denant Lorcha; e que·ns feÿen saber que, si nós hi exíem, que poríem haver tota la rècua, que per ventura ells fugirien, car havien aquelles egües e cavalls corredors. E sempre, quan ho haguem oït, manam als porters que·s levassen de continent e que anassen a l'infant en Pere e a l'infant don Jacme e a don Manuel e al mestre d'Uclés e a aquell qui tenia loch del mestre del Temple e al mestre de l'Hospital e a don Alfonso Garcia, e a tots los altres richs hòmens, e que·ls dixessen que pensassen de cavalcar e que se n'anassen a la porta del Pont, e que allí·ns trobarien, car aytal missatge nos era vengut de Lorcha; e que·ls dixessen que levassen conduyt per a .I. dia.

E nós exim sempre. E, quant fom dellà lo pont de la aygua, que ¶^{139v} ha nom Segura, esperam-los allí defora. E, quant foren venguts, anam-nos-en. E, quant se feÿa alba, fom en una alqueria que és entre Múrcia e la muntanya, on hom va a Cartagènia, on soterraven los reys de Múrcia, en .I. puget que ha desobre la alqueria, e Abenut que y jau.

352. (424)

[DE COM ES DECIDÍ EL PLA D'ATAC ALS GENETS]

E, quant lo dia se esclari, haguem consell què fariem. E en aquest consell fo[ren] l'infant en Pere e l'infant en Jacme e don Manuel e el mestre d'Uclés e don Pero Guzman e don Alfonso Garcia; e tinguem per bé que nós isquéssem d'aquí e tinguéssem, de luny, talayes, si venien o si no. E nós dixem-lurs que açò no·ns semblava bo, que, segons la manera dels genets, la qual solien⁸⁸⁸ fer ab aquells qui s'encontraven, que·ls canssaven anan entorn d'aquells qui tenien cavalls armats; mas que tenríem .C. cavalls armats de nostra maynada, e tots los altres que no·ls armassen; e en la davantera [que] fossen nostres fills; e don Manuel e el mestre d'Uclés e don Pero Guzman fossen en la costanera; e nós, ab aquells .C. cavalls armats, tenríem la reguarda. E si·ns combatíem ab los genets, que algú no derrengàs a ells tro que nós faéssem toquar la trompeta, e, quan ells oïrien les trompes toquar, que aquells qui haurien los cavalls desarmats que derrengassen après d'ell[s], e que no·ls levassen mà dessus tro que fossen venguts a mort o que·ls presessen, e nós, qui venríem ab los cavalls armats après d'ells, e tot ço que caygués al camp, que n'ho levaríem. E tuyt tengren per bo aquest consell.

¶⁸⁸⁸ En C: *solíem*.

353. (425.1)

[DE COM S'INICIÀ L'ACCIÓ CONTRA ELS GENETS]

E, partit aquest consell, enviam en [Guillem de] Rocafull ab si .v^é. de cavallers, que·ls anàs talayar si venien o si no. E ell envià'ns missatge que venien. E vench a nós lo maestre d'Uclés e don Pero Guzman e don Alfonso Garcia e dixeren-nos:

—Senyor, penssat[s] de cavalcar e de moure, que veus los moros qui venen.

E dixem nós:

—Maestre, no·ns cuytem, e lexat-los devallar al pla, en guisa que·ns puscam nós metre entre ells e la vila, e, per bé que fugen, sí n'haurem nós les atzembles ¶^{140r} e aquells de peu qui les toquen, car moltes celades se fan que són perdudes en lo setge per ravata de exir.

E dix lo maestre:

—No façats per Déu, que no sabets quines gents se són, que, quan vos cuydarets⁸⁸⁹ que sien prop de la orta,⁸⁹⁰ sol no us en guardarets, tro que se n'entraran en la vila e no·n porets res haver.

354. (425.2)

[DE LA RESPOSTA DEL MESTRE D'UCLÉS]

E nós dixem:

—Maestre, les atzembles haurem e els peons.

E dix ell:

—Senyor, no u creats, que en la vila són e serà maravella si los podets encalçar.

E tant nos dixeren, que·ns faeren moure. E, quant fom defora, desplegam nostres senyeres e arrengam nostra batalla, de davantera e de costanera, d'aquells que dessús havem dits; [e nós, que teníem la reraguarda d'aquels que dessús havem dits], ab los .C. cavalls armats.

¶⁸⁸⁹ Prèviament el copista havia escrit: *cuytarets*.

¶⁸⁹⁰ En CDEV: *porta*; en H: *orta*, que és la lliçó correcta tal com avala Marsili: *in capite hortorum*.

355. (426)

[DE COM EL REI JAUME ES CONFESSÀ AMB FRA ARNAU DE SEGARRA]

E, quant nós fom defora arregats, vench-nos .I. almugàver e dix:

—Senyor, albíxera.

E nós dixem:

—E de què?

—Veus los moros [—dix ell—] aquí, que venen.

E nós dixem:

—Amich, lexat-nos vençre la batalla, e puy donar-vos-em albíxera.

E el bisbe de Barchinona anava ab nós, e demanam a frare Arnau de Segarra, qui era preïcador, e dixem-li que volíem pendre penitència d'ell; e ell dix que dixéssim. E nós dixem-li que a nostre Senyor no li cuydàvem tenir altre tort per què nós deguéssim ésser perduts, sinó tan solament de dona Berenguera, e nós havíem en cor de ésser ab ella menys de pecat, axí com hom deu ésser ab sa muller. E ell sabia que nós ja havíem propòsit de conquerir Múrcia e tot aquell regne, e aquella mercé que nós feýem de conquerir aquell regne e tornar a cristians, que·ns valrria, e aquest peccat que no·ns tenrria dan en lo dia de la batalla. E d'aquest peccat li demanàvem que·ns donàs penitència. E ell dix-nos que peccat mortal era gran cosa, mas si nós havíem en cor que·ns en tolguéssim, que·ns perdonaria. E nós dixem-li que ab aquella fe entràvem nós en la batalla, que exiríem de pecat mortal o per .I.^a guisa o per altre, que serviríem tant Déus en aquell dia e en aquella conquesta que·ns perdonaria, car d'als nós no havíem mala voluntat a nangun, e [a] ell bastava. E dixem-li ^{140v} nós que·ns donàs la sua benedicció, que a Déu nos comenàvem; e fèu-ho.

356. (427)

[DE COM EL REI JAUME ENCORATJÀ ELS SEUS FILLS PERE I JAUME A LLUITAR]

E, partits d'aquí, dixem que volíem anar a la davantera, a nostres fills. E anam là ab .I. cavaller e feem ells aturar e tots los altres, e denant tots dixem-lurs:

—Fills, vós sabets de qual loch venits ne qui és vostre pare, e axí, en tal manera, fets huy, [de feyt] d'armes, que tot lo món diga vós qui sots ne d'on venits, e, si no, prometem a Déu que us desheretarem de ço que dat vos havem.

E puy dixeren l'infant en Pere e l'infant en Jacme, tots en un, que·ls membraria bé d'on venien e qual pare havien e que per açò no·ls calrria desheretar.

357. (428)

[DE COM EL REI JAUME IMPEDÍ LA PERSECUCIÓ DELS GENETS]

E puyt tornam a nostra reeguarda. E, quant fom tornats al renc, dix en Bertran de Vilanova,⁸⁹¹ cavaller de Cathalunya:

—Cathalans: fe que devets a Déus, membre-us qui és vostre senyor, car vuy és mester que tal cosa façam, que tot lo món parle de nós, del bé que nós farem.

E tots aquells qui u oïren, atorgaren-ho. E nós anam aenant e veem lo pols d'ells. E vench-nos missatge que fugien, e que se'n tornaven. E hac-hi alguns qui foren en cor que'ls encaçassen; e dixem-lurs que no u volíem, que entrò a l'Alfama⁸⁹² no havia sinó .IIII. leugües, e ells eren bé .DCCC. genets a cavall e havien bé .II. mília hòmens a peu, e en Alfama que n'havia de .DC. tro a .DCC., e quant los nostres cavallers corrents serien hujats e no y porien aconseguir los hòmens de peu, e per força hauria a ésser la brocada; e ells exirien de la força e del castell, e axí gitar-nos-hien de la vila a nós e als nostres. E axí, vedam la encaçada.

358. (429)

[DE COM UNS CAVALLERS RECOMANAREN CONQUISTAR ALFAMA]

E puyt anam-nos-en a .I. loch qui ha nom la Cantarella,⁸⁹³ e aquí eren ab nós nostres fills e el mestre d'Uclés e en Pere de Queralt e el⁸⁹⁴ mestre del Temple, e del Espital, n'Uch de Malavespa, ab si altre. E enviam nós per aquells richs hòmens que haviem⁸⁹⁵ nomenat dessús, e demanam-los de⁸⁹⁶ consell ¶^{141r} en qual manera ho faríem. E dixeren nostres fills e nostres richs hòmens de nostra terra que y dixeren lo mestre d'Uclés e don Pero Gozman e don Alfonso Garcia, car sabien més en la terra que ells. E dix lo mestre que'l castell d'Alfama que'l poríem pendre, si'l volíem cercar; e que y paràssem .I. giny e que u acabariem en pochs de dies. E dixeren puyt a don Alfonso Garcia que y dixés, e ell dix que y dixés don Pero Gozman. E don Pero Gozman dix que no sabia re en Alfama, mas que don Alfonso Garcia, qui tenia la terra, hi sabia més que ell. E dix don Alfonso Garcia:

¶⁸⁹¹ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Nota*. ¶⁸⁹² Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Alfama*. ¶⁸⁹³ En CDEV: *Liarence-lla*; en Heredia: *Learencla*; en H: *la Canterela*; en Marsili: *Canterellam*. Correspon a l'actual Alcantarilla. ¶⁸⁹⁴ Al final de la columna, a

continuació d'un signe que remet a la seua localització dins del text, amb lletra de principis del segle XV: *e el mestre d'Uclés, e en Pere de Queralt, e el*. ¶⁸⁹⁵ En CDE: *haviem*; en H: *havem*. ¶⁸⁹⁶ En CDE: *demanàvem*; en H: *demanam-los de*.

—*Dizirvos he yo, por qué toví lo logar d'Alfama por algun tiempo.*⁸⁹⁷

E puys dixem nós:

—Donchs, mellor hi sabets vós dir⁸⁹⁸ que nangun.

E dix ell:

—Yo us hi diré aytant: que, si el rrey ab .i. almajanech en lo coll qui dessús li està, hi és, en .VIII. dies haurà Alfama.

E, en tant, dixeren tots que bo seria, si allò se faés.

359. (430)

[DE COM EL REI JAUME DESACONSELLÀ PRENDRE ALFAMA]

E nós dixem-lurs:

—Barons, tres coses hi veem que són contràries d'aquest consell. La una, que a dia sabut nos devem veer ab lo rey de Castella en Alcarràs.

E tro aquell dia no y havia sinó .VII. dies que devia ésser la vista, e, segons que nós veýem, lo castell estava en la serra, que no temia⁸⁹⁹ almajanech sinó de part del coll. La segona, que moros tenien tan bé e defenien tan bé, com hòmens del món, castell, per què no·ns semblava que poguéssim ésser al dia que haviem emprés ab lo rey de Castella; e que creýem que per .i. mes, per bé que·l combatéssim, no·l poríem pendre, per ço com hi havia .II. mília cargues de pa e gran establiment per pendre [a] força. La tercera, que Múrcia era enmig de nós e d'Oriola, e que y havia gran poder de hòmens a cavall e de peu, e les rècues⁹⁰⁰ serien males de guiar,⁹⁰¹ que vinguessen tro a (a) Alfama. E la quarta cosa, encara, que no haviem què menjar^{141v} sinó aquell dia, car nós veníem per batalla als moros, e axí no y portam vianda, car les batalles leu se vencen e dona-les Déus a qui les vol donar. E axí, per aquestes rahons, era millor consell e pus sa que·ns anàssem veer ab lo rey de Castella e aquí pendríem consell de Múrcia ab ell en .i. E enteneren nostres fills e aquells qui eren ab nós que deýem bona rahó. E ab açò tornam-nos-en en l'altre dia a Oriola.

¶ ⁸⁹⁷ En C: *Dizirvos ya yo por qué tuvo lo logar d'Alfama per algun tiempo*; en H: *Dezirvos he jo per qué toví Alfama por algun temps*. En C, la i, sobreescrita a l'interlineat, amb lletra de principis del segle XV. Reconstrucció a partir dels

dos testimonis. El topònim correspon a l'actual Alfama. ¶ ⁸⁹⁸ En C: *dix*. ¶ ⁸⁹⁹ En CV: *tenia*; en HDE i Heredia: *temia*, que adoptem. ¶ ⁹⁰⁰ En CDEV: *regnes*; en H: *rècues*. ¶ ⁹⁰¹ En CDEV: *girar*; en H: *guiar*.

360. (431)

[DE COM EL REI JAUME I ELS SEUS FILLS DISCUTIREN SOBRE LA CONVENIÈNCIA D'ATACAR ELS GENETS]

E, quant fom en Oriola, al sol post, veeren, del castell d'Oriola, pols de companyes qui venien⁹⁰² d'Alfama⁹⁰³ vers Múrcia. E vench lo brogit en la vila que els genets se n'entraven en Múrcia ab lo conduyt. E vengren a nós nostres fills e el maestre d'Uclés e de l'Hospital, e els altres richs hòmens ab ell; e dixeren que havien vist que pols se feya entre Alfama e Múrcia, e que eren los genets; e tenien per bo que armàssem los cavalls, aquells qui'ls y havien, e que exissen vers ells e, almenys, que haurien lo conduyt que volien metre en Múrcia. E nós dixem-lurs que no u teníem per bo per aquesta rahó: car era tart e, quant seríem là, seria ja nuyt escura; l'altre, que les gents, pus moguessen corrén, e els cavalls, que serien canssats en tal manera que, quan fossen en Múrcia e fossen en l'orta, on ha moltes e males céquies, e exissen los moros de peu e de cavall de Múrcia ab los altres qui y venrien, que'ls hi porien vençre o que y porien pendre gran mal, e, encara, que l'ardit que nós haviem de pendre Múrcia se poria perdre e confondre.

—Mas façam una cosa: nós creem que'l pols no sia re, mas quan fa vent, e per ço és lo pols, car nós ne passam, e vuy que'n som passats. Mas [ara] anem al pijor pensament e posem que ells ne hajen mes lo conduyt: no ha dia al segle que, de .II. mília liures de pa, en Múrcia no se'n mengen .CC., e per .X. dies que haja què menjar Múrcia, pus nós havem [a] anar a vista del rey de Castella, no hauran re guanyat.

E axí, quan fom aparellats^{142r} ab nostres fills, ells dixeren que destorbàvem lo bé de la host. E nós dixem que no deyen veritat, que, per ço que nós hi sabríem dir e fer, se guanyaria el regne, e, per ço que ells hi dirien ne y farien, se perdria. E d'aquesta cosa no'ls creyem que la començassen sol. E puys provam per veritat que allò que ells deyen era pols de vent, e els genets no y metien re de ço que ells deyen.

361. (432)

[DE L'ENTREVISTA DEL REI JAUME AMB EL REI ALFONS DE CASTELLA A ALCARAZ]

E ab tant partim-nos d'aquí e anam-nos-en a Alcarraç, e foren nostres fills ab nós ab .CCC. cavallers. E fom al dia que haviem emprés ab ell, ço és, ab lo rey de Castella, en Alcarràs. E anans que entràssem en Alcarràs, exí'ns reebre el rey de

¶ ⁹⁰² En C: *venien en*. ¶ ⁹⁰³ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Alfama*.

Castella .I. gran legua. E poc haver ab ell tro a .LX. cavallers, e ab nós pus de .CCC. E lexiam-ne, quant partim d'Oriola, aquí mateix, altres .CCC., menys dels almugàvers, que podien ésser .CC. E, quant lo rey nos veé, fo molt alegre e molt pagat de la nostra venguda. E trobam en Alcarràs la regina e ses filles, e dona Berenguera⁹⁰⁴ Alfonso, qui se'n vench puy ab nós. E aquí parlam del feyt dels sarrahins. E estiem aquí tro a .VIII. dies ab gran alegria e ab gran deport.

362. (433)

[DE COM VILLENA TRENCÀ EL PACTE AMB EL REI JAUME I DE COM ELX ES RENDÍ A L'INFANT MANUEL]

E puy tornam-nos-en vers Oriola. E en la carrera haguem .I.^a poca de ravata ab genets. E don Manuel vench ab nós. E per açò que ls sarrahins de Billena nos havien promés, hi vench don Manuel, ço és, que li rendrien Billena per la covinença que havien ab nós. E, si ell no venia, que ayantbé la rendrien a nós. E feem saber als sarrahins de Billena que nós veníem e don Manuel ab nós. E ells no y volgren exir e trenquaren-nos la covinença e sagrament de lur ley.

E de Billena⁹⁰⁵ venguem-nos-en a Nompot e de Nompot a Elch. E, quant fom a Elch, liuram la torre de Calahorra a don Manuel, e la vila tota.

E altre dia fom en Oriola e trobam nostra companya pagada e alegre, e que havien feytes algunes cavalcades a Múrcia, e que y havien guanyats bé als cuns d'ells. E aquí venguem prop Nadal e romanguem-hi per .XV. dies o per .XII., car nós hi entram .IIII. dies ans ||^{142v} de Nadal e romanguem tro a Ninou en Oriola.

363. (434)

[DE COM EL REI JAUME PREPARÀ EL SETGE DE MÚRCIA]

E en l'altre dia de Ninou, entrada de janer, nós anam assetiar Múrcia. E, a l'anar que nós feem ab nostra host a Múrcia, fom dels primers qui y foren, per tal que assignéssim⁹⁰⁶ nostra albergada, axí com se devia aseer, car en batalla deu ésser lo rey en reguarda, mas en albergar la host lo rey hi deu ésser primer, per assetiar-los mellor, per tal que no ls calla puy moure, en tal guisa sia bé asseguda. E, quant nós fom al loch que .I. adalill nos guiava, levàns ell en .I. real, e dix que aquí

¶⁹⁰⁴ En CDV: *Berenguera e*.

¶⁹⁰⁵ Anotat al marge dret, amb lletra del segle XVII: *Billena*.

¶⁹⁰⁶ En C: *asseguràssem*; en H: *assignéssim*.

poríem-nos posar. E, quant nos hac ell posats aquí, demanam on era Múrcia. E dixeren nós que prop era. E nós dixem:

—On és?

E lo adalill dix:

—Yo le us mostraré.

E mostrà-le'ns, axí que n'érem prop bé .I. tret de ballesta. E nós dixem a l'adalill:

—N'adalill, molt nos havest donada fada albergada, mas, pus le'ns havets dada, sapiats [per cert que sens fayla] que la tendrem, o costarà.

364. (435)

[DEL PRIMER ENFRONTAMENT DEL REI JAUME AMB ELS SARRAÏNS DE MÚRCIA]

Ab tant, nós que començàvem de albergar, exiren los sarrahins e dixeren los de la albergada nostra:

—Senyor, tiren-nos⁹⁰⁷ fortment ab sagetes e ab pedres e han-hi ferits hòmens e bèsties.

E nós dixem-lurs:

—Nós sabem bé lo costum dels sarrahins, que qui'ls sofer .I. dia d'aquí avant no s'i tornaran. E lexats venir la albergada, e nós dar-vos-em ballesters; e, segons que ells faran, nós farem.

E, en tant, donam-lurs ballesters tro a .XXX. E tinguem los cavalls armats, e que'ls paràssem als portells e que'ls defenéssem de les tretes que'ls feýem. E, quant vench que'l sol se'n devia entrar, entraren-se'n los sarrahins; e l'altre dia no y tornaren ne exiren depuys contra la host bé per .I. mes.

365. (436)

[DE COM EL REI JAUME INICIÀ ELS TRACTES AMB ELS SARRAÏNS DE MÚRCIA]

Ab tant, enviam laïns la exea ab .I. sarrahí, e que dixés a l'alg[u]atzir que exís a nós, que nós volíem parlar ab ell per bé d'ell e d'aquells de la vila. E ell envià'ns a dir que li enviàssem .I. cavaller. E nós enviam-li .I. cavaller per nom Domingo

¶ ⁹⁰⁷ En C: *tiren-vos*.

López,⁹⁰⁸ qui era de Murvedre poblador e sabia algaravia, e n'Estruch, ||^{143r} juheu,⁹⁰⁹ qui era escrivà nostre d'algaravia. E vench l'alguatzir e .i. cavaller dels pus apoderats qui eren en la vila; e el rey don Alfonso de Castella havia-los fets cavallers ambdós. E, quant nós sabem que ells venien, feem encortinar nostra casa de bons draps e fer bons setis; e manam que·ls tinguessen aparellades gallines vives e moltons e cabrits, e, quan ells fossen venguts, que les lurs faessen degollar, e estiguessen ab nós.

366. (437)

[DE LA PROPOSTA DE RENDICIÓ ALS SARRAÏNS DE MÚRCIA]

Nós estiguem en nostre seti, e ells vengren e saludaren-nos e fermaren-nos los genolls denant e besaren-nos la mà. E feem-ne exir tots los de casa, sinó tan solament ells e n'Estruc, juheu⁹¹⁰ damunt dit, qui era truyanman. E dixem-lurs que nós havíem enviat per ells per aquesta rahó: que bé sabien ells que sarrahins havia molts en nostra terra, e antigament que·ls havia tengut nostre linatge en Aragó e en Cathalunya, e nós, en los regnes de València e de Mallorques; e tots tenien sa ley aytanbé com si fossen en terra de sarrahins, e aquells eren venguts a nostra mercé e s'eren renduts a nós; e aquells qui no's volgren retre, haguem-los a pendre per força e a poblar-ho de christians.

—E per ço com nós no volíem mal d'ells ni mort, volíem parlar primerament a[b]⁹¹¹ vós, per ço que·ns ajudàssets a guardar als sarrahins de Múrcia e del regne.

Car nós lurs aguisariem .iii. coses ab lo rey de Castella: la .i.^a, que les cartes que havia ab ells, lurs tingués; e les covinences que farien ab nós, que les fariem tenir e haver a ells; la tercera, que les fariem perdonar totes les coses que feytes li haguessen. E d'aquestes coses que nós lurs deýem, que·ls en fariem fer carta al rey de Castella, que·ls atendria tot ço que farien ab nós. E, si açò no feýen ne no u volien, que nós veníem ab aytal cor que d'aquí no·ns partíssem tro que la ciutat haguéssem per força, e tota la terra; e que no volíem lur mort ne lur destroýment, ans volíem que vivissen per tots temps ab lo rey de Castella e que haguessen lur[s] masquites e lur ley, axí com havien emprés ab ell ||^{143v} en ses cartes primeres.

¶⁹⁰⁸ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Nota*.

¶⁹⁰⁹ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Nota*.

¶⁹¹⁰ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Nota*.

¶⁹¹¹ Al marge dret, amb lletra del copista: *parlar primerament a[b]*.

367. (438)

[DE COM ELS SARRAÏNS DE MÚRCIA FIXAREN UN TERMINI
PER TORNAR LA RESPOSTA AL REI JAUME]

E ells graÿren-nos la paraula que nós lurs deÿem, mas dixeren que no·ns podrien respondre menys de consell d'aquells de la vila, e al tercer dia que·ns rendrien resposta. E açò era lo dimecres, e el divenrres que s'ajustar[i]en, e al disapte que venrrien a nós, e que ells nos respondrien de ço que·ls havíem dit.

E nós no·ls volguem cuytar de la resposta e tinguem-ho per bé.

E, ab tant, haguem-lurs degollats los cabrits e les gallines; e ells dixeren que no volien menjar aquí ab nós. E nós dixem que·ls fariem donar olles noves en què coguessen⁹¹² la carn e que menjassen aquí. E ells pregaren-nos que nós no volguéssim que ells romanguessen, car tenien-lurs-ho a mal los de la vila; mas altre dia, lo que havien emprés ab nós, que y menjarien. E, ab aytant, enviam-los-en.

368. (439)

[DE LA RESPOSTA DELS SARRAÏNS DE MÚRCIA AL REI JAUME]

E, quant vench lo disapte matí, enviaren-nos [messatge] que·ls enviàssem guiar e venrrien; e nós feem-ho, e vengren. E nós tinguem-lurs lo menjar aparellat de aquelles coses damunt dites; e sempre meteren mà a adobar de menjar la companya lur. E tornaren a nós l'algatsir e el cavaller, de qui no·ns membre lo nom. E havien tan gran poder amdós en la vila, e l'algatzir de tot en tot, que tot ço que ells faessen ab nós hauria valor. E nós feem tots aquells qui y eren partir denant nós, sinó tan solament n'Astruch⁹¹³ e aquells sarraÿns. E ells responeren-nos que havien haüt lur acort ab los vells de la ciutat, mas que no havien volgut metre en lur consell aquell qui tenia l'alcàcer per lo rey de Granada. E nós tinguem aquesta cosa a bon senyal, car aquell que·l rey de Granada hi havia jaquit havien gitat de lur consell e qui era cap lur. E dixeren-nos que la paraula que nós lurs havíem mostrada havien dita als vells e als savis hòmens de la vila; e que·ns grahien molt les bones paraules que nós lurs enviàvem mostrar e dir, per què ben conexien que bona fe e veritat trobarien en nós, e que bé·ls attindríem ço que·ls prometríem; e que volien saber de nós com retendrien ||^{144r} lur ley, si ells se acordaven de retre a nós la vila; e que ells aduÿen aquí .I.^a carta dels capítols que demanaven e deÿen que en aquella manera lurs faéssem la carta.

¶ ⁹¹² En C: *e que couguessen*; en HDEV: *en què coguessen*.

¶ ⁹¹³ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Nota*.

[DE LES PETICIONS DELS SARRAÏNS DE MÚRCIA AL REI JAUME]

Ab tant, mostraren-nos .i. escrit de la memòria que·ls havíem donada e de l'acort que havien emprés laïns. E les demandes foren moltes, mas aquesta fo la major força, car per allongament del libre nós lexiem de metre totes les demandes que·ns feïen. E fo aquesta la primera demanda que·ns feïen: que poguessen tenir la lur ley en cridar e en jutjar los sarrahins axí com lur ley era e havien acostumat, e segons que·ls havia promés lo rey de Castella; per lo cobrar que feeren de l'alcàçar e de alçar-se contra los christians, que·l rey que·ls perdonàs e que ells nos rendrien la vila, ab les cartes que faéssem entre nós e ells; e nós que enviàssem .i.^a. carta al rey de Castella, e nostre missatge que guiàs aquell cavaller qu'els enviarien,⁹¹⁴ que ell que atorch les cartes e les covinences que nós fariem ab ells.

[DE COM S'ACORDÀ LA RENDICIÓ DE MÚRCIA]

E nós dixem-lurs que per açò no romangués que no·ns donassen l'alcàcer e la vila en l'endemig, car nós no queríem enviar al rey de Castella nagun missatge tro que ells nos faessen poderosos de la vila; car en açò no guanyaven ells re, pus rendre-se volien a nós, car teníem⁹¹⁵ aquí gran companya de cavallers e d'òmens de peu, e haurien-los a talar, e cada dia feïen-lurs mal. E, pus aquell cor havien de rendre-se a nós, ab aquella voluntat que n'havíem no·ls havíem en cor de talar, e no volíem que·ls desfaéssem los reys ne que·ls lurs afollàssem, ne la orta. E sobre açò dixerren que s'irien acordar, car bé entenien que·ls deïem lur pro. E nós dixem-lurs que ells que·s ne entrassen acordar, pus lur pro era e de nós. E ells dixerren que s'irien acordar e puys, altre dia, que venrien a nós e que·ns respondrien. E anaren-se'n.

(442) E altre dia ells tornaren ab la resposta e dixerren que farien ço que nos lurs havíem dit, mas que ¶^{144v} volien saber la vila com la partíem. E nos dixem que·ls dariem, de l'alcàcer ensús, tota la vila que era contra la partida de la host, on nós seïem; e plach-lurs molt. E presem dia que haguessen escombrada aquella partida. E ells dixerren-nos que al tercer dia escombrarien l'alcàcer e que n'enviarien aquell que·l rey de Granada hi havia jaquit per alcayt en Múrcia; e aquell dia que n'exirien, e al quart dia que·ns darien l'alcàcer. E axí feeren-ho, que al tercer dia ne enviaren aquell qui era aquí per lo rey de Granada e escombraren-nos l'alcàcer.

¶ ⁹¹⁴ En C: *enviaríem*; en H: *enviaren*; en DE: *enviarien*, que adoptem.

¶ ⁹¹⁵ En CDE: *tenien*; en H: *teníem*.

371. (443.1)

[DE LA RENDICIÓ DE MÚRCIA AL REI JAUME]

E, quant vench al quart jorn, aguisam .L. cavallers ab lurs escuders⁹¹⁶ e ab lurs cavalls armats, e ab .CXX. ballesters de Tortosa. E nós esperam-los prop de la aygua de Segura, prop l'alcàcer, e esperam quant venrien e quant metrien nostra senyera sus e tenrien les torres los nostres. E tardaven molt los nostres de pujar sus. E nós pregàvem sancta Maria d'açò que nós desijàvem: que ella fos aquí adorada e beneïda, que u acabàssem, e que ella que'n⁹¹⁷ pregràs lo seu car Fill. E haviem gran pahor que no'ls presessen, pus que tant tardaven los nostres.

372. (443.2-444)

[DE COM EL REI JAUME FEU HISSAR LA SENYERA A L'ALCÀSER DE MÚRCIA I DELS PRIMERS INCIDENTS ARRAN DE L'OCUPACIÓ]

E, quant nós haguem estat una gran peça, nós veem la nostra senyera lassús en l'alcàcer e les torres bé e gint guarnides d'òmens e de ballesters nostres. E devallam en terra de nostre cavall, e graïm a nostre senyor Déus la mercé e la gràcia que ells nos havia feyta, e ficam los genolls, ploran e besan la terra. E tornam-nos-en⁹¹⁸ puy a nostra albergada.

(444) E, quant vench al vespre, vench l'alg[u]atzir denant nós e dix-nos que complida havien nostra voluntat, mas los christians entraven ja en la vila e prenien-se ço que pendre no⁹¹⁹ devien. E nós dixem-lurs que enviariem .III. hòmens laïns, que algun no entràs de l'alcàcer aenant; e nós, al matí, entrariem en la vila, e, ab los vells qui fossen denant nós, que ho partíriem.

373. (445)

[DE COM EL REI JAUME COMENÇÀ A REPARTIR MÚRCIA I DE COM DEMANÀ ALS SARRAÏNS UNA MESQUITA PER A CONVERTIR-LA EN ESGLÉSIA]

E, quant vench al matí, oïda ||^{145r} la missa, nós pujam en lo alcàcer e ell[s] ab nós, ab .V. dels mellors sarraïns de la ciutat de Múrcia; e dixeren que partíssem la vila

¶ ⁹¹⁶ En C: *escudets*. ¶ ⁹¹⁷ En C: *que'ns*; en H: *que'n*, que adoptem.

¶ ⁹¹⁸ En C: *tornam-nos-em*. ¶ ⁹¹⁹ En CDEV: *no's*; en H: *no*.

axí com emprés era entre nós e ells. E nós dixem-lurs que, axí com era de la mesquita aquella prop de l'alcàcer, que fos dels christians tro a la porta de la host on nós érem, e aquella mesquita que s'encluí dedins la nostra partida. E ells dixeren que no era axí emprés, que les lurs cartes dehien que ells haguessen lurs mesquites, e que les tinguessen axí com les tenien en temps de sarrahins. E nós dixem-lurs que en aquesta manera era emprés sinó que ells no ho entenien, car les mesquites volíem que ells les tinguessen. Mas:

—¿Què farien los christians, si no havien esgleya en què entrassen? E que l'esgleya sia en la porta de l'alcàcer e que hom crit «*Alà lo sabba! O Al·là!*» quant nós dormirem, prop de la testa, açò, si bé ho entenets, no és cosa covinent. E vosaltres havets ja .X. mesquites en la vila. E axí, fets vostra oració en aquelles e lexats-nos aquesta.

E ells dixeren que s'acordarien.

374. (446)

[DE COM ELS NOBLES DE LA HOST S'OPOSAREN A LES DECISIONS DEL REI JAUME]

E nós tornam a la albergada e vengren a nós nostres fills, per nom l'infant en Pere e l'infant en Jacme, e el mestre d'Uclés e el bisbe de Barchinona e en Pere de Queralt, qui tenia loch del mestre del Temple, e el mestre de l'Hospital, per nom en Uch de Malavespa,⁹²⁰ e d'altres rics hòmens de la host, axí com lo comte de Ampúries, n'Uguet per nom, qui y era en loch de son pare, e en Ramon de Munchada e Blasco d'Alagó e en Jofre de Rochabertí e'n Pero Ferràndez d'Íxer, nostre fill, e en Guillem de Rochafull e en Carròs e d'altres rics hòmens de la host. E dixeren-nos que aquell pleyt que nós haviem feyt ab los sarrahins que no era bo, car açò que nós haviem pres de la vila era tan poch que ls sarrahins los en gitarien quant no y fóssem nós ne la host. E, segons les cartes que haviem ab ells, que cuydàvem haver guanyada ^{145v} Múrcia e no haviem res guanyat. E dixem-lurs nós que ells erraven en lur enteniment, car nós nos haviem estat en plus de lochs que ells no havien e conexíem mils lo usatge dels sarraïns que ells no feyen; que, quant hom podia haver de son enemich, —no us diré de sarraïns—, .i.³. braçada de terra, tota via devia hom esperar que'n ne⁹²¹ hauria hom .X. o .C.; e que nós lurs en daríem alegria. E per ço com ells no eren estats en lo plet nostre ne dels sarrahins, ne sabien lo secret qui y era, pesava-lurs de ço que nós haviem feyt.

¶ ⁹²⁰ En CH: *Gui de la Vespa*, convertit en V en *Eni de la Vespa*, però en anteriors capítols, tant en H com en C: *Huch de Malavespa*. Aquesta és

la lliçó de Marsili (*Hugo de Malvespa*) i la d'Heredia (*Hugo de Malavespa*). ¶ ⁹²¹ A l'interlineat, amb lletra de principis del segle XV: *ne*.

375. (447)

[DE COM EL REI JAUME INTENTÀ CONVÈNCER ELS NOBLES
SOBRE LES SEUES DECISIONS]

E aquí venguem a disputació, que, segons la carta que nós havíem feyta als sarrahins, tota via los podíem gitar de la vila; car la carta deya que nós los devíem retenir en Múrcia,⁹²² e nós deýem que'l decret deya que'ls suburbis de la vila eren vila; per què nós los podíem metre aytantbé en la Rexaca e en la orta, que eren dins los suburbis, com faríem⁹²³ en la vila, car ab la vila se tenien e de la vila eren; e que nós los podíem gitar de la vila e metre en la Rexaca, que era barri de la ciutat. E ells deýen que no u podíem [fer]. E nós feem-y venir frares preýcadors e clergues e provam-lurs per dret⁹²⁴ que axí era com nós deýem. E ells dixeren que no era lur enteniment que axí fos. E nos dixem:

—Pus no u volets entendre, no y podem àls fer; mas nós darem la vila a Déus, a qui's que pes.

376. (448)

[DE COM ELS SARRAÏNS NEGAREN AL REI JAUME LA MESQUITA
QUE AQUEST ELS HAVIA DEMANAT]

Passat açò, vench a nós lo alguatzir de la vila, e dels vells pus de .XX., e dixerren-nos que'ns pregaven que nós no emparàssem la mezquita ne la volguéssim tolre a ells, car aquell era lo mellor loch que ells havien de fer lur oració. E nós dixem-lurs que axí com ells volien lo mellor loch per fer lur oració, que nós lo volíem haver, e que d'altra manera no podia ésser ne devia, que bé era cosa covenient que nós haguéssim .i. loch gran de fer oració, pus que ells tants ne havien. ||^{146r} E ells dixeren que d'altra guisa no u farien. E vench a açò, entre nós e ells, que'ls dixem que'ns pesava molt del mal que ells pendrien, pus ells no se'n volien estar, e que nós de tot en tot hauríem la esgleya; e ells que entrassen en la vila e que s'i acordassen bé què a fer avenia.

¶⁹²² Al marge esquerre, una mà que assenyala amb l'índex l'inici del fragment en què *Rexaca* apareix subratllat.

¶⁹²³ En CDEV: *farien*; en H: *faríem*.

¶⁹²⁴ En CDEV: *decret*; en H: *dret*, que adoptem.

377. (449)

[DE COM EL REI JAUME OBTINGUÉ LA MESQUITA]

E nós manam guarnir .L. cavallers, qui eren en l'alcàcer, e que .CXX. ballesters qui y havia de Tortosa que s'aparellassen; e, si açò no volien atorgar, que la vila que's barrejàs. E ells veeren que's feya la cosa a deveres e dixeren que farien a nostra voluntat. E ab açò nós haguem la esgleya.

378. (450-451)

[DE LA CONSAGRACIÓ DE LA MESQUITA MAJOR DE MÚRCIA A SANTA MARIA]

E, quant vench que nós haguem la esgleya, sempre manam-hi fer altar de Nostra Dona Sancta Maria, car, en totes les viles que grans fossen, que Déus nos havia dades a guanyar de sarrahins, haviem hedificada esgleya de Nostra Dona Sancta Maria. E, per ço com aquesta era la major vila e la pus honrrada de tota la Andalucia, levada Civília, volguem honrrar lo nom de la mare de Déus, que y fos honrrada per tots temps.

(451) E, quant vench al segon dia e fo aguisat l'altar, nós lo feem guarnir gran matí ab la roba de nostra capella, molt honrradament e noble aparellat. E fo ab nós n'Arnau de Gurb per nom, bisbe de Barchinona, e el bisbe de Cartegènia, e tots quants clergues hi havia, e feem-los guarnir ab capes de samit e d'altres draps ab or. E, ab nostres creus e ab la ymage de nostra dona sancta Maria, moguem de la albeguada on nós estàvem en la host, e a peu vinguem e entram per la vila entrò a la esgleya que haviem edificada de Nostra Dona Sancta Maria.⁹²⁵ E, quant veem l'altar e ns acostam a ell, pres-nos tan gran devoció de la gràcia e de la misericòrdia que Déus nos havia feyta per prechs de la sua beneïta Mare; car nós no passàvem⁹²⁶ entorn de Múrcia nulla vegada que no li pregàssem que nós hi poguéssim metre lo nom de la gloriosa verge sancta Maria; e ella, pregan lo seu car Fill, féu-nos complir nostra voluntat, que nós, abrassats⁹²⁷ ab l'altar, ploram tan fort e tant de cor que, per anadura d'una gran mília, no ns ||^{146v} poguem partir de aquell plorar ne de l'altar. E feem cantar *Veni creator Spiritus*, e puy la missa de *Salve sancta parens*. E, açò feyt, entram-nos-en en l'alcàçar⁹²⁸ albergar ab gran alegria.

¶ ⁹²⁵ Afegit al peu del corondell, amb lletra de la primera meitat del segle XV: *moguem de la albeguada on nós estàvem en la host, e a peu vinguem e entram per la vila entrò a la esgleya*

que haviem edificada de Nostra Dona Sancta Maria. ¶ ⁹²⁶ En CDEV: *posàvem*; en H: *passàvem*. ¶ ⁹²⁷ A l'interlineat: *-t-*. ¶ ⁹²⁸ A l'interlineat: *-ca-*.

379. (452)

[DE COM ES REUNÍ EL CONSELL REIAL PER DECIDIR SOBRE LA GOVERNANÇA DE MÚRCIA]

E, quant vench al tercer dia, feem venir denant nós nostres fills e el bisbe de Barchinona, e els richs hòmens de Catalunya e d'Aragó, qui eren ab nós, e dixem-lur[s] que acordassen en qual manera fariem. E dixeren tots a l'infant en Pere que y dixés; e ell dix que, pus Déus nos havia feyta tanta de mercé que havíem pres aquell loch ab d'altres molts, que u faéssem saber al rey de Castella, e ell que emparàs la ciutat e la terra; e que assats hi havíem nostre deute complit. E dixeren puys a l'infant don Jacme que y dixés. E ell dix que s'acordava a açò que l'infant en Pere nos havia dit. E puys dixem al bisbe de Barchinona que y dixés ço que li'n semblava. E ell dix:

—Pus volets que us ho diga, diré-hi yo ço que me'n sembla. Dich-vos que'm tolrria que no enviaria al rey de Castella, mas a Alfonso Garcia, qui la tenia per lo rey, la liuraria; e que assats n'avíem complit nostre deute, pus la liuràvem a aquell que la tenia per ell: car nós feyem gran messió aquí, e aquella messió nos estalviariem; e, si més ne feyem, que la perdríem.

E en aquest consell del bisbe acordaren-se los altres richs hòmens.

380. (453)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ QUEDAR-SE A MÚRCIA]

E sobre açò dixeren a nós que y dixéssim ço que'ns hi semblava. E nós dixem-lurs en aquesta manera: que teníem per bo lo consell que'l bisbe de Barchinona havia dit de retre la ciutat de Múrcia a don Alfonso Garcia, e que axí ho havíem nós en cor; mas de partir-nos d'aquí e leixar la terra a gent de Castella, axí com a ell a don Pero Gozman, no u teníem per bo, que, quan ells éran poderosos dels lochs, los perdien. E que ara lurs lexàssem la ciutat, quan l'altar de Nostra Dona Sancta Maria hi era hedificat per nós, e que la lexàssem aquí sola, no u fariem per res; que, si per nostra desventura recobraven⁹²⁹ aquella los sarrahins, gran dolor ne poríem haver. Per què ¶^{147r} en aquesta manera no u poríem leixar, yo ne'ls altres:

—Car lo bé que yo ne els altres havem, que Déus nos fa, tot ho havem⁹³⁰ per ella, que'n prega al seu car Fill per nós. E sapiats que per re del món no la desempararem en aquest punt ne en aquesta saó. E tinch per bo ço que l'infant en Pere diu: que enviem missatge al rey de Castella com la havíem retuda, la vila,

¶ ⁹²⁹ En C: *recobràvem*. ¶ ⁹³⁰ En C: *havíem*.

a don Alfonso Garcia, e que ell enviï⁹³¹ a ell tal socors que la puscha retenir; e puys poreu-nos-ne anar.

E veeren que nós ho volíem e volíem sofrir la messió, e dixeren que'n faéssem a nostra volentat.

381. (454)

[DE COM EL REI JAUME LLIURÀ MÚRCIA A ALFONSO GARCIA
COM A REPRESENTAT DEL REI ALFONS DE CASTELLA]

E haguem .II. adalills e trametem-los al rey de Castella ab nostres cartes, com faés emparar la ciutat de Múrcia e los altres castells. E entre Múrcia e Lorcha e els altres castells eren .XXVIII. castells aquells que nós lurs rendem. E sempre, de mantinent, retem la ciutat de Múrcia a don Alfonso Garcia. E ell pres l'alcàcer e mes-hi les guaytes sues. E nós qui li estàvem de prop tro que'l missatge vench del rey de Castella, qui nos envià a dir que ell hi enviaria son consell, e en breu, e que molt nos grahia la amor que li havíem feyta, e ço que li feým saber. E sobre açò poblam-hi bé .X. mília hòmens d'armes entre de nostra terra e d'altres, e que ells que romanguessen aquí ab don Alfonso Garcia e que li ajudassen.

382. (455)

[DE COM EL REI JAUME PROPOSÀ UNA CAVALCADA A AL-
MERIA]

E, lexada la vila e establida en aquesta manera que dessus havem dit, anam-nos-en a Oriola, e en l'altre dia a Alacant. E aquí feem venir nostres fills e nostres richs hòmens denant nós. E dixem-lurs que, si ells ho tenien per bé, que poríem fer bona cavalcada a Almaria ans que'ns en partíssem; e que nós dar-lurs-híem conduyt per a .X. dies, car en .IIII. dies hi poríem anar, e en altres .IIII. tornar. E los .II. dies, si mester era a estar là, que'ls hi metéssem, e, si no, que'ls metessem en la torna. E dixeren en què levarien lur menjar, que assats eren carregades les lurs atzembles de les garnions que aportaven. E nós dixem que no's conqueria axí terra, ^{||147v} que, quan nós conqueríem lo regne de València, metíem a .III. setmanes què menjar en aquesta manera: que'ls cavallers cavalcaven lurs cavalls e carregaven les bèsties de pa, de vin e de civada, e ells levaven les lances en les mans, e els escuts

¶ ⁹³¹ En CD: *envii*; en H: *enviy*; en EV: *enviu*.

anaven sobre la atzembla, e axí com anàvem descarregan, cobràvem les bèsties d'una a .i^a. E ells dixerren-nos que açò no porien fer. E dixem nós:

—¿No farets vós ço que nós feem e aquells qui anaven [ab nós]?

E dixerren-nos que, quant molt ne faéssem, no portarien vianda sinó a .vi. dies. E nós dixem-lurs que .iiii. dies havíem ops a anar là, e que al .vi. dia no haguéssem què menjar, que farien mal, e que [bé] porien fer ço que'ls deýem. E ells no u volgren fer, e, per tant, romàs aquella cavalcada que no's féu.

383. (456)

[DE COM EL REI JAUME FIXÀ LA FRONTERA AMB MÚRCIA]

E sobre açò haguem acort qui lexariem en la frontera de Alacant ne de Billena, per ço que, si mester hi fos, que acorreguessen⁹³² a Múrcia ab .i^a. alimara que faessen a Oriola. E lexi don Artal de Luna e don Exemén d'Urrea, ab .c. cavallers e[n] Alacant, e metem-hi en Berenguer Arnau e en Gauceran de Pinós en [Ontinyén e-n] Bihar, ab .lxx. cavallers, per tal que camí tinguessen sau e segur a aquells qui y irien, e que acorressen,⁹³³ si mester hi fos, en Múrcia. E manlevam de mercaders que trobam en Alacant e lexi-lurs què menjar bé per .v. meses. E havíem-lurs donada tan bona ració e ben bastada⁹³⁴ en Múrcia, que bé veneren los cavallers⁹³⁵ aragoneses .xxx. mil soldades d'aquella que nós lurs havíem lexada; e aquella que ells havien venuda, que⁹³⁶ era de la nostra.

384. (457)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A CATALUNYA I A MONTPELLER]

E sobre açò tornam-nos-en en regne de València e anam vers Muntpesler. E a Gerona trobam gran contrast entre'l comte d'Ampúries e en Ponç Guillem de Torroella⁹³⁷ sobre demanda que'l comte li feya de Torroella, e postat de castells —e de Rochamaura e d'un altre castell—, e moneda que devia haver en Torroella. E, oïda aquesta demanda e lur resposta, anam-nos-en a Muntpesler e allongam lo pleyt tro nós vinguéssem. E lexi-hi .i. escrivà qui presés ¶^{148r} testimonis e recollís lo feyt; e, quan nós vinguéssem, que y donàssem sentència.

¶⁹³² En C: *acorregússsem*; en H: *acorreguessen*.

¶⁹³³ En C: *acordassen*; en DEV: *acorressen*; en H: *acorreguessen*.

¶⁹³⁴ En CDEV: *bé bastant*; en H: *ben bastada*.

¶⁹³⁵ En C: *cavallers los*. ¶⁹³⁶ En CDV: *quí*.

¶⁹³⁷ A l'interlineat, la segona -o- de *Torroella*, amb lletra de principis del segle XV.

385. (458)

[DE COM EL REI JAUME REBÉ L'AMBAIXADOR DEL REI DELS TÀRTARS I DE COM VA SER DESAFIAT PER FERRÍS DE LIÇANA]

E, quant nós fom venguts de Muntpesler e fom en Perpinyà, envià'ns don Ferriç de Liçana una carta en la qual nos envia[va] desafiar. E entrà aquell dia mateix .I. missatge [del rey] dels tartres; e dixem que de açò nos teníem nós per pus aontats, car aquell dia nos era venguda una carta del pus alt rey del món, de gran amor, e don Ferriz de Liçana nos acuyndava⁹³⁸ bé, que nós no érem veats d'anar a estar, car solíem pendre grua e ostarda.

—Mas pus ell tant ho vol, iré a estar, que pendré coloms e pigues.

386. (459)

[DE COM EL REI JAUME LLUITÀ CONTRA FERRÍS DE LIÇANA]

E sobre açò vinguem a Leyda e parlam ab los pahers e ab los prohòmens de la vila, e dixem-lurs que'ns ajudassen contra don Ferriz. E ells dixeren que u farien de bon grat.

—Mas ¿què valrrà —dixeren ells—, que sempre lurs perdonarets? E axí enardexen-se ells de fer mal contra vós.

E nós dixem-lurs:

—Vós veurets que en guisa nos en captindrem nós, que bé serà.

E puy exim nós de la vila e anam-nos-en a Muntçó. E vengren-nos los de Tamarit e dixeren-nos que, si nós ho volíem, que ells combatríen Castelló, a qui dien Picamoix[ó]. E nós dixem que'ns plahia [molt]. E combaterem-lo, e preeren-lo e feem-lo derrocar.

387. (460)

[DEL SETGE DEL CASTELL DE LIÇANA]

E puy anam-nos-ne a Liçana e levam-hi .II. fenèvols. E trobam que y havia una brigola laÿns parada. E tenia-la Ferran Sànchez de Castre per rahó de les jures que havien feytes los richs hòmens d'Aragó, que los uns liuraven castells als altres.

¶ ⁹³⁸ En CDEV, per error: *se cuyndava*; en H: *nos acuyndava*.

E pregà'ns que volguéssem que'n gitàs hòmens que y havia seus, car don Ferriz de Liçana la volia establir de sos hòmens. E nós atorgam-li-o, car volíem més que y fossen los de don Ferriz, pus perseverava de fer-nos mal, car Ferran Sànchez se n'era vengut a nós. E aquells hòmens qui volien entrar en Liçana eren en Alcoleja. E mes-hi don Ferriz .I. seu nebot per cap e alguns cavallers e altres hòmens de paratge qui y entraren ab ell, e mes-hi aquells qui més de mal nos havien feyt, ab ell emsems e sens ell, e qui'ns havien robada nostra terra. E passaren per nostra ^{¶148v}tenda; e havia-hi alguns que nós conexíem, car havien⁹³⁹ estat ab hòmens de nostra companya, e demanam-lurs:

—¿Vosaltres com entrats aquí ne per qui?

E ells dixeren que per don Ferriz de Liçana, qui era lur senyor, e, pus ell los hi manava entrar, volien fer a sa volentat. E nós lurs dixem:

—Nós vos farem una prenòstica: en tal punt entrarets là que jamás no farets mal a mi ne a altres.

E ells dixeren que seria ço que Déus volrria. E nós dixem-lurs:

—Açò vol Déus, que nós vos deïm, car lo vostre peccat vos encombrarà, que no farets mal ne a mi ne a altres.

388. (461)

[DE L'ASSALT AL CASTELL DE LIÇANA]

Ab tant entraren laïns, e nós feem venir .II. fonèvols e feem-los començar de parar. E ells volgren haver treues ab nós, e a nós plach-nos, mentre nós feyem apparellar ginys. E, quant nós haguem apparellat la .I., començaren ells de parar la brigola, e no volgren complir la treua que nós haviem ab ells; e tiraren e cuydaven complir a la host, e no y pogren complir; e la corda de la lur brigola envolvé's entorn de la perxa. E nós haviem feytes moltes fones, e els hòmens de la host. E haviem nós lo fonèvol aparellat, de madís untat,⁹⁴⁰ que pogués anar més avant quan nós fer-lo volguéssem aenant. E sempre que hac tirat, e la corda fo envolta, feem cridar a tots a armes, e que anassen tots combatre. E ab les ballestes e ab les fones feeren-ho en tal guisa, que no pogren pujar lassús ne desvolvre la fona ne baxar la perxa de la brigola.

¶⁹³⁹ En C: *haviem*.

¶⁹⁴⁰ En CDEV: *un tant*; en H: *untat*.

389. (462)

[DE COM TRENCAREN LA BRIGOLA DELS DE LIÇANA]

E en tant feem lo fonèvol tant aenant que poc aconseguir en la brigola. E tirà la primera pedra lo mestre del fonèvol e errà la brigola. E nós anam pendre lo fonèvol e tiram e donam tal colp en aquella brigola que la caxa li obrim, e d'aquell treyt aenant no se'n pogren ajudar. E en aquell vespre, ans que fos nuyt, aquell qui fonejava hac-lurs trenchada .i.^a perxa de la una gauta de la brigola.

390. (463)

[DE COM ELS DE LIÇANA ACCEPTAREN RENDIR-SE AL REI JAUME]

E sempre, altre dia, nós param altre fonèvol de costat, e tiràrem-hi bé .v. o .vi. dies, sí que'l castell afollaren, en ^{149r} guisa que no havien bé aguisat que'l poguessen defendre, car los terrats havien trenquats, e feÿen major mal les pedres que ferien dins que aquelles que ferien al mur. Sí que, una nuyt, nós jahíem al lit, e⁹⁴¹ era la vetla de la companya de l'infant en Pere, e vench a nós en Bernat de Vilert, e dix-nos si dormíem.⁹⁴² E nós dixem que no.

—Senyor, los de dins han parlat ab nós e dien-nos que, si vós los volets pendre a mercé, que rendran lo castell.

E nós dixem-lurs que's tolguessen de aquelles paraules, que per .ii. coses no'ls volíem haver mercé: la .i.^a, car nos havien feyt mal a tan gran tort e a tan grans sobres, e l'altra, que aquells qui eren laÿns eren dels majors malfaytors que don Ferriz havia en son poder. Mas si volien venir a nós en tal manera que fos nostra volentat, sí'ls volíem haver mercé o no, que axí los pendríem e no en altra manera.

391. (464-465)

[DE COM EIXIREN ELS DE LIÇANA PER RENDIR-SE AL REI JAUME]

E, quant vench en l'altre dia, estàvem en .i. puget qui's feÿa prop del vall, nós e l'infant e cavallers gran partida. E exiren-se del castell .i. cavaller e .i. escuder

¶ ⁹⁴¹ A l'interlineat, amb lletra de principis del segle XVI: e.

¶ ⁹⁴² En C: *dormien*.

menys de guiatge [de nós] e vengren a nós per lo vall. E la gent que era en la host ajustà-s'i. E dixeren:

—Senyor, salude-us molt l'alcayt e aquells qui són dedins, e dien-vos que venrran a la vostra mercé e en vostre poder e que us rendran lo castell.

E, quan nós oïm aquesta paraula, no·ns volguem ab nangú acordar, per ço com ço que nós haviem en cor de fer d'ells no·ns ho consellaria la major partida. E nós responem-lurs sempre, de mantinent, que aquella cosa no fariem nós, mas si ells volen venir a nós per fer d'ells aquelles coses que nós queriem, e, si·ls volíem axí mateix justiciar, que·ls pendríem; e, si no, que·s defenessen, que nós los hauríem. E ells dixeren que tornarien là, e anaren-hi.

(465) E, quant haguem estat una peça, ells vingueren e dixeren que axí·s metien ells en nostre poder, per fer a nostra volentat. E dixeren-nos que manàssem anar hòmens qui emparassen lo castell e que·l rendrien. E nós elegim-ne testimonis cavallers e altre poble que y havia, que nós los preniem per fer-ne ¶^{149v} a nostra volentat, e en altra manera no. E sobre açò reteren-nos lo castell. E penjam per lo mur del castell aquells qui feÿen a penjar, e dels altres de paratge feem aquella justícia que·s deu fer d'òmens qui aytal cosa fan a lur senyor.⁹⁴³

392. (466.1)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A TARASSONA I DESCOBRÍ QUI HI BATIEN MONEDA FALSA]

E, açò feyt, anam-nos-en a Taraçona, on feÿen moneda d'aur e de nostra e del rey de Castella, en .IIII. lochs o en .V. E, quant fom en Taraçona, fo la fama gran de la moneda que s'i feÿa, e feem inquisició en la vila, a dues parts. E feem-los venir a nostra casa, en poder d'un jutge nostre qui havia nom micer Ombert,⁹⁴⁴ qui anava ab nós, e d'un altre [de] qui preseren inquisició, e, quan la haurien presa, que le·ns mostrassen. E en açò punyaren bé .IIII. dies, que no podien trobar nulla re d'aquelles monedes. E nós, qui veníem de caça, exí a nós micer Ombert, e dix-nos:

—Senyor, ¿què volets que façam? Que nulla re no podem trobar de la moneda, qui la fa ne on se fa de veritat.

¶⁹⁴³ Al marge esquerre, amb lletra del segle XVI: *Nota*.

¶⁹⁴⁴ En H i Heredia: *Umbert*; en Marsili: *Umbertus*.

Segons Soldevila, es tracta d'Albert de Lavània.

393. (466.2-467)

[DE COM MARQUÉS S'OFERÍ AL REI JAUME PER INFORMAR-LO SOBRE ELS FALSIFICADORS DE MONEDA]

E nós dixem:

—¿Com poria açò ésser que tan gran fama sia de fer moneda e que no trobem naguna veritat? Gran maravella és, que les mates, si sabien parlar, ho porien dir, car entre les mates e els torrens la fan, com no trobem casa on la puxen fer.

(467) E nós en la vila entrats, e estan en nostra casa, penssam com se trobaria açò. Vench-nos .I. hom e dix-nos que volia parlar ab nós en secret. E nós feem exir de la cambra tots aquells qui y eren, e romàs aquell sol ab nós, e dix-nos que .I. hom nos saludava que nós conexíem bé; e, si nós lo volíem assegurar, que ell nos metria en carrera del fet de la moneda, com ne trobaríem la veritat; e que nós no li faéssem mal en sa persona ne en sos béns. E nós dixem que ns descobríis qui era aquell, e, si trobàvem veritat del fet axí com ell deïa, que l'asseguaríem. E aquell volch haver covinença ab nós que nós no li faéssem mal, e que ell que'l faria venir denant nós.⁹⁴⁵ E nós convenguem-li-o de nostra mà en la sua. E nós dixem:

—Ara, pus convengut vos ho havem, digats-nos l'ome qui és.

E ell dix-nos que era Marqués. E nós no'l conexíem fort bé e nós demanam qual Marqués. E ell dix:

—I. clergue qui és frare de Domingo Lopes, d'aquell qui féu ^{150r} matar Pero Pérez quan exia de Tudela.

394. (468)

[DE COM EL REI JAUME PARLÀ AMB MISSEER HUMBERT SOBRE LA FALSIFICACIÓ DE MONEDA]

E sobre açò enviam per micer Ombert, e ell vench de mantinent. E nós dixem:

—Micer Ombert, creem que trobat havem ço que nós e vós anàvem querén.

E ell dix-nos:

—De què?

E nós dixem:

—Del fet de la moneda.

E ell dix:

—Molt ne som alegre e pagat, car fort me'n tenia per confús com no u podia trobar.

¶ ⁹⁴⁵ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Nota*.

E nós dixem-li que més valia perdonar a .i. sol, e que la veritat sabéssem, que no lexar lo feyt menys de recapte. E demanam aquell qui aquelles paraules nos havia dites, e dixem-li:

—Amich, zen qual loch és Marqués? ¿Poríem-lo veer⁹⁴⁶ adés?

E ell dix que no, que no era en la vila.

—Mas yo·l vos hauré —dix ell— anans que us gitets.

E nós dixem:

—Fets-ho, donchs, que molt vos ho graïrem, e vós valrrets-ne més, car nos havets mes en carrera en aquest feyt.

E dixem-li:

—Anat e cuytat-vos.

E anà-sse'n.

395. (469)

[DE COM MARQUÉS INFORMÀ AL REI JAUME SOBRE ELS FALSIFICADORS DE MONEDA]

E, quant vench que nós nos volíem gitar, ell vench; e entram-nos-en en la cambra ab aquell e ab Marqués, qui fo vengut ab ell. E dix lo Marqués:

—*Homiliámosnos*, senyor.

E nós saludam-lo e tinguem aparellat .i. test de Evangeli en què juràs. E haquem Bonanat, .i. escrivà nostre, per escriure los dits que ell diria, e feem-lo jurar que dixés veritat, e que no se'n lexàs per amor ne per temor ne per aver que hom li donàs ne li'n prometés ne per paor de null hom, e, si pus y sabia de ço que nós li demanariem, que u dixés. E ell dix:

—Perdonat-me, senyor, e yo dir-vos-he la veritat com és estat d'aquest fet, ne com no.

E nós dixem-li que li perdonariem, ell dién a nós la veritat, e, encara, que li valrria ab nós. E ell besà'ns la mà per la mercé que nós li feyem, e dix-nos que, pus nós perdonat li havíem, que'ns diria la veritat, car ell era .i. dels faedors e consentidors, e'n tot era ell estat. E dixem-li nós:

—Ben siats vengut, que bé començats.

E començà a dir en la moneda del rey de Castella primer, e puys en la nostra. E dix-nos qui feya moneda de falsos morabetins ne en qual loch, ne qui y consentia, ne quals eren los cabalers. E dix-nos, encara més, que enviàssem per aquells que ells diria, e, si negaven lo feyt, que'l traguéssem part una cortina en què estegués, e que ell lurs faria ||^{150v} dir la veritat.

¶ ⁹⁴⁶ En CDEV: *poríem lo veer*; en H, per error: *poríem l'aver*.

—E no·ns ho gosaran negar, pus yo y sia denant ells.

E, en aquella manera que ell nos dix, nós ho faem, car no hi havia tan bona manera.

396. (470)

[DE COM UN DELS FALSIFICADORS MENTÍ AL REI JAUME]

E sempre enviam, en lo matí, per .i. d'aquells; e vench molt instruït, que l'hagren [instruït] los altres, e molt enfortidament; e negà lo feyt. E nós dixem-li:

—Vós, ¿com ho podets negar? ¿No fos vós en aytal loch e aytals qui y foren ab vós? E nós provar-vos-ho-hem.

E dix ell:

—Senyor, si vós m'o podets provar, yo no poré àls.

E ab aytant feem venir Marqués, e, quant fo denant ell, Marqués li dix:

—*Amigo, ¿no fuistes vos en aytal lugar con mi, en que favlávamos d'esta cosa cómo la faríamos ne cómo no? ¿E no sabets vos que en nuestro consello fueron don Atal e don Atal?*

E, quant ell oí aquestas paraulas, perdíe la color, e nós, quan ho veem, dixem-li:

—Mal fas: una a Déus, altra a mi, qui són ton senyor natural, com negues la veritat. E esta cosa provada te serà e, si'm negues la veritat e t'o pusch provar, cauràs en pena de justícia, e, si'm dius la veritat, poràs trobar mercé ab mi, car ab veritat troba hom mercé ab Déus e ab los senyors terrenals.

397. (471)

[DE COM EL REI JAUME CASTIGÀ ELS FALSIFICADORS]

Ab aytant, ell comença a dir e avench-se d'aquell feyt ab Marqués. E aquell descobrí'n altres qui y foren ab ell en aquell feyt, e axí foren de .i. en altre. E haguem tants de testimonis que sabem la cosa com fo ne com no, ne en qual loch era estada feyta la moneda, ne qui la féu, ne quals. E encara fo provat que'l sacrista, germà de Pero⁹⁴⁷ Pérez, que feya morabatins falses de coure e cobrien-los ab fulla d'aur dessus, e trobam que tornaven en poder d'en Pero⁹⁴⁸ Remírez en Sancta Eulàlia, e que se'n feya en Tórtolles⁹⁴⁹ e en la vila de Tاراçona e en altres logars molts, sí que

¶ ⁹⁴⁷ En H: *Pere*; en Heredia: *Pero*. ¶ ⁹⁴⁸ En CDEV: *Ramon*, que deu ser un error per *Pere* (H) o *Pero*, ja que en Marsili és *Petri Ramirez* i en Heredia, *Pero Ramírez*. ¶ ⁹⁴⁹ En CH:

Tórtolles; en Marsili: *Tortoles* i, més avall, en el mateix capítol, *Elfam De Tortolis*; però Heredia i DEV posen ací i unes línies més avall: *Torrellas*.

sobre açò haguem a fer justícia de don Pero Remírez e de son fill e de dona Elfa de Tórtolles,⁹⁵⁰ e aquests feem-los negar. E feem dels altres justícies segons que s'i tanyien e haguem lurs béns axí com d'òmens qui gosaven assajar de fer moneda en nostra⁹⁵¹ ||^{151r} terra, ne del rey de Castella. E, per ço com lo sacrista era clergue, liuram-lo al bisbe, e tench-lo pres, e morí en aquella presó. E, quant açò haguem feyt, ço és, castigament de tan gran [mal e de tan gran] malefici que havien pres les gents de la terra, partim-nos d'aquí e anam-nos-en en Çaragoça.

398. (472)

[DE LA MORT DE LA INFANTA MARIA, FILLA DEL REI JAUME]

E, quant haguem estat en Çaragoça, anam-nos-en en regne de València, car lonch temps havia que no hi érem estats. E tinguem Nadal en Alcaniz e Ninou en Tortosa. E, quant fom en València, vench-nos missatge que la infanta dona Maria era morta, que era nostra filla, e fo nostra voluntat que y anàssem e fos soterrada en Vallbona ab sa mare. E la gent de Çaragoça, a pesar dels richs hòmens e dels cavallers, soterraren-la en Sant Salvador de Çaragoça. E, quant nós sabem que la havien soterrada, romanguem en lo regne de València.

399. (473)

[DE COM EL REI JAUME FEU COMPLIR EL TESTAMENT DE LA INFANTA MARIA]

E puy vengueren a nós lo bisbe de Çaragoça e don Sancho Martínez de Oblitas e don Ponz Baldoví, qui eren sos marmessors, e dixeren que ells nos volien mostrar lo seu testament. E nós oïm-lo e trobam en aquell que lexava .M. marches, entre deutes e torts, e a donzelles e a sa companya, que volia fer bé. E dixeren-nos que no havien àls sinó les joyes, per què ho volien fer saber a nós, car més amaven que nós les haguéssem que no altre, car nostres eren estades. E nos dixem-lurs que u pagaríem e assignam Darocha e Barbastre e Roda, e que de les rendes d'aquests lochs que's pagassen d'aquells .M. marches; e axí cobram nós les joyes.

¶⁹⁵⁰ Vegeu la nota anterior. Tórtolles és al nord de Tarassona. En canvi, Torrellas, la població on es signà el tractat entre Aragó i Castella el 1304, és a l'oest de Tarassona. No s'ha de

confondre amb l'aldea terolenca de Torrelles, en aragonés Torrijas. ¶⁹⁵¹ Al marge inferior, amb lletra de principis del segle XVI: *Falsa monete crimen*.

400. (474)

[DE COM EL REI JAUME S'ENFRONTÀ AMB RAMON DE CARDONA I DE COM EL SEU FILL SANÇ, ARQUEBISBE DE TOLEDO, EL CONVIDÀ A VISITAR-LO]

E passat açò, en Ramon de Cardona e alguns richs hòmens de Cathalunya cometeren-nos guerra sobre'l feyt del comte d'Urgell, qui era mort, car volien haver lo comtat d'Urgell per força. E els marmessors del comte havien-nos moltes vegades request e demanat que prestàssem sobre les rendes del comtat per pagar los deutes e los torts del comte. E nós, a requesta d'ells, prestam sobre'l comtat per pagar ^{||151v} ço que ell havia manat. E sobre açò en Ramon de Cardona, per aquella rahó, guerrejà ab nós.

E nós, qui érem en Cervera, tinguem-hi la festa d'*Omnium Sanctorum*. L'infant don Sanxo, nostre fill, a qui l'apostoli havia atorgat que fos arquebisbe de Toledo, nos envià sos missatges e ses cartes, pregan-nos molt caramente que fossem en lo dia de Nadal en Toledo, que ell devia missa celebrar. E dejà en ses cartes que bé venria ell a nós com a son pare e a son senyor, mas que li u perdonàssem, com tantost no venia a nós, que apparellave's de acullir-nos, mas que venria a nós en Calatayú e que entraria ab nós en Castella; e pregave'ns que estiéssim ab ell en Brioga e en Alcalà e altres lochs seus que havia en aquell camí. E nós entenem lo deute que ell havia ab nós, car era nostre fill, e que ell era tal per ses bones costumes que havia, e atorgam-[li]-ho. E, per ço com lo dia de Nadal era tan prop, leixam en Cervera nostre fill l'infant en Pere, e que tingués allí frontera.

401. (475)

[DE L'ANADA DEL REI JAUME A TOLEDO]

E passada la festa d'*Omnium Sanctorum*, anam-nos-en envers Aragó. E fom a .XVI. dies ans de Nadal a Calatayú. E lo rey de Castella sabé que nós anàvem vers Toledo, exí'ns al monestir d'Orta e no's partí de nós tro que fom en Toledo. [E l'arquebisbe exí a nós a Alcalà; e així abdós anàrem ensemps ab nós tro en Toledo]. E estiguem en Toledo .VIII. dies.

402. (476)

[DE COM EL REI JAUME PROJECTÀ UNA CROADA A TERRA SANTA EN ALIANÇA AMB ELS TÀRTARS]

E, quant vench al .V. dia que y aguem estat, vench-nos missatge aquí que Jacme Alarich, qui era nostre, e nós lo havíem enviat al rey dels tartres, que era vengut de llà, e que'ns portava bon missatge. E ab ell venien .II. tartres, molt honrrats hòmens, mas la .I. era pus honrat e havia major poder. E dixem-ho al rey de Castella. E el rey tench la cosa per gran e per esquivia e fort maravellosa; e dix-nos que aquella gent era molt falsa, per què havia temor que, quant nós fossem là, que ells no'ns complissen aquelles paraules que'ns enviaven⁹⁵² a dir, per ço com lo feyt era molt gran, però que conexia bé que, si nostre Senyor nos hi volia guiar, ¶^{152r} que anch tan bon feyt ne tan honrat no feu nangun rey, que tota la Terra Sancta d'Ultramar e lo Sepulcre se'n poria guanyar; e ell no'ns ho podia consellar per nulla re del món.

403. (477)

[DE COM EL REI JAUME PARLÀ DE LA CROADA A TERRA SANTA AMB EL REI ALFONS DE CASTELLA]

E nós responem-li que bé li graïem ço que ell nos deya, e ben semblava, en les paraules, que'ns amava. E responem-li axí: que vera cosa era e certa que'l feyt era gran, e nangun rey qui fos d'aquén mar⁹⁵³ no hac paria ne amor ab aquells tartres: la una, que de poch temps ençà era començat lo lur poder; l'altra, que anch ells no enviaren missatge a nangun rey de christians que haguessen lur amor, de nós enfora. E, pus a nós havien enviat missatge asenyaladament entre los altres, sembla[va] obra de Déus que ell volia açò comenar a nós, que nós que ho faéssem; e, pus ell ho volia, que nós no li fugiríem per reguart ne per temor de nostre cors ne per molt que'ns hagués a costar, que nós aquesta cosa no provàssem a tot nostre poder, sí que Déus se tingués per servit de nós per la bona voluntat que li havíem. Per què pregàvem lo rey que li plagués, car la nostra honrra sua seria. E, si Déus nos dava molt a guanyar, ell, qui havia molts fills, fiança podia haver que hauria part al guany que nós faríem:

—E sembla-nos que Déus lo quer; e, pus Déus lo quer, no'ns en pot mal pendre.

E dix ell:

—Nostre Senyor ho vulla, que bé vos en prenga.

¶ ⁹⁵² En C: *enviaren*. ¶ ⁹⁵³ En C: *d'aquén may*; en H: *deçà mar*.

404. (478)

[DE COM EL MESTRE DE L'HOSPITAL S'OFERÍ AL REI JAUME A
PROPÒSIT DE LA CROADA]

E, partides les paraules entre nós e ell, altre dia exim de Toledo e anam-nos-en en una aldea que ha nom Yliesquas, e el rey de Castella vench-se'n en altra aldea. E tots los altres richs hòmens e el mestre d'Uclés e el mestre de l'Espital, qui era mestre en tota Espanya, parlaven d'aquest nostre feyt. E les demés paraules entre ells, de ço que havien oït, eren⁹⁵⁴ de la nostra anada. E acostà's a nós lo mestre de l'Espital, qui havia nom frare Gonçalvo Perera, e era de Portugal, e dix-nos que volia parlar ab nós. E anam fora camí e tiram-nos⁹⁵⁵ ab ell a una part, e dix-nos que molt⁹⁵⁶ haviem bon cor e bona volentat, car volíem servir a Déus. E dix-nos que ell havia gran vo||^{152v}lentat que'ns servís ab tot ço que ell pogués haver de l'Espital en los .V. regnes d'Espanya; e nós, que u dixéssim al rey de Castella, que volgués que anàs ab nós, e que'l rey li lexàs traure de sa terra, de ço que l'Espital havia, ço que n'hauria mester. E nós dixem que li grayem la proferença que ell nos feya, e majorment quan nos loava lo fet que nós volíem fer a servici de Déus. E sobre açò dixem-li que parlaríem ab lo rey de Castella e que sempre'l cridaríem; e ell que fos a vista de nós, que'l poguéssim haver quan lo faríem demanar.

405. (479)

[DE COM EL REI JAUME I EL REI ALFONS DE CASTELLA CO-
MENTAREN L'OFERIMENT DEL MESTRE DE L'HOSPITAL]

E sobre açò enviam al rey, qui anava caçan denant nós, que[n]s esperàs. E ell esperà'ns. E, quan fom ab ell, tiram-lo a una part e dixem-li:

—Rey, lo comanador nos ha proferit sa ajuda que'ns farà en aquesta anada, ab que vós li digats e manets que us plaurà la ajuda que ell nos farà.

E sempre lo rey [de Castela] *fízolo clamar, e vino el comendador e díxoli denant*⁹⁵⁷ nós:

—*Comendador, muyto nos plaze la ayuda e el servicio que vos fagades al rey d'Aragón, tanto como si a nós lo fazíades e más, e esto vos pregamos e vos mandamos que vos lo fagades.*

E nós dixem al comendador:

—Semblant nos és que no roman al rey.

¶ ⁹⁵⁴ En CDEV: *era*; en H: *éran*. ¶ ⁹⁵⁵ En CH, per error: *triam-nos*; Heredia en dona el sentit:

ivan a un depart. ¶ ⁹⁵⁶ En CDEV: *fort*; en H: *molt*.

¶ ⁹⁵⁷ En CDV: *devant*; en H: *denant*.

E ell dix:

—Senyor, *bien lo veyo, que·l rey me lo manda.*

E sobre açò partim d'aquell consell e graïm-ho⁹⁵⁸ molt al rey per ço car veïem que ell nos volia ajudar en ço que pogués.

406. (480)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA OFERÍ LA SEUA AJUDA AL REI JAUME]

E, quant vench en l'altre dia matí, lo rey de Castella exí de una aldea e nós d'altra. E veníem-nos-en a Daimós,⁹⁵⁹ e nós veem lo pendó seu qui exia allén on nós devíem passar; e el rey era-hi, e saludam-nos. E dix que volia parlar ab nós e demanà-hi don Manuel e don Gil Garcez, e don Johan Garcia. E dix-nos:

—*Rey, esta vuestra ida que vos queredes fer, Deus lo sabe que nos pesa d'una part e nos plaze d'otra. Pésanos porque a tan gran ventura queredes meter vuestro cuerpo, e contra tan terrible gent e tan luny, e plázenos si vos tan gran bien podez haver pora christianos como vos cuydades. E assí placia a Dios que seya. E pues* ¶^{153r} *no vos lo podemos destorbar, tanto lo havedes en coraçón, non quiero que vos hi vayades menos de nuestra ayuda, que assín lo feytes*⁹⁶⁰ *vos a nos quando menester me fa*⁹⁶¹ *que me ayudades, e ayudarvos he de .C. milia morabatins*⁹⁶² *d'oro e de .C. cavallos.*

E nós dixem-li que no pendríem ajuda d'ome del món sinó de la esgleya, mas tant havíem ab ell que no volíem dir de no a la sua ajuda e graïem-li-ho molt.

407. (481)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA COMPENSÀ AMB DINERS AL REI JAUME PER LA SEUA AJUDA CONTRA GRANADA]

E altre dia passam per Uclés, que·ns convidà lo maestre. E el dia que partim d'aquí, proferí'ns lo maestre que iria ab nós ab .C. cavallers. E nós dixem-li que·ls li grahiem molt. E altre dia don Gil Garcez dix-nos que iria ab nós ab quan[t] ell poria haver. E la .I. ne l'altre no·ns ho ateneren. E, quant vench que·ns devíem partir del rey de Castella, dix-nos:

¶⁹⁵⁸ A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *ho*. ¶⁹⁵⁹ En CD: *Daimós*; en H: *Daymús*; en Marsili: *Daymum*. ¶⁹⁶⁰ En H: *feystes*; en He-

redia: *fazedes*. ¶⁹⁶¹ En H: *era*; en DE: *m'à*; en V: *havia*; en Heredia: *nos faze*. ¶⁹⁶² En C: *moravedís*.

—*Andat, prendet .LX. mil besants que me ha enviados el rey de Granada,*⁹⁶³ *e dámosvos esto por entrada e el alre venrà luego.*

E nós presem aquells e lexiem per l'als frare Pere Peyronet e Pere Gilabert. E dona'ls-nos. E anam-nos-en a Moya aquell dia, e d'aquí anam-nos-ne a València.

408. (482)

[DE COM EL REI JAUME REBÉ A VALÈNCIA ELS AMBAIXADORS
DELS TÀRTARS I DELS GRECS]

E nós, qui érem en València, vench-nos Jacme Alarich ab los tartres e altre missatge de Grècia que y havia. E dixeren-nos de part del gran Ca, qui era rey dels tartres, que ell havia cor e volentat de ajudar-nos, e que vinguéssim a Alaia o en altre loch, e que ell exiria a nós, e per sa terra trobaríem tot ço que mester hauríem e axí poríem ab ell emsemps conquerre lo Sepulcre. E deya que ell nos bastaria [de geys e ns bastaria] de conduyt. E dix-nos l'altre, qui era missatge de Paliàlogo, emperador dels grechs, que ell nos enviaria conduyt per mar.

409. (483)

[DE COM ELS FILLS DEL REI JAUME LI PREGAREN DE NO EM-
BARCAR-SE A TERRA SANTA]

E sobre açò cuytam-nos de apparellar e de endreçar nostre viatge, sí que a .VII. meses fom⁹⁶⁴ en Barchinona per passar la mar. E sobre açò envià'ns missatge la regina de Castella, que ns veéssim ab ella; e vench a Orta ab sos fills. E foren-hi nostres fills, l'infant en Pere e l'infant en Jacme e l'arquebisbe de Toledo,⁹⁶⁵ nostre fill. E pregaren-nos bé per .II. dies, ploran e claman-nos^{153v} mercé, que nos romanguéssim; e anch no pogueren acabar ab nós que romanguéssim. E tornam-nos-en a Barchinona per fer nostre passatge e, quant fom en Barchinona, foren ab nós, entre cavallers e hòmens a cavall, bé .DCCC. o pus.

¶ ⁹⁶³ Al marge esquerre, amb lletra de principis del segle XVI: *Tributum re[gis] Gran[ate]*.

¶ ⁹⁶⁴ En C: *fom*.

¶ ⁹⁶⁵ H catalanitza el topònim: *Tolèdol*.

410. (484.1)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A MALLORCA A DEMANAR AJUDA PER A LA CROADA I DE COM L'EXPEDICIÓ PARTÍ DES DE BARCELONA]

E, anans que nós passàssem, anam a Mallorques per veer si y havia nau alguna e que demanàssem als hòmens de la vila que·ns ajudassen al nostre passatge. E passam dellà ab .i.^a. galea e ab .i.^a. sagetia. E, quant fom dellà, demanam-lurs que·ns ajudassen. E ells dixeren que farien ço que nós volríem e que y dixésssem. E nós, qui veem que ells hi havien bona volentat, de .LXX. mília sous que nós lurs volíem demanar, no·ls en demanam sinó .L. mília. E ells donaren-los-[nos] volenter e de grat. E de ço que ells nos donaren logam .III. naus. E haguem de l'almoixerif de Manorcha, entre bous e vaques, .M. E tornam-nos-en; e el primer dia d'agost nós fom tornats en Barchinona.

411. (484.2-485)

[DE COM UNA TEMPESTA FEU ATURAR LES NAUS DEL REI JAUME]

E, quant vench al tercer dia o al quart, ans de Sancta Maria de Setembre, nós feem vela e estiguem tota aquella nuyt en roda. E érem pus de .XL. milles fora. E, quant vench al matí, dix en Ramon Marquet:

—Senyor, semblar-m'ia que vós que deguéssets tornar là en la terra, per ço que tota la companya se recullís e que us veessen; e, si no, errar-vos-han en la mar e no us poran trobar.

E veem que deya rahó e feem ço que havia dit.

(485) E, quant nós fom tornats, no y trobam sinó una galea, car tot l'altre estol se n'era anat vers la mar de Ciges. E ab aquella galea tornam-nos-en en la mar; e els altres lenys acostaren-se a Manorques. E, quant vench al matí, veem les veles bé .XXV. milles en la mar de Manorques, e podien [bé] ésser .XVII. veles. E anam aquell dia e tota aquella nit, e l'altre dia a hora de vespres fom endret de la entrada de la ylla de Manorques. E, sus hora de vespres, levà's .i. [orre] vent al lavant, e feu .i. arch blau e vermell d'aquests que dien de Sent Johan,⁹⁶⁶ e levà's .i.^a. mànega e anà ferir en la mar, e de blancha que era anà tornar negra, e puys vench el levant

¶ ⁹⁶⁶ En CDEV: *arch ... de Sent Johan*, que el copista de H transforma en: *arch de Sent Martí* (Ferrando, 2022). En Marsili: *Iris*. Heredia l'omet.

e ¶^{154r} començà quan lo sol era en la posta; e féu-ne molt tota la nuyt, sí que, sempre que'l temps se moch, haguem a calar, e no veýem algun leny ne alguna nau. E açò fo lo disapte a la nuyt, vespra⁹⁶⁷ de Sancta Maria de Setembre.

412. (486)

[DE COM ES PROLONGÀ LA TEMPESTA MARÍTIMA]

E, quant vench lo dicmenge, lo vent mudà's en axaloch e durà tot aquell dia tro a la mige nuyt. E, quan vench a mige nuyt, mudà's en lebeig. E en lo diluns féu pus fort temps que no havia en lo disapte ne el dicmenge, que tots los .IIII. vents se ajustaren e tots .IIII. combatien-se, sí que'ns durà lo dimarts tot dia e tota la nuyt entrò al dimecres, que anch aquest mal temps no cessà, sí que deýen los mariners qui havien estat .XX. o .XXV. vegades en Ultramar que anch no veeren aquest mal temps aytant com hi havia estat.

413. (487)

[DE COM EL REI JAUME MANIFESTÀ EL SEU PRESSENTIMENT QUE [DÉU VOLIA DISSUADIR-LO DE PASSAR A TERRA SANTA]

E, quant vench aquell dia, veem la nau del Temple sobre nós e envià'ns missatge que lo timó havien trencat e que'ns pregaven que'ls en donàssem .I. E nós volíem-lo-lurs enviar. E dix en Ramon Marquet que no [u] faéssem, car la nostra nau no devia anar menys de .I. timó que haja sobrer.⁹⁶⁸ E sobre açò partí's de nós, e perdem-la a la nuyt de veer-la. E, com vench al vespre, veem la nau del sacrista de Leyda, qui puy's fo bisbe d'Oscha, e passà'ns per popa, e la nau del comanador d'Alcanyiz, qui era dels frares de Calatrava. E nós clamam en Ramon Marquet e Galceran de Pinós, qui eren en la nau ab nós, e alguns cavallers que y havia ab nós, e dixem-lurs que oïssen la paraula que nós lurs volíem dir. E dixem axí:

—Ramon Marquet, sembla[–nos] que nostre Senyor no vol que nós passem en Ultramar; car ja altra vegada nós n'érem aparellats per passar là, sí que .XVII. dies e .XVII. nits durà lo mal temps, que anch no'ns poguem recullir; e era ja la festa de Sent Michel passada bé per .VIII. dies.

¶ ⁹⁶⁷ En CN: *vespre*; en H: *vespra*, és a dir 'vigília', que adoptem, ja que fa referència a tot el dissabte, tal com aclareix Marsili: *Erat uesper*

diei Sabbati et uigilia natiuitatis semper Virginis genitricis. ¶ ⁹⁶⁸ En CDEV: *timó soberch*; en H: *timó que haja sobrer*.

414. (488)

[DE COM ELS MARINERS ACONSELLAREN AL REI JAUME DE
NO CONTINUAR EL VIATGE A TERRA SANTA]

Ab tant, vench-nos lo bisbe de Barchinona e el ma[e]stre del Temple e el maestre de l'Espital, qui eren de nostra terra, e tots los ¶^{154v} prohòmens de Barchinona e tots los senyors de les naus e los mariners, e clamaren-nos mercé per Déus e per sancta Maria que nós no volguéssim fer aquell viatge, car ells havien paor de les grans fosques que eren en Acre a entrada d'ivern que no errassen la terra; car, si la errassen, havien temor que [no] la poguessen avenir e metre-nos a ventura de mort.

—No us ho gosam consellar que vós aquest viatge faéssets.

E per les pregàries que ells nos feeren e, quan coneguem que ells deyen veritat, haguem a romandre. E havíem tardat el passatge, que no devíem tant romanir, bé per .II. meses.

—E, car aquella vegada no y poguem passar, e que ara per temps nos faça romanir nostre Senyor, bé[·m] par que a ell no plau lo viatge nostre, car la mala mar bé soferíem nós, sol que haguéssim vent aenant en nostre viatge. Mas, pus ell no'ns donava lo vent on nós devíem anar, que semblava que a ell no playà.

E dixem-lurs que aquella nuyt veésem si'ns melloraria nostre vent, e, si ho feya, que anàssem; e, si no, que no podíem forçar nostre Senyor. E, quant vench aquella nit, ab lo vent que havíem del libeig, que'ns regíem tant com podíem, anam tro en l'alba; e, quant lo sol fo exit, donà'ns lo lavant en la cara, que no poguem anar aenant.

415. (489.1)

[DE COM EL REI JAUME DECIDÍ TORNAR A TERRA]

E, quant veem que axí era, que Déus no'ns volia nostre temps mellorar, feem sobre açò senyal a la nau del sacrista de Leyda, qui fo puy bisbe d'Oscha, e a la de Calatrava e a la d'en Pere de Queralt que'ns en tornàvem,⁹⁶⁹ e feeren la volta ab nós. E trenchà la cima de l'arbre de la nau de l'artiacha, e ab la entena donà en la nau.⁹⁷⁰ E, si per aventura algun demanava per qual rahó no passava la nostra nau ne aquell[e]s qui ab nós se'n tornaven, axí com les altres hi passaren, aquesta és la raó: car ells havien lo vent del lebeig tan complit que's podien aorçar per lur viatge a fer, e nós no podíem sobrepujar al vent, per ço com érem puy bays que ells no eren.

¶⁹⁶⁹ En C: *tronàssem*; en H: *tornàvem*.

¶⁹⁷⁰ En C: *de la nau anaven*; en H: *donà en la nau*.

416. (489.2)

[DE LA PREGÀRIA DEL REI JAUME A SANTA MARIA DE VALÈNCIA]

Ab tant, pregam a nostra dona sancta Maria de València⁹⁷¹ que pregàs lo seu car fill, mentre que érem en aquell turment bé per .III. dies e per .III. nits, quan nos podíem escondre ¶^{155r} en aquell loch on nós jaýem —al qual loch dien en les naus paraýs—,⁹⁷² que, si ell tenia per bo lo nostre passatge, que ell lo'ns lexàs complir, car no y guardariem nós mort que'ns en pogués venir ne dan; e, si ell tenia⁹⁷³ que no era profitable a nós ne a christianisme, que'ns tornàs denant lo seu altar, qui ha nom altar⁹⁷⁴ de Nostra Dona Sancta Maria de València. E a ell⁹⁷⁵ plach que nós hi venguéssem; sí que venguem una vegada al port d'Aygües Mortes. E, sus quant fom prop de .II. milles, vench-nos lo vent qui exia per la gola del port, e faé'ns⁹⁷⁶ calar per força, e rodar tot aquell vespre, e tota aquella nuyt, sí que vinguem endret Agda.⁹⁷⁷ E nós tornam-nos a pregar a la Mare de Déus que en nagon loch, ne en nostra terra ne en altre loch, no fos la nostra exida, sinó en aquell loch qui és prop de la sua esgleya; e que nós la poguéssem aorar⁹⁷⁸ e grair la mercé que'ns havia feyta, de gitar-nos d'aquella pena, e ahorar al⁹⁷⁹ seu altar.

417. (490)

[DE COM EL REI JAUME AGRAÍ A SANTA MARIA EN L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE VALLVERD QUE L'HAGUÉS ALLIBERAT DE LA TEMPESTA MARÍTIMA]

E, quant vench en l'altre dia, nós haguem el garbí dolz e amorós, e levà'ns a aquell port. E altre dia matí anam-nos-en a la esgleya de Nostra Dona Sancta Maria de

¶ ⁹⁷¹ Així esmentada dues vegades en el mateix capítol en tots els manuscrits. En Marsili (IV, 24, 38-39), en forma de pregària: «Eia, Virgo, Dei genitrix, que Valentie plures et maximas tuas uirtutes ostendis [...]». Deu fer referència a una icona de la Mare de Déu que Jaume I havia regalat a la catedral de València amb motiu de la seua consagració. No és, per tant, cap confusió gràfica amb *Vallvert*, com donà a entendre Miquel Coll i Alentorn en la seua revisió de l'edició de Josep Maria de Casacuberta (1960: VIII, 86) en substituir-hi «València» per «Vallvert». També en Heredia: *sancta María de Valencia*. Les dues vegades que apareix santa Maria

de València ho fa amb abreviatura en C (*sta. M. de València*), en H (*sca. M. de València*) i en N (*sca. M. de Val.*), però sense en DEV (*sancta Maria de València*). ¶ ⁹⁷² En C: *pareýs*; en H: *paraýs*, que adoptem. La frase en Marsili: *que dicitur 'paradisus'*. ¶ ⁹⁷³ En CDEV: *tenia*; en H: *entenía*, verb que Heredia també usa. ¶ ⁹⁷⁴ En H s'omet: *qui ha nom altar*. ¶ ⁹⁷⁵ En CDEV: *ella*, però en H: *ell*, que adoptem. ¶ ⁹⁷⁶ En C: *fee'ns*; en DEV: *fae'ns*, que adoptem; en H: *fèu-nos*. ¶ ⁹⁷⁷ En H: *Acde*; en Heredia: *Agde*. En canvi, en C: *Agda*; en DE: *Acda*; i en Marsili: *Agdam*. ¶ ⁹⁷⁸ En CDEV: *adorar*; en H: *aorar*. ¶ ⁹⁷⁹ En CDEV: *adorar lo*, però H fa: *ahorar al*, que adoptem.

Vallvert,⁹⁸⁰ a grair-li la mercé e el bé que nos havia feyt, de gitar-nos d'aquell pe-rill en què haviem estat. E, nós qui érem al port, dix-nos .i. sobrecoch nostre qui era exit defora en .i.^a barcha que y trobà frare Pere Cenre e frare Ramon Martí, e que eren venguts de Túniz, e ells demanaren qual nau era aquella. E ells dixe-ren que aquella nau era del rey, qui's n'era tornat, per ço com no havia temps. E, axí com nós nos cuydam que allí'ns esperassen, ells se n'anaren a Muntpesler.

E nós en l'altre dia matí anam-nos-en a Vallvert per grair a nostra dona sancta Maria la mercé que'ns havia feyta. E exiren a nós lo bisbe de Magallona e lo fill d'en Ramon Gaucelm,⁹⁸¹ e dixerren-nos, sempre que nós fom venguts, que, si nós ho voliém, que ells tornarien ab nós en la mar, e que podíem aquí refrescar de conduyt, per ço com nostra companya seria molt marrida, si no'ns hi trobàvem.

||155v

418. (491)

[DE L'AJUDA QUE EL BISBE DE MAGALONA I EL FILL DE RA-MON GAUCELM OFERIREN AL REI JAUME]

E nós dixem-lurs:

—Vosaltres, ¿què y farets de ajuda si nós hi tornàvem?

E dix lo fill d'en Ramon Gualcelm:

—Yo us seguiré ab .X. cavallers.

E puys dix lo bisbe de Magallona que'ns seguiria ab .XX. E sobre açò dixe-ren que molt ne parlarien les gents si nós no y tornàvem. E nós responem-lurs que molt ne parlarien les gents, mas nostre Senyor sap que nós ne fom⁹⁸² forçats, e'n som, de aquesta [cosa], e anch res del món no'ns pesa pus tant. Per què yo'm ma-ravell de vosaltres molt com podets dir aytal cosa; que sol en la mia nau ha, entre perduts e afollats, bé .XV. cavalls, e creu que en les altres naus ne ha, entre morts e afollats, bé .C.; e que nós tornem [ara] en la mar ab .XXX. cavallers de més no'ns seria bo, car nós som exits ara de la mar tots malmenats per lo mal temps, per què no y tornariem per res ne'ns par cosa que fer se pogués. Però volria que vosaltres me dixéssets ab qui ho havets acordat açò. E ells dixerren que ab en Ramon March:

—E ab altres, qui'n parlen.

E nós dixem:

—En Ramon March, ¿quant serà aquí?

¶ ⁹⁸⁰ En occità, *Vauverd*. En francés, *Vauvert*. El nom de l'església de Vallvert apareix amb abreviatura en C (*Sta. M. de Vallvert*), en H (*Sca. M. de Vallvert*) i en N (*Scta. M. de Vallvert*) però sense en DEV (*Sancta Maria de Vallvert*).

¶ ⁹⁸¹ En C: *Gaucelim*, lliçó que es repeteix en els dos capítols següents, i també amb la variant *Gaucelín*. Totes han estat esmenades en *Gaucelm*, la forma que predomina en H.

¶ ⁹⁸² En C: *som*.

E ells dixeren:
 —Demà.
 E nós dixem:
 —Veurem en Ramon March e parlarem ab ell, e davant vós, e veurem
 que·ns hi consellarà ne que no.

419. (492.1)

[DEL CONSELL QUE DEMANÀ EL REI JAUME AL BISBE DE MAGALONA I A RAMON GAUCELM]

E altre dia que nós érem en Vallvert, vench en Ramon March e feem demanar lo bisbe de Magallona, e en Ramon Gaucelm, e dixem-li:

—En Ramon March, açò me han dit lo bisbe e en Ramon Gaucelm. E dien que a vós par bo; e yo vull de vós saber si sots en aquest acort, que yo torn en Oltramar.

—Senyor —dix ell—, d'altre fet vos sabia aconsellar, mas [del feyt] de les armes [ne] sabets vós més que yo. E vós guardats-[ne] lo mellor, car ço que vós no[·n] conexerets, ja yo ne els altres no u conexeran.

E el bisbe e en Ramon Gaucelm, qui m'ho havien dit, tengren-se'n per represes de ço que dit havien. E axí yo partí'm de ço que ells me havien parlat.

420. (492.2)

[DE L'ENTRADA DEL REI JAUME A MONTPELLER]

E puy entràm-nos-en en Muntpesler.

E, quant vench a l'endemà, enviam per los cònsols e per los millors hòmens de la vila, de .L. tro en .LX., que vinguessen denant nós. E vengren-hi, e feem-lurs ^{||156r} saber en qual manera nos havia pres en lo feyt de la mar, que paria que nostre Senyor no volgués que nós hi anàssem, car ja ho havíem altra vegada provat; car nós, qui érem en Barchinona per passar altra vegada en Oltramar, que .XVII. dies e .XVII. nits estiguem que les naus estaven per venir a terra, per la gran mar que y feya, d'axaloch e de vent a la Prohença, [e no y podíem entrar]. E, si no com seria allogament del libre, diríem d'altres moltes paraules que y foren, mas irem a la major força de les paraules. E dixem-lurs que el feyt nos havia costat, mas havíem gran fiança en ells que·ns hi ajudarien en guisa que nós ne seríem pagats. E axí nos ho havien enviat a dir per los frares menors de Muntpesler, que u farien, nós retén-lurs .i.^a. penyora. E axí ho feem a lur volentat, e que ells no[·n]s acorrien a aquella anada que nós feyem a servici de Déus. E, pus Déus nos havia aduyt en

la vila de Muntpesler, que·ls pregàvem molt caramente que ells que nos hi ajudassen. E ells dixeren que ço que acordarien, e que en l'altre dia matí nos rendrien resposta.

421. (493)

[DE COM ELS PROHOMS DE MONTPELLER ACORDAREN NO
CONTRIBUIR A PAGAR AL REI JAUME LES DESPESES OCA-
SIONADES PER LA FALLIDA CROADA]

E altre dia vengueren denant nós, e la resposta que·ns feeren fo aytal: que bé conexien que·ns pesava e·ns era greu, car nós no érem passats dellà mar, e que ver fo que nós lurs havíem demanada ajuda; e negaren que ells ho havien dit als frares menors, que ells nos ajudassen, mas que l'acort lur era aytal: que, quant nós passaríem en Ultramar, que la ajuda que·ns farien seria .LX. mília sous de torneses. E nós dixem-lurs:

—Barons, la pus nova resposta que anch hom faés a son senyor, ne aytal com yo són, havets feyta a mi. E marvell-me del sen de Muntpesler, com ab aytal resposta me cuydats pagar, que més me donàssets per partir-me de vosaltres que no per romandre ab vosaltres en la terra. Car los meus hòmens de Aragó e de Cathalunya nos donarien .M. mília sous per romanir nós en la terra [e que no anàssem en altra terra]; e vós, per partir-me de vós e anar en Ultramar, on poria ésser mort o pres, bé·m marvell com me podets proferir més diners.

||156v

422. (494)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A BURGOS PER ASSISTIR A LES
NOCES DEL SEU NET, L'INFANT FERRAN DE CASTELLA]

Ab tant, partim-nos d'aquí e venguem-nos-en en Cathalunya, e puy entràm-nos-en en Aragó e anam a Çaragoça. E, quant fom aquí, vengren-nos missatgers del rey de Castella que·ns pregava que anàssem a les noces de nostre net don Ferrando, pus Déus nos havia tornats en nostra terra; e pregaven-nos-en molt caramente. E nós entenem que era cosa covinent de fer, e atorgam-li-o. E dixem-li que y seríem al dia que·ns enviaven pregar. E fom en Taraçona, e el rey de Castella fo en Àgreda. E partim de Taraçona e anam-nos-en envers Àgreda, e trobam lo rey de Castella enmig de la carrera, que exia a nós e hac molt gran alegria ab nós e abraçà'ns .III. vegades, ploran de gran goig que havia; e entràm-nos-en [en Àgreda. E puy anam-nos-en] per Sòria, vers Burgos, a jornades covinents. E .I. dia que nós anàvem per lo camí parlant de sos fets e dels nostres, dixem-li que·l pregàvem que les coses que ell volia fer, que les faés a nostre consell, e, si y errava, que se'n tornàs a nós, que nós lo li esmenaríem, e graí'ns-ho molt e dix que u faria.

423. (495.1)

[DE COM FOU NOMENAT CAVALLER L'INFANT FERRAN DE CASTELLA]

E sobre açò anam-nos-en a Burgos. E foren-hi sos richs hòmens, ço és saber: don Alfonso de Molina, *su tío, e su ermano* don Felip, e don Nuno Gonçalvez de Lara e tots los bisbes e altres richs hòmens de Castella. E aquí vench la filla del rey de França, e vench ab ella lo comte Dodo,⁹⁸³ germà de don Johan d'Acre, e .i. bisbe e d'altres hòmens honrrats qui vengren ab ella. E aquí don Ferrando pres sa muller, filla del rey de França. E féu lo rey de Castella cavaller a don Ferrando. E don Ferrando féu cavallers a sos germans; e no a don Sanxo, car nós lo pregam que'ls altres germans faés cavaller[s] e no ell. E dix-nos el rey de Castella que ell e els altres germans ho volien, e, pus ells ho volien, que bé'ls podia fer cavallers. E dixem-li nós denant don Phelip e denant don Nuno e sos richs hòmens que mal consell li dava qui'l consellava que don Ferrando faés sos germans cavallers. E dix-nos ell que ells ho volien, e, pus ells ho volien, que bé ho podia ell fer. E nós dixem-li que ira e bando metia entre ells, que tots temps, mentre que ells no faessen bé, los retrauria⁹⁸⁴ que ell los havia fets cavallers ||^{157r} e els altres haurien-ne endeny⁹⁸⁵ e ira. E nós dixem-lurs si ells ho querien, e ells dixeren que oc. E era prop nós don Sanxo, e dixem-li a la orella que no lo faés per re. E ell dix que faria ço que nós li consellàssem.

424. (495.2)

[DE LES DEFERÈNCIES DEL REI JAUME AL SEU NET, L'INFANT SANÇ DE CASTELLA]

E nós demanam a don Sanxo denant tots:

—Don Sanxo, ¿vós volets ésser cavaller de don Ferrando?

[E ell dix:]

—*Ahuelo, lo que vos querez quiero yo.*

E nós dixem:

—Donchs açò ne *queremos nos: que vos que prendades cavallería de vuestro padre e no d'otro homen.*

¶ ⁹⁸³ En Marsili: *Otto*. ¶ ⁹⁸⁴ En C: *retrairia*.

¶ ⁹⁸⁵ En CDE: *desdeny*; en V: *desdén*; en Marsili: *dissensiones*, en H: *endeny*, que adoptem.

E ell dix:

—Senyor, *plázeme e fer-lo he como vos querez e como vos me consellades*.

E el rey féu cavaller a don Ferrando e don Ferrando féu cavallers a sos germans, levat don Sanxo. E féu axí mateix cavaller a Lop Díaz de Vizcaya e altres fills de richs hòmens molts. E estiguem aquí .XV. dies o poch més o poch menys.

425. (496)

[DE LA CONVERSA DEL REI JAUME AMB NUNO GONÇÀLVEZ DE LARA]

E un dia, mentre que nós estàvem aquí, envià a nós dir don Alfonso de Molina que no era ben sa. E nós anam-lo veer. E, al tornar que nós feyem de l'Hospital de Burgos en què nós posàvem, trobam-nos ab don Nuno Gonçàlvez de Lara, que venia⁹⁸⁶ a nós, e apartam-nos ab ell e feem cavalcar los altres a davant, per la rambla de Burgos. E anam p[ar]lan a nostra posada. E ell proferí's a nós de servi, que'ns havia en cor de fer plus que a tots los hòmens del món, [treyt el rey de Castella], e en coses hi havia que'ns serviria ans que a ell, e que, si nós li enviàvem una carta sola, que ab .C. o ab .CC. cavallers vendria a nós. E nós dixem-li que li grayem molt la proferença que ell nos feya, e que, quant mester hauríem, que u pendríem d'ell. E diguem-li una cosa, per tal com nos semblava que vingués [a tayl] e era rahó de dir-la:

—Don Nuno, yo sé que'l rey de Castella no us ama e és clamant de vós e d'altres richs hòmens molts de Castella. E aytanbé sé que vós vos clamats d'ell e no li volets aquell bé que voler li deuríets, vós e ells altres, dat si és per lo vostre tort o per lo seu. E ara seria hora de adobar allò millor que naguna sahó del món, perquè yo he millor rahó de metre'm en la sua fazenda que null hom. E ço que'ls altres no li gosaven dir, li diria yo aytant atravidament com a .I. cavaller. E creet vós en veritat que, si tort vos té, que'l li diré e'l li faré adobar, e, ^{157v} si no lo quer fer, que yo me mostraré tan despugat d'ell que vós veurets que a la fi ell lo farà, e, si no, tan despugat seré yo d'ell, [en guisa] que vós me hauríets que grair de ço que yo faria.

E sobre açò trobam-lo en altre dia pagat del rey, que deya que ell l'avía heretat e casat e li avia feyts tots aquells deutes que senyor degués fer a vassall; e semblà'ns que no'ns en calia entrametre, pus ell tan bé nos ho havia dit.

¶ ⁹⁸⁶ En C: *venían*.

426. (497)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA ACUDÍ A ARAGÓ A PASSAR EL NADAL AMB EL REI JAUME]

E puys vinguem-nos-en vers Tاراçona, e el rey de Castella seguí'ns, que no's volia partir de nós mentre que fossem en sa terra. E nós pregam-lo que tingués la festa de Nadal ab nós que devia ésser. E ell féu algunes excusacions, mas a la fi ho hac a fer per les nostres pregàries e vench ab nós a Tاراçona. E nós, axí com era aguisat, haguem a ell e a tots aquells qui ab ell venien tot ço que mester havien. E feem-ho axí, que cascun rich hom [qui ab ell vingués] prengués en sa tenda pa e vin e cera e salsa e fruyta e totes aquelles coses que mester hagués, per tal que la .I. no embargàs l'altre en aquestes coses que devia pendre. E axí feem-ho en aquesta manera damunt dita, que no creem que'ns fallís algun a qui ració no faéssem donar de perdius e de raïms estojats e de totes aquelles coses que demanàs.

427. (498)

[DELS SET CONSELLS QUE EL REI JAUME DONÀ AL REI ALFONS DE CASTELLA]

E estech aquí .VII. dies ab nós. E en aquests .VII. dies donam-li .VII. consells que faés en sa faena. Lo primer consell fo que, pus la sua paraula hagués promesa a algun, que en totes guises la complís, que més li valia haver vergonya de dir de no a aquell qui aquella cosa demanaria que no haver dolor en son cor de [no] complir allò que hauria promés. Lo altre consell fo que, pus carta hagués feta a algun, la li tingués; e ell que guardàs primer què faria o què no. Lo tercer consell fo que retingués tota sa gent, car gint e bé estava a tot rey que la gent que Déus li havia comenada sabés retenir a grat e a plaer d'ell. Lo quart consell fo que, si a retenir ne havia algun, que'n retingués .II. partides⁹⁸⁷ e, si tots no'ls podia retenir, ço és, l'esgleya e els pobles e les ciutats de la terra, car aquells són gent que Déus ama més que'ls cavallers, car los cavallers se leven pus tost contra senyoria que los altres. ¶^{158r} E, si tots los podia retenir, bo seria, e, si no, que aquests .II. retingués, car ab aquests destruiria los altres. Lo .V.^e consell fo que, pus que Déus li havia donada Múrcia e nós, ab nostre Senyor, la li havia ajudada a pendre e a guanyar,⁹⁸⁸ e [que] les cartes que nós haviem feytes als pobladors de Múrcia, e puys les que ell lurs havia feytes que no les lurs tenia hom, ans les lurs trenquaven e'ls tollien lurs heretats,

¶⁹⁸⁷ Al marge dret, amb lletra de mitjan segle XVI: *Nota: In sancte ecclesie lo [...] rex Jacobus.*

¶⁹⁸⁸ En C: *aganyar*.

e que daven-lurs .XX. tafulles o .XXX., e, al qui més ne dava, ne daven .L., e .L. tafulles no eren sinó .II. jovades de València, que no fan sinó .XII. cafices de sembradura; e que era la mellor vila que solia ésser en tota la Andaluzia, levada Sibília, e que dixessen les gents que ell ne sos hòmens no la sabessen partir, que fort hi errava; e que ja nagun temps no seria bona Múrcia, si no hi feya una cosa, ço és:

—Que y façats estar .C. hòmens de valor que, quant vós venrets en la ciutat, que us sàpien acullir; e que y façats tant que y sien bé heretats, car per .C. tafulles⁹⁸⁹ ne per .CC., .I. home de valor no y seria bé heretat, e de l'als, hagen-ho menestrals. E, axí farets bona vila. E si u havets dat a hòmens que no hi sien, avenits-vos ab ells e donats-ho a pobladors.

L'altre consell fo que no feés justícies amagadament, car no era de rey que ell faés en sa casa justícia amagadament. E açò fo en Tاراçona.

428. (499)

[DE LA TORNADA DEL REI ALFONS DE CASTELLA AL SEU PAÍS]

E ell exí's de Tاراçona e anà-sse'n a Fitero. E d'aquí vench-nos missatge que ell era fort malalt de la cama, de .I. colp que .I. cavall li havia dat en Burgos. E nós tantost anam-hi, e foren ab nós .IIII. o .V. cavallers e nostra companya. E veem-lo e conortam-lo. E menam ab nós .I. metge cirurgià qui havia nom mestre Johan, e levam-hi ab nós tot ço que mester hi haviem. E estiguem aquí ab ell .III. o .IIII. dies; e ell pregà'ns [molt] carament que'ns en tornàssem, que ell guarit era. E ell anà-sse'n en Castella e nós vinguem-nos-en a Calatayú. E estiguem en Calatayú bé per .I. mes o més.

429. (500-501)

[DE COM EL REI JAUME PACIFICÀ LA CIUTAT DE VALÈNCIA I DE COM HI ENTRÀ EL REI ALFONS DE CASTELLA]

E, passat .I. mes, vinguem-nos-en en regne de València e trobam que y havia haüda ba||^{158v} ralla entre aquell qui tenia loch nostre e .I. altre, per nom Guillem Escrivà. E nós donam-hi nostra sentència. E [puys] en Guillem Escrivà⁹⁹⁰ e altres de la vilaacusaren aquell nostre batle. E nós oïm lo fet atretal, e donam-hi nostra sentència e castigam-los, axí que la ciutat romàs en pau e en bon estament.

¶⁹⁸⁹ En C: *tafullers*.

¶⁹⁹⁰ Al marge esquerre, amb lletra del copista:
e nós donam-hi nostra sentència e en Guillem Escrivà.

(501) E puys vench-nos ardit que'l rey de Castella se volia veer ab nós entre Requena e Bunyol. E nós responem-li que'ns plahia molt. E nós exim a ell per reebre-lo, per cor que nós li mostràssem lo regne de València. E exim a ell a Bunyol e, puys, al camí de Requena, e reebem-lo bé e gint, a ell e a la regina, e molt agrament e honrrada. E nós pregam al rey que entràs en València. E ell ator-gà'ns-ho e plach molt a la regina, car, despuys que nós la haviem casada ab lo rey de Castella, no era entrada en nostra terra. E, ans que ell entràs, ordonam com fos bé acullit dels bisbes e dels cavallers e dels bons hòmens de la ciutat. E feem fer jocs molts, de maravellores e de diverses coses; e fo la vila bé encortinada, e lits⁹⁹¹ per les places de la vila. E entrà en la ciutat e fo acullit bé e agrament, sí que millor no poria ésser acullit en vila alguna que fos poblada de .C. anys a ençà. E, com ell fo bé acullit e bé bastat de tot ço que havia mester, tinguem-lo alegre e pagat de tot ço que hac mester dementre que fo ab nós, e de caça e d'altres coses.

430. (502-503)

[DEL PROJETE DE CASAMENT DE L'INFANT JAUME]

E puys partí's de València, e nós anam ab ell tro a Billena. E pregà'ns que estiguéssim allí ensemps ab ell tro a .III. dies, e feem-ho. E puys presem aquí comiat d'ell e ell anà-sse'n envers Múrcia, e nós vinguem-nos-en vers Xàtiva. E d'aquí anam-nos-en a Dénia, e aquí nos feem .I.^a pobla que ha nom Orimbloy, e feem altra pobla en Vall de Albayda, per nom Mo[n]taberner.

(503) E .I. dia nós nos anàvem deportar contra Bihar. E, com fom en Untinén,⁹⁹² vengueren-nos hòmens de Suera e dixeren-nos que en .I. aguayt e celada, que n'Artal de Luna ab cavallers e ab peons havia feyt, que'ls havia morts .XXVII. hòmens. E sobre açò nós tor^{159r}nam a València, e puy[s] entram-nos-ne en Aragó. E, nós vinén a Torrelles,⁹⁹³ que és prop Camarena, aldea de Terol, vench-nos l'infant en Jacme,⁹⁹⁴ fill nostre, e ab ell l'abat de Poblet; e dix-nos allí en Torrelles

¶ ⁹⁹¹ És la lliçó de tots els manuscrits. Marsili (IV, 27) també parla de *lecti*. Però Josep M. Pujol (2008a) sospita que és una mala lectura de *llices*, i així ho tradueix en la la seua versió del *Llibre dels fets* publicada per Agnès i Robert Vinas (2008). *Lit* 'combat cavalleresc' és un terme autòcton que sembla usat ací amb l'accepció de 'palissada que tanca un clos destinat a un combat cavalleresc o a un joc'. En aquesta accepció sembla un sinònim antic de *lliça*, tal com es pot deduir de la traducció per Antoni Canals del *Valeri Màxim* (1395), que ens ha fet

notar Emili Sáez Aranda: «E, mogut per exempli d'aquest Valèsio, Valeri Públicola [...] sacrificà aquí bous e vedells negres, e aparellà-y *lits*, feent aquí jochs per tres nits contínues en reverència del déu Ditis e de la regina Prosèrpina». ¶ ⁹⁹² En CD: .I. *tinén*, que adopta variants en els altres mss: *Otinén* (H), *Untineu* (E), *Untinent* (V). ¶ ⁹⁹³ En Marsili: *Torrelles*, *uillulam Turolii*. En aragonés, Torrijas, a Terol, que no s'ha de confondre amb Torrellas, situat a l'oest de Tarassona. ¶ ⁹⁹⁴ En CDEV: *en Jacme*; en H: *don Jayme*.

com li havien parlat casament lo rey de França e la regina ab la comtessa de Nivés, e que'l rey e la regina [li] ho havien promés e li havien donat dia. Per què'ns pregava [e'ns clamava] amor e mercé, com a pare e a senyor, que nós li acorreguéssim en tal manera que aquell feyt pogués fer a honrrament de nós e d'ell. E nós, en l'altre dia, entram-nos-en en Camarena. E d'aquí entram-nos-en en Terol; e donam-li aquí .XL. mil sous en or en ajuda de fer les despeses damunt dites.

431. (504)

[DE COM EL REI JAUME CASTIGÀ LES MALIFETES D'ARTAL DE LUNA]

E puy d'aquí anam-nos-en en Çaragoça e enviam per don Artal de Luna que vingué a nós la vespra de Sancta Maria de Agost. E en l'altre dia nós preÿcam. E puy don Artal vingué a la terça citació que nós li faem. E aquells de Suera mogueren sa demanda e son pleyt⁹⁹⁵ d'aquells hòmens que ell havia morts en aquell aguayt. E don Artal demanà'ns que li donàssem per rahonador don Johan Gil Tarín. E nós donam-lo-li. E començà lo pleyt entre ells [e ell], e fo aytal la fi: e un dia nós érem en Exea, e vench a nós don Pero Cornell e sos amichs, e pregaren-nos que'l preséssim a mercé. E nós haguem nostre acort e presem-lo a mercé en esta manera: que li manam que esmenàs lo mal que havien feyt sos hòmens als hòmens de Suera e que donàs .XX. mília sous, e ell, que exís ab los cavallers qui allí foren, per .V. anys, de nostre regne; e els hòmens d'Erla, que n'exissen per .III. anys. E .I. escrivà que ell havia, qui y havia gran mal feyt, que n'ysqués per tots temps. E nós donam-ne .X. mília sous als òrfens e a les vídues per los marits que y havien perduts, e vinguem-nos-en a Çaragoça.

432. (505)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA INSISTÍ A TROBAR-SE AMB EL REI JAUME]

E, nós estant en Çaragoça, vench-nos missatge cuytat ¶^{159v} del rey de Castella que nós que'ns veéssim ab ell per grans feyts que havia mester aguisar de nostres feyts e dels seus. E nós enviam-hi en Jacme Çarrocha, sacrista de Leyda, qui era notari nostre; e enviam-li a dir per ell que nós érem molt afazendats, e ço que volia dir a nós, que u dixés a ell, car aytanbé ho fariem nós per sa carta com si'l veéssim de present.

¶ ⁹⁹⁵ En CDEV: *feyt*.

E ell tramés-nos a dir que no u volia, ans nos pregava que nós nos veéssem ab ell en totes guises, car coses hi havia que no les diria a home⁹⁹⁶ del món sinó a nós.

433. (506)

[DE COM EL REI ALFONS DE CASTELLA DEMANÀ CONSELL AL REI JAUME SOBRE AFERS D'AQUELL REGNE]

E sobre açò nos partim de Çaragoça e anam-nos-en vers Alacant, on ell era, e⁹⁹⁷ axí com ell nos ho havia enviat a dir. E, quant fom ab ell, dix-nos que ell sabia per cert que aquells richs hòmens nostres havien feytes covinences ab los richs hòmens de Castella e ab los moros, que fossen contra nós. E demanà'ns de consell què faria del feyt del rey de Granada e dels arrases. E dix-nos, encara, que'l rey de Granada li proferia ajuda contra los raeses, e los raeses contra lo rey de Granada, e què li consellàssem què'n faria ne que no, ne a qui ajudaria.

434. (507-508)

[DELS CONSELLS DEL REI JAUME AL REI ALFONS DE CASTELLA SOBRE LES RELACIONS AMB GRANADA I DE LES ACUSACIONS DE FERRAN SANXES DE CASTRE CONTRA L'INFANT PERE]

E nós dixem-li que a aquell ajudàs a qui hauria feta covinença primerament de ajuda, [que a aquel ajudàs]. E demanam-li qual era aquell, e ell dix-nos que'l rey de Granada. E nós dixem-li que, si el rey de Granada havia covinença ab ell e no la li havia trenchada, que la li tingués, mas, si el rey de Granada li havia trenchada la covinença, que no la li atenés, ans fos ab los altres raeses, e que'n podia pendre covinença ab ells, sí que no'n valrria menys sa fe; e que'ns plaïa fort com los havia partits axí, que més valia que fossen dues partides que .I^a. sola. E ell respòs que'l consellàvem bé e que u faria axí.

(508) E axí partim-nos d'ell e venguem-nos-en en terra de València. E, quant nós partim de València e fom en Murvedre, envià'ns Ferran Sánchez de Castre .I^a. carta e .I. hom seu; e dix-nos en la carta que l'infant don Pero era vengut a Borriana per matar-lo. E cercaven-lo dejús lo lit, ab espaes, e per [.I.] cànem que era en la casa. E, si no que ell fo ben sabidor, que's ne exí ab sa muller, ||^{160r} hagren-lo pres.

¶⁹⁹⁶ En C: *hòmens*; en DEV: *hom*; en H: *home*.

¶⁹⁹⁷ A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *e*.

E sobre açò, quan nós ho oïm, pesà'ns⁹⁹⁸ molt e dixem que volríem que'ns costàs .M. marchs d'argent e que no u sabés algun sinó nós e l'infant e Ferran Sànchez.

435. (509)

[DE LES CORTS A LLEIDA I DE L'ENFRONTAMENT ENTRE
L'INFANT PERE I FERRAN SANXES DE CASTRE]

E partim d'aquí e vinguem-nos-en en Aragó. E manam cort a l'infant e als richs hòmens a Leyda, e que y fossen tots [a] mijant Quaresma. E fom aquí nós e l'infant e els richs hòmens de Cathalunya e d'Aragó; e mostram-li a .I^a. part, davant alguns privats nostres e seus, per què havia trenuytat a Ferran Sànchez per destruyr-lo e per morir. E ell respòs-nos que no y era vengut per cor que l'ociés. E nós dixem[-li] que bé semblava que ab cor d'ociure hi venia, car havia entrat en la cambra on ell solia jaure, e sa muller, e cercaven-lo dejús lo lit, e dejús cànem que y havia, ab les espaes treytes. E entenem, nós e els altres qui ab nós eren, que la deffessió que ell feya no era sufficient. E sobre açò emparam-li la procuració que tenia per nós.

436. (510-511)

[DE COM CUEJAVA EN LA CORT L'AFER DE L'INFANT PERE
AMB FERRAN SANXES DE CASTRE]

E, quant açò fo feyt, vinguem-nos-en en terres de València. E anans que nós hi fòssem, fo-hi ja l'infant. E exí'ns acullir bé a Borriana, quant nós entràvem, que vench a nós, e entram caçan e ab gran alegria. E vinguem-nos-en a Murvedre e puy a València.

(511) E, nós estan[t]s en València bé .XV. dies, vench-nos el bisbe de València e frare Pere de Gènova e en Thomàs de Jonqueres, savi en leys, e en Jacme Çarocha, qui era sacrista de Leyda, e puy fo bisbe de Oscha. E nós, denant ells, dixem a l'infant e'l pregam que ell no volgués fer tan gran cruesa en lo feyt de Ferran Sànchez, que, pus son frare era, [qu]e li faria dret en nostre poder de tot clam que ell hagués d'ell. E li pregàvem e li manàvem que u presés, car, pus dret volia hom fer en poder del rey de la terra, rahó era que u presés, e majorment com hi havia tan gran parentesch. E, si no, que li feyem saber que nós lo li defendríem, pus ell li era apparellat de fer dret. E, pus açò no li tingués prou, que, si li feya mal, que ab nós ho hauria [a] haver, no tan solament ab ell.

¶ ⁹⁹⁸ En C: *pesa'nts*.

437. (512)

[DE COM L'INFANT PERE ES COMPROMETÉ A EXPLICAR AL REI JAUME LES SEUS DESAVINENCES AMB FERRAN SÀNCHEZ DE CASTRE]

E sobre açò dix que s'acordaria e que'ns respondria. E nós ¶^{160v} [demanam-li quan, e ell dix que'ns respondria en l'altre dia; e nós] dixem-li que bé deya, que on més se acordaria mils atrobaria què deuria fer. E, quant vench en l'altre dia, nós esperam sa resposta que'ns faés, e no le'ns féu. E, quant vengué a cap del tercer dia, o del quart, dixeren-nos que l'infant se n'era exit defora la vila ab .II. cavallers o ab .III., e que's ne era anat vestir son perpunt e son camisol, e son capell de ferre al cap, e cavalcan en son cavall. E, quan nós ho oïm, maravellam-nos-en fort per .II. rahons: la .I.^a, com no volia pendre dret d'ell en nostre poder; l'altra, perquè se exia de nit de València, car no calia, que, quan fós que'ns dixés de no, nós no ho haviem en cor de captenir-nos mal d'ell, si donchs ell no feés mal ladonchs a Ferran Sánchez o a les sues coses.

438. (513)

[DE COM L'INFANT PERE ENVIÀ MISSATGERS SEUS AL REI JAUME]

E, ell exit de la vila, a pochs dies vench Ferran Sánchez a nós a València, e grahi'ns molt la mercé que nós li haviem feyta en parlar nós a l'infant per sa rahó. E, quant hac estat ab nós bé per .VIII. dies, anà-se'n sa carrera e tornà en sa terra. E nós estan en València, e era ab nós don Exemén d'Urrea, son sogre de Ferran Sánchez, e don Ferriç de Liçana e don Pero Martínez de Luna, e altres, que n'hi havia molts. E envià'ns l'infant sos missatges, per nom don Royz⁹⁹⁹ Eximénez de Luna e'n Thomàs de Jonqueres, e aduxeren carta de creença, e dixeren que volien parlar ab nós davant nostres richs hòmens e denant cavallers e hòmens de vila. E nós feém-los ajustar.

E, quan foren ajustats, levà's en peus en Thomàs de Jonqueres e dix de part de l'infant:

¶⁹⁹⁹ Marsili transcriu *Ruiz*,
que en català medieval adopta les formes Roïç i Roís.

439. (514-515)

[DE COM ELS MISSATGERS DE L'INFANT PERE PRESENTEN
ACUSACIONS CONTRA FERRAN SANXES DE CASTRE]

—Senyor, l'infant envia a vós en Ruyz Xeménez e mi, qui venim aquí, e diu-vos que la muguda que ell féu l'altra vegada, de València, que no la féu per mal n'agun ne per fer onta a vós, mas car no us volia dir de no, de ço que vós li demanàvets. E diu-vos .i.^a. paraula que havia tenguda secreta fins a ara, perquè vós tant lo cuytàvets: que diu que Ferran Sánchez ha fet contra vós tals coses que vós no li devets pregar per ell ne devets voler que ell li perdó; com aquell qui ha dit que vós no devets regnar e cercà que fossen donades metzines a l'infant, e que us ha volguda vostra terra levar contra vós, ab richs hòmens e altres hòmens de la vila. E açò provarà en son loch ¶^{161r} e en son temps; e que y havien estats richs hòmens e altres en aquest consell, e la major partida, d'Aragó.

(515) E nós responem-li que, si u volia descobrir, que a nós plauria molt, [car a molt hom deya mal], no per tal¹⁰⁰⁰ que, si ell provar-ho pogués, que nós no y faéssem bé ço que fer-hi deuríem; e que ns acordaríem sobre açò. E exim a .i.^a. part a consell, car lo palau nostre de València era [tot] ple de gent, denant qui ell ho dix. E exiren ab nós a consell don Bernat Guillem d'Entença e don Exemén d'Urrea e don Ferriç de Liçana e don Pero Martínez de Luna. E, quant fom defora, dixem-lurs nós:

—Mal vos diu a vosaltres, aragoneses; e hauria-hi mester algú qui y responés.

E dix don Exemén d'Urrea que ell respondria, mas que'l clergue aquell era vil persona, mas que'n daria son loch a un altre, [son] contrasemble, que y responés. E dix que y daria .i. cavaller, e aquell que y respondria. E axí partim-nos nós del consell; e anch ell ne el cavaller no y responderen ne hi dixeren res.

440. (516)

[DE LA RESPOSTA DEL REI JAUME ALS MISSATGERS DE L'INFANT PERE]

E sobre açò responem nós a don Ruyz Xeménez e a'n Thomàs de Jonqueres que fort deya gran paraula l'infant e a molts reptava d'aytal cosa, mas que daríem .i. dia a don Ferran Sánchez, e ell que'll guiàs, e venrria; e, si ell hi podia respondre, bé; si no, que nós li donàssem aquella pena que per aquell feyt merexia. E sobre açò ells dixeren que no havien manament de pendre altre dia e anaren-se'n.

¶¹⁰⁰⁰ En CDEV: per tant; en H: per tal.

441. (517.1)

[DE LA CONVOCATÒRIA DE CORTS A ALZIRA]

Puys nós manam nostra cort a Algezira a l'archabisbe e als bisbes e als richs hòmens e als bons hòmens de le viles, .IIII. de cada una. E puys vench Ferran Sánchez a nós a València e dixem-li les paraules que havien dites d'ell, e que anch don Exemén d'Urrea, qui era son sogre, no y volch respondre-nos, [nós] dién-li que y responés, a ell e als altres, car tots los deshonnraven de cosa de què valia menys lur fe, si veritat era; e algun d'ells no y volch respondre.

442. (517.2)

[DE L'ENFRONTAMENT ENTRE EL REI JAUME I EL SEU FILL PERE]

E sobre açò haguem acort que anàssem a Algetzira, que tenia l'infant, e aquí seriem en lo pas de l'aygua, e poríem-lo millor ¶^{161v} destrényer, si ell volia fer res contra nós. E fom aquí e estiguem-hi caçan e escoltan què faria l'infant o què no. E, quan nós nos guardam, dixeren-nos que l'infant era passat a .I. g[u]au dejús Segayrén,¹⁰⁰¹ e que's n'era vengut a Corbera, e de .XXV. tro a .XXX. hòmens a cavall ab ell.

E nós havíem ja la cort manada, que fossen a Algezira, e era vengut l'infant en Jacme e l'arquebisbe e els bisbes, los de Barchinona e el de Leyda e el de València, e Garcia Ortís e don Artal de Luna e de les ciutats de Çaragoça e de Terol e de Leyda¹⁰⁰² e de Calatayú, e dels altres lochs. E nós, estan e pensant lo tort que l'infant nós feya e que no volia pendre dret de Ferran Sánchez ans,¹⁰⁰³ nós dient-li-ho, havia feyts bastir tots los castells que tenia per nós, pregam als de la cort que'ls pesàs ço que ell nos feya. E ells dixeren que, pus ell era vengut a Corbera, que ells que y irien e que punyarien que l'adobassen ab nós. [E nós, quan veem que açò feya contra nós], emparam-li¹⁰⁰⁴ tot quant tenia de nós en Aragó e en Cathalunya.

¶¹⁰⁰¹ En CDEV: *Segayrén*; en H: *Segayreny*. Actualment, amb la variant *Segreny*, és el nom d'una partida d'Albalat de la Ribera. No consta en Marsili ni en Heredia. ¶¹⁰⁰² En CDEV: *de*

Çaragoça e de Terol e de Leyda; en H: *de Leyda e de Saragoça e de Terol*; en Marsili: *proceres Ilerdenses, Cesaraugustani, Turolenses*. ¶¹⁰⁰³ En CDEV: *abans*; en H: *ans*. ¶¹⁰⁰⁴ En CDE: *emparan-li*.

443. (518)

[DE COM L'INFANT PERE NO VOLGUÉ AVENIR-SE AMB EL SEU PARE]

E puy los dits richs hòmens anaren a l'infant a Corbera, levat don Artal de Luna,¹⁰⁰⁵ qui no y fo, e trobaren-lo molt brau e molt esquiu de ço que li dixerén, sí que's partiren no bé los uns dels altres. E tornaren a nós, a Algezira, e dixerén que's n'irien cascun en lur terra. E puy nós haguem acort com ho faríem ne com no. E [dix-nos l'arquebisbe les paraules que havia] haüdes¹⁰⁰⁶ ab ell. E nós dixem-lurs que no devien anar axí, ne parlar entre nós e ell, que ell, que era arquebisbe, e els bisbes e els richs hòmens e els ciutadans qui y eren, que li devien dir:

—Vós, ¿per què estats mal ab vostre pare? Car, si tort vos té, diu-vos que us ho adobarà a coneguda de nós. E, si [açò] no u volets fer, feem-vos saber que perdrets a nós e tot lo regne, e irem contra vós, axí com aquell qui és rebell contra son pare.

—E, si açò li deýts, no osarà mudar que ell no's parta de la nostra contrària. E, ¿com vos partrets vosaltres d'aquí, qui sots ajustats, que no façats algun fruyt en aytal fet com aquest és de nós e d'ell? E, quant trobarets null hom al camí, e us demanarà com havets jaquit lo rey e son fill en guerra e en mal, anar-vos-n'ets com a ||^{162r} malastruchs.

E ells dixerén que hi tornarien e que li ho dirien; e pregaren-nos que don Artal anàs ab ells; e enviam-l'i.

444. (519)

[DE COM L'INFANT PERE REBUTJÀ LA MEDIACIÓ DE LES CORTS]

E, quant foren là, dixerén a l'arquebisbe que dixés la rahó per tots, e ell dix que no la diria. E dixerén-ho al bisbe de Barchinona e als altres richs hòmens que ho dixessen. E anch nagun ho volch dir. E dixerén a'n Johan Gil que y dixés ell per tots, e dix en Johan Gil:

—¿E com diré yo la paraula, estan aquí arquebisbe e bisbes e richs hòmens? ¿E com ho faré yo?

¶¹⁰⁰⁵ En C: *d'Alagó*, que deu ser: *de Luna*, ja que s'acaba d'esmentar el personatge. DEV ometen el cognom, tal com fa Marsili: *Artaldo*.

¶¹⁰⁰⁶ En CDEV: *dixerén-nos les paraules que havien haüdes*; en Marsili: *Repetiit et archiepiscopus verba sua*.

E dixeren tots que volien que ell ho dixés. E levà les mans a nostre Senyor e dix:

—Yo graesch a Déu com aquí comanen a mi la paraula; e plàcia a nostre Senyor que yo la puscha dir en tal manera que sia honor del rey e profit de l'infant.

E dix la paraula, mas no tan complidament ne tan fort com nós los havíem dit. E puy tornaren a nós e dixeren que no u podien acabar. E dixeren-nos ço que volia fer l'infant, que faera cosa que fora a escarn de nós. E nós no u volguem pendre. E els richs hòmens dixeren que, pus aquí no podien res acabar e que y havien despés ço que y havien, que's n'irien. E nós dixem:

—Ara anats-vos-en en mala ventura, que nós acabarem ço que demanam, menys de vosaltres.

E axí anaren-se'n.

445. (520.1)

[DE L'OFERIMENT DE RECONCILIACIÓ DE L'INFANT PERE AMB EL REI JAUME]

E puy, quant vench al tercer dia o al quart, l'infant nos envià missatge que nós li enviàssem lo bisbe de València e .II. cavallers en qui nós nos fiàssem; e feem-ho. E nós anam-nos-ne a Xàtiva e lexiem establida a Algezira. E, quant fom en Xàtiva, vench a nós lo dit bisbe de València e dix-nos a .I.^a part en gran secret:

—Senyor, per cert sapiats que l'infant, sens tot, sí se vol metre en vostre poder e vol venir a vostra mercé, e que farà ço que vós vullats e que venrrà en Xàtiva.

E a nós plach molt. E açò fo lo dimecres ans de Nadal. E vench al dia ab tota sa companya, e entrà a nós en les nostres cases de Xàtiva. E nós levam-nos per ell e acullim-lo bé e alegrement, quant veem que ell tan alegrement e tan humil venia a nós. E dixem-li que's ne anàs colgar, e que al matí parlaria ab nós. E ell dix que no iria ^{162v} a posada ne en loch del món, mas que'ns pregava e'ns clamava mercé que nós que enviàssem per los cavallers nostres e per los bons hòmens de la vila. E nos feem-ho.

446. (520.2)

LES PARAULES DE L'INFANT PERE DEMANANT PERDÓ A SON PARE, EL REI JAUME]

E, quant tots foren venguts, levà's en peus l'infant e dix:

—Senyor, *lo que yo feyto he me pesa muyto; e muyta gran dolor n'e en mi corazón, quando yo feyta he ninguna cosa que a vos pese. E viengo aquí a vuestra mercé, e fet de mi*

e de las mías cosas lo que querades, [e de los míos; e dats lo que vos queredes e prendet lo que vos en queredes].

E anà's gitar a nostres peus e besà'ls-nos, e pregà'ns per Déus que li perdonàssem. E nós fom tot remogut e pres-nos dolor d'ell, e no'ns poguem estar que'ls ulls no'ns vinguessen en làgrimes. E veem la gran devoció e humilitat sua e perdonam-li.

447. (521)

[DE COM L'INFANT PERE ES POSÀ AL SERVEI DEL REI JAUME]

E altre dia matí feem-lo venir denant nós a la esgleya de Sent Feliu e tiram-lo¹⁰⁰⁷ a una part ab lo mestre del Temple e ab lo bisbe de València. E vench ab ell lo mestre de l'Hospital, lo qual ell tenia pres, e aduix-lo aquí e reté'l-nos. E dixem-li que aquelles demandes que nós li feyem, si eren de .L. mília tro en .LX. mília sous, que les li lexàvem. E dixem-li que li quitaríem tots sos deutes de tot quant degués en lo regne de València, e muntaren bé a .CC. mília sous. E sobre açò, fom pagats e alegres. E dix que no havia cor que's partís de nós null temps, ans era apparellat de fer tots temps ço que nós li manàssem. E pregà'ns que nós volguéssim que anàs a València, car molt hi havia que fer. E nós donam-li'n solta e anà-hi. E axí, puy vench a nós a Dénia. E vench ab ell lo sacrista de Leyda, qui era ladonchs elet d'Oscha, e aquí pregà'ns que, si a nós plaÿa, que iria en Cathalunya per molts afers que y havia. E nós dixem-li que'ns plaÿa, pus ell ho volia. E anà-sse'n en Cathalunya [per molts affers que y havia]. E fo al consagrar a Tarragona del sacrista de Leyda, qui fo en aquell temps bisbe d'Oscha.

448. (522)

[DE L'ANADA DEL REI JAUME A MÚRCIA]

E nós anam-nos-ne envers Múrcia. E, ja abans, nós ¶^{163r} haviem fet saber als prohòmens que nós hi devíem venir. E, si anch hòmens del món meteren sa punya de ben recullir¹⁰⁰⁸ un rey, ells ho faeren [a] nós. E exiren a nós tots quants n'i havia, qui a peu qui a cavall, e feeren alardo denant a nós, e dixeren que graÿen a Déu e a la sua Mare beneÿta quan nós havien vist, car lo ben que ells havien en aquell loch havien per nós, e que no hagueren major goig que de nostra venguda. E nós anam-nos-ne posar a les cases de la reyna, e menjam en les de don Ferrando.

¶¹⁰⁰⁷ En CH: *tiram-lo*; en V: *tiram-nos*.

¶¹⁰⁰⁸ En CDEV: *recullir*; en H: *acuyllir*. Marsili (IV, 36), es refereix a «eius receptionem».

E, quan vench al vespre, los bons hòmens de la vila vengren a nós. E .i. prohòme de la vila, qui havia nom n'Andreu d'Òdena, levà's en peus e dix que graïen a Déus la nostra venguda e que bé conexien e reconexien que'l bé que ells havien, havien per nós, e que conexien la ajuda que nós lurs feem a Burgos, quan nós hi fom e quan ne pregam al rey primerament per ells. E pregaren-nos e clamaren-nos mercé que nós estiguéssim allí ab ells .ii. o .iii. dies o més. E nós no'ls ho volguem atorgar sinó de .i. dia. E encara nos clamaren mercé que nós, tota via per nós mateys e ab lo rey de Castella, lurs tinguéssim bon loch. E nós atorgam-lurs-ho. E estiguem bé .xix. dies caçan e deportan. E érem-hi anats per veer com se poblava e car havíem tan gran alegria del lur bé com si fossen nostres.

449. (523)

[DE L'ANADA DEL REI JAUME AL CONCILI DE LIÓ PER LA CONVOCATÒRIA D'UNA CROADA A TERRA SANTA]

E puy tornam-nos-en en València. E, quant fom a Algezira, vench-nos missatge de l'apostoli, per nom frare Pere d'Alcana, ab carta del apostoli Gregori .x.,¹⁰⁰⁹ en la qual carta era contengut que'ns pregava que li donàssem consell e ajuda sobre lo feyt de la Sancta Terra d'Oltramar. E plach-nos molt e fom-ne molt alegre; e trametem-li a dir que nós hi seríem al dia que ell nós hi enviava¹⁰¹⁰ a dir. E apparellam-nos de anar al consili a Leó, axí com ell nos ho havia [dit e] pregat. E, ans de gran temps que nós fóssem là, feem-hi pendre nostres hostals; e havíem-hi enviat ço que mester havíem bé per .ii. meses o a plus.

E moguem a mijant Quaraesma de València e anam-nos-en al Leó. E, quant fom a Girona, l'infant en Pere, fill nostre, convidà'ns a Tor^{163v}rella lo dia de Pascha. E allí estiguem ab ell. Puy exim d'allí e anam-nos-en vers Perpinyà, e ell seguí'ns tro là. E d'aquí manam-li que se'n tornàs. E nós anam-nos-en vers Muntpesler e aquí estiguem .viii. dies. Puy metem-nos al camí.

450. (524)

[DE L'ENTRADA DEL REI JAUME A LIÓ]

E, quant fom a Viana, lo apostoli envià'ns sos missatgers sollempnials com ell nos pregava que nós nos esperàssem .i. dia en Sent Saforí,¹⁰¹¹ per tal que ell nos pogués millor recullir. E nós feem-ho. E aquell loch era prop del Leó .iii. leugües. Puy

¶ ¹⁰⁰⁹ Al marge, amb lletra del segle XVI: *Gregorius X.* ¶ ¹⁰¹⁰ En C: *enviaven*.

¶ ¹⁰¹¹ En CDEV: *Sent Saforí*; en H: *Sen Sofferí*. Marsili adopta *Sancto Saforino*.

en l'altre dia, nós nos levam sus en l'alba e entram-nos-ne en Leó. E fo lo primer dia del mes de maig. E exiren a nós tots los cardenals per reebre-nos bé .i.^a. leugua fora la vila, e el mestre del Temple d'Oltramar e en Johan Grilí¹⁰¹² e en Guillem de Rosselló,¹⁰¹³ qui guardaven la vila per l'apostoli, e altres bisbes molts e richs hòmens. E punyam de entrar en espay¹⁰¹⁴ de .i.^a. leuga tro a la casa¹⁰¹⁵ de l'apostoli del maytí tro a hora de migdia: tanta era la multitud de les gents que y eren e que exiren a nós a reebre. E l'apostoli manà als porters que no tinguessen porta, ans aquells que·ls nostres manarien que y entrassen, [que aquells hi entrassen]; e, a l'entrar que nós feem, ab nós entraren tots los cavallers e aquells qui entrar-hi volgren.

451. (525)

[DE COM EL PAPA GREGORI X REBÉ EL REI JAUME]

E l'apostoli era en sa cambra. E, quant li dixeren que nós veníem, tot revestit exí, e veem-lo passar denant nós, e anà s'asseer en sa cadira. E nós feem-li la reve-rència aquella que·ls reys fan a papa, e han acostumat de fer. E hagren-nos mesa .i.^a. cadira en què nós seguéssem prop de la sua, e a la part dreta. E dixem-li que érem venguts aquell dia que ell nos envià a dir, que era lo primer dia, e aquell [dia] no devíem parlar ab ell de naguns affers tro a l'endemà. E, quan venríem en l'endemà, que nós seríem denant ell e oíriem ço que ell nos diria. E nós respondríem-li en tal manera que ell seria pagat de nós.

452. (526)

[DE COM EL PAPA DONÀ SUPORT A LA CROADA DE TERRA SANTA]

E, quant vench altre dia de matí, nós fom denant ell, e trobam-lo en sa cambra ab sos cardenals. E entraren ab nós l'arquebisbe de Tarragona e el bisbe de Barchinona e el de València e el de Mallorques¹⁰¹⁶ e de Oscha, e assiguem-nos. E, quant fom asseguts, sempre l'apostoli mes mà a parlar en lo feyt de la Sancta Terra^{164r} d'Oltramar. E com per aquell propòsit era ell vengut, e que nostre Senyor los havia amenats per adreçar aquell feyt. E dix que havia gran goig de nostra venguda e que havia esperança en Déus que, ab nós e ab los altres, Déus hi daria son bon consell, tal, que a la Sancta Terra seria profitós, e per aquell se guanyaria.

¶ ¹⁰¹² En CDE: *Gilí*; en H: *Grilí*, que adoptem; en Marsili: *Iohannes De Grilio*. El topònim francès és *Grilly*. ¶ ¹⁰¹³ En Marsili: *Guillelmus De*

Rossilione. ¶ ¹⁰¹⁴ En C: *espays*. ¶ ¹⁰¹⁵ En CDEV: *a la casa*; en H: *al palau*. ¶ ¹⁰¹⁶ Al marge dret, amb lletra del segle XVI: *Bisbe de Mallorca*.

[DE COM EL REI JAUME PARLÀ DAVANT EL PAPA I ELS CARDENALS]

E ab tant nós nos levam en peus e volguem-nos tolr lo capell del cap. E dix-nos l'apostoli que no faéssem e que siguésssem, e que tornàssem lo capell en la testa. E açò mateix nos dixeren los cardenals tots a .I.^a veu. E, quant fom asseguts, dixem-li que ell nos havia enviat missatge e prechs que nós que vinguésssem al dia del consili. E aenant envià'ns .I. preycador, per nom frare Pere d'Alcana,¹⁰¹⁷ lo qual nos havia aduyta carta que nós lo creeguésssem de tot ço que ell nos diria de la sua part. E nós dixem-li que .I.^a paraula li retreýem,¹⁰¹⁸ que dix nostre Senyor en l'Avengeli: *Gloriam meam alteri non dabo*.

—E per açò dix yo esta paraula: que, [puys] yo volia venir a vós e vós me haviéts enviat missatge, lo meu cor no volia a altre descobrir sinó a vós, car no era rahó que la mia bona volentat dixés yo a missatge vostre sinó a vós personalment, e denant aquell que vós volríets. E trobam per los prophetes, ço és Ysaýas, que a la festa de Nostra Dona Sancta Maria, quan trasch nostre Senyor [a] offerir al temple, que dix: *Lumen ad revelacionem gentium*, que diu: «la lum és revelada a totes les gents». E açò és ver, que, quant ell nasch, e nostra dona sancta Maria l'avía offert al temple, que'l fill de Déu era revelat a les gents. Per què ara podem retraure que d'aquest nostre consili, que serà bo e sant, aquesta paraula és en semblança d'aquella: que ço que'ls altres apostolis no feeren ne compliren en cobrar lo Sant Sepulcre d'Oltamar, en què Déus volch morir per nós e ésser sebolit en aquella terra, que per vostra paraula e per vostra obra, que farets ab los clergues e ab los nobles de aquest món, que ara que venga a acabament. E que aquell lum qui no poch¹⁰¹⁹ venir a acabament tro a hora d'ara, vinga a acabament en nostre temps, e que per vós sia encés. E yo som vengut ací per .IIes coses que vós me enviàs a demanar, e la terça és mia. La primera és que me enviàs demanar que us donàs consell, ^{||164v} e la segona, ajuda. E són vengut aquí que us do consell, lo millor que yo sabré ne poré ne Déus me metrà en ma penssa; e que yo us ajud. La terça és mia: que us anegaré los altres qui no han cor de servir a nostre Senyor; e dir-hi-he tant, e y faré, que per açò se hauran a enegar.

E d'aquesta [paraula] preseren-se a riure l'apostoli e els cardenals, per ço com [ho] haviem nós tan bé dit. E en tant leixam-los aquí molt pagats de nós, e graïren-nos molt la paraula que nós haviem dita. E puys anam-nos-ne a nostra albergada.

¶ ¹⁰¹⁷ Lliçó comuna a tots els manuscrits.
També en Marsili: *Petrus de Alkana*. Però en V: *Alcalà*.

¶ ¹⁰¹⁸ En CDEV: *creýem*; en H: *retreýem*.

¶ ¹⁰¹⁹ En CDEV: *pot*; en H: *poch*.

[DE COM EL REI JAUME ASSISTÍ A UNA SESSIÓ DEL CONCILI DE LIÓ]

E aenant envià'ns a dir lo apostoli que'ns pregava fort que nós, divendres aenant, fóssem al consili que ell faria en la esgleya. E nós dixem-li que'ns plaïa molt e que y seríem, pus ell nos ho enviava [a pregar]. E, quant vench lo divendres, nós hi fom. E els arquebisbes e els bisbes eren-hi ja en l'alba. E nós vinguem al sol exit. E anch l'apostoli no volch començar sa paraula tro nós hi fom. E, quant entram per la esgleya, veem-hi maravelles, que veem-hi entre arquebisbes, bisbes e abats, bé .D. o pus, e l'apostoli, qui seïa en la tribuna, e los cardenals e los patriarques estaven en .II. fenistols denant lo papa, pus alt que'ls altres. E feé'ns clamar que fóssem prop d'ell, e feé'ns asseure a destra part sua, molt prop, tan prop que null hom no's pogre metre entre nós e ell; e la sua cadira no era pus alta que la nostra d'una palmada.

[DE COM EL PAPA GREGORI X PROCLAMÀ LA CROADA]

E l'apostoli començà de parlar en latí com ell era vengut a força [de temps] de vent, e los cardenals ab ell, mas que nostre Senyor los havia guiats e manats per aquesta bona obra, que ne malaltia ne vent no'ls poch destorbar que no y fossen tots ajustats. E que sabíem nós que Déus nos féu e que'ns ha donats los béns que nós havem, e que totes les coses nos dona a servey nostre o de nós; e, axí com ell nos ho havia donat, bé era rahó que nós li donàssem, no tot, mas .I.^a. partida del nostre per reembre aquell sanct lloch que tenien los enemichs seus e qui no creïen la sua fe. Per què devíem fer aquest cambi ab nostre Senyor, pus tan carament morí e pres passió per nós:

—¿E qual seria aquell qui aquest temps fallís a ell ne en aquesta hora? Car cosa seria impossible que hom pusca servir a aquell qui'l féu ne qui l'ha a salvar, e que hom vulla més servir al diable que a ell.

E aquestes rahons e altres mostrà ^{165r} totes a prop de nós, e a salvament de nostres ànimes. E a la fi del sermó donà que tots los peccats que havien feyts en aquest món, aquells qui en açò serviren a Déu en aquell loch, tots fossen perdonats, levada robaria o logre e furt, car aquests són peccats qui tenen torts d'aquests un hom a altre, e no'ls podia perdonar menys de restitució; mas d'aquells que té hom tort a nostre Senyor perdonava ell, car era entre Déus e hòmens, car ell havia lo poder de sant Pere, lo qual nostre Senyor li havia donat en terra, que podia

solrre e ligar; per què aytal perdó bon reebre lo faria. E aytanbé donà a aquells qui per vellesa o per malaltia no y porien anar aquells perdons mateys,¹⁰²⁰ e hi donarien aytant com ells hi porien despendre en lo viatge.

456. (530)

[DE LA REUNIÓ DEL REI JAUME AMB EL PAPA I DE LES PARAULES D'AQUEST]

Ab tant partí's lo consili, e pregà'ns que nós vinguéssim a ell en lo altre dia, car ell volia parlar ab nós, per ço com hi havia missatgers de reys e de prínceps de aquells d'Oltramar. E nós fom-hi al matí, e tots los altres qui y eren, cascú per sos senyors, per reys o per prínceps. E fom aquí denant l'apostoli e els cardenals. E el maestre del Temple e frare Johan de Carcella,¹⁰²¹ qui era lo pus vell frare que y fos e tenia lloch de maestre deçà mar, e altres que y havia molts. E sobre açò començà lo papa sa paraula, e dix en esta manera: que nostre Senyor féu hom e totes les altres creatures e donà totes les creatures a servi y d'ome, e que féu tanta de honor a hom que'l féu a la figura e a la semblança sua. E, pus tanta d'onor nos havia feta, e ell volc morir per lo humenal linatge, bé era rahó que nós que faéssem tant per ell que li acorreguéssim en aquell loch on lo tenien pres, e que nós que camiàssem la nostra amor per la sua, pus tan car li costava que'n volch morir.

—Donchs, ¿qual serà aquell qui no li vulla ajudar e servir de sa persona?

E, si no podia de sa persona, que almenys lo servissen de ço que Déus lurs havia donat:

—Car aquest segle és en semblança de foch e de estopa, que, quant hom ha dels béns temporals .i.^a partida, aquells qui més ne han, han major ergull. E en aquesta figura és aquest món, que axí com la estopa passa leu e's crema, pus encensa és, axí la glòria d'aquest món que hom ha dels béns terrenals, quant ve ¶^{165r} a la hora de la fi, tota és passada e és nient. Donchs cascú se deu pensar que, pus Déus li ha donats de aquells béns, que'n deu fer part a ell, e que li'n do hom en tal manera, que hom pusca haver la glòria de paradís; que tot quant havem [e les persones] li deuríem donar, tant ha ell fet per nós; e que li serviscam, de les persones e de l'aver, en tal guisa que del servici que nós li farem se pusca guanyar la terra d'Oltramar.

¶¹⁰²⁰ En C: *maseys*.

¶¹⁰²¹ En CDEV: de *Carcella*; en H: *d'Escarcela*; en Marsili: *De Scarcella*.

457. (531)

[DELS CONSELLS DEL REI JAUME AL PAPA]

E, quant ell hac finida sa paraula, nós nos levam en peus e ell fêu-nos asseer, car no volia que estiguéssem en peus. E nós dixem-li:

—Pare sant, nós volem parlar en aquest feyt primer que nagun, per ço com aquí no ha altre rey sinó nós. E donam-vos per consell, primerament, que enviets .D. cavallers a la Terra Sancta, e .II. mília hòmens de peu, e que adés mantinent enviets vostres cartes al maestre del Temple e de l'Hospital e al rey de Xipre e a la ciutat d'Acre, e fets-lurs saber com per lo feyt d'Oltramar vós havets feyt aquest consili, e que enviarets adés aquesta companya là, e que mouran en agost per passar là. E aquests no van per combatre là, sinó per bastir los castells e els lochs que han mester a bastir, e que sien en aquell bastiment tro que vinga lo passatge. E que'l dit passatge, d'aquest Sant Johan a .II. anys se farà; e que'll cuytets, per ço que, si sabien los moros que vós hi volets enviar, cuytar-los-hien e no'ls porien sofrir los christians. E al fet de la ajuda, vos responem que us ajudarem,¹⁰²² que, axí com havets la dècima de vostres prelats, le us donarem nós de nostra terra. E creats que, quant que y metam més, no y metrem menys. E en l'als deym-vos que, si ço que vós havets dit, que vós passets en Oltramar, nós passarem ab vós ab .M. cavallers, emperò vós ajudan-nos de la dècima de nostra terra. E aquest és lo consell que nós vos donam e la ajuda que nós vos farem.

458. (532)

[DE LES PARAULES DEL MESTRE DEL TEMPLE]

E, quant nós haguem parlat, callaren tots, que anch nagun no parlà. E, quant nós veem que tots callaven, giram-nos vers l'apostoli e dixem-li:

—Pare sant, ara és mester que us responen aquests qui aquí són, car més vos prometran per vegonya de nós.

E dixeren los cardenals que ver deym. E sobre açò dix l'apostoli:

—Or dites vós, n'Alart de Balari,¹⁰²³ e ells altres.

E ells callaren. E sobre açò dix ell al maestre del Temple e a ^{166r}Johan Escarcella que y dixessen. E dix lo maestre del Temple:

—Sire, diga misser Johan d'Escarcella, que bé ha estat frare .LX. anys.

¶ ¹⁰²² Al marge dret: *que us ajudarem*. ¶ ¹⁰²³ En H: *Alart de Balari*; en Marsili: *Alarde De Balari*. Heredia no el tradueix. El mateix nom torna a

aparéixer en el capítol 460, amb la mateixa lliçó, i en Marsili, però adopta la grafia *Valari* en HCDEV. Correspon a Érarde de Valéry.

E respòs-li frare Johan e dix:

—Maestre, no us hage cura de mos anys.

Puys dix l'apostoli al maestre que y dixés. E el maestre, axí com degra dir que l'apostoli nos devia grair les paraules que nós havíem dites del feyt d'Oltramar, e ell anch no y dix re, que ell ne ells altres nos ho graïssen, mas dix que gran mester havia consell la terra d'Oltramar. E quant ell dixés de què, dix que de totes coses e d'armes e de viandes, e, encara majorment, dels cors dels hòmens, que no [y] havien, [e encara la gent, que no y havien] là ço que mester [hi] havien, mas que dava per consell que y havia adés mester de .CCL. cavallers tro en .CCC., e que y havia mester .D. hòmens de peu. E nós no poguem estar que no y responéssem. E dixem-li:

—Maestre, si l'apostoli n'y vol enviar .D., zen què'n sots vós?

459. (533)

[DE LES PREGUNTES QUE EL PAPA FEU AL REI JAUME]

E sobre açò demanà l'apostoli quin navili poria haver lo soldà e dix lo maestre:

—Sire, sí m'ajut Déus, *je* viu que ell mes sa punya en armar, e volia assetjar Acre, mas no poch armar .XVII. vexells, entre galees e altres lenys.

E puys dix l'apostoli:

—Nós n'auríem mester atretantes o .XX.

E nós dixem-li:

—Pare sant, no us cal, car, si volets armar vós .X. de la nostra terra, yo he fiança que ells no fugiran, per .XVII. ne per .XVIII. ne per .XX., ans los pendran tots per la gola.

460. (534)

[DE LES PARAULES D'ALARD DE VALARI]

E sobre açò levà's en peus n'Alart de Valari e dix:

—Sire, *sesta xosa* sí és gran *xosa*, que tant home ha *lay passet*¹⁰²⁴ tant lonch temps e anch aquells no l'han *pou* haver. *Ora*, sí vos *diray* una semblança del *xan* petit quan ladre al gran ca, e ells no n'ha[n] cura. *Ora*, sí ha *passet* en Oltramar rey[s] e molt alt hom e no l'an *pou* haver; per ço¹⁰²⁵ *je* tinch *por bien le* consell que *dist*¹⁰²⁶ el *metre* del Temple.

¶ ¹⁰²⁴ En CDE: *passey*; en H: *passa[t]*.

¶ ¹⁰²⁵ En C: *çoy*. ¶ ¹⁰²⁶ En CDEV: *dits*; en H: *dist*.

E ab aytant callaren tots. E sobre açò nós tornam-nos a l'apostoli e dixem-li:
 —Pare sant, pus algun no y vol dir, irem-nos-en nós.
 E dix lo papa:
 —*Vay a la benedicció de Domini Dei.*

461. (535-536-537)

[DE COM EL REI JAUME DEMANÀ AL PAPA QUE EL CORONÉS]

E sobre açò levam-nos en peus e isquem defora ab nostra companya e dixem-lurs:
 —Barons, anar-nos-en ¶^{166v} podem, que vuy és honrrada tota Espanya.
 E isquem-nos defora e cavalcam en nostre cavall, e era-y¹⁰²⁷ Johan de Gri-
 lí,¹⁰²⁸ e, al brocar que feem fer al cavall, feem-li fer una gran parada. E dixeren los
 franceses:

—*Le roy no és tan vell com hom deya, que encora poria doner a .I. turch*
.I.^a gran lançada.

E ab aytant anam-nos-ne a nostra posada.

(536) E, quant vench en l'altre dia, nós enviam per en Ramon March e per en
 Bernat de Castanet,¹⁰²⁹ qui són nostres naturals e privats molt de l'apostoli, e di-
 xem-lurs a .I.^a part que, si a l'apostoli plaça, que ns volíem coronar d'ell, pus Déus
 aduyts nos havia al seu consili, e que major honor seria d'ell e de nós que nós
 prenéssem la corona en aquell consili, que si nós fóssem anats a Roma. E que
 nós haviem la corona que ns devia metre en la testa, e que ja no'n trobaria hom
 tan bona en Leó com aquella, car era feyta ab aur e ab pedres precioses, que valia
 pus de .C. mília sous de torneses. E ells dixeren que lo y dirien e que ls plaça molt
 ço que nós lurs haviem dit e que tornarien a nós ab tota resposta en l'altre dia.

(537) E al matí ells foren a nós e responeren-nos de part de l'apostoli que li plaça
 molt e que le ns daria de bon grat, mas que nós fermàssem .I. trahut que nostre
 pare li havia donat sobre'l regne d'Aragó a Roma, quant se coronà en Roma, que
 era de .CCL. mazmodines jucífies,¹⁰³⁰ e que pagàssem ço qui n'era fallit; e que,
 pus, que nós ho féssem segons que nostre pare havia feyt. E nós responem-lurs
 en aquesta manera: que ns meravellàvem molt com ell nos demanava trehut del
 temps de nostre pare a ença, car aquell trahut no muntaria de .XI. mília maz-
 mudines¹⁰³¹ a avant, però si molt lo volia de nós, que'l li daríem. Mas nós tant li
 haviem bé donat nostre consell e proferida nostra ajuda, que no semblava seu que

¶¹⁰²⁷ En C: *erra-y*. ¶¹⁰²⁸ En CDEV: *Johan Gili*; en
 H: *Johan de Grill*, que adoptem. ¶¹⁰²⁹ En CEV:
Cascanet; en H: *Castanet*. ¶¹⁰³⁰ En C: *jucífies*. En

H: *jussiphies*. Al marge dret, amb lletra del se-
 gle XVI: *Nota*. ¶¹⁰³¹ En HC: *marmudines*; en DE:
masmodines.

ens ho demanàs, ans nos en devia lexar altre tant. Mas que nós carta no fariem de novell que ns metéssem en trehut, car tant haviem nós servit a Déu e a l'esgleya de Roma que aquestes menuderies no deurien venir entre nós e ells.

462. (538)

[DE COM EL REI JAUME RENUNCIÀ A SER CORONAT PEL PAPA]

E dixeren ells que tornarien ¶^{167r} al papa e que li ho dirien e li [ho] mostrarien en aquella manera que nós lurs ho haviem mostrat. E anaren là e dixeren-li-o. E ell respòs que, en tant que en ell era e en los cardenals qui eren ab ell, que bé's partiria d'aquella demanda, mas que en Ricart e en Johan Guaytà, qui són dels majors cardenals qui eren en Roma, e de major consell hi fossen, que menys d'ells no ho porie fer. E responeren-nos en esta manera de la sua part. E dixem nós que no érem venguts a la sua cort per metre-nos en trehut, mas per franquees que ns donàs, e, pus fer no u volia, volíem-nos-en més tornar menys de corona que ab corona. E sobre açò romàs que no ns volgüem coronar.

463. (539-540-541)

[DE COM EL REI JAUME DEMANÀ AL PAPA QUE INTERCEDÍS
DAVANT EL REI CARLES DE NÀPOLS PER L'ALLIBERA-
MENT DE L'INFANT ENRIC DE CASTELLA]

Puys a avant ell fêu altre consili general dels prelats de la esgleya qui y eren. E nós fom-hi. E, quant vench que ell hac finit son sermó, loà's molt de nós e de les profertes que nós feytes li haviem, e comenà per tot lo món de christianisme que faessen oració special per nós a les misses cantants e que dixessen missa de Sanct Sperit per nós. E manà als qui no eren missacantants que dixessen lo Saltiri per nós, e que graïssen a nostre Senyor la bona voluntat que nós haviem en lo fet de la Terra Sancta, e que Déus nos des vide e salut en guisa que aquestes coses e altres poguéssim complir a honor de Déus e a servici de la esgleya. E finí son sermó e nós anam-nos-ne.

(540) E, quant vench altre dia matí, nós anam-lo veer e pregam-lo del fet de n'Henrich de Castella, que, si a ell plagués, no fos en pressó, car en mal son ne era la Esgleya, car per la Esgleya lo tenia lo rey Carles de Nàpols, segons que les gents dehien. E així ho dehia lo rey Carles. E que n'Enrich no era home de reençó, mas que nós e el rey de Castella e ell assegurariem que jamés no vendria mal a la Esgleya de Roma per ell ¶^{167v} ne al rey Carles.

(541) E sobre açò ell respòs e dix que, salva la nostra honor, no deïen bé aquells¹⁰³² qui allò deïen, car per l'Esgleya ell no era allí, ans n'avia ell ja pregat Carles que'l retés. E ell escusava-se'n que li havia feytes e dites grans injúries e li tenia tort.

—Ara —dixem nós—, plau-nos molt, pus axí vos ne escusau vós, e nós escusar-vos-n'em en altres lochs.

E pregam-lo que, encara, no romangués que no'n pregàs a Carles, per amor de nós. E atorgà'ns que'l ne pregaria e que ja volrria que fos fora de la presó.

464. (542)

[DE COM EL REI JAUME ES CONFESSÀ AMB EL PAPA ABANS D'EIXIR DE LIÓ]

E sobre açò nós haguem estat .XX. dies. E, quant vench al .XXI. dia que haguem aguisada nostra fazienda per exir, nós vinguem a ell al vespre per pendre son comiat. E apartam-nos ab ell e dixem-li:

—Pare sant, nós nos en volem anar, mas però no u farem axí com diu .I. eximpli: «Qui foll va a Roma, pech¹⁰³³ se'n torna», que a nós no avindrà axí, car nós no¹⁰³⁴ veem anch apostoli si vós no, perquè volem pendre penitència de vós.

E ell fon molt alegre e pagat e dix que le'ns donaria. E dixem-li nostres peccats e, del bé que havíem feyt d'altra part, de ço que'ns en membrà. E no'ns donà altra penitència sinó que'ns guardàssem del mal e que perseveràssem en bé. E sobre açò fermam-li los genolls denant e ell mes-nos la mà sobre la testa e dona'ns la sua benedicció bé per .V. vegades. E besam-li la mà e presem son comiat. E l'altre dia exim-nos de la vila e vinguem-nos-ne en Aviana,¹⁰³⁵ e puy tornam-nos-en en Cathalunya.

465. (543)

[DE COM S'INICIAREN ELS ENFRONTAMENTS DELS NOBLES DE CATALUNYA AMB EL REI JAUME I L'INFANT PERE]

E, quant nós fom en Gerona, dixeren-nos que l'infant demanava a'n Bernat d'Urríols .I. feu que tenia per en Ponç Guillem de Torrella, lo qual feu deïa l'infant que no'l podia jaquir a sa filla. E sempre, quan nós [ho] oïm, dixem que nós

¶ ¹⁰³² En C: *aquelles*. ¶ ¹⁰³³ En CDEV: *foll*; en H: *pech*, que adoptem.

¶ ¹⁰³⁴ A l'interlineat, amb lletra del segle XV: *no*.

¶ ¹⁰³⁵ En CDEV: *en Aviana* (*a Viana* en EV).

La frase *e vinguem-nos-ne en Aviana* no apareix en H ni en Marsili.

faríem exir l'infant d'aquella carrera, que no seria bo que hom no pogués dar lo seu a sa filla, aytanbé com a son fill ne a altre son parent. E sobre açò enviam nós en Bernat de Sent Vincens a Solsona, on los richs ¶^{168r} hòmens de Cathalu-nya se eren ajustats e volien fer contra nós empresió. E trobà n'Arnau de Torrelles, que l'infant hi havia ja enviat d'altra part; e dix-lurs lo missatge de la nostra part que no·ls calia fer jura contra l'infant ne contra nós, car aquella paraula que ells deyen que l'infant havia dita faríem revocar nós. E ells responeren que no juraven contra nós, mas per mantenir les custumes e·ls usatges que lurs antecessors havien tenguts a ells. E ell dix:

—Donchs, ¿per què fets aquest ajustament aquí? Car, pus lo rey vos¹⁰³⁶ ho ha enviat a dir, que no·s farà, ans se revocarà, no u deuríets fer, car lo rey no us ha en cor de fer tort en usatge ne en costum, ne en altres coses.

E ells no·n volgren res fer e tengren lur [a]cort. E axí ell partí's d'ells e venc-h-se'n a nós lo missatge.

466. (544)

[DE L'ENTREVISTA ENTRE EL REI JAUME I ELS REPRESENTANTS DELS NOBLES CATALANS]

E nós entram-nos-en en Barcelona. E en Ramon de Cardona e els richs hòmens enviaren-nos en Guillem de Castellaulí e en Guillem de Rajadell, e dixeren-nos que volien parlar ab nós denant nostra cort. E a nós plach-nos molt. E dixeren axí: que ells nos saludaven e que·ns pregaven e·ns clamaven mercé que nós no·ls faéssem tort, car tort lurs feyem com nós lurs havíem emparats los feus e les honors, e no n'havien haüt juý de nostra cort. E, pus que ans de judici nós lurs havíem emparats, que·l[s] lurs rendéssem, e que ells eren aparellats de fer a nós dret, a coneguda de nostra cort. E nós responem-lurs que del dret de nostra cort no·ns esquivàvem nós, mas volíem que·ns faessen ço que l'usatge deya, e que guardassen què deya ne que no, car nós allò en seguiríem per tots temps. E per açò no y calia judici, car ja era jutjat per nostres antecessors e els lurs. E ells tornaven que no era dret ne usatge ne semblava dret que senyor gitàs vassall de sa possessió, menys de coneguda de dret, e que d'açò lurs faéssem jutjar. E nós dixem que la cosa era certa: que ells tenien los feus per nós e que nós lurs havíem manat servici e ells no l'havien volgut fer. E per açò lurs ¶^{168v} havíem nós toltos los feus. E, car era jutjat, no y calia altre judici, ne àls no podien ab nós acabar.

¶¹⁰³⁶ En C: *nos*.

467. (545)

[DE COM ELS NOBLES CATALANS S'APARTAREN DEL REI JAUME I DE L'INFANT PERE I DESTRUÏREN FIGUERES]

E, quant veeren que no y podien altres coses acabar, desisqueren-se de nós e de l'infant en Pere, fill nostre. E ans que·ls dies dels acuydaments nostres fossen complits, anaren-se'n a Figueres, qui era de l'infant en Pere, e, sobre proferta de dret cremaren aquella vila e destruïren-la de tot en tot, sí que,¹⁰³⁷ quan nós ja acorriem¹⁰³⁸ e fom en Gerona, sabem que ja la havien destruïda. E tornam-nos-en a Barchinona per pendre acort sobre la dita mala feyta e per anantar contra ells, segons que fer-ho deguéssim per dret. E aquí feem metre frontera a defensió de nostres viles. E, estant en açò, vench denant nós lo bisbe de Barchinona e el maestre d'Uclés, en Gonçalvo Yvaynes, e pregaren-nos que'ns plagués que ells anassen parlar ab los richs hòmens e tolre ells d'aquella mala via en la qual bé conexien que eren. E nós responem-lurs que'ns playà molt.

468. (546)

[DE LES TEMPTATIVES DE RECONCILIACIÓ ENTRE EL REI JAUME I ALGUNS NOBLES I DEL PAS DELS REIS DE CASTELLA PER CATALUNYA]

E tantost, aquell dia mateix, vench-nos carta del batle de Tortosa en la qual era contengut que'l rey de Castella e la regina, ab sos fills, devien entrar lo dijous vinent a Tortosa. E nós, oïda aquesta letra, aparellam-nos de anar vers lo dit rey de Castella, per reebre ell e honrrar. E en l'altre dia moguem de Barchinona e fom en Vilafrancha, e foren denant nós lo bisbe de Barchinona e en Ramon de Cardona e en Berenguer de Puigvert e molts altres richs hòmens de Cathalunya, e clamaren-nos mercé que·ls deguéssim perdonar, si en re havien errat contra nós, e encara, que'ns supplicaven que·ls deguéssim donar jutges qui coneguessen si ells a nós feïen tort o nós a ells [o ells si'ns eren de res tenguts]. E sobre açò, nós volens obeir a les lurs pregàries [feïtes a nós per ells e per molts altres], donam-los jutges: l'arquebisbe de Tarragona e el bisbe de Gerona e el bisbe de Barchinona e l'abat de Fontfreda e en Ramon de Munchada e en Pere de Berga e en Jofre de Rochabertí e en Pere de Caralt. E ¶^{169r} puy entraren-se'n ab nós en Terragona e aquí assignam-lurs dia, ab volentat dels dits jutges, a mijant Caresma, e que fossen

¶¹⁰³⁷ En C: *que que*.

¶¹⁰³⁸ En C: *ja acorriem*; en H: *hi acorriem*; en DEV: *là corriem*.

en Leyda tots los richs hòmens de Cathalunya e d'Aragó e que nós que y seríem aquell dia e l'infant en Pere, fill nostre; e que·ls demunt dits jutges coneguessen de les qüestions que eren entre nós e ells. E d'açò fo feyta una carta. E en l'endemig fo vengut lo rey de Castella en Tarragona, e la regina, muller d'ell, e tots los fills levat don Ferrando. E partim d'aquí e vench-se'n ab nós en Barchinona, e aquí tench ab nós la festa de Nadal.

469. (547)

[DE LA VISITA DEL REI ALFONS DE CASTELLA AL PAPA I DE LES
CORTS DELS CATALANS A LLEIDA]

E, tenguda la festa, demanà'ns lo rey de Castella de consell, e dix-nos que volia anar a l'apostoli sobre el tort que·l dit apostoli li tenia sobre·l feyt de l'Imperi e sobre molts¹⁰³⁹ d'altres torts que li feya. E nós consellam-li que per nulla re ell no y anàs, que no era cosa covinent a ell anar en tan estranya terra, e encara, que havia a passar per la terra del rey de França, del qual ell se temia. E no·ns volch creure de aquell consell que nós donat li havíem e anà-sse'n a l'apostoli.

E nós, tantost com ell fo exit de Barchinona, anam-nos-en vers Leyda per rahó del dia de la cort que havíem ab los [richs] hòmens emprés. E fom aquí, e l'infant en Pere ab nós ensemps, lo qual posà en lo castell. E en Ramon de Cardona e el comte d'Empúries¹⁰⁴⁰ e el¹⁰⁴¹ comte de Pallars e els altres richs hòmens d'Aragó e de Cathalunya foren tots ajustats en Corbins, e no volgren entrar en Leyda. E fo-hi Ferran Sánchez de Castre e n'Artal de Luna e en Pero Cornell e d'altres molts, e per ço no entraren en Leyda, car deyen que s'i temien.¹⁰⁴² E nós trametem-lurs a dir que·ls guiaríem de tot hom, e encara no y volgren entrar, mas trameteren aquí en Guillem de Castellaulí e en Guillem de Rajadell, procuradors lurs, e aquí demanaren-nos que·ls donàssem rahonadors. E nós donam-lurs en Ramon de Valls, canonge de Leyda, e en Ramon Gili.

470. (548)

[DEL JUDICI CONTRA ELS NOBLES CONJURATS]

Ab tant moguem nostra demanda, la qual nós havíem contra ells. ¶^{169v} E ells dixereren que no eren tenguts de respondre a la demanda entrò que nós haguéssem feyt[t] restituir a Ferran Sánchez tot ço que l'infant en Pere li havia tolt. E nós

¶¹⁰³⁹ En C: *moltes*. ¶¹⁰⁴⁰ Al marge dret, amb lletra coetània: *el comte d'Empúries*.

¶¹⁰⁴¹ Al marge esquerre, amb lletra coetània: *e el*. ¶¹⁰⁴² En C: *tenien*.

responem-lurs que nós no érem tenguts de fer rendre a Ferran Sànchez ço que demanaven,¹⁰⁴³ per ço com ell e Exemén d'Urrea e n'Artal de Luna e en Pero Cornell, sobre proferta de dret, havien acunydat l'infant en Pere; e encara, sobre la dita proferta de dret, li havien feyt mal. E axí no li érem¹⁰⁴⁴ tenguts de rendre-li re. E, majorment, que Ferran Sànchez tenia-nos forçats lo castell d'Alquèçar e de Nabal, e que no·ls nos volia rendre e que·ls tenia axí com no devia.

471. (549)

[DE L'INICI DE LA GUERRA DEL REI JAUME I DE L'INFANT PERE CONTRA ELS NOBLES]

E sobre açò los jutges donaren interloqutòria que aquells procuradors no devien posar aquella excepció damunt dita, e que eren tenguts de respondre. E axí, aquells jutges prengueren lo libell e donaren-lo a aquells procuradors, e ells no·ls volgren pendre e gitaren-lo en terra. E axí la cort partí's que àls no y hac enantat. E nós pagam als jutges, per les messions que feytes havien, .X. mília sous, e ells no lurs volgren res pagar de ço que devien. E tantost nós proferim-lurs dret deuant aquells jutges e ells no·ls volgren pendre e anaren-se'n.

E, açò feyt, nós manam a l'infant en Pere que's n'entràs en Aragó per defendre nostra terra e per fer mal als nostres enemichs. E nós anam-nos-en en Barchinona e manam nostres hosts. E, les hosts aplegades, anam sobre lo comte d'Ampúries. E, quant fom en Ampurdà, sabem que l'infant en Jacme, fill nostre, tenia assetjada la Rocha, .i. castell del comte d'Ampúries. E anam là e feem-lo'n levar. E'n l'endemig entram en Perpenyà per veer la regina de Castella, nostra filla, que havia aquí estat despuys que son marit, lo rey de Castella, exí de nostra terra per anar al papa.

472. (550)

[DE LA MORT DE FERRAN SANXES DE CASTRE I DEL SETGE DE ROSES]

E, ans que exíssem d'aquí, vench-nos ardit en qual ¶^{170r} manera l'infant en Pere, tenén seti a .i. castell de Ferran Sànchez de Castre, havia pres lo dit Ferran Sànchez, e que l'havia fet negar. E a nós plach-nos molt quant ho haguem oït, per ço com era forta dura cosa que ell era nostre fill, e ere's levat contra nós, al qual nós

¶¹⁰⁴³ En C: *demanàvem*; en H: *demanaven*. ¶¹⁰⁴⁴ En C: *eren*.

tant de bé haviem fet e tant honrrat heretament haviem dat. E, quant fom partits de Perpenyà, anam reebre la host de Barchinona, .i.^a partida que'n venia per terra, e trobam-la a la Bisbal. E partim d'aquí e passam per .i. castell d'en Dalmau de Rochabertí, qui ha nom Calabuig, e prenguem-lo e'l feem derrocar. E puy anam reebre l'altra partida de la host de Barchinona, que venia per mar. E axí, ab tota aquella host e ab l'altra que nós ja teníem, assetjam Roses, .i. castell del comte d'Ampúries. E en Ramon de Cardona e en Pere de Berga e altres richs hòmens de Cathalunya saberem açò e meteren-se en Castelló, on era el comte d'Ampúries, e aquí foren per alguns dies.

473. (551-552)

[DE COM EL REI JAUME CONVOCÀ CORTS DE CATALANS I ARAGONESOS A LLEIDA I DE COM S'ASSABENTÀ DE LA MORT DEL SEU NET, L'INFANT FERRAN DE CASTELLA]

Puys vengren a nós al dit seti de Roses e amenaren-nos lo dit comte e meteren-lo en nostre poder per fer tota res que d'ell fer volguéssem; e encara, que estaria a coneguda de nós del feyt de Figueres, que havia fet cremar e derrocar a l'infant. E sobre açò nós veem que, pus ell se metia en nostre poder, segons que dit és, que bastava a complir nostra volentat, levam-nos del seti e entram-nos-en en Girona. E aquí feem moltes demandes al dit comte. E ell fo denant nós, emsemps ab en Pere de Berga, e supplicaren-nos que nós manàssem cort a Leyda, en la qual fossen cathalans e aragoneses, e que ladonchs ell respondria a aquestes demandes e que faria tot ço que nós li manaríem; e que aquella cort venrria en cas que tota Cathalunya e Aragó poríem endreçar. E nós, oïda la lur supplicació, atorgam-lurs-ho, e dixem-lur[s] que u fariem en guisa que l'infant en Pere, fill nostre, hi seria. E manam la cort a *Omnium Sanctorum*.

(552) E, nós estan en Gerona, haguem ||^{170v} ardit que'n Ferrando, fill primogènit del rey de Castella e net nostre, era mort. E reebem aquell ardit ab gran despegament. E despuys penssam de anar a la cort que haviem manada a Leyda, a la qual fom nós e nostre fill l'infant en Pere. E de l'altra part foren en Ramon de Cardona e el comte de Pallars e el comte d'Ampúries e altres richs hòmens de Cathalunya e d'Aragó. E fo-y en Bernat d'Entença e Garcia Ortiz e d'altres richs hòmens. E, ans que l'infant en Pere, fill nostre, fos vengut ne entràs en Leyda, parlaren ab nós los damunt dits richs hòmens de Cathalunya e pregaren-nos, entre les altres coses, que nós confirmàssem al comte de Pallars lo feu de Berga e dels altres logars, los quals en Pere de Berga, qui era mort, novellament havia lexats a ell, e tenia per nós en feu; e, nós faén e complén açò, ells farien tot quant nós volguéssem ne manàssem, e tota res que nós volguéssem [fer] en Cathalunya, quant a endreça-

ment de la terra, que plauria a ells. E nós responem-lurs que, tantost com l'infant fos vengut, parlaríem ab ell e endreçaríem en tal manera ab ell lo feyt que, si null tort lurs tenia, que·ls ho faríem adobar tot.

474. (553)

[DE COM NO ES RESOLGUEREN LES DESAVINENCES EN LES CORTS DE LLEIDA]

E, quant fo vengut lo dit infant, fill nostre, parlam ab ell, e ell féu-nos aytal resposta: que, si per aventura nós conexíem que ell en res fos tengut als richs hòmens de Cathalunya ne d'Aragó, ne·ls tingués tort en re, que ell molt agradosament esmenaria a ells aquell tort a coneguda nostra. E aquella resposta que·l dit fill nostre hac a nós feyta, faem saber nós¹⁰⁴⁵ als dits richs hòmens. E com nós, presents los prohòmens de Leyda, volguéssim¹⁰⁴⁶ parlar ab aquells richs hòmens, ells sens tot altre comiat partiren-se de la vila. E axí que àls en la dita cort, quant en açò que ab ells havíem¹⁰⁴⁷ a parlar ne endreçar, no y hac àls deliurat.

475. (554)

[DE COM EL REI JAUME TINGUÉ NOTÍCIA DELS DISTURBIS A VALÈNCIA I DE COM DECIDÍ ANAR-HI]

E la cort passada, nós estant en Leyda, vench-nos missatge [de València] que tot lo poble de València generalment se era adunat e que havien enderrocats alberchs ||^{171r} molts de alguns prohòmens de la vila contra la senyoria nostra, e molts d'altres mals feyts. E, encara, haguem ardit que·n Miquel Peres, ab gran companya de peons, entenia a barrejar alguns logars de sarraïns del dit regne de València. E nós, per aquestes dues rahons que dessús són dites, a punir e esquivar tot açò damunt dit, deliurats alguns affers que havíem a deliurar en Leyda, penssam-nos-en de anar vers València. E, com fom en la dita ciutat de València, trametem en Pero Ferràndez d'Íxer, fill nostre, ab companya de cavallers e de hòmens a peu, contra lo dit Miquel Pérez e contra tota sa companya. E, quant hagren oït lo despagament que havíem contra ells, penssaren-se de exir del regne de València, per la temor nostra; dels altres qui romangueren aquí, feem-los pendre e justiciar segons manera de dret.

¶¹⁰⁴⁵ En C: *vos*.

¶¹⁰⁴⁶ En C: *volguessen*; en H: *volguéssim*.

¶¹⁰⁴⁷ En C: *havien*.

[DE L'ALÇAMENT DELS SARRAÏNS DEL REGNE DE VALÈNCIA]

Açò fet, feem fer inquisició contra aquells qui havien enderrocats los alberchs d'alcuns prohòmens de València, segons que dit és, e condempnam e punim aquells en .C. mília sous. E, quan nós volguem contra¹⁰⁴⁸ alcuns d'aquella ciutat enantar, qui per aquella rahó demunt dita havien afanada justícia corporal, vench-nos ardit que l'alcayt Abraÿm se era alçat, e que havia bastit .I. castell que nós haviem fet derrocar ja peça havia, lo qual ha nom Serra de Finestrat. E nós, oït açò, lexats aquells affers que haviem en València, penssam de acórrer a aquella part on lo castell era. E, quan fom en Algezira, haguem ardit que·ls sarraÿns de Tous se eren alçats al castell. E nós tantost trametem-lurs missatge que·ns liurassen lo castell. E ells feeren-nos resposta que·ls donàssem .X. dies e que, aquells passats, que·l nos liurarien; la qual cosa fer no volgren, ans se enfortiren, per ço com fama era que companya de genets lurs venia en ajuda. E nós, sabut lur enteniment, anam-nos-en vers Xàtiva.

[DE LES LLUITES ENTRE ELS SARRAÏNS I ELS CRISTIANS AL REGNE DE VALÈNCIA]

E nós, estant en Xàtiva, haguem ¶^{171v} ardit d'aquells cavallers genets que eren entrats en la terra. E nós pensam de trametre tro a .XL. hòmens a cavall a establir la vila de Alcoy e de metre establiment al castell de Cocentayna,¹⁰⁴⁹ per on aquells genets devien passar. E, quant foren venguts entrò a .CCL. cavallers d'aquells genets en Alcoy per combatre, prengueren aquí, al combatre, gran mal, encara que y perderen lur cap, per nom Aladrach, lo qual ja altra vegada se era alçat contra nós ab alguns castells del dit regne, los quals li covench de desemparrar, ell havent a exir¹⁰⁵⁰ de tota sa terra, per partir-ne tostemps. E puy tots aquells .XL. hòmens a cavall dessus dits, sens tot acort que la .I. no havia de l'altre, penssaren de encalçar los damunt dits genets e vengren en la celada que havien gitada aquells genets, e foren la major part d'aquells christians morts e preses. E els moros de la terra, oït açò qui era esdevengut als christians, per lo esforç e per lo consell dels genets, penssaren de combatre alguns castells, los quals nós no haviem establits, per ço com nós no haviem sabuda d'ells que aytal enteniment haguessen, que contra nós, qui érem lur senyor, se alçassen. E, segons lo esforç lur e el poder que havien, prengueren-ne una partida.

¶¹⁰⁴⁸ En CDEV: *en*; en H: *contra*. ¶¹⁰⁴⁹ En C: *Concentayna*; en H: *Cocentayna*. ¶¹⁰⁵⁰ En CDEV: *havent*

a exir, sentit confirmat per Marsili (*perpetuo exilio condemnauit*), però en H, per error: *e l'avench a exir*.

478. (557)

[DE LA DERROTA DELS SARRAÏNS A LLÍRIA]

E nós, vist l'enteniment que los dits traïdors havien contra nós, penssam de traire a nostres richs hòmens e nostres cavallers, dels quals vench en Garcia Ortiz e el mestre del Temple, tots primers. E, quan foren en València, vengren tro a .M. peons de moros córrer a Liria. E els nostres foren tro a .CXX. hòmens a cavall; e aconseguiren aquells peons e desbarataren-los tots e mataren-ne tro a .CCL., sens tot perdiment que no y faeren, exceptat .V. cavalls e .I. escuder.

479. (558)

[DE COM EL REI JAUME, A CAUSA D'UNA INCIPIENT MALAL-
TIA, RESTÀ A XÀTIVA I NO ANÀ A COMBATRE ELS SAR-
RAÏNS]

E, quan foren tornats en València, penssaren de venir a nós a Xàtiva. E, quan foren venguts a nós, vench ardit que genets passaven per la Vall d'Albayda e que venien ajudar als moros de Beniopa, que'n Pero Ferràndez d'Ixar, fill nostre, tenia assejats per manament nostre, e'ls pres tots despuys, e'ren bé .II. mília. E, quan saberem los genets que'ls moros de Beniopa eren preses, ||^{172r} barrejaren la pobla de Luxén. E mantinent, nós sabén açò que Luxén havien barrejat, volguem-lurs exir a denant. E exim ab nostra companya de cavall e de peu, de Xàtiva. E, quan fom fora la vila, pregà'ns lo mestre del Temple e en Garcia Ortiz e el bisbe d'Oscha e molts altres que nós no degué[sse]m anar ne fer aquell viatge que haviem en cor de fer contra aquells genets, per ço com fehia gran calor e que'ns poria tornar a gran dan, per ço com haviem estat de àvol delit. E nós, veén que ells eren despagats, per ço com nós haviem aytal enteniment, e volguem-los-ne fer pagats e tornam-nos-ne en Xàtiva.

480. (559)

[DE L'ENFRONTAMENT ENTRE ELS CRISTIANS I ELS SARRAÏNS
A LLUTXENT]

E en Garcia Ortiz e el mestre del Temple e lur companya, ab companya de peons, anaren tro a Luxén. E, per rahó del córrer que havien feyt e per la gran calor que aquell dia havia feyta, foren tots esmagats, e per la set e per lassetat que'ls cavalls havien. E, tantost com foren en lo terme de Luxén, hagren vista

dels genets, qui eren de .CCCC. tro a .D. cavallers, e pus de .III. mília hòmens de peu, e combareren-se ab aquells moros, enaxí que y morí Garcia Ortiz d'Aza-gra¹⁰⁵¹ e son fill d'en Bernat Guillem d'Entença e d'altres molts a cavall e a peu. E el mestre del Temple ab alguns frares foren catius, los quals, per alguns dies aenant, que foren preses en lo castell de Biar, se'n fugiren ab .I. almocatén¹⁰⁵² moro qui'ls guardava.

481. (560)

[DE COM S'AGREUJÀ LA MALALTIA DEL REI JAUME]

E nós, oïdes estes noves que'ls christians eren desbaratats, fom-ne molt despagats e ab nós haguem-ne gran dolor. E per alguns dies aenant, que nós fom en Xàtiva romases, vench l'infant en Pere, fill nostre, ab richs hòmens e ab cavallers e ab gran companya, al qual nós haviem tramés manament que vingués. E romàs aquí en Xàtiva ab tota sa companya per tenir la frontera als moros. E nós, per rahó del treball que haviem soffert e car a Déu plahia, vench-nos algun destemprament. E isquem-nos de Xàtiva e vinguem-nos-en en Algezira per trametre vianda a l'infant ¶^{172v} e a sa companya. E aquí pujà'ns e cresqué-nos la malaltia, enaxí que, gràcies a nostre senyor Jhesuchrist, en nostra bona e plena memòria, nos confes-sam moltes vegades de bisbes, de preycadors e de frares menors, ab gran contricció de nostres peccats, e ab grans làgrimes. E puy nós, purgats dels peccats munda-nals per rahó de la confessió damunt dita, ab gran goig e ab gran pagament reebem lo cors de nostre senyor Jhesuchrist.

482. (561-562-563)

[DE COM EL REI JAUME MANÀ FER VENIR A LA SEUA PRESÈN-CIA L'INFANT PERE]

E tot açò feyt, veén-nos ésser agreujat per rahó de la malaltia, trametem missat-ge a l'infant en Pere, fill nostre, que ell personalment vingués a nós a Algezira. E ell, demanat l'estament en què nós érem, pensà de venir de Xàtiva per com-plir nostra volentat, e vench a nós. E tantost fo denant nostra presència lo ves-pre que vench; e reebem-lo, ell donan a nós reverència axí com bon fill deu donar a son pare.

¶¹⁰⁵¹ En CDE: *de Zagua*; en V: *Zaga*; en Marsili: *de Zagra*; en H: *Sagra*.

¶¹⁰⁵² En CDEV: *almugàver*; en H: *almocatén*, que adoptem.

(562) E, quant vench l'endemà, lo dit fill nostre fo ab nós e oïm nostra missa. E, oïda nostra missa, nós, en presència d'ell e dels richs hòmens e dels cavallers e dels ciutadans, dixem-li les paraules dejús scrites: primerament, en qual manera nostre Senyor nos havia honrat en aquest segle, e especialment sobre nostres enemichs; e en qual manera nostre Senyor nos havia fet regnar al seu servici, pus de .LX. anys, més que no era en memòria ne trobava hom que n'agun rey, de David o de Salamó a ençà, hagués tant regnat, e que amàs sancta Esgleya; e encara, en qual manera havíem haüda amor e dilecció [generalment] de tota nostra gent, e com nós érem ab ella honrrat. E tot açò reconexíem que ns era vengut de nostre senyor Jhesuchrist, e car nós, per tota e per la major partida, nos érem esforçats de seguir la sua carrera e los seus manaments. E ell, [que] degué pendre eximpli de nós quant a açò, que era via de bé; e que axí mateix li pendria, ell complén e faén açò.

(563) E puy feem manament a ell e'l pregam que degué amar e honrar l'infant en Jacme, fill nostre, qui era frare seu de part de pare e de mare, e al qual nós havíem ja donada certa heretat en guisa que ab ell no havia en res a contendre. E que, pus a ell donàvem la heretat major e tot l'onrament, que se'n tingué per pagat, e axí que li era pus leu de fer. E, encara, que l'infant en Jacme, [fiyl nostre], lo amaria e l'obeiria en tot ço que fer ^{173r} degué axí com a frare major. E, encara, tot açò dit en presència de tot lo consell, comenam a ell lo bisbe d'Oscha, lo qual nós havíem nudrit [e feyt nodrir] de infantesa a ençà, al qual per nós li era estat donat lo benefici de bisbalia e era estat canceller de nostra cort entrò al dia de vuy, lo qual degué amar e honrar per honrament e esguardament de nós. E après comenam-li lo sagrista¹⁰⁵³ de Leida, frare del dit bisbe d'Oscha, e l'artiacha d'Urgell, e tots los altres savis de nostra cort e, generalment tota nostra companya, ab los quals tots fos en deute en lo qual nós érem entrò en aquest present dia, e ells ab ell, en aquell ab què ab nós eren.

E moltes d'altres paraules a ell dixem e donam a ell benedicció axí com pare deu donar a son [bon] fill, a bon ordonament de sa persona, les quals serien longues de dir.

¶ ¹⁰⁵³ Encara que H i C coincideixen ací en la lliçó *sagrista*, en la resta d'ocurrències de C és sempre *sacrista*, tal com fan DE. Respectem la grafia, però no adoptem l'accentuació aguda, perquè es refereix a Pere del Rei (o Pere de Roca), *sacrista* de Lleida, germà de Jaume Sarroca, bisbe d'Osca, que abans havia estat *sacrista* de Lleida, tal com fa notar Ferran Soldevila.

Jaume Sarroca sempre hi és tractat com a *sacrista* –llatinisme que designa la dignitat de la catedral, sempre un canonge, responsable dels ornaments i vasos sagrats– i no com a *sagristà* –nom que rep l'encarregat, generalment un seglar, de gestionar l'ús litúrgic dels ornaments i vasos sagrats. Tanmateix, Heredia aplica sempre el nom de *sacristán*.

[DE LES DARRERES DISPOSICIONS TESTAMENTÀRIES DEL REI JAUME]

E tot açò feyt, dixem a ell e'l pregam que ell que partís d'aquí e que faés stablir tots los castells del regne de València de vianda e d'altres coses, e que degué bé e enfortidament menar la guerra, e, asenyaladament, que gitàs tots los moros del regne e València, per ço com eren tots traïdors e havien-nos-o donat a conèixer moltes vegades, que, nós faén bé a ells, punyaren tots temps a nós fer greuge e [a] nos decebre, si poguessen. E allò mateix farien a ell, si romanien en la terra. E encara pregam-lo, si cas se esdevenia que nós d'aquesta malaltia moríssem en l'endemig, que ell seria en establir los castells, que ell en aquella sahó no'ns tragués del regne, per ço com la terra per absència de l'infant en Pere se'n poria perdre. E, si nós moríem en aquest endemig en Algezira, que'l bisbe d'Oscha e l'altra companya que ab nós eren nos soterrassen a Sancta Maria d'Algezira o a Sancta Maria de València, segons que nós haviem ja manat. E pregam al dit infant en Pere que, la guerra finida, que ell nos feés portar, si moríem, a Sancta Maria de Poblet, on nós nos érem ja lextat.

[DE COM EL REI JAUME RENUNCIÀ ALS SEUS REGNES I POSSESSIONS I VESTÍ L'HÀBIT DEL CISTELL]

E, totes aquestes paraules dites, l'infant damunt dit, axí com fill obedient a pare, reebé los ^{173v} nostres manaments dessús dits, e los prechs, axí com a bons e vertaders, e promés a nós complir tot açò damunt dit. E, ans que ell de nós se partís, en presència d'ell e de tots aquells qui a les paraules dessús dites eren estats a honor de Déus e de la sua beneïta mare, que a nós en aquest món molt de honrament e ajuda nos havia feyt, e en remissió de nostres peccats, e en presència de tots los richs hòmens e cavallers e ciutadans, renunciem en poder del fill nostre, l'infant en Pere, lo qual hereter lextam en totes nostres terres e regnes.¹⁰⁵⁴ E vestim-nos

¶ ¹⁰⁵⁴ CDEV comparteixen: *l'infant en Pere, lo qual hereter lextam en totes nostres terres e regnes*, enfront de H, que fa: *l'infant en Pere, lo qual hereter lextam a tots nostres regnes e a tota nostra terra*. Vianna (2014: 119) fa notar la contradicció entre aquestes paraules en què el rei Jaume reconeix l'infant Pere com a hereu universal dels seus regnes i terres amb les del capítol 563, en què confirma la divisió dels seus regnes i

terres entre l'infant Jaume i l'infant Pere, i ho atribueix a una interpolació induïda pel rei Pere el Cerimoniós. Tanmateix, el 1313, Marsili (IV, 58.10) traduí el fragment així: *renuntiamus omnibus regnis et terris nostris in posse filii nostri, infantis Petri presentis, quem nobis heredem substituiimus*. L'interès per la deslegitimació dels reis de Mallorca ja venia de Jaume II, patrocinador de la versió llatina de Marsili.

lo àbit de Cistell e'ns feem monge d'aquell orde. E el dit fill nostre, per complir nostre manament que nós li haviem feyt, pres comiat de nós e tots los richs hòmens e els cavallers ab grans plors e ab grans làgrimes e tornàs-se'n a Xàtiva per establir la frontera.

485. (566)

[DE LA MORT DEL REI JAUME A VALÈNCIA]

E aenant per alguns dies, com nós haguéssem en cor de anar a Poblet e de servir la mare de Déu en aquell logar de Poblet e fóssem ja partits d'Algezira e fóssem en València, a nós cresqué¹⁰⁵⁵ la malaltia. E plach a nostre Senyor que no complíssem lo dit viatge que fer volíem.

E aquí en València, en l'any de .MCCLXXVI., *sexto kalendas augusti*, lo noble en Jacme, per la gràcia de Déu, rey d'Aragó e de Mallorques, e de València, comte de Barchinona e d'Urgell, senyor de Muntpesler, passà d'aquest segle. *Cujus anima per misericordiam Dei sine fine requiescat in pace. Amen.*

*Mandato serenissimi domini Petri, Dei gratia regis Aragonum, Valencie, Majoricarum, Sardinie et Corsice, comitisque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie, cuius ingenio, gracia Dei pereunte, Petrus, rex Castelle crudelissimus, a regno ipsius, durante guerra inter ipsos reges, fuit debustatus et, regressus, manu illustris Henrrici, postea Castelle regis, intra Castella fuit gladio laceratus. Ego, Johannes de Barbastro, de scribania predicti domini regis Aragonum, oriundus Cesarauguste Iberi, in civitate Barchinone, anno a Nativitate Domini .M^o CCC^o. octuagesimo, scripsi.*¹⁰⁵⁶

¶¹⁰⁵⁵ En C, per error: *isqué*; en H: *cregué*; en DEN: *cresqué*; en V: *creixqué*. ¶¹⁰⁵⁶ Colofó òbviament absent en D (c. 1500), E (1544) i V (1557), que

en comparteixen aquest altre: *Finito libro, sit laus, gloria Christo. Visqué lo rey en Jacme, après que hac presa València, .XXXVII. anys* (en V: *Vixqué*).

Apèndix

LES DUES SECCIONS DEL *LLIBRE DELS FEITS* INCORPORADES AL MS. C DESPRÉS DE 1557*

SECCIÓ PRIMERA (folis 2-8)

2. (2)

[DEL LLINATGE DEL REI JAUME]

[...]

||^{2r} e veren-se en gran embarch què farien, pus ell avia presa altre muller. E en Guillem de Montpesller era senyor de Muntpesller e de la senyoria que pertany a Muntpesller. E aquells nobles, qui éran vinguts ab la filla de l'emperador, demanaren al dit senyor què farien de aquest engan e de aquest falliment que avien pres, que ells vinents ab la filla de l'emperador Manuel al rey don Alfonso que le presés per muller, e ell ne avia altre presa, e que·ls donàs consell en què guisa se'n captendrían. E ells respòs-los que hauria'n pres consell.

E, quant en Guillem de Muntpesller hach tot son consell ayustat, donaren-li per consell sos richs hòmens e sos cavallers e aquells qui éran hòmens de valor en la vil·la de Muntpesller que la retingués per muller, e, pus Déus li havia feyta tanta de gràcia que la filla de l'emperador Manuel, qui era en aquell temps lo millor hom de christians, era venguda en sa vila, ne en el lloch hon ell era, e era desconsolada del marit que devia aver, que la presés per muller e que no la lexàs tornar per nulla res.

* S'hi han aplicat les convencions habituals de l'edició filològica, però sense intervenir en la fixació crítica del text, de manera que el lector pugua contrastar les nombroses diferències textuais i formals d'aquestes seccions del ms. C amb l'edició crítica dels fragments corresponents del ms. D que s'ofereix en aquest mateix volum.

E, sobre açò, ell fèu sa resposta al bisbe e als nobles qui vinguéran ab ella, e la resposta fo oytal: que·ls envià a dir per sos missatgers que Déus li havia tanta gràcia dada, que, pus ella no avia aquell marit que devia aver, que ell la volia aver per muller. E, quant los misatgers de lo emperador oýran aquesta paraula, ab lo desconort que avían de primer, los doblà, que la filla de lo emperador presés marit si no fos rey o que fos emperador, car altre no li'n tenia. E pregàron-lo molt caramente que, per la valor qui en ell era, per Déus, que·n lexàs tornar la filla de l'emperador, car ells li avían promés que, si aquell matrimoni no's faés, que ells la tornàrian a son pare per terra o per mar e que no·ls embargàs, pus rahó no hi avia, ne per ell no era venguda.

A aytant respòs-los en Guillem de Muntpesller e son consell que d'altra manera no seria. E, quant los misatgers de l'emperador enteséran la llur voluntat e que d'altre manera no podia ser, demanaren lo acort, y ells donaren-lo'ls tro a l'altre dia. E el bisbe e els richs hòmens qui vengueren ab ella veéran que la voluntat d'en Guillem de Muntpesller e de son consell avia a pesar. Pensaren-se que faéssan aquell matrimoni ab aquesta condició: que si fill o filla venia, que fos concreat d'en Guillem de Muntpesller e de la filla de l'emperador, que fos senyor de Muntpesller, vivent aquell o aquella. E tornaren a fer llur resposta e dixéran a'n Guillem de Muntpesller e a son con^{2v}sell que éls los porían mal fer o pendre o que la'ls tolguéssan, mes la llur voluntat ne ab la de ella no farían aquell matrimoni, si donchs no fahien en aquesta manera: que ells ell los prometés ab sacrament e ab homenatge, a que u fahessen jurar a tots los hòmens de Muntpesller, de deu anys ensús, que jurassen que fill o filla que fos de abdós, que fos senyor de Muntpesller, si fos hom o aytambé si fos fèmina. E aquestes paraules foren meses en cartes en aquesta manera.

E'n Guillem de Muntpesller, agut consell de sos nobles, otorgué las paraulas, e fèu-se el matrimoni. E en Guillem de Muntpesller hach de aquella dona una filla per nom Maria.

3. (3)

[DEL MATRIMONI ENTRE EL REI PERE D'ARAGÓ I MARIA DE MONTPELLER]

E, quant vench a devant, fonch perlat matrimoni entre lo rey don Pere, nòstron pare, e la filla d'en Guillem de Muntpesller, que era dona de Muntpesller e de totes ses pertinèncias; e ella, que daria son cors e Munpesller ab totas ses pertinèncias. E enaxí fèu-se el matrimoni, e fo lo seu nom crescut, que hach nom la regina dona Maria.

4. (4)

[DE COM LA REINA MARIA OBTINGUÉ DEL PAPA QUE MONTPELLER FOS PER A ELLA I PER AL SEU FILL JAUME]

E, puyx en Guillem de Muntpesller, stant ella viva, pres una altre dona que era de Castella —de la qual no·ns membra lo nom del pare, mes ella avia nom dona Agnés—, de la qual hach aquests fills, per nom en Guillem de Muntpesller, qui tench Peoylbà entrò a la hora de la sua mort, e l'altre en Burgonyó, e en Bernat Guillem, qui nós heretam e donam muller per nom na Miliana, que era del linatge de la mare, d'Entença, filla d'en Ponç n'Uch, frare del comte de Ampúrias, qui avia nom n'Uch, e un altre frare que nudria nostre pare, qui avia nom Tortoseta.

E aquest Guillem de Muntpesller, qui era major fill d'en Guillem de Muntpesller, punyà com fos senyor de Muntpesller, per ço car ell era hom. E aquest plet vench devant l'apostòlich, que nostra mare, la regina dona Maria, anà en cort de Roma per mentenir son dret, e que nós, qui hérem son hereter, fóssem senyor de Muntpesller. E tengren tant son plet devant l'apostòlich que·ls doné per sentència —sí que n'i ha decretal escrita, de la sentència de l'apostòlich—, que jutjava aquells qui eren fills d'en Guillem de Muntpesller e de na Agnés, que no éran de leal conjugí, car éran fets en adulteri, havén ell altre muller. E jutjà que Muntpesller fos de la regina dona Maria e de ^{3r} nós, qui érem son fill.

5. (5)

[DE LA CONCEPCIÓ I NAIXEMENT DEL REI JAUME]

Ara contarem en qual guisa ne quel manera nós fo engenrrat e en qual manera fo lo nostro naximent. Primerament, en aqual manera nós fom engenrrat. Nostre pare, el rey en Pere, no volia veura la regina, nostre mare. Esdevench-se que una vegade que el rey, nostre pare, fo en Llates, e la regina, nostre mare, fo en Miravall, e vench al rey un rich hom, per nom en Guillem de Alcalà, e pregà'l tant que·l féu anar al lloch de Miravall, hon era la regina, nostre mare. E aquella nuyt que abdós foren en Miravall, volch nostre Senyor que nós fóssem engenrrats.

E quant la regina, mare nostre, se sentí prenys, entrà-se'n en Muntpesller. E aquí volch nostre Senyor que fos lo nostre naximent, en casa de aquells de Tornamira, la vesprada de nostre dona sancta Maria Candelera. E nostre mare, sempre que nós fom nats, envià'ns a Sancta Maria, e portaren-nos en los braços e deýan matinas en la sglésia de Nostre Dona. E tantost que nos meteren per lo portal, cantaren *Te Deum laudamus*. E no sabían los clergas que nós deguésem entrar aquí, mes entram quant cantaven aquell càntich. E puyx, partint de aquí, llevaren-nos a

Sant Fermí, e quant aquells qui nos portaven entraren per la capella de Sant Fermí, cantaven *Benedictus Dominus Deus Israel*.

E, quant nos tornaren a la casa de nostre mare, fo ella molt alegre per aquests prenòstics que·ns eren esdevenguts. E fèu fer .XII. canelas, totes de un pes e de una granea, e fèu-las encendre totes ensemps, e a cade une mes sengles noms dels apòstols e promés a nostre Senyor que aquella que més duraria, aquell nom hauríam nós. E durant més la de sanct Jacme tres dits de través que la altres, e, per açò e per la gràcia de Déus, avem nós nom en Jacme.

E axí nós som venguts de part d'ella, que fo nostre mare, e del rey en Pere, nostre pare. E sembla obra de Déus, car las convinences que nostre avi avia feytas de aver aquesta per muller, tornà depuys que aquella natura de l'emperador Manuel e de nostre pare, lo rey en Pere, que per matrimoni se cobràs la fallida que en l'altre matrimoni era.

E avant, nós jaent en lo breç, tiraren per una trapa, damunt nós, un cantal, e caech prop del breç; mes nostre Senyor nos volch storçre ¶^{3v} alliberà-mos que no moríssem.

6. (6)

[DEL REI PERE, PARE DEL REI JAUME]

E nostre pare, lo rey en Pere, era lo pus franch rey que auch fos en Spanya e cortés e avinent liberal, sí que tant donave que ses rendes e ses terres ne valían menys. Era bon cavaller de armes, si bo n'i havia al món. De las altres bones costumes que ell avia no volem parlar per allongament del scrit.

7. (7)

[DE LA REINA MARIA, MARE DEL REI JAUME]

De la regina dona Maria, nostre mare, volem aytant dir que si bona dona avia al món, que ella ho era, e en tembre e honrar Déus e en altres bones costumes que en ella éran. E podíam dir molt de bé d'ella, mes direm aytant que serà compliment a tot lo àls: que és amada per tots los hòmens del món que saben de sos captariments, e nostre Senyor la amà tant e li donà tanta gràcia que regina sancta és clamada per aquells qui són en Roma e per tot l'altre món. E guareix molts malalts, quant béuan, ab vi o ab aygua, de la pedra que raen del seu braç. E jau en Roma, en la sglésia de Sanct Pere, prop de sancta Petronilla, qui fo filla de senct Pere.

E gradats, aquells qui veurets aquesta scriptura, si aquesta cosa és molt miraclosa, que nostre avi, el rey don Alfons, promés que seria sa muller sa filla de

l'emperador, e depuyx pres la regina dona Sanxa. E nostre Senyor volch que per aquella promesa que el rey havia feyta e tractada primerament, ço és a saber, que seria se muller la filla de l'emperador Manuel, que aquella tornàs en son lloch. E par-ho en açò: que la neta de l'emperador Manuel fo puyx muller de nostre pare, de hon nós venim. E per açò és obra de Déus que aquella convenença que no's complí en aquell temps se complí despuyx, com nostre pare pres per muller la neta de l'emperador.

8. (8)

[DE LES LLUITES AMB SIMÓ DE MONTFORT]

E, passat lo temps del nostre naximent, en Simon de Monfort, qui tenia la terra de Carcassés e de Bedrés, e en Tolsà ço que hi avia gunyat lo rey de França, [¶]^{4r} volch aver amor ab nostre pare, e demanê-li que ns lliuràs a ell, car ell nos nodriria. E ell fià's tant en ell e en la sua amor, que lliurà-nos, per nodrir, a ell. E nós stant en son poder, les gents de aquelles terras que desús avem dites vengueren a nostre pare e dixeren-li qu'ell podia ser senyor de aquelles terres, si ell las volia pendre ne emparar. E el rey en Pere, para nostre, era franch e fort piadós, e ab la pietat que ell pres d'ells dix que se n'empararia, e ab belles paraules enganàvan-lo. E de una part li ho daven de paraula, e de altre part li ho tollían per obra, car nos ohim dir a'n Guillem de Cervera e en Arnau de Castellbó e a'n Dalmau de Crexell e d'altres qui éran ab ell, que li deÿen:

—Senyor, veus nostres castells e nostres viles; emparat-vos-ne e metets-hi vostres bal·les.

E, can ell ho volia fer emperar, dixeren-li:

—Senyor, ¿com gitarets nostres mullers de nostres cases? Mes nós e ells ne serem vostres e'n farem vostre volentat.

E per aquesta manera no li atenyien ço que li prometien. E mostraven-li llurs mullers e llurs filles e llurs parents, les pus belles que podían trobar; e, can sabien que ell era hom de fombres, tollien-li son bon propòsit e feÿen-lo mudar en ço que ells volien. E, car les coses serien llongues de contar, vull-vos passar a las coses cares que hi foren.

9. (9)

[DE LA BATALLA DE MURET I DE LA MORT DEL REI PERE]

En Simon de Monfort ere en Murell ab .DCCC. hòmens a cavall entrò ab mil, e nostre pare vench sobre ell prop d'aquell lloch hon ell estave. E foren ab ell, de Aragó, don Miquel de Suècia e don Blasco de Alagó e don Rodrigo Lizana

e don Lladró e don Gómez de Luna e don Miquel de Roda e don Guillem de Pueyo e don Arnar Pardo; e dels altres de sa maynada, molts, e de altres qui a nós no poden membrar; mes tant nos membra que'ns dixeren aquells qui hi avían estat e sabien lo feyt, que, llevat don Gómez e don Miquel de Roda e don Arnar Pardo e alguns de sa maynada, que hi moriren, que'ls altres lo desempararen en la batalla e se'n fogiren; e foren-hi, de Catalunya, en Dalmau de Crexell e n'Uc de Mataplana e en Guillén de Orta e en Baranguer de Castellbisbal; e aquells fogiren ab los altres. Mes bé sabem per cert que don Nuno Sanches e'n Guillem de Muncada, qui fo fill de Guillem Ramon de Muncada e de na Guillema de Castellvill, no foren en la batalla, ans ^{4v} enviaren misatger al rey que'ls speràs; e el rey no'ls volch esperar, e féu la batalla ab aquells qui éran ab ell. E aquell dia que féu la batalla, és cert que avia jagut ab una dona, sí que nós ohim dir puyx a son reboster, qui avia nom Erf e puyx fo frare del Spital, qui avia stat en aquell consell, e de altres que ho veren per sos hulls, que hanch a l'evangeli no poch star de peus, ans se assech a son siti mentre que'l deýen. E, antes que fos la batalle, volían metre en Simon de Monfort en son poder, per fer sa volentat, e volia's venir ab ell. E nostre pare no'l volch pendre. E, quant veés açò lo compte Simon e aquells qui éran dedins, presseren penitència e reberen lo cors de Jesuchrist e dexeren que més amaven morir al camp que en la vila. E sobre açò exiren combatre ensemps en una; e aquells de la part del rey no saberén gens arreglà la batalla ne anar ajustats, e feýa cada un rich hom per si e feýen contra natura d'armes. E, per lo mal ordenament e per lo pecat que era en ells, hach-se a vençre la batalla, e per la mercé que no y trobaren aquells qui eren dedins. E aquí morí nostre pare, car axí ho han uset nostre llinatge tots temps, que en las batalles que ells han feytas, ne nós farem, devem vénçrer o morir. E nós romanguem en Carcasona en poder del compte, car ell nos nodria e tenia aquell loch.

10. (10)

[DE COM EL REI JAUME FOU PORTAT A MONTSÓ]

E, puyx, passat axò, nostres naturals demanaren-nos e guerretjaren ab francesos e ab aquella nostre terra que ells tenien, ço és a saber: don Nuno Sanxes, en Guillén de Muncada e'n Guillem de Cardona, pare d'en Ramon Folch. E, part la guerra que ells faeren en Narbona e d'altres llochs, enviaren misatge a l'apostòlich Innocén .III., que ell presés e tingués consell que strengués en Simon de Momfort, per vet o per altre manera, que cobràssem nós, qui érem llur senyor natural, que no y havia pus fill de nostre pare de lleal matrimoni, sinó nós no. E aquest apostòlich papa Innocent fo lo millor apostòlich, que del temps que fahem aquest llibre en .c. anys passats no hac tan bon apostòlich en la sglésia de Roma, car era bon clergue

en los sabers que partanyen a apostòlich de saber, e avia seny natural; e dels sabers de aquest món avia gran partida.

E envià tant forts cartes e tant bon ^{5r} missatgers al compte Simon, que li hach atorgat que ell nos retria a nostres hòmens. E aduxéran-nos los francesos entrò a Narbona. Exíran gran partida dels nobles de Catalunya e dels ciutadans, e reberen-nos. E nós podíam aver lahora sis anys e quatre mesos. E agren acort, can foren en Catalunya, qui nos nodriria, e acordaren-se tots que·ns nodrís lo mestre del Temple en Monsó. E son nom de aquell mestre era en Guillem de Mun-tredon, qui era natural de Osona e mestre del Temple en Aragó e en Catalunya.

11. (11)

[DE COM EL REI JAUME CELEBRÀ LES PRIMERES CORTS DEL SEU REGNAT]

E hagren altre consell: que, en nom de nós e ab sagell novell que·ns faren fer, que manassen cort a Lleyda, de cathalans e de aragonesos, en la qual fossen lo archabisbe e els bisbes e els abats e els richs hòmens de cada hun dels regnes; e, de cada ciutat, deu hòmens ab auctoritat dels altres de ço que ells farían. E tots vengren al dia de la cort, llevats don Ferrando e el compte don Sanxo, car ells avien esperança que cas-cun fos rey. E aquí juraren-nos tots que·ns guardarien nostre corts e nostres mem-bres e nostre terra, e que·ns guardarien en totes cases e per totes. E el lloch hon nós stàvem lladonchs era allí on nos tenia al braç lo archabisbe n'Espàrech, qui era del llinatge de la Barcha, e era nostre parent, sus al palau volt qui are és, e llavors era de fuyt, a la finestra hon ara és la cuyna per hon dona hom a menjar a aquells qui ménjan en lo palau. E, feyt lo dit sagrament, partí's la cort. E el mestre llevà'ns a Monsó: stiguem-i dos anys y mitg a u tinent; e tota la renda que nostre pare avia en Catalunya e'n Aragó era empanyorada tro els jueus e als serahins; e encare les honors, qui éran bé set-sentas cavalleries en aquell temps; e nostre pare, lo rey en Pere, avia-les totes donades e venudes, de cent trenta enfora. E no havíem a un dia, quant nós fom en Monsó, què manjar: axí ere la terre deströyda e empanyorade!

12. (12)

[DE LES BANDOSITATS ENTRE ELS NOBLES D'ARAGÓ]

E, nós estant en Monsó, faeren-se bandes e partides entre los richs hòmens d'Ara-gó, don Pere Ahonés e don Atorrella Palasín e don Eximén d'Urrea e don ^{5v} Arnau Palasín e don Berenguer de Benavent e don Blasco Masa e d'altres qui a nós no menbren; e de richs hòmens e de cavallers faeren bando en partida en lo

comte Sanxo, qui ere llur cap, e seguiren la sua carrera. E don Pere Ferrandis de Çagra, senyor de Albarrarí, e don Rodrigo Lizana e don Blasco d'Alagó tenien-se ab don Ferrando e feÿen de ell cap. E don Pere Cornell ne don Vallés d'Antilló no avían encare terra ne honor, per ço éran tans jóvens, y tenien-se una vegada ab uns e altre ab altres. E don Eximén Cornell era ja de dies e pesava-li aquell mal qu'ell veÿa en Aragó tan gran, car ell era lo pus sant hom que en aquell temps fos en Aragó e el pus aconsellat. E algunes vegades venían a Monsó e pregaven-nos que axíssem del castell de Monsó per partides, per tal que vinguéssim de la una partida e que destróyssem l'altra.

13. (13)

[DE COM EL COMTE DE PROVENÇA ISQUÉ DEL CASTELL DE MONTSÓ]

E, quant nós fom de edat de .IX. anys e que no·ns podían aturar en Monsó nós ne el compte de Prohença, tant volíem exir, car era necessari a la terra, fo acort del mestre e dels altres que nos lexàssem exir de aquell lloch. E, avans que nós ne exíssem, bé per set mesos, vench misatge al compte de Prohença, per richs hòmens de sa terra, que a dia sabut vendrían ab una galea a Salou e que·l traurían celadament del castell de Monsó y que se n'yrían ab ell tro en Prohença. E axí com fo cogitat, se complí. E, quant ell se'n volch anar, dix que volia parlar ab nós avans descobrir son segret e, pres comiat de nós, plorà ab aquells que eren venguts per ell. E nós ploram ab ell per la dolor del partiment, mes per la sua anade plaÿa'ns molt. E l'altre dia, a prop del foscant de la nit, exí's del castell ab en Pere Anger, que·l nudria, ab dos escuders sens; e tranuytaren¹ e passaren Lloyda en semblança que altres hòmens eren e desfigurats de vestidures. E'n l'altre nuyt anaren-se'n a Salou. E recullí's en la galea e ané-sse'n a Prohença. E per tal que hom sàpia los nostres anys, e els seus, avia ell dos anys e mitg més que nós.

14. (14)

[DE COM EL REI JAUME ISQUÉ DEL CASTELL DE MONTSÓ]

E, quant los frares veeren que·l conte de Prohenza se n'era anat, sí que no·ls ho féu saber, entesseren que la nostre estada no·ls era ¶^{6r} bona. E, quant lo comte don Sanxo ho oÿ, pesà-li molt la anada del compte de Prohença. E, quant ell entés

¶¹ Segueix, dins el cos del mateix text, una anotació del copista del segle XVI: *vel·lar de nit*.

que ell se n'ere anat ab aquells qui éran del seu bando de Aragó, volch-se del tot apoderar de Aragó. E nós enviam misatge a don Pere Ferrandis de Çagra e a don Rodrigo Liçana e a llur bando, e en Guillem de Cervera, que vinguessen a nós a Monsó, car en totes maneres ne volíem exir; e ells seguraren-nos que'ns ajudarien e que'ns valdrían ab tot lo llur poder. E, quant ho oý lo compte don Sanxo, féu son ajustament ab aquells qui eren de la sua ajuda e dix que tanta de terra com nós ne aquells qui ab nós eren passarian en Aragó, de part Cinca, que ell la cobraria de preset vermell.

E nós exim sus en l'alba de Monsó. E, quant fom al pont, sperà'ns la companya; e dixerren-nos que el compte don Sanxo era en Selga, ab tot son poder, e que's combatria ab nós. E nós no hauríem ladonchs cor a .X. anys; e per temor de la batalle que's cuydàvem aver, un cavaller, de qui no'ns membre lo nom, prestà'ns un gonyiò llauger, que'ns vestíssem. E açò fo lo nostre començament de las primeras armes que nós pressem.

E aquell dia anam a Berbegal, sí que nos trobam contrast en la carrera, e l'altre dia entram en Osca. E vinguem despuig en Çaragoza; e fo la primera vegade que nós entram anch en Aragó e las gents foren molt alegres de la nostre venguda.

15. (15)

[DE COM SEGUIREN LES BANDOSITATS I DEL SETGE DE LIÇANA]

E, nós stant en Çaragoza, era en aquesta partida don Pere Ferrandis Çagra, e aquells que desús avem dit, ab nós. E vench-nos misatge que don Rodrigo de Lizana avia pres don Lop d'Alvaro, qui era parent de don Rodrigo de Liçana; e don Rodrigo de Trosillo havia sa filla de don Lop d'Alvaro per muller. E aquest Pelegrí e son frare don Gil pregaren-nos e clamaren-nos amor amor e mercé que donàssem consell e ajuda a la presó de don Lop d'Alvaro, car don Rodrigo lo avia pres, sí que no's guardava don Lop d'Alvaro d'ell ne l'avia desafiat, e avia-li tolt lo castell e la vila d'Alvaro e de .X. mil barcellas de pa qui eren sens, oltre lo mal que havia feyt als christians e als serrahins d'Alvaro. E aquella cosa tengren per mal feyta tots aquells qui ab nós éran, e tots aquells d'Aragó qui açò sabían. E fo acort de nostre consell, car nós no avíem aquell seny que sabéssem dar consell ¶^{6v} a nós ne a altre, que anàssem sobre ell e que cobràssem don Lop de Alvaro ab tot aquell dan que pres avia e que'l traguéssem de presó. E anam sobre Alvaro ab un fonèvol que faem fer en Osca. E aquells que don Rodrigo avia mes lla jus per stabliment reteren-se sempre can veren que'l fonèvol y ach tirat dos dias.

E partim-nos de aquí e anam-nos-ne a Lizana, hon tenia pres don Rodrigo a don Lop d'Alvaro e venguem-lo assetjar. E llains era per stabliment don

Pero Gómez e un altre cavaller de qui no ns membre lo nom, scuders e altres companyes. Mes don Pere Gómez era cap de aquell y del castell major e millor. Er param-hi un fonèvol. E açò era en lo temps de maig. E tirà lo fonèvol, quant fo parat, sinch-centas pedras de nuyt e mil de dia. E, quant vench hora de vespres, ach tant denrocat del mur, que gran portell hi ach fet. E la crida se moch en lo host que anassen combatre. E armaren-se e moch-se la batalla. E combatían-los aquells de la host a scut e llança, no cessave lo fonèvol de tirar, sí que tant fort era la batalla, e de guya tiraba lo fonèvol, que gran res n'i havia, de ferits, de aquells de dins, d'escuders e de altres hòmens. E don Pere Gomes veu que el castell se perdia, lo qual tenia per son senyor. E tot guarnit, son scut abraçat e son capell de ferre en lo cap e la spasa en la mà, parà's en lo portell, axí com a hom que sperava més la mort que la vida. E lo fonèvol, que feya de grans errades, e per lo pols, qui era gran, de terra que havia moguda lo fonèvol, entrà-sse'n bé als genolls.

E durant la batalla, que no hi pujava algú, y sí havia bon pujador qui fer-ho volgués, hac-hi un scuder, lo nom del qual a nós no membra, mes crehem que era don Pero Garcés d'Alfero, e hach-se vestit un gonyió e son capell de ferre en lo cap e la spasa en la mà; e vech que la batalla anave cessant, moch-se tant com lo peus lo pogren portar e començà a pujar, sí que don Pere Gómez no li poch vedar lo pujar, e pres axí, que hanch don Pero Gómez no's poch llevar, tant era soterrat en la terra del mur. E axí aquells de la host pujaren e fo pres lo castell. E cobram don Lop d'Alvero, que hy era pres.

E don Rodrigo Lizana de don Pero Ferrandis, e digué-li que l'amparàs de la guerra, e que s'espèdiria de nós, e que ell li donàs torn en Sancta Maria de Albarrazí. E axí com don Pere Ferrandis era ab nós a l'entrar que nós fahem en Aragó, acollí don Rodrigo, e spediren-se de nós, e faeren-nos mal d'aquella hora avant. E don Pero Ahonés e son bando acostaren-se a nós ^{7r} e foren ab nós a la presa de aquests dos castells; e, puig, don Eximén Cornell, qui era major, levat nostre oncle don Ferrando, per ço car pus sabia que'ls altres; foren de la nostre part aquest bando.

16. (16)

[DEL SETGE D'ALBARRASÍ I DE LA DERROTA DEL BÀNDOL DEL REI JAUME]

E fonch parlat matrimoni de la neboda de don Eximén Cornell, que la presés per muller don Pero Ahonés. E aytant manam nostre host a l'estiu a avant, e anam sobre Albarrazí. E sobre la torre messem nostre seti de l'Andador, en una serra que's fa sobre aquella torre. E crehem que stigam en aquell seti nós entorn de dos mesos, poch més o menys. E fahem aquí un almajanech qui tirave a la torre de l'Andador e cledas devant lo fonèvol.

E dins en la vila havia bé cent cinquante hòmens a cavall, entre castellans e aregonesos e navarros. E éran llains, per caps, don Pero Ferrandis de Çagra, de qui era lo lloch, e don Rodrigo Lizana. E ab nós éran don Eximén Cornell e en Guillem de Cervera e don Pero Cornell e don Vallés d'Antilló e don Pero Ahonés e don Pelegrí, son frare, e don Guillem de Pueyo, pare de aquest qui era ab nós quant faýem aquest libre. E éran-hi de las ciutats de Lleyda e de Çaragoza e de Calatayú e de Daroca e de Terol. Entre tots aquests richs hòmens qui'ns servían no havíam .CL. cavallers, car nós éram infant, que no havíem més de .XI. anys. E tot ço que faýem, faýem ab consell de aquells richs hòmens qui éran ab nós, car axí era rahó, que, puyg no sabíem nostre terra guiar ne donar aquell consell que menester nos fora, que altre nos consellàs.

E els parents e als amichs de don Pero Ferrandis de Çagra qui éran ab nós enviaven-los a dir tot lo ardit de la host, de nuyt e de dia, e feýan-los saber tot l'ardit de la host e manàvan-los ballesters e conduit. E llevat don Pero Ahonés e son frare, Pelegrí, e don Guillem de Pueyo, tant mal e tant fayament no hi servían con ells podían, sí que aquells qui eren ab nós faheren saber a aquells de dedins la nuyt que don Pelegrí Ahonés vetlaria l'almajanech. E ell e don Guillem de Pueyo foren a la vel·la aquella nuyt. E, quant vench a la hora de mitja nuyt, hàgrem aparellades ses falles e exíran a las cledes ab tot lo poder dels cavallers e scuders e dels hòmens de peu qui llains eren. E vengren allí, fonch encés ^{7v} en falles, al fonèvol, e anaren scometre don Pelegrí de Ahonés e don Guillem de Pueyo, qui tenían la vetla. E aquells qui éran ab don Pelegrí e ab don Guillem de Pueyo, per la gran multitud que veéran venir de aquells de dins, desemparàron-los. E aquí morí don Pelegrí de Ahonés e don Guillem de Pueyo, car avían major vergonya que'ls altres e no volgren fogir; e cremà's tot lo fonèvol ab lo foch que hi mes-séran. E hanc negú d'aquells de la host no hi volch acórrer. E sobre açò, com veeren nostre consell que nós éram enganats e mal servits de nostres hòmens, consellaren-nos que'ns en llavàssem e haguem-nos-ne a llevar, car aytants cavallers havia de dedins, o pus, com nós havíam defora. E nós, que no hi podíem pendre consell, ne havíam ab qui, car no havíem cor .XI. anys.

17. (17)

[DE COM S'ACORDÀ EL CASAMENT DEL REI JAUME AMB ELI- NOR DE CASTELLA]

E, quant nós fom llevats d'aquell lloch, passat un any y mig, parlà'ns matrimoni la regina dona Berenguera, mare del rey don Ferrando, de sa sor d'ella, que havia nom dona Leonor. E éran abduas fillas del rey don Alfonso e de la regina dona Blanca, e fo muller del rey Luiz de França, fill del rey Philip; e l'altre filla fo dona Berenguera, e fo muller del rey de Leó, pare del rey en Ferrando, qui havia

don Alfonso; e l'altre fo dona Urraca, que fo regina de Portugal; e l'altra fo regina dona Lionor, la qual nós haguem per muller. E los fills que lo rey de Castella hach: lo hu hach nom lo infant don Ferrando, e l'altre hac nom n'Enrrich, qui fo puig rey de Castella. E l'infant en Ferrando morí ans que·l rey don Alfonso, son pare, morís. E, despuyx que fo mort lo rey don Alfonso, faeren rey a don Henrrich. E, a un trebello que feya ab uns moços, donà-li d'una teula un de aquells que jugave a aquell joch contra ell, que ell los partí, que fossen los uns de una part ells e ell, d'altra. E ell mes-se ab aquells qui·l combatien en un puyg, en ^{8r} semblança de castell, e ell fo ferit aquí, e per aquell colp ell morí. E romàs lo regna a dona Berenguera, de la qual fonch fill don Ferrando, rey de Castella.

18. (18)

[DEL COM SE CELEBRÀ EL MATRIMONI DEL REI JAUME]

E nós haguem per muller la regina dona Lionor, per consell de nostres hòmens, qui·ns consellaren que, puyg nostre pare no havia pus fill sinó nós, que prenguéssem muller stant jove, car ells havien gran reguart de nostre vida, per rahó de malalties o de metzines que·ns donassen. E que en totes guises volían que romangués hereter de nós, per tal que·l regne no exís de sa natura, per tal com lo compte don Sancho, fill del compte de Barcelona, e don Ferrando, qui era nostre oncle, e lo fill del rey don n'Anfós, entenían casun d'ells que fossen reys, que ja hi avían punyat en nostre infantea, quant nós éram en Monsó. E per aquella temor consellaren-nos que nós que prenguéssem per muller la filla del rey n'Anfós de Castella. E axò consellà ne Eximén Cornell e en Guillem de Cervera, qui éran consellers nostres majors, e en Guillem de Muncada e en Guillem Ramon de Muncada, qui moriren a Mallorques, e de altres qui a nós no membren. E prenguem-la per muller Agregada.

19. (19)

[DE COM EL REI JAUME FOU ARMAT CAVALLER]

E fo la nostre cavalleria en Sancta Maria de la ^{8v} Horta, de Taraçona; e, oйда la misa del Sanct Esperit, nos cenymi la spasa que prenguem de sobre l'altar. E podíam haver lahora .XII. anys complits e entràvem en lo .XIII., sí que un any stiguem ab ella que no podíam fer ço que·ls hòmens han a fer a sa muller, car no havíem la edat.

20. (20)

[DE COM COMENÇAREN LES DESAVINENCES ENTRE EN GUILLEM DE MONTCADA I NUNO SANXES]

E, feyt aquest matrimoni, entram en Aragó e en Catalunya, nós e nostre muller la regina, e cascun dels richs hòmens punyava que fosen nostres privats, que ço que nós faríam que ho féssem ab consell de ells. E don Nuno Sanxis, fill del compte don Sanxo, a qui nostre pare havia dat Rosselló e Conflent e Cerdunya de sos dias, avia gran amor ab en Guillem de Muncada. E, per paraules que hach don Nuno Sanxis ab en Guillem de Muncada, per un astor terçol que no li volch donar en Guillem de Cervelló, foren mals perladors e dixeren mal entre el hu a l'altre. E dix en Guillem de Muncada a don Nuno que no volia aver amor ab ell de aquí avant. E don Nuno respòs que, puyg ell no volia sa amor, que ell no volia la sua. E dix-li que no fiàs en ell, que no seria son amich d'esta hora avant. E lahora en Guillem de Muncada féu sas convinenças de amor ab don Pero Ferrandis de Çagra e ab partida sua. E don Nuno volch aver amor e hach ab don Pero Ahonés e ab sua partida.

E en Guillem de Muncada e en Pero Ferrandis de Çagra ajustaren-sa a una cort que nós havíam manada a Monsó ab aquells qui aver podíem. E foren bé tres mil cavallers, e véngrem a una vila del Temple que avia nom Vallcarcha. E don Ferrando e don Pero Ahonés ajustaren-se ab lo llur bando e vengren a Castelló del Pont, de Monsó.

E nós, qui veníam de Lleyda per la cort, isquem don Nuno a carrera e dix-nos que li donàssem consell e ajuda, que, si no u feýem, él pendria gran onta o mort. E nós demanam-li quina onta seria aquesta. E ell dix:

—Senyor, veus en Guillem de Muncada, qui ve, e don Pero Ferrandis de Çagra e, com ¶^{9r}

SECCIÓ SEGONA

(folis 10-17)

22. (21.2)

[DEL SETGE DE MONTCADA I DE LA CONCÒRDIA ENTRE GUILLEM DE MONTCADA I NUNO SANXES]

[...]

¶^{10r} manjar ab los diners dels aragonesos qui éran en Muncada, e los catalans qui trahien què manjar de Barcelona no haguéran què menjar a tres dias. Mes, per la

gran vivea que era en nós, no hi sabíem dar consell. E per ço car a-quells qui eren ab nós no plahia molt lo mal de aquells qui éran llains, llevat lo compte don Sanxo e don Nuno e don Pero Ahonés, e la força, qu'és de las millors de tota Spanya, e aguem-nos a llevar.

E el castell és aytal que haguent allí bon bastiment; si per fam no era, no's podia perdre per ninguna ost; car d'aygua ell n'i ha prou en la costa del castell, de una font que y naix de una part detràs Muncada; e nul hom no la'ls pot tolre, si lo castel no pren.

E sobre assò nós fom en Aragó, e en Guillem de Muncada, ab son poder, fo sobre Terraça e pres tota la vila, del castel enfora, e pres s'Arboç e abarrejà tota la vila, e vench a Piera e no la poch pendre. E fèran convenença entre ell e don Ferrando e don Pero Ahonés. Entrà-sse'n don Guillem de Muncada en Aragó e vench-se'n a Taüst, que tenia don Pero Ahonés, de nós, per honor. E en aquesta convenença llur fo-y Çaragoça e Osca e Sacca. E nós éram en Alagó e era ab nós don Nuno e don Pero Ferrandis de Çagra e don Blasco de Alagó e don Artal e don Rodrigo Liçana. Mes en Alagó no éran ab nós sinó don Nuno e don Pero Ferrandis de Çagra e don Attho de Foces. E sobre açò parlàran pleyt d'amor entre don Ferrando e don Guillem de Muncada e don Pere Ahonés que fossen contra tots hòmens, ab don Nuno e ab don Pere Ferrandis de Çagra. E açò perlà don Llop Ximenes de Lúcia, vasall de don Nuno, germà de Ruy Ximénez. E enviaren-nos misatger que vindrían ab nós e que farían a tota nostre volentat. E avían-se fetas convenenças, ab sacrament e ab cartas. E en assò nos dix, per ells, don Nuno e don Pero Ferrandis de Çagra.

E sobre ço pregaren-nos que exíssem a rabre don Ferrando, qui era nostre oncle, e en Guillem de Muncada, qui era honrat hom, e don Pero Ahonés. E hisquem-hi e dixem-los que en dies de hivern érem y que era tart, y que entrassen ab quatre o cinch cavallers, e las altres companyas, que las enviassen per las aldeas de fora. E axí, com assò deguérem fer, anam-nos a casa nostre, e ells romanguéran a las portes de la vila, que avíam feytas tancar. E don Nuno e don Pero Ferrandis de Çagra, a qui avíem encomenadas las portas, metere-hi tots quants ells volgueren, menyis sabença de nós. Entraren bé .CC. cavallers, qui venían ab ell en Alagó.

E nós éram infant, que no avíam més de .XV. anys, e dixéram a la regina dona Lionor:

—Sapiats que tots los cavallers són entrats, qui² ^{||10v} qui venien ab don Ferrando e ab en Guillem de Muncada e ab don Pero Ahonés, e ve'ls-vos aquí en Alagó.

E maravellam-nos molt nós de aquesta cosa. E demanam a aquells qui tenien las portas per nós e dixem-los per a què'ls havían leixats entrar ni qui'ls hi avia

¶ ² Es repeteix *qui* al començament del full següent.

mesos. E dixéran-nos que don Nuno e don Pero Ferrandis de Çagra los hi avia feyts entrar. E dixem entre nós:

—Sancta Maria! E què gran traÿció és aquesta, que aquells en qui nós fiàvem nos han traÿt e'ns an mesos aquí nostres enemichs.

23. (22)

[DE COM ELS NOBLES ARAGONESOS RECLOGUEREN EL REI JAUME EN LA SUDA DE SARAGOSSA]

E puix, quant vench al matí, anam ohir missa a la església major d'Alagó, e sus en la trebuna hon cantaven los clergues fo aquí don Ferrando e don Guillem de Muncada e don Pero Ahonés e don Pero Ferrandis de Çagra e don Nuno, que's pensaven que fos de la nostre partida, mes emperò tots era uns. E llevats don Ferrando en peus e dix:

—Senyor, ja sabets què he yo de parentesch ab vós, que jermà só de vostre pare e no vull fer ninguna cosa que sia a desplaier de vós. E per açò som venguts assí yo e don Guillem de Muncada e don Pero Ahonés, per obehir a vós axí com a senyor e no aver ab vós guerra ninguna, que no la hi volem aver.

E sobre açò llevà's en Guillem de Muncada; dix:

—Senyor, sols lo nom que hon diu que vós nos volets mal, nos és fort àvol; e pensats de venir en Çaragoça e entrar en vostre ciutat e en vostre logar, e allí porem millor parlar e fer vostres cosas. E nós som aparellats de fer tot ço que manarets.

E don Pero Ahonés dix:

—Entrau en Çaragoça e nós som aperellats de fer per vós axí com per senyor.

E sobre ço aballiren-nos tant ab bellas paraulas, que nós hi entram en l'altre dia.

E quant nós fom aquí, en las casas nostres que són a la porte de Toledo, que avia'n nom la Suda, quant vench a la nuyt dixéran-nos que bé avia .C. hòmens armats entre la porta nostre e una portalla que hi avia, hont axia hom al mur de la vila. E enviàrem en G. Boý e Pera Sanç de Martella, e vengueren-se'n a nostre casa e fèran-sa fer llits e jaguéran aquí hon las dones solían jaure. E la regina, qui ohí los hòmens armats qui éran defora y aquells qui éran entrats en casa per jaure devant nós, pres-se plorar molt fort. E nós, qui éram ab ella, conortam-la. E entrà devant nós G. Boý e Pera Sans de Martell. E dix G. Boý a la regina:

—Dona —dix ell—, no plorets; però tantost vos podets aconortar, que, per llàgrimes que hom ne gita, perde lo seny que hom té: stes làgrimes tórnan totas en goigs e passar-se-vos-ha la ira.

E açò durà bé tres semanas, ^{¶11r} la guarda, que ells jahien devant nós. E don Atho de Fosses, qui era entrat en la vila, no·l lexàrem entrar devant nós per consellar-nos ni ésser en nostre privança, ni poch ni molt. E dix-nos que, puig a onta de si hi stava e no·l clamaven a consell, que no·ns pesàs si se n'anava a sa casa. E nós dixem-li:

—Anau-vos-en, que no hi sou a honta de nós ni de vós.

E anà-sse'n a terras de Osca. E sobre açò tiram-nos don Pero Ahonés a una part e dixem-li:

—Don Pero Ahonés, molt vos havem amat e us havem feyt honrar de don Artal d'Alagó, ¿e vós sots a nostre onta tant gran com nós la pranem? Sus aquí nos desexim de vostre amor, que mentres que nós vivam, no us amarem.

Ell dix:

—Per quina rahó?

—Per ço car vets nostra onta e gran dan, e, si vós no hi fósseu, no l'aguérem nós presa esta onta ni aquest dan, e puix o deveu fer e no u feu.

E rahonà's ab nós sobre açò e dix que en ço qu'ells feýen no hi avia onta ne dan, e preà poch les nostres paraules.

24. (23)

[DE COM EL REI JAUME INTENTÀ EVADIR-SE DE LA SUDA I DE COM ACABÀ LA SEUA RECLUSIÓ]

Sobre aquesta rahó anam-nos-en a la regina e dixem-li:

—Bé conexam e veem lo dan e la onta que vós y nós prenem. E, jatsia que nós siam infant, nos ne venjarem, si u voleu, vós.

E dixem-li:

—En esta casa ha una trapa e haurem dos cordas e seurem-vos en una taula e avallar-vos-hem de aquí enjús. E enviarem, la nuyt que açò deurem fer, per don Artal d'Aragó, que vinga aquí ab sa companya. E, quant sabrem que ell hi serà, exit vos vets nós dejús la porta, e don Artal anar-se'n-ha ab nós, e jo aquí en Çaragoça romandré. E, per temor que mal no's capténgan de nós, no gos començar res; mes, tant yvàs com vós siau exida defora, los mouré paraules, a don Ferrando e a don Guillem de Muncada e a don Pero Ahonés, e dix-los que fahien trahició de ço que feýan contra nós. E cavalcaré un cavall e hauré un guiçado, e fer-ho-he en tal manera que en açò no poran escapar que yo lo un no·l mate. E no crehem que·ns encalsen, mes creem que tendrem tal cavall que no aurem temor que vingan molt pres nós.

E ella respòs-nos:

—Sapiats que en taula ne ab corda no devallaria bé aquí per nulla res del món.

E preguí-la molt, e ella no u volgué fer. E despuix açò pacificam la cosa e no u volguem fer per amor de ella.

25. (24)

[DE LES AVINENCES DEL REI JAUME AMB EN GUILLEM DE MONTCADA]

E vench après en Guillem de Muncada e fêu-nos pregar a don Ferrando que lo mal que nós li aviém feyt en Catalunya, que li smenàssem. ^{||11v} E nós responguem-li que ço que nós li havíem feyt, ab dret ho havíem feyt, e que nenguna esmena li'n feríem. E ells dixéran que sí féssem, que aquella smena que nós faríem a ells seria molta e a nós poca, e que li donàssem vint mília morabatins. E nos tiram en açò, que no'ls hi volíem dar: hagueren-nos a vençre per paraula e per porfia e per cuydar que's partíran de la manera falça que presa avían. E prometem-li vint mília morabatins.

E, quant haguem austat un poch, anam-nos-ne a Tortosa, e la regina, a Borja. E don Ferrando e don Guillem de Muncada e don Nuno partiren los honors de Aragó e encobrire-se ab nós que'ns demanaven de consell, mes a lur guya les se partiren.

26. (25.1)

[DE COM EL REI JAUME INTENTÀ UNA EXPEDICIÓ CONTRA ELS SARRAÏNS DE VALÈNCIA]

E, passat açò, ixquem-nos de Tortosa, sí que ells no saberén res. E vinguerem-nos-ne a Orta, que és del Templa. E manam als richs hòmens, per las honors, que vinguessen a nós a Taròs, per ço car volíem entrar en lo regne de València per fer mal als moros, e que'ns servisen les honors que tenían per nós. E donam-los die que hi fossen. E nós, sobre assò, fem nostre manseuta de conduyt de don Pasqual Monjós, qui era molt privat de nostre para e era dels millors hòmens de la vila que nós haguéssem en nostre terra en aquell temps. E dixim-nos que'ns prestaria molt volanters e de gra tot quant podria de si e de sos amichs. E prestà'ns ver tres semmanes tot ço que manester havíem.

E, quant vench el dia que ells davían venir a nós, ço és, los richs hòmens de Aragó, no hi vinguéran sinó tant solament don Blasco de Alagó e don Artal de Luna e don Attho de Fosses. E veent que no venien el dia que nós los havíam donat, e, per fadiga de ells, haguem a menjar lo conduit que havíam-hi stujat per entrar a terra de moros.

E fonch nostre acort que haguéssem tregua ab Zeyt Abuzeyt, qui era llavors rey de València e de Múrcie de las rendas que ell hi havia, llevades ses peytes. E ell atorgà'ns-ho ab cartes e ab convinenses que ell nos fêu. E fem la treua ab ell.

E pasadas las tres semmanes damunt ditas, nós, qui havíam menjat lo conduyt que devíam metre en la cavalcada, axim-nos de Teròs e entram-nos-ne en Aragó.

[DE COM PERO AHONÉS INTENTÀ TRENCAR EL PACTE ENTRE EL REI JAUME I ZEIT ABUZEIT]

E, quant fom a la segona aldea que és dejús Calamoxa, trobam don Pero Ahonàs, que venia bé ab .L. o .LX. cavallers, e demanam-li què feya ne hon anave. E dix-nos que ^{12r} anave per entrar en terra de moros, ell e son germà, lo bisbe de Çaragoça. E nós dixem-li que tornàs ab nós, que ab ell volíem parlar sobre açò. E ell pregà'ns que no·l tardàssem de son viatge. E nós dixem-li:

—Don Pero Ahonés, no us tardam molt per una llegua que aneu ab nós, mes volem que hi sían dels richs hòmens que són d'Aragó, quant vos mostrarem aquesta paraula.

E ell dix que li plahia.

E fonch a Burbàguena, en una casa del Temple, que és en lo camí de Daroca e de Terol, a la entrada de la aldea, com hom ve de Daroca. E aquí fonch don Blasco de Alagó e don Artal d'Alagó e don Attho de Fosses e don Ladró e don Attalit de Gúdar e don Pelegrí de Bolàs, e ell, vestit son perpunt e se spassa cinta e un bareyt de malles de ferre al cap. E nós entràvem leshoras en edad de .XVII. anys. E dixem-li:

—Don Pere Ahonés, nós vos havem sperat en Terol tres semmanes de part aquell dia que no vos donam, per ço car luydàvem fer ab vós e ab los richs hòmens d'Aragó bona e bella cavalcada, car mai no veem moros de guerra, e plaria'ns molt que's veéssem e que'ls haguéssem vists. E per fallida de vós nomenadament haguem concell que ab tan poch cavallers com nós havíam en Teròs no entràssem en terra de moros, que, si Déus no'ns volia ajudar, podíam-hi péndrer onta o mort. E sobre assò féu-nos parlar Zeyt Abuzeyt que'ns donaria las quintas de València e de Múrcia, e que haguéssem treua ab ell, e prenguem-la. Per què eus pregam, don Pero Ahonés, e us manam que vós tingau estas treuas.

E ell dix-nos que molt li havia costat l'adop que entre ell e son germà havia feyta, e que no volguéssem que ho perdés, que molt li costaria. E nós dixem-li:

—Don Pero Ahonés, gran fort nos dieu, que vós, sa treua que havem feyta, havem-la feyta per falliment de vós, quant no vingués aquell dia que us havíam manat; e que nos digau ara que no us lexareu de aquesta anada per manament nostre. Guardau què fareu, que vós vaniu contra nostre senyoria, la qual cosa nós de vós speràvem. E volem saber si us ne lexareu per nostres prechs ne per nostre manament.

E ell respòs-nos que tota cosa faria per nostres prechs e per nostre manament, mes de aquesta cosa, pus tant li costava, no se'n porían jaquir, e que'ns pregava que lexàssem entrar ell e son germà en terra de moros, e que'ns faria bon cervici. E nós dixem-li que anans seria desservici aquell, si la treua que nós havíam donada se trancava.

—E volem saber si u voleu fer o no.
E ell dix que no hi poria àls fer. E sobre assò nós dixem-li:
—Pus tant chara cosa com és aquesta nos voleu trencar, diem-vos que us volem pendre.

28. (26)

[DE LA PERSECUCIÓ DE PERO AHONÉS]

E en açò no n'i hac pus paraulas. E ell llevà's en peus e aquells ^{||12v} que hi éran ab nós, ço és, aquells que desús havem dit, desampararen nós e ell e anaren-se'n sus el cap de la casa, e meteren mans als coltells, lurs mautells abrassats e los perpus vestits, e lexaren-nos sol ab ells. E ell era gran cavaller e fort e bo d'armes; e volch metre mans a la espasa, e nós tengam la espasa en la mà, que no la poch treura. E los cavallers de don Pero Ahonàs no éran descavalcats e éran defora. E, quant ohiren lo brogit que's feya en la casa, descavalcaren trenta o quoranta a colp. E, mentre que'ls cavallers seus venien, ell vol metra mà al coltell e nós embargam-lo e no'l poch treura. E en açò foren entrats los seus, e ells nostros éran per las posades e tolgueren-lo'ns de las mans per força, que ell no havia poder de si que's partís de nós, sí que los nostros, qui éran en casa, no'ns ajudaren, ans miraven la luista que havíam ab ell. E nós dixem a un cavaller d'Alagó, per nom Miquel d'Agua, que havia un cavall a la porta, que'l nos liuràs. E sempre cavalcam en ell ab nostre perpunt vestit; e portaren-nos nostres armas e anam detràs ell. E, avants que poguessen àsser arreats d'açò, cavalcà don Attho de Fosses ab si quatre cavallers. E puig, a cap de un poch, cavalcaren après don Attho e don Blasco e don Artal d'Alagó ab sos cavallers. E don Attho de Fosses atench so a una axida de unas tàpias de sas vinyes de Barbàguena.

E dix un cavaller a don Pere Ahonés:

—Veus aquí don Attho de Fosses que us segeix.

E dix don Pero Ahonés:

—Tornem a ell, e no'ns pague detràs, la vila —ço que ell no era vilà ne mal ensenyat.

E aquells que anaven ab don Attho de Fosses obriren-se e, axí com se degueren acostar a ell, feren carrera als altres, per hon los devían ferir. E dos cavallers fariren-lo, e la hu donà-li de eus la boca, a la part esquerra, e l'altre ferí'l per lo escut. E ell, per temor del colp no fos tan gran si de dret en dret l'asperàs, lexà's caura del cavall, de la part dreta, e gité's desús lo escut, per temor que no morís. E en tant vench don Blasco d'Alagó e don Artal per la carrera. E nós passam per don Attho de Fosses e après demanam-li com seya ne com havia. E ell dix:

—Fent só, e ve'l-vos aquí per hon ne van.

E no havia ab nós sinó don Assalid de Gúdar e Domingo Lopis de Pomar. E veem don Pero Ahonés ab .XX. cavallers que no's pertían de ell, pujants per una costa a mà esquerra, que volia estorçre a un castell del bisbe de Çaragossa, per nom Cotanda. E don Blasco d'Alagó e don Artal d'Alagó anaven après de ell tant com ^{13r} un tret de ballesta poria ésser. E don Pere Ahonés acuelí's a un puygant ab aquella companya que havia e aquí atturà's. E aqué descavalgà don Eximén Peris de Riglos e dix a don Pero Ahonés que cavalcàs en lo seu cavall, que'l seu era cansat e que pençàs d'estorçre.

E, mentre que açò feýa, gitaven pedras grans e poques els de jus, per ço que no pujassen. E don Pere Ahonés mudé's en aquell cavall. E nós dixem a don Assalid e a don Domingo Lopis de Pomar, quant veem lo lloch a hon ells feýan la fahena, que per una pujada que hi havia podíem venir allà a hon ells feýan la fahena, que era en dracera d'aquell lloch. E nós vinguem devant d'aquests dos, per ço car lo nostre cavall corria més que'ls lurs. E, al vanir que nós fem, los de la muntanya tiraven pedres, que éran companya de don Pero Ahonés, contra los de don Artal e de don Blasco d'Alagó. E ells estava axí que no pujàvan al puyg que ells tanien. E, el venir que nós fem, cridam: «Aragó! Aragó!» E nós e nostra companya ensemps pujam al puyg, e ells desampararen a don Pero Ahonés tots los cavallers qui'l guardaven, de sus enfora, qui havia nom Martí Deris de Mesquita, qui vania après per seguir son senyor.

E en tant vench don Sanxo Martines de Luna, germà major de Martí Lopis, e ferit per la part dreta de la llança e mes-la-si per lo costat destre mitg peu, per la ubertura del perpunt dejús lo braç. E ell, que anave devant nós, que nul hom no anave devant entre nós e ell —tant prop hi anàvem nós—, sentí's ferit, e atturà's e abrasà lo coll del cavall. E nós fom sempre ab ell. E leyxà's caure a la part squerra del cavall. E nós, tantost quant ell se comensà de desrocar, avallam e posam los brassos sobre ell, e dix-li:

—Don Pero Ahonés, en mal punt fos nat.

E ell no'ns poch dir res, sinó que'ns esguardà en la cara.

29. (27)

[DE LA MORT DE PERO AHONÉS]

E, nós estant ací, vench don Blasco d'Alagó e dix:

—Senyor, prech-vos que nos lexeu aquest leó, que venjar-nos-hem de ço que us ha feyt.

E nós dixem-li:

—Don Blasco, Déus vos confona, perquè dieu aytals paraules. Y jo us dich que, si a don Pero Ahonés ho ferits, que a mi haurets a ferir privar, e vedar-vos-hem.

E cavalcam-lo en una bèstia, e un escuder que li sofferia son cors. E morí's en la carrera, ans que fos a Burbàguena. E nós anam-nos a Daroca, e llevam don Pero Ahonés ^{||13v} en un taüt a Daroca, e metam-lo en Sancta Maria de Daroca. E, a l'axir que nós feýam, los de la vila desonraren los nostres hòmens, aquells qui vingueren après nós, sí que donà un scuder nostre, parent a don Pelegrí de Bolàs, ab una pedra en las barres, quant l'avia desmentir.

E don Pero Ahonés tania en penyora Bolea e Sobrari, que nostre pare lo rey en Pere li havia empenyorade. E havia tant tengudes las penyores, que bé se'n dauria tanir per pegat. E anam llà e trobam dins que s'i éran mesos don Ferrando e don Pere Cornell, e havia ab ells .LXX. tro en .LXXX. cavallers. E vaníam que no hi cuydàvem trobar nigú, he qui hi entràssem, que·ls hòmens eren nostres. E aquells de la vila tenien-se ab ells e éran contra nós e feýan-nos aquell mal que podien, axí com si no fóssem lur senyor. E veýem que el castell era establít de gran establiment de cavallers e d'òmens de peu, e que hi havían què menjar d'açò que trovaren en la vila bé per un any. Fo nostre acort que·ns em partíssem e que de aquí nos moguéssem.

30. (28)

[DE COM L'INFANT FERRANDO S'ALÇÀ CONTRA EL REI JAUME]

E, nós partint de aquí, llevaren-se'n las ciutats d'Aragó contra nós, ab don Ferrando e ab don Pere Cornell e la partida de don Pero Ahonés. E sobra assò enviaren per en Guiem de Muncada que vingués. E ell vench en tot son poder. E las ciutats d'Aragó éran totas contra nós, sinó tant solament Calathyut.

E nós anam-nos-en a Almudàver e stiguem aquí bé per tres semmanes. E mudam-nos a Pertussa, e enviam per en Ramon Folch de Cardona. E vench a nostra ajuda, a un mes passat, bé ab .LX. cavallers, e ell e son frare, en Guiem de Cardona. E enviam en frontera, contra Çaragosa, don Blasco d'Alagó e don Artal d'Alagó. E no romàs en nós sinó don Attho de Fosses e don Rodrigo Lisana e don Ladró. E el bisbe de Çaragosa, germà de don Pero Ahonés, manà'ls en cavalcada, e venguéran a tremuda a Alcové, e prengueren-lo e barratjaren-lo tot. E assò fonch en Quaresma. E donave'ls, per lo mal que feýan, perdó, e dava'ls licència de menjar carn qui menjar-ne volia.

E altre vegade isqueren los de Çaragossa al Castellar. E don Blasco d'Alagó e don Artal de Luna eren en Alagó, e passaren l'aygue de Ebro, e donaren-los assalt en aquella serra que és costa lo Castellar contra Çaragosa. E foren vensuts los de Çaragosa, e foren entre morts y presos bé tres-cents hòmens. E fonch vengut en Ramon Folch a nós, a Bartussa, e havem pa de aquells de Çaragossa ^{||14r} e de

Osca e de cavallers que éran en la llur ajuda, qui·ns havían comprat en lo lloch de Monsó bé dos miha lliuras a mesura d'Aragó. E fem almajanechs e anam-nos-en en Ponçano e tantost prenguem-lo.

31. (29)

[DE LA PRESA DE LES CELLES]

D'aquí mudam-nos a Les Celles e param l'almajanech. E, quant vench a tres dies que hac tirat, féu perlar plet un escuder qui tania lo castell que li donàssem die, y, si dins aquell dia no li havían acorragut, que ell que rendria lo castell. E fonch acort d'en Ramon Folch e d'en Rodrigo Lisana e de don Ladró e don Pere Pomar que prenguésan lo die, sols que fos breu. E ell demanà .XV. E nós dixem-li que no li'n donariem sinó .VIII. dies, e fo la covinensa que fosen .VIII. dies. E dix don Attho de Fosses que passaria ya l'aygua e, si sentia neguns que vinguésan contra nós, sempre veuria a nós e·ns ho faria saber.

E, quant vingué el vuyté dia, nós fom a Bertussa, e fonch nostre consell gran matí. E manam-los per la senyoria que havíam sobre ells que en l'altre dia bon matí fossen en Las Celles ab lurs armas, e, aquell qui no hi seria, que fos caygut en pena de tots los béns que havia en nostre terra. E fem carta d'esta manera mateyxa a Berbegal e a Barbastre que fossen ab nós tots a aquell dia. E nós, com haguérem menjat, que era dia de dejuni, vingué don Peregrí de Trosillo e don Gil per la carrera d'Osca, e vengueren sols, a escut e llança. E venien trotant e de calop, eytant com podien. E mostraren-los-nos e no·ls coneguem tro que foren al pont de Pertussa. E esperam-los aquí, a la yglésia de Sancta Maria, en lo fossar. E vingueren e dixeren-nos:

—Déus vos salve! Veus ací que don Ferrando e don Pero Cornell e aquells de Saragossa e de Osca venen per acórrer a Les Celles, e havíem-los lexats endret de Vilella, e peusen de vanir aytant com poden.

E tantost manam que ensellassen, e no havia aquí ab nós sinó quatre cavallers. E manam als del consell, en pena de traïció, que vinguessen après nós, e enviam semblantment a Berbegal e a Barbastre, e sempre anam-nos-en a Les Celles e trobam-hi en Ramon Folch e en Guillem de Cardona, e don Rodrigo Lisana e nostre maynada. E entre tots no havia ab nós sinó .LXX. tro a .LXXX. cavallers. E dixem-los que armasen lurs cavalls, que don Ferrando venia e aquells de Çaragossa e de Osca venían ab ell. E de continent tots pensaren-se de armar. E nós, estant an axò, dix-nos don Pera Pomar, qui era cavaller antich e era de nostra maynada:

—Senior, yo us daré bon concell: aquí hag un ^{14v} puyg que és molt fort, e posau-vos-hi, e aquí sabran-ho las viles e soccorran-vos.

E nós responguem-li:

—Don Pere Pomar, nós som rey d'Aragó e havem-lo per nostre dret. E aquests qui venen contra nós són nostres naturals e fan ço que no deuen, per ço car se vanen combatre ab nós. E nós tanim dret e ells, tort, e Déus ajudar-nos-ha. E creu que nós no lexarem la vila menys de mort o vençre-los. E no farem vostre concell esta vagade.

E esperam-los e no vingueren a nós, e prenguem lo castell.

32. (30)

[DE COM EL REI JAUME ANÀ A OSCA]

Depuyg tornam a Pertussa e vench lo archabisbe de Tarragona, per nom n'Espàrech, qui era nostre parent, e, quant ohý que la terra d'Aragó anava a mal, e que feýan contra nós ço que fer no davían, pregà'ns molt cament per Déus e per amor de ell que nós volguéssim fer componció ab nostres hòmens, e que ell que pogués parlar entre nós e ells. E nós atorgam-lo-y. E, haguda nostre paraula, perlà lo archabisbe ab ells e auch no pogué acabar, car ells demanaven que nós los fèssam coses que éran contra nostra senyoria. E sobre assò hagué's a partir.

E, quant ells vahan que nós haviem presas Las Celles, enviaren-nos a dir aquells d'Osca, per don Martí de Pereyxolo, qui era nostre marivo, e altres amichs que nós haviem, que'ns acostàssem a Osca e farien a nostre voluntat, e que u sabien per cert. E nós anam-nos-en a Osca e no volgum armar cavallers per tal que no se isquivassen per nós. E, ans que nós fóssem allà, isquéran-nos los bons hòmens de la vila, tro a .XX., a Sancta Maria de Sales, e nós allí rahonam-nos ab ells e dixérem-los que'ns maravallàvem molt d'esta cosa, car nós no·ls volíam sinó bé. E si hauch lo nostre llinatge los féus bé e·ls amà, que nós seríem aquells qui·ls amariem tant o més que ells. E ells, quant ho oýren, grayren-nos-ho molt, e dixeren que entrassen en bon punt en la vila e farien per nós axí com hom deu fer per llur senyor natural.

E, a l'entrar que nós fem, los infants e la gent manuda hagueren gran alegria de la nostra venguda. E entram a la hora de vespres en la vila. E entrà ab nós don Rodrigo de Lisana e don Blasco Massa; e de nostra maynada, don Assalit de Gúdar e don Pelegrí Bolàs e d'altres molts. E ells no·s convidaren pas. E, quant haguem menjat, fórem alegres e dixem que bé era semblant que farían ço que nós volríem, pus tant bé nos acullien.

[DEL PARLAMENT DEL REI JAUME ALS D'OSCA]

E, quant fom gitats nós e los que jahien devant nós, vench un porter nostre, per nom Guiem Darau, e dix que bés .C. hòmens armats havia a la porta. E nós dixem-li:

—Tos-ta! Nós axim d'armes, ¿e tu nos hi vols tornar? Per ventura guàrdan la vila.

E ell dix:

—Senyor, dau-nos un escuder vostre e monstrar-lo-y-hem.

E nós dixem-li:

—Lexau-nos dormir, que no pot àls àsser, sinó ço que Déus voldrà.

E, quant vingué al matí que fom levats e haguem ohida nostra missa, fem cridar concell que vinguessen en aquell corral qui és devant las casas nostres e aquellas damunt Aragó. E nós estant cavalcant e ells estant devant, hagué-y gran concell e dixem-los:

—Barons, bé crehem que sabeu e daveu saber que nós som vostre senyor natural, e de llonch temps, que .XIII. reys, ab nós, ha agut en Aragó. E on pus luny és la natura entre nós e vós, molt més acostadament y deu haver, que parantesch se alonga e natura, prollongant-se, streny. E may vos fem mal ni'l vos diguem, ans vos avem en cor de amar e donar en totas bonas costumes que hajau hagudes de nostre linatge, que las vos farem seguir; e nós, que us ne darem de millors, si no'n taniu de aquelles que sían bonas. E marevellam-nos de aquesta cosa: que nós nos hàgem de guardar de vós, ne gozem entrar en las ciutats que Déus nos ha donades e nostre para nos leyxà; que guerra haich entre nós e vós pesa'ns molt. E podeu-ho conéixer, que assí só yo vengut entre vós, e que en vós me fiu e en vostre amor, e que us he en cor de retanir e de amar.

E sobre assò haguem finida nostre paraula. E ells respongueren e dixeren que'ns agreïan molt assò que nós los havíam dit, e que'l consell hauria son acort e que'ns respondria. E anaren-se'n acordar a las casas de damunt Aragó, e aquest acort durà gran peça.

[DE COM ELS JURATS D'OSCA INTENTAREN PRENDRE EL REI JAUME PER LLIURAR-LO A L'INFANT FERRANDO]

E sobre assò, nós esperant ells, vench misatge al consell que en Ramon Folch e les gens d'afora que corrian la vila. E nós veem que'l consell se revetava. Dixem-los:

—Stau segurs e oïu ço que us direm.

E enviam per aquells qui eren anats per consellar que vinguessen. E vingueren-hi una partida e no respongueren a açò que nós los havíam dit. E dixem-los:

—Barons, maravallam-nos molt perquè us renatats per ninguna res, perquè aquesta cosa no poria àsser: que, jo estant ab vós, nul hom vos gosàs fer res. E, per un diner que vosaltres perdau, ço que no poria àsser, nós vos n'esmenarem deu.

E ells digueren:

—Diheu-ho bé; e manau-ho vedar.

E nós dixem:

—Assò vedad és.

E enviam—^{15v}hi tantost e trobam que no era res.

E en tant no feren resposta de res e llevaren-se tots de peus. E nós entram-nos-ne a nostra casa, e entrà-sse'n ab nós don Rodrigo Lisana e don Blasco Massa e aquells de nostra maynada, ço és, don Asalit de Gúdar e don Ravaça, notari nostre. E dixeren que en la vila gitaven cadenes e tencaven las portes de la vila. E nós dixem a'n Ravaça:

—¿Havem ninguna lley que tinga prou a nós ne a vós?

E ell respòs e dix:

—Senyor, no'm par que y tinga prou lley ne dret.

E nós dixem-li:

—Sabeu-hi àls?

E ell dix:

—No. Mes demanau de consell a aquests richs hòmens.

E nós dixem de concell, e deÿen que gran traÿció nós faÿen, mes no hi donaven altre recapte. E sobre açò dixem nós:

—Yo hi daré millor concell que àsser-hi pusca: que enviaré a la carniceria a fer comprar moltons e ells cuydar-se-han que adobem de menjar, e vós feu ensellar e anau-vos-hen. E açò sia de feyt. E yo enviaré per mon cavall e per mon gonyió e per mon perpuny e per mes armas, e siau adés en la plassa tots aperellats.

E la cosa fêu-se axí, sí que vingué don Rodrigo Liçana e don Blasco Maça e no fon sinó tro a cinch cavallers. E davallam per aquella porta per hon hom ix a la Issola e al camí de Bolea. E trobam la porta tencada, e trobam una fembra qui dix que'ls jurats havían tencada aquella porta. E nós dixem a un escuder:

—A hon és lo porter?

E ell dix:

—Allí dalt sol estar.

E enviam-hi dos escuders nostres e devallàran-lo. E vingué tot descolorit. E nós demanam-li:

—Qui té la clau d'aquesta porta?

E ell dix:

—Senyor, los jurats la ténan.

E nós dixem:

—Ara dau-la tost. Si no, dar-vos-hem de la spasa per la testa, que us matarem.

E fem pujar ab ell aquells e aportaren la clau, e portaren-lo'ns pres altre vagade ab la clau e fem obrir la porta ab més hòmens. E nós aturam-nos a la porta tro que vingueren los cavallers. E, quant foren venguts, axim defora, e dixerém nós que'ns havían retengudas adzembles scuders dedins. E nós dixem a .XX. o .XXX. hòmens de Osca, qui estaven ab nós defora, que en la vila enviassen un hom en que us transmatessen tot quant havían pres a nós en la vila, si no, que nós los ne menaríam presos tots ab nós. E ells enviaren-nos tot ço que havían en la vila. E nós anam-nos-en per la Issola enjús e trobam en Ramon Folch e en Guillem de Cardona ab tots los altres cavallers e nostra companya, e don Attho de Fosses, plorant, que cuy^{16r}dava que'ns haguessen retenguts. E els hòmens d'Osca havían ja enviat a don Ferrando e als de Çaragossa que vinguéssan, que ells nos tanían en Osca.

35. (33)

[DE LA CONCÒRDIA ENTRE EL REI JAUME I ELS NOBLES]

E, assò passat, anam a Pertussa. E, nós estant aquí, don Ferrando e en Guillem de Muncada e don Pera Cornell vengueren-se'n a Osca e aquí parlaren pleyt entre ells que se n'avenien en nós e que's tanían fort per errats de ço que feyt havien. E plagué molt a nós e a nostre concell las bonas paraules que'ns enviàreu a dir. E demanam-los en qual manera volían fes aquest pleyt en nós, e ells dixeren que exirien a aquella serra que és sobre Alcalà, e nós que axýsem ab set que fossen de nostre concell, e ells que venrien sis o set, e que leyxarían tota l'altre companya. E encare dixeren que ells bé vingueren a Pertussa, mes havían paor que algun àvol hom no'ls mogués batalla. E volían ab nós perlar axí com a vasalls devían perlar ab lur senyor natural, e que ans que's partissen de nós farían en tal guiza que nós seríam pagats de ells.

E axí com fo emprés se seguí. E axim a las vistes, nostres perpuns vestits e les espases senyidas. E vingué en nós en Ramon Folch e en Guillem de Cardona e don Attho de Fosses e don Rodrigo Lisana e don Ladró, fill que fonch d'en Pere Ladró, qui era hom noble e de gran linatge, e don Assalit de Gúdar e un cavaller nostre de qui no'ns membre lo nom, e don Pelegrí de Bolàs. E de la lur part vench don Ferrando, qui era oncle nostre, en Guillem de Muncada, pare de don Gastó, e don Pere Cornell e Ferran Pèriz de Pinya e altres que éran en la lur part, qui a nós no mémbran.

E don Ferrando comensà la rahó e dix axí:

—Senyor, nós sóm vinguts assí devant vós, e pesa'ns molt aquesta guerra a que és estada entre nós e vós. E som venguts ací per partir-nos de aquella, e pregam-vos que'ns pardoneu, que volentat tanim de servir-vos, jo e ^{16v} en Guiem de Muncada e don Pere Cornell e tots aquests qui són de la nostra partida, que mal

havem pres per vós, e fet ne havem, per quèns pesa molt. E si los mals se havían a esmenar, nós no·ls vos poríem esmenar, y a vós fer-vos-hia poch e a nós seria gran smena, merquè mester hi ha mercé. E encare nos volem de més pregar que, vós servint-vos, que·ns fàseu bé, que a mi tengut ne sou per lo parentesch que tinch ab vós, e don Guillem de Muncada, per ço com rey d'Espanya no té tant honrat vasall com vós de ell taniu, ne que tant lo pusque servir.

E ab assò féu fi a se paraula. E puyg dix don Guillem de Muncada:

—Senyor, lo deute que yo he ab vós nul hom del món no u sap millor que vós, car nostre linatge, el conta de Barcelona, ha feyt per nom aquest nostre linatge. E yo, la mercé de Déus, he més que·ls altres, car tinch la riquesa de Biarn e de Castunya, ço que negú dels altres no hach. E tot ço ne he poré haver, metré en vostre servici. E ço que yo feÿa, Déus, qui sap totes coses, sap ço que yo·m pensave fer vostre profit e vostra honor; mes, puyg veig que a vós no plau, e tinch-me per errat de ço que feyt he, e deman-vos mercé, senyor, que·m perdoneu a mi e als altres qui en aquesta casa han estat, car fas-vos saber que nul temps no guerratgeré ab vós, car yo us tinch per tal que a mi ne a mos parens no fareu tort, ne a mos amichs, e, com ho fésseu, pregant e ab amor yo us vençré, e ab lo bon servey que jo us faré. E açò em deu valer ab vós.

E féu fi a la sua paraula.

E sobre axò dixem nós los que·ns acordaríem. E partiren-se de nós. E dixeren aquells richs hòmens qui éran ab nós que bé nos ho mostraven e ab gran devoció, e que feÿa a pendre. E sobra assò fem-los tornar e dixem-los:

—A açò que vós nos haveu mostrat e ab gran devoció, som nós pagats, e prenem la bona voluntat en smena, e volem-vos retanir en nostre amor e en nostre gràcia.

E vengueren los cavallers que estàvan lluny de cada huna de las parts e saberen la passada composició que feyta havíem, e foren tots alegres e pagats. E, assò passat, anam-nos-en a Lleyda.

||^{17r}

36. (34)

[DE COM N'AUREMBIAIX, COMTESSA D'URGELL, RECLAMÀ LA POSSESSIÓ DELS BÉNS DEL SEU PARE]

E, quant vingué passat un any e mitg o dos, nós estant en Lleyda, vingué la contessa d'Urgell, qui fonch filla del compta n'Armengon e de la contessa de Sobirats, que era estada muller de n'Àlver Perce, e partiren-se per parentesch e no hagué ningun fill d'ell. E havia nom n'Aurembiats. E nós acullim-la bé e manam a nostres hòmens que la honrassen e acullissen. E, quant vingué, que hagué stat dos dies, anam-le a véurer. E en Guillem de Cervelló, senyor de Juneda, era en concell de

ella, e per ell feÿa més que per hom del món. Aconsellava-li en ses faenas, per ço car ell havia haguda sa mara d'ella per muller. E, car ell era hom antich e dels pus savis d'Espanya, feÿa per son concell tot ço que ella mostrave a nós e als altres. E ell procurave en sos ops en tot ço que ella havia menester.

E dix ella a'n Guillem de Cerceva que'ns monstràs la rahó per ella. E dix en Guillem de Cervera:

—Dona, moustra-la'ns, que millor ho sabreu dir que jo.

E feren-la mostrar a ella, e dix-nos com ella era venguda a mercé de nós per ço com sabia, e axí u deÿan las gents, que en nós trobaria dret e mercé. E era venguda a nós per ço car prenia gran tort en nostra terra e que tota la terra sabia que ella era filla del compta de Urgell, Ermengon, e que aquell condat pertanya més a ella que a n'gun altre, per ço car ella era filla e no n'i havia fill ne filla més, sinó ella. E que'ns pregava amor a mercé que nós que volguéssem se dratura, que, menys de nós, de altre hom del món no la poria haver. E en Guillem de Cervera e en Ramon de Peralta emperaven la sua rahó per ella.

E en Ramon de Peralta no havia volgut retre Muntmagastre fins tant que la comptessa vingué. E, quant ella fonch venguda, donà-li Muntmagastre e aquell dret que el compta hy tania, e retech-se posat de quatre castells. E tornaren-se'n sa nós e dixeren:

—Senyor, aquesta cosa és offici de rey, que aquells qui no poder haver dret per altri, que ell los do, car Déus vos ha mes en son lloch per tanir dratura. E aquesta dona que és venguda devant vós és de gran linatge de para e de mara, axí com vós sabeu, e que sia destroçada ||^{17v} dels béns de son para en vostre reyna e en vostre poder, ve-us a demanar mercé que li tornau la sua cosa e ço que son para li leyxà. E ella és tal per bonas costums que ha en si, que li deu valer ab vós. E de ço clamam-vos mercé ab ella ensemps, que u dir millor que nós són.

E en Ramon de Peralta dix entre si. E nós responguem-los que les pregàries éran justes, e que hi hauríam nostre acord e que hi feríam ço que fer-y deuríem.

E demanam de consell al bisbe de Lleyda, per nom en Berenguer d'Eril, e en Guiem de Muncada e en Ramon Folch e en Guiem Ramon, frare d'en Muncade e pare d'en Pere, e don Assalid de Gúdar e don Garcia Peris de Mexcats, e los prohòmens de la ciutat de Lleyda. E pregaren-nos que li donàssem per rahnador en Guiem Çaçala. E llavors ella li donà lo dret de la caldera de Lleyda, que tingués de se vida. E no valia llevós dos-cens sous de renda, e après pujà a més de tres mília sous.

37. (35)

[DE LES AL·LEGACIONS QUE FEU GULLEM DE CARDONA, EN
NOM D'EN GUERAU DE CABRERA]

E fonch lo acort del bisbe e dels richs hòmens que citàssem lo compta de Urgell, per nom en Garau de Cabrera, que vingués a nostra cort per fer dret a la comptessa e que féssem las citacions, totas tres, axí com se devían fer. E, a la primera citació que hom li féu, no vingué. E, avans que donàssem sentència entre ell no anantàssem, car assò era forma de dret, tornam a ella y dixem-li que assò no podíam fer sinó axí com orde de dret volia. E axí ho devia ella voler, e son concell.

E haguem acort que citàssem en Guerau de Cabrera, qui tania llevors lo comptat de Urgell. E, quant lo haguem citat, vingué al dia e en Guillem de Cardona, frare d'en Ramon Folch, qui fonch mestre del Temple, per procurador d'en Garau, qui tenia lo comptat de Urgell, e dix a nostre cort, e davant nós, que ens maravallava molt en Guerau, compta ||^{18r}

Índex de capítols

1. (1) *Incipit prologus*
2. (2) [Del llinatge del rei Jaume]
3. (3) [Del matrimoni entre el rei Pere d'Aragó i Maria de Montpeller]
4. (4) [De com la reina Maria obtingué del papa que Montpeller fos per a ella i per al seu fill Jaume]
5. (5) [De la concepció i naixement del rei Jaume]
6. (6) [Del rei Pere, pare del rei Jaume]
7. (7) [De la reina Maria, mare del rei Jaume]
8. (8) [De les lluites amb Simó de Montfort]
9. (9) [De la batalla de Muret i de la mort del rei Pere]
10. (10) [De com el rei Jaume fou portat a Montsó]
11. (11) [De com el rei Jaume celebrà les primeres corts del seu regnat]
12. (12) [De les bandositats entre els nobles d'Aragó]
13. (13) [De com el comte de Provença isqué de del castell de Montsó]
14. (14) [De com el rei Jaume isqué de del castell de Montsó]
15. (15) [De com seguiren les bandositats i del setge de Liçana]
16. (16) [Del setge d'Albarrasí i de la derrota del bàndol del rei Jaume]
17. (17) [De com s'acordà el casament del rei Jaume amb Elionor de Castella]
18. (18) [Del com se celebrà el matrimoni del rei Jaume]
19. (19) [De com el rei Jaume fou armat cavaller]
20. (20) [De com començaren les desavinences entre Guillem de Montcada i Nuno Sanxes]
21. (21.1) [De com seguiren les desavinences entre Guillem de Montcada i Nuno Sanxes]
22. (21.2) [Del setge de Montcada i de la concòrdia entre Guillem de Montcada i Nuno Sanxes]

23. (22) [De com els nobles aragonesos reclogueren el rei Jaume en la Suda de Saragossa]
24. (23) [De com el rei Jaume intentà evadir-se de la Suda i de com acabà la seua reclusió]
25. (24) [De les avinences del rei Jaume amb Guillem de Montcada]
26. (25.1) [De com el rei Jaume intentà una expedició contra els sarraïns de València]
27. (25.2) [De com Pero Ahonés intentà trencar el pacte entre el rei Jaume i Abú Seid]
28. (26) [De la persecució contra Pero Ahonés]
29. (27) [De la mort de Pero Ahonés]
30. (28) [De com l'infant Ferran s'alçà contra el rei Jaume]
31. (29) [De la presa de les Celles]
32. (30) [De com el rei Jaume anà a Osca]
33. (31) [Del parlament del rei Jaume als d'Osca]
34. (32) [De com els jurats d'Osca intentaren prendre el rei Jaume per lliurar-lo a l'infant Ferran]
35. (33) [De la concòrdia entre el rei Jaume i els nobles]
36. (34) [De com Aurembiaix, comtessa d'Urgell, reclamà la possessió dels béns del seu pare]
37. (35) [De les al·legacions que feu Guillem de Cardona en nom de Guerau de Cabrera]
38. (36) [De la segona compareixença de Guillem de Cardona davant la cort del rei Jaume]
39. (37) [De la campanya del rei Jaume contra Guerau de Cabrera i de la presa d'Albesa i de Tamarit]
40. (38) [De la rendició de Menàrguens]
41. (39) [De la rendició de Linyola]
42. (40) [Del setge de Balaguer]
43. (41) [Del contraatac que feren els de Balaguer]
44. (42) [De com la comtessa Aurembiaix s'adreçà als de Balaguer]
45. (43) [De com es preparà la rendició de Balaguer]
46. (44) [De la rendició de Balaguer]
47. (45) [De la rendició d'Agramunt]
48. (46) [De la rendició de Ponts]
49. (47) [De com el rei Jaume, trobant-se a Tarragona, concebé el projecte de conquerir Mallorca]

50. (48) [Del parlament del rei Jaume a les corts de Barcelona]
51. (49) [Dels parlaments dels tres braços a les corts de Barcelona i del consell secret de nobles]
52. (50) [Del parlament de Guillem de Montcada a les corts de Barcelona]
53. (51) [Dels parlaments de Nuno Sanxes i del comte d'Empúries a les corts de Barcelona]
54. (52) [Del parlament d'Espàreg de la Barca, arquebisbe de Tarragona, a les corts de Barcelona]
55. (53-54.1) [Dels parlaments dels bisbes de Barcelona i Girona i de l'abat de Sant Feliu de Guíxols a les corts de Barcelona]
56. (54.2) [Del parlament de Pere Grony a les corts de Barcelona]
57. (55) [De com es dissolgueren les corts de Barcelona i de com el rei Jaume reuní l'estol a Salou]
58. (56) [De com l'estol del rei Jaume salpà de Salou i de com es divisà Mallorca]
59. (57.1) [De com l'estol del rei Jaume calà prop de la costa i de la mala mar que hi sobrevingué]
60. (57.2) [De la pregària del rei Jaume]
61. (58) [De com l'estol del rei Jaume desembarcà a la Dragonera]
62. (59) [De com l'estol del rei Jaume salpà des de la Dragonera i de com arribà a l'illa de Mallorca]
63. (60-61) [De la primera topada de la host del rei Jaume amb els sarraïns de Mallorca]
64. (62) [Del sermó del bisbe de Barcelona als nobles]
65. (63-64) [De l'inici del combat a la serra de Portopí]
66. (65) [De la victòria a Portopí]
67. (66) [De com el rei Jaume tingué notícia de la mort dels Montcada]
68. (67) [Del nou campament que feu la host del rei Jaume]
69. (68) [Del soterrament de Guillem i de Ramon de Montcada]
70. (69) [Del començament del setge de la ciutat de Mallorca]
71. (70-71) [De la captura i mort del moro Infatil·là]
72. (72) [De les partides de l'illa de Mallorca i de l'ofensiva contra la ciutat de Mallorca]
73. (73) [De com la host reial rebutjà dos contraatacs dels moros de la ciutat de Mallorca]
74. (74) [De com els sarraïns de la ciutat de Mallorca intentaren un pacte de rendició]

75. (75-76-77-78) [Dels pactes que els sarraïns de la ciutat de Mallorca proposaren al rei Jaume]
76. (79.1) [De com el rei Jaume no acceptà la proposta de rendició del rei sarraí de Mallorca]
77. (79.2) [De la reacció del rei sarraí de Mallorca davant el rebuig del rei Jaume al pacte proposat]
78. (80) [De com els consellers del rei Jaume es penediren d'haver refusat el pacte proposat pel rei sarraí de Mallorca]
79. (81) [Dels preparatius per a l'assalt de la ciutat de Mallorca]
80. (82) [De com seguiren els preparatius per a l'assalt de la ciutat de Mallorca]
81. (83) [Del consell que Llop Ximénez de Luésia donà al rei Jaume]
82. (84) [De com la host cristiana entrà en la ciutat de Mallorca]
83. (85) [De com els cavallers cristians s'enfrontaren amb els sarraïns de la ciutat de Mallorca]
84. (86) [De com els sarraïns començaren a abandonar la ciutat de Mallorca]
85. (87) [De com el rei Jaume feu pres el rei de Mallorca i de com ocupà l'Almudaina]
86. (88) [De com s'aconseguí el botí de guerra]
87. (89-90-91) [De la subhasta del botí i dels aldarulls que provocà]
88. (92) [De la mort per malaltia d'alguns nobles]
89. (93-94-95) [De les campanyes per l'illa de Mallorca i de les peticions del mestre de l'Hospital]
90. (96) [De com el rei Jaume arbitrà una solució en favor de l'orde de l'Hospital]
91. (97-98) [De les donacions al mestre de l'Hospital i de com aquest s'implicà militarment]
92. (99) [De com el rei Jaume s'assabentà que una partida de sarraïns s'havia refugiat en unes coves de la muntanya d'Artà]
93. (100) [Del com s'inicià l'atac cristià contra els sarraïns refugiats en les coves d'Artà]
94. (101) [De com el rei Jaume i don Nuno decidiren baixar de les muntanyes d'Artà per menjar]
95. (102) [De com es feren els tractes de rendició dels sarraïns refugiats en les coves d'Artà]
96. (103) [De com es rendiren al rei Jaume els sarraïns de les coves d'Artà]
97. (104) [De com Ato de Foces i Rodrigo de Liçana intentaren passar a Mallorca]

98. (105) [De com el rei Jaume s'acomiadà de Mallorca abans de tornar-se'n a Catalunya]
99. (106) [De com el rei Jaume partí cap a Catalunya i de com tingué notícia de la mort del rei Alfons IX de Lleó]
100. (107) [De com el rei Jaume arribà a Tarragona i de com partí cap a Aragó]
101. (108) [De les noves sobre els plans del rei de Tunis de reconquerir Mallorca i de les mesures que el rei Jaume adoptà]
102. (109) [De com l'arquebisbe de Tarragona i Guillem de Cervera intentaren dissuadir el rei Jaume de tornar a Mallorca]
103. (110) [De com l'infant Pere de Portugal volgué passar a Mallorca]
104. (111) [De com el rei Jaume arribà a Sóller]
105. (112) [De com el rei Jaume entrà en la ciutat de Mallorca i de les disposicions que s'adoptaren per a la defensa de l'illa]
106. (113-114-115) [De com es conquistaren les muntanyes de Mallorca i del segon retorn del rei Jaume a Catalunya]
107. (116-117) [De com el rei Jaume tornà a Mallorca per tercera vegada]
108. (118) [De com el rei Jaume envià missatgers a Menorca]
109. (119) [De com els missatgers del rei Jaume arribaren a Ciutadella]
110. (120-121) [De l'estratègia del rei Jaume, que romania al cap de Pera, per a sotmetre Menorca]
111. (122-123) [De la submissió dels sarraïns de Menorca]
112. (124) [De la rendició dels sarraïns de les muntanyes de Mallorca i del nou retorn del rei Jaume a Catalunya]
113. (125-126) [De la conquesta d'Eivissa]
114. (127) [De com el mestre de l'Hospital i Blasco d'Alagó proposaren al rei Jaume la conquesta del regne de València]
115. (128-129-130) [De com Blasco d'Alagó i Sanç d'Horta elogiaren València i de com el rei Jaume planificà la presa de Borriana]
116. (131-132) [De com el rei Jaume proposà anar al Puig i fer rendir la ciutat de València per fam]
117. (133-134) [De com el rei Jaume s'assabentà que Blasco d'Alagó havia pres Morella i de com decidí anar-hi]
118. (135) [De com el rei Jaume exigí a Blasco d'Alagó de comparèixer davant d'ell]
119. (136-137) [De com el rei Jaume exigí a Blasco d'Alagó que li reconegués la senyoria sobre Morella]
120. (138) [Del missatge del rei Sanç de Navarra al rei Jaume proposant-li de trobar-se a Tudela]

121. (139) [De com el rei Sanç de Navarra oferí al rei Jaume ser successor seu i li demanà ajuda contra Castella]
122. (140) [De com el rei Sanç de Navarra s'informà dels drets successoris del primogènit del rei Jaume]
123. (141) [De com el rei Sanç de Navarra acceptà incloure el fill del rei Jaume en el pacte de successió]
124. (142-143-144-145-146) [De com el rei Jaume justificà l'acceptació del pacte amb el rei Sanç de Navarra]
125. (147) [Del consell que el rei Jaume donà al rei Sanç de Navarra sobre l'afer de la guerra contra Castella]
126. (148) [De la mala reacció del rei Sanç de Navarra davant les paraules del rei Jaume]
127. (149-150) [De com el rei Jaume hagué d'absentar-se de Navarra]
128. (151) [De com el rei Jaume s'adonà que el rei Sanç de Navarra no s'interessava pels seus afers]
129. (152) [Del trencament dels pactes amb el rei Sanç de Navarra]
130. (153-154-155-156) [De l'inici de la conquesta de Borriana]
131. (157) [Dels nobles que hi havia en la host i de l'ardit que proposà mestre Nicoloso]
132. (158) [Del projecte de conquerir Borriana amb un castell de fusta]
133. (159) [De com es construí el castell de fusta]
134. (160-161) [De com es disposà l'atac a Borriana amb el castell de fusta]
135. (162) [De com els sarraïns de Borriana colpejaren amb pedres el castell de fusta]
136. (163) [De com s'abandonà el castell de fusta]
137. (164) [De com el rei Jaume aconseguí que els mercaders Bernat de Santa Eugènia i Pere Martell responguessen pel lloguer de dues galeres]
138. (165) [De com el rei Jaume llogà les dues galeres amb la fiança dels mestres del Temple i de l'Hospital]
139. (166) [De com l'infant Ferran i part de la noblesa d'Aragó proposaren al rei Jaume d'abandonar el setge de Borriana]
140. (167) [De la resposta que el rei Jaume donà a l'infant Ferran i als nobles aragonesos]
141. (168-169) [De com el rei Jaume comunicà el parer dels nobles aragonesos al justícia d'Aragó i al seu germà, Eixemén Pérez de Tarassona, i de com decidí estrényer el setge de Borriana]
142. (170) [De la resposta dels nobles aragonesos al rei Jaume i del vot que proferí Bernat Guillem d'Entença]

143. (171) [De l'adhesió que Bernat Guillem i Eixemén Pérez de Tarassona manifestaren al rei Jaume]
144. (172-173) [De l'atac dels sarraïns de Borriana a les posicions de Bernat Guillem, que resultà ferit]
145. (174) [Dels enfrontaments del rei Jaume amb els sarraïns de Borriana]
146. (175) [D'un ardit que concebé el rei Jaume per a conquerir Borriana]
147. (176) [De l'atac de la host reial als murs de Borriana]
148. (177) [De com els sarraïns de Borriana proposaren al rei Jaume un pacte de rendició]
149. (178) [De la rendició de Borriana]
150. (179) [De com el rei Jaume encomanà la defensa de Borriana a Pero Cornell]
151. (180) [De com el rei Jaume llicencià la host i anà a Tortosa, on el bisbe de Lleida i Guillem de Cervera intentaren dissuadir-lo de retenir Borriana]
152. (181) [De la resposta del rei Jaume al bisbe de Lleida i a Guillem de Cervera]
153. (182) [De com el rei Jaume s'assabentà que els sarraïns de Peníscola volien pactar la rendició]
154. (183) [De com el rei Jaume anà a Peníscola]
155. (184) [De la rendició de Peníscola]
156. (185-186) [De la rendició de Xivert, Cervera, Polpís, Castelló de Borriana, Borriol, les Coves de Vinromà, Alcatén i Vilafamés]
157. (187-188-189-190) [De les cavalcades del rei Jaume per la ribera del Xúquer i la plana de Castelló]
158. (191-192) [De la traïció dels sarraïns d'Almassora als cristians i de com aquests conquistaren el lloc]
159. (193-194) [De com el rei Jaume oferí dos fonèvolts als seus cavallers per assetjar Cullera]
160. (195) [De com s'abandonà la idea de prendre Cullera]
161. (196-197-198-199) [De la proposta del rei Jaume de prendre la torre de Montcada]
162. (200) [De com s'acordà atacar Montcada]
163. (201) [De l'atac a Montcada i de com el rei Jaume anà a Borriana per aconseguir provisions per a la host]
164. (202-203) [De la rendició de Montcada i de Museros]
165. (204) [Del com el rei Jaume rescatà Guillem d'Aguiló]
166. (205) [De com el rei Jaume pagà els seus deutes als mercaders]
167. (206) [De com el rei Jaume projectà prendre el Puig de Santa Maria i de com n'encarregà l'execució a Bernat Guillem d'Entença]

168. (207) [De com Bernat Guillem d'Entença acceptà l'encàrrec del rei Jaume]
169. (208) [De l'inici de la incursió al Puig de Santa Maria]
170. (209-210) [De com el rei Jaume exposà el seu pla de poblar el Puig de Santa Maria i de fortificar-ne el castell]
171. (211) [De la fortificació del castell del Puig de Santa Maria]
172. (212-213) [De les cavalcades que eixien des del Puig de Santa Maria i de l'arribada de Bernat Guillem d'Entença]
173. (214-215-216-217-218-219) [De com el rei Jaume s'assabentà que Bernat Guillem d'Entença no havia portat queviures]
174. (220-221-222-223) [De com el rei Jaume es dirigí al Puig de Santa Maria]
175. (224) [De com el rei Jaume s'assabentà que els sarraïns no atacarien el Puig]
176. (225-226) [De com el rei Jaume deixà el Puig per anar a Catalunya i Aragó]
177. (227-228-229) [De diversos incidents en la campanya del Puig]
178. (230) [De les diligències del rei Jaume per reunir forces i atacar València]
179. (231) [De com el rei Jaume s'assabentà de la mort de Bernat Guillem d'Entença]
180. (232) [De la reacció del rei Jaume i del seu consell davant els fets del Puig]
181. (233) [De les paraules de Blasco d'Alagó aconsellant el rei Jaume d'abandonar el Puig]
182. (234-235) [De com el rei Jaume no acceptà el consell de Blasco d'Alagó i decidí tornar al Puig]
183. (236) [De la reorganització de la defensa del Puig i de com el rei Jaume sabé que molts cavallers volien abandonar el lloc]
184. (237) [Del vot que feu el rei Jaume de no abandonar les terres valencianes fins que València fos presa]
185. (238) [De com el rei Jaume es dirigí a Peníscola]
186. (239) [De com el rei Jaume anà al riu d'Ulldecona a rebre la reina Violant i l'infant Ferran i com els explicà el seu vot]
187. (240-241) [Dels consells que l'infant Ferran i la reina Violant donaren al rei Jaume sobre la presa de València]
188. (242) [De l'oferta de pacte que Zaén, rei sarraí de València, feu al rei Jaume]
189. (243) [De com els sarraïns d'Almenara proposaren pactes al rei Jaume]
190. (244-245) [De com els sarraïns d'Almenara es rendiren al rei Jaume]
191. (246-247) [De la resistència de la guarnició del rei Zaén]
192. (248) [De l'arribada de la reina Violant a Almenara]
193. (249-250) [De la rendició de Castro]

194. (251) [De la rendició d'Uixó]
195. (252) [De la rendició de Nules]
196. (253) [De la rendició d'Alfàndec i de l'anada del rei Jaume al Puig]
197. (254) [De la rendició de Paterna, Bétera i Bufilla]
198. (255) [De com el rei Jaume decidí assetjar València]
199. (256) [De com la host s'establí vora València]
200. (257) [De com es prengué Russafa]
201. (258) [De com el rei Jaume passà revista a les defenses de València]
202. (259) [De com la host cristiana passà el seu primer dia vora València]
203. (260) [De l'arribada de reforços militars al rei Jaume]
204. (261) [De com el rei Jaume decidí per on s'havia de començar el setge a València]
205. (262-263-264) [De com el rei Jaume ordenà perforar la barbacana de la ciutat]
206. (265) [De com les galeres de Tunis atacaren Peníscola i de com s'aplegà una gran host cristiana davant València]
207. (266) [De com el rei Jaume fou ferit en el front]
208. (267) [Dels preparatius per a prendre la torre de la Boatella]
209. (268) [De com es prengué la torre de la Boatella]
210. (269) [De com un mercader sarraí informà el rei Jaume de la situació dramàtica a l'interior de la ciutat de València]
211. (270) [De com el rei Jaume elogià la seua host]
212. (271) [De com els sarraïns de València iniciaren tractes amb el rei Jaume i de com aquest els mantingué en secret]
213. (272-273) [De com el rei Zaén comunicà al rei Jaume que enviaria el seu nebot, Abulfamalet, per iniciar tractes]
214. (274-275) [De les converses entre el rais Abulfamalet i el rei Jaume]
215. (276) [De com Abulfamalet oferí al rei Jaume per signar un pacte]
216. (277) [De com el rei Jaume exposà a Abulfamalet la seua decisió de prendre València]
217. (278) [Del pacte que proposà Abulfamalet, en nom del rei Zaén, al rei Jaume]
218. (279) [De com el rei Jaume acceptà la proposta del rei Zaén]
219. (280) [De com s'acordà el dia de la rendició de València]
220. (281) [De com el rei Jaume comunicà als nobles de la host la rendició de València]
221. (282-283) [De com la senyera del rei Jaume s'enlairà sobre la torre del Temple i de com els sarraïns eixiren de València]

222. (284) [De com el rei Jaume inicià el repartiment de València]
223. (285-286) [De com es repartí el terme de València i de les objeccions dels bisbes i dels nobles]
224. (287) [De com el rei Jaume comunicà a Assalit de Gúdar i a Eixemén Peres de Tarassona les peticions dels bisbes i dels nobles]
225. (288) [De com els bisbes i els nobles no reïxiren a repartir-se les terres de València]
226. (289) [De com el rei Jaume retornà l'ofici de repartidors a Eixemén Pérez de Tarassona i a Assalit de Gúdar]
227. (290) [De la cavalcada que Ramon Folc de Cardona feu a Villena]
228. (291) [De com el rei Jaume anà a Saix, on morí Artal d'Alagó]
229. (292-293) [De com el rei Jaume establí que els cavallers havien de sojornar almenys un any al regne de València]
230. (294) [De com el rei Jaume acceptà la proposta dels nobles]
231. (295) [De com el rei Jaume es dirigí a Montpeller per demanar ajuda per a sufragar la campanya de València]
232. (296) [De com el rei Jaume s'assabentà dels enfrontaments que hi havia a Montpeller]
233. (297) [Del parlament del rei Jaume als cònsols de Montpeller]
234. (298) [De la conversa entre el rei Jaume i Atbran]
235. (299) [De com els llauradors de Montpeller mostraren la seua adhesió al rei Jaume]
236. (300) [De com els blanquers de Montpeller mostraren la seua adhesió al rei Jaume]
237. (301) [De com els terrissers de Montpeller mostraren la seua adhesió al rei Jaume]
238. (302) [De com els assaonadors de Montpeller mostraren la seua adhesió al rei Jaume]
239. (303) [De com el rei Jaume manifestà la seua estima per Montpeller]
240. (304) [De com el rei Jaume pacificà Montpeller]
241. (305) [De com el rei Jaume tornà a València]
242. (306) [De com el rei Jaume reparà el dany que Guillem d'Aguiló havia fet als sarraïns]
243. (307) [De com el rei Zaén oferí al rei Jaume el castell d'Alacant]
244. (308) [De com el rei Jaume proposà la rendició de Bairén]
245. (309) [De com s'iniciaren els tractes per a la rendició del castell de Bairén]

246. (310) [De com l'alcaid de Bairén lliurà una torre al rei]
247. (311-312) [De com l'infant Ferran i altres nobles assetjaren Villena i dels incidents amb l'alcaid de Bairén]
248. (313) [De l'arribada del rei Jaume al castell de Bairén]
249. (314) [De la rendició del castell de Bairén]
250. (315) [Dels tractes del rei Jaume per tal d'aconseguir la rendició de Villena]
251. (316) [De com foren capturats uns cavallers cristians a Xàtiva]
252. (317) [De com el rei Jaume decidí anar a Xàtiva en ajuda dels cavallers capturats]
253. (318) [De com el rei Jaume es dirigí a Xàtiva]
254. (319) [De com el rei Jaume comunicà a Rodrigo Liçana la seua intenció de prendre Xàtiva]
255. (320) [Del començament del setge de Xàtiva]
256. (321) [De com la host del rei Jaume acampà i començà a talar Sallent]
257. (322) [De com el rei Jaume comunicà a l'alcaid de Xàtiva la seua intenció de conquerir-la]
258. (323) [D'un incident ocorregut al campament de la host del rei Jaume]
259. (324) [De com el rei Jaume reafirmà la seua autoritat sobre Garcia Romeu]
260. (325) [De com el rei Jaume s'assabentà de la traïció de Garcia Romeu]
261. (326) [De com el rei Jaume proposà un pacte als sarraïns de Xàtiva]
262. (327) [De com l'alcaid de Xàtiva lliurà Castelló de Xàtiva al rei Jaume i se'n declarà vassall]
263. (328) [De com el rei Jaume decidí acabar la conquesta del regne de València]
264. (329) [De com el rei inicià tractes amb els sarraïns d'Alzira]
265. (330) [Dels pactes amb els sarraïns d'Alzira]
266. (331) [De com el rei Jaume pactà la rendició d'Alzira]
267. (332-333) [De la rendició d'Alzira]
268. (334) [De com el rei Jaume demanà la rendició de Xàtiva al seu alcaid]
269. (335) [De com l'alcaid de Xàtiva escoltà la proposta del rei Jaume]
270. (336) [De com els sarraïns de Xàtiva respongueren al rei Jaume]
271. (337) [De com el rei Jaume nomenà un jutge per dirimir la qüestió de la rendició de Xàtiva]
272. (338) [De com s'inicià la confrontació entre el rei Jaume i els sarraïns de Xàtiva]
273. (339) [De com el rei Jaume sospità que l'infant Alfons de Castella volia pactar amb l'alcaid de Xàtiva]

274. (340) [De com el rei Jaume feu ajusticiar l'emissari castellà encarregat de pactar amb els sarraïns de Xàtiva en nom de l'infant Alfons de Castella]
275. (341) [De com el rei Jaume descobrí que Énguera i Moixent s'havien rendit a l'infant Alfons de Castella]
276. (342) [De com el rei Jaume intimidà els castellans d'Énguera]
277. (343-344) [De com el rei Jaume acudí a Almizrà a entrevistar-se amb l'infant Alfons de Castella]
278. (345) [De com l'infant Alfons de Castella reclamà Xàtiva al rei Jaume i de la resposta d'aquest]
279. (346) [De com seguiren els tractes sobre Xàtiva]
280. (347) [De com el rei Jaume es negà a lliurar Xàtiva a l'infant Alfons de Castella]
281. (348) [De com el rei Jaume decidí anar-se'n d'Almizrà, i de com s'hi quedà, a prec de la reina Violant]
282. (349) [Del tractat d'Almizrà]
283. (350-351) [De com s'iniciaren els tractes per a rendir Xàtiva]
284. (352) [De les treves que s'acordaren en el setge de Xàtiva]
285. (353) [De com l'alcaid de Xàtiva oferí al rei Jaume el castell menor]
286. (354) [De com el rei Jaume acceptà el castell menor de Xàtiva]
287. (355) [De com el rei Jaume rebé uns missatgers de Biar]
288. (356-357) [De com el rei Jaume anà a Biar]
289. (358-359) [Del setge i rendició de Biar]
290. (360) [De com el rei Jaume obtingué Castalla i la resta del regne fins a les terres de Múrcia]
291. (361) [De com el rei Jaume s'assabentà que al-Azrac s'havia apoderat d'alguns castells valencians]
292. (362) [De com el rei Jaume s'adonà que l'alcaid de Xàtiva era partidari d'al-Azrac]
293. (363) [De com el rei Jaume s'assabentà que al-Azrac s'havia apoderat del castell de Penàguila]
294. (364) [De com el rei Jaume reuní consell per tal d'exposar-hi la seua posició davant la revolta d'al-Azrac]
295. (365) [De com el rei Jaume decidí expulsar els sarraïns del regne de València]
296. (366) [De com el rei Jaume defensà els beneficis que es derivarien de l'expulsió dels sarraïns]
297. (367) [De com s'inicià la campanya contra els sarraïns d'al-Azrac]

298. (368) [De com continuaren revoltant-se els sarraïns i de com es refugiaren a Montesa]
299. (369) [De com eixiren per Villena els sarraïns expulsats del regne de València]
300. (370) [De com s'acordà auxiliar Benicadell contra els sarraïns d'al-Azrac]
301. (371) [De com es guanyà Benicadell]
302. (372) [De com el rei Alfons de Castella ajudà al-Azrac contra el rei Jaume]
303. (373) [De com un conseller d'al-Azrac s'oferí al rei Jaume]
304. (374) [De la proposta que va fer a al-Azrac el seu conseller]
305. (375) [De com el rei Alfons de Castella tornà a demanar una treva a favor d'al-Azrac i de com el rei Jaume s'hi oposà]
306. (376) [De com al-Azrac fou derrotat]
307. (377) [De com el rei Jaume retragué al rei Alfons de Castella haver ajudat al-Azrac]
308. (378) [De com el rei Mahomed de Granada atacà el regne de Castella]
309. (379) [De com el rei Alfons de Castella sol·licità ajuda al rei Jaume]
310. (380.1) [De com el rei Jaume comunicà als nobles aragonesos la petició que li havia fet el rei Alfons de Castella]
311. (380.2-381) [De les respostes favorables que el bisbe d'Oscà, els nobles aragonesos i l'abat de Montaragó donaren al rei Jaume a canvi de la devolució de Requena]
312. (382) [De com el rei Jaume decidí ajudar el rei Alfons de Castella]
313. (383) [De la convocatòria de les corts a Barcelona i de la negativa dels catalans a ajudar el rei Alfons de Castella]
314. (384) [De com el rei Jaume s'indignà per la negativa dels catalans a ajudar el rei Alfons de Castella]
315. (385-386) [De com el rei Jaume abandonà les corts de Barcelona]
316. (387) [De com el rei Jaume arribà a un acord amb els catalans]
317. (388) [De la convocatòria de les corts a Saragossa]
318. (389) [De com un franciscà comunicà una revelació sobre el rei Jaume que havia tingut un frare de Navarra]
319. (390.1) [De com el rei Jaume demanà ajuda als nobles d'Aragó]
320. (390.2) [De com respongué Ferran Sanxes de Castre]
321. (391) [De com el rei Jaume sabé que els nobles aragonesos no volien ajudar-lo en auxili de Castella]
322. (392) [De com els nobles d'Aragó negaren la seua ajuda al rei Jaume i de com aquest tractà de capgirar la seua actitud]

323. (393) [De com els nobles d'Aragó es juramentaren contra el rei Jaume]
324. (394) [De com els nobles aragonesos anaren a Mallén i de com el rei Jaume es dirigí a Calataiud]
325. (395-396) [De com els nobles aragonesos acusaren el rei Jaume d'incomplir els furs d'Aragó]
326. (397) [De com el rei Jaume reprengué els nobles aragonesos]
327. (398) [De com el rei Jaume intentà reconciliar-se amb els nobles aragonesos]
328. (399-400.1) [De com el rei Jaume demanà ajuda als catalans contra els nobles aragonesos]
329. (400.2) [De la resposta del rei Jaume a alguns nobles d'Aragó]
330. (401-402) [De com s'iniciaren els combats entre el rei Jaume i els nobles aragonesos]
331. (403) [De la mediació eclesiàstica en l'enfrontament del rei Jaume amb els nobles aragonesos]
332. (404-405) [De les negociacions entre el rei Jaume i els nobles aragonesos]
333. (406) [De la determinació del rei Jaume d'ajudar el rei Alfons de Castella]
334. (407) [De com Terol decidí ajudar el rei Jaume]
335. (408) [De com el rei Jaume demanà ajuda als prohoms de València]
336. (409) [De com la Ciutat de València ajudà el rei Jaume]
337. (410) [De com el rei Jaume proposà als sarraïns de Villena de sotmetre's a l'infant Manuel de Castella]
338. (411) [De com s'iniciaren els pactes per a la rendició de Villena]
339. (412) [De com s'acordà el pacte de rendició dels sarraïns de Villena]
340. (413) [De com el rei Jaume anà a Elda]
341. (414) [De com Petrer es lliurà al rei Jaume]
342. (415.1) [De com el rei Jaume entrà a Alacant]
343. (415.2) [De com el rei Jaume reuní consell a Alacant i de les instruccions que hi va donar]
344. (416) [De com s'iniciaren els tractes amb els sarraïns d'Elx]
345. (417) [De les respostes dels sarraïns d'Elx]
346. (418) [De com el rei Jaume arribà a un acord amb els sarraïns d'Elx]
347. (419) [De com la host cristiana es dirigeix a Elx]
348. (420) [De com el rei Jaume i la seua host arribaren a Elx]
349. (421) [De la rendició d'Elx]
350. (422) [De com el rei Jaume anà a Oriola]

351. (423) [De la notícia que arribà al rei Jaume sobre els genets que volien introduir queviures a Múrcia]
352. (424) [De com es decidí el pla d'atac als genets]
353. (425.1) [De com s'inicià l'acció contra els genets]
354. (425.2) [De la resposta del mestre d'Uclés]
355. (426) [De com el rei Jaume es confessà amb fra Arnau de Segarra]
356. (427) [De com el rei Jaume encoratjà els seus fills Pere i Jaume a lluitar]
357. (428) [De com el rei Jaume impedí la persecució dels genets]
358. (429) [De com uns cavallers recomanaren conquerir Alfama]
359. (430) [De com el rei Jaume desaconsellà prendre Alfama]
360. (431) [De com el rei Jaume i els seus fills discutiren sobre la conveniència d'atacar els genets]
361. (432) [De l'entrevista del rei Jaume amb el rei Alfons de Castella a Alcaraz]
362. (433) [De com Villena trencà el pacte amb el rei Jaume i de com Elx es rendí a l'infant Manuel]
363. (434) [De com el rei Jaume preparà el setge de Múrcia]
364. (435) [Del primer enfrontament del rei Jaume amb els sarraïns de Múrcia]
365. (436) [De com el rei Jaume inicià els tractes amb els sarraïns de Múrcia]
366. (437) [De la proposta de rendició als sarraïns de Múrcia]
367. (438) [De com els sarraïns de Múrcia fixaren un termini per tornar la resposta al rei Jaume]
368. (439) [De la resposta dels sarraïns de Múrcia al rei Jaume]
369. (440) [De les peticions dels sarraïns de Múrcia al rei Jaume]
370. (441-442) [De com s'acordà la rendició de Múrcia]
371. (443.1) [De la rendició de Múrcia al rei Jaume]
372. (443.2-444) [De com el rei Jaume feu hissar la senyera a l'alcàsser de Múrcia i dels primers incidents arran de l'ocupació]
373. (445) [De com el rei Jaume començà a repartir Múrcia i de com demanà als sarraïns una mesquita per a convertir-la en església]
374. (446) [De com els nobles de la host s'oposaren a les decisions del rei Jaume]
375. (447) [De com el rei Jaume intentà convèncer els nobles sobre les seues decisions]
376. (448) [De com els sarraïns negaren al rei Jaume la mesquita que aquest els havia demanat]
377. (449) [De com el rei Jaume obtingué la mesquita]

378. (450-451) [De la consagració de la mesquita major de Múrcia a Santa Maria]
379. (452) [De com es reuní el consell reial per decidir sobre la governança de Múrcia]
380. (453) [De com el rei Jaume decidí quedar-se a Múrcia]
381. (454) [De com el rei Jaume lliurà Múrcia a Alfonso Garcia com a representat del rei Alfons de Castella]
382. (455) [De com el rei Jaume proposà una cavalcada a Almeria]
383. (456) [De com el rei Jaume fixà la frontera amb Múrcia]
384. (457) [De com el rei Jaume anà a Catalunya i a Montpeller]
385. (458) [De com el rei Jaume rebé l'ambaixador del rei dels tàrtars i de com va ser desafiat per Ferrís de Liçana]
386. (459) [De com el rei Jaume lluità contra Ferrís de Liçana]
387. (460) [Del setge del castell de Liçana]
388. (461) [De l'assalt al castell de Liçana]
389. (462) [De com trencaren la brigola dels de Liçana]
390. (463) [De com els de Liçana acceptaren rendir-se al rei Jaume]
391. (464-465) [De com eixiren els de Liçana per rendir-se al rei Jaume]
392. (466.1) [De com el rei Jaume anà a Tarassona i descobrí qui hi batien moneda falsa]
393. (466.2-467) [De com Marqués s'oferí al rei Jaume per informar-lo sobre els falsificadors de moneda]
394. (468) [De com el rei Jaume parlà amb misser Humbert sobre la falsificació de moneda]
395. (469) [De com Marqués informà al rei Jaume sobre els falsificadors de moneda]
396. (470) [De com un dels falsificadors mentí al rei Jaume]
397. (471) [De com el rei Jaume castigà els falsificadors]
398. (472) [De la mort de la infanta Maria, filla del rei Jaume]
399. (473) [De com el rei Jaume feu complir el testament de la infanta Maria]
400. (474) [De com el rei Jaume s'enfrontà amb Ramon de Cardona i de com el seu fill Sanç, arquebisbe de Toledo, el convidà a visitar-lo]
401. (475) [De l'anada del rei Jaume a Toledo]
402. (476) [De com el rei Jaume projectà una croada a Terra Santa en aliança amb els tàrtars]
403. (477) [De com el rei Jaume parlà de la croada a Terra Santa amb el rei Alfons de Castella]

404. (478) [De com el mestre de l'Hospital s'oferi al rei Jaume a propòsit de la croada]
405. (479) [De com el rei Jaume i el rei Alfons de Castella comentaren l'ofertament del mestre de l'Hospital]
406. (480) [De com el rei Alfons de Castella oferí la seua ajuda al rei Jaume]
407. (481) [De com el rei Alfons de Castella compensà amb diners al rei Jaume per la seua ajuda contra Granada]
408. (482) [De com el rei Jaume rebé a València els ambaixadors dels tàrtars i dels grecs]
409. (483) [De com els fills del rei Jaume li pregaren de no embarcar-se a Terra Santa]
410. (484.1) [De com el rei Jaume anà a Mallorca a demanar ajuda per a la croada i de com l'expedició partí des de Barcelona]
411. (484.2-485) [De com una tempesta feu aturar les naus del rei Jaume]
412. (486) [De com es prolongà la tempesta marítima]
413. (487) [De com el rei Jaume manifestà el seu pressentiment que Déu volia dissuadir-lo de passar a Terra Santa]
414. (488) [De com els mariners aconsellaren al rei Jaume de no continuar el viatge a Terra Santa]
415. (489.1) [De com el rei Jaume decidí tornar a terra]
416. (489.2) [De la pregària del rei Jaume a santa Maria de València]
417. (490) [De com el rei Jaume agrai a santa Maria en l'església de Santa Maria de Vallverd que l'hagués alliberat de la tempesta marítima]
418. (491) [De l'ajuda que el bisbe de Magalona i el fill de Ramon Gaucelm oferiren al rei Jaume]
419. (492.1) [Del consell que demanà el rei Jaume al bisbe de Magalona i a Ramon Gaucelm]
420. (492.2) [De l'entrada del rei Jaume a Montpeller]
421. (493) [De com els prohoms de Montpeller acordaren no contribuir a pagar al rei Jaume les despeses ocasionades per la fallida croada]
422. (494) [De com el rei Jaume anà a Burgos per assistir a les noces del seu net, l'infant Ferran de Castella]
423. (495.1) [De com fou nomenat cavaller l'infant Ferran de Castella]
424. (495.2) [De les deferències del rei Jaume al seu net, l'infant Sanç de Castella]
425. (496) [De la conversa del rei Jaume amb Nuno Gonçàlvez de Lara]
426. (497) [De com el rei Alfons de Castella acudí a Aragó a passar el Nadal amb el rei Jaume]

427. (498) [Dels set consells que el rei Jaume donà al rei Alfons de Castella]
428. (499) [De la tornada del rei Alfons de Castella al seu país]
429. (500-501) [De com el rei Jaume pacificà la ciutat de València i de com hi entrà el rei Alfons de Castella]
430. (502-503) [Del projecte de casament de l'infant Jaume]
431. (504) [De com el rei Jaume castigà les malifetes d'Artal de Luna]
432. (505) [De com el rei Alfons de Castella insistí a trobar-se amb el rei Jaume]
433. (506) [De com el rei Alfons de Castella demanà consell al rei Jaume sobre afers d'aquell regne]
434. (507-508) [Dels consells del rei Jaume al rei Alfons de Castella sobre les relacions amb Granada i de les acusacions de Ferran Sanxes de Castre contra l'infant Pere]
435. (509) [De les corts a Lleida i de l'enfrontament entre l'infant Pere i Ferran Sanxes de Castre]
436. (510-511) [De com cuejava en la cort l'afer de l'infant Pere amb Ferran Sanxes de Castre]
437. (512) [De com l'infant Pere es comprometé a explicar al rei Jaume les seues desavinences amb Ferran Sanxes de Castre]
438. (513) [De com l'infant Pere envià missatgers seus al rei Jaume]
439. (514-515) [De com els missatgers de l'infant Pere presenten acusacions contra Ferran Sanxes de Castre]
440. (516) [De la resposta del rei Jaume als missatgers de l'infant Pere]
441. (517.1) [De la convocatòria de corts a Alzira]
442. (517.2) [De l'enfrontament entre el rei Jaume i el seu fill Pere]
443. (518) [De com l'infant Pere no volgué avenir-se amb el seu pare]
444. (519) [De com l'infant Pere rebutjà la mediació de les corts]
445. (520.1) [De l'oferiment de reconciliació de l'infant Pere amb el rei Jaume]
446. (520.2) [Les paraules de l'infant Pere demanant perdó a son pare, el rei Jaume]
447. (521) [De com l'infant Pere es posà al servei del rei Jaume]
448. (522) [De l'anada del rei Jaume a Múrcia]
449. (523) [De l'anada del rei Jaume al concili de Lió per la convocatòria d'una croada a Terra Santa]
450. (524) [De l'entrada del rei Jaume a Lió]
451. (525) [De com el papa Gregori X rebé el rei Jaume]
452. (526) [De com el papa donà suport a la croada de Terra Santa]

453. (527) [De com el rei Jaume parlà davant el papa i els cardenals]
454. (528) [De com el rei Jaume assistí a una sessió del concili de Lió]
455. (529) [De com el papa Gregori X proclamà la croada]
456. (530) [De la reunió del rei Jaume amb el papa i de les paraules d'aquest]
457. (531) [Dels consells del rei Jaume al papa]
458. (532) [De les paraules del mestre del Temple]
459. (533) [De les preguntes que el papa feu al rei Jaume]
460. (534) [De les paraules d'Alard de Valari]
461. (535-536-537) [De com el rei Jaume demanà al papa que el coronés]
462. (538) [De com el rei Jaume renuncià a ser coronat pel papa]
463. (539-540-541) [De com el rei Jaume demanà al papa que intercedís davant el rei Carles de Nàpols per l'alliberament de l'infant Enric de Castella]
464. (542) [De com el rei Jaume es confessà amb el papa abans d'eixir de Lió]
465. (543) [De com s'iniciaren els enfrontaments dels nobles de Catalunya amb el rei Jaume i l'infant Pere]
466. (544) [De l'entrevista entre el rei Jaume i els representants dels nobles catalans]
467. (545) [De com els nobles catalans s'apartaren del rei Jaume i de l'infant Pere i destruïren Figueres]
468. (546) [De les temptatives de reconciliació entre el rei Jaume i alguns nobles i del pas dels reis de Castella per Catalunya]
469. (547) [De la visita del rei Alfons de Castella al papa i de les corts dels catalans a Lleida]
470. (548) [Del judici contra els nobles conjurats]
471. (549) [De l'inici de la guerra del rei Jaume i de l'infant Pere contra els nobles]
472. (550) [De la mort de Ferran Sanxes de Castre i del setge de Roses]
473. (551-552) [De com el rei Jaume convocà corts de catalans i aragonesos a Lleida i de com s'assabentà de la mort del seu net, l'infant Ferran de Castella]
474. (553) [De com no es resolgueren les desavinences en les corts de Lleida]
475. (554) [De com el rei Jaume tingué notícia dels disturbis a València i de com decidí anar-hi]
476. (555) [De l'alçament dels sarraïns del regne de València]
477. (556) [De les lluites entre els sarraïns i els cristians al regne de València]
478. (557) [De la derrota dels sarraïns a Lliria]
479. (558) [De com el rei Jaume, a causa d'una incipient malaltia, restà a Xàtiva i no anà a combatre els sarraïns]

480. (559) [De l'enfrontament entre els cristians i els sarraïns a Llutxent]
481. (560) [De com s'agreujà la malaltia del rei Jaume]
482. (561-562-563) [De com el rei Jaume manà fer venir a la seua presència
l'infant Pere]
483. (564) [De les darreres disposicions testamentàries del rei Jaume]
484. (565) [De com el rei Jaume renuncià als seus regnes i possessions i vestí l'hà-
bit del Cistell]
485. (566) [De la mort del rei Jaume a València]

Índexs onomàstics

Í

Index antroponímic

A

- Abaqa, gran kan dels tàrtars 385, 402, 403, 408
- Abdalà Bloch, almocatén 480
- Aben (*Aven*) Lop, cap sarraí d'Orpesa 177
- Aben Xomail Zeian* → Zaén
- Abenbazol, lloctinent d'al-Azraq 301
- Abenferri, emissari de l'alcaid de Xàtiva 253, 254, 256, 260
- Abengàlip* → Avingàlip
- Abenhud* → Abenut
- Abenut (*Abenhud*), rei sarraí de Múrcia 351
- Aboabdil Mahomed, alcaid de Menorca 109, 110, 111
- Abohiehe, fill d' 85
- Abohiehe, xeic de Mallorca 49, 62, 63, 67, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 91, 108
- Abolaçan Alí, germà d'Aboabdil Mahomed 109, 410
- Abolcàsım (*Abolcasiny*, *Abolcasin*), escrivà major de Xàtiva 283, 284, 285
- Abolcasin* → Abolcàsım
- Abolcasiny* → Abolcàsım
- Abraïm, alcaid andalusí revoltat 476
- Abú Abdal·là ibn Mardanix* → Llop, rei
- Abú Bakr ben Isa, alcaid de Xàtiva 115, 253, 254, 257, 260, 261, 262, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 275, 280, 283, 284, 285, 286, 289, 292
- Abú Iàcub Iúsuf ben Abd al-Mumin* → Miramamolí
- Abú Iahia Hikem* → Abohiehe, xeic
- Abú Said* → Abú Seid

* L'índex replega tots els noms de les persones esmentades en el *LF*, tant si se citen explícitament com si hi són al·ludides (sobretot pel càrrec o pel parentesc) i s'han pogut documentar. També recull les variants amb què aquelles hi apareixen. Davant la diversitat tipològica i lingüística de l'antroponímia del *LF* i amb l'objectiu de facilitar-ne la consulta, s'han lematitzat com a principals bé les formes majoritàries (aplicant-hi els criteris habituals d'edició) o bé les formes normalitzades dels antropònims d'acord amb les llengües respectives. En el cas dels antropònims romànics bimembres, s'ha lematitzat com a principal el darrer element. En el cas dels noms propis dels monarques (reis, comtes sobirans, etc.), dels infants, dels papes i dels sants, s'ha optat, independentment del seu origen, per les formes catalanes. S'han exclòs de l'índex el nom del rei Jaume i les referències a la divinitat i a la mitologia, però no els noms hagiogràfics. També s'han lematitzat totes les variants secundàries, les formes normalitzades no introduïdes com a principals i, en els casos que s'ha estimat convenient, el primer element dels cognoms bimembres, però remetent sempre a les formes principals. Així i tot, s'han incorporat entre parèntesis, al costat de les respectives formes principals, les formes secundàries del *LF* i, en casos rellevants, les que, procedents d'altres manuscrits, han estat objecte de comentari en l'aparat textual. No s'han lematitzat els antropònims que apareixen en els títols dels capítols, que són facticis. Els números àrabs remetent als capítols del ms. C. L'índex fa referència exclusivament al text del *LF* que editem, no a les dues seccions del ms. C substituïdes després de 1557 que es reproduïxen com a apèndix. Tanmateix, l'índex és útil per a consulta d'aqueixes dues seccions, ja que mantenen la mateixa distribució i la mateixa numeració dels capítols.

- Abú Seid (*Abuzeyt, Azeyt, Azeyt Abuzeyt, Zayt Abuzeyt, Zeyt Abuzeyt*), governador almohade de València 25, 26, 27, 118, 119, 215, 290
- Abú Utman Said ben Hakam, almoixerif de Menorca 109, 110, 111, 410
- Abú Zacaria, emir de Tunis 101, 103, 104, 105, 106, 205, 210
- Abú Zaid* → Abú Seid
- Abú-l-Hamlat* → Abulfamalet
- Abualmalet* → Abulfamalet
- Abulfamalet (*Abualmalet, Abulhamalet*), rais, nebot de Zaén 212, 213, 214, 215, 216, 218, 218, 221
- Abulhamalet* → Abulfamalet
- Abuzeyt* → Abú Seid
- Açagra* → Azagra
- Acre, Joan d', rei de Jerusalem 423
- Àger, Ramon Berenguer d', senyor català 45, 46, 210, 213, 220
- Agnés, muller de Guillem VIII de Montpeller 4
- Aguas, Miquel d', senyor aragonés, originari d'Alagó 28
- Aguiló, Guillem d', senyor català 165, 173, 174, 176, 182, 198, 231, 232, 242
- Aguingàlip* → Avingàlip
- Ahé, llinatge aragonés de Taüst 63
- Ahmad Abenhud (*Benut*), rais de Crevillent, fill del rei sarraí de Múrcia 350
- Ahonés (*Aonés*), Bertran d', senyor aragonés 255
- Ahonés (*Aonés*), Ferran, senyor aragonés 206
- Ahonés (*Aonés*), Pelegrí, senyor aragonés, germà de Pero Ahonés 16
- Ahonés (*Aonés*), Pero (*Pedro, Pere*), senyor aragonés, germà de Pelegrí Ahonés 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30
- Ahonés, Sanxo, bisbe de Saragossa 27, 30
- Al-Azraq (*Alazarc, Alazarch, Aladrach*), cap dels musulmans revoltats de Xarq al-Àndalus 291, 292, 293, 294, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 477
- Al-Malik al-Zahir Baibars (*lo soldà*), soldà de Babilònia 459
- Aladrach* → Al-Azraq
- Alagó (*Alaguó*), Artal d', senyor aragonés, fill de Blasco d'Alagó 227, 228
- Alagó (*Alaguó*), Artal d', senyor aragonés, germà de Blasco d'Alagó 22, 23, 24, 27, 28, 30, 177, 247, 294, 328
- Alagó (*Alaguó*), Blasco d', senyor aragonés, germà d'Artal 9, 12, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 124, 129, 130, 131, 139, 140, 150, 158, 178, 180, 181, 182, 227, 333, 374
- Alagó, Gil d'* → Avingàlip, Mahomet
- Alagó, Miquel (*Michel*) Pérez d', senyor aragonés 323
- Alagón* → Alagó
- Alaguó* → Alagó
- Alaman* → Alamany
- Alamany (*Alaman*), Ramon, senyor català 49, 67, 75, 78, 88
- Alaric (*Alarich*), Jaume, mercader català 402, 408
- Alarich* → Alaric
- Alazarc* → Al-Azraq
- Alazarch* → Al-Azraq
- Albacà* → Alí Albatà
- Albalat, Andreu d', bisbe de València 362, 429, 436, 441, 445, 447, 452
- Albalat, Pere d', bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona 220, 252
- Albatac* → Alí Albatà
- Albero* → Alvero
- Abuzeyt* → Abú Seid
- Alcalà, Guillem d', senyor aragonés 5
- Alcalà, Pero (*Pere*) d', senyor aragonés, castellà d'Amposta 251, 252, 253, 254, 257, 362
- Alcana, Pere d', frare dominicà, missatger del papa Gregori X 449, 453
- Alcanyís, comanador d' 198, 250, 300, 413, 398
- Alfaro (*Alfero, Elfaro*), Pero Garcés d', escuder aragonés 15
- Alfero* → Alfaro
- Alfons d'Aragó, infant, fill de Jaume I 122, 123, 124
- Alfons el Cast (*Alfonso, Alfonsso, Alfós, Amfós*), rei de la Corona d'Aragó 2, 7, 18, 156, 188
- Alfons IX (*Alfonso*), rei de Lleó 17, 99
- Alfons VII, rei de Castella i Lleó, 2, 7
- Alfons VIII (*Alfonso, Alfonsso, Amfós, Anfós*), rei de Castella 17, 18, 115, 122, 124
- Alfons X (*Alfonso*), rei de Castella i Lleó 243, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280,

- 281, 282, 299, 301, 302, 304, 305, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 317, 319, 326, 330, 331, 333, 335, 338, 341, 343, 344, 346, 350, 359, 360, 362, 365, 366, 369, 370, 379, 380, 381, 392, 395, 397, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 422, 423, 425, 426, 427, 429, 432, 433, 448, 463, 468, 469, 471, 473
- Alfonso* → *Alfons*
- Alfonso de Molina, Berenguera, filla de l'infant Alfons de Castella, amant de Jaume I 355, 361
- Alfonso* → *Alfons*
- Algezira*, *rais d'* → *Alzira*, *rais d'*
- Alí Albatà (*Albacà*, *Albatac*), emissari de Zaén 188, 212
- Alí (*Aly*) de la Palomera, majordom del rei sarraí de Mallorca 62
- Almenara, Berenguer d', mestre de l'Hospital i castellà d'Amposta 447
- Almofoïs (*Almofoys*, *Almofoffoys*), alfaquí de Xàtiva 270, 271, 272, 285
- Almofoys* → *Almofoïs*
- Almofoffoys* → *Almofoïs*
- Almoràvit, Garcia, senyor navarrès 124, 127, 128
- Almoràvit, Muza, alcaid del castell de Biar 289
- Àlvar de Cabrera, comte d'Urgell 400
- Álvarez, Pedro, mestre d'Uclés 130
- Alvero, Llop (*Lop*) d', senyor aragonés 15
- Aly* → *Alí*
- Alzira (*Algezira*), rais de 264
- Amell* → *Amyell*
- Amfós* → *Alfons*
- Amiel*, *Pèire* → *Amyell*
- Ampúries* → *Empúries*
- Amyell (*Amell*), Pere, arquebisbe de Narbona 203, 204, 207, 220, 222
- Andreu II, rei d'Hongria 115
- Anfós* → *Alfons*
- Anglesola, Berenguer Arnau d', senyor català 315, 383
- Anglesola, Guillem (*Guillemó*) d', senyor català 304
- Annibaldi, Riccardo (*Ricart*), cardenal italià 462
- Antilló, Vallés d', senyor aragonés 12, 16, 22
- Antillón* → *Antilló*
- Aonés* → *Ahonés*
- Aran*, *Guillem d'* → *Daran*, *Guillem de*
- Arbe (*Darue*, *d'Arbe*), Sanxo Aznàrez d', cavaller aragonés 323
- Arbran* → *Atbran*
- Arenós, Eiximén (*Exemén*) Pérez d', cavaller aragonés dit també Pérez de Taraçona 130, 139, 141, 143, 174, 198, 213, 223, 224, 225, 226, 231, 263, 277, 285, 290, 291, 299, 300, 310, 311
- Arnau Roger I, comte de Pallars 469, 473
- Asín*, *Guillem d'* → *Dasín*, *Guillem*
- Atbran (*Arbran*), batle de Montpeller 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 240
- Atbrand* → *Atbran*
- Atenza* → *Entença*
- Atienza* → *Entença*
- Atorella (*Atorrella*, *Torrella*, *Torrellas*, *Ato Orella*), cavaller aragonés, senyor de Ricla 12, 116, 117, 119, 154
- Atorrella* → *Atorella*
- Atrocil* → *Atrossillo*
- Atrosil* → *Atrossillo*
- Atrossillo* → *Atrossillo*
- Atrossillo (*Atrossillo*, *Trossillo*, *Atrossil*, *Atrocil*, *Atroxiello*), Pelegrí d', senyor aragonés, germà de Gil d'Atrossillo 15, 31, 68, 246, 247, 248, 249
- Atrossillo (*Trossillo*), Gil d', senyor aragonés 15, 31
- Atroxiello* → *Atrossillo*
- Atzeyt* → *Abú Seid*
- Atzeyt Abuzeyt* → *Abú Seid*
- Auger, Pere, preceptor de Ramon Berenguer V de Provença 13
- Augièr*, *Pèire* → *Auger*, *Pere*
- Aurembiats* → *Aurembiax*
- Aurembiax (*Aurembiats*), comtessa d'Urgell 36, 44
- Àustria (*Ostalrrich*), duc d' 115
- Aven Lop* → *Aben Lop*
- Avencedrell, alcaid de Bairén 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249
- Avingàlip (*Aguingàlip*), Mahomet, cristià d'Elx convertit a l'Islam 75, 87
- Azagra (*Açagra*, *Azagra*, *Zagua*), Garcia Ortiz (*Ortís*) d', senyor aragonés, fill de Pero Ferràndez d'Azagra 442, 473, 478
- Azagra (*Açagra*), Gil Garcés (*Garcez*) d', senyor aragonés 406, 407
- Azagra (*Açagra*, *Çagra*, *Sagra*), Pero Ferràndez (*Ferràndiç*, *Ferràndeç*) d', ric home d'Aragó

originari de Navarra, senyor d'Albarrasí 12, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 23, 116, 117, 119, 130, 131, 156, 169, 178, 205, 220, 223, 224, 231

Azeyt → Abú Seid

Azeyt Abuzeyt → Abú Seid

Aznàrez d'Arbe, Sanxo → Arbe, Sanxo
Aznàrez d'

Aznàrez de Luna (error per *d'Arbe*), *Sanxo* → Arbe, Sanxo
Aznàrez d'

B

Bachiel → Bahiel

Bahiel (*Bachiel, Bahihel*), alfaquí, torsimany jueu de Saragossa 74, 108, 260, 261

Bahihel → Bahiel

Baibars → Al-Malik al-Zahir Baibars

Bairén → Bayrén

Balamaça → Balamasà

Balamasà (*Balamazà, Balamaçan*), Sanxo Gómez de, senyor aragonés 323

Balamazà → Balamasà

Balari → Valari

Baldoví, Guillem, justícia de Navarra 123

Baldoví, Ponç (*Ponç*), burgés de Saragossa 399

Barbarà (*Barberà*), Dalmau de, senyor occità, originari de Barbairà 65

Barbarà (*Barberà*), Jaspert (*Gispert, Jasbert*) de, senyor occità, originari de Barbairà 21, 65, 66, 70

Barberà → Barbarà

Barca (*Barcha*), Espàrec (*Espàrech, Aspàrech*) de la, arquebisbe de Tarragona 11, 32, 51, 54, 100, 102

Barcha → Barca

Barca, Guerau de la, ciutadà de Montpeller 232, 240

Bardoll, Guillem de, batle de Castellserà 43

Baschà → Baztà

Bastà → Baztà

Bayrén, alcaid de → Avencedrell

Baztà (*Baschà, Bastà*), Joan (*Johan*) Pérez de, cavaller navarrés 127

Baztán → Baztà

Beaujeu, Guillaume de, gran mestre del Temple d'Ultramar 450

Beceda, Raimond → Besseda, Ramon

Bellmunt, Astruc (*Astruch*) de, mestre del Temple 231

Ben Ahabet, sarraí de Mallorca 71

Benavent, Bernat de, senyor aragonés 12

Benut → Abenut

Benut → Ahmad Abenhud

Berenguera de Castella, reina de Lleó 17

Berenguera, dona → Alfonso de Molina, Berenguera

Berga, Pere de, cavaller català 315, 468, 473

Berga → Bergua

Bergua (*Berga*), Fortuny de, senyor aragonés 331

Bernat, abat de Sant Feliu de Guíxols 55, 75

Bernat Guillem → Entença, Bernat Guillem de Montpeller i d', oncle de Jaume I

Bernat Guillem → Entença, Bernat Guillem d', majordom d'Aragó

Besseda (*Beceda*), Ramon, ciutadà de Montpeller 232, 240

Biar, alcaid de → Almoràvit, Muza

Biscaia → Vizcaya

Blanca de Castella, muller de Lluís VIII de França 17

Blanca de França, filla de Lluís IX de França 423

Blanca de Navarra, comtessa de Xampanya, filla de Sanç VI de Navarra i esposa de Teobald I de Navarra 121

Boí (*Boý*), Guillem, militar aragonés 23

Bolàs, Pelegrí de, majordom reial aragonés 27, 29, 32, 35

Bonanat, escrivà de Jaume I 395

Bonifaci, Pere, ciutadà de Montpeller 231, 232, 240

Bonsenyor, Astruc (*Estruch*), jueu barceloní, batle i torsimany (àrab-català) del rei 231, 250, 350, 365, 368

Borgonya, Violant de, comtessa de Nevers 430

Bovet, Nicolau (*Nicholau*), capità de vaixell barceloní 58

Boý → Boí

Brienne, Jean de → Acre, Joan d'

Burgunyó, en, fill de Guillem VIII de Montpeller 4

C

Cabanelles, Guillem de, bisbe de Girona 55, 69, 75

Cabrera, Àlvar de → Àlvar de Cabrera

Cabrera, Guerau de → Guerau de Cabrera

- Cabrera, Ponç de* → Ponç de Cabrera
Çagra → Azagra
Calasanç → Calassanç
Calassanç (*Calasanç*), Bertran de, senyor aragonés de llengua catalana 39
Calassanç (*Calasanç*, *Calassans*, *Calasancio*), Ramon de, senyor aragonés de llengua catalana 39
Calassancio → Calassanç
Calassans → Calassanç
Calatrava, comanador de 198
Calatrava, mestre i orde de 130, 182, 198, 247, 250, 277, 413, 415
Çamenla → Çavella
Campanes, Bernat de, comanador de Miravet i mestre del Temple 63, 92
Canella → Çavella
Canelles, Vidal de, bisbe d'Osca 173, 223
Canet, Ramon de, propietari d'una galera, probablement rossellonés 99
Caralt → Queralt
Carcella (*Escarcella*, *Scarcella*, *Corcelles*, *Courcelles*), Joan (*Johan*) de, frare de l'orde de l'Hospital 456, 458
Cardona, Guillem de, senyor català, pare de Ramon Folc III 10
Cardona, Guillem de, senyor català, germà de Ramon Folc III, mestre del Temple 30, 31, 34, 35, 37, 38, 41, 43, 45, 47, 131
Cardona, Ramon Folc (*Folch*) III, vescomte de 10, 30, 34, 37, 41, 46, 48, 131, 227, 228
Cardona, Ramon Folc (*Folch*) IV, vescomte de 313, 316, 333, 400, 466, 468, 469, 472, 473
Carles I d'Anjou, rei de Nàpols, germà de Lluís IX de França 463
Çarrocha → Sarroca
Carroç → Carròs
Carròs (*Carroç*) da Costa, almirall d'origen genovès, senyor de Rebollet 58, 73, 277, 285, 305, 374
Cartagena, bisbe de → Martínez, García
Çasala → Sasala
Cascanet → Castanet
Castalla (*Castailla*) Garcia Peris de, senyor aragonés o navarrés 290
Castanet (*Cascanet*), Bernat de, col·laborador de Gregori X i bisbe d'Albí 461
Castell-Rosselló, Ramon, senyor català 21
Castellaulí → Castellolí
Castellbisbal, Berenguer de, frare dominic 70
Castellbisbal, Bernat de, senyor català 9
Castellbò, Arnau de, vescomte català 8
Castellnou, Arnau de, mestre del Temple 414, 479, 480
Castellnou, Pere de, bisbe de Girona 468
Castellolí (*Castellaulí*), Guillem de, procurador de Ramon de Cardona 466, 469
Castellví (*Castellvil*, *Castellvill*), Guillema de, senyora de Castellví, muller de Guillem Ramon I de Montcada 9
Castellvil → Castellví
Castellvill → Castellví
Castre, Ferran Sanxes de → Ferran Sanxes de Castre
Çavella (*Çamenla*, *Samenla*, *Çaveyla*, *Çavellà*, *Canella*), Ramon, comanador hospitaler d'Aliaga 130, 201
Çavellà → Çavella
Çaveyla → Çavella
Ceilles → Celles
Celles (*Ceilles*), Arnal de les, senyor aragonés, originari de Lascellas, pare de l'escuder Pero Maça 330
Cenre, Pere, frare dominicà 417
Cervelló, Guerau de, senyor català, fill de Guillem de Cervelló 49, 75, 88
Cervelló, Guillem de, senyor català, pare de Guerau de Cervelló 20, 49, 75, 88
Cervera, Guillem III de, senyor de Juneda 36, 102, 131
Cesposes → Sesposes
Chicó → Xicó
Cistell → Cister
Cister (*Cistell*), orde del 484
Claramunt (*Clarmunt*), Guillem de, senyor català 49, 75, 88
Clariana, Pere de, cavaller català 212
Clarmunt → Claramunt
Conca, bisbe de → Ibarra, Gonzalo
Conca, parent del bisbe de, missatger castellà 273, 274
Conti de Segni, Lotario dei → Innocenci III
Corcelles → Carcella
Cornel → Cornell
Cornell, Eiximén (*Exemén*), senyor aragonés, oncle de Pero Cornell 12, 15, 16, 18
Cornell, Pero, senyor aragonés, nebot d'Eiximén Cornell 12, 15, 16, 22, 29, 30, 31, 35, 39, 65, 75, 88, 89, 131, 150, 156, 157,

158, 159, 161, 162, 174, 176, 177, 178,
208, 220, 247, 250, 294, 431, 469, 470

Courcelles → Carcella

Creixell (*Crexell*), Dalmau de, senyor català
8, 9

Crexell → Creixell

Cruïlles (*Cruylles*), Gilabert de, cavaller ca-
talà, senyor de Bestracà 63

Cruylles → Cruïlles

D

Daran (*Darau, d'Aran*), Guillem, porter reial
32

Darau → Daran

Dasí → Dasín

Dasín (*Dasí, d'Asín*), Guillem, cavaller ara-
gonés 130

David, rei d'Israel 482

Desllor (*Dezlor*), Bernat, cavaller català 48

Desfar (*Dezfar*), Hug (*Uc*), cavaller català 67

Dezfar → Desfar

Dezlor → Desllor

Díaz de Vizcaya, Llop (*Lop*) és Lope Díaz de
Haro III, senyor de Biscaia 424

Díaz → Díez

Díez de Aux, Ferrando, majordom reial ara-
gonés 117, 119, 188

Díez de Vizcaya (*Viscaya*), Llop (*Lop*) és
Lope Díaz de Haro II, senyor de Biscaia
120, 124, 127, 128

Dodo (*Otto*), comte d'Eus, germà de Jean
de Brienne 423

Duliola, Arnau → Oliola, Arnau d'

Durfort, Berenguer, ciutadà de Barcelona
71, 80

E

Eixea (*Exea*), Pero Jordan d', cavaller ara-
gonés 324

Eiximéniz de Vallterra, Pero → Vallterra, Pero
Eiximéniz de

Ejea → Exea

Elfaro → Alfaro

Elies, profeta hebreu 55

Elionor (*Lionor, Lianor*) de Castella, muller
de Jaume I 16, 17, 18, 20, 21, 23, 115,
122, 278

Empúries, Juliana (*Jusiana, Miliana*) d', filla
de Ponç Hug II d'Empúries i de Jusiana
d'Entença 4

Empúries (*Ampúries*), Ponç Hug (*Huc, Huch*)
d', germà d'Hug IV d'Empúries 4

Empúries (*Ampúries*), Ramon d', oficial reial
català 90

Enric (*Henrich*) de Castella, infant, fill del rei
Ferran III 463

Enric I, rei de Castella 17

Entença, Berenguer d', fill de Ponç Hug
d'Empúries 173, 174, 176, 177, 182,
183, 231, 251

Entença, Bernat Guillem d', fill menut de
Bernat Guillem de Montpeller i d'En-
tença, majordom d'Aragó 131, 182, 183,
310, 311, 321, 325, 328, 329, 331, 439,
480

Entença (*Atenza, Atienza*), Bernat Guillem
de Montpeller i d', fill de Guillem VIII
de Montpeller, oncle de Jaume I 4, 131,
142, 143, 144, 167, 168, 172, 173, 174,
176, 179, 180, 182, 183, 329, 480

Entença, Guillem d', fill primogènit de Ber-
nat Guillem de Montpeller i d'Entença
310

Eril → Erill

Erill (*Eril*), Berenguer d', bisbe de Lleida 36,
131, 151, 152, 158, 159, 161, 163

Ermengol (*Ermengou*) VIII, comte d'Urgell
36, 37

Ermengou → Ermengol

Escarcella → Carcella

Escrivà, Guillem, oficial reial català 429

Eslava, Joan (*Johan*) Martínez d', cavaller
aragonés 43, 82

Espital → Hospital

Esquerdo, Bertomeu, adalil 258

Estada, Blasco d', cavaller aragonés 43

Eudòxia Comnenos, emperadriu de Cons-
tantinoble, àvia de Jaume I 2, 4, 8

Exea → Eixea

Exemén → Eiximén

Eximén → Eiximén

F

Fabra, Miguel → Miquel, fra

Fantil·là → Ifantil·là

Felip de Castella, fill del rei Ferran III 423

Felip II August, rei de França 8, 17

Felip III, rei de França 469

Fernández, Álvaro, comanador d'Alcanyís
250

Ferran d'Aragó (*Ferrando*), abat de Montaragó, fill del rei Alfons I de la Corona d'Aragó 11, 12, 15, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 34, 35, 131, 132, 139, 140, 141, 158, 159, 160, 161, 174, 178, 179, 181, 185, 187, 229, 230, 250, 269, 270, 271, 272, 310, 311

Ferran de Castella (*Ferrando*), dit de la Cerdà, fill d'Alfons X de Castella, net de Jaume I 422, 423, 424, 448, 468, 473

Ferran de Castella (*Ferrando*), infant, fill d'Alfons VIII de Castella 17

Ferran III (*Ferrando*), rei de Castella 17

Ferran Sanxes (*Sánchez*) de Castre, fill bastard de Jaume I 310, 311, 320, 327, 328, 331, 387, 434, 435, 436, 437, 439, 469, 472

Ferràndez → Ferràndez

Ferràndez d'Azagra, Pero → Azagra, Pero Ferràndez d'

Ferràndez d'Íxer, Pero → Pero Ferràndez d'Íxer

Ferràndiç → Ferràndez

Ferrando → Ferran

Finestres, Berenguer de, cavaller català 46

Ferriç → Ferris

Ferriç → Ferris

Foces (*Fosses, Fozes*), Ato (*Atho*) de, major dom d'Aragó 21, 22, 23, 26, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 89, 97, 120, 122, 124

Foces (*Fozes*), Eiximén (*Exemén*) de, ric home aragonés 176, 177, 302

Foix, comte de → Roger Bernat III

Fontfreda, abat de 468

Forcalquier → Fullalquer

Fortún, bisbe de Tarassona 397

Fosses → Foces

Fozes → Foces

Fraga, Domingo de, porter reial aragonés 177

Frederic de Castella, fill de Ferran III de Castella 299

Frèdol, Berenguier de, bisbe de Magalona 417, 418, 419

Fullalquer (*Fullarquer, Folcalquier*), Hug (*Uch*) de, mestre de l'Hospital 89, 114, 115, 130, 131, 138, 156, 158, 161, 170, 198, 200, 231, 277, 285

Fullarquer → Fullalquer

G

Gairand → Guayran

Garcés d'Azagra, Gil → Azagra, Gil Garcés d'

Garcés (*Garcez*), Miquel (*Michel*), cavaller navarrès 15, 176, 177, 307

Garcez → Garcés

Garcia, Alfonso, gran de Castella 351, 352, 353, 358, 379, 380, 381

Garcia, Joan (*Johan*), gran de Castella 406

Garcia, Ovieco (*Obiego*), gran de Castella 278, 279

Gastó VII de Muntcada → Muntcada, Gastó VII de

Gaucelim → Gaucelm

Gaucelin → Gaucelm

Gaucelm (*Gaucelim, Gaucelin*), Ramon, senyor de Lunèl 417, 418, 419

Gaucèlm, Raimond → Gaucelm, Ramon

Gayran → Guayran

Gènova, Pere de, frare dominicà 436

Gil de Vidaure, Teresa → Vidaure, Teresa Gil de

Gil, Johan → Tarín, Joan Gil

Gil, reboster reial, frare de l'Hospital 9

Gilbert, Pere 407

Gili, Ramon, jurista català 469

Gilí → Grilí

Girart, Berenguer, ciutadà de Barcelona 51

Gómeç → Gómez

Gómez (*Gómeç*), Pero, senyor aragonés 15

Gómez de Balamasà → Balamasà, Sanxo Gómez

Gonçalvez → Gonzàlvez

Gonzàlvez de Lara, Nuno → Lara, Nuno Gonzàlvez de

Gozman → Guzman

Granada, rei de → Muhàmmad I al-Àhmar

Gregori IX (*Ugolino de Segni*), papa 115

Gregori X (*Teobaldo Visconti*), papa 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 464, 469

Grilí (*Gilí*), Joan (*Johan*), senescal d'Eduard I d'Anglaterra a Bordeus 450, 461

Grilly → Grilí

Grony, Pere, burgés de Barcelona 56

Guàrdia, Guillem → Saguàrdia, Guillem

Guayran (*Guayrans, Gayran*), Berenguer de, còmit de galera de Montpeller 59, 61

Guayrans → Guayran

Guaytà, Johan → Orsini, Giovanni Gaetano

Gúdar, Assalit (*Assallit*) de, senyor aragonés 27, 28, 32, 34, 35, 36, 107, 108, 223, 224, 225, 226, 231

Guerau de Cabrera, comte d'Urgell 37, 38, 39, 44, 45

Guillem de Montpeller → Guillem VIII

Guillem de Montpeller → Guillem IX

Guillem VIII de Montpeller, comte, avi matern de Jaume I 2, 3, 4

Guillem IX de Montpeller, comte, senyor de Paulhan 4

Guilleumes, sire (*sirí*), fill bastard de Sanç VII de Navarra 43, 65, 82

Gurb, Arnau de, bisbe de Barcelona 347, 349, 355, 374, 378, 379, 380, 397, 414, 441, 442, 443, 444, 452, 454, 467, 468

Gurb, Bernat de, senyor de Mont-ral, castlà del castell de Gurb 82

Guzman (*Gozman*), Pero, senyor castellà 352, 353, 358, 380

Guzman, Pero Núñez (probable error per *Munyo*) de, senyor castellà 275

H

Haro, Diego López de → Vizcaya, Diago de

Haro, Lope Díaz II de → Díez de Vizcaya, Llop

Haro, Lope Díaz III de → Díaz de Vizcaya, Llop

Henrich → Enric

Híjar → Íxer

Híxar → Íxer

Híxer → Íxer

Horta → Orta

Hospital (*Hospital*, *Espital*), mestre i orde de l' 89, 90, 91, 92, 94, 107, 114, 115, 117, 130, 131, 138, 154, 156, 158, 161, 170, 178, 182, 198, 200, 231, 251, 277, 285, 351, 358, 360, 374, 404, 414, 447, 457

Huerta → Orta

Hug (*Huc*, *Huch*) IV, comte d'Empúries 4, 49, 51, 53, 55, 62, 65, 70, 75, 88

Hug (*Uguet*) V, comte d'Empúries 374, 384, 471, 472, 473

Hug III d'Antioquia, rei de Xipre 457

I

Ibáñez (*Yvaynes*), Gonzalvo, mestre d'Uclés 467

Ibarra, Gonzalo, bisbe de Conca 273, 274

Ibrahim → Abraïm

Infantil·là (*Ifantil·là*, *Infantil·là*), cabdill sarraí de Mallorca 71

Innocenci III (*Innocent*, *Lotario dei Conti de Segni*), papa 10

Innocent → Innocenci

Isaïes (*Ysaïas*), profeta hebreu 453

Isor, Miquel Pérez d', cavaller aragonés 213

Íxar → Íxer

Íxer, Pero Ferràndez d' → Pero Ferràndez d'Íxer

J

Jacme → Jaume

Jafa → Jàfer

Jàfer (*Jafa*) d'Agramunt, Ramon, habitant d'Agramunt 47

Jaume (*Jacme*) II, infant d'Aragó i rei de Mallorca 333, 336, 343, 347, 352, 356, 374, 409, 430, 442, 471, 482

Jaume (*Jacme*), sant, apòstol 1, 5

Jaume de Castella (*Jacme*), fill d'Alfons X de Castella 351, 468

Joan (*Johan*), Jaume, mestre, cirurgia del rei Jaume I 428

Joan Baptista, sant 159, 411, 457

Jonqueres, Tomàs (*Thomàs*) de, jurista català 436, 438, 440

Jordi, sant 82

Judes, sant, apòstol 99

Juneda, senyor de → Cervera, Guillem III de Jusiàna, na → Empúries, Juliana de

L

Ladró → Lladró

Ladrón → Lladró

Láin, Roldán → Laí, Rotlan

Lladró, don, fill de Pero Lladró el Vell, senyor aragonés 26, 30, 31, 35, 63, 86, 193

Lladró, Pero (*Pere*), el Vell, senyor aragonés 9, 35

Laí (*Layí*, *Láin*), Rotlan (*Roldán*), portabandera de Nuno Sanxes 65

Láin → Laí

Lara, Nuno Gonzàlvez (*Gonçàlvez*) de, gran de Castella 423, 425

Lascellas → Celles, Les

Lavània, Ombert (*Umbert*, *Albert*) de, jurista provençal 392, 394

- Lay* → *Lai*
Liçana (*Lizana*), Ferrís (*Ferriç*, *Ferriç*) de, senyor aragonés 325, 328, 331, 385, 386, 387, 438, 439
Liçana (*Lizana*), Rodrigo (*Rodrigo*) de, senyor aragonés 12, 14, 15, 16, 22, 30, 31, 32, 34, 35, 89, 97, 120, 122, 124, 131, 139, 159, 161, 162, 178, 198, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 362, 267, 294
Lizana → *Liçana*
Llàtzer (*Làtzer*), sant 95, 305
Lleida (*Leyda*), Pere de, frare dominicà 183, 184
Lleida (*Leyda*), sacrista de → Sarroca, Jaume
Lleida (*Leyda*), sacrista de → Roca, Pere de
Llop (*Abú Abdal·là Ibn Mardanix*), rei sarraí de València i de Múrcia 225
Lluís IX, rei de França 423, 430
Lluís VIII, rei de França 17
Loaysa, Jofré, senyor aragonés 341
Lobera, Pero, senyor aragonés 63, 274
Lop → *Llop*
Lope Díaz de Haro II → Díez de Vizcaya, *Llop*
Lope Díaz de Haro III → Díaz de Vizcaya, *Llop*
Lópeç → *López*
Lopes → *López*
López (*Lopes*), Domingo, cavaller aragonés, germà de Marqués 393
López de Haro, Diago → Vizcaya, *Diago López* de
López de Pomar, Domingo → Pomar, Domingo *López* de
López, Domingo, cavaller aragonés, poblador de Morvedre 365
López, Sanxa, filla de *Llop d'Alvero* 15
López de Luna, Martí → *Luna, Martí López* de
Lúcia → *Luésia*
Luésia (*Lúsia*, *Lúcia*, *Lúzia*), *Llop* (*Lop*) *Ximénez* (*Xeménez*, *Exeméniz*), de, senyor aragonés 22, 65, 81, 201
Luésia, Miquel de, majordom d'Aragó 9
Luésia (*Lúsia*), Roís (*Ruy*, *Ruyç*) *Xeménez* de, senyor aragonés 22, 65, 173
Luna, Artal de, el Jove, ric home aragonés 174, 383, 430, 431, 442, 443, 469, 470
Luna, Artal de, el Vell, ric home aragonés 22, 26, 30
Luna, Gómez (*Gómeç*) de, senyor aragonés 9
Luna, Martí López (*Lópeç*) de, senyor aragonés, germà de Sanxo Martínez de Luna 28
Luna, Pero Martínez de, senyor aragonés 438, 439
Luna, Roís (*Royç*, *Ruyç*) *Xeménez* (*Eximénez*) de, senyor aragonés 438, 439, 440
Luna, Sanxo Aznàrez de (error per *Aznàrez d'Arbe*) → *Aznàrez d'Arbe*, Sanxo
Luna, Sanxo Martínez (*Martíneç*) de, germà de Martí López de Luna, senyor aragonés 28
Lúsia → *Luésia*
Lúzia → *Luésia*
- M*
Maça, Blasco, senyor aragonés 12, 21, 32, 34, 97, 122, 131, 139
Maça, Pero, escuder, fill d'Arnal de les Celles 329
Maça, Pero, senyor aragonés 96, 106, 107
Magalona, bisbe de → Frèdol, Berenguier
Magalona, bisbe de → Montlaur, Joan de
Mahoma → Mahomet
Mahomet, fundador de l'Islam 291, 314, 344, 345
Malavespa (*la Vespa*), Hug (*Uch*, *Gui*) de, mestre de l'Hospital 351, 358, 360, 374
Mallorques, bisbe de → Morella, Pere de
Manargues → Menàrguens
Manuel de Castella, infant, fill del rei Ferran III 301, 302, 337, 338, 339, 340, 344, 345, 346, 351, 352, 362, 406
Manuel I Comnenos, emperador de Constantinoble 2
March, Ramon, prohóm de Montpeller 418, 419, 461
Margarida de Provença, muller de Lluís IX de França 430
Maria d'Aragó, filla de Jaume I 398
Maria de Montpeller, mare de Jaume I 2, 3, 4, 5, 7
Maria, santa 431 (d'Agost), 5, 453 (Candelera), 22, 50, 65, 82, 83, 154, 159, 173, 371, 378, 380, 411 (de Setembre), 414, 416 (de València), 417 (de Vallvert)
Marqués, en, clergue aragonés de Tarassona, falsificador de moneda 393, 394, 395, 396, 397

Marquet, Ramon, capità de vaixell 411, 413
Martel → Martell
 Martell (*Martel*), Pere Sanç de, militar aragonés 23
 Martell, Pere, mercader i mariner de Barcelona 49, 137, 139
 Martí, Ramon, frare dominicà 417
Martínez → Martínez
 Martínez, García, bisbe de Cartagena 378
 Martínez, Martí, mestre del Temple 277
 Martínez, Pero, fill de Martí Pérez de Pina, clergue 330, 331
Martínez de Luna, Pero → Luna, Pero Martínez de
Martínez de Luna, Sanxo → Luna, Sanxo Martínez de
 Mataplana, Hug de, ardiaca d'Urgell i bisbe de Saragossa 482
 Mataplana, Hug (*Uc*) de, senyor català, trobador 9, 66
Maza → Maça
 Mediona, Guillem de, senyor català 55
 Menàrguens (*Manargues*), en, prohoms de Balaguer 42
Menorca, alcaid de → Aboabdil Mahomed
Menorca, almoixerif de → Abolaçan Ali
 Mesquita, Martí Pérez de, senyor aragonés 28
Mexcats → Meitats
Meytades → Meitats
Meytats → Meitats
 Meitats (*Meytats, Meytades, Mexcats*), Garcia Pérez (*Péreq*) de, senyor aragonés 36, 88
Michel → Miquel
Miliana, na → Empúries, Juliana de
 Miquel (*Michael*), fra, dominicà castellà cognominat Fabra 70
 Miquel (*Michel*), sant 117, 127, 157, 212, 226, 288, 413
 Miquel VIII Paleòleg (*Paliàlogo*), emperador de Constantinoble 408
 Miramamolí (*Abú Iàcub Iúsuf ben Abd al-Mumin*), segon califa almohade 77
 Moisès, profeta hebreu 55
 Molina, Alfonso de, fill d'Alfonso IX de Lleó 423
 Molina, Berenguera Alfonso de → Berenguera, dona
Montalbà → Muntalbà
Montaragó → Muntaragó
Montcada → Muncada
Monteagudo → Muntagut
Montfort → Muntfort
Montgrí → Muntgrí
Montlaur, Hug de → Muntlaur, Hug de
Montlaur, Joan de → Montllor, Joan de
 Montllor, Joan de, bisbe de Magalona 417, 418
 Montredon, Guillem de, mestre del Temple 10
Montsó, comanador de → Serra, Ramon de
Monyós → Munyoz
 Mora, Sanç de, cavaller 174
 Morella, Pere de, bisbe de Mallorca 452
Moysén → Moisès
 Muhàmmad I al-Àhmar, rei nassarita de Granada 308, 368, 370, 407, 433, 434
Muncada → Muncada
Munchada → Muncada
Muñoz → Munyoz
 Muntagut, Bernat de, bisbe de Saragossa 130
 Muntagut, Sanxo Ferràndez de, senescal de Navarra 123, 123
 Muntalbà, comanador de 130, 131
Muntaragó, abat de → Ferran d'Aragó 310, 311
 Muncada (*Muncada, Munchada*), Guillem Ramon I de, vescomte de Bearn, pare de Guillem II de Montcada 9, 18, 39
 Muncada (*Muncada, Munchada, Munchada*), Guillem II de, vescomte de Bearn 9, 10, 18, 20, 21, 22, 25, 30, 37, 42, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 58, 63, 65, 67, 69, 75, 89
 Muncada (*Munchada*), Guillem Ramon, castellà de Tortosa, fill de Ramon II de Montcada 89, 90, 277, 285, 294, 297
 Muncada (*Munchada*), Guillem Ramon de, cinqué senescal 36
 Muncada (*Munchada*), Pere de, mestre del Temple 478, 479, 480
 Muncada (*Munchada*), Pere I de, fill primogènit de Guillem Ramon I de Muncada 36, 328
 Muncada (*Munchada*), Ramon de, senyor de Fraga 328, 333, 336, 374
 Muncada (*Munchada*), Ramon II de, castellà de Tortosa 36, 37, 39, 41, 43, 47, 48, 49, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 75, 89
 Muncada, Gastó VII de, vescomte de Bearn 35, 39

Muntcada, Guillem de, bisbe de Lleida 441, 442, 443

Muntchada → Muntcada

Muntfort, Simó (*Symon*) de, cap de la croada contra els càtars 8, 9, 10

Muntgrí, Guillem de, sacrista de Girona i arquebisbe electe de Tarragona 87, 113, 187

Muntlaur, Hug (*Uch*) de, mestre del Temple 158, 161

Muntpeller → Montpellier

Munyoç, Gil Sanxes (*Sánchez*), burgès de Terol 334

Munyoç (*Monyós*), Pasqual, burgès de Terol 26

N

Naya, Bertran de, senyor aragonès, potser originari de Lanaja 65

Nevers → Nivés

Nicoloso, mestre de ginyes italià, natural d'Albenga 131

Nivés, comtessa de → Borgonya, Violant de

Nuno Sanxes, net de Ramon Berenguer IV, oncle de Jaume I, senyor del Rosselló 9, 10, 20, 21, 22, 23, 25, 49, 52, 53, 55, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 74, 75, 78, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 103, 113, 213, 220

Núñez de Guzman, Pero → Guzman, Pero Núñez de

O

Oblitas, Sanxo Martínez d', senyor aragonès 399

Òdena, Andreu d', burgès català establert a València i després a Múrcia 448

Oliola (*Duliola*), Arnau d', abat de Poblet 430

Olivella, Bernat, arquebisbe de Tarragona 452, 468

Ombert, misser → Lavània, Ombert de

Orella, Ato → Atorella

Oria, Pero (*Ramon* per error) Remírez d', cavaller aragonès falsificador de moneda 397

Orriols (*Urriols*), Bernat, senyor català 465

Orsini, Giovanni Gaetano (*Johan Guaytà*), cardenal, futur papa Nicolau III 462

Orta (*Uerta*), Garcia d', senyor aragonès, germà de Sanxo de Huerta 115

Orta, Guillem d', senyor català 9

Orta (*Uerta*), Sanç d', senyor aragonès, germà de Garcia de Huerta 115

Ortiz, Rodrigo, senyor aragonès 117

Ortiz d'Azagra, Garcia → Azagra, Garcia Ortiz d'

Ostalrrich, duc d' → Àustria, duc d'

Otto → Dodo

P

Palasí → Palazín

Palau, Pere de, habitador de Balaguer 42

Palazín (*Palasín*), Arnau, cavaller aragonès, senyor d'Oliete i Pitarque 12

Palazín (*Palasí, Palazí*), Pero, senyor aragonès 177

Palazí → Palazín

Paliàloguo → Miquel VIII Paleòleg

Pallarés, Ferrer de, prebost de Tarragona i bisbe de València 55, 70, 72, 75, 87

Pallars, comte de → Arnau Roger

Palou, Berenguer de, bisbe de Barcelona 55, 63, 67, 69, 73, 75, 78, 87, 89, 90, 91, 223, 224

Pardo, Aznar, majordom d'Aragó 9

Patot, Ramon, mestre del Temple 130, 131, 137, 138, 156

Patronilla (*Peronella*), santa, filla de sant Pere 7

Pedro de Portugal → Pere de Portugal

Peironet (*Peyronet*), Pere, comanador del Palau de Barcelona i de Borriana 407

Peralta, Arnau de, bisbe de València i de Saragossa 294, 300, 323, 325, 327, 330, 331, 332, 399

Peralta, Ramon de, senyor català 36

Peraxens → Perexens

Pere (*Pedro*) de Portugal (*Portugal*), infant, fill de Sanç I de Portugal 102, 103, 113

Pere d'Aragó, fill de Jaume I i futur rei (Pere el Gran) de la Corona d'Aragó 409, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 449, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 481, 482, 483, 484, 485

Pere de Castella, fill d'Alfons X de Castella 351, 468

Pere del Rei → Pere de Roca

Pere el Catòlic, rei de la Corona d'Aragó 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 18, 20, 21, 26, 29, 33, 50, 60, 123, 156, 188, 243, 258, 461

Pere, sant, apòstol 7, 55, 455
Pérec → Pérez
Pereira → Perera
 Perera (*Pereira*), Gonçalvo, mestre de l'Hospital, natural de Portugal 404
Peres → Pérez
 Perexens (*Peraxens*, *Preixens*), Berenguer de, cavaller català 47
 Perexolo (*Pereyxollo*, *Perochuelo*), Martí de, habitant d'Osca, *merino* 32
Pereyxollo → Perochuelo
 Pérez (*Pérec*), Àlvar, senyor castellà 36
 Pérez (*Peres*), Miquel (*Michel*), senyor aragonés 475
 Pérez Correa, Pelagi, mestre d'Uclés 277, 278, 281
Pérez d'Alagó, Miquel → Alagó, Miquel Pérez d'
Pérez d'Isor, Miquel → Isor, Miquel Pérez d'
Pérez de Meytats, Garcia → Meytats, Garcia
 Pérez de
Pérez de Pina, Ferrando → Pina, Ferrando
 Pérez de
Pérez de Pomar, Sanz → Pomar, Sanz Pérez de
Pérez de Taraçona, Eiximén → Taraçona, Eiximén Pérez de
Pérez de Tierga, Eiximén → Tierga, Eiximén Pérez de
 Pérez Ponze, Rodrigo, comanador d'Alcanýs 130, 131
 Pérez, Blasco, sagristà aragonés, falsificador de moneda, germà de Pero Pérez 396
Pérez, Gonçalvo → Taraçona, Gonçalvo Pérez de
 Pérez, Gonzalo, mestre d'Uclés 351, 357, 374
Pérez, Martí → Pina, Martí Pérez de
 Pérez, Miquel (*Michel*), escuder aragonés 157
 Pérez, Pero, habitant de Tarassona 393, 397
Périz → Pérez
 Pero Ferràndez d'Íxer, fill bastard de Jaume I 374, 475, 479
Perochuelo → Perexolo
Peronella → Patronilla
Peronet → Peyronet
 Pilat, Ponç, governador de Judea en temps de Jesús de Natzaret 326

Pina, Ferran (*Ferrant*, *Ferrando*) Pérez (*Péric*) de, senyor aragonés 35, 82, 118, 173, 176, 177, 179, 182, 206
 Pina, Martí (*Martín*) Pérez (*Périz*) de, justícia d'Aragó 175, 330
 Pinós, Galcerà (*Gauceran*) de, senyor català 383, 413
 Plegamans, Ramon de, prohoms barceloní 99, 101
 Pomar, Domingo (*Dominguo*) López (*Lópeç*) de, senyor aragonés 28, 177, 365, 392
 Pomar, Pero de, senyor aragonés 31, 43, 65
 Pomar, Pero López (*Lopís*) de, senyor aragonés 115
 Pomar, Sanz Pérez de, senyor aragonés, fill de Pero de Pomar 43
 Ponç (*Guerau* per error) de Cabrera, comte d'Urgell 40
 Ponç Hug III, comte d'Empúries 322, 374, 385
 Pontons, Guillem de, mestre del Temple 331, 358, 375
Poyo → Pueyo
Preixens → Perexens
 Proet, Guillem, habitant de Lleida 73
 Pueyo (*Poyo*, *Puyo*, *Punyo*, *Puione*), Guillem de, cavaller aragonés, pare de Guillem de Pueyo 9, 16
 Pueyo (*Poyo*, *Puyo*, *Punyo*, *Puione*), Guillem de, cavaller aragonés, fill de Guillem de Pueyo 16
 Puigvert, Berenguer de, cavaller català 468
Puione → Pueyo
Punyo → Poyo
Puyo → Poyo

Q
 Queralt (*Caralt*), Pere de, lloctinent del mestre del Temple 358, 374, 415, 468

R
 Rabaça, Guillem, notari reial 34, 151
 Rada (*Roda*), Miquel de, senyor aragonés 9
 Rajadell, Guillem de, senyor català 466, 469
Ramírez → Remírez
 Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona 50, 52, 53, 243
 Ramon Berenguer V, comte de Provença 13
 Ramon, senyor català, reboster reial 38
Regordana → Riguardana

Rei, Pere del → Roca, Pere de
Remírez d'Oria, Pero → Oria, Pero Remírez d'
Ricart, cardenal → Annibaldi, Riccardo
Riglos, Eiximén (Exemén) López (Lópeç) de,
 cavaller aragonés 28
Rigordana → Riguardana
Riguardana (Rigordana, Regordana), Bernat
 de, doctor en lleis 232, 240
Riquer, Ramon, senyor de Russafa 201
Riudameyà → Riudemeià
Riudemeià (Riudameyà), Bernat de, cavaller
 d'Argentona 62
Rixó → Xicó
Roda, Miquel de → Rada, Miquel de
Roca, Pere de (Pere del Rei), sacrista de Llei-
da, germà de Jaume Sarroca 482
Rocabertí (Rochabertí), Dalmau III, vescom-
 te de 472
Rocabertí (Rochabertí), Jofré III, vescomte
 de 374, 468
Rocafort (Rochafort), Bernat de, majordom
 reial 40, 65
Rocafuèlh, Guilhèm de → Rocafull, Guillem
 de
Rocafull (Rochafull), Guillem de, cavaller de
 Montpeller 353, 374
Rochabertí → Rocabertí
Rochafort → Rocafort
Rochafull → Rocafull
Roda → Rada
Roger Bernat III, comte de Foix 322
Roldán → Rotlan
Romeu, García, dit el Bo, ric home arago-
 nés, pare de García Romeu 258
Romeu, García, ric home aragonés 178,
 258, 259, 260
Rosselhon, Guilhèm de → Rosselló, Guillem
 de
Rosselló, Guillem de, senyor d'Anonai,
 guarda del Concili de Lió 450
Royz → Roís
Rubió, Arnau de, cavaller català 43
Ruy → Roís

S

Sádaba → Sàdava
Sàdava, Alaman de, senyor aragonés 174
Sàdava, Fortuny López de, senyor aragonés
 175, 176, 177
Sagra → Azagra

Saguàrdia (Guàrdia), Guillem, cavaller, on-
 cle de Guillem d'Aguiló 165
Sales, Guillem de, cavaller aragonés 173
Salamó, germà de Bahiel, alfaquí de Sara-
 gossa 108
Salamó, rei d'Israel 1, 46, 108, 124, 482
Salomó → Salamó
Samenla → Çavella
Sanç (Sanxo) d'Aragó, arquebisbe de Tole-
 do, fill de Jaume I 400, 401, 409
Sanç (Sanxo) I de Rosselló-Cerdanya, com-
 te, procurador general de Catalunya 11,
 12, 14, 18, 20, 21, 22, 49, 53
Sanç IV, rei de Castella, fill d'Alfons X 422,
 468
Sanç VI (Sanxo), rei de Navarra 120, 121,
 124
Sanç VII (Sanxo), rei de Navarra 43, 66, 82,
 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
 128, 129
Sanç (Sanz), Jaques, batle reial de Montpe-
 ller 71, 75, 80
Sanç (Sanz), Pero (Pere), notari reial 151,
 214
Sança (Sanxa) de Castella, muller d'Alfons
 I de la Corona d'Aragó, àvia de Jaume I
 2, 7, 309
Sança de Lleó, filla d'Alfons IX 99
Sánchez → Sanxes
Sánchez, Lope, mestre del Temple 351, 358
Sancho → Sanç
Sancta Christina → Santa Cristina
Sans → Sanç
Sant Jaume de l'Espasa, orde i mestre → Uclés,
 orde i mestre
Sant Vicenç (Sent Vincens), Bernat de, se-
 nyor català 465
Santa Cristina (Sancta Christina), prior de
 131
Santa Eugènia, Bernat de, senyor de Tor-
 roella 22, 49, 63, 87, 98, 106, 107, 108,
 113, 137, 139
Santa Eugènia, Berenguer de, senyor català
 49
Santiago, orde i mestre → Uclés, orde i mestre
Sanxes, Nuno → Nuno Sanxes
Sanxes de Castre, Ferran → Castre, Ferran
 Sanxes de
Sanxes Munyoz, Gil → Munyoz, Gil Sanxes

Sanxo → Sanç
Sanxa → Sança
Sarroca (*Çarrocha*), Jaume (*Jacme*), bisbe d'Osca, probablement fill bastard de Jaume I 413, 415, 432, 436, 447, 479, 483
Sarroca, Pere → Roca, Pere de
Sasala (*Çasala*), Guillem, jurista català 36, 37, 38
Scarcella → Corcella
Secxí (*Sexí*, *Sexinus*, *Setxí*), conseller de l'alcaid de Xàtiva 257, 260, 285
Segarra, Arnau de, frare dominicà, confessor de Jaume I 355
Segni, *Ugolino de* → Gregori IX
Sent Vincens, *Bernat de* → Sant Vicenç, Bernat de
Serra, Ramon de, el Jove, comanador del Temple a Mallorca 107
Serra, Ramon de, el Vell, comanador del Temple a Montsó 107
Sesposes (*Cesposes*), Berenguer, senyor català 107
Setxí → Secxí
Sexí → Secxí
Sexinus → Secxí
Simeó → Simeon
Simeon, ancià hebreu del temps de Jesús de Natzaret 54
Simon, sant, apòstol 99
Simó → Simon
Siro, malnom d'un cavaller navarrés 82
Sobirats, Elvira de, comtessa d'Urgell 36
Sola, Domingo de, bisbe d'Osca 310, 311, 317, 327, 330, 331, 332
Soldà (*de Babilònia*) → Al-Malik al-Zahir Baibars (Bibars)
Symon → Simon

T

Taraçona, *Eiximén Pérez de* → Arenós, Eiximén Pérez d'
Taraçona, Gonçalvo Pérez de, notari reial i ardiaca de València, nebot d'Eiximén Pérez de Taraçona 310
Taraçona, Pero Pérez de, justícia d'Aragó 139, 141
Tarassona → Taraçona
Tarazona → Taraçona
Tarín, Joan (*Johan*) Gil, *salmedina* de Saragossa 431

Tarragona, *presbost de* → Pallarés, Ferrer
Tartres, *rei dels* → Abaqa
Temple, mestre i orde del 10, 20, 26, 27, 37, 63, 65, 80, 87, 91, 107, 130, 131, 137, 138, 156, 158, 161, 182, 198, 221, 231, 277, 351, 358, 374, 413, 414, 447, 450, 456, 457, 458, 460, 478, 479, 480
Teobald I, rei de Navarra i comte de Xampanya 121, 125
Teresa, *dona* → Vidaure, Teresa Gil de
Terga → Tierga
Tèrme, *Olivier de* → Termes, Oliver de
Termes, Oliver de, senyor occità 65, 68
Tierga (*Tiergua*, *Terga*), Eiximén (*Exemén*) Pérez de, cavaller aragonés 173
Tiergua → Tierga
Tobía → Tovia
Tornamira, família de Montpeller 5
Torreela → Torroella
Torrella → Atorella
Torrella, Ponç de, bisbe de Tortosa 131
Torrellas → Atorella
Torrelles, Arnau de, senyor català 465
Torroella (*Torreela*), Ponç Guillem de, senyor català 22
Torroella, Ponç Guillem de, senyor de Torroella 384, 465
Tórtolles (*Tórtolles*), Elfa de, falsificadora de moneda, oriünda de Tórtolles, Tarassona 397
Tórtolles → Tórtolles
Tortosa, Pere Ramon de, mercader català 190, 191
Tortoseta, en, malnom d'un fill de Guillem VIII de Montpeller 4
Tovia, Eiximén (*Exemén*) de, senyor aragonés 284, 285, 286
Trosillo → Atrossillo
Tunis, *rei de* → Abú Zacaria

U

Uclés (*Santiago*, *Sant Jaume de l'Espasa*), orde i mestre d' 130, 182, 277, 278, 281, 351, 352, 353, 354, 358, 360, 374, 404, 407, 467
Uerta → Orta
Urgell, *ardiaca d'* → Mataplana, Hug de
Urraca, muller del rei Alfons II de Portugal 17
Urrea, Eiximén (*Eximén*, *Exemén*) d', ric home aragonés 12, 65, 91, 92, 131, 139,

150, 153, 155, 158, 161, 169, 170, 178,
182, 205, 208, 220, 223, 224, 294, 319,
321, 322, 328, 383, 438, 439, 441, 470
Urriols → *Orriols*

V

Valari (*Balari*), Alart de, conestable de Xampanya 458, 460
Valéry, *Erard de* → Valari, Alart de
Vallés, *don* → Antilló, Vallés d'
Valls, Ramon de, canonge de Lleida 469
Vallterra, Pero Eiximéniz (*Eximéniz*) de, cavaller navarrés 127
Valtierra → Vallterra
Vera, Garcia de, cavaller aragonés 259, 323
Vespa, *Gui de la* → Malavespa, Huch de
Vidal, Bernat, jurista català 179, 182
Vidaure, Teresa Gil de, muller morganàtica de Jaume I 323
Vilamarí, Asbert de, bisbe de Girona 55
Vilanova, Bertran de, cavaller català 309, 357
Vilert, Bernat de, cavaller català 390
Villamayor, Alonso (*Alfonso*) García de, *adelantado* de Múrcia 351, 352, 353, 358, 379, 380, 381
Violant d'Aragó, filla de Jaume I, muller d'Alfons X de Castella 184, 275, 278, 279, 361, 409, 429, 468, 471
Violant d'Hongria, muller de Jaume I 115, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 197, 212, 215, 216, 217, 269, 277, 278, 281, 285, 291, 292, 293, 398
Violant de Borgonya, comtessa de Nevers 430

Visconti, *Teobaldo* → Gregori X
Vizcaya (*Vizcarra*), Diago de (*López de Haro*, *Diago*), senyor de Biscaia 277, 278, 281

X

Xampanya (*Campanya*), comtessa de → Blanca de Navarra
Xàtiva, *alcaid de* → Abú Bakr ben Isa
Xeménez de Luna, *Roís* → Luna, Roís Xeménez de
Xichó → Xicó
Xicó (*Chicó*, *Xichó*, *Rixó*), Joan (*Johan*), habitant de Lleida 72, 113
Ximénez de Luésia, *Llop* → Luésia, Llop Ximénez de
Xipre, *rei de* → Hug III d'Antioquia
Xuaip (*Xuarp*), capitost andalusí natural de Xivert, establert a Mallorca 91, 106
Xuarp → Xuaip

Y

Ysayas → Isaïes
Yvaynes → Ibányez

Z

Zaén (*Zasén*, *Zahén*), rei sarraí de València 137, 139, 141, 148, 157, 164, 170, 173, 174, 182, 188, 190, 191, 201, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 243
Zaian ibn Mardanix → Zaén
Zagua → Azagra, Garcia Ortiz d'
Zahén → Zaén
Zasén → Zaén
Zayt Abuzeyt → Abú Seid

Í *Index toponímic*

A

Acre → Sant Joan d'Acre

Açuer → Azuer

Ademús (*Daimós*, *Daymús*), capital del Racó d'Ademús 406

Agda → Agde

Agde (*Agda*), ciutat de la senyoria de Montpeller, ara del departament de l'Erau (fr. Hérault), al Llenguadoc 416

Agramunt, població de l'Urgell 47

Ágreda (*Agregada*), població de Sòria, pròxima a Tarassona 18, 422

Agregada → Ágreda

Aguas, població de la Foia d'Osca 28

Agües → Aigües

Aigües (*Agües*), castell i població pròxims a Busot, a l'Alacantí 282

Aigüesmortes (*Aygües Mortes*), port i població de la senyoria de Montpeller, ara del departament del Gard, al Llenguadoc 416

Alacant 243, 300, 307, 342, 343, 347, 348, 350, 382, 383, 433

Alagó → Alagón

Alagón (*Alagó*), població pròxima a Saragossa 21, 28, 323, 324

Alaia (*Alaias*), població de la regió d'Adana, a Turquia 408

Alaias → Alaia

Alarc (*Alarch*), fortificació al terme de Sella, a la Marina Baixa 282

Alaró (*Oloró*, *Aloró*), castell, a Mallorca 89, 106

Albaida (*Albayda*), la Vall d' 430, 479

Albalat de Pardines, població de la Ribera Baixa 157

Albanguena → Albenga

Albarracín → Albarrasí

Albarrasí (*Albarratzí*, *Albarazí*, *Albarrazí*), població pròxima a Terol 15, 16

Albarazí → Albarrasí

* S'han lematitzat com a principals les formes normalitzades que presenten actualment els diferents topònims d'acord amb la morfologia i l'ortografia que els correspon segons el domini lingüístic a què pertanyen. Ara bé, s'ha fet prevaldre l'exonímia catalana en el cas dels topònims forans més importants, incloent-hi els aragonesos (d'acord amb la praxi del *LF*), i sempre en el dels topònims valencians, independentment del predomini lingüístic actual. Les variants dels topònims remetent a les respectives formes principals. Entre parèntesis, al costat de les formes principals, apareixen consignades no sols les variants del ms. C, sinó també les variants d'altres manuscrits, sobretot del ms. H, que han estat objecte de comentari en l'anotació crítica de l'edició. No s'han lematitzat els topònims que apareixen en els títols dels capítols, que són facticis. Els números àrabs remetent als capítols del ms. C. L'índex fa referència exclusivament al text del *LF* que editem, no a les dues seccions del ms. C substituïdes després de 1557 que es reproduïxen en l'apèndix. Tanmateix, l'índex és útil per a la consulta d'aquestes dues seccions, ja que mantenen la distribució i la numeració dels capítols del ms. C.

- Albarratzí* → Albarrasí
- Albelda* → Albesa
- Albenga (*Albanguena*), població italiana, al golf de Gènova 131
- Albentosa (*Alventosa*), vila i castells terolencs, que fins al 1271 foren valencians 166
- Albero (*Alvero*), població i castell de la Foia d'Osca 15
- Albesa (*Albelda* per error), població de la Noguera 39
- Alcalá de Henares, població de Castella la Nova 400, 401
- Alcalà de la Jovada, població de la Marina Alta 301, 306
- Alcalá del Obispo, població de la Foia d'Osca 35
- Alcalatén, castell que ha donat nom a la tinença homònima 115, 156
- Alcanada (*Alcanar?*), població pròxima a Tortosa 300
- Alcanar* → Alcanada
- Alcanyís (*Alcanyiz*, *Alcaniz*), vila i castell terolencs, pròxims a Morella 113, 114, 130, 131, 170, 250, 300, 398, 411
- Alcanyiz* → Alcanyís
- Alcaniz* → Alcanyís
- Alcañiz* → Alcanyís
- Alcantarilla (*la Cantarella*, *Liarencella*), població de Múrcia 358
- Alcaraz (*Alcarrás*), castell i població pròxima a Albacete 359, 361
- Alcarrás* → Alcaraz
- Alcàsser (*Alcòsser*, *Alcòcer*), població de l'Horta Sud de València 157
- Alcòcer* → Alcàsser
- Alcoi (*Alcoy*), capital de l'Alcoià 300, 477
- Alcolea de Cinca (*Alcoleja*), població al Cinca Mitjà, a Osca 387
- Alcoleja* → Alcolea de Cinca
- Alcòsser* → Alcàsser
- Alcové* → Alcubierre
- Alcover* → Alcubierre
- Alcovera* → Alcubierre
- Alcubierre (*Alcover*, *Alcové*, *Alcovera*), població dels Monegros, a Osca 30
- Alcubles, les, població de la comarca valenciana de la Serrania 173
- Alemanya, Imperi d' 469
- Alfama* → Alhama de Múrcia
- Alfambra, població pròxima a Terol 117
- Alfàndec (*Alfàndech*), castell, dit també de Marinyén, a Benifairó de la Valldigna, a la Safor 196
- Alfàndec, Vall d' (*Alfàndech*), grau i població ara dita Benifairó de la Valldigna, a la Safor 248
- Algerós* → Algirós
- Algerrés* → Algirós
- Algetzira* → Alzira
- Algezira* → Alzira
- Algirós (*Algerrés*, *Algerós*), alqueria a l'Horta de València 242
- Alhama de Múrcia (*Alfama*), castell i població de Múrcia 357, 358, 359, 360
- Aliaga, població a la vora del riu Guadalop, a Terol 130, 201
- Almaçora* → Almassora
- Almallutx (*Almanuig*), assentament andalusí en la serra de Tramuntana, a Mallorca 58, 72, 88, 91
- Almanara* → Almenara
- Almansa, població castellana pròxima a la comarca valenciana de la Costera 282
- Almaria* → Almeria
- Almaruig* → Almallutx
- Almassora (*Almaçora*), població de la Plana Alta 157, 158
- Almenar, població del Segrià, pròxima a Lleida 328, 330
- Almenara (*Almanara*), serra pròxima a Agramunt, a l'Urgell 47
- Almenara, castell i població de la Plana Baixa 157, 175, 177, 189, 190, 191, 192, 193, 197
- Almeria (*Almaria*) 382
- Almizrà (*Almisrà*) castell, puig i població, ara Camp de Mirra, a l'Alt Vinalopó 277
- Almudaina (*Almudayna*), l', palau i porta de la muralla de Palma 84, 85, 87, 107
- Almudévar (*Almudéver*), població de la Foia d'Osca 30, 332
- Almudéver* → Almudévar
- Almunién* → Almuniente
- Almuniente (*Almunién*), població d'Osca, als Monegros 327
- Aloró* → Alaró
- Alquèçar* → Alquézar
- Alquézar (*Alquèçar*), castell i població pròxims a Barbastre 470

Altea, castell i població de la Marina Baixa 282
 Altura (*Oytura, Hoytura, Huytura*), població de l'Alt Palància 252
Alvarí → Avalrí
Alventosa → Albentosa
Alvero → Albero
 Alzira (*Algetzira, Algezira*), població de la Ribera Alta 157, 158, 264, 265, 266, 267, 268, 441, 442, 443, 445, 449, 476, 481, 482, 483, 485
 Alzira (*Algezira*), torre major 265
 Amposta, població del Montsià 214
Ampurdà → Empordà
Ampúries → Empúries
 Andador, torre de l', situada a l'entrada d'Albarrasí 16
 Andalusia (*Andalucia, Andaluzia, Endaluzia, Andalusia*) 270, 308, 378, 427
Andalusia → Andalusia
Andaluzia → Andalusia
Andrach → Andratx
 Andratx (*Andrach*), població de Mallorca 72
 Anna, població i font pròximes a Énguera, a la Canal de Navarrés 256
 Aragó (*Araguó*) 0, 1, 2, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 41, 42, 50, 63, 88, 89, 97, 100, 101, 109, 112, 114, 122, 124, 137, 139, 140, 141, 153, 155, 158, 161, 173, 174, 175, 176, 178, 187, 199, 203, 223, 242, 250, 251, 252, 263, 267, 291, 304, 307, 308, 312, 316, 317, 318, 321, 325, 326, 327, 330, 333, 366, 379, 387, 401, 405, 421, 422, 430, 435, 439, 442, 461, 468, 469, 471, 473, 474, 485
Aras → Ares del Maestrat
 Arboç, s', població pròxima al Vendrell, al Baix Penedès 21
 Ares, canada d', rambla que va d'Ares del Maestrat als Ports 154
 Ares del Maestrat (*Aras*), castell i població de l'Alt Maestrat 115, 116, 117, 119, 120, 154
 Artà (*Arthà*), població de Mallorca 72
 Artana, població de la Plana Baixa 92
Assaunaria, la → Saunaria, la
Asuero → Azuer
Athemi → Temi
 Atorella, llogaret terolenc pròxim a la Iglesuela del Cid 154

Àustria 115
Auxó → Uixó
 Avalrí (*Alvarí*) → castell dels Castell-Roselló, pròxim a Perpinyà 21
 Aviana, població occitana (?) no identificada 464
Avinromà → Coves de Vinromà, les
 Azuer (*Açuer, Asuero*), població de la comarca de Tarassona 323

B

Baiona (*Bayona*), capital de Lapurdi 97
 Bairén (*Bayrén*), castell, ràpita i riu de la Safor 159, 160
 Balaguer, capital del comtat d'Urgell 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47
Banyalbahar → Banyalbufar
 Banyalbufar (*Bayalbahar, Banyalbahar*), alqueria de Mallorca 89, 90, 91
 Barbalet (*Berbelet*), porta de la muralla de Palma 80, 84
 Barbastre, població del Somontano, a Osca 31, 328, 329, 399
Barbastro → Barbastre
Barbaeria → Berberia
Barbaria → Berberia
 Barcelona (*Barchinona*) 0, 1, 2, 18, 22, 35, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 63, 67, 69, 71, 73, 75, 78, 87, 89, 90, 91, 99, 101, 106, 107, 203, 211, 223, 224, 312, 313, 319, 343, 347, 349, 355, 374, 378, 379, 380, 409, 410, 414, 420, 442, 444, 452, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 485
Barchinona → Barcelona
 Barragà (*Barraguà*), gual al riu Xúquer, prop d'Alberic 253
Barraguà → Barragà
Bayalbahar → Banyalbufar
 Bearn (*Biam*), vescomtat de la Gascunya 35, 53
Beb-al-Beled → Barbalet
 Bederés, territori del Llenguadoc la capital del qual és Besièrs 8
 Bendinat (*Ibn Dinat*), alqueria a la serra de Portopí, Mallorca 68
 Benicadell (*Penacadell*), cim entre la Vall d'Albaida i el Comtat 300, 301
 Benimassot (*Benimazer*), alqueria del Comtat 303
Benimazer → Benimassot

Beniopa, població de la Safor 479
Beo → *Veó*
 Berbegal (*Berbegual*), població pròxima a Montsó, Saragossa 14, 31
Berbegual → *Berbegal*
Berbelet → *Barbalet*
 Berberia (*Barberia*, *Barbaeria*) 75, 88
 Berga, localitat del Berguedà 473
 Bétera, castell i població del Camp de Túria 197
 Biar (*Bihar*), castell i població de l'Alt Vinalopó 282, 287, 288, 289, 290, 336, 337, 383, 430, 480
Biarn → *Bearn*
Bihar → *Biar*
Billena → *Villena*
 Bisbal, la, població del Baix Empordà 472
 Biscaia (*Vizcaya*, *Viscaya*, *Vizcarra*) 124, 277, 278, 281, 231, 425
 Boatella (*Boatela*, *Boetella*), porta de València 204, 205, 208, 209, 264
Boetella → *Boatella*
 Bolea, castell i població de la Foia d'Osca 29, 34
 Bolonya (*Bolunya*) 38
Bolunya → *Bolonya*
Borja → *Borja*
 Borja (*Borja*) (confosa amb Burbáguena), població pròxima a Tarassona 25
 Borriana (*Burriana*), població de la Plana Baixa 115, 130, 131, 132, 135, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 184, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 293, 294, 434, 436
 Borriol (*Burriol*), població de la Plana Alta 156
 Borró, castell al terme de Ròtova, a la Safor 243
 Botzo (*Torzo*, *Tormo*), pseudotopònim per «tot ço» 282
 Brihuega (*Brioga*), població de Castella la Nova pròxima a Guadalajara 400
Brioga → *Brihuega*
 Bufilla (*Bulla*, *Bofilla*), castell i alqueria del terme de Bétera, al Camp de Túria 197
 Bugarra, alqueria del terme de Cabdet 277, 278, 279, 280, 281, 282
 Bunyol, població de la Foia de Xiva-Bunyol 429

Bunyola, població de Mallorca 72, 100
 Burbáguena, població a la vora del Jiloca 27, 28, 29
 Burgos 423, 425, 428, 448
Burriana → *Borriana*
Burriol → *Borriol*

C

Cabdet (*Capdets*, *Capdetz*), vila i castell castellans, que entre 1305 i 1707 van ser del regne de València 277, 281
Cabriel → *Cabriol*
 Cabriol (*Cabrivol*), riu afluent del Xúquer 282
Cabrivol → *Cabriol*
 Calabuig, població pròxima a Bàscara, a l'Alt Empordà 472
 Calahorra, torre de, a Elx 346, 348, 349, 362
 Calamocha (*Calamoxa*), població terolenca de la comarca del Jiloca 26
Calatiú → *Calataiud*
 Calataiud (*Calatayú*, *Calatiú*), ciutat a la vora del Jalón, de Saragossa 16, 30, 131, 291, 324, 325, 400, 401, 428, 442
Calatayú → *Calataiud*
Calatayud → *Calataiud*
 Calçada, pont de la, situat a Alzira, a la Ribera Alta 265
 Calderes, afluent del riu Bergants 117
 Camarena de la Sierra, població de la comarca terolenca de Gúdar-Javalambre 430
 Cambrils, població del Baix Camp 57, 58
Camp de Mirra → *Almizrà*
Campanya → *Xampanya*
Canada d'Ares → *Ares*, canada d'
 Canarrossa (*Qanurussa*), districte andalusí de Mallorca 72
Cantarella, la → *Alcantarilla*
 Capdepera (*Cap de la Pera*), punta sobre el mar i població de l'est de Mallorca 108, 110, 115
Capdets → *Cabdet*
Capdetz → *Cabdet*
Çaragoça → *Saragossa*
 Carcassés, territori del Llenguadoc la capital del qual és Carcassona 8
 Carcassona, ciutat del Llenguadoc 9
Càrcell → *Càncer*
 Càncer (*Càrcell*), població de la Ribera Alta 267

- Cartagena (*Cartagènia*, *Cartegènia*) 351, 378
Cartagènia → Cartagena
Cartegènia → Cartagena
Castailla → Castalla
Castalla (*Castailla*), castell i població de l'Alcoià 174, 282, 287, 288, 289, 290, 285
Castejón del Puente (*Castelló del Pont*), població del Somontano, a Osca 20, 386
Castell de Castells, castell i població de la Marina Alta 306
Castella, regne 2, 4, 16, 17, 18, 99, 115, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 151, 184, 242, 243, 277, 296, 299, 301, 302, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 312, 314, 317, 319, 326, 330, 331, 333, 335, 338, 341, 342, 344, 346, 350, 359, 360, 361, 365, 366, 369, 370, 379, 380, 381, 392, 395, 397, 400, 401, 402, 404, 406, 407, 409, 421, 423, 425, 426, 428, 429, 432, 433, 448, 463, 468, 469, 471, 473
Castellar, el, fortificació del terme saragossà de Torres de Berrellén, a la Ribera Alta de l'Ebre 30
Castelló d'Empúries (*Ampúries*), població de l'Alt Empordà 472
Castelló de Burriana → Castelló de la Plana
Castelló de la Plana (*Castelló de Burriana*) 156
Castelló de Xàtiva, vila i castell de la Ribera Alta 261, 262, 269
Castelló del Pont → Castejón del Puente
Castellot → Castellote
Castellote (*Castellot*), població del Maestrat terolenc 170, 300
Castellserrà (*Castellserrà*), població pròxima a Balaguer, a l'Urgell 43
Castellserrà → Castellserà
Castellví de Rosanes, població pròxima a Martorell, al Baix Llobregat 9, 53
Castro, castell i alqueria al terme de Fondiguilla, a la Plana Baixa 193
Catalunya (*Cathalunya*) 9, 10, 11, 20, 21, 25, 41, 49, 50, 52, 61, 65, 72, 75, 88, 89, 97, 98, 101, 106, 109, 112, 137, 139, 140, 141, 158, 161, 176, 178, 184, 187, 199, 203, 251, 263, 304, 312, 313, 315, 319, 322, 326, 328, 357, 366, 379, 400, 421, 422, 435, 442, 447, 464, 465, 468, 469, 472, 473, 474
Catarroja, població de l'Horta Sud de València 251
Cathalunya → Catalunya
Caudete → Cabdet
Cebolla, puig de la → Puig de Santa Maria
Celles, Les → Lascellas
Cerdanya, comtat 20, 53
Cervelló, població del Baix Llobregat 21
Cervera, població de la Segarra 115, 400
Cervera del Maestrat, castell i població del Baix Maestrat 154, 156
Chivert → Xivert
Ciges → Sitges
Cilla → Silla
Cinca (*Cinqua*), afluent del riu Segre, entre Catalunya i Aragó 14, 330
Cinqua → Cinca
Ciutadella, població de Menorca 109, 110
Civilia → Sevilla
Cocentaina (*Cocentayna*, *Concentayna*, *Cossentayna*), castell i població del Comtat 174, 300, 305, 306, 477
Coll Agut, tossal del terme de Xàtiva, dit ara de Santa Anna, pròxim a la Llosa de Ranes 253
Conca (*Concha*) 273, 274
Concentayna → Cocentaina
Concha → Conca
Conflent, comarca de la Catalunya del Nord 20, 53
Constantinoble, capital de l'Imperi bizantí 2
Copliure → Cotlliure
Corbera, població de la Ribera Baixa 247, 442, 443
Corbins, població pròxima a Lleida 469
Cossentayna → Cocentaina
Cotanda → Cutanda
Cotlliure (*Copliure*), població del Rosselló 241
Coves d'Avinromà, les → Coves de Vinromà, les
Coves de Vinromà (*Coves d'Avinromà*), les, castell i població de la Plana Alta 115, 156
Crevillent (*Crivillén*), castell i població del Baix Vinalopó 350
Crivillén → Crevillent
Culla, castell i població de l'Alt Maestrat 115
Cullera, castell i població de la Ribera Baixa 158, 159, 212, 213, 216, 217, 218, 220, 221, 251, 249, 250

Cutanda (*Cotanda*), població terolenca de la comarca del Jiloca 28

D

Daimós → Ademús

Daroca (*Darocha*), capital del Camp de Daroca, de Saragossa 16, 27, 29, 131, 134, 169, 171, 173, 291, 399

Darocha → Daroca

Daymús → Ademús

Dénia, població de la Marina Alta 220, 243, 430, 447

Dragonera, puig i illot pròxim a Mallorca 61

E

Ebre (*Ebro*), riu 30, 185, 186, 187

Ebro → Ebre

Eivissa (*Eviça*), ciutat, port i nom de l'illa major de les Pitiüses 49, 52, 113

Ejea (*Exea*) de los Caballeros, població de la comarca de Las Cinco Villas, de Saragossa 176, 328, 401, 431

El·la → Elda

Elda (*El·la*), població del Vinalopó Mitjà 340

Elch → Elx

Elg → Elx

Elx (*Elch*, *Elg*), població del Baix Vinalopó 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 362

Empordà (*Ampurdà*), comarca de la regió de Girona 471

Empúries (*Ampúries*), població de la regió de Girona, capital del comtat homònim 4, 49, 51, 53, 62, 65, 70, 75, 88, 90, 322, 374, 384, 471, 472, 473

Enesa → Puig de Santa Maria

Endaluzia → Andalucía

Énguera, castell i població de la Canal de Navarrés 275, 276, 281

Erla, població pròxima a Ejea de los Caballeros, de Saragossa 431

Escardeyno (*Escardenyo*, *Estardeyno*), puig al bell mig de l'horta de Xàtiva, ara dit el Puig 255, 256

Escardeyno → Escardenyo

Eslida, població de la Plana Baixa 300

Espanya 6, 21, 22, 35, 36, 98, 124, 184, 271, 311, 318, 322, 404, 461

Espioca (*Espiocha*), torre situada al terme de Picassent, a l'Horta Sud de València 157

Espiocha → Espioca

Estardeyno → Escardeyno

Eviça → Eivissa

Exea → Ejea de los Caballeros

Exea → Gea de Albarracín

Exerea → Xerea

Exivert → Xivert

F

Fajina (*Faxina*), penyal i castell del Moncayo pròxims a Tarassona 127

Faxina → Fajina

Felanitx (*Felenig*), població de Mallorca 72

Felenig → Felanitx

Ferrelló → Ferrellón

Ferrellón (*Ferrelló*), penyal i castell situats a les Peñas de Herrera, al terme d'Añón de Moncayo, prop de Tarassona 127

Ferrera, castell situat a les Peñas de Herrera, al terme d'Añón de Moncayo, prop de Tarassona 127

Figueres, població de l'Alt Empordà 467

Finestrat, serra, castell i població de la Marina Baixa 282, 476

Fitero, població navarresa pròxima a Tudela 428

Foios (*Foyos*), població de l'Horta Nord de València 173

Foix, comtat de, al Llenguadoc 322

Formentera (*Fromentera*), illa menor de les Pitiüses 49

Foyos → Foios

França, regne 8, 17, 423, 430, 469

Fromentera → Formentera

G

Galícia (*Gallícia*) 277

Gallícia → Galícia

Gallinera, castell de la Marina Alta 291, 306

Gascunya, regió occitana 35

Gea (*Exea*) de Albarracín, població de Terol 116

Gerona → Girona

Gil, població pròxima a Barbastre, ara San Gil 331

Girona (*Gerona*) 55, 75, 113, 384, 449, 450, 465, 467, 468, 473

Granada, regne andalusí 295, 299

Granyén, població pròxima a Osca 309

Grècia 408

Guadalaviar (*Guadoloviar*), riu 188, 213
Guadoloviar → Guadalaviar

H

Hongria (*Ongria*) 115
Horta (*Orta*) de Sant Joan, població de la Terra Alta 26, 300
Hoscha → Osca
Hoytura → Altura
Huerta (*Orta*) → Santa María de Huerta
Huerta (*Orta*) → Santa María de la Huerta
Huesca → Osca
Huytura → Altura

I

Ibn Dinat → Bendinat
Illescas (*Yliesquas*), població pròxima a Toledo 404
Imperi → Alemanya
Inca (*Incha*, *Inqua*), població de Mallorca 72, 89, 90, 91
Incha → Inca
Inqua → Inca
Israel (*Ysrael*) 5
Isuela (*Yssola*), riu d'Osca, afluent del Flumen 34

J

Jaca (*Jacca*) 21
Jacca → Jaca
Juneda, població de les Garrigues, pròxima a Lleida 36, 131, 151

L

Lascellas (*Les Celles*), població del Somontano, pròxima a Barbastro, a Osca 31, 32
Lates (*Llates*), població del Llenguadoc, pròxima a Montpeller 5, 231
Leida → Lleida
Leó → Lleó
Lérida → Lleida
Leyda → Lleida
Liarencella → Alcantarilla
Liçana → Lizana
Linezola → Linyola
Linyola (*Linezola*), població del Pla d'Urgell 41
Lió, ciutat francoprovençal 449, 450, 461, 464
Líria → Lliria

Lizana (*Liçana*), antiga vila situada en l'actual terme de Barbuñales, a Osca 15, 387, 388, 390, 391

Llates → Lates

Lleida (*Leida*, *Leyda*, *Lérida*) 11, 13, 16, 20, 35, 36, 42, 73, 100, 113, 122, 131, 151, 158, 159, 161, 173, 183, 184, 206, 211, 328, 330, 386, 413, 415, 432, 435, 436, 442, 447, 468, 469, 473, 474, 475

Lleó (*Leó*), regne 17, 99

Llíria (*Líria*), població del Camp de Túria 173, 253, 478

Llutxent (*Luxén*), població de la Vall d'Albaida 479, 480

Loarre, castell situat a la serra homònima, prop d'Osca 29

Lorca (*Lorcha*), població de Múrcia 351, 381

Lorcha → Lorca

Luxén → Llutxent

M

Macella → Marsella

Magalona (*Magallona*), població del Llenguadoc, pròxima a Montpeller 417, 419

Mallén, població pròxima a Borja, a l'oest de Saragossa 324

Mallorca (*Mallorques*, *Mallorches*), ciutat 62, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 92, 96, 98, 104, 105, 107, 131, 132, 410

Mallorca, illa, regne (*Mallorques*, *Mallorches*) 0, 18, 49, 50, 52, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 92, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 114, 115, 127, 131, 132, 137, 173, 184, 214, 226, 313, 316, 317, 366, 410, 485

Mallorches → Mallorca

Mallorques → Mallorca

Manacor, població de Mallorca 72

Manargues → Menàrguens

Mancofa → Moncofa

Manices → Manises

Manises (*Manizes*, *Manices*), població de l'Horta Sud de València 157, 251

Manizes → Manises

Manorqua → Menorca

Manorques → Menorca

Marcella → Marsella

- Marsella (*Marcella*, *Macella*), ciutat de la Provença 70
- Menàrguens (*Manargues*), població de la Noguera 40
- Menorca (*Manorqua*, *Manorques*), illa balear menor 49, 52, 71, 107, 108, 109, 110, 111, 115, 152, 243, 377, 410, 411
- Millars, riu del regne de València 177
- Miravall* → Miravals
- Miravals (*Miravall*), població del Llenguadoc, pròxima a Montpeller 5
- Moixent (*Muxén*, *Muxea*), població de la Costera 275, 281
- Mola, la, castell i alqueria del terme d'Aigües de Busot, a l'Alacantí 282
- Moncofa, torre forçada i població pròximes a Uixó, a la Plana Baixa 193
- Monsó* → Montsó
- Montaberner* → Montaverner
- Montalbán (*Muntalbà*), població pròxima a Terol 130, 131
- Montaverner (*Montaberner*), població de la Vall d'Albaida 430
- Montblanc (*Muntblanch*), població de la Conca de Barberà 100
- Montcada (*Munchada*), torre de l'horta de València 161, 164
- Montcada (Munchada), castell, ara desaparegut, del Vallés Oriental 22, 53
- Montçó* → Montsó
- Monteagudo del Castillo (*Muntagut*), població terolenca pròxima al Maestrat 117, 154
- Montearagón (*Muntaragó*, *Muntaraguó*, *Munt Aragó*), monestir, cases i castell pròxims a Osca 33, 310, 311
- Montesa (*Muntesa*, *Orontesa*), castell i població de la Costera 285, 298
- Montesa, riu de la Costera, dit també Cànyoles 273
- Montfort (*Nonpot*, *Nompot*), població del Vinalopó Mitjà 342, 362
- Montmagastre (*Muntmagastre*), castell pròxim a Anya, del terme d'Artesa de Segre, a la Noguera 36, 46
- Montpelhièr* → Montpeller
- Montpeller (*Muntpeller*, *Muntpesler*) 0, 1, 2, 3, 4, 5, 58, 206, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 325, 384, 385, 417, 420, 421, 449, 485
- Montsó (*Monsó*, *Muntsó*, *Muntçó*, *Montçó*), capital del Cinca Mitjà, a Osca 10, 11, 12, 13, 14, 18, 20, 30, 107, 145, 187, 328, 330, 331, 332, 386
- Montuïri (*Muntuïry*), població de Mallorca 72
- Morella, castell i població de la comarca dels Ports 115, 117, 118, 119
- Morvedre (*Murvedre*), ara Sagunt, castell, costa i població del Camp de Morvedre 130, 157, 163, 164, 170, 174, 175, 176, 252, 365, 434, 436
- Morvedre, riu de* → Palància, riu de
- Munchada* → Montcada
- Munt Aragó* → Montearagón
- Muntagut* → Monteagudo del Castillo
- Muntalbà* → Montalbán
- Muntaragó* → Montearagón
- Muntaraguó* → Montearagón
- Muntblanch* → Montblanc
- Muntçó* → Montsó
- Muntesa* → Montesa
- Muntmagastre* → Montmagastre
- Muntpesler* → Montpeller
- Muntsó* → Montsó
- Muntuïry* → Montuïri
- Múrcia, ciutat de 347, 351, 353, 355, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 427, 430, 448
- Múrcia, regne de 26, 27, 214, 227, 264, 281, 290, 295, 299, 355, 360, 366, 427
- Murell* → Muret
- Muret (*Murell*), població del Llenguadoc, pròxima a Tolosa 9
- Muro, població de Mallorca 72
- Murvedre* → Morvedre
- Museros (*Museres*), torre i població de l'Horta Nord de València 164, 165
- Muxea* → Moixent
- Muxén* → Moixent
- N
- Nabal (*Naval*), castell i població pròxims a Barbastre, a Osca 470
- Nàpols, regne 463
- Narbona, ciutat llenguadociana del departament francès de l'Aude 10
- Naval* → Nabal

Navarra, regne 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 176, 318

Navas de Tolosa → Úbeda

Nevers (*Nivés*), població de la regió de Borgonya-Franc Comtat, al departament francès del Nièvre 430

Nivés → Nevers

Nompot (*Nonpot*) → Montfort

Nubles → Nules

Nules (*Nul·les*, *Nubles*), castell i població de la Plana Baixa 148, 157, 193, 195

O

Oliana, població de l'Alt Urgell 48

Oloró → Alaró

Oltramar → Terra Santa

Onda, població de la Plana Baixa 157, 173

Ongria → Hongria

Ontinyén → Ontinyent

Ontinyent (*Ontinyén*, *Untinén*), població de la Vall d'Albaida 288, 383, 430

Orimbloi (*Orimbloy*), alqueria del terme de Dénia, a la Marina Alta 430

Orimbloy → Orimbloi

Oriola, capital de la governació homònima 347, 350, 351, 359, 360, 361, 362, 382, 383

Orontesa → Montesa

Orpesa, grau i població de la Plana Alta 174, 177, 178, 186

Orta → Horta de Sant Joan

Orta → Santa María de Huerta

Orta → Santa María de la Huerta

Osca (*Oscha*, *Hoscha*) 14, 15, 21, 22, 23, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 166, 167, 173, 309, 310, 327

Oscha → Osca

Osona, comtat i comarca de la Catalunya central 10

Ostaltrich, nom d'Àustria 115

Oytura → Altura

P

Palafrugell (*Palafurgell*), població del Baix Empordà 98

Palafurgell → Palafrugell

Palància, riu (*riu de Murvedre*) 175, 176

Pallars, comtat i comarca de la Catalunya occidental 322

Palma de Gandia, població de la Safor 243

Palomera, la (*Polomera*), població situada a l'actual Sant Telm, a l'oest de s'Arracó, a Mallorca 58, 61, 62, 99

Pals, castell pròxim a Palafrugell, al Baix Empordà 98

Paníscola → Peníscola

Pantaleu, illot amb un puget situat en la costa de Sant Telm, a Mallorca 61, 62

Pascues → Pasqües

Pasqües (*Pascues*), puig de les, turó pròxim a Sagunt 130

Paterna, castell i població de l'Horta Nord de València 157, 197, 198

Paulhan (*Peoylbà*, *Peyollà*, *Peoyllanum*), població de la senyoria de Montpeller, ara del departament de l'Erau (fr. Hérault) 4

Pego (*Peguo*), castell i població de la Marina Alta 291, 306

Pena Redona → Peñaredonda

Penacadell → Benicadell

Penàguila, castell i població de l'Alcoià 293, 294

Peñarredonda (*Pena Redona*), castell del Moncayo en la línia defensiva entre Aragó i Castella, prop de Tarassona 127

Peñas de Herrera, cadena muntanyenca on es troben els castells de Ferrera i Ferrelló, al terme d'Añón de Moncayo, prop de Tarassona 127

Peníscola (*Paníscola*), castell i població del Baix Maestrat 115, 153, 154, 155, 156, 185, 186, 206, 212

Peoylbà → Paulhan

Peoyllanum → Paulhan

Pera, cap de la → Capdepera

Perpenyà → Perpinyà

Perpinyà (*Perpenyà*), capital del Rosselló 21, 385, 449, 471, 472

Pertusa, població de la Foia d'Osca 30, 31, 32, 35

Pertusa, pont de, situat prop de la població homònima 31

Petra, població de Mallorca 72

Petrer, castell i població del Vinalopó Mitjà 341

Peyollà → Paulhan

Picamoixó, castell situat a Castejón del Puente, prop de Montsó 386

Piera, població de l'Anoia 22

- Planes de la Baronia, castell i població del Comtat 306
- Poblet, monestir reial situat a la Conca de Barberà 102, 151, 483, 485
- Pobo, El, població pròxima a Terol 117
- Polença* → Pollença
- Pollença (*Polença*), castell i població de Mallorca 59, 61, 72, 89, 97, 106
- Polop, castell i població de la Marina Baixa 282, 306
- Polpís, castell del Baix Maestrat 115, 156
- Pomar de Cinca, població pròxima a Montsó, a Osca 330
- Ponçano* → Ponzano
- Ponts (*Ponz*), castell i població de la Noguera 48
- Ponz* → Ponts
- Ponzano (*Ponçano*), població de la Ribagorça pròxima a Barbastro 30
- Porraça* → Porrassa (Mallorca)
- Porrassa (*Porraça*), la, cap i port de Mallorca 63, 65
- Porrassa, la, població pròxima a Tarragona 99
- Portogal* → Portugal
- Portopí (*Portupí*, *Port Topí*), població, serra i port a Mallorca 63, 68, 107
- Portopí (*Portupí*, *Port Topí*), porta, també dita de Ponent, de la muralla de Palma 75, 80, 84
- Port Topí* → Portopí
- Portugal (*Portogal*), regne 404
- Portupí* → Portopí
- Proença* → Provença
- Proensa* → Provença
- Prohenssa* → Provença
- Provença (*Proença*, *Proensa*, *Prohenssa*), comtat 2, 13, 59, 61, 420
- Prunelles (*Prunells*), port de muntanya dels Ports de Morella 154
- Prunells* → Prunelles
- Puçol, població de l'Horta Nord de València 157, 170, 174, 176
- Puig, el* → Puig de Santa Maria, el
- Puig de la Cebolla* → Puig de Santa Maria
- Puig de Santa Maria (*Enesa*, *Puig de la Cebolla*) 116, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 196, 197, 198, 215
- Puig del Rey* → Rey, puig del
- Puig de les Pasqües* → Pasqües, puig de les
- Puig Escardenyo* → Escardeyno, puig
- Q
- Qanarusa* → Canarrossa
- Quart de Poblet, població de l'Horta Sud de València 161
- Quart, pont situat a Quart de Poblet 157
- R
- Ràfals, població del Matarranya, a Terol 330
- Ràpita, la, campament andalusí situat entre Almenara i la Vall d'Uixó 177, 193
- Rascanya (*Rastaya*), alqueria al nord de la ciutat de València 242
- Rastaya* → Rascanya
- Rebollet, castell situat al terme d'Oliva, a la Safor 231
- Rei (*Rey*), puig del, situat prop de Morella 117
- Relleu, castell i població de la Marina Baixa 282
- Requena, població de la Plana d'Utiel-Requena 311, 429
- Rexaca, barri de la ciutat de Múrcia 375
- Riba-roja (*Vila-roja*) del Túria, població del Camp de Túria 251
- Riu Sech* → Sec, riu
- Roca (*Rocha*), la, castell situat al terme de Vilallonga de Ter, al Ripollés 471
- Rocamaura (*Rochamaura*), puig i castell situats prop de Torroella de Montgrí, al Baix Empordà 384
- Rocha* → Roca
- Rochamaura* → Rocamaura
- Roda d'Isàvena, població de la Ribagorça, a Osca 399
- Roguar* → Rugat
- Roma, seu del papat 4, 7, 10, 296, 461, 462, 463, 464
- Roses, població i castell de l'Alt Empordà 472, 473
- Rosselló, comtat 20, 21, 53
- Ruçafa* → Russafa
- Rugat (*Rogat*, *Roguar*), castell i població de la Vall d'Albaida 288, 305
- Russafa (*Ruçafa*), alqueria, hui barriada, situada al sud de la ciutat de València 200, 201, 221

S

Sagunt → Morvedre

Sàidia (*Zaïdia*), partida pròxima a la ciutat de València 188

Saint-Symphorien-d'Ozon → Sant Saforí

Saix (*Says*), castell i població de l'Alt Vinalopó 228, 281

Sallent, població de la Costera, pròxima a Xàtiva 256, 258

Salou, població del Tarragonès 13, 57, 58, 101, 102, 107, 173

Salvassòria, alqueria del terme de Morella 154

Sangarrén (*Sent Gayrén*), població dels Monegros, a Osca 106

Sant Feliu, església de Xàtiva 447

Sant Feliu de Guíxols, població del Baix Empordà 55, 75

Sant Fermí, església i capella de Montpeller 5

Sant Gil → Gil

Sant Joan (*Sent Johan*), arc iris o arc de Sant Martí 411

Sant Joan d'Acre, població de la Mediterrània oriental 414, 457, 459

Sant Mateu, pla de, al Baix Maestrat 154

Sant Miquel (*Michel*), església de Tarragona 100

Sant Pere, basílica de Roma 7

Sant Saforí (*Sent Saforí*, *Sen Soffèr*), nom de la població francesa Saint-Symphorien-d'Ozon, prop de Lió 450

Sant Salvador, monestir de la ciutat de Saragossa 398

Sant Sepulcre, església de Jerusalem 402, 408, 453

Sant Vicent (*Sent Vicens*), carrer situat a la Boatella, a la ciutat de València 208

Sant Tuery → Santuiri

Santa Cruz de Moya, població situada al sud d'Ademús, a Conca 407

Santa Eulàlia, castell pròxim a Sangüesa, a Navarra 397

Santa María, altar i església a Múrcia 378, 380

Santa Maria, catedral de Palma 98

Santa María, església d'Albarrasí 15

Santa Maria, església d'Alzira 483

Santa María, església de Barbastre 328

Santa Maria, església de Borriana 184

Santa María, església de Calataiud 291, 325

Santa María, església de Les Celles 31

Santa Maria, església de Pertusa 31

Santa Maria, puig de → Puig de Santa Maria

Santa María de Daroca, església de Daroca 29

Santa María de Huerta (*Orta*), monestir a Sòria 401, 409

Santa María de la Huerta (*Orta*), església de Tarassona 19

Santa Maria de les Taules, església de Montpeller 5

Santa Maria de Poblet → Poblet

Santa María de Salas (*Sales*), santuari pròxim a la ciutat d'Osca 32

Santa Maria de València, altar i església de València 295, 416, 483

Santa Maria de Vallvert, església de Vauvèrd (cat. Vallvert, fr. Vauvert) a la senyoria de Montpeller, ara al departament de Gard, al Llenguadoc 417, 419

Santa Patronilla (*Peronella*), església romana 7

Santa Ponça, població de Mallorca 62, 72

Santuiri (*Sent Tuery*), castell de Mallorca 72, 106

Saràful → Xarafull

Saràfull → Xarafull

Saragoça → Saragossa

Saragossa (*Saragoça*, *Çaragoça*) 14, 15, 16, 22, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 34, 63, 74, 108, 124, 130, 131, 166, 171, 178, 179, 294, 312, 316, 317, 323, 324, 325, 327, 330, 331, 332, 333, 397, 398, 399, 422, 431, 432, 433, 442

Saranyena → Sariñena

Sarazull → Xarafull

Sardenya (*Cerdenya*), illa 49, 485

Sarinyena → Sariñena

Sariñena (*Sarinyena*, *Saranyena*), població dels Monegros, a Osca 167, 176

Sarrió → Sarrión

Sarrión (*Sarrió*), població terolenca de la comarca de Gúdar-Javalambre 173

Saunaria (*Assaunaria*), la, barri de Montpeller 238

Saxona → Xixona

Says → Saix

Sec, riu, barranc del Maestrat, dit també de Betxí, que passa per Cervera 154

Sec, riu, barranc entre Foios i València 173

Sec, riu, barranc que passa per Torrent i Cartarroja 251

- Sec, riu, barranc situat prop de Cullera, probablement la rambla de Carlet 159
- Segairent (*Segayrén*), alqueria del terme d'Albalat, a la Ribera Alta 442
- Segayrén* → Segairent
- Segó (*Segon*), vall situada en la comarca del Camp de Morvedre 130, 174, 177
- Segon* → Segó
- Segura, riu i pont de Múrcia 351, 371
- Selgua, població del Cinca Mitjà, pròxima a Montsó, a Osca 14
- Sénia, la* → Ulldedona
- Sent Gayrén* → Sangarrén
- Sent Soferí* → Sant Saforí
- Sent Tuery* → Santuiri
- Serra, castell a la Vall d'Alcalà 291
- Serra de Finestrat, castell pròxim a la població homònima 476
- Sevilla (*Sibília, Cívillia*) 109, 308, 378, 427
- Sexena* → Sigena
- Sexona* → Xixona
- Sibília* → Sevilla
- Sigena (*Sixena, Sexena*), monestir reial i població dels Monegros, a Osca 309
- Silla (*Cilla*), població de l'Horta Sud de València 161, 205
- Sitges (*Ciges*), població del Garraf 411
- Sixena* → Sijena
- Sobrap* → Sobrarbe
- Sobrarbe (*Sobrary, Sobrari, Sobrap, Sobre Arbre*), antic comtat al nord d'Aragó 29
- Sobrari* → Sobrarbe
- Sobrary* → Sobrarbe
- Sobre Arbre* → Sobrarbe
- Sogorb, població de l'Alt Palància 173, 174
- Sóller, població de Mallorca 58, 72, 89, 91, 104
- Solsona, capital del Solsonés 465
- Sòria, ciutat de Castella la Vella 422
- Suda, palau de la ciutat de Lleida 11, 469
- Suda, porta (també dita de Toledo) i palau de la ciutat de Saragossa 22, 23
- Suera* → Zuera
- T**
- Tahust* → Tauste
- Tamarit de Llitera, població i castell de la Llitera, a Osca 39, 328, 330, 386
- Tamarit de Mar, població del Tarragonés 99
- Taraçona* → Tarassona
- Tarassona (*Taraçona*) 19, 124, 141, 392, 393, 394, 397, 422, 426, 427, 428
- Tarragona (*Terragona*) 49, 54, 55, 57, 58, 87, 97, 99, 100, 101, 102, 107, 137, 173, 206, 447, 468
- Taüst* → Tauste
- Tauste (*Tahust*), població de la comarca de Las Cinco Villas, a Saragossa 22, 63, 130
- Temi (*Athemi, Tení*), alqueria al terme de Xert (ara barri d'En Roig), als Ports de Morella 154, 155
- Temple, el, casa dels templers a la ciutat de Mallorca 87
- Temple, el, torre situada a la ciutat de València 221
- Tení* → Temi
- Terol, ciutat 16, 26, 27, 115, 116, 117, 130, 131, 134, 153, 154, 155, 161, 169, 171, 173, 174, 184, 187, 188, 189, 251, 291, 333, 334, 430, 431, 442
- Terol, cabanes de 251
- Terra Santa 89, 317, 402, 403, 409, 412, 413, 414, 419, 420, 421, 449, 450, 452, 453, 455, 456, 457, 458, 460, 463
- Terrabona (*Tierrabona*) alqueria del terme de Tous, a la Ribera Alta 267
- Terraça* → Terrassa
- Terrassa (*Terraça*), capital del Vallés Occidental 22
- Teruel* → Terol
- Tierrabona* → Terrabona
- Toledo, ciutat de Castella la Nova 400, 401, 402, 404
- Toledo, porta de* → Suda, porta de la
- Tolosà (*Tolsà*), regió del Llenguadoc 8
- Tolosa, capital del Llenguadoc 241
- Tolsà* → Tolosà
- Tormo* → Botzo
- Tornamira, placeta de Montpeller on habitaren els Tornamira 5
- Toro, muntanya del, a Menorca 110
- Torrella* → Torroella
- Torrellas, població a l'oest de Tarassona 397
- Torrelles* → Torrijas
- Torrent, població de l'Horta Sud de València 251
- Torres Torres, població del Camp de Morvedre 130, 161, 166, 170
- Torres, castell i alqueria de l'Orxeta, a la Marina Baixa 282

Torrijas (*Torrelles*), aldea terolenca «qui és prop de Camarena», a la comarca de Gúdar-Javalambre 430

Torroella (*Torrella*) de Montgrí, població del Baix Empordà 49, 98, 384, 449

Tórtoles (*Tórtolles*), llogaret aragonés, actualment pedania de Tarassona 397

Tórtolles → Tórtoles

Tortosa, ciutat, castell i grau 25, 26, 56, 62, 85, 131, 137, 151, 155, 173, 178, 184, 185, 186, 188, 189, 205, 206, 214, 289, 294, 300, 330, 371, 377, 398

Tortosa, riu → Ulldesona, riu

Torzo → Botzo

Tous, castell i població de la Ribera Alta 267, 476

Troites (*Truytes*), riu de les, que passa pel nord de Vilafranca, a la comarca dels Ports 154

Truytes → Troites

Tudela, castell i població de Navarra 120, 123, 124, 127, 130, 393

Tuary → Santuiri

Tunis (*Túniz*), regne nord-africà 101, 103, 104, 106, 205, 210, 417

Túniz → Tunis

U

Úbeda, població d'Andalusia, on el *Llibre dels feits* situa la batalla de Las Navas de Tolosa (hui pedania de La Carolina) 75, 299, 310

Uclés, població de Conca, seu de l'orde de Santiago 407

Uixó (*Uxó*, *Auxó*), castell i població de la Plana Baixa 157, 193, 194

Ulldesona, castell i població del Montsià, però «qui és dins lo regne nostre» 178, 186, 214

Ulldesona, riu d' (de la Sénia, de Tortosa) 184, 186

Ultramar → Terra Santa

Untinén → Ontinyent

Urgell, comtat de la Catalunya occidental 37, 137, 400

Urgeria, barri de Montpeller 234

Uxó → Uixó

V

Valcarca (*Vallcarcha*), població pròxima a Montsó, a Osca 20

Vallcarcha → Valcarca

València, ciutat i grau 115, 116, 130, 160, 169, 170, 173, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 266, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 229, 231, 241, 242, 251, 252, 263, 265, 267, 272, 283, 286, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 297, 300, 306, 333, 334, 335, 336, 398, 407, 408, 429, 430, 434, 436, 437, 438, 439, 441, 447, 449, 475, 476, 478, 479, 485

València, rambla de 221

València, reial de 221

València, regne 0, 26, 27, 114, 115, 116, 137, 140, 141, 149, 157, 161, 167, 180, 182, 187, 213, 214, 215, 223, 251, 252, 263, 264, 268, 273, 281, 283, 290, 291, 294, 295, 298, 300, 308, 317, 366, 382, 384, 398, 427, 429, 436, 447, 449, 475, 477, 483

València, porta de, a Alzira 264

Vall d'Uixó → Uixó

Vallada, població i castell de la Costera 285

Vallbona de les Monges, monestir reial i població de l'Urgell 398

Vall-de-roures, població del Matarranya 300

Valls, població de l'Alt Camp 469

Vallterra → Valtierra

Vallvert → Santa Maria, església de Vauvert
Valtierra (*Vallterra*), població navarresa pròxima a Tudela 127

Veó (*Beo*), actualment pedania de l'Alcúdia de Veó, a la Plana Baixa 300

Viana → Viena

Vic (*Vich*), capital del comtat d'Osona 101

Vich → Vic

Viena (*Viana*), ciutat del Delfinat, a França 450, 464

Vifamés → Vilafamés

Vilafamés (*Vifamés*, *Vilahameç*), castell i població de la Plana Alta 156

Vilafranca (*Vilafrancha*) del Penedés, capital de l'Alt Penedés 468

Vilafrancha → Vilafranca

Vilahameç → Vilafamés

Vilallonga (*Vilalonga*), població de la Safor 243

Vilallonga (*Vilalonga*) del Camp, població del Tarragonés 300

- Vilamarxant, població del Camp de Túria 290
Vilalonga → Vilallonga
Vila-roia → Villarroya de los Pinares
Vila-roja → Riba-roja
Vila-seca (*Vila-secca*) de Solcina, població del Tarragonés 173
Vila-secca → Vila-seca
Vilella, castell del terme d'Almiserà, a la Safor 243
Vilella (*Villella*) de Cinca, població pròxima a Fraga, a Osca 31
Villarroya de los Pinares (*Vila-roia*), població de Maestrat terolenc 117, 154
Villella → Vilella
Villena (*Billena*), castell i població de l'Alt Vinalopó 227, 247, 250, 277, 281, 299, 337, 338, 339, 350, 362, 383, 430
Vinromà, les Coves de → Coves de Vinromà, les
Viscaya → Biscaia
Viver, població de l'Alt Palància 130
Vizcarra → Biscaia
Vizcaya → Biscaia
- X
- Xampanya (*Campanya*), comtat francès 121, 125
Xarafull (*Sarafull, Saraful, Sarazull*), castell i població de la Vall de Cofrents 282
Xàtiva, castell, vega, horta i població de la Costera 167, 173, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 292, 295, 297, 298, 306, 336, 430, 445, 476, 477, 479, 481, 482, 484
Xerea (*Exerea*), la, porta i barri de València 204, 206
Xèrica, castell, vega i població de l'Alt Palància 130, 169, 173
Xest, població de la Foia de Xiva-Bunyol 290
Xipre, regne 457
Xivert (*Exivert, Chivert*), castell del Baix Maestrat 91, 115, 156
Xixona (*Saxona, Sexona*), castell i població de l'Alacantí 282, 300
Xúcar → Xúquer
Xúchar → Xúquer
Xúquer (*Xúcar, Xúchar*), riu 157, 158, 159, 263, 290
- Y
- Yliesquas* → Illescas
Yssola → Isuela
Ysrael → Israel
- Z
- Zaïdia* → Saïdia
Zaragoza → Saragossa
Zuera (*Suera*), població pròxima a Saragossa 430, 431

Í *ndex*

Estudis introductoris

Antoni Ferrando Francés: «El <i>Llibre dels feits</i> del rei en Jaume.	
La versió canònica de la crònica jaumina»	9
Objectius	9
La difusió inicial del <i>Llibre dels feits</i>	9
Descripció codicològica	12
El copista: Juan de Barbastro	14
Les marques de lectura	15
Breu història del manuscrit	18
El ms. C en la tradició textual del <i>Llibre dels feits</i>	21
Notes per a un acarament textual entre els mss. H i C	25
Observacions historiolingüístiques sobre el ms. C i el seu antígraf	36
Hipòtesis sobre la formació de l'arquetip del <i>Llibre dels feits</i>	40
L'autoria del rei	48
Interés històric del ms. C	53
Bibliografia	62
Vicent Josep Escartí: «El <i>Llibre dels feits</i> : de l'entorn reial	
a la difusió digital»	69
Preliminar	69
El <i>Llibre dels feits</i> en l'entorn propi: els manuscrits medievals	
i els primers lectors	71
La <i>Crònica</i> de Jaume I i la impremta: manuscrits, edicions	
i traduccions	79
El món del barroc i la crònica del rei: un record més difús	86
L'interés dels erudits i els acadèmics i els primers estudis	
del <i>Llibre dels feits</i>	92
La redescoberta de les memòries del rei en la Renaixença:	
les primeres edicions	97
El <i>Llibre dels feits</i> : les edicions acadèmiques i populars dels se-	
gles xx i xxi	103
Bibliografia	111

JAUME I:
LLIBRE DELS FEITS

Criteris d'edició	125
Edició	129
Apèndix: Les dues seccions del <i>Llibre dels feits</i> incorporades al ms. C després de 1557	489
Índex de capítols	519
<i>Índexs onomàstics</i>	
<i>Índex antroponímic</i>	541
<i>Índex toponímic</i>	557

*P*ublicat

en maig de 2024

per la Universitat de València

en coedició amb

l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

*f*onts històriques valencianeS
89.

VNIVERSITAT VALÈNCIA